
INSIGNIA ACADEMIAE HARVARDIANAE CANTAB: NOV: ANGLIAE
VE RI
TAS
The Gift of
Mary Bryant Brandegee
in Memory of
William Fletcher Weld
HARVARD COLLEGE LIBRARY

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARVM LIBRI
QVI SVPERSVNT OMNES

EX RECENSIONE

ARN. DRAKENBORCHII

CVM INDICE RERVM LOCVPLETISS.

ACCESSIT

PRAETER VARIETATEM LECTT.

GRONOVIANAE ET CREVERIANAE

GLOSSARIVM LIVIANVM

CVRANTE

AVGVSTO GVIL. ERNESTI

TOMVS II

LIPSIAE

E LIBRARIA VEIDMANNI HEREDD. ET REICHII

MDCCLXIX

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XXVI

EPITOME

Hannibal ad tertium ab urbe Roma lapidem super Anienem castra posuit. ipse vero cum duobus millibus equitum usque ad ipsam Capenam portam, ut urbis situm exploraret, obequitavit. et quum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit: nam quum in castra rediissent, statim serenitas erat. Capua capta est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Principes Campanorum veneno sibi consciverunt mortem. Quum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur; literas a senatu missas Q. Fulvius consul, quibus jubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit, et lege agi jussit, et supplicium peregit. Quum in comitiis apud populum quaereretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium; nullo id volente suscipere, P. Scipio, P. filius, qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum: et, suffragio populi consensuque omnium missus, Novam Karthaginem uno die expugnavit, quum ageret vigesimum quartum annum, videreturque divina stirpe creatus: quoniam et ipse, postquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat; et in cubiculo matris ejus anguis saepe numero videbatur. Res praeterea in Sicilia gestas continet, et amicitiam cum Aetolis junctam, bellumque gestum adversus Acarnanas et Philippum Macedoniae regem.

Cn. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba consules, quum idibus Martiis magistratum iniissent, senatu in Capitolium vocato, de republica, de administratione

belli,

belli, de provinciis exercitibusque Patres consuluerunt. Q. Fulvio, Ap. Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est; atque exercitus, quos habebant, decreti. adjectumque, ne a Capua, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent. Ea tum cura maxime intentos habebat Romanos: non ab ira tantum, quae in nullam umquam civitatem justior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et praetoribus prioris anni, M. Junio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. prorogatum et M. Marcello, ut pro consule in Sicilia reliqua[a]) belli perficeret eo exercitu, quem haberet. si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius propraetor in Sicilia praeesset: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumque in patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duae legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretae: et supplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia foede caesus fugatusque erat. Huic generi militum senatus eumdem, quem Cannensibus, finem statuerat militiae: additum etiam utrorumque ignominiae est, ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius ullam urbem decem millibus passuum aedificarent. L. Cornelio in Sardinia duae legiones datae, quibus Q. Mucius praefuerat. supplementum, si opus esset, consules scribere jussi. T. Otacilio et M. Valerio Siciliae Graeciaeque ora cum legionibus classibusque, quibus praeerant, decretae. Quinquaginta Graeci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus et viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique est gestum.

II. Prin-

a) *reliquias* Gron. Crev.

II. Principio ejus anni quum de literis L. Marcii referretur, res gestae magnificae senatui visae: titulus honoris (quod, imperio non populi jussu, non ex auctoritate Patrum dato, *Propraetor senatui*, scripserat) magnam partem hominum obsendebat. Rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus: et sollemne auspicatorum comitiorum in castra et provincias, procul ab legibus magistratibusque, ad militarem temeritatem transferri. et, quum quidam referendum ad senatum censerent, melius visum differri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Marcio literas adtulerant. Rescribi de frumento et vestimentis exercitus placuit: *eam utramque rem curae fore senatui.* adscribi autem, *Propraetori L. Marcio*, non placuit: ne id ipsum, quod consultationi reliquerant, pro praejudicato ferret. Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt, omniumque in unum sententiae congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator praefuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataque est. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blaesus die dicta Cn. Fulvium, ob exercitum in Apulia amissum, in concionibus vexabat: *multos imperatores temeritate atque inscientia exercitum in locum praecipitem perduxisse* dictitans: *neminem, praeter Cn. Fulvium, ante corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet. itaque vere dici posse, prius eos perisse, quam viderent hostem; nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo, victos esse. Neminem, quum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium? Quum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, praesidio sociis, hostibus terrori essent: Cumas,*

Beneventum, aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano restituisse. Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse. ergo effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et inbelles inter hostes essent, nec inpetum modo Poenorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec, Hercule, mirum esse, milites in acie non stetisse, quum primus omnium imperator fugeret. magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, et non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugae. C. Flaminium, L. Paullum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quam deserere circumventos exercitus. Cn. Fulvium prope unum nuncium deleti exercitus Romam redisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit, et hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex proelio, ipsius temeritate commissо, inpunitam esse: et eum in ganea lustrisque, ubi juventam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exsilium, ignominiosam pati militiam. adeo inparem libertatem Romae diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.

III. Reus ab se culpam in milites transferebat: *Eos velut ferociter pugnam poscentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, (quia serum diei fuerit:) sed postero die, et tempore et loco aequo instructos, seu famam, seu vim hostium non sustinuisse. Quum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum; ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Qui autem solum se restantem prodesse reipublicae, nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse? Non se inopia commeatus, non in loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato euntem insidiis circumventum. vi aperta, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium*

in

in potestate habuisse. suum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere. Bis est accusatus, pecuniaque anquisitum. tertio, testibus datis, quum, praeterquam quod omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, fugae pavorisque initium a praetore ortum; ab eo desertos milites, quum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse; tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio subclamaret. De eo quoque novum certamen ortum. nam, quum tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret; tribuni plebis adpellati, *collegae*, negarunt, *se in mora esse, quo minus, quod ei more majorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret, quoad vel capitis, vel pecuniae judicasset privato.* Tum Sempronius, *perduellionis se judicare Cn. Fulvio*, dixit, diemque comitiis ab C. Calpurnio praetore urbis petit. Inde alia spes ab reo tentata est: si adesse in judicio Q. Fulvius frater posset, florens tum et fama rerum gestarum, et propinqua spe Capuae potiundae. Id quum per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fulvius, negassentque Patres e republica esse, abscedi a Capua; postquam [aa]) dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exsulatum Tarquinios abiit. id ei justum exsilium esse, scivit plebs.

IV. Inter haec vis omnis belli versa in Capuam erat. obsidebatur tamen acrius, quam obpugnabatur: nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant, aut mittere nuncios ad Hannibalem per custodias tam artas. Inventus est Numida, qui, acceptis literis, evasurum se professus, ut promissum praestaret, per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Ceterum in multis certaminibus equestria proelia ferme prospera faciebant: pedites superabantur. sed nequaquam tam laetum vincere, quam triste vinci ulla

aa) *prinsquam* Gron.

ulla parte erat ab obsesso et prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut, quod viribus deerat, arte aequaretur. ex omnibus legionibus electi sunt juvenes, maxime vigore ac levitate corporum veloces: eis parmae breviores, quam equestres, et septena jacula quaternos longa pedes data, praefixa ferro, quale hastis velitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes equites adsuefecerunt, et vehi post sese, et desilire perniciter, ubi signum datum esset. Postquam adsuetudine quotidiana satis intrepide visum est fieri, in campum, qui medius inter castra murumque erat, adversus instructos Campanorum equites processerunt. et[b]), ubi ad conjectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit: jaculaque cum inpetu alia super alia emittunt. Quibus plurimis in equos virosque passim conjectis permultos vulneraverunt: pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata injectum est, et in perculsum hostem equites invecti, fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana res[bb]) fuit. Institutum, ut velites in legionibus essent. Auctorem peditum equiti inmiscendorum centurionem Q. Navium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuisse.

V. Quum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem diversum Tarentinae arcis potiundae Capuaeque retinendae trahebant curae. vicit tamen respectus Capuae, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos; documento futurae, qualemcumque eventum defectio ab Romanis habuisset. Igitur, magna parte inpedimentorum relicta in Bruttiis, et omni graviore armatu, cum delectis peditum equitumque, quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. secuti tamen tam raptim euntem tres et triginta elephanti. In valle occulta post Tifata montem inminentem Capuae consedit. Adveniens quum castel-

b) *et* del. *Gron. Crev.* bb) *acies* Gron. Crev.

caſtellum Galatiam, praeſidio [c]) vi pulſo, cepiſſet, in circumſedentes Capuam ſe vertit. praemiſſis ante nunciis Capuam, quo tempore caſtra Romana adgreſſurus eſſet, ut eodem et illi, ad eruptionem parati, portis omnibus ſeſe effunderent [d]), ingentem praebuit terrorem. nam alia parte ipſe adortus eſt; alia Campani omnes, pedites equiteſque, et cum iis Punicum praeſidium, cui Boſtar et Hanno praeerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefenſi relinquerent, ita inter ſe copias partiti ſunt. Ap. Claudius Campanis, Fulvius Hannibali eſt obpoſitus. C. [e]) Nero propraetor cum equitibus ſextae legionis via, quae Sueſſulam fert; C. Fulvius Flaccus legatus cum ſociali equitatu conſtitit e regione Vulturni amnis. Proelium non ſolito modo clamore ac tumultu eſt coeptum, ſed, ad alium virorum, equorum, armorumque ſonum, diſpoſita in muris Campanorum inbellis multitudo tantum cum aeris crepitu, qualis in defectu lunae ſilenti nocte cieri ſolet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile a vallo Appius arcebat. Major vis ab altera parte Fulvium, Hannibal et Poeni, urguebant. legio ibi ſexta loco ceſſit: qua pulſa, cohors Hiſpanorum cum tribus elephantis uſque ad vallum pervaſit: ruperatque mediam aciem Romanorum, et in ancipiti ſpe ac [f]) periculo erat, utrum in caſtra perrumperet, an intercluderetur a ſuis. Quem pavorem legionis periculumque caſtrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoreſque alios centurionum hortatur, *ut cohortem hoſtium ſub vallo pugnantem invadant* [ff]). *in ſummo diſcrimine rem verti: aut viam dandam iis eſſe, et minore conatu, quam condenſam aciem inrupiſſent, in caſtra inrupturos: aut conficiendos ſub vallo eſſe. Nec magni certaminis rem fore: paucos eſſe, et ab ſuis interclusos;*

c) add. *inde* Gron.
d) *effunderent*. add. *res nec explorata Romanis ingentem* etc. Gron.
e) C. l. *Claudius* Gron.
f) *et* Gron. Crev.
ff) add. *ac trucident* Gron. Crev.

et quae, dum paveat Romanus [g]), *interrupta acies videatur, eam, ſi ſe utrimque in hoſtem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram.* Navius ubi haec imperatoris dicta accepit, ſecundi haſtati ſignum ademtum ſignifero in hoſtes infert; jacturum in medios eos minitans, ni ſe propere ſequantur milites, et partem capesſant pugnae. Ingens corpus erat, et arma honeſtabant; et ſublatum alte ſignum converterat ad ſpectaculum cives hoſteſque. ceterum, poſtquam jam ad ſigna pervenerat Hiſpanorum, tum undique in eum tragulae conjectae, et prope tota in unum acies verſa: ſed neque hoſtium multitudo, neque telorum vis arcere inpetum ejus viri potuerunt.

VI. Et M. Atilius legatus, primi principis ex eadem legione ſignum inferri in cohortem Hiſpanorum coëgit. Et, qui caſtris praeerant, L. Porcius Licinus et T. Popillius [h]) legati pro vallo acriter propugnant, elephantoſque tranſgredientes in ipſo vallo conficiunt. quorum corporibus quum oppleta eſſet foſſa, velut aggere aut ponte injecto, tranſitum hoſtibus dedit. Ibi per ſtragem jacentium elephantorum atrox edita caedes. Altéra in parte caſtrorum jam inpulſi erant Campani Punicumque praeſidium, et ſub ipſa porta Capuae, quae Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati inrumpentibus Romanis reſiſtebant, quam quod porta, balliſtis [i]) ſcorpionibuſque inſtructa, miſſilibus procul hoſtes arcebat. et ſubpreſſit inpetum Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudii: cui, ſuos ante prima ſigna adhortanti, ſub laevo humero ſummum pectus gaeſo ictum eſt. Magna tamen vis hoſtium ante portam eſt caeſa: ceteri trepidi in urbem compulſi. Et Hannibal, poſtquam cohortis Hiſpanorum ſtragem vidit, ſummaque vi caſtra hoſtium defendi, omiſſa obpugnatione, recipere ſigna, et convertere agmen peditum, objecto a ter-

go

g) *paveat, Romanis* Gron.
h) *Popilius* Gron. Crev.
i) *baliſtis* Gron.

go equitatu, ne hoſtis inſtaret, coepit. Legionum ardor ingens ad hoſtem inſequendum fuit: ſed Flaccus receptui cani juſſit; ſatis ad utrumque profectum ratus, ut et Campani, quam haud multum in Hannibale praeſidii eſſet, et ipſe Hannibal ſentiret. Caeſa eo die, qui hujus pugnae auctores ſunt, octo millia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt: ſignaque Karthaginienſibus quindecim ademta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnae inyeni[k]), pluſque pavoris, quam certaminis, fuiſſe: *quum inopinato* in caſtra Romana Numidae Hiſpanique cum elephantis inrupiſſent; elephanti, per media caſtra vadentes, ſtragem tabernaculorum ingenti ſonitu ac fugam abrumpentium vincula jumentorum facerent; fraudem quoque ſuper tumultum adjectam, inmiſſis ab Hannibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinae linguae juberent conſulum verbis, quoniam amiſſa caſtra eſſent, pro ſe quemque militum in proximos montes fugere: ſed eam celeriter cognitam fraudem, obpreſſamque magna caede hoſtium; elephantos igni e caſtris exactos. Hoc ultimum (utcumque initum finitumque eſt) ante deditionem Capuae proelium fuit. Medixtuticus, qui ſummus magiſtratus apud Campànos eſt, eo anno Seppius Leſius erat, loco obſcuro tenuique fortuna ortus. Matrem ejus quondam, pro pupillo eo procurantem familiare oſtentum, quum reſpondiſſet aruſpex, ſummum quod eſſet imperium Capuae, perventurum ad eum puerum, nihil ad eam ſpem agnoſcentem, dixiſſe ferunt, *Nae tu perditas res Campanorum narras, ubi ſummus honos ad filium meum perveniet!* Ea ludificatio veri, et ipſa in verum vertit. nam quum fame ferroque urguerentur, nec ſpes ulla ſupereſſet, iis, qui nati in ſpem honorum erant, honores detrectantibus; Leſius, querendo deſertam ac proditam a primoribus Capuam, ſummum magiſtratum ultimus omnium Campanorum cepit.

k) *invenio* Gron. Crev.

VII. Ceterum Hannibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse, ne suos quoque [l]) commeatus intercluderent novi consules, abscedere irrito incepto, et movere a Capua statuit castra. Multa secum, quonam [ll]) inde ire pergeret, volventi subiit animum inpetus, caput ipsum belli Romam petendi: cujus rei semper cupitae praetermissam occasionem post Cannensem pugnam et alii vulgo fremebant, et ipse non dissimulabat. *necopinato pavore ac tumultu, non esse desperandum, aliquam partem urbis occupari posse; et,* [m]) *si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambo* [n]) *imperatores Romanos, aut alterum ex iis: et, si divisissent copias, utrumque infirmiorem factum aut sibi, aut Campanis, bene gerendae rei fortunam daturos esse.* Una ea [o]) cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promtum ad omnia audenda donis perlicit, ut, literis acceptis, specie transfugae castra Romana ingressus, altera parte Capuam clam pervadat. Literae autem erant adhortatione plenae. *Profectionem suam, quae salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab obpugnanda Capua duces atque exercitus Romanos. Ne desponderent animos: tolerando paucos dies, totam soluturos obsidionem.* Inde naves in flumine Vulturno comprehensas subigi ad id, quod jam ante praesidii caussa fecerat, castellum jussit. Quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte trajici posset exercitus, adlatum est, cibariis decem dierum praeparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit.

VIII. Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus senatui Romam quum scripsisset, varie hominum animi pro cujusque ingenio adfecti sunt. Ut in re tam trepida, senatu extemplo vo-

cato,

l) *quoque* del. *Gron.*
ll) *quo jam* Gron. Crev.
m) *et, si* l. *eo si* Gron.
n) *ambos* Crev.
o) *ea* del. *Crev.*

cato, P. Cornelius, cui Asinae cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque Capuae, neque ullius alterius rei memor, ad urbis praesidium revocabat. Fabius Maximus, abscedi a Capua, terrerique et circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis, flagitiosum ducebat. *Qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem ausus non esset, eum, a Capua repulsum, spem potiundae urbis Romae cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuae liberandam obsidionem,* p) *ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Jovem, foederum ruptorum ab Hannibale testem, Deosque alios defensuros esse.* Has diversas sententias media sententia P Valerii Flacci vicit: qui, utriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, *Quid ad urbem praesidii esset, quantas autem Hannibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. Si et Romam e ducibus alter, et exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo et duce et exercitu Capua recte obsideretur; inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri, ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniundum esset.* Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collega ex vulnere aegro, eundum Romam erat, e tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites, Vulturnum traducit. inde quum Hannibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiae municipia, quaeque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lanuvium praemisit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent, et ex agris deviis in viam proferrent, praesidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique respublica in manu esset.

IX. Hannibal, quo die Vulturnum est transgressus, haud procul a flumine castra posuit. Postero die praeter Cales in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum populando moratus, per Suessulam Allifanumque et Casina-

p) *ad Capuam liberandam obsidione* Gron. Crev

finatem agrum via Latinà ducit. sub Casinum biduo stativa habita et passim populationes factae. Inde, praeter Interamnam Aquinumque, in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum. ubi intercisum pontem a Fregellanis morandi itineris caussa invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Hannibale incensis, rates ad trajiciendum exercitum, in magna inopia materiae, aegre comparantem. Trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa viam, expositis benigne commeatibus, erat: alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuncius, diem noctemque itinere continuato, ingentem adtulit terrorem. tumultuosius, quam adlatum erat, cursus hominum, adfingentium vana auditis, totam urbem conciverat. ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur; sed undique matronae, in publicum effusae, circa Deum delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixae genibus, supinas manus ad coelum ac Deos tendentes, orantesque, ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent; matresque Romanas et liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro praesto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt imperia, disceduntque ad suas quisque officiorum partes: alii obferunt se, si quo usus operae sit, praesidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Aesulana ponuntur. Inter hunc tumultum, Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu a Capua adfertur; cui ne minueretur imperium, si in urbem venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem Ferentinatemque et Anagninum agrum in Lavicanum venit. inde Algido Tusculum petiit: nec receptus moenibus, infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. inde in Pupiniam exer-

exercitu demisso, octo millia passuum ab Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo major caedes fiebat fugientium, praecedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque aetatium capiebantur.

X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus, porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media urbe per Carinas Esquilias contendit. inde egressus, inter Esquilinam Collinamque portam posuit castra. Aediles plebis commeatum eo comportarunt. Consules senatusque in castra venerunt. ibi de summa republica consultatum. Placuit, consules q) circa portas Collinam Esquilinamque ponere castra: C. Calpurnium praetorem urbanum Capitolio atque arci praeesse: et senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. Inter haec Hannibal ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab urbe, castra admovit. ibi stativis positis, ipse cum duobus millibus equitum a porta Collina usque ad Herculis templum est progressus; atque, unde proxime poterat, moenia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otiose facere, Flacco indignum visum est. itaque immisit equites, submoverique atque in castra redigi hostium equitatum jussit. Quum commissum proelium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducentos erant, media urbe transire Esquilias jusserunt; nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum et sepulcra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati. quos quum ex arce Capitolioque clivo publico in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam praebuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit. tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. Nec comprimi tumultus aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorum-

q) *Placuit Consulibus* Gron.

eorumque, quae repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre proelium secundum fuit, summotique hostes sunt: et, quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, consules, censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, et nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt, compressique.

XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesque certamen detrectavere. Instructis utrimque exercitibus in ejus pugnae casum, in qua urbs Roma victori praemium esset, imber ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore, quam hostium, metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Poenos versa est: auditaque vox Hannibalis fertur, *Potiundae sibi urbis Romae modo mentem non dari, modo fortunam.* Minuere etiam spem ejus et aliae, parva magnaque, res: magna illa, quod, quum ipse ad moenia urbis Romae armatus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniae profectos audivit: parva autem, quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, venisse, nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam captivo est. Id vero adeo superbum atque indignum visum, ejus soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inventum Romae emtorem; ut, extemplo vocato praecone, tabernas argentarias, quae circa forum Romanum tunc essent, jusserit venire. His motus ad Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab urbe. inde ad lucum Feroniae pergit ire, templum ea tempestate inclitum divitiis. Capenates aliqui adcolae ejus erant; primitias frugum eo donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant.

His

His omnibus donis tum ſpoliatum templum. aeris acervi, quum rudera milites religione inducti jacerent, poſt profectionem Hannibalis magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter ſcriptores eſt. Coelius, Romam euntem ab Ereto divertiſſe eo Hannibalem, tradit: iterque ejus ab Reate, Cutiliiſque, et ab Amiterno orditur. ex Campania in Samnium, inde in Pelignos perveniſſe; praeterque oppidum Sulmonem in Marrucinos tranſiſſe; inde Albenſi agro in Marſos, hinc Amiternum, Foruloſque vicum veniſſe. Neque ibi error eſt, quod tanti exercitus veſtigia intra tam brevis aevi memoriam potuerint confundi. iſſe enim ea conſtat. Tantum id intereſt, veneritne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

XII. Ceterum non quantum pertinaciae ad premendam obſidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali. namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum vero ac Rhegium eo curſu contendit, ut prope repentino adventu incautos obpreſſerit. Capua etſi nihilo r) ſegnius obſeſſa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci ſenſit: et admiratio orta eſt, non ſimul regreſſum Hannibalem. Inde per conloquia intellexerunt, relictos ſe deſertoſque, et ſpem Capuae retinendae deploratam apud Poenos eſſe. Acceſſit edictum proconſulis ex ſenatuſconſulto propoſitum, vulgatumque apud hoſtes: *ut, qui civis Campanus ante certam diem tranſiſſet, ſine fraude eſſet.* Nec ulla facta eſt tranſitio, metu magis eos, quam fide, continente; quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignoſci poſſet. Ceterum quemadmodum nemo privato conſilio ad hoſtem tranſibat, ita nihil ſalutare in medium conſulebatur. Nobilitas rempublicam deſeruerat, neque in ſenatum cogi poterant s) in magiſtratu autem erat, qui non ſibi honorem adjeciſſet, ſed indignitate ſua vim ac jus magiſtratui, quem gerebat, demſiſſet. Jam ne in foro quidem, aut

r) *nihil* Gron. s) *poterat* Gron. Crev.

aut publico loco, principum quisquam adparebat: domibus inclusi patriae occasum cum suo exitio in dies exspectabant. summa curae omnis in Bastorem Hannonemque praefectos praesidii Punici versa erat, suo, non sociorum, periculo sollicitos. Hi, conscriptis ad Hannibalem literis, non libere modo, sed etiam aspere, quibus, *non Capuam solam* [55]) *traditam in manum hostibus, sed se quoque et praesidium in omnes cruciatus proditos*, incusabant: *abiisse eum in Bruttios, velut avertentem sese, ne Capua in oculis ejus caperetur. at, Hercule, Romanos ne obpugnatione quidem urbis Romanae abstrahi ab Capua obsidenda potuisse. tanto constantiorem inimicum Romanum, quam amicum Poenum esse. Si redeat Capuam, bellumque omne eo vertat, et se et Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis, neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. ubi Romanae legiones sint, ibi et Karthaginiensium exercitus debere esse. Sic ad Cannas, sic ad Trasimenum rem bene gestam; coeundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando.* In hanc sententiam literae conscriptae Numidis, proposita mercede jam professis operam, dantur. Hi specie transfugarum quum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore capto abirent; famesque, quae tam diu Capuae erat, nulli non probabilem caussam transitionis faceret, mulier repente Campana in castra venit, scortum transfugarum unius; indicatque imperatori Romano, Numidas fraude composita transisse, literasque ad Hannibalem ferre. id unum ex iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam esse. Productus primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat: paullatim dein convictus veris, quum tormenta posci et parari videret, fassus id ita esse. literaeque prolatae; et additum etiam indicio, quod celabatur, et alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. hi supra septuaginta comprehensi, et cum transfugis novis mulca-

55) *solum* Gron. Crev.

mulcati [t]) virgis, manibusque praecisis, Capuam rediguntur. Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum.

XIII. Concursus ad curiam populi factus coegit Lesium senatum vocare: et primoribus, qui jam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, et in publicum omnes vi extracturos esse. Is timor frequentem senatum magistratui praebuit. Ibi quum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius Virrius, [u]) qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, negat, *eos, qui de legatis et de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent; nec quid ipsis patiendum sit. Quid vos*, inquit, *eam deditionem fore censetis, qua quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? Jam e memoria excessit, quo tempore, et in qua fortuna a populo Romano defecerimus? jam, quemadmodum in defectione praesidium, quod poterat emitti, per cruciatum et ad contumeliam necarimus? quoties in obsidentes, quam inimice eruperimus, castra obpugnarimus? Hannibalem vocaverimus ad obprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad obpugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, quae illi infeste in nos fecerint, repetite: ut ex eo, quid speretis, habeatis. Quum hostis alienigena in Italia esset, et Hannibal hostis, et cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale, ambo consules et duo consulares exercitus ad Capuam obpugnandam miserunt. Alterum annum circumvallatos inclusosque nos fame macerant, et ipsi nobiscum ultima pericula ac gravissimos labores perpessi, circa vallum ac fossas saepe trucidati, et prope ad extremum castris exuti. Sed omitto haec. vetus atque usitata res est,* in

t) *multati* Gron. *mulctati* Crev. u) *Virius* Gron. Crev.

in obpugnanda hostium urbe labores ac pericula pati: illud irae atque odii exsecrabilis indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum equitumque castra obpugnavit, et ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. Profectus trans Vulturnum, perussit Calenum agrum; nihil tanta sociorum clade avocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri jussit. eam quoque tempestatem inminentem spreverunt. Transgressus Anienem, tria millia passuum ab urbe castra posuit: postremo ad moenia ipsa et ad portas accessit. Romam se ademturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit. non omiserunt. Feras bestias, caeco inpetu ac rabie concitatas, si ad cubilia et catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas. Romanos Roma circumsessa, conjuges, liberi, quorum ploratus hinc v) *prope exaudiebantur, arae, foci, Deum delubra, sepulcra majorum temerata ac violata, a Capua non averterunt: tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. Nec injuria forsitan. nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quando aliter Diis inmortalibus visum est, quum mortem ne recusare quidem debeam; cruciatus contumeliasque, quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere morte, praeterquam honesta, etiam leni, possum. Non videbo Ap. Claudium et Q. Fulvium, victoria insolenti subnisos, neque vinctus per urbem Romanam triumphi spectaculum trahar, ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanae subjiciam: nec dirui incendique patriam videbo: nec rapi ad stuprum matres Campanas, virginesque, et ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne stirpis, ne memoria originum suarum exstaret: nedum eos Capuae parsuros credam, cui infestiores, quam Karthagini, sunt. Itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam haec tot tam acerba videant,*

v) inf. *quoque* Gron.

ant, in animo est; iis apud me hodie epulae instructae parataeque sunt. Satiatis vino ciboque poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus ab cruciatu, animum a contumeliis, oculos, aures, a videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quae manent victos, vindicabit. parati erunt, qui magno rogo in propatulo aedium accenso corpora exanima injiciant. Haec una via et honesta et libera ad mortem. et ipsi virtutem mirabuntur hostes, et Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.

XIV. Hanc orationem Virrii plures audierunt cum adsensu, quam forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt. Major pars senatus, multis saepe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miseruntque. Vibium Virrium septem et viginti ferme senatores domum secuti sunt, epulatique cum eo; et, quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab inminentis sensu mali, venenum omnes sumserunt: inde misso convivio, dextris inter se datis, ultimoque complexu, conlacrimantes suum patriaeque casum, alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt; alii domos digressi sunt. Impletae cibis vinoque venae minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt. itaque noctem totam plerique eorum, et diei insequentis partem quum animam egissent; omnes tamen, priusquam aperirentur hostibus portae, exspirarunt. Postero die porta Jovis, quae adversus castra Romana erat, jussu proconsulis aperta est. ea intromissa legio una et duae alae, cum C. Fulvio legato. Is, quum omnium primum arma telaque, quae Capuae erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, praesidium Punicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos jussit. quo quum venissent, extemplo his omnibus catenae injectae, jussique ad quaestores defer-

deferre, quod auri argentique haberent. auri pondo septuaginta fuit, argenti tria millia pondo et ducenta. senatores quinque et viginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi: quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat.

XV. De supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis impetrandae veniae Claudius, Fulvio [vv]) durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat: percunctandi etiam aequum esse potestatem fieri Patribus, num communicassent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis municipiorum: et num ope eorum in bello forent et municipiorum adjuti. *Id vero minime committendum esse*, Fulvius dicere, *ut sollicitarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi: et subjicerentur indicibus, queis, neque quid facerent, neque quid dicerent, quidquam umquam pensi fuisset. itaque se eam quaestionem obpressurum exstincturumque.* Ab hoc sermone quum digressi essent, et Appius, quamvis security loquentem, collegam; non dubitaret, tamen literas super tanta re ab Roma exspectaturum; Fulvius, ne id ipsum inpedimentum incepto foret, dimittens praetorium, tribunis militum ac praefectis socium imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denunciarent, ut ad tertiam buccinam praesto essent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, prima luce portam intravit, atque in forum perrexit: concursuque ad primum equitum ingressum facto, magistratum Sidicinum citari jussit, imperavitque, ut produceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes, virgisque caesi, ac securi percussi. Inde citato equo Cales percurrit: ubi quum in tribunali consedisset, productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit, literasque a C. Calpurnio praetore Fulvio et senatusconsultum tradidit. murmur ab tribunali totam concio-

vv) *Fulvii* Gron. Crev.

concionem pervasit, differri rem integram ad Patres de Campanis. et Fulvius, id ita esse ratus, acceptas literas, neque resolutas, quum in gremio reposuisset, praeconi imperavit, ut lictorem lege agere juberet. Ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumtum supplicium. Tum literae lectae senatusque consultum, serum ad inpediendam rem actam; quae summa ope adproperata erat, ne inpediri posset. Consurgentem jam Fulvium Taurea Jubellius Campanus, per mediam vadens urbem turbamque, nomine inclamavit: et, quum, mirabundus quidnam sese vellet, resedisset Flaccus, *Me quoque*, inquit, *jube occidi, ut gloriari possis, multo fortiorem, quam ipse es, virum abs te occisum esse.* Quum Flaccus negaret, *profecto satis compotem mentis esse:* modo, *prohiberi etiam se, si id vellet, senatusconsulto*, diceret: tum Jubellius, *Quandoquidem*, inquit, *capta patria, propinquis amicisque amissis, quum ipse manu mea conjugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, quae his civibus meis; petatur a virtute invisae hujus vitae vindicta.* atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

XVI. Quia, et quod ad supplicium adtinet Campanorum, et pleraque alia, de Flacci unius sententia acta erant; mortuum Ap. Claudium sub deditionem Capuae, quidam tradunt. hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales, neque sua manu interfectum; sed, dum inter ceteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quae vociferabatur, silentium fieri Flaccum jussisse: tum Tauream illa, quae ante memorata sunt, dixisse, *virum se fortissimum ab nequaquam pari ad virtutem occidi.* Sub haec dicta, jussu proconsulis praeconem ita pronunciasse: *Lictor, viro forti adde virgas, et in eum primum lege age.* Lectum quoque senatusconsultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt. sed, quia adscri-

ptum in senatusconsulto fuerit, *si ei videretur, integram rem ad senatum rejiceret*, interpretatum esse, quid magis e republica duceret, aestimationem sibi permissam. Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Calatia in deditionem acceptae. ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animadversum. Ita ad septuaginta x) principes senatus interfecti; trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi: alii, per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati, variis casibus interierunt: multitudo alia civium Campanorum venumdata. De urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam delendam censentibus urbem praevalidam, propinquam, inimicam. Ceterum praesens utilitas vicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terrae satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. urbi frequentandae multitudo incolarum libertinorumque et institorum opificumque retenta: ager omnis et tecta publica populi Romani facta. Ceterum habitari tantum, tamquam urbem, Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse. sine consilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore. praefectum ad jura reddenda ab Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositae, consilio ab omni parte laudabili. severe et celeriter in maxime noxios animadversum: multitudo civium dissipata in nullam spem reditus: non saevitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque: et cum emolumento quaesita etiam apud socios lenitatis species, incolumitate urbis nobilissimae opulentissimaeque, cujus ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa adcolunt, populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas poenas ab infidelibus sociis, et quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

XVII.

x) *octoginta* Gron. Crev.

XVII. Romani Patres, perfuncti, quod ad Capuam adtinebat, cura, C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum, et trecentos equites, quos ipse legisset, et socium Latini nominis peditum numerum parem, et octingentos equites decernunt. eum exercitum Puteolis in naves inpositum Nero in Hispaniam transportavit. Quum Tarraconem navibus venisset, expositisque ibi copiis, et navibus subductis, socios quoque navales multitudinis augendae caussa armasset; profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fontejo et L. Marcio accepit. inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros castra habebat in Ausetanis. is locus est inter oppida Illiturgin et Mentissam. Hujus saltus fauces Nero occupavit. Hasdrubal, ne in arto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem quum laeto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal conloquio petivit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium, dieque statuenda, ad quam praesidia deducerentur, suaque omnia sine fraude Poeni deportarent. Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus erat, Hasdrubal, quacumque posset, evadere e saltu jussit. data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas, quum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per artas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad conloquium est: sed loquendo plura scribendoque, dedita opera, quae in rem non essent, die consumto, in posterum dilatum est. Addita insequens nox spatium dedit et alios emittendi: nec postero die res finem invenit. ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque emittendis clam e castris Karthaginiensibus, absumtae: et, postquam major pars emissa exercitus erat, jam ne iis quidem, quae ultro dicta erant, stabatur: minusque ac minus (cum timore

more simul fide decrescente) conveniebat. Jam ferme pedestres omnes copiae evaserant e saltu: quum prima luce densa nebula saltum omnem camposque circa intexit. quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem conloquium differret. illum diem religiosum Karthaginiensibus ad agendum quidquam rei seriae esse. Ne tum quidem suspecta fraus. quum data esset venia ejus diei, extemplo Hasdrubal, cum equitatu elephantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. Hora ferme quarta dispulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius, Punicam fraudem agnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem instituit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam, levia tamen proelia inter extremum Punicum agmen praecursoresque Romanorum fiebant.

XVIII. Inter haec Hispaniae populi, nec qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romae senatui populoque, post receptam Capuam, non Italiae jam major, quam Hispaniae, cura erat: et exercitum augeri, et imperatorem mitti placebat. nec tamen, quem mitterent, satis constabat; quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendum esse. Quum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet: diemque comitiis consules edixerunt. Primo exspectaverant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. quae ut destituta exspectatio est, redintegratus luctus acceptae cladis, desideriumque imperatorum amissorum. Moesta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit: atque in magistratus versi circumspectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo perditas res desperatumque de republica esse, ut nemo audeat in

Hispa-

Hispaniam imperium accipere. Quum subito P. Cornelius, Publii, qui Hispania ceciderat, filius, quatuor et viginti ferme annos natus, professus se petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. jussi deinde inire [xx]) suffragium, ad unum omnes non centuriae modo, sed etiam homines, P. Scipioni imperium esse in Hispania jusserunt. Ceterum post rem actam, ut jam resederat inpetus animorum ardorque, silentium subito ortum et tacita cogitatio, quidnam egissent, [y]) num [z]) favor plus valuisset, quam ratio; aetatis maxime poenitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant nomenque, ex funestis duabus familiis, in eas provincias, ubi inter sepulcra patris patruique res gerendae essent, proficiscentis.

XIX. Quam ubi ab re tanto inpetu acta solicitudinem curamque hominum animadvertit, advocata concione, ita de aetate sua imperioque mandato, et bello, quod gerundum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus novaretque: et impleret homines certioris spei, quam quantam fides promissi humani, aut ratio ex fiducia rerum subjicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab juventa in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitudinem, aut per nocturnas visa species, aut velut divinitus mente monita, agens: sive et ipse capti quadam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque, velut sorte oraculi missa, sine cunctatione exsequerentur [a]). Ad hoc jam inde ab initio praeparans animos, ex quo togam virilem sumsit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret, ingressusque aedem consideret: et plerumque solus in secreto ibi tempus tereret.

xx) add. *confusum* Gron. Crev.
y) add. *novi?* Gron. Crev.
z) *num* l. *quod* Gron. Crev.
a) *assequeretur* Gron. Crev.

ret[b]). Hic mos, qui per omnem vitam servabatur, seu consulto, seu temere, vulgatae opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinae virum esse; retulitque famam, in Alexandro Magno prius vulgatam, et vanitate et fabula parem, anguis inmanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris ejus persaepe visam prodigii ejus speciem, interventuque hominum evolutam repente, atque ex oculis elapsam. His miraculis numquam ab ipso elusa fides est: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quidquam, nec palam adfirmandi. Multa alia ejusdem generis, alia vera, alia adsimulata, admirationis humanae in eo juvene excesserant modum: quibus freta tunc civitas, aetati haudquaquam maturae tantam molem rerum, tantumque imperium permisit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quaeque a Puteolis cum C.[c]) Nerone trajectae erant, decem millia militum et mille equites adduntur. et M. Junius Silanus propraetor adjutor ad res gerendas datus est. Ita cum triginta navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Tiberinis profectus praeter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum, et deinde Pyrenei[d]) circumvectus promontorium, Emporiis urbe Graeca (oriundi et ipsi a Phocaea sunt) copias exposuit: inde sequi navibus jussis, Tarraconem pedibus profectus, conventum omnium sociorum (etenim legationes ad famam adventus ejus ex omni se provincia effuderant) habuit. naves ibi subduci jussit, remissis quatuor triremibus Massiliensium, quae officii caussa ab domo profecutae fuerant. Responsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare coepit, ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret; ingensque omnibus, quae diceret, quum majestas inesset, tum fides.

XX. Pro-

b) *et plerumque tempus solus in secreto ibi tereret* Gron. Crev.

c) *C. l. Claudio* Gron. Crev.

d) *Pyrenes* Gron. Crev.

XX. Profectus ab Tarracone, et civitates sociorum et hiberna exercitus adiit: conlaudavitque milites, quod, duabus tantis cladibus deinceps icti, provinciam obtinuissent: nec fructum secundarum rerum sentire hostes passi, omni cis Iberum agro eos arcuissent, sociosque cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum tanto honore, ut facile adpareret, nihil minus, quam vereri, ne quis obstaret gloriae suae. Successit inde Neroni Silanus, et in hiberna novi milites deducti. Scipio, omnibus, quae adeunda agendaque erant, mature aditis peractisque, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud cives sociosque, et divinatio quaedam futuri; quo minus ratio timoris reddi poterat oborti temere, majorem inferens metum. In hiberna diversi concesserant: Hasdrubal Gisgonis usque ad oceanum et Gades: Mago in mediterranea, maxime supra Castulonensem saltum: Hasdrubal Hamilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernavit. Aestatis ejus extremo, quo capta est Capua, et Scipio in Hispaniam venit, Punica classis, ex Sicilia Tarentum adcita ad arcendos commeatus praesidii Romani, quod in arce Tarentina erat, clauserat quidem omnes ad arcem a mari aditus; sed adsidendo diutius artiorem annonam sociis, quam hosti, faciebat. non enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora apertosque portus praesidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa turba navali mixta ex omni genere hominum absumebat. ut arcis praesidium etiam sine invecto (quia pauci erant) ex ante praeparato sustentari posset; Tarentinis classique ne invectum quidem subficeret. Tandem majore gratia, quam venerat, classis dimissa est. annona haud multum laxaverat: quia, remoto maritimo praesidio, subvehi frumentum non poterat.

XXI. Ejusdem aestatis exitu, M. Marcellus ex Sicilia provincia quum ad urbem venisset, a C. Calpurnio praetore senatus ei ad aedem Bellonae datus est. ibi

quum

quum de rebus a se gestis disseruisset, questus leniter non suam magis, quam militum, vicem, quod provincia confecta exercitum deportare non licuisset, postulavit, ut triumphanti urbem inire liceret. id non impetravit. Quum multis verbis actum esset, utrum minus conveniret, cujus nomine absentis, ob res prospere ductu ejus gestas, supplicatio decreta foret, et Diis inmortalibus habitus honos, ei praesenti negare triumphum: an, quem tradere exercitum successori jussissent, (quod, nisi manente in provincia bello, non decerneretur) eum quasi debellato triumphare, quum exercitus, testis meriti atque inmeriti triumphi, abesset; medium visum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, imperium esset. Pridie, quam urbem iniret, in monte Albano triumphavit. inde ovans multam prae se praedam in urbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum, catapultae ballistaeque, et alia omnia instrumenta belli lata, et pacis diuturnae regiaeque opulentiae ornamenta, argenti aerisque fabrefacti vis, alia supellex, pretiosaque vestis, et multa nobilia signa, quibus inter primas Graeciae urbes Syracusae ornatae fuerant. Punicae quoque victoriae signum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuit spectaculum cum coronis aureis praecedentes Sosis Syracusanus, et Mericus Hispanus. quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat; alter Nasum, quodque ibi praesidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data, et quingena jugera agri. Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut hostium populi Romani fuisset, et aedes Syracusis cujus vellet eorum, in quos belli jure animadversum esset: Merico Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a populo Romano defecissent, jussa dari. Id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrumque eis adsignaret. In eodem agro Belligeni, per quem inlectus ad transitionem

tionem Mericus erat, quadringenta jugera agri decreta. Post profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica classis octo millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Murgantinae desciverunt terrae. secutae defectionem earum Hybla et Macella sunt, et ignobiliores quaedam aliae. Et Numidae, praefecto Mutine, vagi per totam Siciliam, sociorum populi Romani agros urebant. Super haec exercitus Romanus iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni fungebantur militia: magisque eis auctor ad seditionem, quam animus, deerat. inter has difficultates M. Cornelius praetor et militum animos, nunc consolando, nunc castigando, sedavit, et civitates omnes, quae defecerant, in ditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur, ex senatusconsulto adtribuit.

XXII. Consules, quum ambo Apuliam provinciam haberent, minusque jam terroris a Poenis et Hannibale esset, sortiri jussi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedonia evenit, isque Laevino successit. Fulvius, Romam comitiorum caussa arcessitus, quum comitia consulibus rogandis haberet, praerogativa Veturia juniorum declaravit T. Manlium Torquatum et T. Otacilium. Manlius, qui praesens erat, gratulandi caussa quum turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis venit; petitque, ut pauca sua verba audiret, centuriamque, quae tulisset suffragium, revocari juberet. Erectis omnibus exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit. *Inpudentem et gubernatorem et imperatorem esse, qui, quum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi. proinde, si videretur, et redire in suffragium Veturiam juniorum juberet, et meminisset in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, temporumque reipublicae. Vixdum requiesse aures a strepitu et tumultu hostili,*

hostili, quo paucos ante menses adsederint prope moenia Romana. Post haec cum centuria frequens subclamasset, *nihil se mutare sententiae, eosdemque consules dicturos esse;* tum Torquatus, *Neque ego vestros,* inquit, *mores consul ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in suffragium, et cogitate bellum Punicum in Italia, et hostium ducem Hannibalem esse.* Tum centuria, et auctoritate mota viri, et admirantium circa fremitu, petit a consule, ut Veturiam seniorum citaret: *Velle se cum majoribus natu conloqui, et ex auctoritate eorum consules dicere.* Citatis Veturiae senioribus, datum secreto in Ovili cum his conloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus jam plenis honorum, Q. Fabio et M. Marcello, et, si utique novum aliquem adversus Poenos consulem creari vellent, M. Valerium Laevinum egregie adversus Philippum regem terra marique res gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis, juniores suffragium ineunt. M. Claudium Marcellum, fulgentem tum Sicilia domita, et M. Valerium absentes consules dixerunt. auctoritatem praerogativae omnes centuriae secutae sunt. Eludant nunc antiqua mirantes. non equidem, si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis, quam norunt, aut principes graviores temperantioresque a cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam vero juniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc seculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

XXIII. Praetoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso, et L. Manlius Acidinus, et C. Laetorius, et L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nunciaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares et priore anno

fue-

fuerant, et, eo anno ut fierent, referente Calpurnio praetore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot visa nunciataque sunt. In aede Concordiae Victoria, quae in culmine erat, fulmine icta decussaque, ad Victorias, quae in antefixis erant, haesit, neque inde procidit. Et Anagnia et Fregellis nunciatum est, murum portasque de coelo tactas: et in foro Sudertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluisse, et Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostiis majoribus sunt procurata, et obsecratio in unum diem populo indicta, et novemdiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt, novique subfecti: in locum M'.[e]) Aemilii Numidae decemviri sacrorum M. Aemilius Lepidus: in locum M'. Pomponii Mathonis pontificis C. Livius: in locum Sp. Carvilii Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

XXIV. Per idem tempus M. Valerius Laevinus, tentatis prius per secreta conloquia principum animis, ad indictum ante ad id ipsum concilium Aetolorum classe expedita venit. Ubi quum Syracusas Capuamque captam[ee]), in fidem in Sicilia Italiaque rerum secundarum, ostentasset, adjecissetque, *jam inde a majoribus traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus alios in civitatem atque aequum secum jus accepissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse, quam cives, mallent. Aetolos eo in majore futuros honore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent. Philippum eis et Macedonas graves adcolas esse; quorum se vim ac spiritus et jam fregisse, et eo redacturum esse, ut non his modo urbibus, quas per vim ademissent Aetolis, excedant, sed ipsam Macedoniam infestam habeant. Et Acarnanas, quos aegre ferrent Aetoli a corpore suo di-*

remtos,

e) *M.* Gron. Crev.

ee) *captas* Gron. Crev.

remtos, restituturum se in antiquam formulam jurisque ac ditionis eorum. Haec, dicta promissaque ab Romano imperatore, Scopas, qui tum praetor gentis erat, et Dorymachus, princeps Aetolorum, adfirmaverunt auctoritate sua, minore cum verecundia et majore cum fide vim majestatemque populi Romani extollentes. maxime tamen spes potiundae movebat Acarnaniae. Igitur conscriptae conditiones, quibus in amicitiam societatemque populi Romani venirent: additumque, *ut, si placeret vellentque, eodem jure amicitiae Elei, Lacedaemoniique, et Attalus, et Pleuratus, et Scerdilaedus essent.* (Asiae Attalus, hi Thracum et Illyriorum reges.) *Bellum ut extemplo Aetoli cum Philippo terra gererent. Navibus ne minus viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus. Urbium Corcyrae tenus ab Aetolia incipienti solum tectaque, et muri cum agris, Aetolorum; alia omnis praeda populi Romani esset. Darentque operam Romani, ut Acarnaniam Aetoli haberent. Si Aetoli pacem cum Philippo facerent, foederi adscriberent, ita ratam eorum pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum ditionis essent, abstinuisset. Item, si populus Romanus foedere jungeretur regi, ut caveret, ne jus ei belli inferendi Aetolis sociisque eorum esset.* Haec convenerunt, conscriptaque biennio post Olympiae ab Aetolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Morae caussa fuerant retenti Romae diutius legati Aetolorum. Nec tamen inpedimento id rebus gerendis fuit. et Aetoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, et Laevinus Zacynthum (parva insula est propinqua Aetoliae: urbem unam eodem, quo ipsa est, nomine habet; eam praeter arcem vi cepit) et Oeniadas Nasumque Acarnanum captas Aetolis contribuit. Philippum quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Poenosque et pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

XXV

XXV. Philippo Aetolorum defectio Pellae hibernanti adlata est. itaque, quia primo vere moturus exercitum in Graeciam erat, Illyrios finitimasque eis[f]) urbes alterno metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatium fines fecit: egressosque Apolloniatas, cum magno terrore atque pavore, compulit intra muros. Vastatis proximis Illyrici, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter: inde Dardanorum urbem, sitam in Macedonia, transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Aetolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam, et Lyncum,[g]) Bottiaeam, in Thessaliam descendit. Ad bellum secum adversus Aetolos capessendum incitari posse homines credebat: et, relicto ad fauces Thessaliae Perseo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Aetolos, ipse, priusquam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam, atque inde in Thraciam exercitum ac Maedos duxit[h]). Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat; ubi regem occupatum externo bello, ac sine praesidio esse regnum sensisset. Ad Phragandas igitur vastare agros, et urbem Jamphorinam, caput arcemque Maedicae, obpugnare coepit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello audivit, armata omni juventute Aetolorum, bellum inferre Acarnaniae parat. Adversus quod[i]) Acarnanum gens et viribus inpar, et jam Oeniadas Nasumque amissa cernens, Romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit, quam consilio, bellum. Conjugibus liberisque et senioribus supra sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos conjurant, nisi victores, se non redituros. Qui victus acie excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram exsecrationem in populares, obte-

f) *ei* Gron.
g) add. *et* Gron. Crev.
h) *eduxit* Gron. Crev.
i) *quos* Gron.

obtestationem quam sanctissimam potuerunt adversus hospites, composuerunt. precatique simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum: HIC SITI SUNT ACARNANES, QUI, ADVERSUS VIM ATQUE INJURIAM AETOLORUM PRO PATRIA PUGNANTES, MORTEM OBCUBUERUNT. Per haec incitatis animis, castra in extremis finibus suis obvia [k]) hosti posuerunt. nunciis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum, id quod in manibus erat, coëgerunt bellum, Jamphorina per deditionem recepta, et prospero alio successu rerum. Aetolorum inpetum tardaverat primo conjurationis fama Acarnanicae: deinde auditus Philippi adventus, regredi etiam in intimos coëgit fines. Nec Philippus, quamquam, ne obprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium est progressus. inde, quum audisset reditum Aetolorum ex Acarnania, et ipse Pellam rediit.

XXVI. Laevinus, veris principio a Corcyra profectus navibus, superato Leucata [l]) promontorio, quum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut praesto ibi Scopas Aetolique essent. Sita Anticyra est in Locride laeva parte sinum Corinthiacum intrantibus. breve terra iter eo, brevis navigatio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrimque obpugnari coepta est. Gravior a mari obpugnatio erat; quia et tormenta machinaeque omnis generis in navibus erant, et Romani inde obpugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Aetolis traditur, praeda ex pacto Romanis cessit. Literae Laevino redditae, consulem eum absentem declaratum, et successorem venire P. Sulpicium. ceterum, diuturno ibi morbo inplicitus, serius spe omnium Romam venit. M. Marcellus, quum Idibus Martiis consulatum inisset, senatum eo die, moris modo caussa, habuit: professus, *nihil se, absente collega*

k) *obviam* Gron. l) *Leucate* Gron. Crev.

lega, neque de republica, neque de provinciis, acturum. Scire se, frequentes Siculos prope urbem in villis obtrectatorum suorum esse. quibus, tantum abesse, ut per se non liceat palam Romae crimina edita fictaque ab inimicis vulgare, ut, ni simularent, aliquem sibi timorem, absente collega, dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. Ubi quidem collega venisset, non passurum quidquam prius agi, quam ut Siculi in senatum introducantur. Delectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quamplurimi questum de se Romam venirent. eumdem literis falsis urbem implesse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuat. Moderati animi gloriam eo die adeptus consul, senatum dimisit; ac prope justitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad urbem venisset. Otium, ut solet, excitavit plebis rumores: *belli diuturnitate, et vastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset Hannibal, et exhaustam delectibus Italiam, et* [m]) *prope quotannis exercitus caesos* querebantur; *et consules bellicosos ambo, viros acres nimis et feroces, creatos, qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri.*

XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quae pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem tabernae, quae postea quinque, et argentariae, quae nunc novae adpellantur, arsere. Comprehensa postea privata aedificia: neque enim tum basilicae erant: comprehensae lautumiae, forumque piscatorium, et atrium regium. Aedes Vestae vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redemti ac manumissi sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit. Nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse, quod pluribus [n]) simul locis, et iis diversis, ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro concione edixit, qui, quorum

 opera

m) *et* del. *Gron. Crev.* n) *plurimis* Gron. Crev.

opera id conflatum incendium, profiteretur, praemium fore, libero pecuniam, servo libertatem. Eo praemio inductus Campanorum Calaviorum servus (Mannus ei nomen erat) indicavit, *dominos et quinque praeterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgoque facturos alia, ni comprehendantur.* Comprehensi ipsi familiaeque eorum. et primo elevabatur index indiciumque: *pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum.* ceterum ut coram coarguebantur, et quaestio ex ministris facinoris foro medio haberi coepta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est. indici libertas data, et viginti millia aeris Consuli Laevino Capuam praetereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrimis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret, oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus, *sibi privatam simultatem cum Campanis*, negare, *nullam* o) *esse: publicas inimicitias et hostiles esse, et futuras, quoad eo animo esse erga populum Romanum* p) *sciret. nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. Ideo se moenibus inclusos tenere eos: quia, si qui evasissent aliqua, velut feras bestias per agros vagari, et laniare, et trucidare, quodcumque obvium detur. Alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. inventurum in semiusto foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestae aedem petitam, et aeternos ignes, et conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani. Se minime censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana moenia fieri.* Laevinus Campanos, jurejurando a Flacco adactos, quinto die, quam ab

o) *ullam* Gron. Crev.

p) *animo erga pop. R. esse sciret* Gron. Crev.

ab ſenatu reſponſum accepiſſent, Capuam redituros, ſequi ſe Romam juſſit. Hac circumfuſus multitudine, ſimul Siculis obviam egreſſis Aetoliſque Romam praeivit, clariſſimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accuſatores in urbem adducens. De republica tamen primum ac de provinciis ambo conſules ad ſenatum retulere.

XXVIII. Ibi Laevinus, quo ſtatu Macedonia et Graecia, Aetoli, Acarnanes Locrique eſſent, quaſque ibi res ipſe egiſſet terra marique, expoſuit. *Philippum, inferentem bellum Aetolis, in Macedoniam retro ab ſe compulſum, ad intima penitus regni abiſſe, legionemque inde deduci poſſe. claſſem ſatis eſſe ad arcendum Italia regem.* Haec de ſe deque provincia, cui praefuerat. Conſulum de provinciis communis relatio fuit. decrevere Patres, *Ut alteri conſulum Italia bellumque cum Hannibale provincia eſſet: alter claſſem, cui T. Otacilius praefuiſſet, Siciliamque provinciam cum L. Cincio praetore obtineret.* Exercitus eis duo decreti, qui q) in Etruria Galliaque eſſent. eae quatuor erant legiones. urbanae duae ſuperioris anni in Etruriam; duae, quibus Sulpicius conſul praefuiſſet, in Galliam mitterentur. Galliae et legionibus praeeſſet, quem conſul, cujus Italia provincia eſſet, praefeciſſet. In Etruriam C. Calpurnius, poſt praeturam prorogato in annum imperio, miſſus; et Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium ſociorumque minui juſſus, ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia peditum et trecenti equites eſſent; dimiſſis, qui plurima ſtipendia haberent: et ſociorum ſeptem millia peditum et trecenti equites relinquerentur, eadem ratione ſtipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio conſuli ſuperioris anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu, quem habuerat, quidquam mutatum. tantum in annum prorogatum imperium eſt.

 P. Sul-

q) *quae* Gron.

P. Sulpicius collega ejus omnem exercitum, praeter socios navales, jussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius praeesset, ubi consul in provinciam venisset, dimitti jussus. L. Cincio praetori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni praetori decretae, quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno praefuerat. Urbanas legiones ita scribere consules jussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Q. Fulvii [r]), fuissent; neve eo anno plures, quam una et viginti, Romanae legiones essent.

XXIX. His senatusconsultis perfectis, sortiti provincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum bello adversus Hannibalem Laevino evenit. Quae sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos, exspectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos hominum converterent, et postmodo sermones praebuerint. Circumibant enim senatum cum veste sordida, adfirmantes, *se non modo suam quisque patriam, sed totam Siciliam, relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. Nullo suo merito eum ante inplacabilem in se fuisse: quid iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? Obrui Aetnae ignibus, aut mergi freto, satius illi insulae esse, quam velut dedi noxae inimico.* Hae Siculorum querelae, domos primum nobilium circumlatae, celebrataeque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum a consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, *si jam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam*, dicere. *nunc, ne quis timore frenari eos dicere posset, quo minus de eo libere querantur, in cujus pote-*

r) *Q. Fulvii* l. *Fulviique* Gron.

potestate mox futuri sint, si collegae nihil intersit, mutare se provinciam paratum esse. deprecari senatus praejudicium; nam, quum extra sortem collegae optionem dari provinciae iniquum fuerit, quanto [s]) *majorem injuriam, immo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri?* Ita senatus, quum, quid placeret, magis ostendisset, quam decresset, dimittitur. inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hannibalem, facta est: ut, ex quo primus adversae pugnae gloriam ceperat, in ejus laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

XXX. Permutatis provinciis, Siculi, in senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes, *Hieronymum ac postea Hippocratem et Epicyden tyrannos, quum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, invisos fuisse sibi. ob eam caussam et Hieronymum a principibus juventutis prope publico consilio interfectum: et in Epicydis Hippocratisque caedem septuaginta nobilissimorum juvenum conjurationem factam; quos, Marcelli mora destitutos, quia ad praedictum tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicydis tyrannidem Marcellum excitasse, Leontinis crudeliter direptis. Numquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire, pollicerique, se urbem, quum vellet, ei tradituros. sed eum primo vi capere maluisse. dein, quum id neque terra, neque mari, omnia expertus, potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum aerarium Sosim, et Mericum Hispanum, quam principes Syracusanorum habere, toties id nequidquam ultro offerentes, praeoptasse: quo scilicet justiore de caussa vetustissimos socios populi Romani trucidaret, ac diriperet. Si non Hiero-*

s) *quantum* Gron.

Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed populus Syracusanus et senatus, si portas Marcello Syracusani publice, et non, obpressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates et Epicydes, clausissent, si Karthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent; quid ultra, quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certe praeter moenia et tecta exhausta urbis, et refracta ac spoliata Deum delubra, Diis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. Bona quoque multis ademta, ita ut ne nudo quidem solo, reliquiis direptae fortunae, alere sese ac suos possent. Orare se Patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem, quae compareant cognoscique possint, restitui dominis jubeant. Talia conquestos quum excedere ex[t]) templo, ut de postulatis eorum Patres consuli possent, Laevinus jussisset, *Maneant immo,* inquit Marcellus, *ut coram his respondeam, quando ea conditione pro vobis, Patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus. Duae captae hoc anno urbes Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusae habeant.*

XXXI. Reductis in curiam legatis, tum consul, *Non adeo majestatis*, inquit, *populi Romani imperiique hujus oblitus sum, Patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus caussam, accusantibus Graecis, fuerim. sed non, quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an vivo Hierone, Syracusas violaverim. Sin autem desciverunt, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac moenia clauserunt, exercituque Karthaginiensium adversus nos tutati sunt; quis passos esse hostilia, quum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum aversatus sum: Sosim et Mericum Hispanum, quibus tantum crederem, potiores habui. Non estis extremi Syra-*

t) ex del. *Gron. Crev.*

Syracuſanorum, quippe qui aliis humilitatem objiciatis. Quis eſt veſtrum, qui ſe mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem ac[illegible]turum promiſerit? Odiſtis et exſecramini eos, qui fecerunt, et ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abeſt, ut et ipſi tale quidquam facturi fueritis. Ipſa humilitas eorum, Patres conſcripti, quam iſti objiciunt, maximo argumento eſt, me neminem, qui navatam operam reipublicae noſtrae velit, averſatum eſſe. Et, antequam obſiderem Syracuſas, nunc legatis mittendis, nunc ad conloquium eundo, tentavi pacem: et, poſtquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipſi congreſſo ad portas cum principibus reſponſum dabatur, multis terra marique exhauſtis laboribus, tandem vi atque armis Syracuſas cepi. Quae captis acciderint, apud Hannibalem et Karthaginienſes victoſque juſtius, quam apud victoris populi ſenatum, quererentur. Ego, Patres conſcripti, Syracuſas ſpoliatas ſi negaturus eſſem, numquam ſpoliis earum urbem Romam exornarem. Quae autem ſingulis victor aut ademi, aut dedi; quum belli jure, tum ex cujuſque merito, ſatis ſcio me feciſſe. Ea vos rata habeatis, Patres conſcripti, nae u) *magis reipublicae intereſt, quam mea. Mea quippe fides exſoluta eſt: ad rempublicam pertinet, ne acta mea reſcindendo, alios in poſterum ſegniores duces faciatis. Et quoniam coram et Siculorum et mea verba audiſtis, Patres conſcripti, ſimul templo excedemus, ut, me abſente, liberius conſuli ſenatus poſſit.* Ita dimiſſis Siculis, et ipſe in Capitolium ad delectum diſceſſit.

XXXII. Conſul alter de poſtulatis Siculorum ad Patres retulit. Ibi quum diu de ſententiis certatum eſſet, et magna pars ſenatus, principe ejus ſententiae T. Manlio Torquato, *cum tyrannis bellum gerendum fuiſſe,* cenſerent, *hoſtibus et Syracuſanorum et populi Romani: et urbem recipi, non capi: et receptam legibus antiquis*

u) nae l. nec ne Gron.

et libertate stabiliri, non fessam miseranda servitute bello adfligi. Inter tyrannorum et ducis Romani certamina, praemium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam periisse, horreum atque aerarium quondam populi Romani: cujus munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello, adjuta ornataque respublica esset. Si ab inferis exsistat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? quum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriae suae visurus sit? Haec taliaque quum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt Patres caussa Marcelli: *Quae is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse. in reliquum curae senatui fore rem Syracusanam, mandaturosque consuli Laevino, quod sine jactura reipublicae fieri posset, fortunis ejus civitatis consuleret.* Missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, et introductis Siculis, senatusconsultum recitatum est: legatique, benigne adpellati ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis projecerunt, obsecrantes, *ut, quae deplorandae ac levandae calamitatis caussa dixissent, veniam eis daret, et in fidem clientelamque se urbemque Syracusas acciperet.* post haec consul clementer adpellatos dimisit.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, caussa durior erat. neque enim meritas poenas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: sed satis pensum poenarum, tot veneno absumtis, tot securi percussis senatoribus, credebant. *Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua conscientia, ut quidquam de se gravius consulerent, inpulerit, nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem sibi suisque, et bonorum aliquam partem orare, cives Romanos, adfinitatibus plerosque et propinquis*

jam

jam cognationibus ex connubio vetusto junctos. Submotis deinde e templo, paullisper dubitatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset. (mortuus enim post captam Claudius consul erat) ut coram imperatore, qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur: dein, quum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus, ac Q. Minucium et L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus adfuerant, in senatu viderent, nec Fulvium avocari a Capua, nec differri Campanos vellent; interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cujus ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat; *In consilio*, inquit, *arbitror me fuisse consulibus, Capua capta, quum quaereretur, ecquis Campanorum de republica nostra bene meritus esset; duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuae habitantem, et Fauculam Cluviam, quae quondam quaestum corpore fecisset; illam quotidie sacrificasse pro salute et victoria populi Romani; hanc captivis egentibus alimenta clam suppeditasse. Ceterorum omnium Campanorum eumdem erga nos animum, quem Karthaginiensium, fuisse: securique percussos a Q. Fulvio esse magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, injussu populi non video posse. idque et apud majores nostros in Satricanis factum est, quum defecissent, ut M. Antistius tribunus plebis prius rogationem ferret, sciretque plebs, uti senatui de Satricanis sententiae dicendae jus esset. Itaque censeo, cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis jus fiat.* L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate senatus plebem in haec verba rogavit: *Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fulvio proconsuli* [x]), *quaeque una secum*

x) *Proconsule* Gron. Crev.

secum dediderunt, agrum urbemque, divina, humanaque, utensiliaque, sive quid aliud dediderunt; de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites. Plebes sic jussit. *Quod senatus juratus, maxima pars, censeat, qui adsidetis, id volumus jubemusque.*

XXXIV. Ex hoc plebeiscito senatus consultus, *Oppiae Cluviaeque primum bona ac libertatem restituit. si qua alia praemia petere ab senatu vellent, venire eas Romam.* Campanis in familias singulas decreta facta, quae non operae pretium est omnia enumerare. *Aliorum bona publicanda: ipsos liberosque eorum et conjuges vendendas, extra filias, quae enupsissent prius, quam in populi Romani potestatem venirent. Alios in vincula condendos, ac de his posterius consulendum.* Aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt, publicanda necne bona essent; *pecua captiva, praeter equos, et mancipia, praeter puberes virilis sexus, et omnia, quae solo non continerentur, restituenda*, censuerunt, *dominis. Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam, qui eorum, aut ipsi aut parentes eorum, apud hostes essent, liberos esse*, jusserunt, *ita ut nemo eorum civis Romanus, aut Latini nominis esset: neve quis eorum, qui Capuae fuissent, dum portae clausae essent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret. Locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuae, nec in urbe Campana, quae a populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos transissent prius, quam Hannibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos*, censuerunt. *ne quis eorum propius mare quindecim millibus passuum agrum aedificiumve haberet. Qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent haberentve, nisi in Vejente, aut Sutrino, Nepesinove agro; dum ne cui major, quam quinquaginta jugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuae, Atel-*

Atellae, Calatiae gessissent, bona venire Capuae, jusserunt. *libera corpora, quae venumdari placuerat, Romam mitti, ac Romae venire. Signa, statuas aeneas, quae capta de hostibus dicerentur, quae eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium* rejecerunt. Ob haec decreta moestiores aliquanto, quam Romam venerant, Campanos dimiserunt. nec jam Q. Fulvii saevitiam in sese, sed iniquitatem Deum atque exsecrabilem fortunam suam incusabant.

XXXV. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus. scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi coeptum. in quam rem quum neque hominum satis, nec, ex qua pararentur, stipendiumque acciperent, pecuniae quidquam ea tempestate in publico esset, edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tanta y) indignatio fuit, ut magis dux, quam materia, seditioni deesset. *Secundum Siculos Campanosque plebem Romanam perdendam lacerandamque sibi consules sumsisse. per tot annos tributo exhaustos nil reliqui, praeter terram nudam ac vastam, habere. Tecta hostes incendisse, servos agri cultores rempublicam abduxisse, nunc ad militiam parvo aere emendo, nunc remiges imperando. Si quid cui argenti aerisve fuerit, stipendio remigum et tributis annuis ablatum. Se, ut dent, quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. Bona sua venderent: in corpora, quae reliqua essent, saevirent. Ne unde redimantur quidem, quidquam superesse.* Haec non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant: nec eos sedare consules, nunc castigando, nunc consolando, poterant. Spatium deinde his tridui se dare ad cogitandum dixerunt: quo ipsi ad rem inspiciendam expediendamque usi sunt. Senatum postero die habuerunt de remi-

y) *tantaque* Gron.

remigum supplemento: ubi quum multa disseruissent, cur aequa plebis recusatio esset, verterunt orationem eo, ut dicerent, *Privatis id, seu aequum, seu iniquum, onus injungendum esse. Nam unde, quum pecunia in aerario non esset, paraturos navales socios? Quomodo autem sine classibus aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri posse, aut tuta Italiae litora esse?*

XXXVI. Quum in hac difficultate rerum consilium haereret, ac prope torpor quidam occupasset hominum mentes, tum Laevinus consul, *Magistratus senatui, et senatum populo, sicut honore praestent, ita ad omnia, quae dura atque aspera essent, subeunda duces* [z]) *debere esse. Si quid injungere inferiori velis, id prius in te ac tuos si ipse juris statueris, facilius omnes obedientes habeas. nec inpensa gravis est, quum ex ea plus quam pro virili parte sibi quemque capere principum vident. Itaque classes habere atque ornare volumus populum Romanum? privatos sine recusatione remiges dare? nobismet ipsis primum imperemus. Aurum, argentum, aes signatum omne senatores crastino die in publicum conferamus: ita ut annulos sibi quisque, et conjugi, et liberis, et filio bullam, et, quibus uxor filiaeve sunt, singulas uncias pondo auri relinquant; argenti, qui curuli sella sederunt, equi ornamenta et libras pondo, ut salinum patellamque Deorum caussa habere possint. ceteri senatores libram argenti tantum, aeris signati quina millia in singulos patres familiae relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum, aes signatum, ad triumviros mensarios extemplo deferamus, nullo ante senatusconsulto facto: ut voluntaria conlatio et certamen adjuvandae reipublicae excitet ad aemulandum animos primum equestris ordinis, dein reliquae plebis. hanc unam viam, multa inter nos conlocuti, consules invenimus. Ingredimini, Diis bene juvantibus. Respublica incolumis et privatas res facile salvas praestat. publica prodendo, tua nequidquam*

z) ducem Gron.

quam serves. In haec tanto animo consensum est, ut gratiae ultro consulibus agerentur. senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum et aes in publicum conferunt, tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse; ut nec triumviri accipiundo, nec scribae referundo sufficerent. Hunc consensum senatus equester ordo est secutus: equestris ordinis, plebes. Ita sine edicto, sine coercitione magistratus, nec remige in supplementum, nec stipendio respublica eguit: paratisque omnibus ad bellum, consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Karthaginienses Romanique pariter variis casibus inmixtis magis in ancipiti spe ac metu fuerint. Nam Romanis et in provinciis, hinc in Hispania adversae res, hinc prosperae in Sicilia, luctum et laetitiam miscuerant: et in Italia, quum Tarentum amissum damno et dolori, tum arx cum praesidio retenta praeter spem gaudio fuit: et terrorem subitum pavoremque urbis Romae obsessae et obpugnatae Capua post dies paucos capta in laetitiam vertit. Transmarinae quoque res quadam vice pensatae. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus; Aetoli novi adsciti socii, Attalusque Asiae rex, jam velut despondente fortuna Romanis imperium orientis. Karthaginienses quoque Capuam amissam et Tarentum captum aequabant: et, ut ad moenia urbis Romanae nullo prohibente se pervenisse in gloria ponebant, ita pigebat irriti incepti; pudebatque adeo se spretos, ut, sedentibus ipsis ad Romana moenia, alia porta exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsae quoque Hispaniae, quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque caesis, debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse; eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum et irritum victoriam redactam esse, indignationis praebebant. [a]) Ita aequante fortuna, suspensa omnia

a) *praebebat* Gron. Crev.

omnia utrimque erant, integra ſpe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua, pertinacius obpugnata ab Romanis, quam defenſa ab ſe, multorum Italiae populorum animos averterat: quos neque omnes tenere praeſidiis, niſi vellet in multas parvaſque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat: nec, deductis praeſidiis, ſpei liberam vel obnoxiam timori ſociorum relinquere fidem. Praeceps in avaritiam et crudelitatem animus ad ſpolianda, quae tueri nequibat, ut vaſtata hoſti relinquerentur, inclinavit. Id foedum conſilium, quum incepto, tum etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, ſed ceterorum etiam. quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec conſul Romanus tentandis urbibus, ſicunde ſpes aliqua ſe oſtendiſſet, deerat. Salapiae principes erant Daſius et Blattius: b) Daſius Hannibali amicus; Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat, et per occultos nuncios ſpem proditionis fecerat Marcello; ſed ſine adjutore Daſio res tranſigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, et tum quoque magis inopia conſilii potioris, quam ſpe effectus, Daſium adpellabat. at ille, quum ab re averſus, tum aemulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Arceſſito utroque, Hannibal quum pro tribunali quaedam ageret, mox de Blattio cogniturus, ſtarentque ſubmoto populo accuſator et reus: Blattius de proditione Daſium adpellabat. *Enimvero*, ille, velut in manifeſta re, exclamat, *ſub oculis Hannibalis ſecum de proditione agi.* Hannibali atque eis, qui aderant, quo audacior res erat, minus ſimilis veri viſa eſt. *aemulationem profecto atque odium eſſe: et id crimen adferri, quod, quia teſtem habere non poſſet, c) liberius fingenti ſit.* Ita inde dimiſſi ſunt. nec Blattius ante abſtitit tamen tam audaci incepto, quam idem obtundendo,

b) *Blaſius* Gron. Crev. c) *potuiſſet* Gron. Crev.

do, docendoque, quam ea res ipsis patriaeque salutaris esset, pervicit, ut praesidium Punicum (quingenti autem Numidae erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine caede multa tradi potuit. longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque, quamquam inprovisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat, tamen, armis inter tumultum captis, et eruptionem tentaverunt, et, quum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum obcubuerunt. nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt. plusque aliquanto damni haec ala equitum amissa Hannibali, quam Salapia, fuit: nec deinde umquam Poenus (quo longe plurimum valuerat) equitatu superior fuit.

XXXIX. Per idem tempus, quum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem praesidium, quod ibi erat, Romanum praefectusque praesidii atque arcis M. Livius in commeatibus ab Sicilia missis habebant. qui ut tuto praeterveherentur oram Italiae, classis viginti ferme navium Rhegii stabat. Praeerat classi commeatibusque D. Quinctius, obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis gloria militari inlustris. Primo quinque naves, quarum maximae duae triremes a Marcello ei traditae erant, habuit: postea rem inpigre saepe gerenti tres additae quinqueremes: postremo ipse a sociis, Rheginisque, et a Velia, et a Paesto, debitas ex foedere exigendo, classem viginti navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectae classi Democrates, cum pari classe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum forte, inprovidus futuri certaminis, Romanus veniebat. sed circa Crotonem Sybarimque suppleverat remigio naves, instructamque et armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat: et tum forte sub idem fere tempus et venti vis omnis cecidit, et hostes in conspectu fuere, ut ad componenda armamenta, expediendumque remigem ac militem ad

inminens certamen ſatis temporis eſſet. Raro alias tantis animis juſtae concurrerunt claſſes: quippe quum in majoris diſcrimen rei, quam ipſae erant, pugnarent. Tarentini, ut, recuperata urbe ab Romanis poſt centeſimum prope annum, arcem etiam liberarent; ſpe d) commeatus quoque hoſtibus, ſi navali proelio poſſeſſionem maris ademiſſent, intercluſuros: e) Romani, ut, retenta poſſeſſione arcis, oſtenderent, non vi aut virtute, ſed proditione ac furto, Tarentum amiſſum. Itaque ex utraque parte ſigno dato quum roſtris concurriſſent, neque retro navem inhiberent, nec dirimi ab ſe hoſtem paterentur, quam quís indeptus navem erat, ferrea injecta manu; ita conſerebant f) ex propinquo pugnam, ut non miſſilibus tantum, ſed gladiis etiam prope collato pede gereretur res. Prorae inter ſe junctae haerebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arto ſtipatae erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. frontibus velut pedeſtris acies urguebant, perviaeque naves pugnantibus erant. Inſignis tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quae primae agminis concurrerant inter ſe. In Romana nave ipſe Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, ſed privato etiam odio inviſus atque infeſtus Romanis: quod ejus factionis erat, quae Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium, ſimul pugnantem hortantemque ſuos, incautum haſta transfigit. ille atque praeceps cum armis procidit ante proram. victor Tarentinus, in turbatam duce amiſſo navem impigre tranſgreſſus, quum ſubmoviſſet hoſtes, et prora jam Tarentinorum eſſet, puppim male conglobati tuerentur Romani; repente et alia a puppi triremis hoſtium adparuit. Ita in medio circumventa Romana navis capitur. hinc ceteris terror injectus, ut praetoriam navem captam videre: fugienteſque paſſim, aliae in alto merſae, aliae

d) *ſpem* Crev.
e) *intercluſuri* Crev.
f) *conſerebant* Gron.

aliae in terram remis abreptae, mox praedae fuere Thurinis Metapontinisque. ex onerariis, quae cum commeatu sequebantur, perpaucae in potestatem hostium venere: aliae, ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum evectae sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, quum in agris passim vagarentur; Livius, qui arci praesidioque Romano praeerat, intentus in omnes occasiones gerendae rei, C. Persium, inpigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emisit. qui, vage effusos per agros palatosque adortus, quum diu passim cecidisset, paucos ex multis, trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne urbs eodem inpetu caperetur. Ita aequatae res ad Tarentum; Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. frumenti spes, quae in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

XL. Per idem tempus Laevinus consul, jam magna parte anni circumacta, in Siciliam, [8]) veteribus novisque sociis exspectatus, quum venisset, primum ac potissimum omnium ratus, Syracusis nova pace inconditas componere res. Agrigentum inde (quod belli reliquum erat, tenebaturque a Karthaginiensium valido praesidio) duxit legiones. et adfuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Karthaginiensium, sed omnem in Mutine Numidisque spem repositam habebant. Per totam Siciliam, vagus praedas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec, quin erumperet, ubi vellet, prohiberi poterat. Haec ejus gloria, quia jam imperatoris quoque famae obficiebat, postremo in invidiam vertit; ut ne bene gestae quidem res jam Hannoni propter auctorem satis laetae essent. propter quae postremo praefecturam ejus filio suo dedit, ratus, cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. quod longe aliter evenit. Nam veterem favo-

D 2 rem

8) *Sicilia* Gron.

rem ejus sua insuper invidia auxit. neque ille indignitatem injuriae tulit, confestimque ad Laevinum occultos nuncios misit de tradendo Agrigento. Per quos ut est facta fides, compositusque rei gerendae modus, portam ad mare ferentem Numidae quum occupassent, pulsis inde custodibus, aut caesis, Romanos ad id ipsum missos in urbem acceperunt. Et quum agmine jam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quam tumultum ac secessionem (id quod et ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. atque ille, quum ei multitudo major, quam Numidarum, procul visa, et clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset, prius, quam ad ictum teli veniret, capessit fugam. per aversam portam emissus, adsumto comite Epicyde, cum paucis ad mare pervenit: nactique opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam trajecerunt. alia multitudo Poenorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, quum caeci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas caesa. Oppido recepto Laevinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis caesos securi percussit: ceteros praedamque vendidit. omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam quum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi sunt viginti oppida: sex vi capta: voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. quarum civitatium principibus quum pro cujusque merito consul pretia poenasque exsolvisset, coegissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romae atque Italiae (id quod multis saepe tempestatibus fecerat) annonam levaret; ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. quatuor millia hominum erant, mixti ex omni conluvione exsules, obaerati, capitalia ausi plerique; et quum in civitatibus

tibus suis ac sub legibus vixerant, et postquam eos ex variis caussis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. hos neque relinquere Laevinus in insula, tum primum nova pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est: et Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, adsuetam latrociniis quaerentibus manum. Et, quod ad Siciliam adtinet, eo anno debellatum est.

XLI. In Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis, evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere jubet. Eodem legiones ex hibernis convenire quum jussisset: ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. Quo quum venisset, adloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione advocata, ita disseruit: *Nemo ante me novus imperator militibus suis prius, quam opera eorum usus esset, gratias agere jure ac merito potuit. Me vobis prius, quam provinciam aut castra viderem, obligavit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumqae meum vivos mortuosque fuistis: deinde, quod amissam tanta clade provinciae possessionem, integram, et populo Romano et successori mihi, virtute vestra obtinuistis. Sed quum jam benignitate Deum id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Poeni maneant, nec ut pro ripa Iberi stantes arceamus transitu hostes,* [h]) *sed ut ultro transeamus, transferamusque bellum; vereor, ne cui vestrum majus id audaciusque consilium, quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut pro aetate mea, videatur. Adversae pugnae in Hispania nullius in animo, quam meo, minus obliterari possunt. Quippe cui pater et patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiae nostrae funus, interfecti sunt. Sed ut familiaris pene orbitas ac solitudo frangit animum;*

h) *transitum hostis* Gron.

mum; ita publica quum fortuna tum virtus desperare de summa rerum prohibet. Ea fato quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites: a Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt? Jam quid hoc [i]*) bello memorem? Omnibus aut ipse adfui cladibus: aut, quibus afui, maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasimenus, Cannae, quid aliud sunt, quam monumenta occisorum exercituum consulumque Romanorum? Adde defectionem Italiae, Siciliae majoris partis, Sardiniae. Adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica inter Anienem et moenia Romana posita, et visum prope in portis victorem Hannibalem. In hac ruina rerum stetit una integra atque inmobilis virtus populi Romani. Haec omnia strata humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes Italiamque, qui si se cum fratre conjunxisset, nullum jam nomen esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis. et hae secundae res illas adversas sustinuerunt. Nunc, benignitate Deum, omnia secunda, prospera, in dies laetiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracusae, Agrigentum* [k]*) captum, pulsi tota insula hostes, receptaque provincia in ditione populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus, nihil jam majus precatur Deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conveniat, milites, quam, quum aliae super alias clades cumularentur, ac Dii prope ipsi cum Hannibale starent, vos hic cum parentibus meis (aequentur enim etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani; nunc eosdem, quia illic omnia secunda laetaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quae acciderunt, utinam tam sine*

meo

i) add. *de* Gron.   k) *Agrigentumque* Gron. Crev.

meo luctu, quam vestro, transissent! Nunc Dii inmortales imperii Romani praesides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium juberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque, et per nocturnos etiam visus omnia laeta ac prospera portendunt. Animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, praesagit, nostram Hispaniam esse: brevi extorre hinc omne Punicum nomen, maria terrasque foeda fuga impleturum. Quod mens sua sponte divinat, idem subjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos inplorant. tres duces discrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quae nuper nos adflixit. nam et deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos: et diduxerunt exercitus; quae patri patruoque meo caussa exitii fuit. Nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modo, milites, favete nomini Scipionum, soboli imperatorum vestrorum, velut adcisis recrescenti stirpibus. Agite, milites veteres, novum exercitum novumque ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis saepe a vobis peragratas. Brevi faciam, ut, quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem oris vultusque, et lineamenta corporis; ita ingenii, fidei, virtutisque exemplum expressam ad effigiem vobis reddam, ut revixisse, aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat.

XLII. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad praesidium regionis ejus M. Silano, cum tribus millibus peditum et trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia et quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum adgrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Karthaginem

nem

remigum supplemento: ubi quum multa disseruissent, cur aequa plebis recusatio esset, verterunt orationem eo, ut dicerent, *Privatis id, seu aequum, seu iniquum, onus injungendum esse. Nam unde, quum pecunia in aerario non esset, paraturos navales socios? Quomodo autem sine classibus aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri posse, aut tuta Italiae litora esse?*

XXXVI. Quum in hac difficultate rerum consilium haereret, ac prope torpor quidam occupasset hominum mentes, tum Laevinus consul, *Magistratus senatui, et senatum populo, sicut honore praestent, ita ad omnia, quae dura atque aspera essent, subeunda duces* [z]) *debere esse. Si quid injungere inferiori velis, id prius in te ac tuos si ipse juris statueris, facilius omnes obedientes habeas. nec inpensa gravis est, quum ex ea plus quam pro virili parte sibi quemque capere principum vident. Itaque classes habere atque ornare volumus populum Romanum? privatos sine recusatione remiges dare? nobismet ipsis primum imperemus. Aurum, argentum, aes signatum omne senatores crastino die in publicum conferamus: ita ut annulos sibi quisque, et conjugi, et liberis, et filio bullam, et, quibus uxor filiaeve sunt, singulas uncias pondo auri relinquant; argenti, qui curuli sella sederunt, equi ornamenta et libras pondo, ut salinum patellamque Deorum caussa habere possint. ceteri senatores libram argenti tantum, aeris signati quina millia in singulos patres familiae relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum, aes signatum, ad triumviros mensarios extemplo deferamus, nullo ante senatusconsulto facto: ut voluntaria conlatio et certamen adjuvandae reipublicae excitet ad aemulandum animos primum equestris ordinis, dein reliquae plebis. hanc unam viam, multa inter nos conlocuti, consules invenimus. Ingredimini, Diis bene juvantibus. Respublica incolumis et privatas res facile salvas praestat. publica prodendo, tua nequidquam*

z) ducem Gron.

quam serves. In haec tanto animo consensum est, ut gratiae ultro consulibus agerentur. senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum et aes in publicum conferunt, tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse; ut nec triumviri accipiundo, nec scribae referundo subficerent. Hunc consensum senatus equester ordo est secutus: equestris ordinis, plebes. Ita sine edicto, sine coercitione magistratus, nec remige in supplementum, nec stipendio respublica eguit: paratisque omnibus ad bellum, consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Karthaginienses Romanique pariter variis casibus inmixtis magis in ancipiti spe ac metu fuerint. Nam Romanis et in provinciis, hinc in Hispania adversae res, hinc prosperae in Sicilia, luctum et laetitiam miscuerant: et in Italia, quum Tarentum amissum damno et dolori, tum arx cum praesidio retenta praeter spem gaudio fuit: et terrorem subitum pavoremque urbis Romae obsessae et obpugnatae Capua post dies paucos capta in laetitiam vertit. Transmarinae quoque res quadam vice pensatae. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus; Aetoli novi adsciti socii, Attalusque Asiae rex, jam velut despondente fortuna Romanis imperium orientis. Karthaginienses quoque Capuam amissam et Tarentum captum aequabant: et, ut ad moenia urbis Romanae nullo prohibente se pervenisse in gloria ponebant, ita pigebat irriti incepti; pudebatque adeo se spretos, ut, sedentibus ipsis ad Romana moenia, alia porta exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsae quoque Hispaniae, quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque caesis, debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse; eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum et irritum victoriam redactam esse, indignationis praebebant. [a]) Ita aequante fortuna, suspensa omnia

a) *praebebat* Gron. Crev.

omnia utrimque erant, integra ſpe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua, pertinacius obpugnata ab Romanis, quam defenſa ab ſe, multorum Italiae populorum animos averterat: quos neque omnes tenere praeſidiis, niſi vellet in multas parvaſque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat: nec, deductis praeſidiis, ſpei liberam vel obnoxiam timori ſociorum relinquere fidem. Praeceps in avaritiam et crudelitatem animus ad ſpolianda, quae tueri nequibat, ut vaſtata hoſti relinquerentur, inclinavit. Id foedum conſilium, quum incepto, tum etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, ſed ceterorum etiam. quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec conſul Romanus tentandis urbibus, ſicunde ſpes aliqua ſe oſtendiſſet, deerat. Salapiae principes erant Daſius et Blattius: [b]) Daſius Hannibali amicus; Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat, et per occultos nuncios ſpem proditionis fecerat Marcello; ſed ſine adjutore Daſio res tranſigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, et tum quoque magis inopia conſilii potioris, quam ſpe effectus, Daſium adpellabat. at ille, quum ab re averſus, tum aemulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Arceſſito utroque, Hannibal quum pro tribunali quaedam ageret, mox de Blattio cogniturus, ſtarentque ſubmoto populo accuſator et reus: Blattius de proditione Daſium adpellabat. *Enimvero*, ille, velut in manifeſta re, exclamat, *ſub oculis Hannibalis ſecum de proditione agi.* Hannibali atque eis, qui aderant, quo audacior res erat, minus ſimilis veri viſa eſt. *aemulationem profecto atque odium eſſe: et id crimen adferri, quod, quia teſtem habere non poſſet,* [c]) *liberius fingenti ſit.* Ita inde dimiſſi ſunt. nec Blattius ante abſtitit tamen tam audaci incepto, quam idem obtundendo,

b) *Blaſius* Gron. Crev. c) *potuiſſet* Gron. Crev.

do, docendoque, quam ea res ipsis patriaeque salutaris esset, pervicit, ut praesidium Punicum (quingenti autem Numidae erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine caede multa tradi potuit. longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque, quamquam inprovisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat, tamen, armis inter tumultum captis, et eruptionem tentaverunt, et, quum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum obcubuerunt. nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt. plusque aliquanto damni haec ala equitum amissa Hannibali, quam Salapia, fuit: nec deinde umquam Poenus (quo longe plurimum valuerat) equitatu superior fuit.

XXXIX. Per idem tempus, quum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem praesidium, quod ibi erat, Romanum praefectusque praesidii atque arcis M. Livius in commeatibus ab Sicilia missis habebant. qui ut tuto praetervehere ntur oram Italiae, classis viginti ferme navium Rhegii stabat. Praeerat classi commeatibusque D. Quinctius, obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis gloria militari inlustris. Primo quinque naves, quarum maximae duae triremes a Marcello ei traditae erant, habuit: postea rem inpigre saepe gerenti tres additae quinqueremes: postremo ipse a sociis, Rheginisque, et a Velia, et a Paesto, debitas ex foedere exigendo, classem viginti navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectae classi Democrates, cum pari classe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum forte, inprovidus futuri certaminis, Romanus veniebat. sed circa Crotonem Sybarimque suppleverat remigio naves, instructamque et armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat: et tum forte sub idem fere tempus et venti vis omnis cecidit, et hostes in conspectu fuere, ut ad componenda armamenta, expediendumque remigem ac militem ad

inminens certamen ſatis temporis eſſet. Raro alias tantis animis juſtae concurrerunt claſſes: quippe quum in majoris diſcrimen rei, quam ipſae erant, pugnarent. Tarentini, ut, recuperata urbe ab Romanis poſt centeſimum prope annum, arcem etiam liberarent; ſpe [d]) commeatus quoque hoſtibus, ſi navali proelio poſſeſſionem maris ademiſſent, intercluſuros: [e]) Romani, ut, retenta poſſeſſione arcis, oſtenderent, non vi aut virtute, ſed proditione ac furto, Tarentum amiſſum. Itaque ex utraque parte ſigno dato quum roſtris concurriſſent, neque retro navem inhiberent, nec dirimi ab ſe hoſtem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea injecta manu; ita conſerebant [f]) ex propinquo pugnam, ut non miſſilibus tantum, ſed gladiis etiam prope collato pede gereretur res. Prorae inter ſe junctae haerebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arto ſtipatae erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. frontibus velut pedeſtris acies urguebant, perviaeque naves pugnantibus erant. Inſignis tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quae primae agminis concurrerant inter ſe. In Romana nave ipſe Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, ſed privato etiam odio inviſus atque infeſtus Romanis: quod ejus factionis erat, quae Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium, ſimul pugnantem hortantemque ſuos, incautum haſta transfigit. ille atque praeceps cum armis procidit ante proram. victor Tarentinus, in turbatam duce amiſſo navem impigre tranſgreſſus, quum ſubmoviſſet hoſtes, et prora jam Tarentinorum eſſet, puppim male conglobati tuerentur Romani; repente et alia a puppi triremis hoſtium adparuit. Ita in medio circumventa Romana navis capitur. hinc ceteris terror injectus, ut praetoriam navem captam videre: fugienteſque paſſim, aliae in alto merſae, aliae

d) *ſpem* Crev.
e) *intercluſuri* Crev.
f) *conſerebant* Gron.

aliae in terram remis abreptae, mox praedae fuere Thurinis Metapontinisque. ex onerariis, quae cum commeatu sequebantur, perpaucae in potestatem hostium venere: aliae, ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum evectae sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, quum in agris passim vagarentur; Livius, qui arci pra sidioque Romano praeerat, intentus in omnes occasiones gerendae rei, C. Persium, inpigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emisit. qui, vage effusos per agros palatosque adortus, quum diu passim cecidisset, paucos ex multis, trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne urbs eodem inpetu caperetur. Ita aequatae res ad Tarentum; Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. frumenti spes, quae in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

XL. Per idem tempus Laevinus consul, jam magna parte anni circumacta, in Siciliam, [8]) veteribus novisque sociis exspectatus, quum venisset, primum ac potissimum omnium ratus, Syracusis nova pace inconditas componere res. Agrigentum inde (quod belli reliquum erat, tenebaturque a Karthaginiensium valido praesidio) duxit legiones. et adfuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Karthaginiensium, sed omnem in Mutine Numidisque spem repositam habebant. Per totam Siciliam, vagus praedas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec, quin erumperet, ubi vellet, prohiberi poterat. Haec ejus gloria, quia jam imperatoris quoque famae obficiebat, postremo in invidiam vertit; ut ne bene gestae quidem res jam Hannoni propter auctorem satis laetae essent. propter quae postremo praefecturam ejus filio suo dedit, ratus, cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. quod longe aliter evenit. Nam veterem favorem

8) *Sicilia* Gron.

rem ejus sua insuper invidia auxit. neque ille indignitatem injuriae tulit, confestimque ad Laevinum occultos nuncios misit de tradendo Agrigento. Per quos ut est facta fides, compositusque rei gerendae modus, portam ad mare ferentem Numidae quum occupassent, pulsis inde custodibus, aut caesis, Romanos ad id ipsum missos in urbem acceperunt. Et quum agmine jam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quam tumultum ac secessionem (id quod et ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. atque ille, quum ei multitudo major, quam Numidarum, procul visa, et clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset, prius, quam ad ictum teli veniret, capessit fugam. per aversam portam emissus, adsumto comite Epicyde, cum paucis ad mare pervenit: nactique opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam trajecerunt. alia multitudo Poenorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, quum caeci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas caesa. Oppido recepto Laevinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis caesos securi percussit: ceteros praedamque vendidit. omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam quum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi sunt viginti oppida: sex vi capta: voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. quarum civitatium principibus quum pro cujusque merito consul pretia poenasque exsolvisset, coegissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romae atque Italiae (id quod multis saepe tempestatibus fecerat) annonam levaret; ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. quatuor millia hominum erant, mixti ex omni conluvione exsules, obaerati, capitalia ausi plerique; et quum in civitatibus

tibus suis ac sub legibus vixerant, et postquam eos ex variis caussis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. hos neque relinquere Laevinus in insula, tum primum nova pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est: et Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, adsuetam latrociniis quaerentibus manum. Et, quod ad Siciliam adtinet, eo anno debellatum est.

XLI. In Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis, evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere jubet. Eodem legiones ex hibernis convenire quum jussisset: ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. Quo quum venisset, adloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione advocata, ita disseruit: *Nemo ante me novus imperator militibus suis prius, quam opera eorum usus esset, gratias agere jure ac merito potuit. Me vobis prius, quam provinciam aut castra viderem, obligavit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumqae meum vivos mortuosque fuistis: deinde, quod amissam tanta clade provinciae possessionem, integram, et populo Romano et successori mihi, virtute vestra obtinuistis. Sed quum jam benignitate Deum id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Poeni maneant, nec ut pro ripa Iberi stantes arceamus transitu hostes,* [h]) *sed ut ultro transeamus, transferamusque bellum; vereor, ne cui vestrum majus id audaciusque consilium, quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut pro aetate mea, videatur. Adversae pugnae in Hispania nullius in animo, quam meo, minus obliterari possunt. Quippe cui pater et patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiae nostrae funus, interfecti sunt. Sed ut familiaris pene orbitas ac solitudo frangit animum;*

h) *transitum hostis* Gron.

mum; ita publica quum fortuna tum virtus desperare de summa rerum prohibet. Ea fato quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites: a Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt? Jam quid hoc i) *bello memorem? Omnibus aut ipse adfui cladibus: aut, quibus afui, maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasimenus, Cannae, quid aliud sunt, quam monumenta occisorum exercituum consulumque Romanorum? Adde defectionem Italiae, Siciliae majoris partis, Sardiniae. Adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica inter Anienem et moenia Romana posita, et visum prope in portis victorem Hannibalem. In hac ruina rerum stetit una integra atque inmobilis virtus populi Romani. Haec omnia strata humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes Italiamque, qui si se cum fratre conjunxisset, nullum jam nomen esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis. et hae secundae res illas adversas sustinuerunt. Nunc, benignitate Deum, omnia secunda, prospera, in dies laetiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracusae, Agrigentum* k) *captum, pulsi tota insula hostes, receptaque provincia in ditione populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus, nihil jam majus precatur Deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conveniat, milites, quam, quum aliae super alias clades cumularentur, ac Dii prope ipsi cum Hannibale starent, vos hic cum parentibus meis (aequentur enim etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani; nunc eosdem, quia illic omnia secunda laetaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quae acciderunt, utinam tam sine* mea

i) add. *de* Gron. k) *Agrigentumque* Gron. Crev.

meo luctu, quam vestro, transissent! Nunc Dii inmortales imperii Romani praesides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium juberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque, et per nocturnos etiam visus omnia laeta ac prospera portendunt. Animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, praesagit, nostram Hispaniam esse: brevi extorre hinc omne Punicum nomen, maria terrasque foeda fuga impleturum. Quod mens sua sponte divinat, idem subjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos inplorant. tres duces discrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quae nuper nos adflixit. nam et deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos: et diduxerunt exercitus; quae patri patruoque meo caussa exitii fuit. Nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modo, milites, favete nomini Scipionum, soboli imperatorum vestrorum, velut adcisis recrescenti stirpibus. Agite, milites veteres, novum exercitum novumque ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis saepe a vobis peragratas. Brevi faciam, ut, quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem oris vultusque, et lineamenta corporis; ita ingenii, fidei, virtutisque exemplum expressam ad effigiem vobis reddam, ut revixisse, aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat.

XLII. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad praesidium regionis ejus M. Silano, cum tribus millibus peditum et trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia et quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum adgrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Karthagi-

 nem

uem Novam interim obpugnare ſtatuit; urbem quum ipſam opulentam ſuis opibus, tum hoſtium omni bellico adparatu plenam; (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hiſpaniae obſides erant) ſitam praeterea quum opportune ad trajiciendum in Africam, tum ſuper portum ſatis amplum quantaevis claſſi, et neſcio an unum in Hiſpaniae ora, qua noſtro adjacet mari. Nemo omnium, quo iretur, ſciebat, praeter C. Laelium. Is, claſſe circummiſſus, ita moderari curſum navium juſſus erat, ut eodem tempore exercitus oſtenderetur, et claſſis portum intraret. Septimo die ab Ibero Karthaginem ventum eſt ſimul terra marique. caſtra ab regione urbis, qua in ſeptentrionem verſa eſt, poſita: his ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum objectum. Ceterum ſita Karthago ſic eſt. Sinus eſt maris media fere Hiſpaniae ora, maxime Africo vento obpoſitus, et quingentos paſſus introrſus retractus, paullulo plus paſſuum in latitudinem patens. hujus in oſtio ſinus parva inſula objecta ab alto portum ab omnibus ventis, praeterquam Africo, tutum facit. ab intimo ſinu peninſula excurrit, tumulus is ipſe, in quo condita urbs eſt, ab ortu ſolis et a meridie cincta mari: ab occaſu ſtagnum claudit, paullum et ad ſeptentrionem fuſum; incertae altitudinis, utcumque axaeſtuat aut deficit mare. Continenti urbem jugum ducentos fere et quinquaginta paſſus patens conjungit. unde quum tam parvi operis munitio eſſet, non objecit vallum imperator Romanus: ſeu fiduciam hoſti ſuperbe oſtentans, ſive ut ſubeunti ſaepe ad moenia urbis recurſus pateret.

XLIII. Cetera, quae munienda erant, quum perfeciſſet, naves etiam in portu, velut maritimam quoque oſtentans obſidionem, inſtruxit: circumvectuſque claſſem, quum monuiſſet praefectos navium, ut vigilias nocturnas intenti ſervarent, omnia ubique primo obſeſſum hoſtem conari: regreſſus in caſtra, ut conſilii ſui rationem, quod ab urbe potiſſimum obpugnanda bellum orſus eſſet, militibus oſtenderet, et ſpem potiundae cohortan-

hortando faceret, concione advocata ita disseruit: *Ad urbem unam obpugnandum si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quam emolumenti rationem exactam, milites, habet. Obpugnabitis enim vere moenia unius urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui, simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia, quae nunc sub Karthaginiensibus sunt, in ditionem tradent. Hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant;* [1]*) et quae nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. Hic tormenta, arma, armamenta, et omnis adparatus belli est, qui simul et vos instruet, et hostes nudabit. Potiemur praeterea quum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio, unde terra marique, quae belli usus poscunt, suppeditentur. quae quum magna ipsi habebimus, tum demserimus hostibus multo majora. Haec illis arx, hoc horreum, aerarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. Hinc rectus in Africam cursus est: haec una inter Pyrenaeum et Gades statio: hinc omni Hispaniae imminet Africa. Sed, quoniam vos instructos et ordinatos cognosco, ad Karthaginem novam obpugnandam totis viribus et bono animo transeamus.* Quumque omnes una voce, *hoc faciendum*, subclamarent, eos Karthaginem duxit. tum terra marique eam obpugnari jubet.

XLIV. Contra Mago Poenorum dux, quum terra marique instrui obpugnationem videret, et ipse copias ita disponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, obponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo urbis in orientem verso inponit: multitudinem aliam, quo clamor, quo subita vocasset res, intentam ad omnia obcurrere jubet. Patefacta deinde porta, eos, quos in via ferente ad castra hostium

1) alunt Gron. Crev.

hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso praecipiente, parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine ipso submittendis essent. Et primo haud impari [m]) stetere acie: subsidia deinde, identidem submissa e castris, non averterunt solum in fugam hostes, sed adeo effusis institerunt, ut, nisi receptui cecinisset, permixti fugientibus inrupturi fuisse in urbem viderentur. Trepidatio vero non in proelio major, quam tota urbe fuit. multae stationes pavore atque fuga desertae sunt, relictique muri; quum, qua cuique erat proximum, desiluissent. Quod ubi egressus Scipio in tumulum, quem Mercurii vocant, animadvertit, multis partibus nudata defensoribus moenia esse; omnes e castris excitos ire ad obpugnandam urbem, et ferre scalas jubet. ipse, trium prae se juvenum validorum scutis obpositis, (ingens enim jam vis omnis generis telorum e muris volabat) ad urbem succedit, hortatur, imperat, quae in rem sunt; quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque ignaviae cujusque adest. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim adscendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quae mari adluitur, pars urbis obpugnari coepta est. Ceterum tumultus inde major, quam vis, adhiberi poterat. dum adplicant, dum partim exponunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum est, in terram evadere properant, ipsa festinatione et certamine alii alios inpediunt.

XLV. Inter haec repleverat jam Poenus armatis muros, et vis magna, ex ingenti copia congesta, telorum suppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quidquam aliud aeque, quam moenia ipsa sese, defendebant. [n]) rarae enim scalae altitudini aequari poterant: et, quo quaeque altiores, eo infirmiores erant. Itaque, quum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere

m) *imparis* Gron. n) *defensabant* Gron. Crev.

onere ipſo frangebantur. quidam, ſtantibus ſcalis, quum altitudo caliginem oculis obſudiſſet, ad terram delati ſunt. Et quum paſſim homines ſcalaeque ruerent, et ipſo ſucceſſu audacia atque alacritas hoſtium creſceret, ſignum receptui datum eſt; quod ſpem non praeſentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obſeſſis, ſed etiam in poſterum dedit, ſcalis et corona capi urbem non poſſe. opera et difficilia eſſe, et tempus datura, ad ferendam opem, imperatoribus ſuis. Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab deſeſſis jam vulneratiſque recentes integroſque alios accipere ſcalas jubet, et vi majore adgredi urbem. Ipſe, ut ei nunciatum eſt, aeſtum decedere, quod per piſcatores Tarraconenſes, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eae ſiderent, vadis pervagatos ſtagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum tranſitum dari, eo ſecum armatos duxit. Medium ferme diei erat: et ad id, quod ſua ſponte cedente in mare aeſtu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum ſtagnum eodem, quo aeſtus, ferebat, et adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua eſſet, alibi genua vix ſuperaret. Hoc, cura ac ratione compertum, in prodigium ac Deos vertens Scipio, qui ad tranſitum Romanis mare verterent, et ſtagno auferrent, viaſque ante numquam initas humano veſtigio aperirent, Neptunum jubebat ducem itineris ſequi, ac medio ſtagno evadere ad moenia.

XLVI. Ab terra ingens labor ſuccedentibus erat: nec altitudine tantum moenium inpediebantur, ſed quod euntes ad ancipites utrimque ictus ſubjectos habebant Romanos; ut latera infeſtiora ſubeuntibus, quam adverſa corpora, eſſent. At parte in alia quingentis et per ſtagnum facilis tranſitus, et in murum adſcenſus inde fuit. nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipſius loci ac ſtagni praeſidio ſatis creditum foret; nec ulla armatorum ſtatio aut cuſtodia obpoſita, intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum oſtendebatur.
Ubi

Ubi urbem ſine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo curſu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat. in quod adeo intenti omnium non animi ſolum fuere, ſed etiam oculi aureſque pugnantium ſpectantiumque et adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo ſenſerit captam urbem, quam tela in averſos inciderunt, et utrimque ancipitem hoſtem habebant. tunc, turbatis defenſoribus metu, et moenia capta, et porta intus foriſque pariter refringi coepta: et mox caedendo confractis, ne iter inpediretur, foribus, armati inpetum fecerunt. Magna multitudo et muros tranſcendebat, ſed hi paſſim ad caedem oppidanorum verſi. illa, quae portam ingreſſa erat, juſta acies, cum ducibus, cum ordinibus, media urbe in forum proceſſit. Inde quum duobus itineribus fugientes videret hoſtes, alios ad tumulum in orientem verſum, qui tenebatur quingentorum militum praeſidio, alios in arcem, in quam et ipſe Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulſi fuerant, refugerat [o]); partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit, partim ipſe ad arcem ducit. et tumulus primo inpetu eſt captus, et Mago, arcem conatus defendere, quum omnia hoſtium plena videret, neque ſpem ullam eſſe, ſe arcemque et praeſidium dedidit. Quoad dedita arx eſt, caedes [p]) tota urbe paſſim factae; nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur. tum, ſigno dato, caedibus finis factus. ad praedam victores verſi, quae ingens omnis generis fuit.

XLVII. Liberorum capitum virile ſecus ad decem millia capta. inde, qui cives Novae Karthaginis erant, dimiſit: urbemque et ſua omnia, quae reliqua eis bellum fecerat, reſtituit. Opifices ad duo millia hominum erant, eos publicos fore populi Romani edixit, cum ſpe propinqua libertatis, ſi ad miniſteria belli eniſe operam navaſſent. Ceteram multitudinem incolarum juvenum, ac validorum ſervorum, in claſſem ad ſupplementum remi-

o) *refugerant* Gron. p) *et caedes* Gron.

remigum dedit. et auxerat navibus octo captivis classem. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant: quorum perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus et adparatus ingens belli; catapultae maximae formae centum viginti, minores ducentae octoginta et una: ballistae majores viginti tres, minores quinquaginta duae: scorpionum majorum minorumque, et armorum telorumque, ingens numerus: signa militaria septuaginta quatuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: paterae aureae fuerunt ducentae septuaginta sex, libras ferme omnes pondo: argenti facti signatique decem et octo millia et trecenta pondo: vasorum argenteorum magnus numerus. Haec omnia C. Flaminio quaestori adpensa adnumerataque sunt. tritici quadraginta millia modium, hordei ducenta septuaginta. Naves onerariae sexaginta tres q) in portu expugnatae captaeque: quaedam cum suis oneribus, frumento, armis, aere praeterea, ferroque, et linteis, et sparto, et navali alia materia ad classem aedificandam: ut minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Karthago ipsa fuerit.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Laelio cum sociis navalibus urbem custodire jusso, ipse in castra legiones reduxit: fessosque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui et acie dimicassent, et capienda urbe tantum laboris periculique adissent, et capta, cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora jussit. Postero die, militibus navalibusque sociis convocatis, primum Diis inmortalibus laudesque et grates egit, qui se non urbis solum opulentissimae omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congessissent omnis pene Africae atque Hispaniae opes: ut neque hostibus quidquam relinqueretur, et sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde virtutem conlaudavit, quod eos non eruptio hostium, non altitu-

q) *sexaginta tres* l. CXIII. Gron. Crev.

altitudo moenium, non inexplorata ſtagni vada, non caſtellum in alto tumulo ſitum, non munitiſſima arx deterruiſſet, quo minus tranſcenderent omnia perrumperentque. Itaque, quamquam omnibus omnia deberet, praecipuum [r]) muralis coronae decus ejus eſſe, qui primus murum adſcendiſſet. profiteretur, qui ſe dignum eo duceret dono. Duo profeſſi ſunt: Q. Trebellius centurio legionis quartae, et Sex. Digitius ſocius navalis. nec ipſi tam inter ſe acriter contendebant, quam ſtudia excitaverant uterque ſui corporis hominum. Sociis C. Laelius praefectus claſſis; legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio quum prope ſeditionem veniret, Scipio tres recuperatores quum ſe daturum pronunciaſſet, qui, cognita cauſſa teſtibuſque auditis, judicarent, uter prior in oppidum tranſcendiſſet; C. Laelio et M. Sempronio advocatis partis utriuſque P. Cornelium Caudinum de medio adjecit; eoſque tres recuperatores conſidere, et cauſſam cognoſcere juſſit. Quum res eo majore ageretur certamine, quod amoti tantae dignitatis non tam advocati, quam moderatores ſtudiorum fuerant; C. Laelius, relicto conſilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, *rem ſine modo ac modeſtia agi: ac prope eſſe, ut manus inter ſe conſerant. Ceterum, etiamſi vis abſit, nihilominus deteſtabili exemplo rem agi; quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc claſſicos, per omnes Deos paratos jurare, magis quae velint, quam quae ſciant, vera eſſe, et obſtringere perjurio non ſe ſolum ſuumque caput, ſed ſigna militaria, et aquilas, ſacramentique religionem. Haec ſe ad eum de ſententia P. Cornelii et M. Sempronii deferre.* Scipio, conlaudato Laelio, ad concionem advocavit, pronunciavitque, *Se ſatis compertum habere, Q. Trebellium et Sex. Digitium pariter in murum eſcendiſſe: ſeque eos ambos, virtutis cauſſa, coronis muralibus donare.* Tum reliquos, prout cui-

r) add. *tamen* Gron. Grev.

cuique meritum virtusque erat, donavit. ante omnes C. Laelium praefectum classis et omni genere laudis sibimet ipse [s]) aequavit, et corona aurea ac triginta bubus donavit.

XLIX. Tum obsides civitatium Hispaniae vocari jussit: quorum quantus numerus fuerit, piget scribere, quippe quum alibi trecentos ferme, alibi septingentos viginti quinque fuisse inveniam. Aeque et alia inter auctores discrepant. Praesidium Punicum alius decem, alius septem, alius haud plus quam duum millium fuisse scribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi supra quinque et viginti invenias. Scorpiones majores minoresque ad sexaginta captos scripserim, si auctorem Graecum sequar Silenum: si Valerium Antiatem, majorum scorpionum sex millia, minorum tredecim: adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem convenit. plerique Laelium praefuisse classi; sunt, qui M. Junium Silanum dicant. Arinem [t]) praefuisse Punico praesidio, deditumque Romanis, Antias Valerius; Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti, et redactae pecuniae, convenit. Si aliquibus adsentiri necesse est, media simillima veris sunt. Ceterum Scipio, vocatis obsidibus, primum universos bonum animum habere jussit. *Venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio, quam metu, obligare homines malit; exterasque gentes fide ac societate junctas habere, quam tristi subjectas servitio.* Deinde, acceptis nominibus civitatium, recensuit captivos, quot cujusque populi essent: et nuncios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. Si quarum forte civitatium legati aderant, eis praesentibus suos restituit: ceterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quaestori adtribuit. Inter haec e media turba obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes

s) *sibimetipsi* Gron. t) *Armen* Gron. Crev.

des imperatoris procubuit, obtestarique coepit, ut curam cultumque feminarum inpensius custodibus commendaret. quum Scipio, *nihil profecto defuturum*, diceret; tum rursus mulier, *Haud magni ista facimus*, inquit. *quid enim huic fortunae non satis est? Alia me cura, aetatem harum intuentem, (nam ipsa jam extra periculum injuriae muliebris sum) stimulat.* Aetate et forma florentes circa erant Indibilis filiae, aliaeque nobilitate pari, quae omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, *Meae populique Romani disciplinae caussa facerem*, inquit, *ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur. nunc, ut id curem inpensius, vestra quoque virtus dignitasque facit: quae ne in malis quidem oblitae decoris matronalis estis.* Spectatae deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus verecunde ac modeste, quam hospitum conjuges ac matres, jussit.

L. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximia forma, ut, quacumque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio, percunctatus patriam parentesque, inter cetera accepit, desponsam eam principi Celtiberorum adolescenti: Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus sponsoque ab domo adcitis, quum interim audiret, deperire eum sponsae amore, ubi primum venit, adcuratiore eum sermone, quam parentes, adloquitur. *Juvenis*, inquit, *juvenem adpello, quo minor sit inter nos hujus sermonis verecundia. Ego, quum sponsa tua capta a militibus nostris ad me ducta esset, audiremque, eam tibi cordi esse, et forma faceret fidem, quia ipse, si frui liceret ludo aetatis, (praesertim recto et legitimo amore) et non respublica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam inpensius amanti vellem: tuo, cujus possum, amori faveo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud soceros tuos parentesque suos, verecundia: servata tibi est, ut inviolatum et dignum me teque dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo*

populo Romano sis. et, si me virum bonum credis esse, quales patrem patruumque meum jam ante hae gentes norant, scias multos nostri similes in civitate Romana esse; nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisque esse velis, aut amicum malis. Adolescens, simul pudore et gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens, Deos omnes invocare ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis, pro suo animo atque illius erga se merito, esset. Parentes inde cognatique virginis adpellati. qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum adtulissent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, coeperunt: haud minorem ejus rei apud se gratiam futuram esse, adfirmantes, quam redditae inviolatae foret virginis. Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes jussit: vocatoque ad se Allucio, *Super dotem*, inquit, *quam accepturus a socero es, haec tibi a me dotalia dona accedent:* aurumque tollere, ac sibi habere jussit. His laetus donis honoribusque dimissus domum, implevit populares laudibus meritis Scipionis: *Venisse Diis simillimum juvenem, vincentem omnia, quum armis, tum benignitate ac beneficiis.* Itaque, delectu clientium habito, cum delectis mille et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

LI. Scipio retentum secum Laelium, dum captivos obsidesque et praedam ex consilio ejus disponeret, satis omnibus compositis, data quinquereme, captivisque, Magone et quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in navem inpositis, nuncium victoriae Romam mittit. ipse paucos dies, quibus morari Karthagine statuerat, exercendis navalibus pedestribusque copiis absumsit. Primo die legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt: secundo die arma curare et tergere ante tentoria jussit: tertio die rudibus inter se in modum justae pugnae concurrerunt, praepilatisque mis-

ſilibus jaculati ſunt: quarto die quies data: quinto iterum in armis decurſum eſt. Hunc ordinem laboris quietiſque, quoad Karthagine morati ſunt, ſervarunt. Remigium claſſicique milites, tranquillo in altum evecti, agilitatem navium ſimulacris navalis pugnae experiebantur. Haec extra urbem terra marique corpora ſimul animoſque ad bellum acuebant. urbs ipſa ſtrepebat adparatu belli, fabris omnium generum in publica officina incluſis. dux cuncta pari cura obibat. nunc in claſſe ac navali erat: nunc cum legionibus decurrebat; nunc operibus adſpiciendis tempus dabat, quaeque in officinis, quaeque in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in ſingulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectiſque, qua quaſſi erant, muris, diſpoſitiſque praeſidiis ad cuſtodiam urbis, Tarraconem eſt profectus, a multis legationibus protinus in via aditus. quas partim dato reſponſo ex itinere dimiſit, partim diſtulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribuſque ſociis edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Iberum incolunt, populi, multi etiam ulterioris provinciae convenerunt. Karthaginienſium duces primo ex induſtria famam captae Karthaginis compreſſerunt: deinde, ut clarior res erat, quam ut tegi ac diſſimulari poſſet, elevabant verbis. *Necopinato adventu ac prope furto unius diei urbem unam Hiſpaniae interceptam. cujus rei tam parvae praemio elatum inſolentem juvenem, inmodico gaudio ſpeciem magnae victoriae inpoſuiſſe. At, ubi adpropinquare tres duces, tres victores hoſtium exercitus audiſſet, obcurſuram ei extemplo domeſticorum funerum memoriam.* Haec in vulgus jactabant, haudquaquam ipſi ignari, quantum ſibi ad omnia virium, Karthagine amiſſa, deceſſiſſet.

EPI-

EPITOME LIBRI XXVII

Cn. Fulvius proconſul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam caeſus eſt. Meliore eventu a Claudio Marcello conſule adverſus eumdem ad Numiſtronem pugnatum eſt. inde Hannibal noctu receſſit. Marcellus inſecutus eſt, et ſubinde cedentem preſſit, donec confligeret. priore pugna, Hannibal ſuperior fuit, Marcellus inſequenti. Fabius Maximus pater conſul Tarentinos per proditionem recepit. In Hiſpania ad Baeculam Scipio cum Haſdrubale Hamilcaris conflixit, et vicit. inter alia captum puerum regalem eximiae formae ad avunculum Maſiniſſam cum donis dimiſit. Claudius Marcellus, T. Quinctius Criſpinus conſules, ſpeculandi cauſſa progreſſi e caſtris, inſidiis ab Hannibale circumventi ſunt. Marcellus occiſus fuit, Criſpinus fugit. Res praeterea a P. Sulpicio praetore adverſus Philippum et Achaeos geſtas continet. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt: cenſa ſunt civium capita centum triginta ſeptem millia centum et octo: ex quo numero adparuit, quantum hominum tot proeliorum adverſa fortuna populo Romano abſtuliſſet. Haſdrubal, qui cum exercitu novo tranſcenderat Alpes, ut ſe Hannibali conjungeret, cum millibus hominum quinquaginta ſex caeſus eſt, M. Livii conſulis ductu, ſed non minore opera Claudii Neronis conſulis. qui, quum Hannibali obpoſitus eſſet, relictis caſtris, ita ut hoſtem falleret, cum electa manu profectus, Haſdrubalem circumvenit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXVII

Hic ſtatus rerum Hiſpaniae erat. In Italia conſul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam et Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quae praeſidii cauſſa relicta erant, obpreſſa. Praeda (et aliquantum ejus fuit) militi conceſſa. tritici quoque ducenta quadraginta millia modium, et centum decem millia hordei inventa.

Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta eſt, haud procul ab Herdonea urbe. Caſtra ibi Cn. Fulvius proconſul habebat, ſpe recipiendae Herdoneae, quae poſt Cannenſem cladem ab Romanis defecerat, nec loco ſatis tuto poſita, nec praeſidiis firmata. Neglegentiam inſitam ingenio ducis augebat ſpes ea, quod labare iis adverſus Poenum fidem ſenſerat, poſtquam, Salapia amiſſa, exceſſiſſe his locis in Bruttios Hannibalem [a]) auditum eſt. Ea omnia, ab Herdonea [b]) per occultos nuncios delata Hannibali, ſimul curam ſociae retinendae urbis, et ſpem fecere incautum hoſtem adgrediendi. exercitu expedito, ita ut famam prope praeveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, et, quo plus terroris hoſti objiceret, acie inſtructa acceſſit. Par audacia Romanus, conſilio et viribus inpar, copiis raptim eductis, conflixit. quinta legio et ſiniſtra ala acriter pugnam inierunt. Ceterum Hannibal, ſigno equitibus dato, ut, quum pedeſtres acies occupaſſent praeſenti certamine oculos animoſque, circumvecti, pars caſtra hoſtium, pars terga trepidantium invaderent, ipſe in Fulvii ſimilitudinem nominis, quod Cn. Fulvium praetorem biennio ante in iiſdem devicerat locis, increpans, ſimilem eventum pugnae fore adfirmabat. Neque ea ſpes vana fuit. nam, quum cominus acie et peditum certamine multi cecidiſſent Romanorum, ſtarent tamen ordines ſignaque, equeſtris a tergo tumultus, ſimul a caſtris clamor hoſtilis auditus, ſextam ante legionem, quae, in ſecunda acie poſita, prior ab Numidis turbata eſt; quintam deinde atque eos, qui ad prima ſigna erant, avertit. Pars in fugam effuſi, pars in medio caeſi: ubi et ipſe Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum ſociorumque quot caeſa in proelio millia ſint, quis pro certo adfirmet? quum tredecim millia alibi, alibi haud

plus

a) *Hannibalem in Bruttios* Gron. Crev.

b) *Ab Herdonea ea omnia* Gron. Crev.

plus, quam ſeptem, inveniam. Caſtris praedaque victor potitur. Herdoneam, quia et defecturam fuiſſe ad Romanos comperit, nec manſuram in fide, ſi inde abſceſſiſſet, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit: occidit c) principes, qui cum Fulvio conloquia occulta habuiſſe comperti ſunt. Romani, qui ex tanta clade evaſerant, diverſis itineribus ſemermes d) ad Marcellum conſulem in Samnium perfugerunt.

II. Marcellus, nihil admodum tanta clade territus literas Romam ad ſenatum de duce et exercitu ad Herdoneam amiſſo ſcribit. *ceterum, eumdem ſe, qui poſt Cannenſem pugnam ferocem victoria Hannibalem contudiſſet, ire adverſus eum, brevem illi laetitiam, qua exſultet, facturum.* Et Romae quidem quum luctus ingens ex praeterito, tum timor in futurum erat. Conſul, ex Samnio in Lucanos tranſgreſſus, ad Numiſtronem in conſpectu Hannibalis loco plano, quum Poenus collem teneret, poſuit caſtra. Addidit et aliam fidentis ſpeciem, quod prior in aciem eduxit. nec detrectavit Hannibal, ut ſigna portis efferri vidit. Ita tamen aciem inſtruxerunt, ut Poenus dextrum cornu in collem erigeret, Romani ſiniſtrum ad oppidum adplicarent. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam extendiſſent, feſſaeque pugnando primae acies eſſent, ab Romanis prima legio et dextera ala, ab Hannibale Hiſpani milites et funditor Baliaris, elephanti quoque, commiſſo jam certamine in proelium acti. Diu pugna neutro inclinata ſtetit. Primae legioni tertia, dexterae alae ſiniſtra ſubiit, et apud hoſtes integri a feſſis pugnam accepere. Novum atque atrox proelium ex tam ſegni repente exarſit, recentibus animis corporibuſque: ſed nox incerta victoria diremit pugnantes. Poſtero die Romani ab ſole orto in multum diei ſtetere in acie: ubi nemo hoſtium adverſus prodiit, ſpolia per otium legere, et congeſtos in

c) *occiditque* Gron. d) *ſemiermes* Crev.

in unum locum cremavere suos. Nocte insequenti Hannibal silentio movit castra, et in Apuliam abiit: Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum praesidio modico Numistrone relictis, praepositoque his L. Furio Purpureone tribuno militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot quum ab stationibus procursaretur, mixta equitum peditumque tumultuosa magis proelia, quam magna, et ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine; quum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quaerens; Marcellus, nisi certa luce, et explorato ante, non sequeretur.

III. Capuae interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento) tempus terit; ne deesset materia in Campanos saeviendi, novum in occulto gliscens per indicium protractum est facinus. Milites aedificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Hannibalis, nimia urbis amoenitas emolliret, in portis murisque sibimet ipsos tecta militariter coëgerat aedificare. erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria, alimentis ignis. Haec noctis una hora ut omnia incenderent, centum septuaginta Campani, principibus fratribus Blosiis, conjuraverant. indicio ejus rei ex familia Blosiorum facto, portis repente jussu proconsulis clausis, quum ad arma signo dato milites concurrissent; comprehensi omnes, qui in noxa erant, et, quaestione acriter habita, damnati necatique: indicibus libertas, et aeris dena millia data. Nucerinos et Acerranos querentes, ubi habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut aedificarent, quae incensa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant,

(Atel-

(Atellanis Calatiam migrare jussis) traducti. Inter multas magnasque res, quae, nunc secundae, nunc adversae, occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinae quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius et P. Aquillius [e]) in Etruriam legati ad frumentum coëmendum, quod Tarentum portaretur, profecti: et mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum sociorumque, eodem in praesidium cum frumento missi sunt.

IV. Jam aestas in exitu erat, comitiorumque consularium instabat tempus. sed literae Marcelli, negantis e republica esse, vestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti certamenque abnuenti gravis [f]) ipse instaret, curam injecerant, ne aut consulem, tum maxime res agentem, a bello avocarent, aut in annum consules deessent. Optimum visum est, quamquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia revocari. Ad eum literae jussu senatus ab L. Manlio praetore urbis missae, cum literis consulis M. Marcelli: ut ex iis nosceret, quae caussa Patribus eum potius, quam collegam, revocandi ex provincia esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quae is prospera proelia cum Karthaginiensibus fecisset, memorantes. *Regem nec inimiciorem ulli populo, quam Karthaginiensi, nec amiciorem, quam Romano*, adfirmabant *esse. misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. et P. Cornelios, imperatores Romanos. nunc ab ipso velut fonte petere Romanam* [g]) *amicitiam voluisse.* Senatus non legatis modo benigne respondit, sed et ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Poetelium, P. Popillium [h]). Dona tulere, togam, et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram ex quinque pondo auri factam. Protinus [i]) et alios Africae regulos jussi adire, iis quoque quae darentur, portata, togae praetextae, et terna [k]) pondo

e) *Aquilius* Gron. Crev.
f) *gravius* Gron.
g) *Romanorum* Gron. Crev.
h) *Popilium* Gron. Crev.
i) *Protenus* Gron. Crev.
k) *ternum* Gron. Crev.

pondo paterae aureae. Et Alexandriam ad Ptolemaeum Cleopatramque reges M. Atilius et M'. Acilius legati, ad commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere, regi togam et tunicam purpuream cum sella eburnea: reginae, pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa ea aestate, qua haec facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nunciata sunt prodigia; Tusculi agnum cum ubere lactenti natum: Jovis aedis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum: iisdem ferme diebus, Anagniae terram ante portam ictam, diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: et aves, ad compitum Anagninum, in luco Dianae nidos in arboribus reliquisse: Tarracinae in mari haud procul portu angues magnitudinis mirae, lascivientium piscium modo exsultasse: Tarquiniis porcum cum ore humano genitum: et in agro Capenate, ad lucum Feroniae, quatuor signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. Haec prodigia hostiis majoribus procurata decreto pontificum: et supplicatio diem unum Romae ad omnia pulvinaria, alterum, in Capenate agro, ad Feroniae lucum, indicta.

V. M. Valerius consul literis excitus, provincia exercituque mandato Cincio praetori, M. Valerio Messalla praefecto classis cum parte navium in Africam praedatum simul speculatumque, quae populus Karthiginiensis ageret pararetque, misso, ipse decem navibus Romam profectus quum prospere pervenisset, senatum extemplo habuit. ibi de suis rebus gestis commemoravit. *Quum annos prope sexaginta in Sicilia terra marique saepe magnis cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse. neminem Karthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati afuerint, non esse: omnes in urbes, in agros suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidissimum annonae subsidium.* Exin Mutine, et si quo-

quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis, honores omnibus, ad exsolvendam fidem a consule [l]), habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis, ex auctoritate Patrum, ad plebem lata. Dum haec Romae geruntur, M. Valerius Messalla quinquaginta navibus quum ante lucem ad Africam accessisset, inproviso in agrum Uticensem exscensionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis praeda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam transmisit: tertiodecimo die, quam profectus inde erat, Lilybaeum revectus. Ex captivis, quaestione habita, haec comperta, consulique Laevino omnia ordine perscripta, ut sciret, quo in statu res Africae essent. *Quinque millia Numidarum cum Masinissa, Galae filio, acerrimo juvene, Karthagine esse; et alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem trajicerentur: ut is, quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus, jungeret se Hannibali. in eo positam victoriam credere Karthaginienses. Classem praeterea ingentem adparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi trajecturam.* Haec recitata a consule ita movere senatum, ut non exspectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem comitiorum habendorum caussa dici, et extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messallam [m]), qui tum classi praeesset, dictatorem dicturum esse ajebat: Patres extra Romanum agrum (eum autem in [n]) Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis quum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, *Ut consul prius, quam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret; eumque, quem populus jussisset, diceret dictatorem. Si consul noluisset, praetor* [o]) *populum roga-*

l) *consulis* Gron. Crev.
m) *Messalam* Gron. Crev.
n) *in* del. Crev.
o) add. *urbanus* Gron.

rogaret: si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent. Quum consul se populum rogaturum negasset, quod suae potestatis esset, praetoremque vetuisset rogare; tribuni plebis rogarunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. sed, quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit: destitutique Patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertae ab collega reipublicae subveniret, diceretque, quem populus jussisset, dictatorem. Ita a M. p) Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebiscito et ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum dictus.

VI. Dictator postquam Romam venit, Cn. Sempronium Blaesum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii praetoris; quem, ut Capuae exercituique suo praeesset, literis excivit. Ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit: quae, certamine inter tribunos dictatoremque injecto, perfici non potuerunt. q) Galeria juniorum, quae sorte praerogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerat, eodemque jure vocatae inclinassent, ni tribuni plebis C. et L. Arennii se interposuissent: qui, *neque magistratum continuari satis civile esse*, ajebant; *et multo foedioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet. Itaque, si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum, praeterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere.* Dictator caussam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplis tutabatur. *Namque, Cn. Servilio consule, quum C. Flaminius alter consul ad Trasimenum cecidisset, ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos et quoties vellet, reficiendi consules populo jus esset. exemplumque eam in*

rem

p) *M.* del.! *Gron. Crev.* q) *potuerant* Gron.

rem se habere vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis, quae ipse habuisset, consul cum C. Junio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto numquam sivisset [r]. His orationibus quum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus reipublicae visum est, ut per veteres, et expertos, bellique peritos imperatores respublica gereretur. itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fulvius Flaccus quartum. Praetores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculejus. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictatura se abdicavit. Extremo aestatis hujus classis Punica navium quadraginta, cum praefecto Hamilcare in Sardiniam trajecta, Olbiensem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso praetor cum exercitu adparuit, circumacta inde ad alterum insulae latus, Caralitanum agrum vastavit, et cum praeda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot subfectique. C. Servilius Pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi. Ti. Sempronius Ti. F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Crassi. Decemvir item sacris faciundis in locum Ti. Sempronii C. F. Longi Ti. Sempronius Ti. F. Longus subfectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est, et M. Aemilius Papus maximus curio. neque in eorum locum sacerdotes eo anno subfecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem et P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Licinius nec consul, nec praetor ante fuerat, quam censor est factus. ex aedilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores neque senatum legerunt, nec quidquam publicae rei egerunt: mors diremit

r) *fisset* Gron.

mit L. Veturii. inde et Licinius cenſura ſe abdicavit. Aediles curules L. Veturius et P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum inſtaurarunt. Aediles plebis Q. Catius et L. Porcius Licinus ex multaticio argento ſigna aenea ad Cereris dedere: et ludos, pro temporis ejus copia, magnifici adparatus fecerunt.

VII. Exitu anni hujus, die quarto et triceſimo, s) quam ab Tarracone profectus erat, C. Laelius legatus Scipionis Romam venit: iſque, cum agmine captivorum ingreſſus urbem, magnum concurſum hominum fecit. Poſtero die in ſenatum introductus, captam Karthaginem, caput Hiſpaniae, uno die, receptaſque aliquot urbes, quae defeciſſent, novaſque in ſocietatem adſcitas, expoſuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quae in literis fuerant M. Valerii Meſſallae. Maxime movit Patres Haſdrubalis tranſitus in Italiam, vix Hannibali atque ejus armis ſubſiſtentem. Productus et in concionem Laelius eadem ediſſeruit. Senatus ob res feliciter a P. Scipione geſtas ſupplicationem in unum diem decrevit. C. Laelium primo quoque tempore, cum quibus venerat navibus, redire in Hiſpaniam juſſit. Karthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus; haud neſcius, quoſdam eſſe, qui anno inſequenti captam tradiderint: quod mihi minus ſimile veri viſum eſt, annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hiſpania conſumſiſſe. Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum conſulibus, Idibus Martiis, quo die magiſtratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Praetores ſortiti provincias: C. Hoſtilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quinctius Criſpinus Capuam, C. Aurunculejus Sardiniam. Exercitus ita per provincias diviſi. Fulvio duae legiones, quas

s) *quarta et triceſima* Gron. Crev.

quas in Sicilia M. Valerius Laevinus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius praefuisset, decretae. Exercitus urbanus ut in Etruriam succederet: C. Calpurnius eidem praeesset provinciae exercituique: Capuam exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quinctius obtineret. C. Hostilius ab C. Laetorio propraetore provinciam exercitumque, qui tum jam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decretae. M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus: eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvii superessent, jussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt: additaque eadem militiae ignominia, sub qua Cannenses militabant, quique ex praetoris Cn. Fulvii exercitu, ob similis iram fugae, missi eo ab senatu fuerant. C. Aurunculejo eaedem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso eam provinciam obtinuerat, decretae. P. Sulpicio, eadem legione eademque classe Macedoniam obtinere jusso, prorogatum in annum imperium. triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti jussae: cetera classe praedatum in Africam aut ipsum M. Valerium Laevinum trajicere; aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messallam. Nec de Hispania quidquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. Ita provinciae exercituumque in eum annum partita imperia.

VIII. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis, quum in locum M. Aemilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen; patriciis negantibus C. Mamilii Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex Patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni adpellati ad senatum rejecerunt. Senatus populi potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus.

Et

Et flaminem Dialem invitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. Decemvir ſacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scaevolae demortui C. Laetorius. Cauſſam inaugurari coacti flaminis libens reticuiſſem, ni ex mala fama in bonam vertiſſet. Ob adoleſcentiam neglegentem luxurioſamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatiſque aliis ob eadem vitia inviſus. Is, ut animum ejus cura ſacrorum et ceremoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota t) juventute haberetur prior, nec probatior primoribus Patrum, ſuis pariter alieniſque, eſſet. Hujus famae conſenſu elatus ad juſtam fiduciam ſui, rem intermiſſam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in ſenatum introiret. Ingreſſum eum curiam quum L. Licinius praetor inde eduxiſſet, tribunos plebis adpellavit flamen. Vetuſtum jus ſacerdotii repetebat: datum id cum toga praetexta, et ſella curuli et flaminio eſſe. Praetor, non exoletis vetuſtate annalium exemplis ſtare jus, ſed recentiſſimae cujuſque conſuetudinis uſu, volebat: nec patrum, nec avorum memoria Dialem quemquam id jus uſurpaſſe. Tribuni, rem inertia flaminum obliteratam ipſis, non ſacerdotio, damno fuiſſe, quum aequum cenſuiſſent, ne ipſo quidem contra tendente praetore, magno adſenſu Patrum plebiſque, flaminem in ſenatum introduxerunt; omnibus ita exiſtimantibus, magis ſanctitate vitae, quam ſacerdotii jure, rem eam flaminem obtinuiſſe. Conſules prius, quam in provincias irent, duas urbanas legiones; in ſupplementum, quantum opus erat ceteris exercitibus militum, ſcripſerunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius conſul C. Fulvio Flacco legato (frater hic conſulis erat) in Etruriam dedit ducendum, et legiones, quae in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius conſul reliquias exercitus Fulviani conquiſitas (fuere autem

t) *in tota* Gron. Crev.

tem ad tria millia trecenti triginta ſex) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconſulem juſſit: atque ab eo duas legiones et triginta quinqueremes accipere. Nihil hae eductae ex inſula legiones minuerunt nec viribus nec ſpecie ejus provinciae praeſidium. nam quum, praeter egregie ſuppletas duas veteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Poenorum fuerant, belli peritos viros, milites ſcripſit. Ea externa auxilia quum ſingulis Romanis legionibus adjunxiſſet, duorum ſpeciem exercituum ſervavit: altero L. Cincium partem inſulae, qua regnum Hieronis fuerat, tueri juſſit; altero ipſe ceteram inſulam tuebatur, diviſam quondam Romani Punicique imperii finibus; claſſe quoque navium ſeptuaginta partita, ut omni ambitu litorum praeſidia orae maritimae eſſent. Ipſe cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat, ut viſeret agros, cultaque ab incultis notaret, et perinde dominos laudaret caſtigaretque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut et Romam mitteret, et Catanam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum aeſtiva acturus eſſet, poſſet praeberi.

IX. Ceterum tranſportati milites in Siciliam (et erant major pars Latini nominis ſociorumque) prope magni motus cauſſa fuere: adeo ex parvis ſaepe magnarum momenta rerum pendent. Fremitus enim inter Latinos ſocioſque in conciliis ortus: *Decimum annum delectibus, ſtipendiis exhauſtos eſſe. quotannis ferme clade magna pugnare. Alios in acie occidi, alios morbo abſumi: magis perire ſibi civem, qui ab Romano miles lectus ſit, quam qui a Poeno captus. quippe ab hoſte gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exſilium verius, quam in militiam, ablegari. Octavum jam ibi annum ſeneſcere Cannenſem militem, moriturum ante, quam Italia hoſtis (quippe nunc quum maxime florens viribus) excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi*

vi legantur; brevi neminem superfuturum. Itaque, quod propediem res ipsa negatura sit, priusquam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Karthaginiensibus jungenda cogitaturos. aliter numquam, vivo Hannibale, sine bello Italiam fore. Haec acta in conciliis. Triginta tum coloniae populi Romani erant. ex iis duodecim, quum omnium legationes Romae essent, negaverunt consulibus esse, unde milites pecuniamque darent. Eae fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Cora, Suessa, Circeji, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re consules icti, quum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus, quam leniter agendo, profecturos rati, *eos ausos esse consulibus dicere*, ajebant, *quod consules, in senatu ut pronunciarent, in animum inducere non possent. non enim detrectationem eam munerum militiae, sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, et, tamquam integra re, locuti magis, quam ausi, tantum nefas, cum suis consulerent. admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos; inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendae caussa missos: quae liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquae patriae esset. Consulerent igitur de integro. nam, tum quidem quae temere agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendae Hannibali victoriae esse.* Quum alternis haec consules diu jactassent, nihil moti legati, *neque se, quod domum renunciarent, habere*, dixerunt, *neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia, quae daretur in stipendium, esset.* Quum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt. ubi tantus pavor animis omnium est injectus, ut magna pars, *actum de imperio*, diceret. *idem alias colonias facturas;*

idem

idem socios consensisse omnes, ad prodendam Hannibali urbem Romanam.

X. Consules hortari et consolari senatum, et dicere, *Alias colonias in fide atque officio pristino fore, eas quoque ipsas, quae officio decessissent, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui* u) *precentur, verecundiam imperii habituras esse.* Permissum ab senatu iis quum esset, agerent, facerentque, ut e republica ducerent; pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos, quaesiveruntque ab iis, *ecquid milites ex formula paratos haberent?* Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit: *et milites ex formula paratos esse: et, si pluribus opus esset, plures daturos: et, quidquid aliud imperaret velletque populus Romanus, enise facturos. ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse.* Consules, sibi parum videri, praefati, pro merito eorum, sua voce conlaudari eos, nisi universi Patres iis in curia gratias egissent, sequi in senatum jusserunt. Senatus, quam poterat honoratissimo decreto adlocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, et inter multa alia praeclara, quae ipsis majoribusque suis praestitissent, recens etiam meritum eorum in rempublicam commemorarent. Ne nunc quidem post tot secula sileantur, fraudenturve laude sua. Signini fuere, et Norbani, Saticulanique, et Brundisini, et Fregellani, et Lucerini, et Venusini, et Hadriani, et Firmani, et Ariminenses: et ab altero mari, Pontiani, et Paestani, et Cosani: et mediterranei, Beneventani, et Aesernini, et Spoletini, v) et Placentini, et Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit: iisque gratiae et in senatu, et ad populum actae. Duodecim aliarum coloniarum, quae detrectaverunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque adpellari a consulibus.

u) *qui non* Gron. Crev. v) *Spoletani* Gron. Crev.

libus. ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani visa est. Cetera expedientibus, quae ad bellum opus erant, consulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore aerario ad ultimos casus servabatur, promi placuit. Promta ad quatuor millia pondo auri. inde quingena pondo data consulibus, et M. Marcello, et P. Sulpicio proconsulibus, et L. Veturio praetori, qui Galliam provinciam sortitus erat; additumque Fabio consuli centum pondo auri praecipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur. cetero usi sunt ad vestimenta praesenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama ducisque gerebat.

XI. Prodigia quoque, priusquam ab urbe consules proficiscerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de coelo erant signum Jovis, arborque templo propinqua, et Ostiae lacus, et Capuae murus, Fortunaeque aedes, et Sinuessae murus portaque. Haec de coelo tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam, quidam auctores erant. Et Romae intus cellam aedis Fortis Fortunae de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolapsum. Et Priverni satis constabat bovem locutum, volturiumque frequenti foro in tabernam devolasse, et Sinuessae natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem: quos androgynos vulgus (ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba Graeco sermone) adpellat: et lacte pluisse, et cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hostiis majoribus procurata, et supplicatio circa omnia pulvinaria, et obsecratio in unum diem indicta: et decretum, ut C. Hostilius praetor ludos Apollini, x) sicut his annis voti factique erant, voveret faceretque. Per eos dies et censoribus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi censores, ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate

x) *Apollinis* Gron. Crev.

ritate Patrum latum in plebem est, plebesque scivit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat: ceterum Cornelius *morem traditum a patribus sequendum* ajebat. *ut, qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eum principem legerent*: is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, *cui Dii sortem legendi dedissent, ei jus liberum eosdem dedisse Deos. Se id suo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanae civitatis esse, vel Hannibale judice, victurus esset.* Quum diu certatum verbis esset, y) concedente collega, lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul: inde alius lectus senatus, octo praeteritis, inter quos L. Caecilius Metellus erat, infamis auctor deserendae Italiae post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem servata caussa. sed erant perpauci, quos ea infamia adtingeret. Illis omnibus (et multi erant) ademti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praeterita stipendia procederent iis, quae equo publico emeruerant, z) sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum praeterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere deberent: atque ex iis, qui principio ejus belli septemdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes aerarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda, quae circa forum incendio consumta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

XII. Transactis omnibus, quae Romae agenda erant, consules ad bellum profecti. Prior Fulvius praegressus Capuam. Post paucos dies consecutus Fabius; qui et collegam coram obtestatus, et per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Hannibalem, dum ipse Tarentum obpugnaret: ea urbe ademta hosti jam undique pulso, nec ubi consisteret, nec quid fidum respiceret habenti, ne remorandi quidem caussam in Italia fore.

 Rhe-

y) *esset verbis* Gron. Crev. z) *meruerant* Gron.

Rhegium etiam nuncium mittit ad praefectum praesidii, quod ab Laevino consule adversus Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum: pars maxima ab Agathyrna (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum adsuetorum. additi erant Bruttiorum indidem perfugae, et audacia et audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci jussit, inde ad Cauloniam urbem obpugnandam. Imperata non inpigre solum, sed etiam avide, exsecuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi urbem obpugnabant. Marcellus, et consulis literis excitus, et quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali, quam se, esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canusium Hannibali obcurrit. Sollicitabat ad defectionem Canusinos Poenus. ceterum, ut adpropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio, sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltuosa cedere inde coepit. Marcellus vestigiis instabat, castraque castris conferebat: et, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal, turmatim per equites peditumque jaculatores levia certamina serens, casum universae pugnae non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte praegressum a) adsequitur locis planis ac patentibus Marcellus. castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa conlata, pugnatumque totis copiis: et, quum jam nox instaret, Marte aequo discessum est. castra, exiguo distantia spatio, raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. nec Hannibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, *ut, memores Trasimeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis. urguere atque instare eum. non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circum-*

a) add. eum Gron.

circumspicere. quotidie simul orientem solem et Romanam aciem in campis videndam esse. Si uno proelio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum. His irritati adhortationibus, simulque taedio ferociae hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter proelium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est. cedere inde ab Romanis dextra ala et extraordinarii coepere. Quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa; et, vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidere in pugna fugaque ad duo millia et septingenti civium sociorumque: in his quatuor Romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. [b]) Signa militaria quatuor de ala, prima quae fugit; duo de legione, quae cedentibus sociis successerat, amissa.

XIII. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo saevam atque acerbam apud milites habuit, ut proelio, per diem totum [c]) infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. *Diis inmortalibus, ut in tali re, laudes gratesque,* inquit, *ago, quod victor hostis, cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est adgressus. deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quae repente, qui, et cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem aestatem absumsistis; quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis; quos levibus proeliis fatigastis; quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea, quibus gloriari potestis: cujus et ipsius pudere ac poenitere vos oportet, referam. nempe, aequis manibus hesterno* [d]) *die diremistis pugnam. Quid haec*

b) *Fulvius* Gron. Crev.
c) *totam* Gron. Crev.
d) *hesterna* Gron.

haec nox, quid hic [e]) *dies adtulit? vestrae his copiae inminutae sunt, an illorum auctae? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus. corpora tantum atque arma eadem sunt. An, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset? Adhuc caesis Romanis legionibus gloriabatur. vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus.* Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. *Ego vero experiar*, inquit, *milites: et vos crastino* [f]) *die in aciem educam, ut victores potius, quam victi, veniam impetretis, quam petitis.* Cohortibus, quae signa amiserant, hordeum dari jussit: centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, destrictis [g]) gladiis discinctos destituit; et, ut postero die omnes, equites, pedites, [h]) armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium, jure ac merito sese increpitos; neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse, praeter unum ducem; cui aut morte satisfaciendum, aut egregia victoria esset. Postero die ornati armatique [i]) ad edictum aderant. Imperator eos conlaudat, pronunciatque, *a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque, quae signa amisissent, se in primam aciem inducturum. edicere jam sese, omnibus pugnandum ac vincendum esse: et adnitendum singulis universisque, ne prius hesternae fugae, quam hodiernae victoriae, fama Romam perveniat.* Inde cibo corpora firmare jussi, ut, si longior pugna esset, [k]) viribus sufficerent. Ubi omnia dicta factaque sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

XIV. Quod ubi Hannibali nunciatum est: *Cum eo nimirum*, inquit, *hoste res est, qui nec bonam, nec malam ferre fortunam potest. Seu vicit, ferociter instat victis,*

e) *haec* Gron. Crev.
f) *crastina* Gron.
g) *districtis* Gron.
h) *pedites equitesque* Gron. Crev.
i) *armati ornatique* Gron. Crev.
k) *esset pugna* Gron. Crev.

victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamen. Signa inde canere jussit, copias educit. Pugnatum utrimque aliquanto, quam pridie, acrius est: Poenis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus, Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis et cohortes, quae amiserant signa, in prima acie pugnabant, et legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et C. Claudius Nero legati cornibus praeerant, Marcellus mediam aciem, hortator testisque praesens, firmabat. Ab Hannibale Hispani primam obtinebant frontem, et id roboris in omni exercitu erat. Quum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci jussit: si quem injicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbarunt signa ordinesque, et partim occulcatis, partim dissipatis terrore, qui circa erant, nudaverant una parte aciem. latiusque fuga manasset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, signo adrepto primi hastati, manipulum ejus signi se sequi jussisset. duxit, ubi maxime tumultum conglobatae belluae faciebant, pilaque in eas conjici jussit. Haesere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, et tam conferta turba. sed, ut non omnes vulnerati sunt; ita, in quorum tergis infixa stetere pila, (ut est genus anceps) in fugam versi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo adsequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere. eo magis ruere in suos belluae; tantoque majorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatam agit, quam insidentis magistri imperio regitur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: et haud magno certamine dissipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum inmittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes compulsi sunt. Nam super alia, quae terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in

in ipsa porta conruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. ibi maxima hostium caedes facta: caesa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. mille ferme et septingenti de duabus legionibus, et sociorum supra mille et trecentos occisi: vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum.

XV. Speculatores, qui prosequerentur agmen, missi, postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere. Iisdem fere diebus et ad Q. Fulvium consulem Hirpini, et Lucani, et Volcentes [l]), traditis praesidiis Hannibalis, quae in urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque a consule, cum verborum tantum castigatione ob errorem praeteritum, accepti. Et Bruttiis similis spes veniae facta est: quum ab iis Vibius et Pactius fratres, longe nobilissimi gentis ejus, eamdem, quae data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis [m]) Manduriam vi cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta, et ceterae praedae aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat adparatuque moenium obpugnandorum, partim tormentis et saxis omnique missilium telorum genere instruit, onerarias quoque, non eas solum, quae remis agerentur; ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent moenium propugnatores. Eae naves, ab aperto mari ut urbem adgrederentur, instructae parataeque sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, quum Philippus obpugnare Aetolos pararet, Corcyram transmissa. In Bruttiis interim Caulonis obpugnatores, sub adventum Hannibalis, ne obprimeren-

l) *Volscentes* Gron. Crev. m) *Salentinis* Gron.

merentur; in tumulum, a praesenti inpetu tutum [n]), se recepere. Fabium, Tarentum obsidentem, leve dictu momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. Praesidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant. ejus praesidii praefectus deperibat amore mulierculae, cujus frater in exercitu Fabii consulis erat. Is, certior literis sororis factus de nova consuetudine advenae, locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quolibet inpelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit. quae quum haud vana cogitatio visa esset, pro perfuga jussus Tarentum transire, ac per sororem praefecto conciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein, satis explorata levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem custodiae loci, cui praepositus erat. Ubi et ratio agendae rei, et tempus convenit, miles, nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus, ea, quae acta erant, quaeque ut agerentur, convenerat, ad consulem refert. Fabius vigilia prima, dato signo iis, qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere inde tubae simul ab arce, simul a portu et ab navibus, quae ab aperto mari adpulsae erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui praefectus antea classis fuerat, forte illo loco praepositus, postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captae urbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret, signaque inferret, praesidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius, quum et [o]) ex temporis spatio et ex silentio ipso (quod ubi paullo ante strepebant excitantes vocantesque ad

n) *tutum ad cetera inopem se recepere* Gron. Crev.

o) *et* del. *Gron.*

ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas custodias sensisset; ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem praesidium agitare proditionis conciliator nunciaverat, jubet. Ea primum est captus murus, adjuvantibus recipientibusque Bruttiis: et transcensum in urbem est. inde et proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum, clamore sublato, sub ortum ferme lucis, nullo obvio armato, in forum perveniunt: omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.

XVI. Proelium in aditu fori majore inpetu, quam perseverantia, commissum est. non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur, pilis tantum conjectis, prius pene, quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico et Democrates fortiter pugnantes cecidere. Philemenus[p]), qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, quum citato equo ex proelio avectus esset; vagus paullo post equus errans per urbem cognitus; corpus nusquam inventum est. creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo praecipitasse. Karthalonem autem, praefectum praesidii Punici, cum commemoratione paterni hospitii, positis armis, venientem ad consulem, miles obvius obtruncat. Alii alios passim sine discrimine armatos, inermes, caedunt, Karthaginienses Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi[q]) interfecti, seu per errorem, seu vetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam (ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur) exstinguendam. Tum ab caede ad diripiendam urbem discursum. millia triginta servilium capitum dicuntur capti: argenti vis ingens facti signatique: auri octoginta tria[r]) millia pondo: signa tabulaeque, prope ut Syracusarum ornamenta aequa-

p) *Philomenus* Gron. Crev.
q) add. *passim* Gron.
r) *septem* Gron. Crev.

quaverint. Sed majore animo generis ejus praeda abstinuit Fabius, quam Marcellus; qui interroganti scribae, quid fieri signis vellet, (ingentis magnitudinis Dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) *Deos iratos Tarentinis relinqui* jussit. Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disjectus. Dum haec Tarenti aguntur, Hannibal iis, qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis, audita obpugnatione Tarenti, dies noctesque cursum agmine acto, quum, festinans ad opem ferendam, captam urbem audisset; *Et Romani*, inquit, *suum Hannibalem habent. eadem, qua ceperamus, arte Tarentum amisimus.* Ne tamen fugientis modo convertisse agmen videretur, quo constituerat loco, quinque millia ferme ab urbe posuit castra. ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. inde duos Metapontinos cum literis principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, inpunita iis priora fore, si Metapontum ei cum praesidio Punico prodidissent. Fabius, vera, quae adferrent, esse ratus, diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit: literasque ad principes dedit, quae ad Hannibalem delatae sunt. Enimvero laetus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus fuisset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti prius, quam egrederetur ab Tarento, aves semel atque iterum non addixerunt. hostia quoque caesa consulenti Deos aruspex, cavendum a fraude hostili et ab insidiis, praedixit. Metapontini, postquam ad constitutam non venerat diem, remissi, ut cunctantem hortarentur, repente comprehensi, metu gravioris quaestionis, detegunt insidias.

XVII. Aestatis ejus principio, qua haec agebantur, P. Scipio in Hispania quum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis, partim donis, partim remissione obsidum captivorumque, absumsisset; Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos, venit. Erant conjux liberique

rique ejus apud Romanos. ſed praeter eam cauſſam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quae Hiſpaniam omnem averterat ad Romanum a Punico imperio, traxit eum. Eadem cauſſa Indibili Mandonioque fuit, haud dubie omnis Hiſpaniae principibus, cum omni populariium manu, relicto Haſdrubale, ſecedendi in inminentes caſtris ejus tumulos, unde per continentia juga tutus receptus ad Romanos eſſet. Haſdrubal, quum hoſtium res tantis [s]) augeſcere incrementis cerneret, ſuas inminui, ac fore, ut, niſi audendo aliquid moveret, qua coepiſſent, fluerent, dimicare quam primum ſtatuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, quum a ſpe, quam ſucceſſus rerum augebat; tum quod prius, quam jungerentur hoſtium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque, quam ſimul cum univerſis, malebat. Ceterum, etiam, ſi cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. nam quum videret, nullum eſſe navium uſum, quia vacua omnis Hiſpaniae ora claſſibus Punicis erat, ſubductis navibus Tarracone, navales ſocios terreſtribus copiis addidit. et, armorum adfatim erat captorum Karthagine, et quae poſt captam eam fecerat, tanto opificum numero incluſo. Cum iis copiis Scipio, veris principio ab Tarracone egreſſus, (jam enim et Laelius redierat ab Roma, ſine quo nihil majoris rei motum volebat) ducere ad hoſtem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujuſque populi fines tranſiret, proſequentibus excipientibuſque ſociis, Indibilis et Mandonius cum ſuis copiis obcurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus ſtolide incauteque, ſed potius cum verecunda gravitate, propiorque excuſanti tranſitionem ut neceſſariam, quam glorianti eam [t]) velut primam [u]) occaſionem raptam [x]). *Scire enim ſe, tranſfugae nomen exſecrabile veteribus ſociis, novis ſuſpectum eſſe. neque eum ſe reprehendere morem hominum, ſi tamen*

s) *tacitis* Gron.
t) *ea* Gron. Crev.
u) *ad primam* Gron. Crev.
x) *rapta* Gron. Crev.

men anceps odium caussa, non nomen, faciat. Merita inde sua in duces Karthaginienses commemoravit; avaritiam contra eorum, superbiamque, et omnis generis injurias in se atque populares. *Itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos fuisse: animum jam pridem ibi esse, ubi jus ac fas crederent coli. ad Deos quoque confugere supplices, qui nequeant hominum vim atque injurias pati. Se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit. quales ex hac die experiundo cognorit, perinde operae eorum pretium faceret.* Ita prorsus respondet facturum Romanus: nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quidquam, nec humani sanctum esset. Productae deinde in conspectum iis conjuges liberique lacrimantibus gaudio redduntur, atque eo die in hospitium abducti. Postero die foedere accepta fides; dimissique ad copias adducendas. Iisdem deinde castris y) tendebant, donec ducibus iis ad hostem perventum est.

XVIII. Proximus Karthaginiensium exercitus Hasdrubalis prope urbem Baeculam erat. pro castris equitum stationes habebat. In eas velites antesignanique, et qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, priusquam castris locum caperent, adeo contemtim inpetum fecerunt, ut facile adpareret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites sunt: signaque Romana portis prope ipsis inlata. Atque illo quidem die, irritatis tantum ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Hasdrubal in tumulum copias recipit, plano campo in summo patentem: fluvius ab tergo; ante circaque velut ripa praeceps oram ejus omnem cingebat. Suberat et altera inferior submissa fastigio planities. eam quoque altera crepido haud facilior in adscensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris hostium

y) *in castris* Gron.

stium aciem vidit, equites Numidas, leviumque armorum Baliares, et Afros demisit. Scipio, circumvectus ordines signaque, ostendebat, *hostem, praedamnata spe aequo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis armorumque, stare in conspectu. sed altiora moenia habuisse Karthaginem, quae transcendisset miles Romanus. Nec tumulos, nec arcem, ne*[z]) *mare quidem armis obstitisse suis. ad id fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per praecipitia et praerupta salientes fugerent. eam quoque se illis fugam clausurum.* Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, jubet; alteram, viam insidere, quae ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam, infimo stantem supercilio, ducit. Per aspreta primo, nihil aliud quam via inpediti, iere. deinde, ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens effusa est in eos: ipsi contra, saxa, quae locus strata passim, omnia ferme missilia, praebet, ingerere, non milites solum, sed etiam turba calonum inmixta armatis. Ceterum, quamquam adscensus difficilis erat, et prope obruebantur telis saxisque, adsuetudine tamen succedendi muros, et pertinacia animi, subierunt primi. Qui, simul cepere aliquid aequi loci, ubi firmo consisterent gradu, levem et concursatorem hostem, atque intervallo tutum, quum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eumdem ad cominus conserendas manus, expulerunt loco, et cum caede magna in aciem altiori superstantem tumulo inpegere. Inde Scipio, jussis adversus mediam evadere aciem victoribus, ceteras copias cum Laelio dividit; atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris adscensus viam inveniret, jubet. ipse ab laeva, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua

et

z) *nec* Gron.

et obvertere ordines volunt. Hoc tumultu et Laelius subiit; et, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locusque ad evadendum et mediis datus est; qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, numquam evasissent. Quum ab omni parte caedes fieret [a]), Scipio, qui laevo cornu in dextrum incucurrerat, maxime in nuda hostium latera pugnabat. Et jam ne fugae quidem patebat locus. nam et stationes utrimque Romanae dextra laevaque insederant vias: et portam castrorum ducis principumque fuga clauserat; addita trepidatione elephantorum, quos territos aeque atque hostes timebant. Caesa igitur ad octo millia hominum.

XIX. Hasdrubal jam ante, quam dimicaret, pecunia rapta, elephantisque praemissis, quam plurimos poterat, de fuga excipiens, praeter Tagum flumen ad Pyrenaeum tendit. Scipio, castris hostium potitus, quum praeter libera capita omnem praedam militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. ex iis Hispanos sine pretio omnes domum dimisit: Afros vendere quaestorem jussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum, et ante deditorum, et pridie captorum, regem eum ingenti consensu adpellavit. Tum Scipio, silentio per praeconem facto, *sibi maximum nomen imperatoris esse*, dixit, *quo se milites sui adpellassent. regium nomen alibi magnum, Romae intolerabile esse. Regalem animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacite judicarent; vocis usurpatione abstinerent.* Sensere etiam barbari magnitudinem animi; cujus miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio adspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum divisa, et ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem jussit. Quum Afros venderet jussu imperatoris quaestor, puerum adultum inter eos forma

a) *fierent* Gron.

ma insigni, quum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit. quem quum percunctaretur Scipio, *quis, et cujas, et cur id aetatis in castris fuisset? Numidam esse*, ait, *Massivam populares vocare. orbum a patre relictum*[aa]), *apud maternum avum Galam, regem Numidarum, eductum*[b]), *cum avunculo Masinissa, qui nuper cum equitatu subsidio Karthaginiensibus venisset, in Hispaniam trajecisse. Prohibitum propter aetatem a Masinissa, numquam ante proelium iniisse. Eo die, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo, clam armis equoque sumto, in aciem exisse: ibi, prolapso equo effusum in praeceps, captum ab Romanis esse.* Scipio, quum adservari Numidam jussisset, quae pro tribunali agenda erant, peragit. inde, quum se in praetorium recepisset, vocatum eum interrogat, *velletne ad Masinissam reverti?* Quum, effusis gaudio lacrimis, *cupere vero*, diceret; tum puero annulum aureum, tunicam lato clavo, cum Hispano sagulo et aurea fibula, equumque ornatum donat, jussisque prosequi, quoad vellet, equitibus dimisit.

XX. De bello inde consilium habitum. et, auctoribus quibusdam, ut confestim Hasdrubalem consequeretur[c]), anceps id ratus, ne Mago atque Hasdrubal cum eo jungerent copias, praesidio tantum ad insidendum Pyrenaeum misso, ipse reliquum aestatis recipiendis in fidem Hispaniae populis absumsit. Paucis post proelium factum ad Baeculam diebus, quum Scipio, rediens jam Tarraconem, saltu Castulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium; consilio in cetera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cujusque provinciae regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis, ultimam Hispaniae oram, quae ad Oceanum et Gades vergit, ignaram adhuc Romano-

rum

aa) *relictum* l. *factum* Gron.
b) *educatum* Gron.
c) *persequeretur* Gron. Crev.

rum esse, eoque Karthaginiensibus satis fidam, censebat. Inter Hasdrubalem alterum et Magonem constabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse: nec transitionibus finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniae amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Karthaginiensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset; simul, ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret. exercitum ejus, cum transitionibus, tum adverso proelio imminutum, Hispanis repleri militibus. Et Magonem, Hasdrubali, Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares trajicere. Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire, nec cum Romanis manus conserere. Masinissae ex omni equitatu, quod roboris esset, tria millia equitum expleri; eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari.* his decretis, ad exsequenda, quae statuerant, duces digressi. Haec eo anno in Hispania acta. Romae fama Scipionis in dies crescere. Fabio Tarentum captum astu magis, quam virtute, gloriae tamen esse. Fulvii senescere fama. Marcellus etiam adverso rumore esse, super quam quod primo male pugnaverat, quia, vagante per Italiam Hannibale, media aestate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam a prima pugna, quae adversa fuerat, assiduis concionibus infamem invisumque plebei Claudium fecerat, et jam de imperio abrogando ejus agebat: quum tamen necessarii Claudii obtinuerunt, ut, relicto Venusiae legato, Marcellus Romam rediret ad purganda ea, quae inimici decernerent: nec de imperio ejus abrogando, absente ipso, ageretur. Forte sub idem tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam, et Q. Fulvius consul comitiorum caussa Romam venit.

XXI. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est, ingenti concursu plebisque et omnium ordinum. Accusavitque tribunus plebis, non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem. *Fraude eorum et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat: diutius ibi, quam Karthagine, vixerit. Habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum: bis caesum exercitum ejus aestiva Venusiae sub tectis agere.* Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio ejus abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriae omnes crearent. Additur collega T. Quinctius Crispinus, qui tum praetor erat. Postero die praetores creati P. Licinius Crassus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius Caesar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipsorum diebus sollicita civitas de Etruriae defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro praetore [d]) obtinebat. Itaque confestim eo missus Marcellus, consul designatus, qui rem inspiceret, ac, si digna videretur, exercitu adcito, bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, quum Fabius consul Romam venisset. Ludi et Romani et plebeji eo anno in singulos dies instaurati. Aediles curules fuere L. Cornelius Caudinus et Ser. Sulpicius Galba: plebeji C. Servilius et Q. Caecilius Metellus. Servilium negabant jure aut tribunum plebis fuisse, aut aedilem esse; quod patrem ejus, quem triumvirum agrarium occisum a Bojis circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat, vivere, atque in hostium potestate esse, satis constabat.

XXII.

d) *propraetor* Gron Crev.

XXII. Undecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit) et T. Quinctius Crispinus. Utrisque consulibus[e]) Italia decreta provincia est, et duo consulares[f]) prioris anni exercitus: tertius tum erat Venusiae, cui M. Marcellus praefuerat: ita ut ex tribus eligerent duo[g]), quos vellent; tertius ei traderetur, cui Tarentum et Sallentini provincia evenisset. Ceterae provinciae ita divisae praetoribus[h]). P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina, et quo senatus censuisset: Sex. Julio Caesari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quae T. Quinctii praetoris fuerat, cum una legione obtineret. prorogatum et C. Hostilio Tubulo est, ut pro praetore[i]) in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio: prorogatum et L. Veturio Philoni est, ut pro praetore[i]) Galliam eamdem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus praetor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Arunculejo decretum ab senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est, qui praetor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additae ei ad praesidium provinciae quinquaginta naves[k]), quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni, et M. Silano suae Hispaniae, suique exercitus in annum decreti. Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas aut captas Karthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere jussus: quia fama erat, magnum navalem adparatum eo anno Karthagine esse; ducentis navibus omnem oram Italiae, Siciliaeque, ac Sardiniae impleturos. Et in Sicilia ita divisa res est. Sex. Caesari exercitus Cannensis est datus. M. Valerius Laevinus (ei quoque enim prorogatum im-

e) *Utrique Consulum* Gron. Crev.
f) *Consulum* Gron. Crev.
g) *duos* Gron. Crev.
h) *divisae praetoribus* l. *divisae. Praetoribus etc.* Crev.
i) *propraetor* Gron. Crev.
k) *naves* log. *longae naves* Gron.

perium est) classem, quae ad Siciliam erat, navium septuaginta obtineret. Adderet eo triginta naves, quae ad Tarentum priore anno fuerant. cum ea centum navium classe, si videretur ei, praedatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniam Graeciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus, quae ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, scriberent consules, permissum. Una et viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo praetori urbis negotium datum, *ut naves longas triginta veteres reficeret, quae Ostiae erant, et viginti novas naves sociis navalibus impleret: ut quinguaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanae tueri posset.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi quum successor venisset. Idem et Tubulo imperatum, ut inde praecipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.

XXIII. Praetores in provincias profecti. Consules religio tenebat, quod, prodigiis aliquot nunciatis, non facile litabant. Et ex Campania nunciata erant, Capuae duas aedes, Fortunae et Martis, et sepulchra aliquot de coelo tacta. Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit Deos) mures in aede Jovis aurum rosisse. Casini examen apium ingens in foro consedisse. Et Ostiae murum portamque de coelo tactam. Caere vulturium volasse in aedem Jovis. Volsiniis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum caussa diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiae majores sine litatione caesae, diuque non impetrata pax Deum. In capita consulum, republica incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares, Q. Fulvio, Ap. Claudio consulibus, a P. Cornelio Sulla praetore urbis primum facti erant. inde omnes deinceps praetores urbani fecerant: sed in unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in urbem

urbem agrosque: quae tamen magis in longos morbos, quam in perniciales, evasit. Ejus pestilentiae caussa et supplicatum per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus praetor urbis legem ferre ad populum jussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur. Ipse [1]) primus ita vovit, fecitque ante diem tertium Nonas Quinctiles. Is dies deinde sollemnis servatus.

XXIV. De Arretinis et fama in dies gravior, et cura crescere Patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere: et, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus. qui ut advenit, extemplo Hostilius legionem unam, quae ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre jussit, praesidiaque locis idoneis disposuit, tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. Quum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumturum, edixit. inde portas custodire jussi tribuni militum, praefectique socium, et centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id segnius neglegentiusque factum. septem principes senatus, priusquam custodiae in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce prima, quum senatus in forum citari coeptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. a ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque, tamquam inminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere jussus ipse C. Terentius, eamque habere in praesidio urbis. C. Hostilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragrare, et cavere, ne qua occasio novare cupientibus res daretur. C. Terentius, ut Arretium cum legione venit, claves portarum quum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus, quam neglegen-

1) *Itaque ipse* Gron.

tia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit: cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non moturos quidquam Etruscos, poneret, si, ne quid moveri posset, cavisset.

XXV. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso, quos ceperat armis, aliis infensis, et plerisque aequantibus eos Campanorum noxae poenaeque. Senatusconsultum in sententiam M'. Acilii factum est, ut oppidum praesidio custodiretur; Tarentinique omnes intra moenia continerentur. res integra postea referretur, quum tranquillior status Italiae esset. Et de M. Livio, praefecto arcis Tarentinae, haud minore certamine actum est, aliis senatusconsulto notantibus praefectum, quod ejus socordia Tarentum proditum hosti esset; aliis praemia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius ejus opera receptum Tarentum foret; mediis ad censores, non ad senatum, notionem de eo pertinere dicentibus. cujus sententiae et Fabius fuit. adjecit tamen, *fateri se, opera Livii Tarentum receptum, quod amici ejus* m) *vulgo in senatu jactassent; neque enim recipiundum fuisse, nisi amissum foret.* Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliae atque aliae objectae animo religiones tenebant, in quibus, quod, quum bello Gallico ad Clastidium aedem Honori et Virtuti vovisset, dedicatio ejus a pontificibus inpediebatur: quod negabant, unam cellam duobus recte dedicari n); quia, si de coelo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod, utri Deo res divina fieret, sciri non posset. neque enim duobus, nisi certis, Deis rite una hostia fieri. ita addita Virtutis aedes adproperato opere;

m) *ejus* del. *Gron.*

n) *cellam amplius quam uni Deo rite dedicari.* Gron. Crev.

opere: neque tamen ab ipso aedes eae dedicatae sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiae reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttiis Crispinus obpugnare conatus, quia magnam famam adtulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat: et naves indidem adcitae erant, quae vergentem ad mare partem urbis obpugnarent. Ea omissa obpugnatio est, quia Lacinium Hannibal admoverat copias: et collegam eduxisse jam ab Venusia exercitum fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, et inter Venusiam Bantiamque, minus trium millium passuum intervallo, consules binis castris consederant. In eamdem regionem et Hannibal rediit, averso ab Locris bello. Ibi ambo consules, ingenio feroces, prope quotidie in aciem exire °); haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus junctis commisisset sese hostis, debellari posse.

XXVI. Hannibal quia quum Marcello bis priore anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem, nec metum ex vano haberet; ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum credebat. itaque, totus in suas artes versus, insidiis locum quaerebat. Levia tamen proelia inter bina castra vario eventu fiebant: quibus quum extrahi aestatem posse consules crederent, nihilominus obpugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe trajiceret, scribunt. Et, ut ab terra quoque obpugnari moenia possent, ab Tarento partem exercitus, qui in praesidio erat, duci eo jusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos compertum Hannibali quum esset, mittit ad insidendam ab Tarento viam. ibi sub tumulo Peteliae tria millia equitum, peditum duo in occulto locata: in quae inexplorato euntes Romani quum incidissent, ad duo millia armatorum caesa, et mille ducenti ferme vivi

o) *quotidie milites in aciem excire;* Gron.

vivi capti. alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere. Tumulus erat silvestris inter Punica et Romana castra, ab neutris primo occupatus: quia Romani, qualis pars ejus, quae vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant; Hannibal insidiis, quam castris, aptiorem eum crediderat. Itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse, et castello firmandum: ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum, et collegae, *quin imus*, inquit, *ipsi cum equitibus paucis exploratum? Subjecta res oculis nostris certius dabit consilium.* Consentiente p) Crispino, cum equitibus ducentis et viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus consulis filius, et A. Manlius, tribuni militum: simul et duo praefecti socium, L. Arennius, et M'. q) Aulius. Inmolasse eo die quidam memoriae prodidere consulem Marcellum, et, prima hostia caesa, jecur sine capite inventum; in secunda omnia comparuisse, quae adsolent. Auctum etiam visum in capite: nec id sane aruspici placuisse, quod, secundum trunca et turpia exta, nimis laeta adparuissent.

XXVII. Ceterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Hannibale, ut numquam satis castra castris conlata crederet. r) tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus: ut, s) si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa conligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat: inde in collem aperta undique et conspecta ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantae rei positus, sed si quos vagos, pabuli aut lignorum caussa

p) *Adsentiente* Gron. Crev.
q) *M.* Sic semper. *Gron. Crev.*
r) *duceret* Gron. Crev.
s) *ut* del. *Gron.*

caussa longius a castris progressos, possent excipere, signum dat, ut pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non ante adparuere, quibus obviis ab jugo ipso consurgendum erat, quam circumiere, qui a tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, et clamore sublato inpetum fecere. Quum in ea valle consules essent, ut neque evadere possent in jugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni coepta ab Etruscis fuga pavorem ceteris injecisset. Non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed, postquam vulneratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum et ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule duobus jaculis icto, et Marcello adolescente, saucio et ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, et ex duobus praefectis socium M'. Aulius occisus, L. Arennius captus. et lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt: ceteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. equites tres et quadraginta, aut in proelio, aut in fuga, ceciderunt, duodeviginti vivi capti. Tumultuatum et in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio; quum consulem et filium alterius consulis saucios, exiguasque infelicis expeditionis reliquias, ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli quum alioqui miserabilis fuit, tum quod nec pro aetate, (major jam enim sexaginta annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam inprovide se, collegamque, et prope totam rempublicam, in praeceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quae de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Ut omittam alios, L. Coelius triplicem rei gestae ordinem edit: unam traditam fama; alteram scriptam laudatione filii, qui rei gestae interfuerit; tertiam, quam ipse pro inquisita ac

sibi comperta adfert. Ceterum ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi caussa castris egressum; omnes insidiis circumventum tradant.

XXVIII. Hannibal, magnum terrorem hostibus, morte consulis unius, vulnere alterius, injectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte collegae, et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nanctus est montes, in iis loco alto et tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. ejus signi errore ne cui [t]) dolus necteretur a Poeno, metuens Crispinus, circa civitates proximas miserat nuncios: occisum collegam esse, annuloque ejus hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis. Paullo ante hic nuncius consulis Salapiam venerat, quum literae ab Hannibale adlatae sunt, Marcelli nomine compositae: *se nocte, quae diem illum secutura esset, Salapiam venturum. parati milites essent, qui in praesidio erant, si quo opera eorum opus esset.* Sensere Salapitani fraudem: et ab ira, non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum, rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuncio, (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitro milites, quae vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias vigiliasque in eam noctem intentius instruunt. circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in praesidio erat, obponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugae Romanorum, et arma Romana habebant. ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles, aperirique portam jubent; consulem adesse. Vigiles, velut ad vocem eorum exci-

t) *qui* Gron. Crev.

excitati, tumultuari, trepidare, moliri portam. cataracta dejecta clausa erat. eam partim vectibus levant: partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, quum perfugae certatim ruunt per portam: et quum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitani, alii perfugas neglegenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt: alii e turri ejus portae murisque saxis, sudibus, pilis, absterrent hostem. Ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abiit: profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto, obpugnabat. Magoni, jam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem, prima spes, morte nunciata Marcelli, adfulsit. Secutus inde nuncius, Hannibalem, Numidarum equitatu praemisso, ipsum, quantum adcelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas edito e speculis signo adventare sensit, et ipse, patefacta repente porta, ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia inproviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat. deinde, ut supervenere Numidae, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerent; relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

XXIX. Crispinus, postquam in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitum, cui collega praefuerat, M. Marcellum tribunum militum Venusiam abducere jussit. ipse, cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticae agitationem prae gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegae scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. *Se comitiorum caussa non posse Romam venire: quia nec viae laborem passurus videretur, et de Tarento sollicitus esset, ne ex Bruttiis Hannibal eo converteret agmen. Legatos opus esse ad se mitti,*

ti, viros prudentes; cum quibus, quae vellet, de republica loqueretur. Hae literae recitatae magnum et luctum morte alterius conſulis, et metum de altero fecerunt. Itaque et Q. Fabium filium ad exercitum Venuſiam miſerunt: et ad conſulem tres legati miſſi, Sext. Julius Caeſar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, quum paucis ante diebus ex Sicilia rediiſſet. Hi nunciare conſuli juſſi, ut, ſi ad comitia ipſe Romam venire non poſſet, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum cauſſa. Si conſul Tarentum profectus eſſet, Q. Claudium praetorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas ſociorum urbes tueri poſſet. Eadem aeſtate M. Valerius cum claſſe centum navium ex Sicilia in Africam tranſmiſit: et, ad Clupeam urbem exſcenſione facta, agrum late, nullo ferme obvio armato, vaſtabat. inde ad naves raptim praedatores recepti, quia repente fama accidit, claſſem Punicam adventare. octoginta erant et tres naves. Cum iis haud procul Clupea proſpere pugnat Romanus. decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terreſtri navalique praeda, Lilybaeum rediit. Eadem aeſtate et Philippus inplorantibus Achaeis auxilium tulit. quos et Machanidas tyrannus Lacedaemoniorum finitimo bello urebat; et Aetoli, navibus per fretum, quod Naupactum et Patras interfluit, (Rhion incolae vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Aſiae, quia Aetoli ſummum gentis ſuae magiſtratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum.

XXX. Ob haec Philippo in Graeciam deſcendenti ad Lamiam urbem Aetoli, duce Pyrrhia, qui praetor in eum annum cum abſente Attalo creatus erat, obcurrerunt. Habebant et ab Attalo auxilia ſecum: et mille ferme ex Romana claſſe, a P. Sulpicio miſſos. Adverſus hunc ducem atque has copias Philippus bis proſpero eventu pugnavit: mille admodum hoſtium utraque pu-

gna

gna occidit. Inde quum Aetoli metu compulsi Lamiae urbis moenibus tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum reduxit. in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasque circa stationes, et aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab rege Aegypti Ptolemaeo, Rhodiisque, et Atheniensibus, et Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Aetolos bellum. Adhibitus ab Aetolis et ex finitimis pacificator Amynander, rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Aetolis cura erat, ferocioribus quam pro ingeniis Graecorum gentis: quam ne Philippus regnumque ejus, grave libertati futurum, rebus Graeciae inmisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achaeorum; concilioque ei et locus et dies certa indicta. interim triginta dierum induciae impetratae. Profectus inde rex per Thessaliam Boeotiamque, Chalcidem Euboeae venit, ut Attalum, quem classe Euboeam petiturum audierat, portubus et litorum adpulsu arceret. Inde, praesidio relicto adversus Attalum, si forte interim trajecisset, profectus ipse cum paucis equitum levisque armaturae, Argos venit. Ibi curatione Heraeorum Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt, Heraeis peractis, ab ipso ludicro extemplo Rhium profectus est, ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Aetolico finiendo bello actum, ne caussa aut Romanis, aut Attalo intrandi Graeciam esset. Sed ea omnia, vixdum induciarum tempore circumacto, Aetoli turbavere, postquam et Attalum Aeginam venisse, et Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achaeorum, in quo eaedem legationes erant, quae ad Phalara egerant de pace, primum questi sunt quaedam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta: postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achaei Pylum redderent, Romanis restitueretur Atintania,

nia, Scerdilaedo et Pleurato Ardyaei. Enimvero indignum ratus Philippus, victos victori sibi ultro conditiones ferre: *ne antea quidem se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse*, dixit, *spem ullam habentem quieturos Aetolos; sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli caussam quaesisse.* ita infecta pace concilium dimisit, quatuor millibus armatorum relictis ad praesidium Achaeorum, et quinque longis navibus acceptis. quas si adjecisset missae nuper ad se classi Karthaginiensium, et ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali proelio lacessere Romanos, jam diu in ea regione potentes maris. ipse ab eo concilio Argos regressus: jam enim Nemeorum adpetebat tempus; quae celebrari volebat praesentia sua.

XXXI. Occupato rege adparatu ludorum, et per dies festos licentius, quam inter belli tempora, remittente animum, P. Sulpicius, ab Naupacto profectus, classem adpulit inter Sicyonem et Corinthum, agrumque nobilissimae fertilitatis effuse vastavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit: raptimque cum equitatu profectus, jussis subsequi peditibus, palatos passim per agros gravesque praeda (ut qui nihil tale metuerent) adortus Romanos, compulit in naves. Classis Romana, haudquaquam laeta praeda, Naupactum rediit. Philippo [v]) quoque ludorum, qui reliqui erant, celebritatem quantaecumque, de Romanis tamen, victoriae partae fama auxerat; laetitiaque ingenti celebrati festi dies: eo magis etiam, quod, populariter demto capitis insigni, purpuraque, [x]) atque alio regio habitu, aequaverat ceteris se in speciem: quo nihil gratius est civitatibus liberis. Praebuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine foeda ac deformia effecisset. vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos dies noctesque: et, submittendo in [y]) privatum fastigium, quo

v) *Philippus* Gron. Crev.
x) *purpura* Gron.
y) *se in* Gron. Crev.

quo minus conspectus, eo solutior erat: et libertatem quum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque et viris et parentibus erat, moram incommoda severitate libidini regiae fecisse. uni etiam principi Achaeorum Arato ademta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per haec flagitia sollemni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus, ad praesidium Aetolorum, quod ab Eleis adcitum acceptumque in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achaeique ad Dymas regi obcurrere: et Eleorum accensi odio, quod a ceteris Achaeis dissentirent: et infensi Aetolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti ab Dymis, conjuncto exercitu transeunt Larisum [2]) amnem, qui Eleum agrum ab Dymaeo dirimit.

XXXII. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserunt, praemissis equitibus; qui, obequitando portis, promtum ad excursiones genus lacesserent Aetolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen trajecisse, et, expositis in terram quatuor millibus armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque inprovisa res ingentem injecit terrorem, postquam inter Aetolos Eleosque Romana signa atque arma cognovere. Et primo recipere suos voluerat rex: dein, contracto jam inter Aetolos et Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, quum urgueri videret suos, et ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus quum prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna utrimque accensa est, et ab Romanis inpetu in regem facto, et protegentibus regiis. Insignis

et

2) *Larissum* Gron. Crev.

et ipsius pugna fuit, quum pedes inter equites coactus esset proelium inire. dein, a) quum jam inpar certamen esset, caderentque circa eum multi, et vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo injectus, fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit. postero ad castellum (Pyrgum vocant) copias omnes eduxit: quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit: compensaveratque ea praeda, quod ignominiae ad Elim acceptum fuerat. Dividenti praedam captivosque (fuerant autem quatuor millia hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuncius ex Macedonia venit, Eropum quemdam, corrupto arcis praesidiique praefecto, Lychnidum cepisse: tenere et Dassaretiorum quosdam vicos, et Dardanos etiam concire. Omisso igitur Achaico b) bello, relictis tamen duobus millibus et quingentis omnis generis armatorum cum Menippo et Polyphanta ducibus ad praesidium sociorum, profectus ab Dymis, per Achajam Boeotiamque et Euboeam, c) decimis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit.

XXXIII. Ibi alii, majorem adferentes tumultum, nuncii obcurrunt: Dardanos, in Macedoniam effusos, Orestidem jam tenere, ac descendisse in Argestaeum campum: famamque inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem inlatus inpetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum galeae praefregit. id inventum ab Aetolo quodam, perlatumque in Aetoliam ad Scerdilaedum, cui notum erat insigne galeae, famam interfecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaja regis, Sulpicius, Aeginam classe profectus, cum Attalo sese conjunxit. Achaei cum Aetolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt.

a) *deinde* Gron. Crev.
b) add. *atque Aetolico* Gron. Crev.
c) *Boebeidem* Gron.

runt. Attalus rex et P. Sulpicius Aeginae hibernarunt. Exitu hujus anni T. Quinctius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum caussa dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat, duo consules, sine memorando proelio interfecti, velut orbam rempublicam reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. [d]) Servilium (tum aedilis curulis erat) dixit. Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem jussit, quos M. Aemilius praetor urbis, C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus, fecerat, et in quinquennium voverat. Tum dictator et ludos fecit, et in insequens lustrum vovit. Ceterum, quum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, una praecipua cura Patres populumque incessit, consules primo quoque tempore creandi; et ut eos potissimum crearent, quorum virtus satis tuta a fraude Punica esset; *quum toto eo bello damnosa praepropera ac fervida ingenia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consules, nimia cupiditate conserendi cum hoste manum, in necopinatam fraudem lapsos esse. ceterum Deos inmortales, miseritos [e]) nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse.*

XXXIV. Quum circumspicerent Patres, quosnam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega quaerebatur, et virum quidem eum egregium ducebant, sed promtiorem acrioremque, quam tempora belli postularent, aut hostis Hannibal: temperandum acre ejus ingenium moderato et prudenti viro adjuncto collega censebant. M. Livius erat, multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus. quam ignominiam adeo aegre tulerat, ut et rus migraret, et per multos annos et urbe et omni coetu careret hominum.

d) C. l. Cn. Gron. Crev. e) *misertos* Crev.

num. octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M. Valerius Laevinus consules reduxerant eum in urbem: sed erat veste obsoleta, capilloque et barba promissa, praeferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiae acceptae. L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi, et squalorem deponere, et in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coegerunt. sed tum quoque aut verbo adsentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum caussa M. Livii Macati, quum fama ejus ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, caussamque sermonibus praebuit, *indigno injuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera, nec consilio talis viri usa respublica esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Laevinum dari collegas posse, quia duos patricios creari non liceret. eamdem caussam in T. Manlio esse, praeterquam quod recusasset delatum consulatum, recusaturusque esset. Egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio collegam adjunxissent.* Nec populus mentionem ejus rei ortam a Patribus est adspernatus. Unus eam rem in civitate is, cui deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans. *Sordidati rei non miseritos, candidam togam invito obferre: eodem honores poenasque congeri. Si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita, male credito priore consulatu, alterum crederent?* Haec taliaque arguentem et querentem castigabant Patres, *et M. Furium*, memorantes, *revocatum de exsilio, patriam pulsam sede sua restituisse. Ut parentum saevitiam, sic patriae, patiendo ac ferendo leniendam esse.* adnisi omnes, cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt.

XXXV. Post diem tertium ejus diei praetorum comitia habita. Praetores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius,

milius, A. et C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, dictator et magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam propraetor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quinctius consul habuerat. et L. f) Manlius trans mare legatus iret, viseretque, quae res ibi gererentur: simul, quod Olympiae ludicrum ea aestate futurum erat, quod maximo coetu Graeciae celebraretur, ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium: ut, qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent, scirentque, sua omnia, quae ante bellum habuissent, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus inminere videbatur, neque consules in republica erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri provincias, et praescíscere, quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiae eorum in senatu actum est, principio facto a Q. Fabio Maximo. Inimicitiae autem nobiles inter eos erant, et acerbiores eas indigniores que Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. itaque is magis inplacabilis erat: et, *nihil opus esse reconciliatione*, ajebat. *acrius et intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico collegae potestas fieret.* Vicit tamen auctoritas senatus, ut, positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rempublicam. Provinciae iis non permixtae regionibus, sicut superioribus annis, sed diversae extremis Italiae finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii, Lucani; alteri Gallia adversus Hasdrubalem (quem jam Alpibus adpropinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quique in Etruria essent, addito urbano, eligeret, quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni,

H 2 exer-

f) *L. L. T. Grev.*

exercitum sumeret. Relictum a consule exercitum Q. Fulvius proconsul acciperet; eique in annum imperium esset. et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt. legio una data, cui Fulvius proximo anno praefuerat.

XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primum legati nunciaverant, eum in Galliam trangressum: erectosque adventu ejus, quia magnum pondus auri adtulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius et M. Raecius [g]) ad rem inspiciendam retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. Pro comperto habere, Hasdrubalem ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum: nec tum eum quidquam aliud morari, nisi quod clausae hieme Alpes essent. In locum M. Marcelli P. Aelius Paetus augur creatus inauguratusque: et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tuditano et M. Cornelio Cethego. Censa civium capita centum triginta septem millia, centum et octo. minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset, comitium tectum esse, memoriae proditum est, et ludos Romanos semel instauratos ab aedilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio. et plebejis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio et M. Caecilio Metello aedilibus plebis. et tria signa ad Cereris iidem [h]) dederunt: et Jovis epulum fuit ludorum caussa. Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius iterum. qui, quia jam designati provincias sortiti erant, praetores sortiri jusserunt. C. Hostilio urbana evenit: addita et peregrina, ut tres in provincias exire

g) *Retius* Gron. Crev. h) *eidem* Gron. Crev.

exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut binae consulum essent; quatuor Hispania haberet; tres praetores binas, in Sicilia, in Sardinia, et Gallia; duas C. Terentius in Etruria; duas Q. Fulvius in Bruttiis; duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos; unam C. Hostilius Tubulus Capuae: duae urbanae ut scriberentur. primis quatuor legionibus populus tribunos creavit: in ceteras consules miserunt.

XXXVII. Priusquam consules proficiscerentur, novemdiale sacrum fuit, quia Vejis de coelo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem alia quoque nunciata; Minturnis aedem Jovis et lucum Marciae; item Atellae murum et portam de caelo tacta. Minturnenses, terribilius quod esset, adjiciebant, sanguinis rivum in porta fluxisse. et Capuae lupus, nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Haec procurata hostiis majoribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. inde iterum novemdiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rursus nunciatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessae biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id vero aruspices, ex Etruria adciti, foedum ac turpe prodigium dicere. extorrem agro Romano, procul terrae contactu, alto mergendum. Vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter novenae, per urbem euntes, carmen canerent. Id quum in Jovis Statoris aede discerent, conditum ab Livio poeta, carmen, tacta de coelo aedes in Aventino Junonis Reginae. prodigiumque id ad matronas pertinere, aruspices quum respondissent, donoque Divam placandam esse; aedilium curulium edicto in Capitolium convocatae, quibus in urbe Romana, in-

 traque

traque decimum lapidem ab urbe, domicilia essent, ipsae inter se quinque et viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque et caste a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem Divae ab decemviris edicta dies, cujus ordo talis fuit: ab aede Apollinis boves feminae albae duae porta Carmentali in urbem ductae. post eas duo signa cupressea Junonis Reginae portabantur. tum septem et viginti virgines, longam indutae vestem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant; illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens et inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laurea, praetextatique. A porta Jugario vico in forum venere. in foro pompa constitit; et, per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde vico Tusco Velabroque, per Boarium forum, in clivum Publicium atque aedem Junonis Reginae perrectum. ibi duae hostiae ab decemviris inmolatae, et simulacra cupressea in aedem inlata.

XXXVIII. Diis rite placatis, delectum consules habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum. nam et belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu: et minus juventutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus, edixere in diem certam, ut, quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret. Ea die hi populi ad senatum venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, et ab supero mari Senensis. Quum vacationes suas quisque populus recitaret; nullius, quum in Italia hostis esset, praeter Antiatem Ostiensemque, vacatio observata est: et earum coloniarum juniores jurejurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra moenia coloniae suae, donec hostis in Italia esset.

ſet. Quum omnes cenſerent, primo quoque tempore conſulibus eundum ad bellum, (nam et Haſdrubali obcurrendum eſſe deſcendenti ab Alpibus, ne Gallos Ciſalpinos, neve Etruriam, erectam in ſpem rerum novarum, ſollicitaret: et Hannibalem ſuo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atque obviam fratri ire poſſet) Livius cunctabatur, parum fidens ſuarum provinciarum exercitibus: collegam ex duobus conſularibus egregiis exercitibus, et tertio, cui Q. Claudius Tarenti praeeſſet, electionem habere. intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad ſigna. Senatus liberam poteſtatem conſulibus fecit, et ſupplendi unde vellent, et eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique, et ex provinciis, quos e republica cenſerent eſſe, traducendi. Ea omnia cum ſumma concordia conſulum acta. Volones in undeviceſimam et viceſimam legiones ſcripti. Magni roboris auxilia ex Hiſpania quoque a P. Scipione M. Livio miſſa quidam ad id bellum auctores ſunt: octo millia Hiſpanorum Gallorumque, et duo millia de legione militum, equitum mille, [i]) mixtos Numidas Hiſpanoſque. M. Lucretium has copias navibus adduxiſſe: et ſagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Mamilium miſiſſe.

XXXIX. Auxerunt Romae tumultum literae ex Gallia adlatae ab L. Porcio praetore: *Haſdrubalem moviſſe ex hibernis, et jam Alpes tranſire: octo millia Ligurum conſcripta armataque, conjunctura ſe tranſgreſſo in Italiam eſſe, niſi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet. ſe cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progreſſurum.* Hae literae conſules, raptim confecto delectu, maturius, quam conſtituerant, exire in provincias coegerunt, ea mente, ut uterque hoſtem in ſua provincia contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Hannibalis: quod, etſi ea aeſtate tranſiturum in Italiam

 fratrem

i) *ad mille octingentos* Gron. Crev.

fratrem crediderat, recordando quae ipſe in tranſitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menſes exhauſiſſet, haudquaquam tam facilem maturumque tranſitum exſpectabat. ea tardius movendi ex hibernis cauſſa fuit. Ceterum Haſdrubali et ſua et aliorum ſpe omnia celeriora atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Arverni eum, deincepsque aliae Gallicae atque Alpinae gentes; ſed etiam ſecutae ſunt ad bellum. et quum per munita pleraque tranſitu fratris, quae antea invia fuerant, ducebat; tum etiam, duodecim annorum adſuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum tranſibat ingenia. Inviſitati namque antea alienigenis, nec videre ipſi advenam in ſua terra adſueti, omni generi humano inſociabiles erant. et primo ignari, quo Poenus pergeret, ſuas rupes ſuaque caſtella, et pecorum hominumque praedam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, ſatis edocuerat, viam tantum Alpes eſſe: duas praevalidas urbes, magno inter ſe maris terrarumque ſpatio diſcretas, de imperio et opibus certare. hae cauſſae aperuerant Alpes Haſdrubali. Ceterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum fruſtra obſidet magis, quam obpugnat, corrupit. Crediderat campeſtris oppidi facilem expugnationem eſſe: et nobilitas coloniae induxerat eum, magnum ſe excidio ejus urbis terrorem ceteris ratum injecturum. Non ipſum ſolum ea obpugnatio inpediit; ſed Hannibalem poſt famam tranſitus ejus, tanto ſpe ſua celeriorem, jam moventem ex hibernis, continuerat. quippe reputantem, non ſolum quam lenta urbium obpugnatio eſſet, ſed etiam quam ipſe fruſtra eamdem illam coloniam, ab Trebia victor regreſſus, tentaſſet.

XL. Conſules, diverſis itineribus profecti ab urbe, velut in duo pariter bella diſtenderant curas hominum, ſimul recordantium, quas primus adventus Hannibalis intu-

intulisset Italiae clades; simul, quum illa angeret cura, *quos tam propitios urbi atque imperio fore Deos, ut eodem tempore utrobique respublica prospere gereretur? adhuc adversa secundis pensando rem ad id tempus extractam esse. quum in Italia ad Trasimenum et Cannas praecipitasset Romana res, prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse. postea, quam*[k]) *in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset multa, secunda*[l]) *in Italia Siciliaque gesta quassatam rempublicam excepisse: et ipsum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam accepta, duo celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romanam, et unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero juncturum.* Terrebat et proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines digredientes in provincias consules prosecuti sunt. Memoriae proditum est, plenum adhuc irae in cives M. Livium, ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, *ne, priusquam genus hostium cognosset, temere manum consereret*, respondisse: *Ubi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum.* Quum quaereretur, quae caussa festinandi esset? *Aut ex hoste egregiam gloriam*, inquit, *aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, etsi non honestum, capiam.* Priusquam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expeditis cohortibus adortus, C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit. ad quatuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita habebat.

k) *quum* Gron. Crev. l) *delesset, multa secunda* Gron. Crev.

bat. Itaque, ne cum duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios concessit. Claudius in Sallentinos agmen convertit. Hostilius, Capuam petens, obvius ad Venusiam fit consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia et quingenti equites, quibus consul adversus Hannibalem rem m) gereret: reliquas copias Hostilius Capuam ducere jussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

XLI. Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis, aut in praesidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, spe recipiendi oppida, quae per metum ad Romanos defecissent. eodem a Venusia consul Romanus exploratis itineribus contendit, et mille fere et quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti moenibus prope injunctum videbatur Poenorum vallum. quingenti passus intererant. Castra n) Punica ac Romana inter jacebat campus, colles imminebant nudi sinistro lateri Karthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quod nihil silvae neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus procursantes certamina, haud satis digna dictu, serebant. Id modo Romanum quaerere adparebat, ne abire hostem pateretur. Hannibal, inde evadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. Tum consul, ingenio hostis usus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiae poterant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte jugum superare, et in aversis vallibus considere jubet. tempus exsurgendi ex insidiis, et adgrediendi hostem, Ti. Claudium Asellum tribunum militum et P. Claudium praefectum socium edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce prima copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paullo post et ab Hannibale signum pugnae propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. inde eques

m) *res* Gron. Crev. n) *passus erant inter castra P.* Gron.

eques pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul videt, tribuno militum tertiae legionis C. Aurunculejo imperat, ut equites legionis, quanto maximo inpetu possit, in hostem emittat. ita pecorum modo incompositos toto passim campo se fudisse, ut sterni obterique, priusquam instruantur, possint.

XLII. Nondum Hannibal e castris exierat, quum pugnantium clamorem audivit. itaque, excitus tumultu, raptim ad hostem copias agit. Jam primos occupaverat equester o) terror. peditum etiam prima legio et dextra ala proelium inibant. incompositi hostes, ut quemque aut pediti, aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. crescit pugna subsidiis, et procurrentium ad certamen numero augetur: pugnantesque (quod nisi in vetere exercitu, et duci veteri haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor, ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur a castris, injecisset. Inde pavor incussus, et fuga passim fieri coepta est. minorque caedes fuit, quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit. Equites enim tergo p) inhaerebant: in transversa latera invaserant cohortes, secundis collibus via nuda ac facili decurrentes. tamen supra octo millia hominum occisa: supra septingentos capti: signa militaria novem adenita: elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumulturia pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. Circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt. postero die Poenus quievit. Romanus, in aciem copiis eductis, postquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi caesorum hostium, et suorum corpora conlata in unum sepeliri jussit. inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur: donec Hannibal tertia vigilia, crebris ignibus tabernaculisque,

o) *equestris* Gron. Crev. p) *in tergo* Gron. Crev.

lisque, quae pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit. Ubi inluxit, successit vallo Romana acies, et Numidae ex composito paullisper in portis se valloque ostentavere: frustratique aliquamdiu hostes, citatis equis agmen suorum adsequuntur. Consul, ubi silentium in castris, et ne paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat, duobus equitibus speculatum in castra praemissis, postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa jussit. tantumque ibi moratus, dum milites ad praedam discurrunt, receptui deinde cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam et vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem adsequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. supra duo millia Poenorum caesa. Inde nocturnis montanisque itineribus Poenus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim praesidio ejus loci praefuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus. Hannibal, copiis ejus ad suas additis Venusiam retro, quibus venerat itineribus, repetit, atque inde Canusium procedit. Numquam Nero vestigiis hostis abstiterat: et Q. Fulvium, quum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine praesidio esset, arcessierat.

XLIII. Inter haec ab Hasdrubale, postquam a Placentiae obsidione abscessit, quatuor Galli equites, duo Numidae, cum literis ad Hannibalem missi, quum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiae emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium propraetorem deducuntur. Eum primo incertis inplicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coëgit, edocuerunt, literas se ab Hasdrubale ad Hannibalem

lem ferre. Cum iis literis, ficut erant, fignatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium confulem traduntur. duae fimul turmae Samnitium praefidii cauffa miffae. qui ubi ad confulem pervenerunt, literaeque lectae per interpretem funt, et ex captivis percunctatio facta; tum Claudius, non id tempus effe reipublicae ratus, quo confiliis ordinariis provinciae fuae quifque finibus per exercitus fuos cum hofte deftinato ab fenatu bellum gereret, audendum q) aliquid improvifum inopinatum, quod coeptum non minorem apud cives, quam hoftes terrorem faceret, perpetratum in magnam laetitiam ex magno metu verteret; literis Hafdrubalis Romam ad fenatum miffis, fimul et ipfe Patres confcriptos, quid pararet, edocet, ut, quum in Umbria fe obcurfurum Hafdrubal fratri fcribat, legionem a Capua Romam arceffant; delectum Romae habeant; exercitum urbanum ad Narniam hofti obponant. Haec fenatui fcripta. Praemiffi item r) per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Praetutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibufque commeatus paratos militi ad vefcendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehiculorum feffis copia effet. Ipfe de toto exercitu civium fociorumque, quod roboris erat, delegit, fex millia peditum, mille equites: pronunciat, occupare fe in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea praefidium velle; ut ad iter parati omnes effent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et conful quidem, quantis maximis itineribus poterat s), ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui caftris praeeffet.

XLIV. Romae haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, quum caftra Punica objecta Romanis moenibus portifque fuerant. neque fatis conftabat animis, tam audax iter confulis laudarent vituperarent.

q) add. *ac novandum* Gron. Crev.

r) *autem* Gron. Crev.

s) *poterat itineribus* Gron. Crev.

rarentne. Adparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu famam habiturum. *Castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit; et consulem in Lucanos ostendisse iter, quum Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hostis, qui ducem inde atque exercitus partem abesse*[t]) *ignoraret. Quid futurum, si id palam fiat? et aut insequi Neronem, cum sex millibus armatorum profectum, Hannibal toto exercitu velit, aut castra invadere, praedae relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio?* Veteres ejus belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. *Et ea omnia accidisse, quum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in Italia esse. quippe et Hasdrubalem, patre eodem Hamilcare genitum, aeque inpigrum ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitatum*[u]) *bello, gemina victoria insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis, quam Hannibalem ipsum, gloriari posse. quippe in iis lociis hunc coëgisse exercitum, quibus ille majorem partem militum fame ac frigore, quae miserrima mortis genera sunt, amisisset.* Adjiciebant etiam periti rerum Hispaniae, *haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum: sed quem in saltu inpedito deprehensus forte, haud secus quam puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset.* Omnia majora etiam vero praesidia hostium, minora sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

XLV. Nero, postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites adloquitur. Negat *ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quam suum.* Ad

t) *abisse* Gron. Crev. u) *exercitum* Gron.

Ad certam eos se victoriam ducere. quippe ad quod bellum collega non ante, quam ad satietatem ipsius peditum atque equitum datae ab senatu copiae fuissent majores instructioresque, quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsos, quantumcumque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. Auditum modo in acie (nam, ne ante audiretur, daturum operam) alterum consulem et alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, et parva momenta in spem metumque inpellere animos. Gloriae quidem ex re bene gesta partae fructum prope omnem ipsos laturos. Semper, quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur. Et, Hercule, per instructa omnia ordinibus virorum mulierumque, undique ex agris effusorum, inter vota et [v]) preces et laudes ibant: illos praesidia reipublicae, vindices urbis Romae imperiique adpellabant: in illorum armis dextrisque suam liberumque [x]) suorum salutem ac libertatem repositam esse. Deos omnes Deasque precabantur, ut illis faustum iter, felixque pugna, matura ex hostibus victoria esset: damnarenturque ipsi votorum, quae pro iis suscepissent. Ut, quemadmodum nunc solliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies laeti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro se quisque, et obferre, et fatigare precibus, ut, quae ipsis jumentisque usui essent, ab se potissimum sumerent. benigne omnia cumulata dare. Modestia certare milites, ne quid ultra usum necessarium sumerent: nihil morari, nec ab signis absistere cibum capientes: diem ac noctem ire: vix, quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam praemissi erant, qui nunciarent adventum, percunctarenturque, clam an palam, interdiu an noctu, venire

v) ac Gron. Crev. x) libererumque Gron. Crev.

nire sese vellet, iisdem an aliis considere castris. Nocte clam ingredi melius visum est.

XLVI. Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret: et coartatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, praeter arma, secum in expeditionem tulerat. Ceterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat; obferentibus sese ultro et veteribus militibus perfunctis jam militia, et juvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species roburque virium aptum militiae videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant: et quingentos inde ferme passus Hasdrubal aberat. Itaque quum jam adpropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium laetitia hospitaliter excipiuntur. Postero die consilium habitum, cui et L. Porcius Licinus praetor adfuit. Castra juncta consulum castris habebat: et ante adventum eorum, per loca alta ducendo exercitum, quum modo insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat. is tum in consilio aderat. Multorum eo inclinant sententiae, ut, dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnae differretur. Nero non suadere modo, sed summa ope orare institit, *ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent. Errore (qui non diuturnus futurus esset) velut torpentem Hannibalem, nec castra sua sine duce relicta adgredi, nec ad sequendum se iter intendisse. antequam se moveat, deleri exercitum Hasdrubalis posse, redireque in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det,*

det, eum et illa castra prodere Hannibali, et aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Hasdrubali conjungatur. Extemplo signum dandum, et exeundum in aciem: abutendumque errore hostium absentium praesentiumque; dum neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus et validioribus rem esse. Consilio dimisso, signum pugnae proponitur, confestimque in aciem procedunt.

XLVII. Jam hostes ante castra instructi stabant. moram pugnae adtulit, quod Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quae ante non viderat, et strigosiores equos. multitudo quoque major solita visa est. Suspicatus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur: ubi et excipi aliqui possent, et notari oculis, si qui forte adustioris coloris, ut ex recenti via, essent; simul circumvehi procul castra jubet specularique, num auctum aliqua parte sit vallum: et ut adtendant, semel bisne signum canat in castris. Ea quum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant: una M. Livii, altera L. Porcii: neutris quidquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem adsuetumque Romano hosti movit, quod semel in praetoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. duos profecto consules esse, et, quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura angebat. Minime id, quod erat, suspicari poterat, tantae rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra conlata haberet[y]), ignoraret. Profecto haud mediocri clade absterritum insequi non ausum. magnopere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset: Romanisque eadem jam fortuna in Italia, quae in Hispania, esset. inter-

y) *habuerit* Crev.

interdum, literas suas ad eum non pervenisse, credere: interceptisque iis, consulem ad sese obprimendum adcelerasse. His anxius curis, exstinctis ignibus, vigilia prima dato signo, ut taciti vasa conligerent, signa ferri jussit. In trepidatione et nocturno tumultu duces parum intente adservati, alter in destinatis jam ante [z]) animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. ita desertum a ducibus agmen primo per agros palatur; fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquunt signa. Hasdrubal, dum lux viam ostenderet, ripa fluminis signa ferri jubet: et per tortuosi amnis sinus flexusque errorem volvens haud multum processit, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus. sed quum, quantum mare abscedebat, tanto altioribus coërcentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

XLVIII. Nero primum cum omni equitatu advenit. Porcius deinde adsecutus cum levi armatura. Qui cum fessum agmen carperent ab omni parte incursarentque, et jam, omisso itinere, quod fugae simile erat, castra metari Poenus in tumulo super fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conserendum extemplo proelium instructis armatisque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit: media acies praetori tuenda datur. Hasdrubal, omissa munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos conlocat. circa eos laevo in cornu adversus Claudium Gallos obponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis (et ibi maxime

z) *jam inde ante* Gron.

xime in vetere milite spem habebat) sumsit. Ligures in medio post elephantos positi, sed longior, quam latior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit. dextra omnis acies extra proelium eminens cessabat. collis obpositus arcebat, ne aut a fronte, aut ab latere adgrederentur. Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque caedes utrimque edebatur. ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum: ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanae pugnae, et Ligures, durum in armis genus. eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos, et jam signa moverant loco: deinde crescente certamine et clamore, inpotentius jam regi, et inter duas acies versari, velut incerti quorum essent: haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo praecipiti cursu tam longum iter emensi sumus?* clamitans militibus, quum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse; cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quam pugnam, futuram cernebat, post aciem circumducit. et, non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, ut, quum ostendissent se ab latere, mox in terga jam pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque: et ad Gallos jam caedes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit. nam et pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros: et, qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gestabant. Et jam diei medium erat, sitisque et calor hiantes caedendos capiendosque adfatim praebebat.

XLIX. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, quam ab hoste, interfecti. fabrile scalprum cum malleo habebant: id, ubi saevire belluae ac ruere in suos coeperant, magister inter aures positum, ipso in articulo, quo jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis in tantae molis bellua inventa erat, ubi regendi spem vicissent. primusque id Hasdruhal instituerat, dux quum saepe alias memorabilis, tum illa praecipue pugna. Ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit: ille fessos abnuentesque taedio et labore, nunc precando, nunc castigando, accendit: ille fugientes revocavit, omissamque pugnam aliquot locis restituit. postremo, quum haud dubie fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto, concitato equo se in cohortem Romanam inmisit. Ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Numquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est, redditaque aequa Cannensi clades, vel ducis, vel exercitus interitu, videbatur. Quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia et quadringenti: praeda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra quatuor millia capitum recepta. id solatii fuit pro amissis eo proelio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit; octo ferme millia Romanorum sociorumque occisa. Adeoque etiam victores sanguinis caedisque ceperat satietas [a]), ut postero die, quum esset nunciatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos Liguresque, qui aut proelio non adfuissent, aut inter caedem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo, aut imperio; posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri; *Supersint*, inquit, *aliqui nuncii, et hostium cladis, et nostrae virtutis.*

L. Nero

a) *satias* Gron. Crev.

L. Nero ea nocte, quae secuta est pugnam, citatiore, quam inde venerat, agmine, die sexto ad stativa sua, atque ad hostem pervenit. Iter ejus frequentia minore, quia nemo praecesserat nuncius, laetitia vero tanta, vix ut compotes mentium prae gaudio essent, celebratum est. Nam Romae neuter animi habitus satis dici, enarrarique potest; nec quo incerta exspectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriae famam accepit. Numquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama adtulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam a curia atque ab magistratibus abscessit, aut populus e foro. Matronae, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versae, per omnia delubra vagae suppliciis votisque fatigare Deos. tam sollicitae ac suspensae civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites in castra, quae in faucibus Umbriae obposita erant, venisse ex proelio, nunciantes caesos hostes. Et primo magis auribus, quam animis, id acceptum erat, ut majus laetiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent: et ipsa celeritas fidem inpediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literae deinde ab L. Manlio Acidino missae ex castris adferuntur de Narniensium equitum adventu. Eae [b]) literae, per forum ad tribunal praetoris latae, senatum curia exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiae concursum est, ut adire nuncius non posset, traheretur que a percunctantibus vociferantibusque, ut in Rostris prius, quam in senatu, literae recitarentur. tandem submoti et coërciti a magistratibus: dispensarique laetitia inter inpotentes ejus animos potuit. In senatu primum, deinde in concione, literae recitatae sunt: et, pro cujusque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam legatos consulumve literas audissent.

 LI. Ipsos

b) *Et Gron.*

LI. Ipsos deinde adpropinquare legatos adlatum est. tum enimvero omnis aetas currere obvii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. ad Mulvium usque pontem continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Caecilius Metellus) circumfusi [c]) omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt; quum alii ipsos, alii comites eorum, quae acta essent, percunctarentur, et ut quisque audierat, exercitum hostium imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro inpertiebant gaudium suum. Quum aegre in curiam perventum esset, multo aegrius submota turba, ne Patribus misceretur, literae in senatu recitatae sunt. inde producti in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, ipse planius omnia, quae acta erant, exposuit cum ingenti adsensu, postremo etiam clamore universae concionis; quum vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa templa Deum, ut grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberisque tam laetum nuncium inpertirent. Senatus, quod M. Livius et C. Claudius consules, incolumi exercitu, ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit. eam supplicationem C. Hostilius praetor pro concione edixit, celebrataque a viris feminisque est. Omnia templa per totum triduum aequalem turbam habuere: quum matronae amplissima veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutae metu, Deis inmortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit: ut jam inde, haud secus quam in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum solvendo, auderent. C. Claudius consul quum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum cura adtulerat, projici ante

c) *Legati erant — Metellus. Circumfusi* Gron. Crev.

ante hoſtium ſtationes, captivoſque Afros vinctos, ut erant, oſtendi, duos etiam ex iis ſolutos ire ad Hannibalem, et expromere, quae acta eſſent, juſſit. Hannibal, tanto ſimul publico familiarique ictus luctu, *agnoſcere ſe fortunam Karthaginis*, fertur dixiſſe: caſtriſque inde motis, ut omnia auxilia, quae diffuſa latius tueri non poterat, in extremum Italiae angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem univerſam, excitos ſedibus ſuis, et Lucanorum qui ſuae ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

EPITOME LIBRI XXVIII

Res in Hispania prospere gestae a Silano, Scipionis legato, et ab L. Scipione fratre adversus Poenos, a Sulpicio proconsule et ab Attalo rege Asiae adversus Philippum regem Macedonum, pro Aetolis, referuntur. Quum M. Livio et Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est; Nero, qui in collegae provinciam, ut victoriam ejus adjuverat, venerat, equo est secutus, et in hoc habitu plus gloriae reverentiaeque habuit: nam et plus in bello, quam collega, fecerat. Ignis in aede Vestae neglegentia virginis, quae non custodierat, extinctus est: virgo caesa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Poenis debellavit quarto decimo anno ejus belli, quinto post anno, quam ierat; exclusisque in totum possessione ejus hostibus, Hispaniam recepit. et a Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis transvectus, foedus junxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto adcubuit. Munus gladiatorium in honorem patris patruique Karthagini novae edidit, non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen descendebant: in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Quum Astapa urbs ab Romanis obpugnaretur, oppidani liberos et conjuges rogo exstructo occiderunt, et se insuper praecipitaverunt. Ipse Scipio, dum gravi morbo inplicitus est, seditionem, in parte exercitus motam, confirmatus discussit, rebellantesque Hispaniae populos coëgit in deditionem venire; et, amicitia facta cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam trajecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Karthagine scriptum erat, ut in Italiam trajiceret, Romam reversus, consulque creatus. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque, in Africam trajiceret, si ex republica esse censeret. Mago, Hamilcaris filius, a minore Baliari insula, ubi hiemarat, in Italiam trajecit.

T. LIVII PATAVINI
LIBER XXVIII

Quum transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatae Hispaniae viderentur; renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant Romani Poenique. Hasdrubal, Gisgonis filius, ad oceanum penitus Gadesque concesserat. Nostri maris ora omnisque ferme Hispania, qua in orientem vergit, Scipionis ac Romanae ditionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini Hasdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus, Magonique junctus, quum in Celtiberia, quae media inter duo maria est, brevi magnum hominum numerum armasset; Scipio adversus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis, misit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (inpediebant autem et asperitates viarum, et angustiae saltibus crebris, ut pleraque Hispaniae sunt, inclusae) tamen non solum nuncios, sed etiam famam adventus sui praegressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis, ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, quum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse: laeva Celtiberos, novum exercitum, supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra. haec stationibus, vigiliis, omni justa militari custodia tuta et firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum et tironum, et minus timentium, quod in sua terra essent. Ea prius adgrediendi ratus Silanus, signa quam maxime ad laevam jubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur. ipse, praemissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit.

 II. Tria

II. Tria millia ferme aberat, quum hauddum quisquam hostium senserat. confragosa loca et obsita virgultis tenebant colles. Ibi in cava valle, atque ob id occulta, considere militem, et cibum capere jubet. interim speculatores, transfugarum dicta adfirmantes, venerunt. Tum, sarcinis in medium conjectis, arma Romani capiunt, acieque justa in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente coeptum. et Mago ex castris citato equo ad primum clamorem et tumultum advehitur. Erant autem in Celtibero exercitu quatuor millia scutatorum et ducenti equites; hanc justam legionem (et id ferme roboris erat) in prima acie locat: ceteros[a]), levem armaturam, in subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos vallo Romani pila conjecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi consurgunt; quae quum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis, tum pes cum pede conlatus, et gladiis geri res coepta est. Ceterum asperitas locorum et Celtiberis, quibus in proelio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat; et haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnae adsuetis; nisi quod angustiae et internata virgulta ordines dirimebant, et singuli binique, velut cum paribus, conserere pugnam cogebantur. Quod ad fugam inpedimento hostibus erat, id ad caedem eos, velut vinctos, praebebat. Et jam, ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura et Karthaginienses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi caedebantur. duo haud amplius millia peditum et equitatus omnis, vix inito proelio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter imperator, cum eis, qui postremi, jam profligato proelio, advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, et quod veterum peditum erat secuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Hasdruba-

a) *ceteram* Gron. Crev.

drubalem pervenerunt. Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futuri materia belli (si licuisset eis, Celtiberorum gente excita, et alios ad arma sollicitare populos) obpressa erat. Itaque, conlaudato benigne Silano, Scipio spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus Hasdrubalem pergit. Poenus, quum castra tum forte ad sociorum animos in Baetica continendos in fide haberet, signis repente sublatis, fugae magis, quam itineris modo, penitus ad oceanum et Gades ducit. Ceterum, quoad continuisset exercitum, propositum bello se fore ratus, antequam freto Gades trajiceret, exercitum omnem passim in civitates divisit, [b]) ut et muris se ipsi, et armis muros tutarentur.

III. Scipio ubi animadvertit, dissipatum passim bellum, et circumferre ad singulas urbes arma diutini magis, quam magni, esse operis, retro vertit iter. Ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, et mille equitum ad obpugnandam opulentissimam in iis locis urbem, Oringin barbari adpellabant, mittit. Sita in Melessum finibus est Hispanae gentis. ager frugifer. argentum etiam incolae fodiunt. ea arx fuit Hasdrubali ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positis, priusquam circumvallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo adloquio animos tentarent, suaderentque, ut amicitiam potius, quam vim, experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit: ut una semper pars, quietis interim duabus, obpugnaret. Prima pars quum adorta obpugnare est, atrox sane et anceps proelium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros prae inci-

b) *dimisit* Gron. Crev.

incidentibus telis facile erat. et jam, qui erexerant ad murum ſcalas, alii furcis ad id ipſum factis detrudebantur, in alios lupi ſuperne ferrei injecti, ut in periculo eſſent, ne ſuſpenſi in murum extraherentur. quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate ſuorum exaequatum certamen eſſe, et jam [c]) eo ſuperare hoſtem, quod ex muro pugnaret; duabus ſimul partibus, prima recepta, urbem eſt adgreſſus. Quae res tantum pavoris injecit feſſis jam cum primis pugnando, ut et oppidani moenia repentina fuga deſererent: et Punicum praeſidium metu, ne prodita urbs eſſet, relictis ſtationibus in unum ſe colligeret. Timor inde oppidanos inceſſit, ne, ſi hoſtis urbem intraſſet, ſine diſcrimine, Poenus an Hiſpanus eſſet, obvii paſſim caederentur. itaque, patefacta repente porta, frequentes ex oppido ſeſe ejecerunt, ſcuta prae ſe tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas oſtentantes, ut gladios abjeciſſe adpareret. id utrum parum ex intervallo ſit conſpectum, an dolus aliquis ſuſpectus fuerit, incompertum eſt. Inpetus hoſtilis in transfugas factus: nec ſecus, quam adverſa acies, caeſi. Eademque porta ſigna infeſta in urbem inlata: et aliis partibus ſecuribus dolabriſque caedebantur et refringebantur portae, et, ut quiſque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim praeceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat et triariorum equiti praeſidium. legionarii ceteras partes pervadunt: direptione et caede obviorum, niſi qui armis ſe tuebantur, abſtinuerunt. Karthaginienſes omnes in cuſtodiam dati ſunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauſerant portas. ceteris traditum oppidum, ſuae redditae res. Cecidere in urbis ejus obpugnatione hoſtium duo millia ferme; Romanorum haud amplius [d]) nonaginta.

IV. Laeta et ipſis, qui rem geſſere, urbis ejus expugnatio fuit, et imperatori ceteroque exercitui; et ſpecioſum adventum ſuum, ingentem turbam captivorum prae

c) *etiam* Crev. d) *plus* Gron. Crev.

prae se agentes, fecerunt. Scipio, conlaudato fratre, quum, quanto poterat verborum honore, Karthagini ab se captae captam ab eo Oringin aequasset, quia et hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit: dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, et Hannone hostium imperatore, ceterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana, cum M. Valerio Laevino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa, in Uticensi Karthaginiensique agro late populationes fecit. extremis finibus Karthaginiensium circa ipsa moenia Uticae praedae actae sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longae naves) obcurrit. decem et septem naves ex iis captae sunt, quatuor in alto mersae. cetera fusa ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis praeda Lilybaeum repetit. Toto inde mari pulsis hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

V. Principio aestatis ejus, qua haec sunt gesta, P. Sulpicius proconsul et Attalus rex quum Aeginae (sicut ante dictum est) hibernassent, Lemnum inde, classe juncta, Romanae quinque et viginti quinqueremes, regiae quinque et triginta, transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Larissam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Sustulerant enim animos Aetoli, quum ab Romana societate, tum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur. nec Acarnanes solum Boeotique, et qui Euboeam incolunt, in magno metu erant: sed Achaei quoque, quos super Aetolicum bellum Machanidas etiam Lacedaemonius tyrannus, haud procul Argivorum fine positis castris, terrebat. hi omnes

omnes suis quisque urbibus, quae pericula terra marique portendebantur, [e]) memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tranquillae nunciabantur res. et Scerdilaedum Pleuratumque motos esse, et Thracum maxime Maedos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniae incursuros. Boeoti quidem et interiores Graeciae populi, Thermopylarum saltum, ubi angustae fauces coartant iter, fossa valloque intercludi ab Aetolis, nunciabant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit, pollicitus, prout tempus ac res se daret, omnibus laturum se auxilium. in praesentia, quae maxime urguebat res, Peparethum praesidium urbi mittit; unde adlatum erat, Attalum, ab Lemno classe transmissa, omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Boeotiam, Menippum item quemdam ex regiis ducibus cum mille peltastis (pelta caetrae haud dissimilis est) Chalcidem mittit. additi quingenti Agrianum, ut omnes insulae partes tueri possent. ipse Scotussam est profectus: eodemque ab Larissa Macedonum copias traduci jussit. Eo nunciatum est, concilium Aetolis Heracleam indictum, regemque Attalum, ad consultandum de summa belli, venturum. Hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit. et concilio quidem dimisso jam venit: segetibus tamen, quae prope maturitatem erant, maxime in sinu Aenianum vastatis, Scotussam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset obcurrere, in Phocidem, atque Euboeam, et Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes adparerent. ipse in Tisaeo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit: ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes,

e) *portenderentur* Gron. Crev.

hostes, momento temporis acciperet. Romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicaeam trajecerunt. inde classem in Euboeam ad urbem Oreum transmittunt: quae ab Demetriaco sinu Chalcidem et Euripum petenti ad laevam prima urbium Euboeae posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terra obpugnarent.

VI. Quatriduo post, quam adpulsa classis est, urbem adgressi sunt. id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo praepositus urbi erat, conloquiis absumtum est. Duas arces urbs habet, unam inminentem mari, altera urbis media est. cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrocissimum contractum est certamen, et turre instructa omni genere telorum, et tormentis machinisque ad obpugnandam eam ex navibus expositis. Quum omnium animos oculosque id certamen avertisset, porta maritimae arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani, pulsi inde in mediam urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portae objicerent. ita exclusi in medio caeduntur capiunturque. Macedonum praesidium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fuga effuse petita, nec pertinaciter proelio inito. Eos Plator, venia a Sulpicio impetrata, in naves inpositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius, tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus victrici classe petit. ubi haudquaquam ad spem eventus respondit. Ex patenti utrimque coactum in angustias mare, speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi praebuerit: sed haud facile alia infestior classi statio est. nam et venti ab utriusque terrae praealtis montibus subiti ac procellosi se dejiciunt, et fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat: sed temere in modum venti, nunc huc, nunc illuc verso mari, velut

monte

monte praecipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte, nec die quies navibus datur. Quum classem tam infesta statio accepit, tum et oppidum, alia parte clausum mari, alia ab terra egregie munitum, praesidioque valido firmatum, et praecipue fide praefectorum principumque, quae fluxa et vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quod, circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto, classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est urbis Opuntiorum f) mille passuum a mari sitae) trajecit.

VII. Philippum et ignes ab Oreo editi monuerant; sed serius Platoris fraude e specula elati: et inpari maritimis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus: ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium, ubi signum accepit, inpigre est motus. nam et ipsa Chalcis, quamquam ejusdem insulae urbs est, tamen adeo arto interscinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terraque aditum faciliorem, quam mari, habeat. Igitur Philippus, dejecto praesidio, fusisque Aetolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, quum ab Demetriade Scotussam, inde de tertia vigilia profectus, trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam millia amplius sexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. concesserat eam praedam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regiis, direptum fuerat. Quum Romana classis eo se recepisset, Attalus, ignarus adventus Philippi, pecuniis a principibus exigendis terebat tempus: adeoque inprovisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam, forte pabulatum ab urbe longius progressi, agmen hostium procul conspexissent, obprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus cursu effuso g) mare ac naves

f) *Opuntiorum urbis* Gron. Crev. g) *effuso* del. Crev.

ves petit: et molientibus ab terra naves Philippus supervenit, tumultumque etiam ex terra nauticis praebuit. inde Opuntem rediit, Deos hominesque accusans, quod tantae rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, quum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste, prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Toronem est profectus. Et Attalus primo Oreum se recepit. inde, quum fama accidisset, Prusiam Bithyniae regem in fines regni sui transgressum, omissis [h]) rebus atque Aetolico bello, in Asiam trajecit. Et Sulpicius Aeginam classem recepit, [i]) unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. urbe sua capta a Philippo, quum in fidem Aetolorum perfugissent, sedem eis Aetoli eam dederant, urbis vastatae ac desertae priore ejusdem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paullo ante dictum est, recepta profectus, Tritonon et Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. inde Elatiam, jussis ibi se opperiri Ptolemaei Rhodiorumque legatis, venit. Ubi quum de finiendo Aetolico bello ageretur, (adfuerant enim legati nuper Heracleae concilio Romanorum Aetolorumque) nuncius adfertur, Machanidam Olympiorum sollemne ludicrum parantes Eleos adgredi statuisse. Praevertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, *se neque caussam ejus belli fuisse, nec moram (si modo aequa et honesta conditione liceat) paci facturum)* cum expedito agmine profectus per Boeotiam, Megara, atque inde Corinthum descendit. unde, commeatibus sumtis, Phliunta Pheneumque petit. Et jam, quum Heraeam venisset, audito, Machanidam, fama

h) add. *Romanis* Gron. Crev. i) *recipit* Gron. Crev.

fama adventus sui territum, refugisse Lacedaemonem, Aegium se ad concilium Achaeorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, adcitam, ibi ratus se inventurum. Paucis ante diebus in Phoceas trajecerant Poeni: inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne ad se iretur, et intra Rhium (fauces eae sunt Corinthii sinus) obprimerentur.

VIII. Philippus moerebat quidem et angebatur, quum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore obcurrisse, et rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio autem, dissimulans aegritudinem, elato animo disseruit: testatus Deos hominesque, *se nullo loco, nec tempore defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo, quanta maxima posset celeritate, tenderet: sed vix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium a Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam e manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hostibus sis, viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse sibi: brevi et victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum, quam spe, pugnaturos.* Laeti regem socii audierunt. Reddidit inde Achaeis Heraeam et Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis probabant, restituit. inde, navibus acceptis ab Achaeis, (erant autem tres quadriremes et biremes totidem) Anticyram trajecit. inde quinqueremibus septem, et lembis viginti amplius, quos, ut adjungeret Karthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Aetolorum, quae prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Aetolos: nam, hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniae atque Apolloniae fuit, in sil-

vas

vas montesque refugit. Pecora, quae inter festinationem abigi nequierant, sunt direpta et in naves compulsa. Cum his ceteraque praeda, Nicia praetore Achaeorum Aegium misso, quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Boeotiam terra duci jussit. ipse, ab Cenchreis praeter terram Atticam super Sunium navigans, inter medias prope hostium classes, Chalcidem pervenit. inde, conlaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos; hortatusque in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam, quam Oritanorum atque Opuntiorum, fortunam mallent; ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta urbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa rerum et custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Euboea, unde primo ad opem ferendam sociis profectus erat, trajecit. Cassandreae deinde centum navium longarum carinis positis, contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Graecia tranquillas et profectio Attali fecerat, et In tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

IX. Extremo aestatis ejus, qua haec in Graecia gesta sunt, quum Q. Fabius Maximi filius k) legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum nunciasset, consulem satis praesidii Galliae provinciae credere L. Porcium cum suis legionibus esse: decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse; Patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, l) Neronis legiones Hannibali oppositas manere in provincia jusserunt. Inter consules ita per literas convenit, ut, quemadmodum uno animo rempublicam gessissent, ita, quamquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent.

k) *Maximus pater* Gron. Crev. l) *deduci* Crev.

rent. Praeneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri jussus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Praeneste venirent. inde praemisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad aedem Bellonae adesset, omni multitudine obviam effusa, ad urbem accessere. Non salutabant modo universi circumfusi, sed, contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum opera incolumis respublica esset. In senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus ab se gestis, postulassent, *ut, pro republica fortiter feliciterque administrata, et Diis inmortalibus haberetur honos, et ipsis triumphantibus urbem inire liceret; Se vero ea, quae postularent, decernere*, Patres, *merito Deorum primum, dein, secundum Deos, consulum*, responderunt; et supplicatione amborum nomine, et triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, quum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit: *ut, quoniam et in provincia M. Livii res gesta esset, et eo die, quo pugnatum foret, ejus forte auspicium fuisset, et exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis deduci non potuisset de provincia, ut M. Livium, quadrigis urbem ineuntem, milites sequerentur; C. Claudius equo sine militibus inveheretur.* Ita consociatus triumphus, quum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegae cesserat, gloriam auxit: *illum equitem* ajebant *sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiae: et eo die cum Hasdrubale in Gallia signis conlatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. Ita unum consulem pro utraque parte Italiae adversus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus obposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem vero, qua alia re, quam adventu ejus, obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multijugis, si vellet, equis.*

Uno

Uno equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemque, etiam si pedes incedat, vel parta eo bello, vel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore. Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniam [m]) in aerarium tulerunt sestertium tricies, octoginta millia aeris. militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit. tantumdem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exercitum redisset. Notatum, eo die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quam in consulem suum, jactata. Equites L. Veturium et Q. Caecilium legatos magnis tulisse laudibus, hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent. adjecisse equitum praerogativae auctoritatem consules, postero die in concione, quam forti fidelique duorum praecipue legatorum opera usi essent, commemorantes.

X. Quum comitiorum tempus adpeteret, et per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit: Livius Q. Caecilium magistrum equitum. a M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Caecilius; is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde praetorum comitia habita. creati C. Servilius, M. Caecilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turinus, qui tum aedilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator, magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatusconsulto est profectus ad quaestiones habendas: qui Etruscorum Umbrorumve [n]) populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub adventum ejus consilia agitassent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua juvissent. Haec eo anno domi militiaeque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab aedilibus curulibus, Cn. Servilio Caepione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeji semel toti instaurati ab aedilibus plebis, M. [o]) Pom-

m) *Pecuniae* Gron. Crev.
n) *Umbrorumque* Gron. Crev.
o) *M'.* Gron. Crev.

incidentibus telis facile erat. et jam, qui erexerant ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur, in alios lupi superne ferrei injecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate suorum exaequatum certamen esse, et jam [c]) eo superare hostem, quod ex muro pugnaret; duabus simul partibus, prima recepta, urbem est adgressus. Quae res tantum pavoris injecit fessis jam cum primis pugnando, ut et oppidani moenia repentina fuga desererent: et Punicum praesidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Poenus an Hispanus esset, obvii passim caederentur. itaque, patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese ejecerunt, scuta prae se tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas ostentantes, ut gladios abjecisse adpareret. id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. Inpetus hostilis in transfugas factus: nec secus, quam adversa acies, caesi. Eademque porta signa infesta in urbem inlata: et aliis partibus securibus dolabrisque caedebantur et refringebantur portae, et, ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim praeceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat et triariorum equiti praesidium. legionarii ceteras partes pervadunt: direptione et caede obviorum, nisi qui armis se tuebantur, abstinuerunt. Karthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauserant portas. ceteris traditum oppidum, suae redditae res. Cecidere in urbis ejus obpugnatione hostium duo millia ferme; Romanorum haud amplius [d]) nonaginta.

IV. Laeta et ipsis, qui rem gessere, urbis ejus expugnatio fuit, et imperatori ceteroque exercitui; et speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum

prae

c) *etiam* Crev. d) *plus* Gron. Crev.

prae se agentes, fecerunt. Scipio, conlaudato fratre, quum, quanto poterat verborum honore, Karthagini ab se captae captam ab eo Oringin aequasset, quia et hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit: dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, et Hannone hostium imperatore, ceterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana, cum M. Valerio Laevino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa, in Uticensi Karthaginiensique agro late populationes fecit. extremis finibus Karthaginiensium circa ipsa moenia Uticae praedae actae sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longae naves) obcurrit. decem et septem naves ex iis captae sunt, quatuor in alto mersae. cetera fusa ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis praeda Lilybaeum repetit. Toto inde mari pulsis hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

V. Principio aestatis ejus, qua haec sunt gesta, P. Sulpicius proconsul et Attalus rex quum Aeginae (sicut ante dictum est) hibernassent, Lemnum inde, classe juncta, Romanae quinque et viginti quinqueremes, regiae quinque et triginta, transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Larissam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Sustulerant enim animos Aetoli, quum ab Romana societate, tum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur. nec Acarnanes solum Boeotique, et qui Euboeam incolunt, in magno metu erant: sed Achaei quoque, quos super Aetolicum bellum Machanidas etiam Lacedaemonius tyrannus, haud procul Argivorum fine positis castris, terrebat. hi omnes

omnes ſuis quiſque urbibus, quae pericula terra marique portendebantur, [e]) memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipſius tranquillae nunciabantur res. et Scerdilaedum Pleuratumque motos eſſe, et Thracum maxime Maedos, ſi quod longinquum bellum regem occupaſſet, proxima Macedoniae incurſuros. Boeoti quidem et interiores Graeciae populi, Thermopylarum ſaltum, ubi anguſtae fauces coartant iter, foſſa valloque intercludi ab Aetolis, nunciabant, ne tranſitum ad ſociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel ſegnem ducem tot excitare tumultus circumfuſi poterant. Legationes dimittit, pollicitus, prout tempus ac res ſe daret, omnibus laturum ſe auxilium. in praeſentia, quae maxime urguebat res, Peparethum praeſidium urbi mittit; unde adlatum erat, Attalum, ab Lemno claſſe tranſmiſſa, omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Boeotiam, Menippum item quemdam ex regiis ducibus cum mille peltaſtis (pelta caetrae haud diſſimilis eſt) Chalcidem mittit. additi quingenti Agrianum, ut omnes inſulae partes tueri poſſent. ipſe Scotuſſam eſt profectus: eodemque ab Lariſſa Macedonum copias traduci juſſit. Eo nunciatum eſt, concilium Aetolis Heracleam indictum, regemque Attalum, ad conſultandum de ſumma belli, venturum. Hunc conventum ut turbaret ſubito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit. et concilio quidem dimiſſo jam venit: ſegetibus tamen, quae prope maturitatem erant, maxime in ſinu Aenianum vaſtatis, Scotuſſam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem ſeſe recipit. Inde ut ad omnes hoſtium motus poſſet obcurrere, in Phocidem, atque Euboeam, et Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes adparerent. ipſe in Tiſaeo (mons eſt in altitudinem ingentem cacuminis editi) ſpeculam poſuit: ut ignibus procul ſublatis ſignum, ubi quid molirentur hoſtes,

e) *portenderentur* Gron. Crev.

hostes, momento temporis acciperet. Romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicaeam trajecerunt. inde classem in Euboeam ad urbem Oreum transmittunt: quae ab Demetriaco sinu Chalcidem et Euripum petenti ad laevam prima urbium Euboeae posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terra obpugnarent.

VI. Quatriduo post, quam adpulsa classis est, urbem adgressi sunt. id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo praepositus urbi erat, conloquiis absumtum est. Duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media est. cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrocissimum contractum est certamen, et turre instructa omni genere telorum, et tormentis machinisque ad obpugnandam eam ex navibus expositis. Quum omnium animos oculosque id certamen avertisset, porta maritimae arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani, pulsi inde in mediam urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portae objicerent. ita exclusi in medio caeduntur capiunturque. Macedonum praesidium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fuga effuse petita, nec pertinaciter proelio inito. Eos Plator, venia a Sulpicio impetrata, in naves inpositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius, tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus victrici classe petit. ubi haudquaquam ad spem eventus respondit. Ex patenti utrimque coactum in angustias mare, speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi praebuerit: sed haud facile alia infestior classi statio est. nam et venti ab utriusque terrae praealtis montibus subiti ac procellosi se dejiciunt, et fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat: sed temere in modum venti, nunc huc, nunc illuc verso mari, velut

monte

monte praecipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte, nec die quies navibus datur. Quum classem tam infesta statio accepit, tum et oppidum, alia parte clausum mari, alia ab terra egregie munitum, praesidioque valido firmatum, et praecipue fide praefectorum principumque, quae fluxa et vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quod, circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto, classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est urbis Opuntiorum [f]) mille passuum a mari sitae) trajecit.

VII. Philippum et ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius Platoris fraude e specula elati: et inpari maritimis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus: ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium, ubi signum accepit, inpigre est motus. nam et ipsa Chalcis, quamquam ejusdem insulae urbs est, tamen adeo arto interscinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terraque aditum faciliorem, quam mari, habeat. Igitur Philippus, dejecto praesidio, fusisque Aetolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, quum ab Demetriade Scotussam, inde de tertia vigilia profectus, trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam millia amplius sexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. concesserat eam praedam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regiis, direptum fuerat. Quum Romana classis eo se recepisset, Attalus, ignarus adventus Philippi, pecuniis a principibus exigendis terebat tempus. adeoque inprovisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam, forte pabulatum ab urbe longius progressi, agmen hostium procul conspexissent, obprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus cursu effuso [g]) mare ac naves

f) *Opuntiorum urbis* Gron. Crev. g) *effuso* del. Crev.

ves petit: et molientibus ab terra naves Philippus supervenit, tumultumque etiam ex terra nauticis praebuit. inde Opuntem rediit, Deos hominesque accusans, quod tantae rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, quum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste, prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Toronem est profectus. Et Attalus primo Oreum se recepit. inde, quum fama accidisset, Prusiam Bithyniae regem in fines regni sui transgressum; omissis [h]) rebus atque Aetolico bello, in Asiam trajecit. Et Sulpicius Aeginam classem recepit, [i]) unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. urbe sua capta a Philippo, quum in fidem Aetolorum perfugissent, sedem eis Aetoli eam dederant, urbis vastatae ac desertae priore ejusdem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paullo ante dictum est, recepta profectus, Tritonon et Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. inde Elatiam, jussis ibi se opperiri Ptolemaei Rhodiorumque legatis, venit. Ubi quum de finiendo Aetolico bello ageretur, (adfuerant enim legati nuper Heracleae concilio Romanorum Aetolorumque) nuncius adfertur, Machanidam Olympiorum sollemne ludicrum parantes Eleos adgredi statuisse. Praevertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, *se neque caussam ejus belli fuisse, nec moram (si modo aequa et honesta conditione liceat) paci facturum)* cum expedito agmine profectus per Boeotiam, Megara, atque inde Corinthum descendit. unde, commeatibus sumtis, Phliunta Pheneumque petit. Et jam, quum Heraeam venisset, audito, Machanidam, fama

h) add. *Romanis* Gron. Crev. i) *recipit* Gron. Crev.

ſama adventus ſui territum, refugiſſe Lacedaemonem, Aegium ſe ad concilium Achaeorum recepit: ſimul claſſem Punicam, ut mari quoque aliquid poſſet, adcitam, ibi ratus ſe inventurum. Paucis ante diebus in Phoceas trajecerant Poeni: inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanoſque audiſſent, veriti ne ad ſe iretur, et intra Rhium (fauces eae ſunt Corinthii ſinus) obprimerentnr.

VIII. Philippus moerebat quidem et angebatur, quum ad omnia ipſe raptim iſſet, nulli tamen ſe rei in tempore obcurriſſe, et rapientem omnia ex oculis eluſiſſe celeritatem ſuam fortunam. In concilio autem, diſſimulans aegritudinem, elato animo diſſeruit: teſtatus Deos hominesſque, *ſe nullo loco, nec tempore defuiſſe, quin, ubi hoſtium arma concrepuiſſent, eo, quanta maxima poſſet celeritate, tenderet: ſed vix rationem iniri poſſe, utrum ab ſe audacius, an fugacius ab hoſtibus geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, ſic Sulpicium a Chalcide, ſic eis ipſis diebus Machanidam e manibus ſuis elapſum. Sed non ſemper felicem eſſe fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, ſi modo congreſſus cum hoſtibus ſis, viceris. Quod primum eſſet, confeſſionem ſe hoſtium habere, nequaquam pares eſſe ſibi: brevi et victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos ſecum, quam ſpe, pugnaturos.* Laeti regem ſocii audierunt. Reddidit inde Achaeis Heraeam et Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod ſuorum fuiſſe finium ſatis probabant, reſtituit. inde, navibus acceptis ab Achaeis, (erant autem tres quadriremes et biremes totidem) Anticyram trajecit. inde quinqueremibus ſeptem, et lembis viginti amplius, quos, ut adjungeret Karthaginienſium claſſi, miſerat in Corinthium ſinum, profectus ad Erythras Aetolorum, quae prope Eupalium ſunt, exſcenſionem fecit. Haud fefellit Aetolos: nam, hominum quod aut in agris, aut in propinquis caſtellis Potidaniae atque Apolloniae fuit, in ſil-

vas

vas montesque refugit. Pecora, quae inter festinationem abigi nequierant, sunt direpta et in naves compulsa. Cum his ceteraque praeda, Nicia praetore Achaeorum Aegium misso, quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Boeotiam terra duci jussit. ipse, ab Cenchreis praeter terram Atticam super Sunium navigans, inter medias prope hostium classes, Chalcidem pervenit. inde, conlaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos; hortatusque in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam, quam Oritanorum atque Opuntiorum, fortunam mallent; ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta urbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa rerum et custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Euboea, unde primo ad opem ferendam sociis profectus erat, trajecit. Cassandreae deinde centum navium longarum carinis positis, contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Graecia tranquillas et profectio Attali fecerat, et in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

IX. Extremo aestatis ejus, qua haec in Graecia gesta sunt, quum Q. Fabius Maximi filius k) legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum nunciasset, consulem satis praesidii Galliae provinciae credere L. Porcium cum suis legionibus esse: decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse; Patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, l) Neronis legiones Hannibali obpositas manere in provincia jusserunt. Inter consules ita per literas convenit, ut, quemadmodum uno animo rempublicam gessissent, ita, quamquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accede-

 rent.

k) *Maximus pater* Gron. Crev. l) *deduci* Crev.

rent. Praeneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri jussus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Praeneste venirent. Inde praemisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad aedem Bellonae adesset, omni multitudine obviam effusa, ad urbem accessere. Non salutabant modo universi circumfusi, sed, contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum opera incolumis respublica esset. In senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus ab se gestis, postulassent, *ut, pro republica fortiter feliciterque administrata, et Diis inmortalibus haberetur honos, et ipsis triumphantibus urbem inire liceret; Se vero ea, quae postularent, decernere*, Patres, *merito Deorum primum, dein, secundum Deos, consulum*, responderunt; et supplicatione amborum nomine, et triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, quum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit: *ut, quoniam et in provincia M. Livii res gesta esset, et eo die, quo pugnatum foret, ejus forte auspicium fuisset, et exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis deduci non potuisset de provincia, ut M. Livium, quadrigis urbem ineuntem, milites sequerentur; C. Claudius equo sine militibus inveheretur.* Ita consociatus triumphus, quum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegae cesserat, gloriam auxit: *illum equitem* ajebant *sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiae: et eo die cum Hasdrubale in Gallia signis conlatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. Ita unum consulem pro utraque parte Italiae adversus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus obposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem vero, qua alia re, quam adventu ejus, obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multijugis, si vellet, equis.*

Uno

Uno equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemque, etiam si pedes incedat, vel parta eo bello, vel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore. Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniam m) in aerarium tulerunt sestertium tricies, octoginta millia aeris. militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit. tantumdem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exercitum redisset. Notatum, eo die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quam in consulem suum, jactata. Equites L. Veturium et Q. Caecilium legatos magnis tulisse laudibus, hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent. adjecisse equitum praerogativae auctoritatem consules, postero die in concione, quam forti fidelique duorum praecipue legatorum opera usi essent, commemorantes.

X. Quum comitiorum tempus adpeteret, et per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit: Livius Q. Caecilium magistrum equitum. a M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Caecilius; is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde praetorum comitia habita. creati C. Servilius, M. Caecilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turinus, qui tum aedilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator, magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatusconsulto est profectus ad quaestiones habendas: qui Etruscorum Umbrorumve n) populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub adventum ejus consilia agitassent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua juvissent. Haec eo anno domi militiaeque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab aedilibus curulibus, Cn. Servilio Caepione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeji semel toti instaurati ab aedilibus plebis, M. o) Pom-

m) *Pecuniae* Gron. Crev. o) *M'.* Gron. Crev.
n) *Umbrorumque* Gron. Crev.

Pompōnio Mathone, et Q. Mamilio Turino. Tertiodecimo ănno Punici belli, L. Veturio Philone et Q. Caecilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia decreta. Praetores exinde sortiti sunt: M. Caecilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul, alteri, quem Q. Claudius propraetor (eae binae legiones erant) habuissent exercitum: in Etruria duas volonum legiones a C. Terentio propraetore M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet. et Q. Mamilio, ut, collegae jurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius propraetor praefuerat, obtineret, decretum est: jussusque populari agros Gallorum, qui ad Poenos sub adventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius praefuerat, deportatus. novam legionem, quam Ti. Claudius trajiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendae circa Siciliam maritimae orae praefuerat, triginta navibus C. Servilio praebitis, cum cetera omni classe redire ad urbem jussus.

XI. In civitate tanto discrimine belli sollicita, quum omnium secundorum adversorumque caussas in Deos verterent, multa prodigia nunciabantur; Tarracinae Jovis aedem, Satrici Matris Matutae de coelo tactam. Satricanos haud minus terrebant in aedem Jovis foribus ipsis duo perlapsi p) angues. Ab Antio nunciatum est, cruentas spicas metentibus visas esse. Caere porcus biceps, et agnus mas idemque femina natus erat. Et Albae duo soles visos referebant: et nocte Fregellis lucem obor-

p) *prolapsi* Gron.

obortam. Et bos in agro Romano locutus, et ara Neptuni multo ſudore manaſſe in circo Flaminio dicebatur: et aedes Cereris, Salutis, Quirini de coelo tactae. Prodigia conſules hoſtiis majoribus procurare juſſi, et ſupplicationem unum diem habere. Ea ex ſenatuſconſulto facta. Plus omnibus aut nunciatis peregre, aut viſis domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in aede Veſtae exſtinctus. caeſaque flagro eſt Veſtalis, cujus cuſtodia noctis ejus fuerat, juſſu P. [q]) Licinii pontificis. Id quamquam, nihil portendentibus Deis, ceterum neglegentia humana acciderat, tamen et hoſtiis majoribus procurari, et ſupplicationem ad Veſtae haberi placuit. Priuſquam proficiſcerentur conſules ad bellum, moniti ab ſenatu ſunt, *ut in agros reducendae plebis curam haberent. Deum benignitate ſubmotum bellum ab urbe Romana et Latio eſſe, et poſſe ſine metu in agris habitari. Minime convenire, Siciliae, quam Italiae, colendae majorem curam eſſe.* Sed res haudquaquam erat populo facilis, et liberis cultoribus bello abſumtis, et inopia ſervitiorum, et pecore direpto, villiſque dirutis aut incenſis. magna tamen pars auctoritate conſulum compulſa in agros remigravit. Moverant autem hujuſce rei mentionem Placentinorum et Cremonenſium legati, querentes, agrum ſuum ab adcolis Gallis incurſari ac vaſtari, magnamque partem colonorum ſuorum dilapſam eſſe, et infrequentes ſe urbes, agrum vaſtum ac deſertum habere. Mamilio praetori mandatum; ut colonias ab hoſte tueretur. Conſules ex ſenatuſconſulto edixerunt, ut, qui cives Cremonenſes atque Placentini eſſent, ante certam diem in colonias reverterentur. principio deinde veris et ipſi ad bellum profecti ſunt. Q. Caecilius conſul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio propraetore accepit, noviſque militibus, quos ipſe conſcripſerat, ſupplevit. In Conſentinum agrum conſules exercitum duxerunt, paſſimque depopulati,

K 4

q) *L.* Gron.

pulati, quum agmen jam grave praeda esset, in saltu angusto a Bruttiis jaculatoribusque Numidis turbati sunt; ita ut non praeda, sed armati quoque in periculo fuerint. major tamen tumultus, quam pugna, fuit: et praemissa praeda, incolumes et legiones in loca tuta evasere. Inde in Lucanos profecti. ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacessierunt quietum [r]) Romani. tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio, an mirabilior adversis, quam secundis rebus, fuerit. quippe qui, quum et in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex conluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis; alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope Dei essent; ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec adversus ducem seditio exstiterit; quum et pecunia saepe in stipendium, et commeatus in hostium agro deessent: quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Hasdrubalis vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriae fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Bruttio agro, spes esset; qui, ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem juventutis abstractam a cultu agrorum bellum occupaverat, et mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quidquam mittebatur, de Hispania retinenda sollicitis, tamquam omnia prospera in

r) *quietem* Gron.

in Italia essent. In Hispania res quadam ex parte eamdem fortunam, quadam longe disparem habebant: eamdem, quod proelio victi Karthaginienses, duce amisso, in ultimam Hispaniae oram usque ad Oceanum compulsi erant: disparem autem, quod Hispania, non quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum, bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis. itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, quae quidem continentis sint, postrema omnium, nostra demum aetate, ductu auspicioque Augusti Caesaris, perdomita est. Ibi tum Hasdrubal Gisgonis, maximus clarissimusque eo bello secundum Barcinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adjuvante Magone Hamilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, et quatuor millia et quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit: peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Poeni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt.

XIII. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantae se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem obponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quae cladis caussa fuisset patri patruoque, magnum momentum facerent, praemisso Silano ad Colcham, *) duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se per hiemen conscripturum pollicitus erat, acciperet, ipse ab Tarracone profectus, protinus ab sociis, qui adcolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum et quingenti equites. inde ad Baeculam urbem progressus omni exercitu civium, sociorum, peditum equitumque quinque et quadraginta millibus,

 Castra

*) *Colcam* Gron. Crev.

Castra ponentes eos Mago et Masinissa cum omni equitatu adgressi sunt. turbassentque munientes, ni abditi post tumulum, opportune ad id positum, ab Scipione equites inproviso in effusos incurrissent. Hi promtissimum quemque, et proxime vallum, atque in ipsos munitores primum invectum, vixdum proelio inito, fuderunt: cum ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior et diu ambigua pugna fuit. sed quum ab stationibus primum expeditae cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere jussi plures et integri fessis, magnumque jam agmen armatorum a castris in proelium rueret, terga haud dubie vertunt Poeni Numidaeque. Et primo turmatim abibant, nihil propter pavorem festinationemve confusis ordinibus: dein, postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri inpetus poterat, nihil jam ordinum memores, passim, qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quamquam eo proelio aliquantum et Romanis aucti et deminuti hostibus animi erant, tamen numquam aliquot [t]) insequentes dies ab excursionibus equitum levisque armaturae cessatum est.

XIV. Ubi satis tentatae per haec levia certamina vires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias eduxit: deinde et Romani processere. sed utraque acies pro vallo stetit instructa: et quum ab neutris pugna coepta esset, jam die ad occasum inclinante, a Poeno prius, deinde ab Romano in castra copiae reductae. Hoc idem per dies aliquot factum. prior semper Poenus copias castris educebat. prior fessis stando signum receptui dabat. ab neutra parte procursum, telumve missum, aut vox ulla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Karthaginienses mixti Afris, cornua socii tenebant: erant autem utrimque Hispani pro cornibus. ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem praebebant. Jam hoc in utrisque castris sermonis erat, ita, ut instructi stetissent, pugna-

t) *per aliquot* Gron. Crev.

gnaturos. medias acies Romanum Poenumque, quos inter belli caussa esset, pari robore animorum armorumque concursuros. Scipio ubi haec obstinate credita animadvertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati et pransi essent: armatus eques frenatos instratosque teneret equos. Vixdum satis certa luce, equitatum omnem cum levi armatura in stationes Punicas inmisit: inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit, praeter opinionem destinatam suorum hostiumque, Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. Hasdrubal, clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumque ante vallum et trepidationem suorum, et procul signa legionum fulgentia, plenosque hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit. ipse cum peditum agmine castris egreditur: nec ex ordine solito quidquam acie instruenda mutat. Equitum jam diu anceps pugna erat: nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (quod prope in vicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat. sed ubi jam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam, in medium acceptam divisamque in partes duas, in subsidiis post cornua locat. Inde, ubi incipiendae jam pugnae tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere jubet. ipse e dextro cornu (ibi namque praeerat) nuncium ad Silanum et Marcium mittit, ut cornu extenderent in sinistra parte, quemadmodum se tendentem a dextra vidissent: et cum expeditis peditum equitumque prius pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se mediae acies possent. Ita diductis cornibus cum ternis peditum cohortibus, ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia segnius Hispano-

ſpanorum ſigna incedebant. et jam conflixerant cornua, quum, quod roboris in acie hoſtium erat, Poeni veterani Afrique nondum ad teli conjectum veniſſent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, diſcurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverſo hoſti. Cornua ancipiti proelio urguebantur: eques, leviſque armatura, velites [v]), circumductis alis in latera incurrebant; cohortes a fronte urguebant, ut abrumperent cornua a cetera acie.

XV. Et quum [x]) ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba Baliarium tironumque Hiſpanorum Romano Latinoque militi objecta erat, et, procedente jam die, vires etiam deficere Haſdrubalis exercitum coeperant, obpreſſos matutino tumultu coactoſque, priuſquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id ſedulo diem extraxerat Scipio, ut ſera pugna eſſet. nam ab ſeptima demum hora peditum ſigna cornibus incurrerunt. ad medias acies aliquanto ſerius pervenit pugna: ita ut prius aeſtus a meridiano ſole, laborque ſtandi ſub armis, et ſimul fames ſitiſque corpora adficerent [y]), quam manus cum hoſte conſererent. Itaque ſteterunt ſcutis inniſi. nam ſuper cetera elephanti etiam, tumultuoſo genere pugnae equitum velitumque et levis armaturae conſternati, e cornibus in mediam aciem ſeſe intulerant. Feſſi igitur corporibus animiſque retulere pedem, ordines tamen ſervantes, haud ſecus, quam ſi imperio ducis cederent integra acies. Sed quum eo ipſo acrius, ubi inclinatam ſenſere rem, victores ſe undique inveherent, nec facile impetus ſuſtineri poſſet; quamquam retinebat, obſiſtebatque cedentibus Haſdrubal, *ab tergo eſſe colles tutumque receptum, ſi modice ſe reciperent*, clamitans, tamen, vincente verecundiam metu, (quum proximus quiſque hoſtem cederet) terga extemplo data, atque in fugam ſeſe omnes effuderunt.

v) *et velites* Gron. Crev.
x) *tum* Gron.
y) *afficeret* Gron. Crev.

runt. Ac primo conſiſtere ſigna in radicibus collium, ac revocare in ordines militem coeperant; cunctantibus in adverſum collem erigere aciem Romanis. inde[z]) ut inferri inpigre ſigna viderunt, integrata fuga, in caſtra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat: cepiſſetque tanto inpetu caſtra, ni ſe ex vehementi ſole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquae dejeciſſet, ut vix in caſtra ſua receperint ſe victores; quoſdam etiam religio ceperit ulterius quidquam eo die conandi. Karthaginienſes, quamquam feſſos labore ac vulneribus nox imberque ad neceſſariam quietem vocabat, tamen, quia metus et periculum ceſſandi non dabat tempus, prima luce obpugnaturis hoſtibus caſtra, ſaxis undique circa ex propinquis vallibus congeſtis augent vallum, munimento ſeſe, quando in armis parum praeſidii foret, defenſuri. Sed tranſitio ſociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum eſt. is cum magna popularium manu transfugit. inde duo munita oppida cum praeſidiis tradita a praefectis Romano. Et ne latius, inclinatis ſemel ad defectionem animis, ſerperet res, ſilentio proximae noctis Haſdrubal caſtra movet.

XVI Scipio, ut prima luce, qui in ſtationibus erant, retulerunt, profectos hoſtes, praemiſſo equitatu ſigna ferri jubet. adeoque citato agmine ducti ſunt, ut, ſi via recta veſtigia ſequentes iſſent, haud dubie adſecuturi fuerint. ducibus eſt creditum, brevius aliud eſſe iter ad Baetim fluvium, ut tranſeuntes adgrederentur. Haſdrubal, clauſo tranſitu fluminis, ad oceanum flectit. et jam inde fugientium modo effuſi abibant; idque ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit. Eques leviſque armatura, nunc ab tergo, nunc ab lateribus obcurrendo, fatigabat morabaturque: ſed quum ad crebros tumultus ſigna conſiſterent, et nunc equeſtria, nunc cum velitibus auxiliiſque peditum proelia conſererent, ſupervenerunt legiones. Inde

z) *deinde* Gron. Crev.

Inde non jam pugna, ſed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipſe dux fugae auctor in proximos colles cum ſex millibus ferme ſemiermium evaſit. ceteri caeſi captique: caſtra tumultuaria raptim Poeni tumulo editiſſimo communierunt: atque inde, cum hoſtis nequidquam ſubire iniquo adſcenſu conatus eſſet, haud difficulter ſeſe tutati ſunt. Sed obſidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat. itaque tranſitiones ad hoſtem [a]) fiebant. Poſtremo dux ipſe, navibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gades perfugit. Scipio, fuga ducis hoſtium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad caſtrorum obſidionem. ipſe cum ceteris copiis, ſeptuageſimis caſtris, protinus cauſſis regulorum civitatiumque cognoſcendis, ut praemia ad veram meritorum aeſtimationem tribui poſſent, Tarraconem rediit. Poſt profectionem ejus Maſiniſſa, cum Silano clam congreſſus, ut ad nova conſilia gentem quoque ſuam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit; non tam evidenti eo tempore ſubitae mutationis cauſſa, quam documento poſt id tempus conſtantiſſimae ad ultimam ſenectam fidei, ne tum quidem eum ſine probabili cauſſa feciſſe. Mago inde, remiſſis ab Haſdrubale navibus, Gades petit. Ceteri, deſerti ab ducibus, pars tranſitione, pars fuga, diſſipati per proximas civitates ſunt. nulla manus numero aut viribus inſignis. Hoc maxime modo, ductu atque auſpicio P. Scipionis, pulſi Hiſpania Karthaginienſes ſunt; tertiodecimo anno, poſt bellum initum; quinto, quam P. Scipio provinciam et exercitum accepit. Haud multo poſt Silanus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuncius receptae Hiſpaniae Romam eſt miſſus. et quum ceteri laetitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui geſſerat, inexplebilis virtutis veraeque laudis, par-

a) *hoſtes* Gron.

parvum inſtar eorum, quae ſpe ac magnitudine animi concepiſſet, receptas Hiſpanias ducebat. jam Africam magnamque Karthaginem, et in ſuum decus nomenque velut conſummatam ejus belli gloriam ſpectabat. Itaque, praemoliendas ſibi [b]) ratus jam res conciliandoſque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem ſtatuit tentare. Maſaeſylorum is rex erat. Maſaeſyli, gens adfinis Mauris, in regionem Hiſpaniae, maxime qua ſita Nova Karthago eſt, ſpectant. Foedus ea tempeſtate regi cum Karthaginienſibus erat, quod haud gravius ei ſanctiusque, quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Laelium cum donis mittit. Quibus barbarus laetus, et quia res tum proſperae ubique Romanis, Poenis in Italia adverſae, in Hiſpania nullae jam erant, amicitiam ſe Romanorum accipere adnuit. firmandae ejus fidem nec dare, nec accipere, niſi cum ipſo coram duce Romano. Ita Laelius, in id modo fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax adfectanti res Africae erat, opulentiſſimus ejus terrae rex, bello jam expertus ipſos Karthaginienſes, finibus etiam regni apte ad Hiſpaniam, quod freto exiguo dirimuntur, poſitis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quae, quoniam non aliter poſſet, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Karthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad praeſidium Hiſpaniae relictis, ipſe cum C. Laelio duabus quinqueremibus ab Karthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum et leni adjuvante vento, in Africam trajecit. Forte ita incidit, ut eo ipſo tempore Haſdrubal pulſus Hiſpania, ſeptem triremibus portum invectus, anchoris poſitis terrae adplicaret naves; quum conſpectae duae quinqueremes haud cuiquam dubio, quin hoſtium eſſent, obprimique a pluribus, priuſquam portum intrarent, poſſent, nihil aliud,

b) *ibi* Gron Crev.

aliud, quam tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum, nequidquam armaque et naves expedientium, fecerunt. percussa enim ex alto vela paullo acriori vento prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Poeni anchoras molirentur. nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Hasdrubal, mox Scipio et Laelius egressi, ad regem pergunt.

XVIII. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamque petentes venisse. Utrumque in hospitium invitat; et, quoniam fors eos sub uno tecto esse, atque ad eosdem penates, voluisset: contrahere ad conloquium dirimendarum simultatium caussa est conatus; Scipione abnuente, aut privatim sibi ullum cum Poeno odium esse, quod conloquendo finiret, aut de republica se cum hoste agere quidquam injussu senatus posse. Illud magno opere tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas, haud abnuit. Coenatumque simul apud regem est: et eodem etiam lecto Scipio atque Hasdrubal (quia ita cordi erat regi) abcubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo, barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum, facunde adloquendo sibi conciliaret [c]), *mirabilioremque sibi eum virum* [d]) *congresso coram visum* prae se ferebat, *quam bello rebus gestis. Nec dubitare, quin Syphax regnumque ejus jam in Romanorum essent* [e]) *potestate. eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non, quo modo Hispaniae amissae sint, quaerendum magis Karthaginiensibus esse, quam, quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa*

c) *conciliarit* Gron. Crev.
d) *virum* del. *Gron. Crev.*
e) *esset* Gron. Crev.

ca amoenas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provincia novae ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajecisse sese [f]) *in hostilem terram, regiam* [g]) *in fidem expertam: sed potiundae Africae spem adfectantem. Hoc eum jam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret.* Scipio, foedere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque et plerumque saevis in alto jactatus ventis, die quarto Novae Karthaginis portum tenuit.

XIX. Hispaniae sicut a bello Punico quietae erant, ita quasdam civitates, propter conscientiam culpae, metu magis, quam fide, quietas esse adparebat: quarum maxime insignes et magnitudine et noxa Illiturgi et Castulo erant. Castulo, quum prosperis rebus socii fuissent, post caesos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Poenos. Illiturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum dubiae Hispaniae essent, merito magis, quam utiliter, saevitum foret. Tunc, jam tranquillis rebus, quia tempus expetendae poenae videbatur venisse, adcitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem obpugnandum mittit: ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Illiturgin castris pervenit. Clausae erant portae, omniaque instructa et parata ad obpugnationem arcendam: adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc et hortari [h]) milites Scipio orsus est. *Ipsos claudendis portis* [i]) *indicasse Hispanos, quid, ut timerent, meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum iis, quam cum Karthaginiensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum illis prope*

f) *trajecisse et commisisse sese* Gron. Crev.

g) *in potestatem regiam* Gron. Crev.

h) *et hortari* leg. *exhortari* Gron.

i) *claudendo portas* Gron.

prope sine ira de imperio et gloria certari; ab his [k]) *perfidiae et crudelitatis et sceleris poenas expetendas esse. Venisse tempus, quo et nefandam commilitonum necem, et in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur: et in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis umquam Romanum civem militemve in ulla fortuna opportunum injuriae duceret.* Ab hac cohortatione ducis incitati, scalas electis per manipulos viris dividunt: partitoque exercitu, ita ut parti alteri Laelius praeesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem adgrediuntur. Non dux unus, aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpae metus ad defendendam inpigre urbem hortatur. et meminerant, et admonebant alii [l]) alios, *supplicium ex se, non victoriam, peti. Ubi quisque mortem obpeteret, id referre; utrum in pugna et in acie, ubi Mars communis et victum saepe erigeret, et adfligeret victorem; an postmodo, cremata et diruta urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera et vincula, omnia foeda atque indigna passi, exspirarent.* Igitur non militaris modo aetas, aut viri tantum, sed feminae puerique supra animi corporisque vires adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. Non libertas solum agebatur, quae virorum fortium tantum pectora acuit; sed ultima omnium supplicia, et foeda mors ob oculos erat. Accendebantur animi et certamine laboris ac periculi, atque ipso inter se conspectu. Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniae exercitus, ab unius oppidi juventute saepe repulsus a muris, haud satis decoro proelio trepidaret [m]). Id ubi vidit Scipio, veritus, ne vanis conatibus suorum et [n]) hostibus cresceret animus, et segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia

k) *iis* Gron.
l) *alii* del. Crev.
m) *trepidarit* Gron. Crev.
n) *et* del. Gron.

via militum, ferri ſcalas jubet: ſe ipſum, ſi ceteri cunctentur, eſcenſurum minatur. Jam ſubierat haud mediocri periculo moenia, quum clamor undique ab ſollicitis vicem imperatoris militibus ſublatus, ſcalaeque multis ſimul partibus erigi coeptae. Et ex altera parte Laelius inſtat. Tum victa oppidanorum vis, dejectiſque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta eſt.

XX. Transfugae Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, et oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, verſis, et Romanis ſubeuntibus, qua adire poterant, conſpexerunt editiſſimam urbis partem, quia rupe praealta tegebatur, neque opere ullo munitam, et ab defenſoribus vacuam. levium corporum homines, et multa exercitatione pernicium, clavos ſecum ferreos portantes, qua per inaequaliter eminentia rupis poterant, ſcandunt. ſicubi nimis arduum et leve ſaxum obcurrebat, clavos per modica intervalla figentes, quum velut gradus feciſſent, primi ſequentes extrahentes manu, poſtremi ſublevantes eos, qui praeirent, in ſummum evadunt. inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum vero adparuit, ab ira et ab odio urbem obpugnatam eſſe. nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, praedae memor eſt. Trucidant inermes juxta atque armatos, feminas pariter ac viros: uſque ad infantium caedem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt, quae incendio abſumi nequeunt: adeo veſtigia quoque urbis exſtinguere, ac delere memoriam hoſtium ſedis, cordi eſt. Caſtulonem inde Scipio exercitum ducit: quam urbem non Hiſpani modo convenae, ſed Punici etiam exercitus ex °) diſſipata paſſim fuga reliquiae tutabantur. ſed adventum Scipionis praevenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorque inde ac deſperatio invaſerat; et in diverſis cauſſis, quum ſibi quiſque conſultum ſine alterius reſpectu vellet,

 primo

°) e Gron. Crev.

primo tacita ſuſpicio, deinde aperta diſcordia ſeceſſionem inter Karthaginienſes atque Hiſpanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor. Himilco Punicis auxiliaribus praeerat: quos urbemque, clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit. nec tantumdem noxae admiſſum erat, et aliquantum irae lenierat voluntaria deditio.

XXI. Marcius inde in barbaros, ſi qui nondum perdomiti erant, ſub jus ditionemque redigendos miſſus. Scipio Karthaginem, ad vota ſolvenda Diis, munuſque gladiatorium, quod mortis cauſſa patris patruique paraverat, edendum, rediit. Gladiatorium ſpectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo laniſtis comparare mos eſt, ſervorum, quive[p]) venalem ſanguinem habent. Voluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit. nam alii miſſi ab regulis ſunt ad ſpecimen inſitae genti virtutis oſtendendum: alii ipſi profeſſi, ſe pugnaturos in gratiam ducis: alios aemulatio et certamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit. quidam, quas diſceptando controverſias finire nequiverant[q]), aut noluerant, pacto inter ſe, ut victorem res ſequeretur, ferro decreverunt. Neque obſcuris generis homines, ſed clari illuſtreſque, Corbis et Orſua patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro ſe certaturos profeſſi ſunt. Corbis major erat aetate. Orſuae pater princeps proxime fuerat, a fratre majore poſt mortem ejus principatu accepto. Quum verbis diſceptare Scipio vellet, ac ſedare iras; negatum id ambo dicere communibus cognatis, nec alium Deorum hominumve, quam Martem, ſe judicem habituros eſſe. Robore major, minor flore aetatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio ſubjiceretur, praeoptantes, quum dirimi ab tanta rabie nequirent[r]), inſigne ſpectaculum exercitui prae-

p) *ſervorum delectu ac liberorum, qui* Gron.

q) *nequierant* Gron. Crev.

r) *quod ab tanta rabie dirimi nequirent* Gron. *quum ab etc.* Crev.

praebuere documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset. Major usu armorum et astu facile stolidas vires minoris superavit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia, et provinciali et castrensi adparatu.

XXII. Res interim nihilominus ab legatis gerebantur. Marcius, superato Baete amni, quem incolae Certim adpellant, duas opulentas civitates sine certamine in deditionem accipit. Astapa urbs erat, Karthaginiensium semper partis: neque id tam dignum ira erat, quam quod, extra necessitates belli, praecipuum in Romanos gerebant odium. nec urbem aut situ aut munimento tutam habebant, quae ferociores iis animos faceret: sed ingenia incolarum latrocinio laeta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, inpulerant, et vagos milites Romanos lixasque et mercatores exciperent. magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis insidiis circumventum, iniquo loco interfecerunt. Ad hanc urbem obpugnandam quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, nec spes moenibus aut armis tuendae salutis erat, facinus in se ac suos foedum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum congererent. super eum cumulum conjuges ac liberos considere quum jussissent, ligna circa exstruunt, fascesque virgultorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus praecipiunt, *ut, donec incertus eventus pugnae esset, praesidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quae cariora fortunis essent, servarent. Si rem inclinatam viderent, atque in eo jam esse, ut urbs caperetur; scirent omnes, quos euntes in proelium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros. Illos se per Deos superos inferosque orare, ut memores libertatis, quae illo die aut morte honesta, aut servitute infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod*

 saevire

saevire iratus hostis posset. Ferrum ignemque in manibus esse. Amicae ac fideles potius ea, quae peritura essent, absumerent manus, quam insultarent superbo ludibrio hostes. His adhortationibus exsecratio dira adjecta, si quem a proposito spes mollitiave animi flexisset. inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erumpunt. Neque erat ulla satis firma statio obposita; quia nihil minus, quam ut egredi moenibus auderent, timeri poterat. perpaucae equitum turmae, levisque armatura repente e castris ad id ipsum emissa obcurrit. Acrior inpetu atque animis, (quam compositior ullo ordine [s]), pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primus hosti se obtulerat, terrorem intulit levi armaturae. pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, quum caeci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent. dein vetus miles, adversus temerarios inpetus pertinax, caede primorum insequentes subpressit. conatus paullo post ultro [t]) inferre pedem, ut neminem cedere, atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit; patefacta acie (quod ut facere posset, multitudo armatorum facile suppeditabat) cornua hostium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

XXIII. Atque haec tamen hostium iratorum, ac tum maxime dimicantium, jure belli in armatos repugnantesque edebantur. foedior alia in urbe trucidatio erat, quum turbam feminarum puerorumque inbellem inermemque cives sui caederent, et in succensum rogum semianima pleraque injicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent; postremo ipsi, caede miseranda suorum fatigati, cum armis medio se incendio injecerunt. Jam caedi perpetratae victores Romani supervenerunt. ac primo conspectu tam foedae rei mirabundi parumper obstupuerunt. dein quum aurum argen-

s) *ordine ullo* Gron. Crev. t) *ultra* Gron. Crev.

gentumque, cumulo rerum aliarum interfulgens, aviditate ingenii humani, rapere ex igne vellent, correpti alii flamma ſunt, alii ambuſti adflatu vaporis: quum receptus primis, urguente ingenti turba, non eſſet. Ita Aſtapa, ſine praeda militum, ferro ignique abſumta eſt. Marcius, ceteris ejus regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Karthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipſos dies perfugae a Gadibus venerunt, pollicentes, urbem Punicumque praeſidium, quod in ea urbe eſſet, et imperatorem praeſidii cum claſſe proditurOs eſſe. Mago ibi ex fuga ſubſtiterat, navibuſque in oceano conlectis, aliquantum auxiliorum et trans fretum ex Africa ora, et ex proximis Hiſpaniae locis per Hannonem praefectum coëgerat. Fide accepta dataque perfugis, et Marcius eo cum expeditis cohortibus, et Laelius cum ſeptem triremibus, quinqueremi una, eſt miſſus, ut terra marique communi conſilio rem gererent.

XXIV. Scipio ipſe gravi morbo inplicitus, graviore tamen fama, quum ad id quiſque, quod audierat, (inſita hominum libidine alendi de induſtria rumores) adjiceret, aliquid, provinciam omnem ac maxime longinqua ejus turbavit: adparuitque, quantam excitatura molem vera fuiſſet clades, quum vanus rumor tantas procellas exciviſſet. non ſocii in fide, non exercitus in officio manſit. Mandonius et Indibilis, quibus (quia regnum ſibi Hiſpaniae, pulſis inde Karthaginienſibus, deſtinarant animis) nihil pro ſpe contigerat, concitatis popularibus (Lacetani autem erant) et juventute Celtiberorum excita, agrum Sueſſetanum Sedetanumque ſociorum populi Romani hoſtiliter depopulati ſunt. Civilis alius furor in caſtris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant; praeſidium gentibus, quae cis Iberum incolunt, inpoſitum. Motae autem eorum mentes ſunt non tum primum, quum de vita imperatoris dubii rumores adlati ſunt; ſed jam ante, licentia ex diutino, ut fit, otio

conlecta, et nonnihil, quod in hostico laxius rapto suetis vivere artiores in pace res erant. Ac primo sermones tantum occulti serebantur, *si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum jam et confecta provincia esset, cur in Italiam non revehi?* Flagitatum quoque stipendium procacius, quam ex more et modestia militari erat: et ab custodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta: et noctu quidam praedatum in agrum circa pacatum ierant: postremo interdiu ac propalam sine commeatu ab signis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiae, aut imperio eorum, qui praeerant, gerebatur. forma tamen Romanorum castrorum constabat una ea spe, quod tribunos ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque rati fore, et jura reddere in principiis sinebant, et signum ab eis petebant, et in stationes ac vigilias in ordinem ibant: et, ut vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentium, ultro sibi imperantes, servabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque inprobare tribunos ea, quae fierent, et conari obviam ire, et propalam abnuere, furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principiis, ac post paullo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum omnium consensu imperium est. qui, nequaquam tribuniciis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fasces securesque, adtrectare ausi: neque venit in mentem, suis tergis suisque cervicibus virgas illas securesque inminere, quas ad metum aliorum praeferrent. Mors Scipionis falso credita occaecabat animos: sub cujus vulgatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram bello. in eo tumultu et sociis pecunias imperari, et diripi propinquas urbes posse. et, turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minus insignia fore, quae ipsi fecissent.

XXV.

XXV. Quum alios subinde recentes nuncios, non mortis modo, sed etiam funeris, exspectarent, neque superveniret quisquam, evanescceretque temere ortus rumor; tum primi auctores requiri coepti. et, subtrahente se quoque, ut credidisse potius temere, quam finxisse, rem talem videri posset, destituti duces jam sua ipsi insignia, et pro vana imagine imperii, quod gererent, veram justamque mox in se versuram potestatem horrebant. Stupente ita seditione u), quum vivere primo, mox etiam valere Scipionem, certi auctores adferrent, tribuni militum septem ab ipso Scipione missi sunt v). Ad quorum primum adventum exasperati animi; mox, ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis praetorioque, ubi sermones inter se serentium circulos vidissent, adloquebantur, percunctantes magis, quae caussa irae consternationisque subitae foret, quam factum accusantes. Vulgo *stipendium non datum ad diem* jactabatur: *et, quum eodem tempore, quo scelus Illiturgitanorum exstitisset, post duorum imperatorum duorumque exercituum stragem, sua virtute defensum nomen Romanum ac retenta provincia esset: Illiturgitanos poenam noxae meritam habere; suis recte factis gratiam qui exsolvat, non esse. Talia querentes aequa orare, seque ea relaturos ad imperatorem*, respondebant. *laetari, quod nihil tristius, nec insanabilius esset: et P. Scipionem Deum benignitate, et rempublicam esse gratiae referendae.* Scipionem bellis adsuetum, ad seditionum procellas rudem, sollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipse puniendo, modum excederet. in praesentia, ut coepisset, leniter agi placuit, et, missis circa stipendiarias civitates exactoribus x)), stipendii spem propinquam facere. Edictum subinde propositum, ut

 ad

u) *Stupenti ita seditioni* Gron. Crev.

v) *supervenerunt* Gron. Crev.

x) *missi — exactores* Gron. Crev.

ad ſtipendium petendum convenirent Karthaginem ſeu carptim partes, ſeu univerſi mallent. Tranquillam ſeditionem, jam per ſe langueſcentem, repentina quies rebellantium Hiſpanorum fecit. redierant enim in fines, omiſſo incepto, Mandonius et Indibilis, poſtquam vivere Scipionem adlatum eſt. nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem ſuum conſociarent. Omnia circumſpectantes conſilia nihil reliqui habebant, praeter non tutiſſimum a malis conſiliis receptum, ut imperatoris vel juſtae irae, vel non deſperandae clementiae ſeſe committerent. etiam hoſtibus eum ignoviſſe, cum quibus ferro dimicaſſet. Suam ſeditionem ſine vulnere, ſine ſanguine fuiſſe: nec ipſam atrocem, nec atroci poena dignam: ut ingenia humana ſunt ad ſuam cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, ſingulaene cohortes, an univerſi, ad ſtipendium petendum irent. inclinavit ſententia, quod tutius cenſebant, univerſos ire.

XXVI. Per eoſdem dies, quibus haec illi conſultabant, conſilium de iis Karthagini erat: certabaturque [y]) ſententiis, utrum in auctores tantum ſeditionis (erant autem hi numero haud plus, quam quinque et triginta) animadverteretur, an plurium ſupplicio vindicanda tam foedi exempli defectio magis, quam ſeditio, eſſet. Vicit ſententia lenior, ut, unde orta culpa eſſet, ibi poena conſiſteret. ad multitudinem caſtigationem ſatis eſſe. Conſilio dimiſſo, ut id actum videretur, expeditio adverſus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Karthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare jubentur. tribunis ſeptem, qui et antea Sucronem ad leniendam ſeditionem ierant, obviam exercitui miſſis, quina nomina principum ſeditionis edita ſunt; ut eos, per idoneos homines benigno vultu ac ſermone in hoſpitium invitatos ſopitoſque vino, vincirent. Haud procul jam Karthagine aberant, quum ex obviis auditum, poſtero die

y) *certabantque* Gron. Crev.

die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficiſci, non metu modo omni, qui tacitus inſidebat animis, liberavit eos, ſed laetitiam ingentem fecit: quod magis habituri ſolum imperatorem, quam ipſi futuri in poteſtate ejus eſſent. Sub occaſum ſolis urbem ingreſſi ſunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti ſermonibus de induſtria compoſitis, *laetum opportunumque adventum eorum imperatori eſſe, quod ſub ipſam profectionem alterius exercitus veniſſent*, corpora curant. A tribunis ſine ullo tumultu auctores ſeditionis, per idoneos homines perducti in hoſpitia, comprehenſi ac vincti ſunt. Vigilia quarta inpedimenta exercitus, cujus ſimulabatur iter, proficiſci coepere. ſub lucem ſigna mota, et ad portam retentum agmen, cuſtodeſque circa omnes portas miſſi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri ſubclamationibus, concurrunt. Simul et imperator in tribunal eſcendit, et reducti armati a portis inermi ſe concioni ab tergo circumfuderunt. tum omnis ferocia concidit, et, ut poſtea fatebantur, nihil aeque eos terruit, quam praeter ſpem robur et color imperatoris, quem adfectum viſuros crediderant, vultuſque, qualem ne in acie quidem ajebant meminiſſe. Sedit tacitus paulliſper, donec nunciatum eſt, deductos in forum auctores ſeditionis, et parata jam omnia eſſe.

XXVII. Tum, ſilentio per praeconem facto, ita coepit: *Numquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum adloquerer, credidi. non quo verba umquam potius, quam res, exercuerim; ſed quia prope a pueritia in caſtris habitus, adſueram militaribus ingeniis. Ad vos quemadmodum loquar, nec conſilium, nec oratio ſuppeditat: quos ne quo nomine quidem adpellare debeam, ſcio. Cives? qui a patria veſtra deſciſtis: an milites? qui imperium auſpiciumque abnuiſtis, ſacramenti religionem rupiſtis. hoſtes? corpora, ora, veſtitum, habitum*

civium

civium agnosco: facta, dicta, consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi quod Ilergetes et Lacetani, aut optastis aliud, aut sperastis? Et illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiae nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt: vos auspicium et imperium ad Umbrum Atrium et Calenum Albium detulistis. Negate, vos id omnes fecisse, aut factum voluisse, milites: paucorum eum furorem atque amentiam esse, libenter credam negantibus. nec enim ea sunt commissa, quae vulgata in omnem exercitum sine piaculis ingentibus expiari possint. Invitus ea, tamquam vulnera, adtingo. sed nisi tacta tractataque sanari non possunt. Equidem, pulsis Hispania Karthaginiensibus, nullum locum tota provincia, nullos homines credebam esse, ubi vita invisa esset mea. sic me non solum adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes. In castris en meis (quantum me opinio fefellit?) fama mortis meae non accepta solum, sed etiam exspectata est. Non quod ego vulgari facinus per omnes velim, (equidem si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic statim ante oculos vestros morerer; nec me vita juvaret, invisa civibus et militibus meis) sed multitudo omnis, sicut natura maris, per se inmobilis est, venti et aurae cient; ita aut tranquillum, aut procellae in vobis sunt: et caussa atque origo omnis furoris penes auctores est; vos contagione insanistis. Qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiae progressi sitis; quid facinoris in me, quid in patriam parentesque ac liberos vestros, quid in Deos, sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem militiae disciplinamque majorum, quid adversus summi imperii majestatem ausi sitis. De me ipso taceo. temere potius, quam avide, credideritis. denique ego sim, cujus imperii taedere exercitum minime mirandum sit. patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio et Indibili consociando consilia prodebatis? Quid populus Romanus, quum imperium, ablatum

latum ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines privatos detulistis? quum, eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, numquam fuerat, Romanus exercitus detulistis. In praetorio tetenderunt Albius et Atrius: classicum apud eos cecinit: signum ab iis petitum est: sederunt in tribunali P. Scipionis: lictor adparuit: submoto incesserunt: fasces cum securibus praelati sunt. Lapides pluere, et fulmina jaci de coelo, et insuetos foetus animalia edere, vos portenta esse putatis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus, sine sanguine eorum, qui tantum facinus ausi sunt, expiari possit.

XXVIII. *Atque ego (quamquam nullum scelus rationem habet) tamen, ut in re nefaria, quae mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quondam in praesidium missa legio, interfectis per scelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit. propter quod facinus tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romae securi percussi sunt. Sed illi primum, non Atrium Umbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed Decium Jubellium tribunum militum secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se conjunxerunt. vos cum Mandonio et Indibili consilia communicastis, et arma consociaturi fuistis. Illi, sicut Campani Capuam, Tuscis veteribus cultoribus ademtam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant: nec populum Romanum, nec socios populi Romani ultro lacessituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi si vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, Deum hominumque fidem inplorare debebatis, quod non rediretis ad conjuges liberosque vestros. Sed horum quoque memoriam, sicut patriae meique, ejeceritis ex animis vestris. Viam consilii scelerati, sed non ad ultimum dementis, exsequi volo.*

volo. Mene vivo, et cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Karthaginem cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Karthaginiensium fudi, fugavi, Hispania expuli, vos octo millia hominum, minoris certe omnes pretii, quam Albius et Atrius sunt, quibus vos subjecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior et amoveo nomen meum. nihil ultra facile creditam mortem meam a vobis violatus sim. Quid? si ego morerer, mecum exspiratura respublica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Jupiter optimus maximus sirit, urbem, auspicato Diis auctoribus in aeternum conditam, fragili huic et mortali corpori aequalem esse. Flaminio, Paullo, Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam praeclaris imperatoribus uno bello absumtis, superstes est populus Romanus, eritque, mille aliis nunc ferro, nunc morbo morientibus, meo unius funere elata populi Romani esset respublica? Vos ipsi hic in Hispania, patre et patruo meo, duobus imperatoribus, interfectis, Septimum Marcium ducem vobis adversus exsultantes recenti victoria Poenos delegistis. et sic loquor, tamquam sine duce Hispaniae futurae fuerint. M. Silanus, eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus, et z) *C. Laelius, legati, vindices majestatis imperii deessent? Utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an caussa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma cum Poenis contra patriam, contra cives vestros ferretis? Africam Italiae, Karthaginem urbi Romanae* a) *imperare velletis? Quam ob noxam patriae?*

XXIX. *Coriolanum quondam damnatio injusta, miserum et indignum exsilium, ut iret ad obpugnandam patriam, inpulit: revocavit tamen a publico parricidio privata pietas. Vos qui dolor, quae ira incitavit? Sti-*

pen-

z) *et* del. *Gron. Crev.* a) *Romae* Gron. Crev.

pendiumne diebus paucis imperatore aegro ſerius numeratum ſatis digna cauſſa fuit, cur patriae indiceretis bellum? cur ad Ilergetes deſciſceretis a populo Romano? cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis eſſet? Inſaniſtis profecto, milites: nec maior in corpus meum vis morbi, quam in veſtras mentes, invaſit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid ſperaverint, quid optaverint. Auferat omnia irrita oblivio, ſi poteſt: ſi non, utcumque ſilentium tegat. Non negaverim, triſtem atrocemque vobis viſam orationem meam; [b]*) quanto creditis facta veſtra atrociora eſſe, quam dicta mea? et me ea, quae feciſtis, pati aequum cenſetis: vos ne dici quidem omnia aequo animo ferretis? Sed ne ea quidem ipſa ultra exprobrabuntur. utinam tam facile vos obliviſcamini eorum, quam ego obliviſcar. Itaque, quod ad vos univerſos adtinet, ſi erroris poenitet, ſatis ſuperque poenarum habeo. Albius Calenus, et Atrius Umber, et ceteri nefariae ſeditionis auctores, ſanguine luent, quod admiſerunt. Vobis ſupplicii eorum ſpectaculum non modo non acerbum, ſed laetum etiam, ſi ſana mens rediit, debet eſſe. de nullis enim, quam de vobis, infeſtius aut inimicius conſuluerunt.* Vix finem dicendi fecerat, quum ex praeparato ſimul omnium rerum terror oculis auribuſque eſt obfuſus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladiis ad ſcuta concrepuit. praeconis audita vox citantis nomina damnatorum in conſilio. Nudi in medium protrahebantur. et ſimul omnis adparatus ſupplicii expromebatur. deligati ad palum, virgiſque caeſi, et ſecuri percuſſi, adeo torpentibus metu, qui aderant, ut non modo ferocior vox adverſus atrocitatem poenae, ſed ne gemitus quidem, exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis jurarunt, ſtipendiumque ad nomen

b) *meam* del. *Gron. Crev.*

nomen ſingulis perſolutum eſt. c) Hunc finem exitumque ſeditio militum coepta apud Sucronem habuit.

XXX. Per idem tempus ad Baetim fluvium Hanno, praefectus Magonis, miſſus a Gadibus, cum parva manu Afrorum, mercede Hiſpanos ſollicitando ad quatuor millia juvenum armavit. caſtris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum caſtrorum, quibuſdam etiam in fuga amiſſis, palatos perſequente equite, cum paucis ipſe effugit. Dum haec ad Baetim fluvium geruntur, Laelius interim, freto in oceanum evectus, ad Cartejam claſſe acceſſit. Urbs ea in ora oceani ſita eſt, ubi primum e faucibus anguſtis panditur mare. Gades, ſine certamine, proditione recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur, in caſtra Romana venientibus, ſpes, ſicut ante dictum eſt, fuerat: patefacta immatura proditio eſt, comprehenſoſque omnes Mago Adherbali praetori Karthaginem devehendos tradit. Adherbal, conjuratis in quinqueremem inpoſitis, praemiſſaque ea, quia tardior, quam triremis, erat, ipſe cum octo triremibus modico intervallo ſequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, quum Laelius, et ipſe in quinqueremi e portu Cartejae, ſequentibus ſeptem triremibus, evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem ſatis credens deprenſam rapido in freto, in adverſum aeſtum reciprocari non poſſe. Poenus in re ſubita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem ſequeretur, an in hoſtes roſtra converteret. Ipſa cunctatio facultatem detrectandae pugnae ademit. jam enim ſub ictu teli erant, et undique inſtabant hoſtes. aeſtus quoque arbitrium moderandi naves ademerat. neque erat navali pugna ſimilis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut conſilii eſſet. Una natura freti, aeſtuſque totius certaminis potens, ſuis, alienis navibus nequidquam remigio in contrarium tendentes invehebat, ut fugientem navem d) videres retro vortice intortam victoribus

c) *eſt* del. *Gron. Crev.* d) *navem* del. *Gron.*

ribus [e]) inlatam; et ſequentem, ſi in contrarium tractum incidiſſet maris, fugientis modo ſeſe avertentem. Jam in ipſa pugna haec; quum infeſto roſtro peteret hoſtium navem, obliqua ipſa ictum alterius roſtri accipiebat: illa, quum tranſverſa objiceretur hoſti, repente intorta in proram circumagebatur. Quum inter triremes, fortuna regente, anceps proelium miſceretur, quinqueremis Romana, ſeu pondere tenacior, ſeu pluribus remorum ordinibus ſcindentibus vortices, quum facilius regeretur, duas triremes ſubpreſſit, unius praelata inpetu lateris alterius remos deterſit. ceteraſque, quas indepta eſſet, mulcaſſet, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam tranſmiſiſſet.

XXXI. Laelius, victor Cartejam revectus, auditis, quae acta Gadibus erant, patefactam proditionem, conjuratoſque miſſos Karthaginem, ſpem ad irritum redactam, qua veniſſent, nunciis ad L. Marcium miſſis, niſi ſi [f]) terere fruſtra tempus ſedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem eſſe, adſentiente Marcio, paucos poſt dies ambo Karthaginem rediere. Ad quorum diſceſſum non reſpiravit modo Mago, quum terra marique ancipiti metu urgueretur; ſed etiam, audita rebellione Ilergetum, ſpem recuperandae Hiſpaniae nanctus, nuncios Karthaginem ad ſenatum mittit; [g]) qui, ſimul ſeditionem civilem in caſtris Romanis, ſimul defectionem ſociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hiſpaniae repeti poſſet. Mandonius et Indibilis, in fines regreſſi, paulliſper, dum, quidnam de ſeditione ſtatueretur, ſcirent, ſuſpenſi quieverunt; ſi civium errori ignoſceretur, non diffidentes ſibi quoque ignoſci poſſe. poſtquam vulgata eſt atrocitas ſupplicii, ſuam quoque noxam pari poena aeſtimatam rati, vocatis rurſus ad

e) *victricibus* Gron. Crev. g) *mittit ad ſenatum* Gron. Crev.
f) *ſi* del. *Gron.*

ad arma popularibus, contractisque, quae ante habuerant, auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum et h) quingentis transcenderunt.

XXXII. Scipio, quum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque stipendii, tum vultu ac sermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, priusquam castra ab Karthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, *nequaquam eodem animo se ire* professus est *ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se, haud secus quam viscera secantem sua, cum gemitu et lacrimis triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu inprudentiam, seu noxam: nunc laeto et erecto animo ad caedem Ilergetum ire. Non enim eos, neque natos in eadem terra, nec ulla secum societate junctos esse. eam, quae sola fuerit, fidei atque amicitiae ipsos per scelus rupisse. In exercitu suo se, praeterquam quod omnes cives, aut socios Latinique nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere sit miles, qui non aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule, aut a se sit ex Italia advectus. Scipionum nomini auspiciisque omnes adsuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos consulatum petenti, velut si omnium communis agatur honos, adfuturos speret. Quod ad expeditionem adtineat, quae instet, inmemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis, Hercule, sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam oceano insulam cum paucis perfugerit navibus, majorem curam esse, quam Ilergetum. quippe illic et ducem Karthaginiensem, et quantumcumque Punicum praesidium esse: hic latrones, latronumque duces. quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque*

h) et del. *Gron.*

tectaque urenda, et rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis conlatis nullam esse. magis velocitate ad fugam, quam armis fretos, pugnaturos esse. Itaque non, quod ullum inde periculum, aut semen majoris belli videat, ideo se, priusquam provincia decedat, obprimendos Ilergetes duxisse: sed primum, ne inpunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in provincia, simul virtute tanta et felicitate perdomita, relictus hostis dici posset. Proinde Deis bene juvantibus sequerentur, non tam ad bellum gerendum, (neque enim cum pari hoste certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis poenas.

XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem posterum jubet, profectusque decimis castris pervenit ad Iberum flumen. Inde, superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus ante montibus circa septus erat. in eam vallem Scipio quum pecora, rapta pleraque ex hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum jussisset, velites subsidio misit. a quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Laelium cum equitatu inpetum ex occulto facere jubet. Mons opportune prominens equitum insidias texit: nec ulla mora pugnae facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos praeda occupatos incurrere. Primo missilibus territavere: deinde, emissis levibus telis, quae irritare magis, quam decernere, pugnam poterant, gladios nudant, et conlato pede res coepta geri est: ancepsque pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent. neque ex adverso tantum inlati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, objecerunt. [i]) majorque caedes fuit, quam quantam edere levia per excursiones proelia solent. Ira magis accensa adverso proelio barbaris est, quam inminuti animi. itaque, ne perculsi viderentur, prima luce po-

 stero

i) *obiecere* Gron. Crev.

ſtero die in aciem proceſſere. Non capiebat omnes copias anguſta, ſicut ante dictum eſt, vallis: duae ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem deſcendit: quod reliquum peditum erat, obliquo conſtituerunt colle. Scipio, pro ſe eſſe loci anguſtias ratus, et quod in arto pugna Romano aptior, quam Hiſpano militi, futura videbatur, et quod in eum locum detracta hoſtium acies eſſet, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam conſilio adjecit animum: equitem nec ſe poſſe circumdare cornibus in tam anguſto ſpatio; et hoſti, quem cum pedite eduxiſſet, inutilem fore. Itaque imperat Laelio, ut per colles quam occultiſſimo itinere circumducat equites, ſegregetque, quantum poſſit, equeſtrem a pedeſtri pugnam. Ipſe omnia ſigna peditum in hoſtes vertit: quatuor cohortes in fronte ſtatuit, quia latius pandere aciem non poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipſo certamine averteret ab conſpectu tranſeuntium per colles equitum. neque ante circumductos ſenſere, quam tumultum equeſtris pugnae ab tergo accepere. Ita duo k) proelia erant: duae peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia miſceri ex genere utroque proelium anguſtiae non patiebantur) pugnabant. Hiſpanorum quum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio eſſet, pedes fiducia equitis temere commiſſus campo caederetur, eques circumventus nec peditem a fronte, (jam enim ſtratae pedeſtres copiae erant) nec ab tergo equitem ſuſtineret, et ipſi, quum diu in orbem ſeſe ſtantibus equis defendiſſent, ad unum omnes caeſi ſunt: nec quiſquam peditum equitumque ſuperfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quae in colle ad ſpectaculum magis tutum, quam ad partem pugnae capeſſendam, ſteterat, et locum et tempus ad fugiendum habuit. inter eos et reguli ipſi fugerunt; priusquam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapſi.

XXXIV.

k) *duo diverſa* Gron. Crev.

XXXIV. Castra eodem die Hispanorum, praeter reliquam praedam, cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille ducenti [1]) eo proelio ceciderunt: vulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta victoria fuisset, si patentiore campo, et ad fugam capessendam facili foret pugnatum. Indibilis, abjectis belli consiliis, nihil tutius in adflictis rebus experta fide et clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit: qui, advolutus genibus, *fatalem rabiem temporis ejus* accusat, *quum velut contagione quadam pestifera, non Ilergetes modo et Lacetani, sed castra quoque Romana insanierint. Suam quidem et fratris et reliquorum popularium eam conditionem esse, ut aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut servati bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant. Antea in caussa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta clementia ejus: nunc contra, nullam in caussa, omnem in misericordia victoris spem positam habere.* Mos vetustus erat Romanis, cum quo nec foedere, nec aequis legibus jungeretur amicitia, non prius imperio in eum tamquam pacatum uti, quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma ademta, praesidia urbibus inposita forent. Scipio, multis invectus in praesentem Mandonium absentemque Indibilem verbis, *illos quidem merito perisse ipsorum maleficio*, ait: *victuros suo atque populi Romani beneficio. Ceterum, se neque arma iis ademturum, (quippe ea pignora timentium rebellionem esse, se libera arma relinquere, solutosque metu animos) neque se in obsides innoxios; sed in ipsos, si defecerint, saeviturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste, poenas expetiturum. Utramque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios, an iratos, habere Romanos mallent.* Ita dimissus Mandonius; pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi praestari posset. ipse, Marcio

1) *ducentos* Gron.

Marcio in ulteriorem Hispaniam praemisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium jam adpropinquantem oceano adsequitur.

XXXV. Inchoata res jam ante de Masinissa aliis atque aliis de caussis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextra fidem sancire. ea tum itineris tam longi ac tam devii caussa Scipioni fuit. Masinissa quum Gadibus esset, certior adventare eum a Marcio factus, caussando corrumpi equos inclusos in insula, penuriamque omnium rerum et facere ceteris, et ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia, Magonem perpulit, ut se trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hispaniae m) agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum praemittit, ad tempus locumque conloquio statuendum; duos pro obsidibus retineri a Scipione jubet. remisso tertio, qui, quo jussus erat, adduceret, Masinissam, cum paucis in conloquium venerunt. Ceperat jam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri: substitueratque animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam. ceterum major praesentis veneratio cepit; et, praeterquam quod suapte natura multa majestas inerat, adornabat promissa caesaries, habitusque corporis non cultus munditiis, sed virilis vere ac militaris, et aetas in medio virium robore; quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos juventae faciebat. Prope adtonitus ipso congressu Numida, *gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore*, adfirmat, *eam se quaesisse occasionem, quam tandem oblatam Deum immortalium beneficio non omiserit. Cupere se illi populoque Romano operam navare, ita ut nemo unus externus magis enise adjuverit rem Romanam. Id se, etiamsi jampridem vellet, minus praestare in Hispania, aliena atque ignota terra, n) potuisse: in qua autem genitus educatusque*

m) *Hispanos* Gron. Crev. n) *terra aliena atque ignota* Gron. Crev.

que in ſpem paterni regni eſſet, facile praeſtaturum. Siquidem eumdem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, ſatis ſperare perbrevis aevi Karthaginem eſſe. Laetus eum Scipio vidit audivitque; quum caput rerum in omni hoſtium equitatu Maſiniſſam fuiſſe ſciret, et ipſe juvenis ſpecimen animi prae ſe ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem eſt. Maſiniſſa permiſſu Romanorum, ne ſine cauſſa trajeciſſe in continentem videretur, populatus proximos agros Gades rediit.

XXXVI. Magoni, deſperatis in Hiſpania rebus, in quarum ſpem ſeditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos ejus ſuſtulerant, paranti trajicere in Africam, nunciatum ab Karthagine eſt, jubere ſenatum, ut claſſem, quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret: conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima poſſet juventute, conjungeret ſe Hannibali: neu ſeneſcere bellum, maximo inpetu, majore fortuna coeptum, ſineret. Ad eam rem et a Karthagine pecunia Magoni advecta eſt: et ipſe, quantam potuit, a Gaditanis exegit, non aerario modo eorum, ſed etiam templis ſpoliatis, et privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Quum praeterveheretur Hiſpaniae oram, haud procul Karthagine Nova expoſitis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem claſſem adpulit. ibi quum interdiu milites in navibus tenuiſſet, nocte in litus expoſitos ad partem eam muri, qua capta Karthago ab Romanis fuerat, ducit: nec praeſidio ſatis valido urbem teneri ratus, et aliquos oppidanorum ad ſpem novandi res aliquid moturos. Ceterum nuncii ex agris trepidi ſimul populationem agreſtiumque fugam et hoſtium adventum adtulerant: et viſa interdiu claſſis erat, nec ſine cauſſa electam ante urbem ſtationem adparebat. itaque inſtructi armatique intra portam, ad ſtagnum ac mare verſam, continebantur. Ubi effuſi hoſtes, mixta inter milites navalis turba, ad mu-

ros tumultu majore, quam vi, subierunt, patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt: turbatosque hostes, et ad primum incursum conjectumque telorum aversos, usque ad litus cum multa caede persequuntur. nec, nisi naves litori adpulsae trepidos accepissent, superfuisset pugnae aut fugae quisquam. In ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul inrumperent, trahunt scalas, orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset, praecidunt. multique adnantes navibus, incerto prae tenebris, quid aut peterent aut vitarent, foede interierunt. Postero die quum classis inde retro ad oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingenti homines caesi inter murum litusque, et ad duo millia armorum inventa.

XXXVII. Mago, quum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbim (haud procul a Gadibus is locus abest) classe adpulsa, mittendis legatis, querendoque, quod portae sibi socio atque amico clausae forent, purgantibus iis, multitudinis concursu factum, infestae ob direpta quaedam abs conscendentibus naves militibus, ad conloquium suffetes eorum, qui summus Poenis est magistratus, cum quaestore elicuit, laceratosque verberibus cruci adfigi jussit: inde navibus ad Pityusam insulam, centum millia ferme a continenti, (Poeni tum eam incolebant) trajecit: itaque classis bona cum pace accepta est, nec commeatus modo benigne praebiti, sed in supplementum classis juventus armaque data. quorum fiducia Poenus in Baliares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duae sunt Baliares insulae, °) major altera atque opulentior armis virisque: et portum habet, ubi commode hibernaturum se (et jam extremum autumni erat) credebat. ceterum, haud secus quam si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi obcursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur, nec quisquam alterius gentis unus tantum

ea

o) *insulae* del. *Gron. Crev.*

ea arte, quantum inter alios omnes Baliares excellunt. itaque tanta vis lapidum creberrimae grandinis modo in propinquantem jam terrae classem effusa est, ut, intrare portum non ausi, averterent in altum naves. In minorem inde Baliarium insulam trajecerunt, fertilem agro; viris, armis [p]) haud aeque validam. Itaque egressi navibus supra portum loco munito castra locant: ac, sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missisque Karthaginem, ad hibernandum naves subduxerunt. Post Magonis ab oceani ora discessum, Gaditani Romanis deduntur.

XXXVIII. Haec in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse, L. Lentulo et L. Manlio Acidino provincia tradita, decem navibus Romam rediit. et, senatu extra urbem dato in aede Bellonae, quas res in Hispania gessisset, disseruit: quoties signis conlatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani redegisset. *adversus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus in Hispaniam isse: neminem Karthaginiensem in iis terris reliquisse.* Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter; quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, urbem est ingressus, argentique prae se in aerarium tulit quatuordecim millia pondo trecenta quadraginta duo, et signati argenti magnum numerum. Comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo: centuriaeque omnes ingenti favore P. Scipionem consulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus, Ceterum, comitia majore, quam ulla per id bellum, celebrata frequentia, proditum memoriae est. Convenerant undique non suffragandi modo, sed etiam spectandi caussa P. Scipionis. concurrebantque et domum frequentes, et in Capitolium ad inmolantem eum, quum centum bubus votis in Hi-

 spania

p) *armisque* Gron.

ſpania Jovi ſacrificaret: ſpondebantque animis, ſicut C. Lutatius ſuperius bellum Punicum finiſſet, ita id, quod inſtaret, P. Cornelium finiturum; atque, ut Hiſpania omni Poenos expuliſſet, ſic Italia pulſurum eſſe: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam deſtinabant. Praetoria inde comitia habita. creati duo, qui tum aediles plebis erant, Sp. Lucretius et Cn. Octavius, et ex privatis Cn. Servilius Caepio et L. Aemilius Papus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio et P. Licinius Craſſus ut conſulatum inierunt, nominatae conſulibus provinciae ſunt, Sicilia Scipioni extra ſortem, concedente collega, quia ſacrorum cura [q]) pontificem maximum in Italia retinebat; Bruttii Craſſo. Tum praetoriae provinciae in ſortem conjectae. urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum (ita Galliam adpellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Aemilio, Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ibi, referente P. Scipione, ſenatuſconſultum factum eſt, ut, quos ludos inter ſeditionem militarem in Hiſpania voviſſet, ex ea pecunia, quam ipſe in aerarium detuliſſet, faceret.

XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in ſenatum introduxit. Ex eis maximus natu: *Etſi nihil ultra malorum eſt, Patres conſcripti, quam quod paſſi ſumus, ut ad ultimum fidem vobis praeſtaremus; tamen ea veſtra merita, imperatorumque veſtrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium noſtrarum non poeniteat. Bellum propter nos ſuſcepiſtis: ſuſceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, ut ſaepe ad ultimum diſcrimen et ipſi veneritis, et populum Karthaginienſem adduxeritis. Quum in Italia tam atrox bellum et Hannibalem hoſtem haberetis, conſulem cum exercitu in Hiſpaniam, velut ad conligendas reliquias naufragii noſtri, miſiſtis. P. et Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore deſtiterunt, quae nobis ſecunda, quaeque adverſa hoſtibus noſtris eſſent, facere. Jam omnium primum*

q) *cura ſacrorum* Gron. Crev.

num oppidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam cives nostros venumdatos, dimissis, qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. Quum jam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortunam haberemus; P. et Cn. Cornelii imperatores vestri luctuosius nobis quoque, quam vobis, perierunt. Tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum periremus, et alterum excidium patriae videremus: nec ad perniciem nostram Karthaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse: ab Turdulis nos veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidii caussa nobis fuerant, exstingui posse. quum ex insperato repente misistis nobis P. hunc Scipionem: quem, fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia consulem declaratum videmus, ac vidisse nos civibus nostris renunciaturi sumus, spem omnem salutemque nostram. qui, quum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum[1] *numero excretos Saguntinos in patriam remisit; postremo Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello adflixit, ut non modo nobis, (absit verbo invidia) ne posteris quidem timenda nostris esset. Deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Hannibal. vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu jucundius est, quam ultione. Ob haec, quibus majora neque sperare, neque optare ab Diis inmortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit: simul gratulatum, quod ita res hos annos in Hispania atque Italia gessistis, ut Hispaniam non Ibero amne tenus, sed qua terrarum ultimas finit oceanus, domitam armis habeatis: Italiae, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Poeno. Jovi optimo maximo, praesidi Capitolinae arcis, non grates tantum ob haec agere jussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coro-*

1) *captivorum* Gron. Crev.

coronam auream in Capitolium victoriae ergo ferre. Id uti permittatis, quaesumus. utique, si vobis ita videtur, quae nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis. Senatus legatis Saguntinis respondit, *Et dirutum et restitutum Saguntum fidei socialis utrimque servatae documentum omnibus gentibus fore. Suos imperatores recte, et ordine, et ex voluntate senatus fecisse, quod Saguntum restituerint, civesque Saguntinos servitio exemerint: quaeque alia eis benigne fecerint, ea senatum ita voluisse fieri. donum permittere, ut in Capitolio ponerent.* Locus inde lautiaque legatis praeberi jussa, et muneris ergo in singulos dari ne minus dena millia aeris. Legationes deinde ceterae in senatum introductae, auditaeque. Et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto possent, Italiam spectatum irent, duces dati, literaeque per oppida missae, ut Hispanos comiter acciperent. Tum de republica, de exercitibus scribendis, de provinciis relatum.

XL. Quum Africam novam provinciam extra sortem P. Scipioni destinari homines fama ferrent, et ipse, nulla jam modica gloria contentus, non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum, diceret se consulem declaratum esse. neque aliter id fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum transportaret, et, acturum se id per populum, aperte ferret, si senatus adversaretur, id consilium haudquaquam primoribus Patrum cum placeret, ceterique per metum aut ambitionem mussarent; Q. Fabius Maximus rogatus sententiam, *Scio*, inquit, *multis vestrum videri, Patres conscripti, rem actam hodierno die agi, et frustra habiturum orationem, qui, tamquam de integra re, de Africa provincia sententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa consulis viri fortis ac strenui sit, quam nec senatus censuit in hunc annum provinciam esse, nec populus jussit. deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui, de re transacta simulando se referre, se-*

natum

natum ludibrio habet, non senatorem modo, qui, de quo consulitur, suo loco dicit sententiam. Atque ego certum habeo, dissentienti mihi ab ista festinatione in Africam trajiciendi, duarum rerum subeundam opinionem esse; unius, insitae ingenio meo cunctationis; quam metum pigritiamque homines adolescentes sane adpellent, dum ne poeniteat, adhuc aliorum speciosiora primo adspectu consilia semper visa, mea usu meliora. alterius, obtrectationis atque invidiae adversus crescentem in dies gloriam fortissimi consulis. A qua suspicione si me neque vita acta et mores mei, neque dictatura cum quinque consulatibus, tantumque gloriae belli domique partae vindicat, ut propius fastidium ejus sim, quam desiderium; aetas saltem liberet. quae enim mihi aemulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo aequalis sit? Me dictatorem, quum vigerem adhuc viribus, et in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu, aut ad populum audivit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando numquam ante auditum erat, imperium mecum aequaretur. Rebus, quam verbis, adsequi malui, ut, qui aliorum judicio mihi comparatus erat, sua mox confessione me sibi praeferret: nedum ego, perfunctus honoribus, certamina mihi atque aemulationes cum adolescente florentissimo proponam. videlicet ut mihi jam vivendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. cum ea gloria, quae parta est, vivendum atque moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset.

XLI. Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, aequum erit, si, quum in me ipso numquam pluris famam hominum, quam rempublicam, fecerim, ne tuam quidem gloriam bono publico praeponam. quamquam, si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriae quaereretur, qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriae

tuae

tuae ipse ereptum videri posset. Quum vero Hannibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam obsideat, poenitebit te, P. Corneli, gloriae tuae, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis caussa fuit, tu consul Italia expuleris, et, sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit? Nisi aut Hamilcar Hannibali dux est praeferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque, quam haec, (modo contingat, ut te consule vincamus) futura est. Ab Drepanis atque Eryce detraxisse Hamilcarem, quam Italia expulisse Poenos atque Hannibalem, malis? Ne tu quidem, et si magis partam, quam speratam, gloriam amplecteris, Hispania potius, quam Italia, bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est Hannibal, quem non magis timuisse videatur, quam contemsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc adcingeris, nec per istos circuitus, ut, quum in Africam trajeceris, secuturum te illuc Hannibalem speres potius, quam recto hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendis [s])? Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? Hoc et natura prius est, tua quum defenderis, aliena ire obpugnatum. Pax ante in Italia, quam bellum in Africa sit: et nobis prius decedat timor, quam ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu auspicioque fieri potest, Hannibale hic victo, illic Karthaginem expugna. si altera utra [t]) victoria novis consulibus relinquenda est; prior quum major clariorque, tum caussa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem praeterquam quod et in Italia et in Africa duos diversos exercitus alere aerarium non potest; praeterquam quod, unde classes tueamur, unde commeatibus praebendis sufficiamus, nihil reliqui est; quid [u])? periculi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid? si (quod

s) *intendas* Crev.
t) *alterutra* Gron. Crev.
u) *quid?* del. Gron.

(quod omnes Dii omen avertant, et dicere etiam reformidat animus, sed, quae acciderunt, accidere possunt) et victor Hannibal ire ad urbem pergat; tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium a Capua, arcessemus? Quid? quod in Africa quoque Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusque, intra triginta dies cum exercitibus caesi, documento sint; ubi per aliquot annos, maximis rebus terra marique gerendis, amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani vestraeque familiae fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresque, temere in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suorum, numerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore aeque inpigro ac nobili juvene, magna classe in Siciliam transmissa, una navali pugna florentem rempublicam suam in perpetuum adflixerunt.

XLII. *Externa et nimis antiqua repeto. Africa eadem ista et M. Atilius, insigne utriusque fortunae exemplum, nobis documento sint. Nae tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris, ludus et jocus fuisse Hispaniae tuae videbuntur. Quid enim simile? pacato mari praeter oram Italiae Galliaeque vectus Emporias, in urbem sociorum, classem adpulisti: expositos milites, per tutissima omnia, ad socios et amicos populi Romani Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per praesidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruique tui, post amissos imperatores ferociores et calamitate ipsa: dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, et militari suffragio ad tempus lectus, ceterum, si nobilitas ac justi honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par: obpugnata per summum otium Karthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cetera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; ubi non portus ullus classi nostrae apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi. Qua-*

cum-

cumque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum. Non semper temeritas est felix: et fraus fidem in parvis sibi praestruit, ut, quum operae pretium sit, cum mercede magna fallat. Non hostes patrem patruumque tuum armis prius, quam Celtiberi socii fraude, circumvenerunt: nec tibi ipsi a Magone et Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibili et Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax et Masinissa se, quam Karthaginienses, malunt potentes[v]) in Africa esse: Karthaginienses, quam quemquam alium. Nunc illos aemulatio inter sese et omnes caussae certaminum acuunt, quia procul externus metus est. Ostende[x]) Romana arma, exercitum alienigenam; velut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Karthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter moenia patriae, templa Deum, aras et focos, defendent; quum euntes in proelium pavida prosequetur conjux, et parvi liberi obcursabunt. Quid porro? Si satis confisi Karthaginienses consensu Africae, fide sociorum regum, moenibus suis, quum tuo exercitusque tui praesidio nudatam Italiam viderint, ipsi ultro novum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint; aut Magonem, quem, a Baliaribus classe transmissa, jam praeter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Hannibali se conjungere jusserint? Nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, quum Hasdrubal in Italiam transcendit: quem tu, qui non solum Karthaginem, sed omnem Africam, exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. Victum a te dices: eo quidem minus vellem, et id tua, non reipublicae solum, caussa, iter datum victo in Italiam esse. Patere, nos omnia, quae prospera tibi ac populi Romani[y]) imperio evenere, tuo con-

v) potentissimos Gron.
x) add. illis Gron.
y) populi Romani l. reipublicae Gron. Crev.

consilio adsignare; adversa casibus incertis belli et fortunae delegare. Quo melior fortiorque es, eo magis talem praesidem sibi patria atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput atque arcem hujus belli esse. quippe qui prae te feras, eam tibi caussam trajiciendi in Africam esse, ut Hannibalem eo trahas. Sive igitur hic, sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. Utrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic, tuo collegaeque tui exercitu conjuncto? ne Claudius quidem et Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra jam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Karthago et tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? Quod istud consilium est, ibi malle decernere, ubi tuae dimidio minores copiae sint, hostium multo majores, quam ubi duobus exercitibus adversus unum, tot proeliis et tam diuturna et gravi militia fessum, pugnandum sit? Quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille, consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti obcurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu, quum Hannibal in Italia sit, relinquere Italiam paras; non quia reipublicae id utile, sed quia tibi amplum et gloriosum censes esse: sicut quum, provincia et exercitu relicto, sine lege, sine senatusconsulto, duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam et majestatem imperii, quae tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cornelium, Patres conscripti, reipublicae nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consulem existimo: exercitusque ad custodiam urbis atque Italiae scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, trajiciant.

XLIII. Quum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate et inveterata prudentiae fama, magnam partem senatus, et seniores maxime, movisset, pluresque

consilium senis, quam animum adolescentis ferocem, laudarent; Scipio ita locutus fertur: *Et ipse Q. Fabius principio orationis, Patres conscripti, commemoravit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. Cujus ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis, an rei, haud sane purgata est. Sic enim honores suos et famam rerum gestarum extulit verbis, ad exstinguendum invidiae crimen, tamquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum aemuletur: et non ab eo, qui, quia super ceteros excellat, quo me quoque niti non dissimulo, me sibi aequari nolit. sic senem se perfunctum honoribus, et me infra aetatem filii etiam sui posuit; tamquam non longius, quam quantum vitae humanae spatium est, cupiditas gloriae extendatur, maximaque pars ejus in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum praesentibus modo, sed cum omnis aevi claris viris, comparent. Equidem haud dissimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non adsequi solum velle, sed, (bona venia tua dixerim) si possim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, neu mihi in minoribus natu animi sit, ut nolimus, quemquam nostri similem evadere civem. id enim non eorum modo, quibus inviderimus, sed reipublicae, et pene omnis generis humani, detrimentum sit. Commemoravit, quantum essem periculi aditurus, si in Africam trajicerem: ut meam quoque, non solum reipublicae et exercitus, vicem videretur sollicitus. Unde haec repente cura de me exorta? quum pater patruusque meus interfecti, quum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent, quum amissae Hispaniae, quum quatuor exercitus Poenorum, quatuorque* [z]) *duces omnia metu armisque tenerent, quum quaesitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet, praeter me, nemo profiteri nomen ausus esset, quum mihi qua-*

z) *quatuor* Gron. Crev.

quatuor et viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus; quid ita tum nemo aetatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? Utrum major aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quam tunc in Hispania erat? An majores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt? An aetas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? An cum Karthaginiensi hoste in Hispania, quam in Africa, bellum geri aptius est? Facile est, post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas, aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad oceanum, tot regulos, tot saevas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas: tam, Hercule, quam, si victor ex Africa redierim, ea ipsa elevare, quae nunc, retinendi mei caussa, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum in Africa commemorat; tamquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit. neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africae, et res egregias primo anno gessisse, et, quantum ad Karthaginienses duces adtinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me isto tu exemplo terrueris: si hoc bello, non priore, si nuper, et non annis ante quadraginta, ista clades accepta foret, qui ego minus in Africam, Regulo capto, quam, Scipionibus occisis, in Hispaniam trajicerem? Nec felicius Xanthippum Lacedaemonium Karthagini, quam me patriae meae sinerem natum esse: cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod possit in hominis unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Graecas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potius, Syracusanum regem, quum diu Sicilia

 Punico

Punico bello ureretur, transgressum in hanc eamdem Africam, avertisse eo bellum, unde venerat, refers[a])?

XLIV. *Sed quid, ultro metum inferre hosti, et ab se remoto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est? Majus praesentiusve ullum exemplum esse, quam Hannibal, potest? Multum interest, alienos populere fines, an tuos uri, exscindi, videas. plus animi est inferenti periculum, quam propulsanti. Ad hoc major ignotarum rerum est terror: bona malaque hostium ex propinquo ingressus fines adspicias. Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem; quanto minus quidquam in Africa Karthaginiensibus firmum ac stabile sit, infidis sociis, gravibus ac superbis dominis? Ad hoc nos, etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano, stetimus. Karthaginiensi nihil civilis roboris est. mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandae ingenia. Hic modo nihil morae sit, una et trajecisse me audietis, et ardere bello Africum, et molientem hinc Hannibalem, et obsideri Karthaginem. laetiores et frequentiores ex Africa exspectate nuncios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subjicit fortuna populi Romani, Dii foederis ab hoste violati testes, Syphax et Masinissa reges: quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. Multa, quae nunc ex intervallo non adparent, bellum aperiet. et id est viri et ducis, non deesse fortunae praebenti se, et oblata casu flectere ad consilium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Hannibalem; sed illum potius ego traham, quam ille me retineat. In sua terra cogam pugnare eum, et Karthago*[b]) *praemium victoriae erit, quam semiruta Bruttiorum castella. Ne quid interim, dum trajicio, dum expono exercitum in Africa, dum castra ad Kar-*

a) *refert* Gron.   b) add. *potius* Gron. Crev.

Karthaginem promoveo, respublica hic detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, quum victor tota Italia volitaret Hannibal, potuisti praestare, hoc vide ne contumeliosum sit, concusso jam et pene fracto Hannibale, negare, posse P. Licinium consulem virum fortissimum praestare: qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquae provinciae non venit. Si, Hercule, nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum; tamen ad dignitatem populi Romani, famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africae arma, videri nobis animum esse; nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem ducem Romanorum audere; et priore Punico bello, tum quum de Sicilia certaretur, toties Africam ab nostris exercitibusque c) et classibus obpugnatam; nunc, quum de Italia certetur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu Italia: uratur evasteturque in vicem Africa. Castra Romana potius Karthaginis portis inmineant, quam nos iterum vallum hostium ex moenibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceterae belli clades, quae in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quae ad rempublicam pertinent, et bellum, quod instat, et provincias, de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio, nec ad vos pertinens sit, si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic et ego contra gloriam ejus eludere, et meam verbis extollere velim. Neutrum faciam, Patres conscripti: et, si ulla alia re, modestia certe et temperando linguae adolescens senem vicero. Ita et vixi, et res gessi, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem.

c) *exercitibus* Gron. Crev.

XLV. Minus aequis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut pro-vincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. itaque Q. Fulvius, qui consul quater et censor fuerat, postulavit a consule, ut palam in senatu diceret, *permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? staturusque eo esset, quod censuissent, an ad populum laturus?* Quum Scipio respondisset, se, quod e republica esset, facturum; tum Fulvius, *Non ego ignarus, quid responsurus facturusve esses, quaesivi, quippe quum prae te feras, tentare magis, quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque a vobis, tribuni plebis, postulo*, inquit, *ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis.* Inde altercatio orta, quum consul negaret, aequum esse tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco senator rogatus sententiam diceret. Tribuni ita decreverunt, *Si consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet; nec de ea re ferri ad populum patiemur: si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus.* Consul diem ad conloquendum cum collega petiit. Postero die permissum senatui est. Provinciae ita decretae: alteri consuli Sicilia et triginta rostratae naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset: permissumque, ut in Africam, si id e republica esse censeret, trajiceret. alteri Bruttii et bellum cum Hannibale, cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Caecilius. hi et sortirentur inter se, compararentve, uter in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret: imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset. et ceteris, praeter consules praetoresque, qui exercitibus provinciisque praefuturi erant, prorogata imperia. Q. Caecilio sorte evenit, ut cum consule in Bruttiis adversus Hannibalem bellum gereret.

Ludi

Ludi deinde Scipionis magna frequentia et favore spectantium celebrati. Legati, Delphos ad donum ex praeda Hasdrubalis portandum missi, M. Pomponius Matho et Q. Catius, tulerunt coronam auream ducentum pondo, et simulacra spoliorum, ex mille pondo argenti facta. Scipio, quum, ut delectum haberet, neque impetrasset, neque magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit: et, quia inpensae negaverat reipublicae futuram classem, ut, quae ab sociis darentur ad novas fabricandas naves, acciperet. Etruriae primum populi, pro suis quisque facultatibus, consulem adjuturos polliciti. Caerites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis generis; Populonienses ferrum; Tarquinienses lintea in vela; Volaterrani interamenta navium et frumentum; Arretini triginta millia scutorum, galeas totidem, pila, gaesa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum et viginti millia modium, et in viaticum decurionibus remigibusque conlaturos: Perusini, Clusini, Rusellani abietem in fabricandas naves, et frumenti magnum numerum. abiete ex publicis silvis est usus. Umbriae populi, et praeter hos Nursini, et Reatini, et Amiternini, Sabinusque ager omnis, milites polliciti. Marsi, Peligni, Marrucinique, multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes, quum aequo foedere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta navium carinae, viginti quinqueremes, decem quadriremes, quum essent positae, ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat, naves instructae armataeque in aquam deductae sint.

XLVI. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis voluntariorum septem ferme millibus in naves inpositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consula-

sulares venit. ex eis eum sibi sumsit, quem L. Veturius consul habuerat. Metello, ut, quibus praefuisset legionibus, iis praeesset, (facilius cum adsuetis imperio rem gesturum ratus) permisit. Et praetores diversi in provincias profecti. Et, quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, a fossa Graeca ad mare versam, vendere quaestores jussi; indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset. indici praemium constitutum, quantae pecuniae ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio praetori urbis negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex senatusconsulto liceret habitare, ibi habitarent; animadverteretque in eos, qui alibi habitarent. Eadem aestate Mago, Hamilcaris filius, ex minore Baliarium insula, ubi hibernarat, juventute lecta in classem inposita, in Italiam triginta ferme rostratis navibus et multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit: Genuamque, nullis praesidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit. inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem adpulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Poenus, Savone oppido Alpino praeda deposita, et decem longis navibus in statione ad praesidium relictis, ceteris Karthaginem missis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat Scipionem trajecturum esse, ipse, societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit obpugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra, Hasdrubale cum exercitu deleto biennio ante, forent laetati, si par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque et M. Livium proconsulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum jusserunt, et Cn. Servilio praetori negotium datum, ut, si e repu-

blica

blica censeret esse, urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex urbe duci juberet. M. Valerius Laevinus Arretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naves onerarias Poenorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciae praeerat, captas, Coelius frumento misso ad Hannibalem commeatuque onustas, Valerius praedam Etruscam Ligurumque montanorum captivos Karthaginem perportantes, tradit. in Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile gestum. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Poenosque: nisi quod Punicum exercitum super morbum etiam fames adfecit. Propter Junonis Laciniae templum aestatem Hannibal egit; ibique aram condidit dedicavitque, cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Graecisque literis insculpto.

EPITOME LIBRI XXIX

Ex Sicilia C. Laelius in Africam a Scipione missus ingentem praedam reportavit, et mandata Masinissae Scipioni exposuit, conquerentis, quod nondum exercitum in Africam trajecisset. Bellum in Hispania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat; ipse in acie occisus, Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus est. Magoni, qui in Gallia et Liguribus erat, ex Africa et militum ampla manus missa, et pecuniae, quibus auxilia conduceret: praeceptumque, ut se Hannibali jungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios trajecit, et Locros, pulso Punico praesidio, fugatoque Hannibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idaea mater deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiae, carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idaea deportata Romam esset. tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiae. Lapis erat, quem matrem Deum incolae dicebant. Excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, ejus, qui in Hispania perierat, vir optimus a senatu judicatus, adolescens nondum quaestorius, quoniam ita responsum jubebat; ut numen id ab optimo viro reciperetur consecrareturque. Locrenses legatos Romam miserunt, qui de inpotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpinae abstulerat, et liberos eorum ac conjuges stupraverat. Pleminius, in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Quum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tamquam is luxuriaretur; missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam trajecit, senatus permissu. Syphax, accepta in matrimonium filia Hasdrubalis Gisgonis, amicitiae, quam cum Scipione ipse junxerat, renunciavit. Masinissa, rex Massyliorum, dum pro Karthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. quo per bellum saepe repetito, aliquot proeliis a Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est: et cum ducentis equitibus exsul Scipioni se junxit: et cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio, adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Uticae depulsus, hiberna communivit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere adversus Han-

Hannibalem pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta quatuordecim millia. Inter censores. M. Livium et Claudium Neronem, notabilis discordia fuit. nam et Claudius Livio collegae equum ademit, quod a populo damnatus actusque in exsilium fuerat; et Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset, et quod non bona fide secum in gratiam redisset. Idem omnes tribus, extra unam, aerarias reliquit, quod et innocentem se damnassent, et postea consulem censoremque fecissent.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXIX

Scipio, postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque: ex iis trecentos juvenes, florentes aetate et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad usum, neque centuriati, neque armati, servarentur. Tum ex totius Siciliae juniorum numero principes genere et fortuna trecentos equites, qui secum in Africam trajicerent, legit: diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique multos labores, magna pericula adlatura videbatur; neque ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quae dicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt. tum Scipio, *renunciari sibi*, dixit, *quosdam equites Siculorum, tamquam gravem et duram, horrere eam militiam. Si qui ita animati essent, malle eos sibi jam tum fateri, quam postmodo querentes, segnes atque inutiles milites reipublicae esse. Expromerent, quid sentirent: cum bona venia se auditurum.* Ubi ex his unus ausus est dicere, *se prorsus, si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare;* tum Scipio ei, *Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque*

que et cetera instrumenta militiae tradas, et tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque. Laeto conditionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare, et vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti, sine publica inpensa. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque proeliis rempublicam adjuvisse. Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit; maxime qui sub duce Marcello militaverant: quos quum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium obpugnandarum. nihil enim parvum, sed Karthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat; ex Italia advecto parcit: veteres naves reficit, et cum iis C. Laelium in Africam praedatum mittit; novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factae erant, ut in sicco hibernarent. Praeparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Graeci res a quibusdam Italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu, repetebant. Omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliae populis, grata fuit; eoque enisius ad bellum adjuverunt. Eadem aestate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Ilergete Indibili, nulla alia de caussa, quam per admirationem Scipionis contemtu imperatorum aliorum orto. *Eum superesse unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis,* rebatur. *eo nec*

in

in Hispania caesis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse: et, postquam in Italia gravius bellum urgueret, adversus Hannibalem eum arcessitum. praeterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut inconditam turbam tironum, esse. numquam talem occasionem liberandae Hispaniae fore. Servitum ad eam diem aut Karthaginiensibus, aut Romanis: nec in vicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Karthaginienses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse. ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque. Haec aliaque dicendo non populares modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat, et alios finitimos sibi atque illis populos. itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt.

II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne gliſceret prima neglegendo bellum, junctis et ipsi exercitibus, per agrum Ausetanum, hostico, tamquam pacato, clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere. trium millium spatio procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequidquam tentatum, ut discederetur ab armis. dein, quum in pabulatores Romanos inpetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, submisso ab statione Romana equitatu, proelium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente, postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendere. Medii Ausetani erant: cornua dextrum Ilergetes, laevum ignobiles tenebant Hispani populi. Inter cornua et mediam aciem intervalla patentia satis late fecerant; qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent. Et Romani, more suo exercitum quum instruxissent, id modo hostium imitati sunt,

ut

ut inter legiones et ipsi patentes equiti relinquerent vias. Ceterum Lentulus, ei parti usum equitis fore ratus, quae prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hostium acie vias permittere equos jubeat: ipse, coepta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimae legioni, quae in laevo cornu adversus Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit; postquam aequata ibi pugna est, ad L. Manlium, inter prima signa hortantem, ac subsidia, quibus res postulabat locis, inducentem, venit. indicat tuta ab laevo cornu esse: jam missum ab se Cornelium Servium procella equestri hostes circumfusurum. Vix haec dicta dederat, quum Romani equites, in medios invecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum viam inmittendi equos clauserunt. Itaque, omissa pugna equestri, ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordines, et trepidationem pavoremque, et fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, *ut perculsos invadant, neu restitui aciem patiantur.* non sustinuissent tam infestum inpetum barbari, ni regulus ipse Indibilis cum equitibus ad pedes degressis [a]) ante prima signa peditum se objecisset. Ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. tandem postquam ii, qui circa regem, seminecem restantem, deinde pilo terrae adfixum, pugnabant, obruti telis obcubuerunt, tum fuga passim coepta, pluresque caesi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, et quia perculsis acriter institerunt Romani. nec ante abscessum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum caesa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paullo amplius ducenti, maxime in laevo cornu, ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex proelio effugerant,

a) *degressus* Gron.

gerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

III. Tum a Mandonio evocati in concilium, conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faciendam censuerunt. Quibus, culpam in auctorem belli Indibilem, ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma, et dedentibus sese, responsum est: *In deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent vivos: sin minus, exercitus se in agrum Ilergetum Ausetanorumque, et deinceps aliorum populorum ducturos.* Haec dicta legatis, renunciataque in concilium. Ibi Mandonius ceterique principes comprehensi et traditi ad supplicium. Hispaniae populis reddita pax: stipendium ejus anni duplex et frumentum sex mensium imperatum, sagaque et togae exercitui, et obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniae rebellantis tumultu, haud magno motu, intra paucos dies concito et compresso, in Africam omnis terror versus. C. Laelius nocte ad Hipponem Regium cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus, pacis modo incuriose agentibus, magna clades inlata: nunciique trepidi Karthaginem terrore ingenti complevere, classem Romanam Scipionemque imperatorem (et fama fuerat jam in Siciliam transgressum) advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in majus, metu augente, accipiebant. itaque primo terror pavorque, dein [b]) moestitia animos incessit: *tantum fortunam mutasse, ut, qui modo ipsi exercitum ante moenia Romana habuissent victores, stratisque tot hostium exercitibus, omnes Italiae populos aut vi aut voluntate in deditionem accepissent; ii, verso Marte, Africae populationes et obsidionem Karthaginis visuri*

b) *deinde* Gron. Crev.

furi forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem praebuisse; majorem semper frequentioremque pro tot caesis exercitibus subolescentem. Suam plebem inbellem in urbe, inbellem in agris esse. mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. Jam reges, Syphacem post conloquium cum Scipione alienatum; Masinissam aperta defectione infestissimum hostem. nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec Magonem ex Gallia movere tumultus quidquam, nec conjungere sese Hannibali: et Hannibalem ipsum jam et fama senescere, et viribus.

IV. In haec deflenda prolapsos ab recenti nuncio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quonam modo obviam praesentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Jam haec agentibus nuncius tandem venit, Laelium, non Scipionem, copiasque, quantae ad incursiones agrorum, satis sint, transvectas; summae belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosque regulos, firmandae societatis caussa, coeptae. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut in c) Italiam trajiceret. Missi et d) ad duos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent: ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque naves longae, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admoveret, conjungeretque se Hannibali. Haec Karthagine parabant agitabantque. Ad Laelium praedas ingentes ex agro inermi ac nudo praesidiis agentem Masinissa, fama Romanae

c) *in* del. *Gron. Crev.* d) *et* del. *Gron.*

manae classis excitus, cum equitibus paucis venit. Is *segniter rem agi ab Scipione* questus, *quod tum non jam exercitum in Africam trajecisset, perculsis Karthaginiensibus, Syphace inpedito finitimis bellis, quem incertum haerere; si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem, ne cessaret. Se, quamquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis adfuturum peditum equitumque. Nec ipsi Laelio morandum in Africa esse. classem credere profectam a Karthagine, cum qua, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi certamen.*

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Laelius postero die naves praeda onustas ab Hippone solvit, revectusque in Siciliam mandata Masinissae Scipioni exposuit. Eisdem ferme diebus naves, quae ab Karthagine ad Magonem missae erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem: qui, legatorum auditis verbis, jubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum et Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *et missum se ad eos vindicandos in libertatem*, ait, *et*, *ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo praesidia: sed, quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse. satis scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio juncturum. multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur.* Galli, *summam ad id suam voluntatem esse*, dicere: *sed, quum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat auxiliis adjutum ab sese Poenum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum incursuros. Ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adjuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Ro-*

mana sint, libera consilia esse. illos armare juventutem, et capessere pro parte bellum, aequum esse. Ligures haud abnuere: tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit: junctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat: si Poenus sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eadem regione circa Arminum Italiae praesidio futurus.

VI. Post reditum ex Africa C. Laelii, et Scipione stimulato Masinissae adhortationibus, et militibus, praedam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis, ad trajiciendum quam primum, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quae sub defectionem Italiae desciverat et ipsa ad Poenos. Spes autem adfectandae ejus rei ex minima re adfulsit. Latrociniis magis, quam justo bello, in Bruttiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, et Bruttiis, non societate magis Punica, quam suopte ingenio, congruentibus in eum morem. Postremo Romani quoque, jam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Locrenses circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant. in eo captivorum numero fabri quidam fuere, adsueti forte apud Poenos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii, cogniti ab Locrensium principibus, qui pulsi ab adversa factione, quae Hannibali Locros tradiderat, Rhegium se contulerant, quum cetera percunctantibus, (ut mos est, qui diu absunt) quae domi agerentur, exposuissent, spem fecerunt, si redemti ac remissi forent, arcem se iis tradituros. ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Karthaginienses esse. Itaque, ut qui simul desiderio patriae

ange-

angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemtis extemplo iis remissisque, quum ordinem agendae rei composuissent, signaque, quae procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem p[illegible] exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum: quum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent; tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi, jussique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere: et Q. Pleminio propraetori scriptum, ut rei agendae adesset. Profecti ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis. qui parati intentique, et ipsi scalas ad id ipsum factas cum demisissent, pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Poenorum, ut in nullo tali metu, sopitos inpetus est factus. quorum gemitus primo morientium exauditus; deinde subita consternatio ex somno et tumultus quum caussa ignoraretur; postremo certior res, aliis excitantibus alios. jamque *ad arma* pro se quisque vocabat: *hostes in arce esse, et caedi vigiles.* obpressique forent Romani, nequaquam numero pares, ni clamor, ab iis, qui extra arcem erant, sublatus, incertum, unde accidisset, (omnia vana augente nocturno tumultu) fecisset. Itaque velut plena jam hostium arce territi Poeni, omisso certamine, in alteram arcem (duae sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus praemium in medio positam. Ex arcibus duabus proeliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico praesidio praeerat: arcessentes e) ex propinquis locis subsidia copias augebant. Ipse postremo veniebat Hannibal. nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Poenorum, ad Romanos inclinasset.

e) *et arcessentes* Gron. Crev.

VII. Scipioni ut nunciatum eſt, in majore diſcrimine Locris rem verti, ipſumque Hannibalem adventare; ne praeſidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipſe a Meſſana, L. Scipione fratre in praeſidio ibi relicto, quum primum aeſtu fretum [illegible]natum eſt, naves mari ſecundo miſit. Et Hannibal, a Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris abeſt) nuncio praemiſſo, ut ſui luce prima ſumma vi proelium cum Romanis ac Locrenſibus conſererent, dum ipſe, averſis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam adgrederetur, ubi luce coeptam invenit pugnam, ipſe nec in arcem ſe includere, turba locum artum inpediturus, voluit; neque ſcalas, quibus ſcanderet muros, adtulerat. ſarcinis in acervum conjectis, quum haud procul muris ad terrorem hoſtium aciem oſtendiſſet, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum ſcalae, quaeque alia ad obpugnandum opus erant, parantur, ad viſendum qua maxime parte adgrederetur. progreſſus ad murum, ſcorpione icto, qui proximus eum forte ſteterat, territus inde tam periculoſo caſu, receptui canere quum juſſiſſet, caſtra procul ab ictu teli communiit. Claſſis Romana a Meſſana Locros, aliquot horis die ſuperante, acceſſit: expoſiti omnes e navibus, et ante occaſum ſolis urbem ingreſſi ſunt. Poſtero die coepta ex arce a Poenis pugna: et Hannibal, jam ſcalis aliiſque omnibus ad obpugnationem paratis, ſubibat muros: quum repente in eum, nihil minus quam tale quidquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani. ad ducentos inprovidos, quum invaſiſſent, occidunt. ceteros Hannibal, ut conſulem adeſſe ſenſit, in caſtra recipit: nuncioque miſſo ad eos, qui in arce erant, ut ſibimet ipſi conſulerent, nocte motis caſtris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis, quae tenebant, ut is tumultus hoſtem moraretur, agmen ſuorum fugae ſimili curſu ante noctem adſecuti ſunt.

VIII.

VIII. Scipio, ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit: de auctoribus supplicium sumsit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adversus Romanos, concessit. *Publice nec dare, nec eripere se quidquam Locrensibus*, dixit, *Romam mitterent legatos: quam senatus aequum censuisset, eam fortunam habituros. Illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Karthaginiensibus fuerint.* Ipse, Q. Pleminio legato praesidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam trajecit. Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Karthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non aequo modo animo pati, sed prope lubenti possent. verum enimvero tantum Pleminius Hamilcarem praesidii praefectum, tantum praesidiarii milites Romani Poenos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. nihil omnium, quae inopi invisas opes potentioris faciunt, praetermissum in oppidanos est ab duce, aut a militibus: in corpora ipsorum, in liberos, in conjuges infandae contumeliae editae. Nam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit: nec alia modo templa violata, sed Proserpinae etiam, intacti omni aetate, thesauri; praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiae naves, laceratae naufragiis, nihil in terram integri, praeter sacram pecuniam Deae, quam asportabant, extulerant; tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem objecit, atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

IX. Summae rei Pleminius praeerat: militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio abduxerat, pars sub tribu-

nis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus quorum erat, obvius forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit. cui quum jussu tribunorum ademtum poculum esset, jurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Pleminii milites, tribunorumque; ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites quum ad Pleminium, cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum jactata in jurgiis referentes; accensus ira domo sese proripuit, vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum spoliandis iis (repugnabant enim, militemque inplorabant) tempus teritur, repente milites, feroces recenti victoria, ex omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt. et, quum violata jam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo inpotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu, non majestatis modo, sed etiam humanitatis, in legatum inpetum, lictoribus prius indignum in modum mulcatis, faciunt. tum ipsum, ab suis interceptum et seclusum, hostiliter lacerant, et prope exsanguem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nunciatis, Scipio, post paucos dies Locros hexeri advectus, quum caussam Pleminii et tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato, relictoque in ejusdem loci praesidio, tribunis sontibus judicatis, et in vincula conjectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas rediit. [f]) Pleminius inpotens irae, neglectam ab Scipione et nimis leviter latam suam injuriam ratus, nec quemquam aestimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem ejus patiendo sensisset, tribunos adtrahi ad se jussit; laceratosque omnibus, quae pati corpus ullum potest, suppliciis interfecit: nec satiatus vivorum poena, insepultos projecit. Simili crudelitate et in Locrensium

f) *redit* Gron. Crev.

ſium principes eſt uſus, quos ad conquerendas injurias ad P. Scipionem profectos audivit. et, quae antea per libidinem atque avaritiam foeda exempla in ſocios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiae atque invidiae non ſibi modo, ſed etiam imperatori, eſſe.

X. Jam comitiorum adpetebat tempus, quum P. Licinii conſulis literae Romam adlatae, *ſe exercitumque ſuum gravi morbo adfectari: nec ſiſti potuiſſe, ni eadem vis mali, aut gravior etiam, in hoſtes ingruiſſet. Itaque, quoniam ipſe venire ad comitia non poſſet, ſi ita Patribus videretur, ſe Q. Caecilium Metellum dictatorem comitiorum cauſſa dicturum: exercitum Q. Caecilii dimitti, e republica eſſe. Nam neque uſum ejus ullum in praeſentia eſſe, quum Hannibal jam in hiberna ſuos receperit; et tanta inceſſerit in ea caſtra vis morbi, ut, niſi mature dimittantur, nemo omnium ſuperfuturus videatur.* ea conſuli a Patribus facienda, ut e republica fideque ſua duceret, permiſſa. Civitatem eo tempore repens religio invaſerat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de coelo lapidatum inſpectis. *Quandoque hoſtis alienigena terrae Italiae bellum intuliſſet, eum pelli Italia vincique poſſe, ſi mater Idaea a Peſſinunte Romam advecta foret.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quod et legati, qui donum Delphos portaverant, referebant: et ſacrificantes ipſos Pythio Apollini litaviſſe, et reſponſum oraculo editum, majorem multo victoriam, quam cujus ex ſpoliis dona portarent, adeſſe populo Romano. In ejuſdem ſpei ſummam conferebant P. Scipionis velut praeſagientem animum de fine belli, quod depopoſciſſet provinciam Africam. Itaque quo maturius fatis, ominibus, oraculiſque portendentis ſeſe victoriae compotes fierent, id cogitare, quae ratio tranſportandae Romam Deae eſſet.

XI. Nullaſdum in Aſia civitates ſocias habebat populus Romanus. tamen memores, Aeſculapium quoque

ex Graecia quondam, hauddum ullo foedere sociata, valetudinis populi caussa arcessitum, et jam cum Attalo rege, propter commune adversus Philippum bellum, coeptam amicitiam esse, facturum eum, quae possit, populi Romani caussa, legatos ad eum decernunt, M. Valerium Laevinum, qui bis consul fuerat, ac res in Graecia gesserat, M. Caecilium Metellum praetorium, Ser. Sulpicium Galbam aedilitium, duos quaestorios, Cn. [g]) Tremellium Flaccum, et M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda majestas nomini Romano esset, decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos quum escendissent, oraculum adierunt, consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi ejus, quam sibi spem populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, *Per Attalum regem compotes ejus fore, quod peterent. quum Romam Deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romae esset, hospitio exciperet.* Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis lapidem, quam [h]) matrem Deum esse incolae [i]) dicebant, tradidit, ac deportare Romam jussit. Praemissus ab legatis M. Valerius Falto nunciavit, Deam adportari. quaerendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio exciperet. Q. Caecilius Metellus dictator ab consule in Bruttiis comitiorum caussa dictus, exercitusque ejus dimissus: magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, quum provinciam Graeciam haberet. Praetores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis, dictator sese magistratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebeji septies instau-

g) C. Gron. Crev.
h) *quem* Gron.
i) *incolae esse* Gron. Crev.

instaurati. Curules erant aediles Cn. et L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat: absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus et M. Junius Pennus plebeji aediles fuerunt. Aedem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, septimodecimo anno postquam a patre ejus primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus M. Aemilius Regillus.

XII. Neglectae eo biennio res in Graecia erant. itaque Philippus Aetolos, desertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus, ad petendam et paciscendam subegit pacem. quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Aetolis P. Sempronius proconsul, successor imperii missus Sulpicio, cum decem millibus peditum, et mille equitibus, et triginta quinque rostratis navibus (haud parvum momentum ad opem ferendam sociis) obpressisset. Vixdum pace facta, nuncius regi venit, Romanos Dyrrachium venisse: Parthinosque et propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res: Dimallumque obpugnari. Eo se verterant Romani ab Aetolorum, quo missi erant, auxilio, irati, quod sine auctoritate sua adversus foedus cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit; quo Sempronius se receperat, misso Laetorio legato cum parte copiarum et quindecim navibus in Aetoliam, et ad visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatium vastavit, et, ad urbem admotis copiis, potestatem pugnae Romano fecit. quem postquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem obpugnaret, et cum Romanis quoque, sicut cum Aetolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus,

taedio diutini belli, Epirotae, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere; satis confidere, conventuram eam, adfirmantes, si ad conloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facile impetratum, (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phoenice urbs est Epiri: ibi prius conlocutus rex cum Aëropo[k]), et Darda, et Philippo Epirotarum praetoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Adfuit conloquio et Amynander Athamanum rex, et magistratus alii Epirotarum et Acarnanum. Primus Philippus praetor verba fecit, et petiit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, et Dimallum, et Bargulum, et Eugenium Romanorum essent. Atintania, si, missis Romam legatis, ab senatu impetrasset, Macedoni accederet. In eas conditiones quum pax conveniret, ab rege foederi adscripti, Prusia Bithyniae rex, Achaei, Boeoti, Thessali, Acarnanes, Epirotae: ab Romanis, Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Haec conscripta consignataque sunt, et in duos menses induciae factae, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem juberet. jusseruntque omnes tribus: quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in praesentia levari volebant bellis[l]). P. Sempronius, pace facta, ad consulatum Romam decessit.

XIII. P. Sempronio, M. Cornelio consulibus[m]) (quintusdecimus is annus Punici belli erat) provinciae, Cornelió Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretae. Praetoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio

k) *Eropo* Gron. Crev.

l) *bellis volebant* Gron. Crev.

m) *M. Cornelio, P. Sempronio consulibus* Gron. Crev.

dio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli e republica visum esset. Et M. Livio, et Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliae praesidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, cum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio praetori in Sicilia Cannensis exercitus duae legiones decretae. T. Quinctius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, propraetores, sicut priore anno, cum vetere uterque praesidio, obtinerent. De Hispaniae imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem, L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum, proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias jusserunt. Consules delectum habere instituerunt, et ad novas scribendas in Bruttios legiones, et in ceterorum (ita enim jussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

XIV. Quamquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, (occultantibus id, credo, Patribus, ne praescirent [n]) Karthaginienses) tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello Punico adesse. Impleverat ea res superstitionum animos, pronique et ad nuncianda, et ad credenda prodigia erant, eo plura vulgabantur. *Duos soles visos: et nocte interluxisse: et facem Setiae ab ortu solis ad occidentem porrigi visam. Tarracinae portam, Anagniae et portam et multis locis murum de coelo tactum. In aede Junonis Sospitae Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum caussa diem unum supplicatio fuit: et novemdiale sacrum, quod

n) *rescirent* Gron.

quod de coelo lapidatum esset, factum. Eo accessit consultatio de matre Idaea accipienda, quam praeterquam quod M. Valerius, unus ex legatis praegressus, actutum in Italia fore nunciaverat, recens nuncius aderat, Tarracinae jam esse. Haud parvae rei judicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. Veram certe victoriam ejus rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresve, suffragio seu Patrum, seu plebis delatos. P. Scipionem, Cn. filium, ejus qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quaestorium, judicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum esse. id quibus virtutibus inducti ita judicarint, sicut proditum a proximis memoriae temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem; ita meas opiniones, conjectando rem vetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire jussus obviam Deae, isque eam de nave accipere, et in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessit o), sicut erat jussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronae primores civitatis, inter quas unius Claudiae Quintae insigne est nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eae per manus, succedentes deinceps aliae aliis, omni effusa civitate obviam, thuribulis ante januas positis, qua praeferebatur, atque accenso p) thure, precantibus, ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in aedem Victoriae, quae est in Palatio, pertulere Deam pridie Idus Aprilis; isque dies festus fuit. populus frequens dona Deae in Palatium tulit, lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia adpellata.

XV. Quum de supplemento legionum, quae in provinciis erant, ageretur; *tempus esse*, a quibusdam senatoribus subjectum est, *quae dubiis in rebus utcumque tolerata*

o) *accessisset* Gron. p) *incenso* Gron. Crev.

rata essent, ea, demto jam tandem Deum benignitate metu, non ultra pati. Erectis exspectatione Patribus, subjecerunt: *colonias Latinas duodecim, quae Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiae, quasi honoris et beneficii caussa, habere: quum interim boni obedientesque socii, pro fide atque obsequio in populum Romanum* [q]), *continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.* Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope jam obliteratae, quam ira irritata est. itaque, nihil prius referre consules passi, decreverunt, *ut consules magistratus denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circejis, Narnia, Interamna,* (eae namque coloniae in ea caussa erant) *Romam excirent: iis imperarent, quantum quaeque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summae numerum peditum daret, et equites centenos vicenos. si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare: pedites equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicumque extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri ejus coloniae magistratus legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium praeterea iis coloniis in millia aeris asses singulos imperari exigique quotannis: censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placere eamdem, quam populo Romano: deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent.* Ex hoc senatusconsulto, adcitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum, consules quum militem stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac reclamare. negare *tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enisu-*

q) *in populum Romanum* l. *imperii Romani* Gron.

enisuros. Orare atque obsecrare, *ut sibi, senatum adire ac deprecari liceret. nihil se, quare perirè merito deberent, admisisse: sed, si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere.* Consules obstinati manere legatos Romae jubent; magistratus ire domos ad delectus habendos. nisi summa militum, quae imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita praecisa spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

XVI. Altera item [r]) res, prope aeque longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Laevino est. qui, *privatis conlatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem, aequum esse* dixit. *nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam praecipuam curam esse. Nam, praeterquam quod aliquid proprie ad consulem ejus anni, quo conlatae pecuniae essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, inopi aerario, nec plebe ad tributum sufficiente.* Grata ea Patribus admonitio fuit: jussisque referre consulibus, decreverunt, *ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam praesentem ii, qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quae ignoratae ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatae sunt. nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut neglegentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensium, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleae, (ut Graecis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quaerentibus consulibus *Locrenses se* dixerunt *esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quae pati ne Kartha-*

r) *itidem* Gron. Crev.

Karthaginienses quidem velit populus Romanus. Rogare, uti sibi Patres adeundi, deplorandique aerumnas suas potestatem facerent.

XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis: *Scio* [s]), *quantum aestimentur nostrae apud vos querelae, Patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, et quomodo proditi Locri Hannibali sint, et quomodo, pulso Hannibalis praesidio, restituti in ditionem vestram. quippe si et culpa defectionis procul a publico consilio absit, et reditum in vestram ditionem adpareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra; magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas injurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego caussam utriusque defectionis nostrae in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia; unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, omnium nobis recte perperamque factorum testis, agatur; alterius, quod, qualescumque sumus, tamen haec, quae passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, Patres conscripti, nos, quum praesidium Punicum in arce nostra haberemus, multa foeda et indigna, et a praefecto praesidii Hamilcare, et ab Numidis Afrisque passos esse. Sed quid illa sunt, conlata cum iis, quae hodie patimur? Cum bona venia, quaeso, audiatis, Patres conscripti, id, quod invitus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos, an Karthaginienses principes terrarum* [t]) *videat. si ex iis, quae Locrenses aut ab illis passi sumus, aut a vestro praesidio nunc quum maxime patimur, aestimandum Romanum ac Punicum imperium sit; nemo non illos sibi, quam vos, dominos praeoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Quum a Karthaginiensibus injurias tanto minores acciperemus, ad vestram imperatorem confugimus: quum a vestro praesidio plusquam*

s) inser. *inquit* Gron. Crev. t) *terrarum* leg. *orbis terrarum* Gron. Crev.

quam hostilia patiamur, nusquam alio, quam ad vos, querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres conscripti, aut ne ab Diis quidem inmortalibus quod precemur, quidquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum praesidio ad recipiendos a Karthaginiensibus Locros, et cum eodem ibi relictus est praesidio. In hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum libere ultimae miseriae) nec hominis quidquam est, Patres conscripti, praeter figuram et speciem; neque Romani civis, praeter habitum, vestitumque, et sonum Latinae linguae. Pestis ac bellua inmanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulae ferunt. At si scelus, libidinemque, et avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque inprobitatem esse voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt: constuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum injuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec vobis operae est audire singula, quae passi sumus. communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris; nego quemquam hominem expertem injuriae esse; nego ullum genus sceleris, libidinis, avaritiae superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, praetermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior, quum hostes bello urbem cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis obpressit. Omnia, quae captae urbes patiuntur, passi sumus, et quum maxime patimur, Patres conscripti; omnia, quae cru-

crudelissimi atque inportunissimi tyranni scelera in obpressos cives edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros, et conjuges, edidit.

XVIII. *Unum est, de quo nominatim et nos queri religio infixa animis cogat, et vos audire, et exsolvere rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, Patres conscripti. Vidimus enim, cum quanta ceremonia non vestros solum colatis Deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinae, de cujus sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello: qui quum, ex Sicilia rediens, Locros classe praeterveheretur, inter alia foeda, quae propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinae, intactos ad eam diem, spoliavit: atque ita, pecunia in naves inposita, ipse terra est profectus. Quid ergo evenit, Patres conscripti? Classis postero die foedissima tempestate lacerata, omnesque naves, quae sacram pecuniam habuerunt, in litora nostra ejectae sunt. Qua tanta clade edoctus tandem Deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinae referri jussit. nec tamen illi umquam postea prosperi quidquam evenit: pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos, obcubuit. Haec quum audisset legatus vester, tribunique militum, et mille alia, quae non augendae religionis caussa, sed praesentis Deae numine saepe comperta nobis majoribusque nostris, referebantur; ausi sunt nihilominus sacrilegas admovere manus intactis illis thesauris, et nefanda praeda se ipsos ac domos contaminare suas et milites vestros. quibus, per, vos, fidem vestram, Patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis; ne, quod piaculum commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publica clade luant. Quamquam ne nunc quidem, Patres conscripti, aut in ducibus, aut in militibus vestris cessat ira Deae. Aliquoties jam inter se*

signis conlatis concucurrerunt u). *dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant: non acrius cum Karthaginiensibus, quam inter se ipsi, ferro dimicaverunt. praebuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, ni adcitus ab nobis Scipio intervenisset. At, Hercule, milites contactos sacrilegio furor agitat: in ducibus ipsis puniendis nullum Deae numen adparuit? Immo ibi praesens maxime fuit. Virgis caesi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, praeterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis, exsanguis est relictus: recreatus deinde legatus ex vulneribus, tribunos militum in vincula conjectos, dein verberatos, servilibusque omnibus suppliciis cruciatos trucidando occidit; mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has Dea poenas a templi sui spoliatoribus habet: nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Majores quondam nostri, gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox est,* abstinerent manus: Deam sua templa defensuram. *Quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. ad aliquantum jam altitudinis excitata erant moenia, quum subito conlapsa ruina sunt. Sed et nunc, et saepe alias Dea suam sedem, suumque templum aut tutata est, aut a violatoribus gravia piacula exegit. nostras injurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quam vos, Patres conscripti. Ad vos vestramque fidem supplices confugimus. nihil nostra interest, utrum sub illo legato* v), *sub illo praesidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali et Poenis ad supplicium dedatis. Non postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta caussa credatis. Veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. Si quidquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos praeter-*

u) *concurrerunt* Gron. Crev. v) *sub illo legato* del. Gron.

termisit; non recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur; et ille omni divino humanoque liberetur scelere.

XIX. Haec quum ab legatis dicta essent, quaesissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem; responderunt, *missos legatos esse, sed eum belli adparatu occupatum esse: et in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum. Et, legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse: quum, inter eum et tribunos cognita caussa, tribunos in vincula conjecerit; legatum aeque sontem, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit.* Jussis excedere e templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio, principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius, natum eum ad conrumpendam disciplinam militarem, arguere. *Sic et in Hispania plus prope per seditionem militum, quam bello, amissum. externo et regio more et indulgere licentiae militum, et saevire in eos.* Sententiam deinde aeque trucem orationi adjecit. *Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, et ex vinculis caussam dicere: ac, si vera forent, quae Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P. Scipionem, quod de provincia decessisset injussu senatus, revocari: agique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Locrensibus coram senatum respondere, Quas injurias sibi factas quererentur, eas neque senatum, neque populum Romanum factas velle. Viros bonos, sociosque, et amicos eos adpellari: liberos, conjuges, quaeque alia erepta essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinae sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thesauros reponi: et sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti, violati essent, quae piacula, quibus Diis, quibus hostiis, fieri placeret. Milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum Latini*

tini nominis in praesidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiae, accensis studiis pro Scipione et adversus Scipionem, non potuere. Praeter Pleminii facinus Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem cultus jactabatur: *cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis eum palaestraeque operam dare: aeque segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amoenitate frui: Karthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia conruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis, quam hosti, metuendum.*

XX. Haec quamquam partim vera, partim mixta, eoque similia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia: qui, de ceteris Maximo adsensus, de Scipionis caussa dissensit. *Qui enim convenire, quem modo civitas juvenem admodum* x) *recuperandae Hispaniae delegerit ducem, quem, recepta ab hostibus Hispania, ad inponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum, eum repente, tamquam Q. Pleminium, indicta caussa prope damnatum, ex provincia revocari? quum ea, quae in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne praesente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud, quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium praetorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum praetore mitterent, et duos tribunos plebei* y)*, atque aedilem. cum eo consilio praetorem cognoscere. si ea, quae Locrenses facta quererentur, jussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere juberent. Si P. Scipio jam in Africam trajecisset, tribuni plebis atque aedilis cum duobus legatis, quos maxime praetor idoneos* cen-

x) *admodum, unum* Gron. Crev. y) *plebis* Crev.

censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque aediles, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui praeessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius et decem legati comperissent, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret. Hoc facto senatusconsulto, cum tribunis plebis actum est, ut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum praetore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quae Locris in templo Proserpinae tacta, violata, elataque inde essent. Tribuni plebis cum praetore et decem legatis profecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus: iis aedilis plebis datus, quem, si aut in Sicilia praetori dicto audiens non esset Scipio, aut jam in Africam trajecisset, prendere tribuni juberent, ac jure sacrosanctae potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam Messanam, consilium erat.

XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium adtinet. alii, auditis, quae Romae acta essent, in exsilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse, et ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, et cum eo seditionis principes, conjicerent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu tum praetoris jussu, traditi in custodiam Rheginis. Praetor legatique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere. omnem enim sacram pecuniam, quaeque apud Pleminium, quaeque apud milites erat, conquisitam, cum ea quam ipsi secum adtulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt. tum vocatos ad concionem milites praetor signa extra urbem efferre jubet, castraque in campo locat, cum gravi edicto, *Si quis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset. Locrensibus se permittere, ut,*

sui quisque cognosset, prehenderet. si quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui. non levi defuncturum poena, qui non restituisset. Locrensium deinde concionem habuit, atque, *iis libertatem legesque suas populum Romanum senatumque restituere*, dixit. *Si qui Pleminium aliumve quem accusare vellet, Rhegium se sequeretur. Si de P. Scipione publice queri vellent, ea, quae Locris nefarie in Deos hominesque facta essent, jussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam; ibi se cum consilio cogniturum.* Locrenses praetori legatisque, et senatui ac populo Romano gratias egere: *se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quamquam parum injuriis civitatis suae doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi, quam inimicum, malint esse. pro certo se habere, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. Natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et praetori et consilio haud mediocre onus demtum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium, et ad duo et triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miserunt: ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quae vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris solutaque militiae disciplina, comperta oculis perferrent Romam.

XXII. Venientibus eis Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum sese paravit. exercitum omnem eo convenire, classem expediri jussit, tamquam dimicandum eo die terra marique cum Karthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter acceptis postero die terrestrem navalemque exercitus, non instructos modo, sed hos decurrentes, classem in portu, simulacrum et ipsam edentem navalis pugnae, ostendit: tum circa armamentaria et horrea aliumque belli adparatum visendum praetor legatique ducti. Tantaque admiratio singula-

gula-

gularum univerſarumque rerum incuſſa, ut ſatis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Karthaginienſem populum, aut nullo alio poſſe. juberentque, quod Dii bene verterent, trajicere, et ſpei conceptae, quo die illum omnes centuriae priorem conſulem dixiſſent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere: adeoque laetis inde animis profecti ſunt, tamquam victoriam, non belli magnificum adparatum, nunciaturi Romam eſſent. Pleminius, quique in eadem cauſſa erant, poſtquam Romam eſt ventum, extemplo in carcerem conditi. ac primo producti ad populum ab tribunis, apud praeoccupatos Locrenſium clade animos, nullum miſericordiae locum habuerunt. poſtea, quum ſaepius producerentur, jam ſeneſcente invidia, molliebantur irae: et ipſa deformitas Pleminii memoriaque abſentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis eſt, quam judicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert, ludis votivis, quos Romae Africanus iterum conſul faciebat, conatum per quoſdam, quos pretio conruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occaſionem. patefacto dein ſcelere, delegatum in Tullianum ex ſenatuſconſulto. De Scipione nuſquam, niſi in ſenatu, actum. ubi omnes legatique et tribuni, claſſem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut ſenatus cenſeret, primo quoque tempore in Africam trajiciendum; Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia eſſent, ipſe legeret, quos in Africam ſecum trajiceret, quos provinciae relinqueret praeſidio.

XXIII. Dum haec apud Romanos geruntur, Karthaginienſes quoque, quum, ſpeculis per promontoria omnia poſitis, percunctantes paventeſque ad ſingulos nuncios ſollicitam hiemem egiſſent, haud parvum et ipſi tuendae Africae momentum adjecerunt ſocietatem

Syphacis regis, cujus maxime fiducia trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, quum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt: sed mentio quoque inchoata adfinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis. Ad eam rem consummandam tempusque nuptiis statuendum (jam enim et nubilis erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate (et sunt ante omnes Numidae barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem ab Karthagine arcessit, maturatque nuptias: et inter aliam gratulationem, ut publicum quoque foedus privato adjiceretur, societas inter populum Karthaginiensem regemque, data ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque habituros, jurejurando adfirmatur. Ceterum Hasdrubal, memor et cum Scipione initae regi societatis, quam vana et mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eae nuptiae essent, dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellae adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, *Ne prioribus suis promissis fretus in Africam trajiciat. Se et nuptiis civis Karthaginiensis, filiae Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, et publico etiam foedere cum populo Karthaginiensi junctum. Optare* b) *primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Karthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut haec, aut illa, abnuentem alteram societatem, sequi necesse sit. Si non abstineat Africa Scipio, et Karthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, et pro terra Africa, in qua et ipse sit genitus, et pro patria conjugis suae, proque parente ac penatibus dimicare.*

XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio, quamquam

b) *Hortari* Gron.

quam magno momento rerum in Africa gerendarum magnaque ſpe deſtitutus erat, legatis propere, priuſquam res vulgaretur, remiſſis in Africam, literas dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, *Ne jura hoſpitii ſecum, neu cum populo Romano initae ſocietatis, neu fas, fidem, dextras, Deos teſtes atque arbitros conventorum, fallat.* Ceterum, quando neque celari adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe, obverſatique praetorio erant) et, ſi ſileretur, quid petentes veniſſent, periculum erat, (ne vera eo ipſo, quod celarentur, ſua ſponte magis emanarent, timorque in exercitum[c]) incideret, ne ſimul cum rege et Karthaginienſibus foret bellandum, avertit a vero falſis praeoccupando mentes hominum. Et, vocatis ad concionem militibus, *Non ultra eſſe cunctandum*, ait. *Inſtare, ut in Africam quamprimum trajiciat, ſocios reges. Maſiniſſam prius ipſum ad Laelium veniſſe, querentem, quod cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quae tam diuturnae morae ſit cauſſa: poſtulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus, aut, ſi mutata conſilia ſint, certior fiat, ut et ipſe ſibi ac regno ſuo poſſit conſulere. Itaque, paratis jam omnibus inſtructiſque, et re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo ſibi eſſe, Lilybaeum claſſe traducta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quae prima dies curſum navibus daret, Deis bene juvantibus, in Africam trajicere.* Literas ad M. Pomponium mittit, ut, ſi ei videretur, Lilybaeum veniret: ut communiter conſulerent, quas potiſſimum legiones[d]), et quantum militum numerum in Africam trajiceret. item circum oram omnem maritimam miſit, ut naves onerariae comprehenſae Lilybaeum omnes contraherentur. Quidquid militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybaeum conveniſſent, et nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor

 erat

c) *exercitu* Gron. d) *legiones potiſſimum* Gron. Crev.

erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, ſed ad certa victoriae praemia. praecipue, qui ſuperabant ex Cannenſi exercitu, milites, illo, non alio duce, credebant, navata reipublicae opera, finire ſe militiam ignominioſam poſſe. Et Scipio minime id genus militum adſpernabatur: ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam ſciret, neque ullos aeque veteres milites in exercitu Romano eſſe, expertoſque non variis proeliis modo, ſed urbibus etiam obpugnandis. Quinta et ſexta Cannenſes erant legiones. eas ſe trajecturum in Africam quum dixiſſet, ſingulos milites inſpexit: relictiſque, quos non idoneos credebat, in locum eorum ſubjecit, quos ſecum ex Italia adduxerat; ſupplevitque ita eas legiones, ut ſingulae ſena millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites: ſociorum item Latini nominis pedites equiteſque de exercitu Cannenſi legit.

XXV. Quantum militum in Africam tranſportatum ſit, non parvo numero inter auctores diſcrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia et ducentos equites, alibi ſedecim millia peditum, mille et ſexcentos equites; alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque et triginta millia peditum equitumque in naves inpoſita invenio. quidam non adjecere numerum: inter quos me ipſe in re dubia poni malim. Coelius, ut abſtinet numero, ita ad inmenſum multitudinis ſpeciem auget. Volucres ad terram delapſas clamore militum ait, tantamque multitudinem conſcendiſſe naves, ut nemo mortalium, aut in Italia, aut in Sicilia, relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac ſine tumultu conſcenderent, ipſe eam ſibi curam ſumſit. nauticos C. Laelius, qui claſſis praefectus erat, in navibus, ante conſcendere coactos, continuit. Commeatus inponendi M. Pomponio praetori cura data: quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, inpoſita. Ut omnes jam in navibus erant, ſcaphas circummiſit, ut ex

navi-

navibus gubernatoresque et magistri navium et bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quaesivit, si aquam hominibus jumentisque in totidem dies, quot frumentum, inposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque et quadraginta in navibus esse; tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes praestarent. cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, laevum, totidem rostratas, et C. Laelium praefectum classis cum M. Porcio Catone (quaestor is tum erat) onerariis futurum praesidio. Lumina in navibus singula rostratae, bina onerariae haberent: in praetoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copia rerum est regio, et inbelles (quod plerumque in uberi [e]) agro evenit) barbari sunt: priusque, quam Karthagine subveniretur, obprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves jussi: et postero die, Deis bene juvantibus, signo dato solvere naves.

XXVI. Multae classes Romanae e Sicilia atque ipso illo portu profectae erant. Ceterum non eo bello solum, (nec id mirum, praedatum enim tantummodo pleraeque classes ierant) sed ne priore quidem, ulla profectio tanti spectaculi fuit. quamquam si magnitudine classis aestimaretur, et bini consules cum binis exercitibus ante trajecerant; et prope totidem rostratae in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat. nam, praeter quadraginta [f]) longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. Sed et bellum bello, secundum priore, ut atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum, simul caesis ducibus, effecerant: et Scipio dux, partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam

e) *ubere* Gron. Crev. f) *quinquaginta* Gron. Crev.

dam ingentis ad incrementa gloriae celebratus, converterat animos: simul et mens ipsa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia, transferendumque et finiendum in Africa bellum, se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybaei, sed legationum omnium ex Sicilia: quae et ad prosequendum Scipionem officii caussa convenerant, et praetorem provinciae M. Pomponium secutae fuerant. ad hoc legiones, quae in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant: nec classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

XXVII. Ubi inluxit, Scipio e praetoria nave, silentio per praeconem facto, *Divi Divaeque*, inquit, *maria* [g]) *terrasque qui colitis, vos precor quaesoque, uti, quae in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanae, sociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium, auspiciumque terra, mari, amnibusque sequuntur, bene verruncent: eaque vos omnia bene juvetis: bonis auctibus auxitis: salvos incolumesque, victis perduellibus victores, spoliis decoratos, praeda onustos triumphantesque, mecum domos reduces sistatis: inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quaeque populus Karthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Karthaginiensium exempla edendi facultatem detis.* Secundum eas preces cruda exta victimae, uti mos est, [h]) in mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter e conspectu terrae ablati sunt: et a meridie nebula occepit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. lenior ventus in alto factus. noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, et addita vis vento. Jam terram

g) *qui maria* Gron. h) *est* del. Gron. Crev.

terram cernebant. haud ita multo post gubernator Scipioni ait, *non plus quinque millia passuum Africam abesse: Mercurii promontorium se cernere. si jubeat eo dirigi, jam in portu fore omnem classem.* Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus, uti bono reipublicae suoque Africam viderit, dare vela, et alium infra navibus adcessum petere jubet. Vento eodem ferebantur. ceterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conspectum terrae ademit, et ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit. itaque ancoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terrae inferrentur, jecere. Ubi inluxit, ventus idem coortus, nebula disjecta, aperuit omnia Africae litora. Scipio, quod esset proximum promontorium, percunctatus, quum Pulchri promontorium id vocari audisset, *Placet omen*, inquit; *huc dirigite naves.* Eo classis decurrit: copiae omnes in terram expositae sunt. Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Graecis Latinisque auctoribus credidi: Coelius unus, praeterquam quod non mersas fluctibus naves, ceteros omnes coelestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Aegimurum, inde aegre conrectum cursum, exponit: et, prope obrutis navibus, injussu imperatoris, scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

XXVIII. Expositis copiis, Romani castra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modo agros, conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes. neque enim hominum modo turba, mulierum puerorumque agminibus inmixta, omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque prae se agrestes agebant; ut [i]) relinqui subito Africam diceres. Urbibus vero ipsis majorem, quam quem secum adtulerant, terro-

i) *ut* del. *Gron.*

eum convenerunt. Igitur Mauris inde, ſicut convenerat, retro ad regem remiſſis, quamquam aliquanto minor ſpe multitudo, nec cum qua tantam rem adgredi ſatis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid conlecturum, proficiſcenti ad Syphacem Lacumaei regulo ad Thapſum obcurrit. Trepidum agmen quum in urbem refugiſſet, urbem Maſiniſſa primo inpetu capit: ex regiis alios tradentes ſe recipit, alios vim parantes occidit. pars maxima cum ipſo puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicae rei, in principio rerum proſpere actae, convertit ad Maſiniſſam Numidas. adfluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galae, et invitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus ſuperabat. nam et ipſe eum exercitum, quo Capuſam vicerat, et ex receptis poſt caedem regis aliquot habebat: et puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. quindecim millia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant. Quibuſcum Maſiniſſa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. vicit tamen et veterum militum virtus, et prudentia inter Romana et Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore et exigua Maſaeſylorum manu in Karthaginienſium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Maſiniſſa, quia ſibi adverſus Syphacem haud paullo majorem reſtare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, miſſis, qui et puero ſpem facerent, ſi in fidem Maſiniſſae ſeſe permiſiſſet, futurum in eodem honore, quo apud Galam Oeſalces quondam fuiſſet; et qui Mezetulo, praeter inpunitatem, ſua omnia cum fide reſtitui ſponderent; ambo praeoptantes exſilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Karthaginienſibus de induſtria agentibus) ad ſeſe perduxit.

XXXI.

XXXI. Hasdrubal tum forte, quum haec gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidae, haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Masinissam, regnum Massylorum k) esset, *falli eum magnopere*, ait, *si Masinissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum ejus Oesalcem, credat. multo majorem indolem in eo animi ingeniique esse, quam in ullo gentis ejus umquam fuisset. Saepe eum in Hispania rarae inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque: et Syphacem, et Karthaginienses, nisi orientem illum ignem obpressissent, ingenti mox incendio, quum jam nullam opem ferre possent, arsuros. Adhuc teneras et fragiles ejus vires esse, vixdum coalescens foventis regnum.* Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massylorum admoveat; atque in agro, de quo saepe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tamquam haud dubie juris sui, castra locet. *Si quis arceat, id* l) *quod maxime opus sit, acie dimicaturum:* m) *sin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum. aut sine certamine concessuros in ditionem ejus Massylos, aut nequaquam pares futuros armis.* His vocibus incitatus Syphax Masinissae bellum infert, et primo certamine Massylos fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolae vocant) perfugit. familiae aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem: cetera Massylorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem, herbidus aquosusque est; et, quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte vescentium, abunde subficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio, infesta omnia circa esse: maxime

k) *Massyliorum* Gron. Crev. ita et in sqq.

l) *id* del. *Gron. Crev.*

m) *dimicaturus* Gron.

xime uri Karthaginienſis ager, quia et plus praedae, quam inter Numidas, et latrocinium tutius erat. jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam praedam venderent mercatoribus, adpellentibus naves ad id ipſum; pluresque, quam juſto ſaepe in bello, Karthaginienſium caderent caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Karthaginienſes, infenſumque et ipſum ad reliquias belli perſequendas inſtigabant. ſed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus conſectari.

XXXII. Bocchar, ex praefectis regiis vir acer et impiger, ad id delectus. ei data quatuor millia peditum, duo equitum: praemiorumque ingentium ſpe oneratus, ſi caput Maſiniſſae retuliſſet, aut vivum (id vero inaeſtimabile gaudium fore) cepiſſet, palatos incurioſeque agentes inproviſo adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a praeſidio armatorum excluſa, Maſiniſſam ipſum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope ut jam debellato, nec praeda modo pecorum hominumque captorum miſſa ad regem, ſed copiis etiam, ut aliquanto majoribus, quam pro reliquiis belli, remiſſis, cum quingentis haud amplius peditibus ducentiſque equitibus, degreſſum jugis Maſiniſſam perſecutus, in valle arta, faucibus utrimque obſeſſis, incluſit. ibi ingens caedes Maſſylorum facta. Maſiniſſa cum quinquaginta haud amplius equitibus per amfractus montis ignotos ſequentibus ſe eripuit. Tenuit tamen veſtigia Bocchar: adeptuſque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut, praeter quatuor equites, omnes ad unum interficeret. n) cum iis ipſum quoque Maſiniſſam ſaucium prope e manibus inter tumultum amiſit. In conſpectu erant fugientes; ala equitum, diſperſa toto campo, quibuſdam, ut obcurrerent, per obliqua tendentibus, quinque hoſtes ſequebatur. amnis ingens fugientes accepit, (neque enim cunctanter, ut quos major metus urgueret, inmiſerant equos) raptique

gurgite,

n) *interfecerit* Gron. Crev.

gurgite, et in obliquum praelati. duobus in conſpectu hoſtium in praerapidum gurgitem hauſtis, ipſe periiſſe creditus. at duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripae emerſerunt. Is finis Bocchari ſequendi fuit, nec ingredi flumen auſo, nec habere credenti ſe jam, quem ſequeretur. Inde vanus auctor abſumti Maſiniſſae ad regem rediit; miſſique, qui Karthaginem gaudium ingens nunciarent: totaque Africa fama mortis Maſiniſſae repleta varie animos adfecit. Maſiniſſa in ſpelunca occulta, quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primum ducta cicatrix, patique poſſe viſa jactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum: atque, in ipſo itinere haud plus quadraginta equitibus conlectis, quum in Maſſylos, palam jam quis eſſet ferens, veniſſet, tantum motum quum favore priſtino, tum gaudio inſperato, quod, quem periſſe crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies ſex millia peditum armatorum, quatuor equitum, ad eum convenirent: jamque non in poſſeſſione modo paterni regni eſſet, ſed etiam ſocios Karthaginienſium populos Maſaeſylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vaſtaret. inde, irritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in jugis opportunorum ad omnia montium conſedit.

XXXIII. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per praefectum ageret, cum filio juvene (nomen Verminae erat) parte exercitus miſſa, imperat, ut, circumducto agmine, in ſe intentum hoſtem ab tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto adgreſſurus erat: Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui, ſignis conlatis, acie dimicaturus eſſet, movit caſtra. Ubi tempus viſum eſt, quo perveniſſe jam circummiſſi videri poterant, et ipſe leni clivo ferente ad hoſtem, quum multitudine fretus, tum praeparatis ab tergo inſidiis, per adverſum montem erectam aciem ducit. Ma-

ſiniſſa fiducia maxime loci, quo multo aequiore pugnaturus erat, et ipſe dirigit ſuos. Atrox proelium et diu anceps fuit; loco et virtute militum Maſiniſſam, multitudine, quae nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo diviſa, quum pars a fronte urgueret, pars a tergo ſe circumfudiſſet, victoriam haud dubiam Syphaci dedit: et ne effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc ab tergo incluſis. Itaque ceteri pedites equiteſque caeſi aut capti. ducentos ferme equites Maſiniſſa circa ſe conglobatos, diviſoſque turmatim in tres partes, erumpere jubet; loco praedicto, in quem ex diſſipata convenirent fuga. Ipſe, qua intenderat, inter media tela hoſtium evaſit. duae turmae haeſere: altera metu dedita hoſti; pertinacior in repugnando telis obruta et confixa eſt. Verminam prope veſtigiis inſtantem, in alia atque alia flectendo itinera *) eludens, taedio et deſperatione tandem feſſum, abſiſtere ſequendo coegit. ipſe cum ſexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conſcientia egregia ſaepe repetiti regni paterni, inter Punica Emporia gentemque Garamantum omne tempus, uſque ad C. Laelii claſſiſque Romanae adventum in Africam, conſumſit. Haec animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno praeſidio equitum, ad Scipionem quoque poſtea veniſſe Maſiniſſam credam: quippe illa regnantis multitudo, haec paucitas exſulis fortunae conveniens eſt.

XXXIV. Karthaginienſes, ala equitum cum praefecto amiſſa, alio equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Hamilcaris filium praeficiunt. Haſdrubalem ſubinde ac Syphacem per literas nuncioſque, poſtremo etiam per legatos, arceſſunt: Haſdrubalem opem ferre prope circumſeſſae patriae jubent: Syphacem orant, ut Karthagini, ut univerſae Africae ſubveniat. Ad Uticam tum caſtra Scipio, ferme mille paſſus ab urbe, habebat, translata a mari, ubi paucos dies ſtativa con-

*) *itinere* Crev.

conjuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido, non modo ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium adspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, quum Saleram nomine urbem occupavit; quindecim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, *Aestiva sub tectis equitatus!* (inquit) *sint* p) *vel plures; dum talem ducem habeant.* eoque minus sibi q) cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu praemissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere, jubet. ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet r) paullatim; se in tempore pugnae obventurum. Tantum moratus, quantum satis temporis praegresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viae flexus obpositi erant, occultus processit. Masinissa, ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, quum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum s) temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur, alios vino et somno graves arma capere, et frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute se evehentes Masinissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi aequaverant certamen: postremo, jam omnis equitatus proelio quum adesset, sustineri ultra nequiere. t) Non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim, inpetus eorum excipie-

p) *Aest. s. t. agere equitatus; sint, inquit*, Gron.
q) *sibi* del. *Gron.*
r) *cedere* Gron. Crev.
s) *ad insequendum* l. *insequentem* Gron. Crev.
t) *nequivere* Gron. Crev.

cipiebat: donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, et ipsi integris viribus, et recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudere: et Masinissa, flexis subito equis, in pugnam rediit. Mille ferme, qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. ceteros, ducis praecipue territos caede, effuse fugientes per tria u) millia passuum victores secuti, ad duo praeterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos satis constabat, non minus ducentos Karthaginiensium equites fuisse, et divitiis quosdam et genere inlustres.

XXXV. Eodem forte, quo haec gesta sunt, die naves, quae praedam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere; velut ominatae, ad praedam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Karthaginiensium duces duobus equestribus proeliis interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Coelius quidem et Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio praefectos equitesque, prout cujusque opera fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat. et, firmo praesidio Salerae inposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo, quacumque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum et pecoris et omnis generis praedae trahens, in castra redit; gravesque iterum hostilibus spoliis naves dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad obpugnandam Uticam omnes belli vires convertit: eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul et a classe navales socii, qua ex parte urbs mari adluitur, simul et terrestris exercitus ab inminente prope ipsis moenibus tumulo est

u) *triginta* Crev.

est admotus. Tormenta machinasque et advexerat secum, et ex Sicilia missa cum commeatibus erant: et nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus tanta undique mole circumsessis in Karthaginiensi populo, Karthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxilii v) tardius cuncta movebantur. Hasdrubal, intentissima conquisitione quum ad triginta millia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum advenit: confestimque motis ab Karthagine castris, haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies nequidquam omnia experiens obsedisset Uticam, abscederet inde irrito incepto; et x) (jam enim hiems instabat) castra hiberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adhaerens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno vallo et navalia y) castra amplectitur. jugo medio legionum castris impositis, litus ad septentrionem versum subductae naves navalesque socii tenebant: meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. Haec in Africa usque ad extremum autumni gesta.

XXXVI. Praeter convectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius propraetor ex Sardinia ab Ti. Claudio praetore, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non solum, quae jam facta erant, repleta, sed nova aedificata. Vestimenta exercitui deerant. id mandatum Octavio, ut cum praetore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti

 posset,

v) *auxilia* Gron.
x) *et* del. *Gron. Crev.* sublatis parenthesεos signis.
y) *navalium* Gron. Crev.

posset. ea quoque haud segniter curata res. Mille ducentae togae brevi spatio, et [z]) duodecim millia tunicarum missa. Aestate ea, qua haec in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario proelio conflixit. agminibus magis, quam acie, pugnatum est. Romani pulsi, et tumultu verius, quam pugna, ad[a]) mille et ducenti de exercitu consulis interfecti: in castra trepide reditum. Neque obpugnare tamen ea hostes ausi. ceterum silentio proximae noctis profectus inde consul, praemisso nuncio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias conjunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt. nec mora dimicandi facta est: quum consuli duplicatae vires, Poeno recens victoria animo esset. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis locatae P. Licinii legiones. Consul principio pugnae aedem Fortunae Primigeniae vovit, si eo die hostes fudisset: composque ejus voti fuit. Fusi ac fugati Poeni: supra quatuor millia armatorum caesa: paullo minus trecenti vivi capti, et equi quadraginta, et undecim militaria signa. Perculsus adverso proelio Hannibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul in[b]) altera parte Italiae non tam armis, quam judiciorum terrore, Etruriam continet, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res, versam. Eas quaestiones ex senatusconsulto minime ambitiose habuit. multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo praesentes erant condemnati; postea, conscientia sibimet ipsi exsilium consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quae publicari poterant, pignoranda poenae praebebant.

XXXVII.

z) *et* del. *Gron. Crev.*
a) *ad* del. *Gron. Crev.*
b) *in* del. *Gron.*

XXXVII. Dum haec consules diversis regionibus agunt, censores interim Romae M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati septem: nemo tamen, qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter et cum summa fide exegerunt. viam e foro Boario ad Veneris, et circa foros publicos, et aedem Matris Magnae in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt. sextante sal et Romae et per totam Italiam erat. Romae pretio eodem, pluris in foris et conciliabulis, et alio alibi pretio praebendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus esset: et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. inde Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis ducenta decem quatuor millia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, (quod numquam antea factum erat) deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt: ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. Equitum deinde census agi coeptus est: et ambo forte censores equum publicum habebant. Quum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen erat, et praeco cunctaretur citare ipsum censorem; *Cita*, inquit Nero, *M. Livium*, et, sive ex residua et vetere simultate, sive intempestiva jactatione severitatis inflatus, M.[c]) Livium, quia populi judicio esset damnatus, equum vendere jussit. item M. Livius, quum ad tribum Arniensem[d]) et nomen collegae ventum est, vendere equum C. Claudium jussit, duarum rerum caussa; unius, quod fal-

c) *M.* del. *Gron. Crev.* d) *Narniensem* Gron. Crev.

falsum adversus se testimonium dixisset; alterius, quod non sincera fide secum in gratiam redisset. Itaque ibi foedum certamen inquinandi famam alterius, cum suae famae damno, factum est. Exitu censurae quum in leges jurasset C. Claudius, et in aerarium escendisset, inter nomina eorum, quos aerarios relinquebat, dedit collegae nomen. Deinde M. Livius in aerarium venit, et, praeter Maeciam tribum, quae se nec condemnasset, neque condemnatum aut consulem aut censorem fecisset, populum Romanum omnem, quatuor et triginta tribus, aerarios reliquit: quod et innocentem se condemnassent, et condemnatum consulem et censorem fecissent: neque inficiari possent, aut judicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. Inter quatuor et triginta tribus et C. Claudium aerarium fore. quod si exemplum haberet bis eumdem aerarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter aerarios fuisse relicturum. Pravum certamen notarum inter censores: castigatio inconstantiae populi censoria, et gravitate temporum illorum digna. In invidia censores quum essent, crescendi ex his ratus esse occasionem Cn. Baebius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu Patrum discussa est, ne postea obnoxia populari aurae censura esset.

XXXVIII. Eadem aestate in Bruttiis Clampetia a consule vi capta, Consentia et Pandosia, et ignobiles aliae civitates, voluntate in ditionem venerunt. Et, quum comitiorum jam adpeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam adciri placuit. Is consules Cn. Servilium Caepionem et C. Servilium Geminum creavit. Inde praetoria comitia habita. creati P.[e]) Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus, P. Aelius Paetus, P. Villius Tappulus. Hi duo, quum aediles plebis essent, praetores creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo

e) Cn. Gron. Crev.

eo anno mortui, atque in locum eorum subfecti; Ti. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Aemilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque: et in M. Pomponii Mathonis auguris et decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigae aureae eo anno in Capitolio positae ab aedilibus curulibus, C. Livio et M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. Idem per biduum plebeji ab aedilibus P. Aelio, P. Villio: et Jovis epulum fuit ludorum caussa.

EPI.

EPITOME LIBRI XXX

In Africa Scipio Karthaginienses et eumdem Syphacem Numidarum regem Hasdrubalemque pluribus proeliis vicit, adjuvante Masinissa, binaque hostium castra expugnavit: in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique consumta sunt. Syphacem per C. Laelium et Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamavit, et, nuptiis factis, uxorem habuit. castigatus a Scipione venenum ei misit: quo hausto illa decessit. Effectumque est multis Scipionis victoriis, ut Karthaginienses, in desperationem acti, in auxilium publicae salutis Hannibalem ex Italia revocarent. isque, anno decimosexto Italia decedens, in Africam trajecit, tentavitque per conloquium pacem cum Scipione componere: et, quum de conditionibus pacis non convenisset, acie victus est. Pax Karthaginiensibus data est petentibus. Hannibal Gisgonem, pacem dissuadentem, manu sua detraxit: excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Mago, qui bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus revertitur, ex vulnere mortuus est. Masinissae regnum restitutum est. Reversus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus) primus certe hic imperator victae a se nomine gentis nobilitatus est.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXX

Cn. Servilius Caepio et C. Servilius Geminus consules, (sextus decimus is annus belli Punici erat) quum de republica belloque et provinciis ad senatum retulissent, censuerunt Patres, ut consules inter se compararent, sortirenturve, uter Bruttios adversus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. cui Brut-

Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio [a]) acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) Licinio subcederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis a natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat: forma viribusque corporis excellebat. Facundissimus habebatur, seu caussa oranda, seu in senatu ad [b]) populum suadendi ac dissuadendi locus esset: juris pontificii peritissimus. Super haec, bellicae quoque laudis [c]) consulatus compotem fecerat. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo consuli tradere exercitum jussus: ipse, prorogato imperio, Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas praetor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias: Caepioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. Tum praetorum provinciae in sortem conjectae. Jurisdictionem urbanam Paetus Aelius, Sardiniam P. [d]) Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Lucretio Spurio eae fuerant) Quinctilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a Magone Poeno dirutum exaedificaret. P. Scipioni, non temporis, sed rei gerendae fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est: decretumque, ut supplicatio fieret, quod is in Africam provinciam trajecisset, ut ea res salutaris populo Romano ipsique duci atque exercitui esset.

II. In Siciliam tria millia militum sunt scripta. et, quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat, ne qua classis ex Africa trajiceret, quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliae maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit: ceterae in Sicilia veteres refectae. Huic classi

a) add. *Consule* Gron.
b) *et ad* Gron.
c) *laudes* Gron.
d) *Cn.* Gron. Crev.

classi M. Pomponius, prioris anni praetor, prorogato imperio praepositus, novos milites ex Italia advectos in naves inposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, praetori item prioris anni, cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniae oram Patres decreverunt. Lentulus praetor duo millia militum dare in naves jussus. Et Italiae ora, quia incertum erat, quo missuri classem Karthaginienses forent, (videbantur autem, quidquid nudatum praesidiis esset, petituri) M. Marcio, praetori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est. tria millia militum in eam classem ex decreto Patrum consules scripserunt, et duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniae cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretae. Viginti omnino legionibus, et centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta. Praetores in provincias ire jussi. Consulibus imperatum, priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu respublica staret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia, ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream adrosere. Circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniae sparsi primum ignes in coelo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui linea amplexus est; circulum deinde ipsum major solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. Consulum alteri, primam hostiam inmolanti, caput jocinoris defuit. Ea prodigia majoribus hostiis procurata. editi a collegio pontificum Dii, quibus sacrificaretur.

III. Iis transactis, consules praetoresque in provincias profecti. omnibus tamen, velut eam sortitis, Afri-

cae cura erat; seu quia ibi summam rerum bellique verti cernebant; seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat. Itaque non ex Sardinia tantum, (sicut ante dictum est) sed ex Sicilia quoque et Hispania vestimenta, frumentumque, et arma etiam ex Sicilia, et omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiserat, quae multa simul undique eum circumstabant. Uticam obsidebat. castra in conspectu Hasdrubalis erant. Karthaginienses deduxerant naves. classem paratam instructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter haec ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miserat; si forte jam [e]) satias amoris in uxore ex multa copia cepisset. Ab Syphace magis pacis cum Karthaginiensibus conditiones, ut Romani Africa, Poeni Italia excederent, quam, si bellaretur, spes ulla desciturum adferebatur. Haec per nuncios magis equidem acta crediderim, (et ita pars major auctores sunt) quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in castra Romana ad conloquium venisse. Primo eas conditiones imperator Romanus vix auribus admisit. postea, ut caussa probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius eadem illa abnuere, ac spem facere, saepius ultro citroque agitantibus rem conventuram. Hibernacula Karthaginiensium, congesta temere ex agris materia exaedificata, lignea ferme tota erant. Numidae praecipue arundine textis, storeaque pars maxima tectis, passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra fossam etiam vallumque habitabant. Haec relata Scipioni spem fecerant castra hostium per occasionem incendendi.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordines spectatae virtutis atque prudentiae servili habitu mittebat; qui, dum in conloquio legati essent, vagi per castra, alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque et universorum castrorum, et par-

e) cum Gron. Crev.

partium, qua Poeni, qua Numidae haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra esset, specularentur: moremque simul noscerent stationum vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores insidianti essent. Et inter crebra conloquia alii atque alii de industria, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum saepius agitata res certiorem spem pacis in dies et Syphaci et Karthaginiensibus per eum faceret; legati Romani *vetitos se reverti ad imperatorem* ajunt, *nisi certum responsum detur. Proinde, seu ipsi staret jam sententia, seu consulendus Hasdrubal et Karthaginienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri.* Dum consulitur Hasdrubal ab Syphace, ab Hasdrubale Karthaginienses; et speculatores omnia visendi, et Scipio ad comparanda ea, quae in rem erant, tempus habuit. et ex mentione ac spe pacis neglegentia, ut fit, apud Poenos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occasionem adjectis; quae peropportune cupienti tollere inducias Scipioni caussam praebuere. ac nuncio regis, quum relaturum se ad consilium dixisset, postero die respondit, *Se uno frustra tendente, nulli alii pacem placuisse. Renunciaret igitur, nullam aliam spem pacis, quam relictis Karthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse.* Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exsequeretur: deductisque navibus (et jam veris principium erat) machinas tormentaque, velut a mari adgressurus Uticam, inponit. Et duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum super Uticam mittit: simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos: simul ne qua, quum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe et inpetus in castra sua, relicta cum levi praesidio, fieret.

V. His

V. His praeparatis, advocatoque consilio, edicere exploratoribus jussis, quae comperta adferrent, Masinissaque, cui omnia hostium nota erant; postremo ipse, quid pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut, ubi, praetorio dimisso, signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. Ita, ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt coepta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Laelio, Masinissamque ac Numidas, adtribuit: et castra Syphacis invadere, ignesque conjicere jubet. Singulos deinde separatim, Laelium ac Masinissam, seductos obtestatur, *ut, quantum nox providentiae adimat, tantum diligentia expleant curaque. Se Hasdrubalem Punicaque castra adgressurum. Ceterum non ante coepturum, quam ignem in regiis castris conspexisset.* Neque ea res morata diu est. nam, ut proximis casis injectus ignis haesit, extemplo proxima quaeque, et deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio quidem, quanta necesse erat, in nocturno effuso tam late incendio orta est: ceterum, fortuitum, non hostilem ac bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos incidere hostes, maxime Numidas, ab Masinissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma: multi in praecipiti fuga, ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt.

VI. Relucentem flammam primo vigiles Karthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum conspexissent, ab eodem errore credere et ipsi sua sponte incendium ortum. et clamor inter caedem et vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus

portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quae restinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus caesis omnibus, praeterquam hostili odio, etiam ne quis nuncius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit: ignibusque in proxima tecta conjectis, effusa flamma primo veluti sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens, uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines jumentaque foeda primum fuga, dein strage, obruerant itinera portarum. Quos non oppresserat ignis, ferro absumti: binaque castra clade una deleta. Duces tamen ambo, et ex tot millibus armatorum duo millia peditum et quingenti equites semiermes, magna pars saucii, adflatique incendio, effugerunt. Caesa aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt, capta supra quinque millia: multi Karthaginiensium nobiles, undecim senatores, signa militaria centum septuaginta quatuor, equi Numidici supra duo millia septingenti, elephanti sex capti; octo flamma ferroque absumti, magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

VII. Hasdrubal ex fuga, cum paucis, Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti: nec quidquam hostile, quia voluntate concesserant in ditionem, factum. Duae subinde urbes captae direptaeque. ea praeda, et quae castris ex incensis et igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito consedit. Hasdrubal Karthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur. quo tantus primo terror est adlatus, ut, omissa Utica, Karthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque suffetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi e tri-

bus

bus [f]) (una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia Romanae in adversis rebus constantiae erat; reparandum exercitum, Syphacemque hortandum [g]), ne bello absisteret, censebat) haec sententia, quia Hasdrubal praesens Barcinaeque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi coeptus, et ad Syphacem legati missi, summa ope et ipsum reparantem bellum: quum uxor non jam, ut ante, blanditiis, satis potentibus ad animum amantis, sed precibus et misericordia valuisset, plena lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet, iisdemque flammis Karthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi sineret. Spem quoque opportune oblatam adferebant legati: quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam, ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiae juventutis, sibi obcurrisse: et Hasdrubalem prope diem adfore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, et omnem juventutem adfirmat exciturum ex regno. *Scire incendio non proelio, cladem acceptam. eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur.* Haec legatis responsa. Et post dies paucos rursus Hasdrubal et Syphax copias junxerunt. is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

VIII. Scipionem, velut jam debellato, quod ad Syphacem Karthaginiensesque adtineret, Uticae obpugnandae intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli: modicisque praesidiis ad speciem modo obsidionis terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo, quatuor ferme millia distante ab castris regiis,

 con-

f) *Ibi tribus dictis sententiis* Gron. Crev.

g) *orandum* Gron. Crev.

consedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, subjectos ei tumulo, degressus, subcedendo ad stationes hostium, lacessendoque levibus proeliis, diem absumsit: et per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus in vicem, nihil dictu satis dignum fecerunt. quarto die utrimque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab laevo Numidas Masinissamque obposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidicis adversus Italicum equitatum, Karthaginiensibus contra Masinissam locatis, Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legionum accepere. ita instructi concurrunt. Primo inpetu simul utraque cornua, et Numidae et Karthaginienses pulsi. nam neque Numidae, maxima pars agrestes, Romanum equitatum, neque Karthaginienses, et ipse novus miles, Masinissam, recenti super cetera victoria terribilem, sustinuere. Nudata utrimque cornibus Celtiberum acies stabat: quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniae ab Scipione erat; quem, bene meritum de se et gente sua, mercenariis armis in Africam obpugnatum venissent. Igitur, circumfusis undique hostibus, alii super alios cadentes, obstinati moriebantur: omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax et Hasdrubal praeceperunt. Fatigatos caede diutius, quam pugna, victores nox obpressit.

IX. Postero die Scipio Laelium Masinissamque, cum omni Romano et Numidico equitatu expeditisque militum, ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit. ipse, cum robore exercitus, urbes circa, quae omnes h) Karthaginensium ditionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subegit. Karthagini quidem erat ingens terror, et circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Karthagi-

nem

h) *urbes circa omnes, quae* Gron. Crev.

nem repente adgreſſurum credebant. Itaque et muri reficiebantur, propugnaculiſque armabantur: et pro ſe quiſque, quae diutinae obſidioni tolerandae ſunt, ex agris convehit[i]). Rara mentio eſt pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem arceſſendum mittendorum. pars maxima claſſem, quae ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad obprimendam ſtationem navium ad Uticam, incaute agentem: forſitan etiam navalia caſtra, relicta cum levi praeſidio, obpreſſuros. In hoc conſilium maxime inclinant: legatos tamen ad Hannibalem mittendos cenſent. quippe, claſſi ut feliciſſime gerantur res, parte aliqua levari Uticae obſidionem: Karthaginem ipſam qui tueatur[k]), neque imperatorem alium, quam Hannibalem, neque exercitum alium, quam Hannibalis, ſupereſſe. Deductae ergo poſtero die naves, ſimul et legati in Italiam profecti, raptimque omnia, ſtimulante fortuna, agebantur: et, in quo quiſque ceſſaſſet, prodi ab ſe ſalutem omnium rebatur. Scipio, gravem jam ſpoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque praeda in vetera caſtra ad Uticam miſſis, jam in Karthaginem intentus, occupat relictum fuga cuſtodum Tuneta: abeſt ab Karthagine quindecim millia ferme paſſuum locus, quum operibus, tum ſuapte natura tutus, et qui et ab Karthagine conſpici, et praebere ipſe proſpectum, quum ad urbem, tum ad circumfuſum mare urbi, poſſet.

X. Inde, quum maxime vallum Romani jacerent, conſpecta claſſis hoſtium eſt, Uticam Karthagine petens. Igitur, omiſſo opere, pronunciatum iter, ſignaque raptim ferri ſunt coepta: ne naves, in terram et obſidionem verſae, ac minime navali proelio aptae, obprimerentur. Qui enim reſtitiſſent agili et nautico inſtrumento aptae et armatae claſſi naves, tormenta machinaſque portantes, et aut in onerariarum uſum verſae, aut ita ad-

i) *convehebat* Gron.

k) *tueantur* Gron. Crev.

adpulsae[l]) ad muros, ut pro aggere ac pontibus praebere adscensus possent? Itaque Scipio, contra quam in navali certamine solet, rostratis, quae praesidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem obposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnae turbari ordines possent, malis antennisque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter se vinculo inligatis, comprendit: tabulasque superinstravit, ut pervium ordinem faceret[m]): et sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriae naves in hostem, ac tuto recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis inponuntur: telorum maxime missilium, ut, quamvis longo certamine, subficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium adventum obperiebantur. Karthaginienses, qui, si maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo inpetu obpressissent, perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri vocant) classe adpulere. postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves, velut ad justum proelium navale, et tamquam exituris contra Romanis. Quum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias adgrediuntur. Erat res minime certamini navali similis, proxime speciem muros obpugnantium navium. altitudine aliquantum onerariae superabant: ex rostratis Poeni vana pleraque (utpote supino jactu) tela in superiorem locum mittebant: gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriae naves ac levia ipsa navigia, quae sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipso tantum inpetu ac magnitudine rostratarum obruebantur: dein-

l) *pulsas* Gron. Crev.

m) *ut pervius in totum navium ordo esset.* Gron. Crev.

deinde et propugnatoribus quoque incommodae erant, quod permixtae cum hostium navibus inhibere saepe tela cogebant; metu ne ambiguo ictu suis inciderent: postremo asseres ferreo unco praefixi (harpagones vocant n)) ex Punicis navibus injici in Romanas coepti. Quos quum neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi injiciebantur, incidere possent; ut quaeque retro inhibita rostrata onerariam haerentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, seriem aliam simul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, et vix transiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariae puppibus abstractae Karthaginem sunt: major quam pro re laetitia, sed eo gratior, quod inter assiduas clades ac lacrimas unum quantumcumque ex insperato gaudium adfulserat; cum eo, ut adpareret, haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum a praefectis suarum navium foret, et Scipio in tempore subvenisset.

XI. Per eosdem forte dies, quum Laelius et Masinissa quintodecimo ferme die in Numidiam pervenissent, Massyli, o)) regnum paternum Masinissae, laeti ut ad regem diu desideratum concessere. Syphax, pulsis inde praefectis praesidiisque suis, vetere se continebat regno, neutiquam quieturus. Stimulabant aegrum amore uxor socerque: et ita viris equisque abundabat, ut subjectae oculis regni per multos florentis annos vires etiam minus barbaro atque inpotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos, arma, tela dividit. equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum omni prope novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et, castris in pro-

R 4

n) *harpagonas vocat miles)* Gron. Crev.

o) *Massylii* Gron. Crev.

propinquo positis, primo pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi; inde jaculis submoti recurrere ad suos: inde excursiones in vicem fieri, et, quum pulsos indignatio accenderet, plures subire: quod irritamentum certaminum equestrium est, quum aut vincentibus spes, aut pulsis ira adgregat suos. Ita tum a paucis proelio accenso, omnem utrimque postremo equitatum certaminis studium effudit. ac, dum sincerum equestre proelium erat, multitudo Masaesylorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat: deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas suas viam dantes intercursu stabilem aciem fecit, absterruitque effuse invehentem sese hostem, primo barbari segnius permittere equos; deinde stare ac prope turbari novo genere pugnae; postremo, non pediti solum cedere, sed ne equitem quidem sustinere, peditis praesidio audentem. Jam signa quoque legionum adpropinquabant. tum vero Masaesyli non modo primum inpetum, sed ne conspectum quidem signorum atque armorum, tulerunt: tantum seu memoria priorum cladium, seu praesens terror valuit.

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter icto, effusus obprimitur capiturque, et vivus, laetum ante omnes Masinissae praebiturus spectaculum, ad Laelium pertrahitur. Cirta p) caput regni Syphacis erat: eo se ingens hominum contulit vis. Caedes in eo proelio minor, quam victoria, fuit, quia equestri tantummodo proelio certatum fuerat. non plus quinque millia occisa, minus dimidium ejus hominum captum est, inpetu in castra facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa, *Sibi quidem*, dicere, *nihil esse in praesentia pulchrius, quam victorem, recuperatum tanto post intervallo, patrium invisere regnum: sed tam secundis, quam adversis, rebus non dari*

p) *Cirtha* Gron.

vi spatium ad cessandum. Si se Laelius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam praecedere sinat, trepida omnia metu se obpressurum: Laelium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse. Adsentiente Laelio, praegressus Cirtam, evocari ad conloquium principes Cirtensium jubet. sed apud ignaros regis casus, neque quae acta essent promendo, nec minis, nec suadendo, ante valuit, quam rex vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam foedum comploratio orta: et partim pavore moenia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quaerentium patefactae portae. Et Masinissa, praesidio circa portas opportunaque moenium dimisso, ne cui fugae pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Hasdrubalis Poeni, obcurrit: et, quum in medio agmine armatorum Masinissam insignem, quum armis, tum cetero habitu, conspexisset, regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus: *Omnia quidem* q) *ut posses in nobis, Dii* r) *dederunt, virtusque et felicitas tua. Sed, si captivae apud dominum vitae necisque suae vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem adtingere dextram, precor quaesoque per majestatem regiam, in qua paullo ante nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per hujusce regiae Deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici des, ut ipse, quodcumque fert animus, de captiva statuas, neque me in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nihil aliud, quam Syphacis uxor, fuissem, tamen Numidae, atque in eadem mecum Africa geniti, quam alienigenae et externi, fidem experiri mallem. Quid Karthaginiensi ab Romano, quid filiae Hasdrubalis timendum sit, vides. Si nulla alia re potes, morte me ut vindices ab Romanorum arbitrio,*

q) inf. inquit Gron. Crev. r) in nos Dii tibi Gron. Crev.

oro obtestorque. Forma erat insignis et florentissima aetas. itaque quum modo, dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias oratio esset, quam preces; non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem praeceps) amore captivae victor captus, data dextera in id, quod petebatur, obligandae fidei, in regiam concedit. Instituit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem praestaret. quod quum expedire non posset, ab amore temerarium atque inpudens mutuatur consilium. Nuptias in eum ipsum diem repente parari jubet, ne quid relinqueret integri aut Laelio, aut ipsi Scipioni, consulendi velut in captivam, quae Masinissae jam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Laelius: et adeo non dissimulavit inprobare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. victus deinde precibus Masinissae orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunae accessio Sophonisba esset, ad Scipionem rejiceret; misso Syphace et captivis, ceteras urbes Numidiae, quae praesidiis regiis tenebantur, adjuvante Masinissa, recipit. [8])

XIII. Syphacem in castra adduci, quum esset nunciatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Praecedebat ipse vinctus; sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum, quantum quisque plurimum posset, magnitudini Syphacis, famae gentis, victoriam suam augendo, addebat: *illum esse regem, cujus tantum majestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Karthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit: Hasdrubal, Poenorum imperator, non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam*

8) recepit Gron. Crev.

ei nuptum dederit. Habuisse eum uno tempore in potestate duos imperatores, Poenum Romanumque. Sicut ab Diis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrimque pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita ejus fama mortis et latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur. His sermonibus circumstantium celebratus rex in praetorium ad Scipionem est perductus. Movit et Scipionem quum fortuna pristina viri praesenti fortunae conlata, tum recordatio hospitii dextraeque datae, et foederis publice ac privatim juncti. Eadem haec et Syphaci animum dederunt in adloquendo victore. nam quum Scipio, *quid sibi voluisset*, quaereret, *qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset*; tum ille, *peccasse quidem sese atque insanisse*, fatebatur; *sed non tum demum, quum arma adversus populum Romanum cepisset; exitum sui furoris fuisse, non principium. Tunc se insanisse, tunc hospitia in privata et publica foedera omnia ex animo ejecisse, quum Karthaginiensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagrasse suam: illam furiam pestemque omnibus delinimentis animum suum avertisse atque alienasse: nec conquiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque adflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eamdem pestem ac furiam transisse videat. neque prudentiorem, neque constantiorem Masinissam, quam Syphacem, esse, etiam juventa incautiorem. certe stultius illum atque intemperantius eam, quam se, duxisse.*

XIV. Haec non hostili modo odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud aemulum cernens, quum dixisset; non mediocri cura Scipionis animum pepulit. et fidem criminibus raptae prope inter arma nuptiae, neque consulto, neque exspectato Laelio, faciebant; tamque

que praeceps festinatio, ut, quo die captam hostem vidisset, eodem matrimonio junctam acciperet, et ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. eo foediora haec videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispania juvenem nullius forma pepulerat captivae. Haec secum volutanti Laelius ac Masinissa supervenerunt; quos quum pariter ambo et benigno vultu excepisset, et egregiis laudibus frequenti praetorio celebrasset; abductum in secretum Masinissam sic adloquitur; *Aliqua te existimo, Masinissa, intuentem in me bona, et principio in Hispania ad jungendam mecum amicitiam venisse, et postea in Africa te ipsum spesque omnes tuas in fidem meam commisisse. Atqui nulla earum virtus est, propter quas adpetendus tibi visus sim, qua ego aeque, atque temperantia et continentia libidinum, gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adjecisse velim. non est, non (mihi crede) tantum ab hostibus armatis aetati nostrae periculum, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. qui eas sua temperantia frenavit ac domuit, multo* t) *majus decus majoremque victoriam sibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. Quae, me absente, strenue ac fortiter fecisti, libenter et commemoravi, et memini. cetera te ipsum reputare tecum, quam, me dicente, erubescere malo. Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. Itaque ipse, conjux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quidquid denique Syphacis fuit, praeda populi Romani est; et regem conjugemque ejus, etiamsi non civis Karthaginiensis esset, etiamsi non patrem ejus imperatorem hostium videremus, Romam oporteret* u) *mitti, ac senatus populique Romani de ea judicium atque arbitrium esse, quae regem nobis socium alienasse, atque in arma egisse praecipitem dicatur. Vince animum. cave deformes multa bona uno vitio, et tot meritorum gratiam majore culpa, quam caussa culpae est, corrumpas.*

XV.

t) *nae multo* Gron. u) *oportet* Gron.

XV. Masinissae haec audienti non rubor solum suffusus, sed lacrimae etiam obortae: et, quum *se quidem in potestate futurum imperatoris* dixisset, orassetque eum, *ut, quantum res sineret, fidei suae temere obstrictae consuleret; promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum*, ex praetorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remotis, quum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumsisset; ingenti ad postremum edito gemitu, fidum e servis vocat, sub cujus custodia regio more ad incerta fortunae venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac simul nunciare; *Masinissam libenter primam ei fidem praestaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium ejus, qui possint, adimant, secundam fidem praestare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris, patriaeque, et duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret.* Hunc nuncium ac simul venenum ferens minister quum ad Sophonisbam venisset, *Accipio*, inquit, *nuptiale munus; neque* v) *ingratum, si nihil majus vir uxori praestare potuit. Hoc tamen nuncia, melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsissem.* non locuta est ferocius, quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, inpavide hausit. Quod ubi nunciatum est Scipioni, ne quid aeger animi ferox juvenis gravius consuleret, adcitum eum extemplo nunc solatur; nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremque rem, quam necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a praesenti motu averteret animum ejus, in tribunal escendit, et concionem advocari jussit. Ibi Masinissam, primum regem adpellatum, eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli, et scipione eburneo, toga picta, et palmata tunica donat. Addit verbis honorem, *Neque magnifi-*

v) nec Gron. Crev.

gnificentius quidquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse; quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Romanus ducat. Laelium deinde, et ipsum conlaudatum, aurea corona donat. et alii militares viri, prout a quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiae potiundae.

XVI. Scipio, C. Laelio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus et Masinissae legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert, et, quae munimenta inchoaverat, permunit. Karthaginienses, non brevi solum, sed prope vano gaudio, ab satis prospera in praesens obpugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, jam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes. id erat sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum vis. Qui ubi in castra Romana et praetorium pervenerunt, more adulantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpae in Hannibalem inpotentiaeque ejus fautores. Veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam ante eversae, incolumi futurae iterum hostium beneficio. *Imperium ex victis hostibus populum Romanum, non perniciem, petere. Paratis obedienter servire, quae vellet, imperaret.* Scipio, *et venisse ea spe in Africam se*, ait, *et spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se, non pacem, domum reportaturum esse. tamen, quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes sciant, populum Romanum et suscipere juste bella, et finire. Leges pacis se has dicere. Captivos, et perfugas, et fugitivos restituant: exercitus ex Italia et*

Gallia

Gallia deducant; Hispania abstineant: insulis omnibus, quae inter Italiam et Africam sunt, decedant: naves longas, praeter viginti, omnes tradant: tritici quingenta, hordei trecenta millia modium. Pecuniae summam quantam imperaverit, parum convenit. alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus*, inquit, *placeatne pax, triduum ad consultandum dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad senatum mittite legatos.* Ita dimissi Karthaginienses, nullas recusandas conditiones pacis quum censuissent, (quippe qui moram temporis quaererent, dum Hannibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captivos, perfugasque, et fugitivos, quo impetrabilior pax esset.

XVII. Multis ante diebus Laelius, cum Syphace primoribusque Numidarum captivis, Romam venit; quaeque in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine Patribus, ingenti omnium et in praesens laetitia, et in futurum spe. Consulti inde Patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt: Laelium retinendum, donec legati Karthaginienses venirent. Supplicatio in quatriduum decreta est. P. Aelius praetor, senatu misso, et concione inde advocata, cum C. Laelio in Rostra escendit. Ibi vero audientes, fusos Karthaginiensium exercitus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, laetitiam inmodicam significarent. Itaque praetor extemplo edixit, *Uti aeditui aedes sacras omnes tota urbe aperirent: circumeundi, salutandique Deos, agendique grates per totum diem populo potestas fieret.* Postero die legatos Masinissae in senatum introduxit. Gratulati primum senatui sunt, quod

quod P. Scipio prospere res in Africa gessisset: deinde gratias egerunt, *quod Masinissam non adpellasset modo regem, sed fecisset, restituendo in paternum regnum: in quo post Syphacem sublatum, si ita Patribus visum esset, sine metu et certamine esset regnaturus.* Dein, *quod conlaudatum pro concione amplissimis decorasset donis: quibus ne indignus esset, et dedisse operam Masinissam, et porro daturum esse. Petere, ut regium nomen ceteraque Scipionis beneficia et munera senatus decreto confirmaret: et, nisi molestum esset, illud quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romae in custodia essent, remitterent. Id sibi amplum apud populares futurum esse.* Ad ea responsum legatis: *Rerum gestarum in Africa prospere communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quod eum regem adpellaverit: et, quidquid aliud fecerit, quod cordi foret Masinissae, ea Patres comprobare atque laudare.* Munera, quae legati ferrent regi, decreverunt: sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, et lato clavo tunicis: et equos duo phaleratos: bina equestria arma cum loricis: et tabernacula, militaremque supellectilem, qualem praeberi consuli mos esset. Haec regi praetor mittere jussus. legatis in singulos dona ne minus quinum millium, comitibus eorum millium aeris: et vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi. ad hoc aedes liberae, loca, x) lautia legatis decreta.

XVIII. Eadem aestate, qua haec decreta Romae, et in Africa gesta sunt, P. Quinctilius Varus praetor et M. Cornelius proconsul in agro Insubrium Gallorum cum Magone Poeno signis conlatis pugnarunt. Praetoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus: proque duobus cornibus praetor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. Postquam nihil com

x) *aedes, libera loca,* Grot.

commovebant, tum Cornelio Quinctilius: *Lentior, ut vides, fit pugna:* [y]) *et induratus praeter spem resistendo hostium timor; ac, ne vertat in audaciam, periculum est. Equestrem procellam excitemus, oportet, si turbare ac statu movere volumus. Itaque vel tu ad prima signa proelium sustine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hostem emitte.* Utram vellet praetor, muneris partem proconsule accipiente, Quinctilius praetor cum filio, cui Marco praenomen erat, inpigro juvene. ad equites pergit: jussosque escendere in equos repente in hostem emittit. Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus: nec stetisset hostium acies, ni Mago, ad primum equitum motum, paratos elephantos extemplo in proelium induxisset. Ad quorum stridorem odoremque et adspectum territi equi vanum equestre auxilium fecerunt. et ut permixtus, ubi cuspide uti et cominus gladio posset, roboris majoris Romanus eques erat; ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidae jaculabantur. Simul et peditum legio duodecima, magna ex parte caesa, pudore magis, quam viribus, tenebat locum. nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertiadecima legio, in primam aciem, inducta, proelium dubium excepisset. [z]) Mago quoque [a]) ex subsidiis Gallos integrae legioni obposuit. [b]) Quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimae conglobant sese, atque elephantos jam [c]) peditum aciem turbantes invadunt. in quos quum pila confertos conjecissent, nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averterunt: quatuor gravati vulneribus conruerunt. Tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut aversos videre elephan-

y) add. *inquit* Gron. Crev.
z) *expedisset*, Gron.
a) *Magoque* Gron. Crev.
b) *opposuisset* Gron.
c) *jam etiam* Gron. Crev.

phantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. sed, donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines, tenorem pugnae servabant; postquam femine transfixo cadentem, auferrique ex proelio prope exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. ad quinque millia hostium eo die caesa, et signa militaria duo et viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit: duo millia et trecenti de exercitu praetoris, pars multo maxima ex legione duodecima, amissi. inde et tribuni militum duo, M. Cosconius, et M. Maenius: tertiae decimae quoque legionis, quae postremo proelio adfuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, et duo et viginti ferme equites inlustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt: et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

XIX. Mago, proximae noctis silentio profectus, quantum pati viae per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum legati ab Karthagine, paucis ante diebus in sinum Gallicum adpulsis navibus, adierunt, jubentes, primo quoque tempore in Africam trajicere. *idem et fratrem ejus Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem jubentes) facturum. Non in eo esse Karthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant.* Mago, non imperio modo senatus periculoque patriae motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Poenis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione, quam in via, jactationem vulneris fore, et curationi omnia commodiora, inpositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Poenorum disjectae in alto a classe Romana, quae circa Sardiniam erat, capiuntur. Haec terra marique in parte Italiae, quae jacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius,

lius, nulla memorabili re in provincia Etruria et Gallia (quoniam eo quoque processerat) gesta, patre C. Servilio et C. Lutatio [d]) ex servitute post sextumdecimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum a Bojis capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis, quam publico decore insignis, Romam rediit. Latum ad populum est, *ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque aedilis plebis fuisset, contra quam sanctum legibus erat.* Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Consentia, Uffugum, Vergae, Besidiae, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura ejus pugnae fama est. Valerius Antias quinque millia hostium caesa ait. quae tanta res est, ut aut inpudenter ficta sit, aut neglegenter praetermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum. nam ad eum quoque legati ab Karthagine, vocantes in Africam, iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

XX. Frendens gemensque, ac vix lacrimis temperans, dicitur legatorum verba audisse postquam edita sunt mandata, *Jam non perplexe*, inquit, *sed palam revocant, qui, vetando supplementum et pecuniam mitti, jampridem retrahebant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus toties caesus fugatusque, sed senatus Karthaginiensis obtrectatione atque invidia. neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exsultabit atque efferet sese, quam Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Karthaginis oppressit.* Jam hoc ipsum praesagiens animo, praeparaverat ante naves. itaque, inutili militum turba praesidii specie in oppida Bruttii agri, quae pauca magis metu, quam fide, conti-

 tine-

d) add. *patruo* Gron. Crev.

tinebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit: multis Italici generis (quia in Africam secuturos abnuentes concesserant in Junonis Laciniae delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipso foede interfectis. Raro quemquam alium, patriam exsilii caussa relinquentem, magis moestum abisse ferunt, quam Hannibalem hostium terra excedentem: respexisse saepe Italiae litora, et Deos hominesque accusantem, in se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, *Quod non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Karthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Poenum non vidisset. se, centum millibus armatorum ad Trasimenum et Cannas caesis, circa Casilinum, Cumasque, et Nolam consenuisse.* Haec accusans querensque, ex diutina possessione Italiae est detractus.

XXI. Romam per eosdem dies, et Magonem et Hannibalem profectos, adlatum est. cujus duplicis gratulationis minuit laetitiam, et quod parum duces in retinendis iis (quum id mandatum ab senatu esset) aut animi, aut virium habuisse videbantur; et quod solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini venerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Karthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam trajecissent. ducentum et quinquaginta auri, octingentum pondo argenti in vestibulo curiae posuerunt. Hominibus acceptis et in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiae legatis actae: atque insuper munera data ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, *Segnius homines bona, quam mala, sentire. Transitu in Italiam Hannibalis, quantum terroris pavorisque, sese meminisse, quas deinde clades, quos luctus incidisse? Visa castra hostium e muris urbis: quae vota singulorum universorumque fuisse? quoties in conciliis voces, manus ad coelum*

lum porrigentium auditas; En umquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent? Dedisse tandem id Deos sextodecimo demum anno: nec esse, qui Diis grates agendas censeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut praeteritae satis memores sint. Conclamatum deinde ex omni parte curiae est, uti referret P. Aelius praetor: decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimaeque majores immolarentur centum viginti. Jam dimisso Laelio legatisque Masinissae, quum Karthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terra venturos adlatum esset; revocari C. Laelium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Karthaginienses Romam adduxit: quibus, vetitis ingredi urbem, hospitium in villa publica, senatus ad aedem Bellonae datus est.

XXII. Orationem eamdem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli a publico consilio in Hannibalem vertentes. *Eum injussu senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque, transgressum: nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis, privato consilio bellum intulisse. Senatui ac populo Karthaginiensi, si quis vere aestimet, foedus ad eam* e) *diem inviolatum esse cum Romanis. Itaque nihil aliud sibi mandatum esse, uti peterent, quam ut in ea pace, quae postremo cum consule Lutatio facta esset, manere liceret.* Quum, more tradito, Patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatos, praetor fecisset; senioresque, qui foederibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse per aetatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiae est, *Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cujus ipsi non meminissent.*

 XXIII.

e) eam Gron. Crev.

XXIII. Emotis deinde curia legatis, sententiae interrogari coeptae. M. Livius C. *Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace ageretur,* censebat. *quum de re majore, quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non videri sibi, absente consulum altero, ambobusve, eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani esse.* Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat, *Quum P. Scipio, caedendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent; et nemo omnium verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Karthaginis bellum gereret; nullius alterius consilio, quam Scipionis, accipiendam abnuendamve pacem esse.* M. Valerius Laevinus, qui bis consul fuerat, *Speculatores, non legatos, venisse,* arguebat: *jubendosque Italia excedere, et custodes cum iis usque ad naves mittendos; Scipionique scribendum, ne bellum remitteret.* Laelius Fulviusque adjecerunt: *Et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal et Mago ex* [f] *Italia non revocarentur. Omnia simulaturos Karthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes. deinde, quamvis recentium foederum et Deorum omnium oblitos, bellum gesturos.* Eo magis in Laevini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac prope sine responso, dimissi.

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin pacatae Italiae penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, trajecit. Quod ubi Romae vulgatum est, primo censuerunt Patres, ut praetor scriberet consuli, senatum aequum censere, in Italiam reverti eum: deinde, quum praetor, spreturum eum literas suas, diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii, consulem in Italiam revocavit: reliquum anni, cum M. Servilio magistro equitum, cir-

f) *ex* del. *Gron. Crev.*

circumeundis Italiae urbibus, quae bello alienatae fuerant, noſcendiſque ſingularum cauſſis conſumſit. Per induciarum tempus et ex Sardinia ab Lentulo praetore centum onerariae naves, cum commeatu et viginti roſtratarum praeſidio, et ab hoſte, et ab tempeſtatibus mari tuto, in Africam tranſmiſerunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conſpectum ferme Africae proſpero curſu vectum primo deſtituit ventus; deinde verſus in Africum turbavit, ac paſſim naves disjecit. ipſe cum roſtratis, per adverſos fluctus ingenti remigum labore eniſus, Apollinis promontorium tenuit. onerariae, pars maxima ad Aegimurum (inſula ea ſinum ab alto claudit, in quo ſita Karthago eſt, triginta ferme millia ab urbe) aliae adverſus urbem ipſam ad Calidas Aquas delatae ſunt. Omnia in conſpectu Karthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concurſum eſt. Magiſtratus ſenatum vocare, populus in curiae veſtibulo fremere, ne tanta ex oculis manibuſque amitteretur praeda. Quum quidam pacis petitae, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem obponerent, permixto pene ſenatus populique concilio, conſenſum eſt, ut claſſe quinquaginta navium Haſdrubal Aegimurum trajiceret: inde per litora portuſque diſperſas Romanas naves conligeret. Deſertae fuga nautarum, primum ab Aegimuro, dein ab Aquis onerariae Karthaginem puppibus tractae ſunt.

XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque ſciebatur, quae ſenatus Romani de bello aut pace ſententia eſſet; necdum induciarum dies exierat: eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis, qui petiiſſent pacem et inducias, et ſpem pacis et fidem induciarum violatam eſſe, legatos Karthaginem, L. [8]) Baebium, L. Sergium, L. Fabium extemplo miſit. qui, quum multitudinis concurſu prope violati eſſent, nec reditum tutiorem

8) *M.* Gron. Crev.

rem cernerent futurum, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quae se prosequerentur. Datae triremes duae, quum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Karthaginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat. ex ea tres quadriremes, seu clam misso a Karthagine nuncio, uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi praeerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium ex alto repente adgressae sunt. sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem navem: et defendebatur egregie, quoad tela suppeditarunt. quis deficientibus, quum jam nulla alia res eam, quam propinquitas terrae, multitudoque a castris in litus effusa, tueri potuisset; concitatam remis, quanto maximo inpetu poterant, in terram quum inmisissent, navis tantum jactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere quum haud dubie induciae ruptae essent, Laelius Fulviusque ab Roma cum legatis Karthaginiensibus supervenerunt. quibus Scipio, *Etsi non induciarum modo fides a Karthaginiensibus, sed jus etiam gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil, nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum, in iis facturum esse*, quum dixisset, legatis dimissis, bellum parabat. Hannibali jam terrae adpropinquanti jussus e nauticis unus [h]) escendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, quum dixisset, sepulcrum dirutum proram spectare, abominatus, praetervehi jusso gubernatore, ad Leptim adpulit classem, atque ibi copias exposuit.

XXVI. Haec eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus qui tum magister equitum erat, et Ti. Claudius Nero consules facti sunt. Ceterum exitu superioris anni quum legati

h) *unus* del. *Gron.*

legati ſociarum urbium ex Graecia queſti eſſent, vaſtatos agros ab regiis praeſidiis, profectoſque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admiſſos ad Philippum regem: ſimul nunciaſſent, quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam dici, ut eſſent Karthaginienſibus praeſidio, et pecuniae aliquantum una miſſum; legatos ad regem, qui haec adverſus foedus facta videri Patribus nunciarent, mittendos cenſuit ſenatus. Miſſi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes datae. Annus inſignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad ſolum exuſtus eſt, et aquarum magnitudine: ſed annonae vilitas fuit, praeterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti, ex Hiſpania miſſam, M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo aediles curules quaternis aeris vicatim populo deſcripſerunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactae aetatis; ſiquidem verum eſt, augurem duos et ſexaginta annos fuiſſe, quod quidam auctores ſunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel ſi novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos aequavit. Pluribus victoriis et majoribus proeliis avus inſignis Rullus; ſed omnia aequare unus hoſtis Hannibal poteſt. Cautior tamen, quam promtior, hic habitus fuit: et, ſicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat: ſic nihil certius eſt, quam unum hominem nobis cunctando rem reſtituiſſe, ſicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Maximus, filius: in ejuſdem locum pontifex (nam duo ſacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeji ter toti inſtaurati ab aedilibus, M. Sextio Sabino et Cn.[i]) Tremellio Flacco. ii ambo praetores facti, et cum iis C. Livius Salinator et C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni utrum C. Servilius conſul habuerit, an (quia eum res in Etruria tenuerint, quaeſtiones ex ſenatuſconſulto

 ſulto

i) C. Gron. Crev

ſulto de conjurationibus principum habentem) dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut ſit, diverſi auctores faciunt.

XXVII. Principio inſequentis anni, M. Servilius et[k]) Ti. Claudius, ſenatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in ſortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant. ceterum, Q. Metello maxime adnitente, neque data, neque negata eſt Africa. Conſules juſſi cum tribunis plebis agere, ut, ſi iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere. Omnes tribus P. Scipionem juſſerunt. Nihilominus conſules provinciam Africam (ita enim ſenatus decreverat) in ſortem conjecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium claſſem, omnes quinqueremes, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator eſſet. M. Servilius Etruriam ſortitus. in eadem provincia et C. Servilio prorogatum imperium, ſi conſulem manere ad urbem ſenatui placuiſſet. Praetores, M. Sextius Galliam eſt ſortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconſul priore anno praefuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo praetore prioris anni provinciam et duas legiones acciperet; Villius propraetor viginti navibus longis, militibus mille, oram Siciliae tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille et quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottae urbana evenit. ceteris, ita uti quiſque obtinebant provincias exercituſque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defenſum imperium eſt. Et ut placatis Diis omnia inciperent agerentque, ludos, quos, M. Claudio Marcello, T. Quinctio conſulibus, T. Manlius dictator, quaſque hoſtias majores voverat, ſi per quinquennium illud reſpublica eodem ſtatu fuiſſet, ut eos ludos conſules, priuſquam

k) et del. Gron. Crev.

quam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hostiaeque, quibus votae erant Diis, caesae.

XXVIII. Inter haec simul spes, simul cura in dies crescebat: nec satis certum constare apud animum poterat, utrum gaudio dignum esset, Hannibalem, post sextumdecimum annum ex Italia decedentem, vacuam possessionem ejus reliquisse populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transisset. *Locum nimirum, non periculum, mutatum; cujus tantae dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, graviorem in sua terra futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditae barbariae rege, cui Statorius semilixa ducere exercitus solitus sit, aut cum socero ejus Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agrestium semiermi turba subito conlectis; sed cum Hannibale, prope nato in praetorio patris fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum juvene imperatore: qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset: ducere exercitum aequalem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos; perfusum millies cruore Romano; exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum, portantem. Multos obcursuros Scipioni in acie, qui praetores, qui imperatores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex caede imperatorum praeferre posset Hannibal.* Has formidines agitando animis, ipsi curas et metus augebant etiam, quod, quum adsuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiae partibus lenta spe, in nullum propinquum

quum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal, velut ad supremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia et victoriae spes, quo magis in propinquam eam inminebant animis, eo curae intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Karthaginiensibus erat. quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem ac rerum gestarum ejus magnitudinem, poenitebat: modo, quum respicerent, bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

XXIX. Jam Adrumetum venerat Hannibal: unde, ad reficiendum ex jactatione maritima militem paucis diebus sumtis, excitus pavidis nunciis, omnia circa Karthaginem obtineri armis, adferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Karthagine abest. inde praemissi speculatores quum excepti a custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum, jussosque omisso metu visere omnia, per castra, qua vellent, circumduci jussit; percunctatusque, satin' per commodum omnia explorassent, datis, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quae nunciabantur, (nam et, Masinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso forte die, adferebant) laeto animo audiit[1]), maxime hostis fiducia, quae non de nihilo profecto concepta est, perculsus. Itaque, quamquam et ipse caussa belli erat, et adventu suo turbaverat et pactas inducias, et spem foederum; tamen, si integer, quam si victus, peteret pacem, aequiora impetrari posse ratus, nuncium ad Scipionem misit, ut conloquendi secum potestatem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur adfirmem, habeo. Valerius Antias, primo proelio victum eum a Sci-

1) *audivit* Gron. Crev.

Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt caesa, mille et septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio quum conloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Naraggara [m]) urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli conjectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quatuor millibus inde, tutum commodumque alioquin, nisi quod longinquae aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Submotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suae modo aetatis maximi duces, sed omnis ante se memoriae, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paullisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope adtoniti conticuere. Tum Hannibal prior, *Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; laetor te mihi sorte potissimum datum, a quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Dii dedissent, tibi cessisse; teque huic bello, vestris prius, quam nostris, cladibus insigni, finem inposuisse. Hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna, ut, quum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim; ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut et vos Italiae, et nos Africae imperio contenti essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed, praeterita magis reprehendi pos-*

m) *Nadagara* Gron. Crev.

possunt, quam corrigi. Ita aliena adpetivimus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italia solum vobis bellum, nobis in Africa esset: sed et vos in portis vestris prope ac moenibus signa armaque hostium vidistis, et nos ab Karthagine fremitum castrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna de pace agitur: agimus ii, quorum et maxime interest pacem esse, et qui quodcumque egerimus, ratum civitates nostrae habiturae sint. animo tantum nobis opus est non abhorrente a quietis consiliis. Quod ad me adtinet, jam aetas senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum, jam secundae, jam adversae res, ita erudierunt, ut rationem sequi, quam fortunam, malim. Tuam et adolescentiam et perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quietis opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna numquam decepit. Quod ego fui ad Trasimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum militari aetate imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. Patris et patrui persecutus mortem, ab calamitate vestrae domus decus insigne virtutis pietatisque eximiae cepisti: amissas Hispanias reciperasti, quatuor inde Punicis exercitibus pulsis: consul creatus, quum ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus caesis, binis eadem hora captis simul incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot nostri imperii ereptis, me sextumdecimum jam annum haerentem in possessione Italiae detraxisti. Potest victoriam, inquam n), malle, quam pacem, animus. Novi o) spiritus magis magnos, quam utiles. et mihi talis aliquando fortuna adfulsit. Quod si in secundis rebus bonam quoque mentem darent Dii; non ea solum, quae evenissent, sed etiam ea, quae evenire possent, reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego

n) *inquam* del. *Gron. Crev.* o) add. *vobis* Gron. Crev.

ego documenti in omnes casus sum. Quem modo, castris inter Anienem atque urbem vestram positis p), *signa inferentem ad moenia Romana; hic cernis, duobus fortissimis viris, fratribus clarissimis imperatoribus, orbatum, ante moenia prope obsessae patriae, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximae cuique fortunae minime credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax; nobis petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria. haec in tua, illa in Deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horae dederis discrimen. Cum tuas vires, tum vim fortunae Martemque belli communem, propone animo. Utrimque ferrum, corpora humana erunt. nusquam minus, quam in bello, eventus respondent. Non tantum ad id, quod datū pace jam habere potes, si proelio vincas, gloriae adjeceris; quantum ademeris, si quid adversi eveniat. Simul parta ac sperata decora unius horae fortuna evertere potest. Omnia in pace jungenda tuae potestatis sunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris: non* q) *statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo foedius conruit. Est quidem ejus, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis: sed forsitan non indigni simus, qui nobismet ipsi* r) *multam inrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quae bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quidquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Karthaginienses, inclusi Africae litoribus, vos (quando ita Diis placuit) externa etiam terra marique videamus regentes impe-*

p) *positis, ac jam prope scandentem moenia Romae videras; hic* Gron. Crev.

q) *sed non* Gron. Crev.

r) *ipsis* Gron.

imperia. Haud negaverim, propter non nimis ſincere petitam aut exſpectatam nuper pacem, ſuſpectam eſſe vobis Punicam fidem. multum, per quos petita ſit, ad fidem tuendae pacis pertinet, Scipio. Veſtri quoque (ut audio) Patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Hannibal peto pacem: qui neque peterem, niſi utilem crederem: et propter eamdem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. et, quemadmodum, quia a me bellum coeptum eſt, ne quem ejus poeniteret, quoad ipſi invidere Dei, praeſtiti; ita adnitar, ne quem pacis per me partae poeniteat.

XXXI. Adverſus haec imperator Romanus in hanc fere ſententiam reſpondit. *Non me fallebat, Hannibal, adventus tui ſpe Karthaginienſes et praeſentem induciarum fidem, et ſpem pacis turbaſſe. neque tu id ſane diſſimulas, qui de conditionibus ſuperioribus pacis omnia ſubtrahas, praeter ea, quae jam pridem in noſtra poteſtate ſunt. Ceterum, ſicut tibi curae eſt, ſentire cives tuos, quanto per te onere leventur: ſic mihi laborandum eſt, ne, quae tunc pepigerunt, hodie ſubtracta ex conditionibus pacis, praemia perfidiae habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam proſit vobis fraus, petitis. Neque patres noſtri priores de Sicilia, neque nos de Hiſpania fecimus bellum. et tunc Mamertinorum ſociorum periculum, et nunc Sagunti excidium nobis pia ac juſta induerunt arma. Vos laceſſiſſe, et tu ipſe fateris, et Dei teſtes ſunt: qui et illius belli exitum ſecundum jus faſque dederunt, et hujus dant et dabunt. Quod ad me adtinet, et humanae infirmitatis memini, et vim fortunae reputo, et omnia, quaecumque agimus, ſubjecta eſſe mille caſibus ſcio. Ceterum, quemadmodum ſuperbe et violenter me faterer facere, ſi prius, quam in Africam trajeciſſem, te tua voluntate cedentem Italia, et, inpoſito in naves exercitu, ipſum venientem ad pacem petendam adſpernarer; ſic nunc, quum prope manu conſerta reſtitantem ac tergiverſantem in Africam adtraxerim, nulla*

ſunt

sum tibi verecundia obstrictus. Proinde si quid ad ea, in quae tum pax conventura videbatur, (quae sint, nosti) multae navium cum commeatu per inducias expugnatarum legatorumque violatorum adjicitur, est, quod referam ad consilium. Sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis. Ita infecta pace, ex conloquio ad suos quum se recepissent, frustra verba jactata renunciant. armis decernendum esse, habendamque eam fortunam, quam Dii dedissent.

XXXII. In castra ut est ventum, pronunciant ambo, *Arma expedirent milites animosque ad supremum certamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma, an Karthago, jura gentibus darent, ante crastinam noctem scituros. neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum victoriae praemium fore; par periculum praemio, quibus adversae pugnae fortuna fuisset.* nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra: et Karthagini, supremo auxilio effuso, adesse videbatur praesens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. Anceps igitur spes et metus miscebant animos: contemplantibusque modo suam, modo hostium aciem, quum oculis magis, quam ratione, pensarent vires, simul laeta, simul tristia obversabantur. Quae ipsis sua sponte non subcurrebant, ea duces admonendo atque hortando subjiciunt. Poenus sedecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos, et sua cuique decora, ubi ad insignem alicujus pugnae memoriae militem venerat, referebat. Scipio Hispanias, et recentia in Africa proelia, et confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea prae insita animis perfidia potuissent. ad hoc, conloquium Hannibalis in secreto habitum, ac liberum fingenti,

genti, qua velit, flectit. Ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Aegates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse Deos. *Adesse finem belli ac laboris. In manibus esse praedam Karthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, conjuges, Penatesque Deos.* Celsus haec corpore, vultuque ita laeto, ut vicisse jam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes: triariis postremam aciem clausit.

XXXIII. Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephanti hostium accepti nihil ordines turbarent. Laelium (cujus ante legati, eo anno quaestoris extra sortem ex senatusconsulto opera utebatur) cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro obposuit. vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit; dato praecepto, ut, ad inpetum elephantorum, aut post rectos refugerent ordines, aut, in dextram laevamque discursu adplicantes se antesignanis, viam, qua inruerent in ancipitia tela, belluis darent. Hannibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla umquam in acie ante habuerat) instruxit: deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Baliaribus Maurisque admixtis; in secunda acie Karthaginienses Afrosque et Macedonum legionem; modico inde intervallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures, quam sua voluntate, decedentem [s]) ex Italia secuti) instruxit. Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus: dextrum Karthaginienses, sinistrum Numidae tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non caussa militandi eadem esset. Auxiliaribus et praesens, et multiplicata merces ex prae-

da

s) *discedentem* Gron. Crev.

da ostentatur. Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiae, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriae ostentantur. Mauros Numidasque Masinissae inpotenti futuro dominatu terret. Aliis aliae spes ac metus jactantur. Karthaginiensibus moenia patriae, Dii Penates, sepulcra majorum, liberi cum parentibus, conjuges pavidae, aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur. Quum maxime haec imperator apud Karthaginienses, duces suarum gentium inter populares, plerique [t]) per interpretes inter inmixtos alienigenis, agerent, tubae cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facile Masinissa perculsis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. Paucae tamen bestiarum, intrepidae in hostem actae, inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. resilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent; in [u]) ancipites ad ictum utrimque conjiciebant hastas; nec pila ab antesignanis cessabant; donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Karthaginiensium equites in fugam verterunt. Laelius, ut turbatos vidit hostes, addit perculsis terrorem.

XXXIV. Utrimque equite nudata erat Punica acies, quum pedes concurrit, nec spe, nec viribus jam par. ad hoc, dictu parva, sed magni eadem in re gerenda momenti res, congruens clamor a Romanis, eoque major et terribilior; dissonae illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, voces. pugna Romana stabilis, et suo et armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio et velocitas illinc major, quam vis. Igitur primo inpetu extemplo movere loco hostium aciem Romani.

t) *pleraque* Crev. u) *in eos* Gron.

mani. ala deinde et umbonibus pulsantes, in submotos gradu inlato, aliquantum spatii, velut nullo resistente, incessere; urguentibus et novissimis primos, ut semel motam aciem sensere; quod ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes, auxiliares cedentes secunda acies, Afri et Karthaginienses, adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos caedendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: et, in suos versi, partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes caedere, uti paullo ante non adjuti, et tunc exclusi. Et prope duo jam permixta proelia erant, quum Karthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conserere manus. non tamen ita perculsos iratosque in aciem accepere; sed, densatis ordinibus, in cornua vacuumque circa campum extra proelium ejecere, ne pavidos fuga vulneribusque milites in certam et integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paullo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati, per cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem, et signa et ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuari coeperant, vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere hastatis jussit: et, sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro proelium ortum est: quippe ad veros hostes perventum erat, et armorum genere, et usu militiae, et fama rerum gestarum, et magnitudine vel spei vel periculi pares. Sed et numero Romanus superior erat, et animo: quod jam equites, jam elephantos fuderat: jam, prima acie pulsa, in secundam pugnabat.

XXXV.

XXXV. In tempore Laelius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. Is demum equitum inpetus fudit hostem. multi circumventi in acie caesi: multi per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Karthaginiensium sociorumque caesa eo die supra millia viginti: par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Hannibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit: omnia et in proelio, et ante aciem, priusquam excederet pugna, expertus; et confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiae, illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. Elephantos in prima fronte: quorum fortuitus inpetus atque intolerabilis vis, signa sequi, et servare ordines, (in quo plurimum spei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Karthaginiensium aciem, ne homines mixti ex [v]) conluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugae haberent. simul primum ardorem atque inpetum hostium excipientes fatigarent; ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent. Tum, ubi omnis spes esset, milites Karthaginienses Afrosque: ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent: Italicos, intervallo quoque diremtos, incertos socii an hostes essent, in postremam aciem submotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal, quum Adrumentum refugisset, adcitusque inde Karthaginem sexto ac trigesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset, fassus in curia est, non proelio modo se, sed bello victum, nec spem salutis alibi, quam in pace inpetranda esse.

XXXVI. Scipio, confestim a proelio expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti praeda ad mare

v) *ex* del. *Gron. Crev.*

ac naves rediit; nuncio adlato, P. Lentulum cum quinquaginta roſtratis, centum onerariis, cum x) omni genere commeatus, ad Uticam acceſſiſſe. Admovendum igitur undique terrorem perculſae Karthagini ratus, miſſo Laelio Romam cum victoriae nuncio, Cn. Octavium terreſtri itinere ducere legiones Karthaginem jubet: ipſe, ad ſuam veterem nova Lentuli claſſe adjuncta, profectus ab Utica portum Karthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramiſque oleae Karthaginienſium obcurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale miſſi ad petendam pacem. qui quum ad puppim praetoriae navis acceſſiſſent, velamenta ſupplicum porrigentes, orantes, inplorantesque fidem et miſericordiam Scipionis; nullum iis aliud reſponſum datum, quam ut Tunetem venirent: eo ſe moturum caſtra. ipſe ab contemplato ſitu Karthaginis, non tam noſcendi in praeſentia, quam deprimendi hoſtis cauſſa, Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuncius adlatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus, quam peditibus, venire Karthaginienſibus auxilio. pars exercitus cum omni equitatu Saturnalibus primis agmen adgreſſa, Numidas levi certamine fudit. exitu quoque fugae interclufo, a parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum caeſa; mille et ducenti vivi capti ſunt, et equi Numidici mille et quingenti, ſigna militaria duo et ſeptuaginta y). Regulus ipſe inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco caſtra poſita, legatique triginta Karthagine ad Scipionem venerunt. et illi quidem multo miſerabilius, quam ante, (quo magis cogebat fortuna) egerunt: ſed aliquanto minore cum miſericordia ab recenti memoria perfidiae auditi ſunt. In conſilio quamquam juſta ira omnes ad delendam ſtimulabat Karthaginem; tamen, quum, et quanta res eſſet, et quam longi temporis obſidio

x) *cum* del. *Gron. Crev.* y) *ſeptuaginta duo* Gron. Crev.

ſidio tam munitae et tam[z]) validae urbis, reputarent, et ipſum Scipionem exſpectatio ſucceſſoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, ſollicitaret, ad pacem omnium animi verſi ſunt.

XXXVII. Poſtero die, revocatis legatis, et cum multa caſtigatione perfidiae monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem Deos et jusjurandum eſſe crederent; conditiones pacis dictae: *Ut liberi legibus ſuis viverent. quas urbes, quoſque agros, quibuſque finibus ante bellum tenuiſſent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugitivoſque, et captivos omnes redderent Romanis, et naves roſtratas, praeter decem triremes, traderent, elephantoſque, quos haberent domitos: neque domarent alios. Bellum neve in Africa, neve extra Africam, injuſſu populi Romani gererent. Maſiniſſae res redderent, foeduſque cum eo facerent. Frumentum ſtipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati rediſſent*[a]) *praeſtarent. Decem millia talentum argenti, deſcripta penſionibus aequis in annos quinquaginta, ſolverent. Obſides centum arbitratu Scipionis darent: ne minores quatuordecim annis, neu triginta majores. Inducias ita ſe daturum, ſi per priores inducias naves onerariae captae, quaeque fuiſſent in navibus, reſtituerentur. Aliter nec inducias, nec ſpem pacis ullam eſſe.* Has conditiones legati quum domum referre[b]) juſſi in concione ederent, et Giſgo ad diſſuadendam pacem proceſſiſſet, audireturque a multitudine, inquieta eadem et inbelli: indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audirique, adreptum Giſgonem manu ſua ex ſuperiore loco detraxit. Quae inſueta liberae civitati ſpecies quum fremitum populi moviſſet, perturbatus militaris vir urbana libertate, *Novem*, inquit, *annorum a vobis profectus, poſt ſextum et triceſimum*[c]) *annum redii. Militares artes, quas me a puero fortuna nunc privata, nunc publica docuit, probe*

z) *tam* del. *Gron. Crev.*
a) *rediiſſent* Gron. Crev.
b) *ferre* Gron.
c) *trigeſimum ſextum* Gron. Crev.

probe videor scire. Urbis ac fori jura, leges, mores, vos me oportet doceatis. Excusata inprudentia de pace multis verbis disseruit, quam nec iniqua, et necessaria esset. Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per inducias captis nihil, praeter ipsas comparebat naves: neque inquisitio erat facilis, adversantibus paci, qui arguerentur. Placuit naves reddi, et homines utique inquiri. Cetera, quae abessent, aestimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Karthaginienses. Sunt qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde praeparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in Africa non esse.

XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem legati; quae publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quaestores: quae privata, profiteri domini jussi; pro ea summa pecuniae viginti quinque millia pondo argenti praesentia exacta: induciaeque Karthaginiensibus datae in tres menses. Additum, ne per induciarum tempus alio usquam, quam Romam, mitterent legatos: et, quicumque legati Karthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, et quae petentes venissent, certiorem facerent. Cum legatis Karthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, et M. Marcius Ralla, et L. Scipio imperatoris frater. Per [d]) eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonae effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romae ad nuncium primum rebellionis Karthaginiensium trepidatum fuerat; jussusque erat Ti. Claudius mature in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam trajicere, et alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant; quod

Pa-

d) *Post* Gron.

Patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis, censuerant. Prodigia quoque, nunciata sub ipsam famam rebellionis, terrorem adtulerant. Cumis solis orbis minui visus, et pluit lapideo imbri. et in Veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustae. Ariciae forum, et circa tabernae, Frusinone murus aliquot locis, et porta, de coelo tacta: et in Palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novemdiali sacro, cetera hostiis majoribus expiata. inter quae etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa. nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad aedem Erycinae Veneris parati sint. Ceterum ludorum ipso die, subita serenitate orta, pompa, duci coepta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum est, quum decessisse inde aquam nunciatum esset. laetitiamque populo et ludis celebritatem addidit sedes sua sollemni spectaculo reddita.

XXXIX. Claudium consulem, profectum tandem ab urbe, inter portus Cosanum Lauretanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum pervenisset, stetissetque ibi, dum reliquum tempestatis exsaeviret, Ilvam insulam, et ab Ilva Corsicam, a Corsica in Sardiniam trajecit. Ibi superantem Insanos montes, multo et saevior et infestioribus locis tempestas adorta, disjecit classem. Multae quassatae armamentisque spoliatae naves: quaedam fractae. Ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. ubi dum subductae reficiuntur naves, hiems obpressit: circumactumque anni tempus, et, nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum caussa ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Aelium Paetum dixit. Saepe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. itaque, quum pridie Idus Martias vete-

res magiſtratu [e]) abiſſent, novi ſubfecti non eſſent, reſpublica ſine curulibus magiſtratibus erat. T. [f]) Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. in locum ejus ſubfectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo et Q. Fulvio aedilibus curulibus ludi Romani ter toti inſtaurati. Pecuniam ex aerario ſcribae viatoreſque aedilitii clam egeſſiſſe per indicem comperti, damnati ſunt, non ſine infamia Luculli aedilis. P. Aelius Tubero et L. Laetorius aediles plebis vitio creati, magiſtratu ſe abdicarunt, quum ludos ludorumque cauſſa epulum Jovi feciſſent, et ſigna tria ex multaticio argento facta in Capitolio poſuiſſent. Cerealia ludos dictator et magiſter equitum ex ſenatuſconſulto fecerunt.

XL. Legati ex Africa Romani ſimul Karthaginienſeſque quum veniſſent Romam, ſenatus ad aedem Bellonae habitus eſt. ubi quum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale eſſe ſuprema Karthaginienſibus pugna, finemque tandem lugubri bello inpoſitum ingenti laetitia Patrum expoſuiſſet; adjecit, Verminam etiam, Syphacis filium, quae parva bene geſtae rei acceſſio erat, devictum. in concionem inde prodire juſſus, gaudiumque id populo inpartire. [g]) Tum patuere, facta gratulatione, omnia in urbe templa, ſupplicationeſque in triduum decretae. Legatis Karthaginienſium et Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut ſenatus ſibi daretur, reſponſum juſſu Patrum ab dictatore eſt, conſules novos eis ſenatum daturos eſſe. Comitia inde habita. creati conſules Cn. Cornelius Lentulus, P. Aelius Paetus: Praetores, M. Junius Pennus, cui ſors urbana evenit; M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero Siciliam eſt ſortitus. De provinciis conſulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis et Karthaginienſium auditi eſſent. belli finem alterius, principium alterius proſpiciebant animis.

e) *magiſtratus* Gron. Crev.
f) *L.* Gron. Crev.
g) *impertire* Gron. Crev.

animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciae Africae; seu bellum foret, facilem victoriam, seu jam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. Negare itaque prius quidquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset, concedente collega, moderato viro et prudenti; qui gloriae ejus certamen cum Scipione, praeterquam quod iniquum esset, etiam inpar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M. Acilius Glabrio, tribuni plebis, *rem, priore anno nequidquam tentatam ab Ti. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare* ajebant. *Ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, cujus vellent imperium in Africa esse. Omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id imperium decresse.* Multis contentionibus, et in senatu et ad populum acta res, postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur jurati (ita enim [h]) convenerat) censuerunt, uti consules provincias inter se compararent, sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet. Cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret: si pax cum Karthaginiensibus componi nequisset, in Africam trajiceret. Consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terra rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem, juberent pacem dare; et quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari jussissent, ne consul ex Sicilia in Africam trajiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio praetore acciperet.

XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Praetori M. Valerio Faltoni duae legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno praefuerat, decretae. P. Aelius praetor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro

h) *enim* del. *Gron. Crev.*

pro praetore habuiſſet, decernitur. M. Servilio prioris anni conſuli, cum ſuis duabus item legionibus, in Etruria prorogatum imperium eſt. Quod ad Hiſpanias adtineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum eſſe. uti conſules cum tribunis agerent, ſi eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hiſpania imperium eſſe. is ex duobus exercitibus in unam legionem conſcriberet Romanos milites, et in quindecim cohortes ſocios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius et L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio conſuli quinquaginta navium claſſis ex duabus claſſibus, Cn. Octavii, quae in Africa eſſet, P. Villii, quae Siciliae oram tuebatur, decreta: ut, quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quadraginta [i]) longas naves haberet, quas habuiſſet. quibus ſi Cn. Octavium, ſicut praefuiſſet, praeeſſe vellet, Octavio pro praetore in eum annum imperium eſſet: ſi Laelium praeficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus conſuli uſus non eſſet. Et M. F[illegible] in Sardiniam decem longae naves decretae. Et conſules duas legiones urbanas ſcribere juſſi: ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis reſpublica adminiſtraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi et Karthaginienſium actum. Priores Macedonas introduci placuit: quorum varia oratio fuit; partim purgantium, quae queſti erant miſſi ad regem a Roma legati de populatione ſociorum; partim ultro accuſantium quidem et ſocios populi Romani, ſed multo infeſtius M. Aurelium; (quem ex tribus ad ſe miſſis legatis, delectu habito, ſubſtitiſſe, et ſe bello laceſſiſſe contra foedus, et ſaepe cum praefectis ſuis ſignis conlatis pugnaſſe) partim poſtulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militaſſent, captique in vinculis eſſent, ſibi reſtituerentur. Adverſus ea M. Furius, miſſus ad id ipſum

i) *quinquaginta* Gron. Crev.

ipſum ab Aurelio ex Macedonia, diſſeruit, *Aurelium relictum, ne ſocii populi Romani, feſſi populationibus atque injuria, ad regem deficerent, finibus ſociorum non exceſſiſſe: dediſſe operam, ne inpune in agros eorum tranſcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis eſſe: eum cum quatuor millibus Macedonum et pecunia miſſum nuper in Africam eſſe, Hannibali Karthaginienſibuſque auxilio.* De his rebus interrogati Macedones, quum perplexe reſponderent ipſi, ante reſponſum tulerunt, *Bellum quaerere regem, et, ſi pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo foedus violatum: et quod ſociis populi Romani injurias fecerit, bello armiſque laceſſierit: et quod hoſtes auxiliis et pecunia juverit. Et P. Scipionem recte atque ordine videri feciſſe et facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti ſunt, hoſtium numero in vinculis habeat. et M. Aurelium e republica facere, gratumque id ſenatui eſſe, quod ſocios populi Romani, quando jure foederis non poſſet, armis tueatur.* Cum hoc tam triſti reſponſo dimiſſis Macedonibus, legati Karthaginienſes vocati. quorum aetatibus dignitatibuſque conſpectis, (nam longe primi civitatis erant) tum pro ſe quiſque dicere, vere de pace agi. Inſignis tamen inter ceteros Haſdrubal erat, (Haedum populares cognomine adpellabant) pacis ſemper auctor, adverſuſque factioni Barcinae. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem a republica transferenti. qui quum varia oratione uſus eſſet, nunc purgando crimina, nunc quaedam fatendo, ne inpudenter certa negantibus difficilior venia eſſet, nunc monendo etiam Patres conſcriptos, ut rebus ſecundis modeſte ac moderate uterentur; *Si ſe atque Hannonem audiſſent Karthaginienſes, et tempore uti voluiſſent, daturos fuiſſe pacis conditiones: quas tunc peterent. Raro ſimul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invictum eſſe, quod in ſecundis rebus ſapere*

et

et consulere meminerit. et, Hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent. Ex insolentia, quibus nova bona fortuna sit, inpotentes laetitiae insanire. Populo Romano usitata ac prope jam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus pene parcendo victis, quam vincendo, imperium auxisse. Ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, *Ex quantis opibus quo recidissent Karthaginiensium res. nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, praeter Karthaginis moenia. Iis inclusos, non terra, non mari quidquam sui juris cernere. Urbem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, saevire populus Romanus velit.* Quum flecti misericordia Patres adpareret, senatorum unum infestum perfidiae Karthaginiensium subclamasse ferunt, *Per quos Deos foedus icturi essent, quum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent? Per eosdem*, inquit Hasdrubal, *qui tam infesti sunt foedera violantibus.*

XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatusconsulto intercessit. Tum M'. Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, *Vellent, juberentne senatum decernere, ut cum Karthaginiensibus pax fieret; et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent?* De pace uti rogassent, omnes tribus jusserunt: pacem dare P. Scipionem, eumdem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Karthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Karthaginienses, petieruntque, ut sibi in urbem introire, et conloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent. esse in iis partim propinquos amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis, quum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret; jussi nomina edere:

edere: et, quum ducentos ferme ederent, senatusconsultum factum est, *Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Karthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent; nunciarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Karthaginiensibus redderet.* Feciales quum in Africam ad foedus feriendum ire juberentur; ipsis postulantibus, senatusconsultum in haec verba factum est: *Ut privos lapides silices, privasque verbenas secum ferrent: uti praetor Romanus his imperaret, ut foedus ferirent, illi praetorem sagmina poscerent.* Herbae id genus ex arce sumtum dari fecialibus solet. Ita dimissi ab Roma Karthaginienses, quum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naves provectas in altum incendi jussit. quingentas fuisse omnis generis, quae remis agerentur, quidam tradunt: quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Poenis, quam si tum [k]) ipsa Karthago arderet. De perfugis gravius, quam de fugitivis, consultum; nominis Latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati.

XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Karthaginiensibus postremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio consulibus. bellum initum annis post tribus et viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus. Finitum est septimodecimo anno, Cn. Cornelio, P. Aelio Paeto consulibus. Saepe postea ferunt Scipionem dixisse, Ti. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Karthaginis finiret. Karthagini [l]) quum prima conlatio pecuniae diutino bello exhaustis difficilis videretur, moestitiaque et fletus in curia esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum. cujus quum Hasdrubal Haedus risum increparet

k) *tum* del. *Gron. Crev.* l) *Karthaginiensibus* Gron. Crev.

ret in publico fletu, quum ipse lacrimarum caussa esset; *Si, quemadmodum oris habitus cernitur oculis*, inquit; *sic et animus intus cerni posset, facile vobis adpareret, non laeti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse. qui tamen nequaquam adeo est intempestivus, quam vestrae istae absurdae atque abhorrentes lacrimae sunt. Tunc flesse decuit, quum ademta nobis arma, incensae naves, interdictum externis bellis. illo enim vulnere concidimus. Nec esse in vos, odio vestro, consultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quiescere potest. si foris hostem non habet, domi invenit: ut praevalida corpora ab externis caussis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum, nimirum, ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet: nec in eis quidquam acrius, quam pecuniae damnum, stimulat. Itaque, quum spolia victae Karthagini detrahebantur, quum inermem jam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africae cerneretis, nemo ingemuit. nunc, quia tributum ex privato conferendum est, tamquam in publico funere comploratis. Quam vereor, ne propediem sentiatis, levissimo in malo vos hodie lacrimasse!* Haec Hannibal apud Karthaginienses. Scipio, concione advocata, Masinissam, ad regnum paternum Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quae ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adjectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere jussit. legatos Karthaginiensium Romam proficisci, ut, quae ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea Patrum auctoritate populique jussu confirmarentur.

XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves inposito, in Siciliam Lilybaeum trajecit. inde magna parte militum in navibus missa, ipse per laetam pace non minus, quam victoria, Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarif-

clarissimo urbem est invectus. Argenti tulit in aerarium pondo centum millia viginti tria. militibus ex praeda quadragenos aeris divisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriae, Syphax est, Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. conspecta mors tamen ejus fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti inposito Q. Terentius Culleo: omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura, celebraverit, an, sicuti Felicis Sullae Magnique Pompeji patrum memoria, coeptum ab adsentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victae ab se gentis est nobilitatus. exemplo deinde hujus, nequaquam victoria pares, insignes imaginum titulos claraque cognomina familiae fecere.

EPITOME LIBRI XXXI

Belli adversus Philippum Macedoniae regem, quod intermissum erat, repetiti caussae referuntur hae. Tempore Initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, et in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intraverunt. ob hoc, tamquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus caesi sunt. Acarnanes, mortibus suorum commoti, ad vindicandos illos auxilium a Philippo petierunt. Paucis mensibus post pacem Karthaginiensibus datam, quingentesimo quinquagesimo anno ab urbe condita, quum Atheniensium, qui obsidebantur a Philippo, legati auxilium a senatu petissent, et senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente, tenuit auctoritas Patrum, ut sociae civitati ferri opem populus quoque juberet. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est: qui, exercitu in Macedoniam ducto, equestribus proeliis cum Philippo prospere pugnavit. Abydeni a Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum, suos seque occiderunt. L. Furius praetor Gallos Insubres rebellantes et Hamilcarem Poenum, bellum in ea parte molientem, acie vicit. Hamilcar eo bello occisus est, et millia hominum triginta sex. Praeterea expeditiones Philippi regis et Sulpicii consulis, expugnationesque urbium ab utroque factas, continet. Sulpicius consul, adjuvantibus rege Attalo et Rhodiis, bellum gerebat. Triumphavit de Gallis L. Furius praetor.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXI

Me quoque juvat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici pervenisse. nam etsi profiteri ausum, perscripturum res omnes Romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minime conveniat; tamen, quum in mentem venit, tres et sexagin-

xaginta annos (tot enim sunt a primo Punico ad secundum bellum finitum) aeque multa volumina occupasse mihi, quam occuparint quadringenti octoginta octo [a]) anni a condita urbe ad Ap. Claudium consulem, qui primus bellum Karthaginiensibus intulit; jam provideo animo, velut qui proximis litori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quidquid progredior, in vastiorem me altitudinem, ac velut profundum invehi, et crescere pene opus, quod prima quaeque perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit; periculo haudquaquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetustaque [b]) fama gentis, et magnitudine imperii, quo multam quondam Europae, majorem partem Asiae obtinuerant armis, prope nobilius. Ceterum coeptum bellum adversus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depositum erat, quum Aetoli et belli et pacis fuissent caussae. [c]) Vacuos deinde pace Punica jam Romanos et infensos Philippo, quum ob infidam adversus Aetolos aliosque regionis ejusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Hannibali Poenisque, preces Atheniensium, quos agro pervastato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum.

II. Sub idem fere tempus et ab Attalo rege, et Rhodiis legati venerunt, nunciantes, Asiae quoque civitates sollicitari. His legationibus responsum est, curae Asianam rem senatui fore. Consultatio de Macedonico bello integra ad consules, qui tunc in proelio cum Bojis erant, rejecta est. Interim ad Ptolemaeum Aegypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Aemilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus: ut et adnunciarent victum Hannibalem Poenosque, et gratias agerent regi, quod in rebus dubiis, quum finitimi etiam socii Roma-

a) *septem* Crev.
b) *vetustaeque* Gron. Crev.
c) *causa* Gron. Crev.

nos desererent, in fide mansisset; et peterent, ut, si coacti injuriis bellum adversus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum Romanum conservaret. Eodem fere tempore P. Aelius consul in Gallia, quum audisset a Bojis ante suum adventum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultus ejus caussa scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo, C. Oppium praefectum socium hac tumultuaria manu per Umbriam (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Bojorum invadere jussit. ipse eodem, aperto itinere, per medios montes duxit. Oppius, ingressus hostium fines, primo populationes satis prospere ac tuto fecit. delecto deinde ad castrum Mutilum satis idoneo loco, ad demetenda frumenta (jam enim maturae erant segetes) profectus, neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quae armatae inermes atque operi intentos tutarentur, positis, inproviso inpetu Gallorum cum frumentatoribus est circumventus. Inde pavor fugaque etiam armatos cepit. Ad septem millia hominum palata per segetes sunt caesa: inter quos ipse C. Oppius praefectus. ceteri in castra metu compulsi, inde sine certo duce consensu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum suarum, ad consulem per saltus prope invios pervenere. qui, nisi quod populatus est Bojorum fines, et cum Ingaunis Liguribus foedus icit, nihil, quod esset memorabile, aliud in provincia quum gessisset, Romam rediit.

III. Quum primum senatum habuit, universis postulantibus, ne quam prius rem, quam de Philippo sociorumque querelis, ageret; relatum extemplo est: decrevitque frequens senatus, ut P. Aelius consul, quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui, classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam trajiceret. M. Valerius Laevinus propraetor missus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis, in Macedoniam transmisit. ad quem quum M.

Aure-

Aurelius legatus venisset, edocuissetque eum, quantos exercitus, quantum navium numerum comparasset rex, et quemadmodum circa omnes non continentis modo urbes, sed etiam insulas, partim ipse adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma; majore conatu Romanis id capessendum bellum esse, ne, cunctantibus iis, auderet Philippus, quod Pyrrhus prius ausus ex aliquanto minore regno esset; haec eadem scribere Aurelium consulibus et senatui placuit.

IV. Exitu hujus anni quum de agris veterum militum relatum esset, qui ductu atque auspicio P. Scipionis in Africa bellum perfecissent; decreverunt Patres, ut M. Junius praetor urbis, si ei videretur, decemviros agro Samniti Appuloque, quod ejus publicum populi Romani esset, metiendo dividendoque crearet. Creati P. Servilius, Q. Caecilius Metellus, C. et M. Servilii, (Geminis ambobus cognomen erat) L. et A. Hostilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Aelius Paetus, Q. Flaminius. Per eos dies, P. Aelio consule comitia habente, creati consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Praetores exinde facti, Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani scenici eo anno magnifice adparateque facti ab aedilibus curulibus, L. Valerio Flacco et L. Quinctio Flaminino. biduum instauratum est. frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio miserat, quaternis aeris populo cum summa fide et gratia diviserunt. Et plebeji ludi ter toti instaurati ab aedilibus plebis, L. Apustio Fullone et Q. Minucio Rufo: qui ex aedilitate praetor creatus erat. et Jovis epulum fuit ludorum caussa.

V. Anno quingentesimo quinquagesimo ab urbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio consulibus, bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Karthaginiensibus datam. Omnium primum eam rem Idibus Martiis, quo die tum consulatus iniba-

tur, P. Sulpicius consul retulit: senatusque decrevit, uti consules majoribus hostiis rem divinam facerent, quibus Diis ipsis videretur, cum precatione ea: *Quam rem senatus populusque Romanus de republica deque ineundo novo bello in animo haberet, ea res uti populo Romano, sociisque, ac nomini Latino, bene ac feliciter eveniret:* secundum rem divinam precationemque, ut de republica deque provinciis senatum consulerent. Per eos dies opportune irritandis ad bellum animis, et literae a M. Aurelio legato, et M. Valerio Laevino propraetore adlatae: et Atheniensium nova legatio venit, quae regem adpropinquare finibus suis nunciaret: brevique, non agros modo, sed urbem etiam in ditione ejus futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret. Quum pronunciassent consules, rem divinam rite perfectam esse, et precationem admisisse Deos aruspices respondere, laetaque exta fuisse, et prolationem finium, victoriamque, et triumphum portendi; tum literae Valerii Aureliique lectae, et legati Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est, ut sociis gratiae agerentur; quod diu sollicitati, ne obsidionis quidem metu fide decessissent. de auxilio mittendo tum respondere placere, quum consules provincias sortiti essent: atque is consul, cui Macedonia provincia evenisset, ad populum tulisset, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

VI. P. Sulpicio provincia Macedonia sorte evenit, isque rogationem promulgavit, *Vellent, juberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno ejus essent, ob injurias armaque inlata sociis populi Romani, bellum indici.* alteri consuli Aurelio Italia provincia obtigit. Praetores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus urbanam, Q. Fulvius Gillo Siciliam, Q. Minucius Rufus Bruttios, L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est, id quum fessi diuturnitate et gravitate belli sua sponte homines taedio laborum periculorumque

que fecerant, tum Q. Baebius tribunus plebis, viam antiquam criminandi Patres ingressus, incusaverat bella ex bellis seri, ne pace umquam frui plebs posset. Aegre eam rem passi Patres, laceratusque probris in senatu tribunus plebis: et consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendae ediceret, castigaretque segnitiem populi: atque doceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset.

VII. Consul in campo Martio comitiis habitis, priusquam centurias in suffragium mitteret, concione advocata, *Ignorare*, inquit, *videmini mihi*, *Quirites*, *non*, *utrum bellum an pacem habeatis*, *vos consuli: (neque enim liberum id vobis permittit Philippus*, *qui terra marique ingens bellum molitur) sed utrum in Macedoniam legiones transportetis*, *an hostem in Italiam accipiatis. Hoc quantum intersit*, *si umquam ante alias*, *Punico certe proximo bello experti estis. Quis enim dubitat, quin, si Saguntinis obsessis fidemque nostram inplorantibus inpigre tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant, totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus, quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum Philippum, pactum jam per legatos literasque cum Hannibale in Italiam trajicere, misso cum classe Laevino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. et quod tunc fecimus, quum hostem Hannibalem in Italia haberemus, id nunc, pulso Italia Hannibale, devictis Karthaginiensibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Hannibalem passi sumus, segnitiem nostram experiri regem. Non quinto inde mense, quemadmodum ab Sagunto Hannibal, sed quinto inde die, quam ab Corintho solverit naves, in Italiam perveniet. Ne aequaveritis Hannibali Philippum, ne Karthaginiensibus Macedonas; Pyrrho certe aequabitis: dico, quantum vel vir viro, vel gens genti praestat. Minima accessio semper Epirus regno Macedoniae fuit, et,*

et hodie est. Peloponnesum totam in ditione Philippus habet, Argosque ipsos, non vetere fama magis, quam morte Pyrrhi nobilitatos. Nostra nunc compara. quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, salvis ducibus, salvis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumsit, adgressus Pyrrhus tamen concussit, et victor prope ad ipsam urbem Romam venit! Nec Tarentini modo oraque illa Italiae, quam majorem Graeciam vocant, ut linguam, ut nomen secutos crederes, sed Lucanus, et Bruttius, et Samnis, a nobis defecerunt. Haec vos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? Manserunt enim Punico postea bello: numquam isti populi, nisi quum deerit, ad quem desciscant, a nobis non deficient. Si piguisset vos in Africam trajicere, hodie in Italia Hannibalem et Karthaginienses hostes haberetis. Macedonia potius, quam Italia, bellum habeat. hostium urbes agrique ferro atque igni vastentur. Experti jam sumus foris nobis, quam domi, feliciora potentioraque arma esse. Ite in suffragium, bene juvantibus Diis, et, quae Patres censuerunt, vos jubete. Hujus vobis sententiae non consul modo auctor est, sed etiam Dii inmortales; qui mihi sacrificanti precantique, ut hoc bellum mihi, senatui, vobisque, et sociis ac nomini Latino, classibus exercitibusque nostris bene ac feliciter eveniret, laeta omnia prosperaque portendere.

VIII. Ab hac oratione in suffragium missi, uti rogarat, bellum jusserunt. Supplicatio inde a consulibus in triduum ex senatusconsulto indicta est, obsecratique circa omnia pulvinaria Dii, ut, quod bellum cum Philippo populus jussisset, id bene ac feliciter eveniret. consultique feciales ab consule Sulpicio, bellum, quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nunciari juberent; an satis esset, in finibus regni quod proximum praesidium esset, eo nunciari? feciales decreverunt, utrum eorum fecisset, recte facturum. Consuli a Patri-

tribus permissum, ut, quem videretur, ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum praetorumque actum. consules binas legiones scribere jussi; veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat, permissum, ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportasset, voluntarios, quos posset, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi jus esset. Praetoribus L. Furio Purpureoni et Q. Minucio Rufo quina millia socium Latini nominis consul daret: quibus praesidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo et ipse jussus ex eo exercitu, quem P. Aelius consul habuisset, ut quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec et ipse quinque millia socium ac nominis Latini effecisset: id praesidio Siciliae provinciae esset. M. Valerio Faltoni, qui praetor priore anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est; uti propraetor in Sardiniam trajiceret, atque de exercitu, qui ibi esset, quinque millia socium nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere jussi: quae, si quo res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura respublica erat.

IX. In ipso adparatu belli legati ab rege Ptolemaeo venerunt, qui nunciarunt, *Athenienses adversus Philippum petisse ab rege auxilium. ceterum, etsi communes socii sint, tamen, nisi ex auctoritate populi Romani, neque classem, neque exercitum defendendi aut obpugnandi cujusquam caussa regem in Graeciam missurum esse. Vel quieturum eum in regno, si populo Romano socios defendere liceat; vel Romanos quiescere, si malint, passurum, atque ipsum auxilia, quae facile adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum.* Gratiae regi ab senatu actae, responsumque; *Tutari socios populo*

Romano in animo esse: si qua re ad id bellum opus sit, indicaturos regi, regnique ejus opes scire subsidia firma ac fidelia suae reipublicae esse. Munera deinde legatis in singulos quinum millium aeris ex senatusconsulto missa. Quum delectum consules haberent, pararentque, quae ad bellum opus essent: civitas religiosa, in principiis maxime novorum bellorum, supplicationibus habitis jam, et obsecratione circa omnia pulvinaria facta; ne quid praetermitteretur, quod aliquando factum esset, ludos Jovi donumque vovere consulem, cui provincia Macedonia evenisset, jussit. Moram voto publico Licinius pontifex maximus adtulit, qui negavit, *ex incerta pecunia vovere debere, si ea pecunia non posset in bellum usui esse. reponi statim debere, nec cum alia pecunia misceri. quod nisi factum esset, votum rite solvi non posse.* Quamquam et res, et auctor movebat, tamen ad collegium pontificum referre consul jussus, si posset recte votum incertae pecuniae suscipi. posse, rectiusque etiam esse, pontifices decreverunt. Vovit in eadem verba consul, praeeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota suscipi solita erant: praeterquam quod tanta pecunia, quantam tum, quum solveretur, senatus censuisset, ludos donaque facturum vovit. Toties ante ludi magni de certa pecunia voti erant: ii primi de incerta.

X. Omnium animis in bellum Macedonicum versis, repente nihil minus eo tempore timentibus, Gallici tumultus fama exorta est. Insubres, Cenomanique, et Boji, excitis Salyis, Ilvatibusque, et ceteris Ligustinis populis, Hamilcare Poeno duce, qui in iis locis de Hasdrubalis exercitu substiterat, Placentiam invaserant: et, direpta urbe, ac per iram magna ex parte incensa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinae urbis audita clades spatium colonis dedit ad claudendas portas, praesidiaque per muros disponenda: ut obsiderentur tamen prius, quam expugnarentur, nuncios-

ciosque mitterent ad praetorem Romanum. L. Furius Purpureo tum d) provinciae praeerat: cetero ex senatusconsulto exercitu dimisso, praeter quinque millia socium ac Latini nominis, cum iis copiis in proxima regione provinciae circa Ariminum substiterat. Is tum senatui scripsit, quo in tumultu provincia esset. *Duarum coloniarum, quae ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent, alteram captam ac direptam ab hostibus, alteram obpugnari. Nec in exercitu suo satis praesidii colonis laborantibus fore, nisi quinque millia socium quadraginta millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda objicere velit, et tanta sua clade jam inflatos excidio coloniae Romanae augere hostium animos.*

XI. His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius consul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adesse juberet, et aut ipse, si per commodum reipublicae posset, ad obprimendum Gallicum tumultum proficisceretur; aut L. Furio praetori scriberet, ut, quum ad eum legiones ex Etruria venissent, missis in vicem earum quinque millibus sociorum, qui interim Etruriae praesidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Karthaginem, eosdem in Numidiam ad Masinissam. Karthaginem, ut nunciarent, *civem eorum Hamilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Hasdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu, bellum contra foedus facere. Exercitus Gallorum Ligurumque excivisse ad arma contra populum Romanum. eum, si pax placeret, revocandum illis, et dedendum populo Romano esse:* simul nunciare jussi, *perfugas sibi non omnes redditos esse; ac* e) *magnam partem eorum palam Karthagini obversari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex foedere restituantur.* Haec ad Karthaginienses mandata. Masinissae gratulari jussi, *quod non patrium modo recu-*

peras-

d) *qui tum.* Gron. Crev. e) *ac* del. Gron. Crev.

perasset regnum, sed, parte florentissima Syphacis finium adjecta, etiam auxisset. nunciare praeterea jussi, *bellum cum rege Philippo susceptum, quod Karthaginienses auxiliis juvisset; injuriasque inferendo sociis populi Romani, flagrante bello Italia*[f]), *coëgisset classes exercitusque in Graeciam mitti; et, distinendo copias, caussa inprimis fuisset serius in Africam trajiciendi. Petere, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum.* Dona ampla data, quae ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea, et palmata tunica cum eburneo scipione, et toga praetexta cum curuli sella: jussique polliceri, *si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse judicasset, enise id populum Romanum merito ejus praestaturum.* Verminae quoque Syphacis filii legati per eos dies senatum adierunt, excusantes errorem adolescentiamque, et culpam omnem in fraudem Karthaginiensium avertentes. *Et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque adnisurum, ne officiis in populum Romanum aut a Masinissa, aut ab ullo alio vincatur. Petere, ut rex, sociusque, et amicus ab senatu adpellaretur.* Responsum legatis est: *Et patrem ejus Syphacem sine caussa ex socio et amico hostem repente populi Romani factum: et eum ipsum rudimentum adolescentiae bello lacessentem Romanos posuisse. Itaque pacem illi prius petendam a populo Romano esse, quam ut rex, sociusque, et amicus adpelletur. Nominis ejus honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum Romanum consuesse. Legatos Romanos in Africa fore, quibus mandaturum senatum, ut Verminae pacis dent leges, liberum arbitrium eis populo Romano permittente. Si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore.* Legati cum iis mandatis in Africam missi, C. Terentius Varro, Sp.[g]) Lucretius, Cn. Octavius. quinqueremes singulis datae.

XII.

f) *Italiae* Gron. g) *P.* Gron. Crev.

XII. Literae deinde in ſenatu recitatae ſunt Q. Minucii praetoris, cui Bruttii provincia erat; *Pecuniam Locris ex Proſerpinae theſauris nocte clam ſublatam: nec, ad quos pertineat facinus, veſtigia ulla exſtare.* Indigne paſſus ſenatus, non ceſſari ab ſacrilegiis, et ne Pleminium quidem, tam clarum recenſque noxae ſimul ac poenae exemplum, homines deterrere. C.[h]) Aurelio conſuli negotium datum, ut ad praetorem in Bruttios ſcriberet: *ſenatui placere, quaeſtionem de expilatis theſauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius praetor triennio ante habuiſſet. Quae inventa pecunia eſſet, reponi. ſi quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, ſi videretur, ſicut ante pontifices cenſuiſſent, fieri cauſſa expiandae violationis ejus templi.* Prodigia etiam ſub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis coelum arſiſſe adferebant. Priverni ſereno per diem totum rubrum ſolem fuiſſe. Lanuvii templo Soſpitae Junonis nocte ſtrepitum ingentem exortum. Jam animalium obſcoeni foetus pluribus locis nunciabantur. in Sabinis incertus infans natus, maſculus an femina eſſet. alter ſexdecim jam annorum item ambiguo ſexu inventus. Fruſinone agnus cum ſuillo capite, Sinueſſae porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Foeda omnia et deformia, errantiſque in alienos foetus naturae viſa. Ante omnia abominati ſemimares juſſique, in mare extemplo deportari: ſicut proxime, C. Claudio, M. Livio conſulibus, deportatus ſimilis prodigii foetus erat. Nihilo minus decemviros adire libros de portento eo juſſerunt. Decemviri ex libris res divinas eaſdem, quae proxime ſecundum id prodigium factae eſſent, imperarunt. carmen praeterea ab ter novenis virginibus cani per urbem juſſerunt, donumque Junoni Reginae ferri. Ea uti fierent, C. Aurelius conſul ex decemvirorum reſponſo curavit,

h) Cn. Gron.

ravit. Carmen, ſicut patrum memoria Livius; ita tum condidit P. Licinius Tegula.

XIII. Expiatis omnibus religionibus, (nam etiam Locris ſacrilegium perveſtigatum a Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in theſauros repoſita) quum conſules in provincias proficiſci vellent; privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio, M. Claudio conſulibus mutuam dederant, tertia penſio debebatur eo anno, adierunt ſenatum: quia conſules, quum ad novum bellum, quod magna claſſe magniſque exercitibus gerendum eſſet, vix aerarium ſubficeret, negaverant eſſe, unde iis in praeſentia ſolveretur. Senatus querentes eo non ſuſtinuit, *Si in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum uti reſpublica vellet; aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicatam, pro beneficio, tamquam ob noxam, ſuam pecuniam fore?* Quum et privati aequum poſtularent, nec tamen ſolvendo aere alieno reſpublica eſſet, quod medium inter aequum et utile erat, decreverunt, *Ut, quoniam magna pars eorum agros vulgo venales eſſe diceret, et ſibimet emtis opus eſſe; agri publici, qui intra quinquageſimum lapidem eſſet, copia iis fieret. Conſules agrum aeſtimaturos, et in juger[illegible]ſſes vectigales, teſtandi cauſſa publicum agrum eſſe, inpoſituros; ut, ſi quis, quum ſolvere poſſet populus, pecuniam habere, quam agrum, mallet, reſtitueret agrum populo.* Laeti eam conditionem privati accepere. Trientius Tabuliuſque is ager, quia pro tertia parte pecuniae datus erat, adpellatus.

XIV. Tum P. Sulpicius, ſecundum vota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brundiſium venit, et, veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones deſcriptis, navibuſque ex claſſe conſulis Cornelii lectis, altera die, quam a Brundiſio ſolvit, in Macedoniam trajecit. Ibi ei praeſto fuere Athenienſium legati, orantes, ut ſe obſidione eximeret. Miſſus extemplo Athenas eſt C. Claudius Cen-

tho,

tho, cum viginti longis navibus, et militum copiis. neque enim ipse rex Athenas obsidebat. eo maxime tempore Abydum obpugnabat, jam cum Rhodiis et Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter proelio, vires expertus. Sed animos ei faciebat, praeter ferociam insitam, foedus ictum cum Antiocho Syriae rege, divisaeque jam cum eo Aegypti opes; cui, morte audita Ptolemaei regis, ambo inminebant. Contraxerant autem sibi cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam digna caussa: dum ex vetere fortuna nihil praeter animos servant. Acarnanes duo juvenes per Initiorum dies, non initiati, templum Cereris, inprudentes religionis, cum cetera turba ingressi sunt. Facile eos sermo prodidit, absurde quaedam percunctantes: deductique ad antistites templi, quum palam esset, per errorem ingressos, tamquam ob infandum scelus, interfecti sunt. Id tam foede atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: inpetravitque ab eo, ut, datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus, primo terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis praeda in Acarnaniam rediit: et irritatio animorum ea prima fuit. postea justum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiique, persecuti [i]) cedentem in Macedoniam Philippum, quum Aeginam venissent; rex Piraeeum, renovandae firmandaeque cum Atheniensibus societatis caussa, trajecit. Civitas omnis obviam effusa cum conjugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantem urbem, ac Dii prope ipsi exciti sedibus suis, exceperunt.

XV. In concionem extemplo populus vocatus, ut rex, quae vellet, coram ageret: deinde ex dignitate magis visum, scribere eum, de quibus videretur, quam praesentem aut referendis suis in civitatem beneficiis erubescere, aut significationibus adclamationibusque multitudi-

i) *secuti* Gron.

tudinis, adsentatione inmodica pudorem onerantis. In literis autem, quae missae in concionem recitataeque k) sunt, commemoratio erat beneficiorum primum in civitatem sociam; deinde rerum, quas adversus Philippum gessisset; ad postremum adhortatio; *Capessendum bellum, dum se, dum Rhodios, tum quidem, dum etiam Romanos haberent. Nequidquam postea, si tum cessassent, praetermissam occasionem quaesituros.* Rhodii deinde legati auditi sunt: quorum recens erat beneficium, quod naves longas quatuor Atheniensium, captas nuper a Macedonibus recuperatasque, remiserant. itaque ingenti consensu bellum adversus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo inmodici, deinde et Rhodiis habiti: tum primum mentio inlata de tribu, quam Attalida adpellarent, ad decem veteres tribus addenda: et Rhodiorum populus corona aurea virtutis gratia donatus, civitasque Rhodiis data, quemadmodum Rhodii prius Atheniensibus dederant. Secundum haec rex Attalus Aeginam ad classem se recepit. Rhodii Ciam ab Aegina, inde per insulas Rhodum navigarunt: omnibus, praeter Andrum, Parumque, et Cythnum, quae praesidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Aeginae, missi in Aetoliam nuncii, exspectatique inde legati, aliquamdiu nihil agentem tenuere: et neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque composita cum Philippo pace. et ipse Rhodiique, si institissent tunc Philippo, egregium liberatae per se Graeciae titulum habere potuissent; patiendo rursus eum in Hellespontum trajicere, occupantemque Graeciae opportuna loca vires conligere, bellum aluere; gloriamque ejus gesti perfectique Romanis concesserunt.

XVI. Philippus magis regio animo est usus: qui, quum Attalum Rhodiosque hostes non sustinuisset, ne Romano quidem, quod inminebat, bello territus, Philocle quodam ex praefectis suis cum duobus millibus peditum,

k) *recitatae* Gron. Crev.

ditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit. Et Maroneam quidem primo inpetu expugnavit: Aenum inde cum magno labore, postremo proditione Ganymedis praefecti Ptolemaei, cepit. deinceps alia castella, Cypsela, et Doriscon, et Serrheum, occupat. inde progressus ad Chersonesum, Elaeunta et Alopeconnesum, tradentibus ipsis, recepit. Callipolis quoque et Madytos dedita, et castella quaedam ignobilia. Abydeni, ne legatis quidem admissis, regi portas clauserunt. ea obpugnatio diu Philippum tenuit: eripique ex obsidione, ni cessatum ab Attalo et Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in praesidium, Rhodii quadriremem unam ex classe, quum ad Tenedum staret, miserunt. eodem postea, quum jam vix sustinerent obsidionem, et ipse Attalus quum trajecisset, spem tantum auxilii ex propinquo ostendit, neque terra, neque mari adjutis sociis.

XVII. Abydeni primo, tormentis per muros dispositis, non terra modo adeuntes aditu arcebant, sed navium quoque stationem infestam hosti faciebant. postea, quum et muri pars strata ruinis, et ad interiorem raptim obpositum murum cuniculis jam perventum esset, legatos ad regem de conditionibus tradendae urbis miserunt. Paciscebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum sociis navalibus, Attalique praesidium emitti liceret; atque ipsis urbe excedere cum singulis vestimentis. Quibus quum Philippus nihil pacati, nisi omnia permittentibus, respondisset; adeo renunciata haec legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut, ad Saguntinam rabiem versi, matronas omnes in templo Dianae, pueros ingenuos, virginesque, infantes etiam cum suis nutricibus, in gymnasium includi juberent: aurum et argentum in forum deferri, vestem pretiosam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quae in portu erant,

congeri [1]): sacerdotes victimasque adduci, et altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui, ubi caesam aciem suorum, pro diruto muro pugnantem, vidissent, extemplo conjuges liberosque interficerent; aurum, argentum, vestemque, quae in navibus esset, in mare dejicerent; tectis publicis privatisque, quamplurimis locis possent, ignes subjicerent; et, se facinus perpetraturos, praeeuntibus exsecrabile carmen sacerdotibus, jurejurando adacti: tum militaris aetas jurare, neminem vivum, nisi victorem, acie excessurum. Hi, memores Deorum, adeo pertinaciter pugnaverunt, ut, quum nox proelium diremtura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat, quum paucos et confectos vulneribus ac lassitudine superesse proelio cernerent, luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

XVIII. Ante deditionem ex iis legatis Romanis. qui Alexandriam missi erant, M. Aemilius trium consensu minimus natu, audita obsidione Abydenorum, ad Philippum venit. qui, questus Attalo Rhodiisque arma illata, et quod tum maxime Abydum obpugnaret, quum rex ab Attalo et Rhodiis ultro se bello lacessitum diceret; *Num Abydeni quoque*, inquit, *ultro tibi intulerunt arma?* Insueto vera audire ferocior oratio visa est, quam quae habenda apud regem esset. *Aetas*, inquit, *et forma, et super omnia Romanum nomen te ferociorem facit. Ego autem primum velim, vos foederum memores servare mecum pacem. Si bello lacesseritis, mihi quoque in animo est facere, ut regnum Macedonum nomenque, haud minus quam Romanum, nobile bello sentiatis.* Ita dimisso legato, Philippus, auro argentoque, quae coacervata erant, accepto, hominum praedam omnem amisit. tanta enim rabies multitudinem invasit, ut repente proditos rati, qui pugnantes mortem obcubuissent, perjurium-

1) *conjici* Gron.

jurisjurandique aliis alii exprobrantes, et sacerdotibus maxime, qui, quos ad mortem devovissent, eorum deditionem vivorum hosti fecissent, repente omnes ad caedem conjugum liberorumque discurrerent, seque ipsi per omnes vias lethi interficerent. Obstupefactus eo furore rex, subpressit inpetum militum: et, *triduum se ad moriendum Abydenis dare*, dixit. Quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quam infesti edidissent victores: nec, nisi quem vincula aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam vivus in potestatem venit. Philippus, inposito Abydi praesidio, in regnum rediit. Quum, velut Sagunti excidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset, nuncii obcurrerunt, consulem jam in Epiro esse, et Apolloniam terrestres copias, navales Corcyram in hiberna deduxisse.

XIX. Inter haec legatis, qui in Africam missi erant de Hamilcare Gallici exercitus duce, responsum a Karthaginiensibus est, nihil ultra se facere posse, quam ut exsilio eum multarent, bonaque ejus publicarent. Perfugas et fugitivos, quos inquirendo vestigare potuerint, reddidisse: et de ea re missuros legatos Romam, qui senatui satisfacerent. Ducenta millia modium tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati. dona data Masinissae, mandataque edita. Equites mille Numidae (quum duo millia daret) accepti. ipse in naves inponendos curavit: et cum ducentis millibus modium tritici, ducentis hordei, in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is, ad primos fines regni legatis obviam progressus, ut scriberent ipsi, quas vellent, pacis conditiones, permisit. Omnem pacem bonam justamque fore sibi cum populo Romano. Datae leges pacis, jussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus pro consule ex Hispania rediit. qui quum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset, postulassetque, ut triumphanti sibi invehi liceret in urbem; *res triumpho dignas esse* censebat senatus: *sed exemplum a majoribus non accepisse: ut, qui neque dictator, neque consul, neque praetor res gessisset, triumpharet. Pro consule illum Hispaniam provinciam, non consulem, aut praetorem, obtinuisse.* Decurrebatur tamen eo, ut ovans urbem iniret, intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis; qui nihilo magis id more majorum, aut ullo exemplo futurum diceret. Postremo victus consensu Patrum tribunus cessit: et ex senatusconsulto L. Lentulus ovans urbem est ingressus. Argenti tulit ex praeda quadraginta quatuor millia pondo; auri duo millia quadringenta quinquaginta m). militibus ex praeda centum viginti asses divisit.

XXI. Jam exercitus consularis ab Arretio Ariminum traductus erat, et quinque millia socium Latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant. itaque L. Furius, magnis itineribus ab Arimino adversus Gallos, Cremonam tum obsidentes, profectus, castra mille quingentorum passuum intervallo ab hoste posuit. Occasio egregie rei gerendae fuit, si protinus de via ad castra obpugnanda duxisset. Palati passim vagabantur per agros, nullo satis firmo relicto praesidio. lassitudini militum timuit, quod raptim ductum agmen erat. Galli, clamore suorum ex agris revocati, omissa praeda, quae in manibus erat, castra repetivere, et postero die in aciem progressi. nec Romanus moram pugnandi fecit. sed vix spatium instruendi fuit: eo cursu hostes in proelium venerunt. Dextra ala (in alas divisum socialem exercitum habebat) in prima acie locata est: in subsidiis duae Romanae legiones. M. Furius dextrae alae, legionibus M. Caecilius,

m) *quinquaginta* del. *Gron. Crev.*

lius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) praepositi. Praetor secum duos legatos, Cn. Laetorium et P. Titinium [n]), habebat: cum quibus circumspicere et obire ad omnes hostium subitos conatus posset. Primo Galli, omni multitudine in unum locum connisi [o]), obruere atque obterere sese dextram alam, quae prima erat, sperarunt posse. ubi id parum procedebat, circumire [p]) a cornibus, et amplecti hostium aciem (quod in multitudine adversus paucos facile videbatur) conati sunt. Id ubi vidit praetor, ut et ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidiis dextra laevaque alae, quae in prima acie pugnabat, circumdat, aedemque Deo Jovi vovit, si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut parte duarum legionum equites, altera sociorum equitatum in cornua hostium emittat, nec circumire [q]) eos aciem patiatur. simul et ipse, ut extenuatam mediam deductis cornibus aciem Gallorum vidit, signa inferre confertos milites, et perrumpere ordines jubet. Et cornua ab equitibus, et medii a pedite pulsi. ac repente, quum omni parte caede ingenti sternerentur, Galli terga vertunt, fugaque effusa repetunt castra. fugientes persecutus eques, mox et legiones insecutae in castra inpetum fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt. caesa aut [r]) capta supra quinque et triginta millia cum signis militaribus septuaginta [s]), carpentis Gallicis, multa praeda oneratis, plus ducentis. Hamilcar dux Poenus eo proelio cecidit, et tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

XXII. Magna victoria laetaque Romae fuit. literis adlatis, supplicatio in triduum decreta est. Romanorum sociorumque ad duo millia eo proelio ceciderunt: plurimi dextrae alae, in quam primo inpetu vis ingens hostium

n) *Titinnium* Gron. Crev.
o) *annixi* Gron. Crev.
p) *circumvenire* Gron. Crev.
q) *circumvenire* Gron.
r) *et* Gron. Crev.
s) *octoginta* Gron. Crev

hostium inlata est. Quamquam per praetorem prope debellatum erat, consul quoque C. Aurelius, perfectis, quae Romae agenda fuerant, profectus in Galliam, victorem exercitum a praetore accepit. Consul alter, quum autumno ferme exacto in provinciam venisset, circa Apolloniam hibernabat. ab classe, quae Corcyrae subducta erat, C. Claudius triremesque Romanae, (sicut ante dictum est) Athenas missae, quum Piraeeum pervenissent, despondentibus jam animos sociis spem ingentem adtulerant. nam et terrestres ab Corintho, quae per Megaram incursiones in agros fieri solitae erant, non fiebant; et praedonum a Chalcide naves, quae non mare solum infestum, sed etiam omnes maritimos agros Atheniensibus fecerant, non modo Sunium superare, sed nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant. Supervenerunt his tres Rhodiae quadriremes, et erant Atticae tres apertae naves, ad tuendos maritimos agros comparatae. Hac classe si urbs agrique Atheniensium defenderentur, satis in praesentia existimanti Claudio esse, majoris etiam rei fortuna oblata est.

XXIII. Exsules ab Chalcide, regiorum injuriis pulsi, adtulerunt, occupari Chalcidem sine certamine ullo posse. nam et Macedonas, quia nullus in propinquo sit hostium metus, vagari passim, et oppidanos, praesidio Macedonum fretos, custodiam urbis neglegere. His auctoribus profectus, quamquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas angustias Euboeae posset; ne superato promontorio conspiceretur, classem in statione usque ad noctem tenuit. Primis tenebris movit. et tranquillo pervectus Chalcidem, paullo ante lucem, qua infrequentissima urbis sunt, paucis militibus turrim proximam murumque circa scalis cepit, alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiente. progressi inde ad frequentia aedificiis loca, custodibus interfectis, refractaque porta, ceteram multitudinem armatorum acceperunt. Inde in totam urbem discursum est, aucto etiam tumultu, quod

quod circa forum ignis tectis injectus erat. Conflagrarunt et horrea regia, et armamentarium cum ingenti adparatu machinarum tormentorumque. caedes inde passim fugientium pariter ac repugnantium fieri coepta est. nec ullo jam, qui militaris aetatis esset, non aut caeso, aut fugato, Sopatro etiam Acarnane praefecto praesidii interfecto, praeda omnis primo in forum conlata, deinde in naves inposita. carcer etiam ab Rhodiis refractus: emissique captivi, quos Philippus tamquam in tutissimam custodiam condiderat. Statuis inde regis dejectis truncatisque, signo receptui dato, conscenderunt naves, et Piraeeum, unde profecti erant, redierunt. Quod si tantum militum Romanorum fuisset, ut et Chalcis teneri, et non deseri praesidium Athenarum potuisset; magna res principio statim belli, Chalcis et Euripus ademta regi forent. nam ut terra Thermopylarum angustiae Graeciam, ita mari fretum Euripi claudit.

XXIV. Demetriade tum Philippus erat. quo quum esset nunciata clades sociae urbis, quamquam serum auxilium perditis erat, tamen, quae proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum, et trecentis equitibus extemplo profectus, cursu prope Chalcidem contendit, haudquaquam dubius obprimi Romanos posse. a qua destitutus spe, nec quidquam aliud, quam ad deforme spectaculum semirutae ac fumantis sociae urbis quum venisset, paucis vix, qui sepelirent bello absumtos, relictis, aeque raptim ac venerat, transgressus ponte Euripum, per Boeotiam Athenas ducit, pari incepto haud disparem eventum ratus responsurum. et respondisset, ni speculator, (hemerodromos vocant Graeci, ingens die uno cursu emetientes spatium) contemplatus regium agmen e specula quadam, praegressus nocte media Athenas pervenisset. Idem ibi somnus, eademque neglegentia erat, quae Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido et praetor Atheniensium, et Dioxippus praefectus cohortis

 mer-

mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tuba signum ex arce dari jubent, ut hostes adesse omnes scirent. ita undique ad portas, ad muros discurrunt. Paucas post horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem, adpropinquans urbi, conspectis luminibus crebris, et fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, sustinuit signa: et considere ac conquiescere agmen jussit, vi aperta propalam usurus, quando parum dolus profuerat. Ab Dipylo accessit. porta ea, velut in ore urbis posita, major aliquanto patentiorque, quam ceterae, est: et intra eam extraque latae sunt viae, ut et oppidani dirigere aciem a foro ad portam possent: et extra limes mille ferme passus, in Academiae gymnasium ferens, pediti equitique hostium liberum spatium praeberet. Eo limite Athenienses cum Attali praesidio et cohorte Dioxippi, acie intra portam instructa, signa extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere se hostes in potestate ratus, et diu optata caede (neque enim ulli Graecarum civitatium infestior erat) expleturum, cohortatus milites, *ut, se intuentes, pugnarent, scirentque ibi signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset*, concitat in hostes equum, non ira tantum, sed etiam gloria elatus; quod, ingenti turba completis etiam ad spectaculum muris, conspici se pugnantem egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hostes, ingentem quum suis ardorem, tum pavorem hostibus, injecit. plurimos manu sua cominus eminusque vulneratos compulsosque in portam, consecutus et ipse, quum majorem in angustiis trepidantium edidisset caedem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit: quia, qui in turribus portae erant, sustinebant tela, ne in permixtos hostibus suos conjicerent. Intra muros deinde tenentibus milites Atheniensibus, Philippus, signo receptui dato, castra ad Cynosarges (templum Herculis, gymnasiumque, et lucus erat circumjectus) posuit. sed Cynosarges, et Lyceum,

et quidquid ſancti amoenive circa urbem erat, incenſum eſt, dirutaque non tecta ſolum, ſed etiam ſepulcra: nec divini humanive juris quidquam prae inpotenti ira eſt ſervatum.

XXV. Poſtero die, quum primo clauſae fuiſſent portae, deinde ſubito apertae, quia praeſidium Attali ab Aegina, Romanique ab Piraeeo intraverant urbem, caſtra ab urbe retulit rex tria ferme millia paſſuum. inde Eleuſinem profectus, ſpe inproviſo templi caſtellique, quod et inminet et circumdatum eſt templo, capiendi, quum haudquaquam neglectas cuſtodias animadvertiſſet, et claſſem a Piraeeo ſubſidio venire, omiſſo incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit, et quum Argis Achaeorum concilium eſſe audiſſet, inopinantibus Achaeis, concioni ipſi ſupervenit. Conſultabant de bello adverſus Nabin tyrannum Lacedaemoniorum: qui, translato imperio a Philopoemene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapſa cernens Achaeorum auxilia, redintegraverat bellum, agroſque finitimorum vaſtabat; et jam urbibus quoque erat terribilis. Adverſus hunc hoſtem, quum, quantum ex quaque civitate militum ſcriberetur, t) conſultarent; Philippus, demturum ſe eis curam, quod ad Nabin et Lacedaemonios adtineret, pollicitus; nec tantum agros ſociorum populationibus probibiturum, ſed terrorem omnem belli in ipſam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, translaturum. Haec oratio quum ingenti hominum adſenſu acciperetur: *Ita tamen aequum eſt*, inquit, *me veſtra meis armis tutari, ne mea interim nudentur praeſidiis. Itaque, ſi vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, et Chalcidem, et Corinthum tuenda ſatis ſit: ut, meis ab tergo tutis, ſecurus bellum Nabidi inferam et Lacedaemoniis.* Non fefellit Achaeos, quo ſpectaſſet tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum adverſus Lacedaemonios: id quaeri, ut obſidem Achaeorum ju-

 ven-

t) *conſcriberetur* Gron. Crev.

ventutem educeret ex Peloponneso, ad inligandam Romano bello gentem. et id quidem coarguere Cycliadas praetor Achaeorum nihil adtinere ratus, id modo quum dixisset, non licere legibus Achaeorum de aliis rebus referre, quam propter quas convocati essent; decreto de exercitu parando adversus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit; inter adsentatores regios ante eam diem habitus. Philippus, magna spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis, Corinthum atque in Atticam terram rediit.

XXVI. Per eos ipsos dies, quibus Philippus in Achaja fuit, Philocles praefectus regius, ex Euboea profectus cum duobus millibus Thracum Macedonumque ad depopulandos Atheniensium fines, e regione Eleusinis saltum Cithaeronis transcendit. inde dimidia parte militum ad praedandum passim per agros dimissa, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno consedit, ut, si ex castello ab Eleusine in praedantes suos inpetus fieret, repente hostes effusos ex inproviso adoriretur. Non fefellere insidiae. itaque revocatis, qui discurrerant ad praedandum, militibus, instructisque, ad obpugnandum castellum Eleusinem profectus, cum multis inde vulneribus recessit, Philippoque se venienti ex Achaja conjunxit. Tentata et ab ipso rege obpugnatio ejus castelli est. sed naves Romanae, a u) Piraeeo venientes, intromissumque praesidium absistere incepto coegerunt. Diviso deinde exercitu, rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte ipse Piraeeum pergit: ut, quum v) Philocles subeundo muros, et comminanda obpugnatione contineret urbe Athenienses, ipsi Piraeeum levi cum praesidio relictum expugnandi facultas esset. Ceterum nihilo ei Piraeei, quam Eleusinis, facilior, iisdem fere defendentibus, obpugnatio fuit. A Piraeeo Athenas repente duxit. inde eruptione subita peditum equitumque

u) *a* del. *Gron. Crev.* v) *dum* Gron. Crev.

que inter anguſtias ſemiruti muri, qui brachiis duobus Piraceum Athenis jungit, repulſus; omiſſa obpugnatione urbis, diviſo cum Philocle rurſus exercitu, ad vaſtandos agros profectus, quum priorem populationem ſepulcris circa urbem diruendis exercuiſſet, ne quid inviolatum relinqueret, templa Deum, quae pagatim ſacrata habebant, dirui atque incendi juſſit. Exornata eo genere operum eximie terra Attica, et copia domeſtici marmoris, et ingeniis artificum, praebuit huic furori materiam. neque enim diruere modo ipſa templa, ac ſimulacra evertere ſatis habuit; ſed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi juſſit: et, poſtquam non tam ira ſatiata, quam irae exercendae materia haec deerat, agro hoſtium in Boeotiam exceſſit, nec aliud quidquam dignum memoria in Graecia egit.

XXVII. Conſul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apſum flumen habebat caſtra: quo arceſſitum L. Apuſtium legatum, cum parte copiarum ad depopulandos hoſtium fines mittit. Apuſtius, extrema Macedoniae populatus, Corrago, et Gerrunio, et Orgeſſo caſtellis primo inpetu captis, ad Antipatriam in faucibus anguſtis ſitam urbem, venit. ac primo evocatos principes ad conloquium, ut fidei Romanorum ſe committerent, perlicere eſt conatus: deinde, ubi, magnitudine ac moenibus ſituque urbis freti, dicta adſpernabantur, vi atque armis adortus, expugnavit; puberibuſque interfectis, praeda omni militibus conceſſa, diruit muros, atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, ſatis validum et munitum oppidum, ſine certamine ut dederetur Romanis, effecit. Praeſidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Aſia urbem, quam oppidum; notius) vi capitur. Revertentem legatum ad conſulem cum ſatis magna praeda, Athenagoras quidam regius praefectus in tranſitu fluminis a noviſſimo agmine adortus, poſtremos turbavit. ad quorum clamorem et trepidationem quum revectus equo propere legatus

tus ſigna convertiſſet; conjectiſque in medium ſarcinis aciem direxiſſet; non tulere inpetum Romanorum militum regii. multi ex iis occiſi, plures capti. Legatus, incolumi exercitu reducto ad conſulem, remittitur inde extemplo ad claſſem.

XXVIII. Hac ſatis felici expeditione bello commiſſo, reguli ac principes adcolae Macedonum in caſtra Romana veniunt, Pleuratus Scerdilaedi filius, et Amynander Athamanum rex, et ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellum ſuo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre geſſerat. Pollicentibus auxilia reſpondit conſul, Dardanorum et Pleurati opera, quum exercitum in Macedoniam induceret, ſe uſurum. Amynandro Aetolos concitandos ad bellum adtribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Aeginae rex, ubi hibernabat, claſſem Romanam opperiretur. qua adjuncta, bello maritimo, ſicut ante, Philippum urgueret. Ad Rhodios quoque miſſi legati, ut capeſſerent partem belli. Nec Philippus ſegnius (jam enim in Macedoniam pervenerat) adparabat bellum. Filium Perſea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui aetatem ejus regerent, cum parte copiarum ad obſidendas anguſtias, quae ad Pelagoniam ſunt, mittit. Sciathum et Peparethum, haud ignobiles urbes, ne claſſi hoſtium praedae ac praemio eſſent, diruit. Ad Aetolos mittit legatos, ne gens inquieta adventu Romanorum fidem mutaret.

XXIX. Concilium Aetolorum ſtatuta die, quod Panaetolium vocant, futurum erat. Huic ut obcurrerent, et legati regis iter adcelerarunt, et ab conſule miſſus L. Furius Purpureo legatus venit. Athenienſium quoque legati ad id concilium obcurrerunt. Primi *) Macedones, cum quibus recentiſſimum foedus erat, auditi ſunt. qui, *nulla nova re*, *nihil ſe novi habere*, *quod adferrent*, dixerunt: *quibus enim de cauſſis*, *experta inutili ſocie-*

*) *Primo* Gron. Crev.

societate Romana, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel servare eos debere. An imitari, inquit unus ex legatis, *Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui, quum legatis vestris Romae responderi ita jussissent, Quid ad nos venitis, Aetoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis? iidem nunc, ut bellum secum adversus Philippum geratis, postulant. et antea propter vos, et pro vobis arma sumta adversus eum simulabant; nunc vos in pace esse cum Philippo prohibent. Messanae ut auxilio essent, primo in Siciliam conscenderunt: iterum, ut Syracusas obpressas ab Karthaginiensibus in libertatem eximerent. Et Messanam, et Syracusas, et totam Siciliam ipsi habent, vectigalemque provinciam securibus et fascibus subjecerunt. Scilicet, sicut vos Naupacti legibus vestris per magistratus a vobis creatos concilium habetis, socium hostemque libere, quem velitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri vestro; sic Siculorum civitatibus, Syracusas aut Messanam, aut Lilybaeum indicitur concilium. Praetor Romanus conventus agit: eo imperio evocati conveniunt: excelso in subgestu superba jura reddentem, stipatum lictoribus vident: virgae tergo, secures cervicibus inminent: et quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent, aut possunt, quum Italiae urbes Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarum ruinis crevit urbs Romana, ejusdem subjectas videant imperio. Capua quidem, sepulcrum ac monumentum Campani populi, elato et extorri ejecto ipso populo, superest; urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium; relicta crudelius habitanda, quam si deleta foret. Furor est, si alienigenae homines, plus lingua et moribus et legibus, quam maris terrarumque spatio, discreti, haec tenuerint, sperare, quidquam eodem statu mansurum. Philippi regnum obficere aliquid videtur libertati vestrae: qui, quum merito vestro vobis infestus esset, et nihil a vobis ultra,*

quam

quam pacem, petiit, fidemque hodie pacis pactae desiderat? Adsuefacite his terris legiones externas, et jugum accipite. sero ac nequidquam, quum dominum Romanum habebitis, socium Philippum quaeretis. Aetolos, Acarnanas, Macedonas, ejusdem linguae homines, leves ad tempus ortae caussae disjungunt conjunguntque: cum alienigenis, cum barbaris aeternum omnibus Graecis bellum est, eritque. natura enim, quae perpetua est, non mutabilibus in diem caussis, hostes sunt. Sed, unde coepit oratio mea, ibi desinet. Hoc eodem loco iidem homines de ejusdem Philippi pace triennio ante decrevistis, iisdem inprobantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam et compositam turbare volunt. in qua consultatione nihil fortuna mutavit, cur vos mutetis, non video.

XXX. Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus jubentibusque, Athenienses, qui foeda passi justius in crudelitatem saevitiamque regis invehi poterant, introducti sunt. Deploraverunt vastationem populationemque miserabilem agrorum. *Neque id se queri, quod hostilia ab hoste passi forent: esse enim quaedam belli jura; quae ut facere, ita pati sit fas. sata exuri, dirui tecta, praedas hominum pecorumque agi, misera magis, quam indigna, patienti esse. Verum enim vero id se queri, quod is, qui Romanos alienigenas et barbaros vocet, adeo omnia simul divina humanaque jura polluerit, ut priore populatione cum infernis Diis, secunda cum superis bellum nefarium gesserit: omnia sepulcra monumentaque diruta esse in finibus suis, omnium nudatos manes, nullius ossa terra tegi: delubra sibi fuisse, quae quondam pagatim habitantes in parvis illis castellis vicisque consecrata, ne in unam urbem quidem contributi majores sui deserta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes: semiusta et truncata simulacra Deum inter prostratos jacere postes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam opulentamque, talem eum, si liceat, Aetoliam,*

toliam, Graeciamque omnem facturum. Urbis quoque suae similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subvenissent. y) eodem enim scelere urbem colentes Deos, praesidemque arcis Minervam petitam: eodem Eleusine Cereris templum, eodem Piraeei Jovem Minervamque; sed ab eorum non templis modo, sed etiam moenibus vi atque armis repulsum, in ea delubra, quae sola religione tuta fuerint, saevisse. Itaque se orare atque obsecrare Aetolos, ut, miserti Atheniensium, ducibus Diis immortalibus, deinde Romanis, qui secundum Deos plurimum possint, bellum susciperent.

XXXI. Tum Romanus legatus: *Totam orationis meae formam Macedones primum, deinde Athenienses mutarunt. Nam et Macedones, quum ad conquerendas Philippi injurias in tot socias nobis urbes venissem, ultro accusando Romanos, defensionem ut accusatione potiorem haberem, effecerunt: et Athenienses in Deos superos inferosque nefanda atque inhumana scelera ejus referendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod objicere ultra possim? Eadem Cianos, Abydenos, Aeneos, Maronitas, Thasios, z) Parios, Samios, Larissenses, Messenios hinc ex Achaja, existimate queri; graviora etiam acerbioraque eos, quibus nocendi majorem facultatem habuit. Nam quod ad ea adtinet, quae nobis objecit; nisi gloria digna sunt, fateor ea defendi non posse. Rhegium, et Capuam, et Syracusas nobis objecit. Rhegium Pyrrhi bello legio a nobis, Rheginis ipsis, ut mitteremus, orantibus, in praesidium missa, urbem, ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. Comprobavimus ergo id facinus? an bello persecuti sceleratam legionem, in potestatem nostram redactam tergo et cervicibus poenas sociis pendere quum coegissemus, urbem, agros, suaque omnia cum libertate legibusque Rheginis reddidimus? Syracusanis obpressis ab externis tyrannis, quo indignius esset, quum tulissemus opem, et fatigati prope*

y) *venissent* Gron. z) *Thasios* del. Crev.

prope per triennium terra marique urbe munitissima obpugnanda essemus, quum jam ipsi Syracusani servire tyrannis, quam capi a nobis mallent, captam iisdem armis et liberatam urbem reddidimus. Neque inficias imus, Siciliam provinciam nostram esse, et civitates, quae in parte Karthaginiensium fuerunt, et uno animo cum illis adversus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac vectigales esse. quin contra, hoc et vos et omnes gentes scire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. An Campanorum poenae, de qua neque ipsi quidem queri possunt, nos poeniteat? Hi homines, quum pro iis bellum adversus Samnites per annos prope septuaginta cum magnis nostris cladibus gessissemus, ipsos foedere primum, deinde connubio, atque inde cognationibus, postremo civitate nobis conjunxissemus, tempore nostro adverso primi omnium Italiae populorum, praesidio nostro foede interfecto, ad Hannibalem defecerunt: deinde, indignati se obsideri a nobis, Hannibalem ad obpugnandam Romam miserunt. Horum si neque urbs ipsa, neque homo quisquam superesset, quis durius, quam pro merito ipsorum, statutum indignari posset? Plures sibimet ipsi conscientia scelerum mortem consciverunt, quam a nobis supplicio adfecti sunt. Ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque ad habitandum daremus; urbem innoxiam stare incolumem pateremur; ut, qui hodie videat eam, nullum obpugnatae captaeve ibi vestigium inveniat. Sed quid ego Capuam dico? quum Karthagini victae pacem ac libertatem dederimus. Magis illud est periculum, ne, nimis facile victis ignoscendo, plures ob id ipsum ad experiendam adversus nos fortunam belli incitemus. Haec pro nobis dicta sint, haec adversus Philippum: cujus domestica parricidia, et cognatorum amicorumque caedes, et libidinem inhumaniorem prope, quam crudelitatem, vos, quo propiores Macedoniae estis, melius nostis. Quod ad vos adtinet, Aetoli, nos pro vobis bellum suscepimus adversus Phi-

Philippum: vos sine nobis cum eo pacem fecistis. Et forsitan dicatis, bello Punico occupatis nobis, coactos metu vos leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepisse. et nos, quum alia majora urguerent, depositum a vobis bellum et ipsi omisimus. Nunc et nos, Deum benignitate Punico perfecto bello, totis viribus nostris in Macedoniam incubuimus: et vobis restituendi vos in amicitiam societatemque nostram fortuna oblata est; nisi perire cum Philippo, quam vincere cum Romanis, mavultis.

XXXII. Haec dicta ab Romano quum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus praetor Aetolorum, pecunia, ut fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti adsensus, *Rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam, quam celeritatem,* dixit. *Celerem enim poenitentiam, sed eamdem seram atque inutilem, sequi; quum praecipitata raptim consilia neque revocari, neque in integrum restitui possint. Deliberationis autem ejus, cujus ipse maturitatem exspectandam putaret, tempus ita jam nunc statui posse: quum legibus cautum esset, ne de pace bellove, nisi in Panaetolico et Pylaico concilio, ageretur, decernerent extemplo, ut praetor sine fraude, quum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium: et, quod tum referatur decernaturque, ut perinde jus ratumque sit, ac si in Panaetolico aut Pylaico concilio actum esset.* Dimissis ita suspensa re legatis, egregie consultum genti ajebat. nam, utrius partis melior fortuna belli esset, ad ejus societatem inclinaturos. Haec in concilio Aetolorum acta.

XXXIII. Philippus inpigre terra marique parabat bellum: navales copias Demetriadem in Thessaliam a) contrahebat. Attalum Romanamque classem principio veris ab Aegina ratus moturos, navibus maritimaeque orae praefecit Heraclidem, quem et ante praefecerat. ipse

a) *Thessalia* Gron. Crev.

ipſe terreſtres copias comparabat, magna ſe duo auxilia detraxiſſe Romanis credens, ex una parte Aetolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam a filio Perſeo interclusis. Ab conſule non parabatur, ſed gerebatur jam bellum. per Daſſaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens; quod in uſum militi ſatis eſſet, praebentibus agris. Oppida vicique partim voluntate, partim metu ſe tradebant. quaedam vi expugnata, quaedam deſerta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lyncum [b]) ſtativa poſuit prope flumen Bevum: inde frumentatum circa horrea Daſſaretiorum mittebat. Philippus conſternata quidem omnia circa, pavoremque ingentem hominum cernebat: ſed parum gnarus, quam partem petiſſet conſul, alam equitum ad explorandum, quonam hoſtes iter intendiſſent, miſit. Idem error apud conſulem erat. Moviſſe ex hibernis regem ſciebat, quam regionem petiſſet ignorans. is quoque ſpeculatum miſerat equites. Hae duae alae ex diverſo, quum diu incertis itineribus vagatae per Daſſaretios eſſent, tandem in unum iter convenerunt. Neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus eſt, hoſtes adpropinquare. Itaque prius, quam in conſpectum venirent, equos armaque expedierant. nec mora, ubi primum hoſtem videre, concurrendi facta eſt. Forte et numero et virtute, utpote lecti utrimque, haud inpares, aequis viribus per aliquot horas pugnarunt. Fatigatio ipſorum equorumque, incerta victoria, diremit proelium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque et triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quidquam, in qua regione caſtra hoſtium eſſent, aut illi ad regem, aut hi ad conſulem retulerunt. per transfugas cognitum eſt, quos levitas ingeniorum, ad cognoſcendas hoſtium res, in omnibus bellis praebet.

XXXIV.

b) *Lycum* Gron. Crev.

XXXIV. Philippus, aliquid et ad caritatem ſuorum, et ut promtius pro eo periculum adirent, ratus profecturum ſe, ſi equitum, qui ceciderant in expeditione, ſepeliendorum curam habuiſſet, adſerri eos in caſtra juſſit, ut conſpiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum nec tam inaeſtimabile eſt, quam animi multitudinis. quod promtiores ad ſubeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incuſſit: nam, qui haſtis ſagittiſque et rara lanceis vulnera facta vidiſſent; cum Graecis Illyriiſque pugnare adſueti, poſtquam gladio Hiſpanienſi detruncata corpora brachiis abſciſis, [c]) aut tota cervice deſecta diviſa a corpore capita, patentiaque viſcera, et foeditatem aliam vulnerum viderunt, adverſus quae tela quoſque viros pugnandum eſſet, pavidi vulgo cernebant. Ipſum quoque regem terror cepit, nondum juſto proelio cum Romanis congreſſum. itaque, revocato filio praeſidioque, quod in Pelagoniae faucibus erat, ut iis copiis ſuas augeret, Pleurato Dardaniſque iter in Macedoniam patefecit. Ipſe, cum viginti millibus peditum, quatuor equitum, ducibus transfugis, ad hoſtem profectus, paullo plus ducentos paſſus a caſtris Romanis tumulum propinquum Athaco foſſa ac vallo communivit: ac, ſubjecta cernens Romana caſtra, admiratus eſſe dicitur et univerſam ſpeciem caſtrorum, et deſcripta ſuis quaeque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis; et negaſſe, barbarorum ea caſtra ulli videri poſſe. Biduum conſul et rex, alter alterius conatus exſpectantes, continuere ſuos intra vallum: tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

XXXV. Rex vero, tam celerem aleam univerſi certaminis timens, quadringentos Tralles (Illyriorum id, ſicut alio diximus loco, eſt genus) et Cretenſes trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum, cum duce

c) *abſciſſis* Gron. Crev.

ce Athenagora, uno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites misit. Ab Romanis autem [d]) (aberat acies eorum paullo plus quingentos passus) velites et equitum duae ferme alae emissae: ut numero quoque eques pedesque hostem aequarent. Credidere regii, genus pugnae, quo adsuerant, [e]) fore; ut equites, in vicem insequentes refugientesque, nunc telis uterentur, nunc terga darent; Illyriorum velocitas ad excursiones et inpetus subitos usui esset, Cretenses in invehentem se effuse hostem sagittas conjicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior, quam pertinacior, inpetus Romanorum. nam haud secus, quam si tota acie dimicarent, et velites, emissis hastis, cominus gladiis rem gerebant, et equites, ut semel in hostem evecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes inmiscentesque se peditibus, pugnabant. ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam; nec pedes concursator et vagus, et prope seminudus genere armorum, veliti Romano parmam gladiumque habenti, pariterque et ad se tuendum, et ad hostem petendum armato. Non tulere itaque dimicationem; nec alia re, quam velocitate, tutantes se, in castra refugerunt.

XXXVI. Uno deinde intermisso die, quum omnibus copiis equitum levisque armaturae pugnaturus rex esset, nocte caetratos, quos peltastas vocant, loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat; praeceperatque Athenagorae et equitibus, ut, si aperto proelio procederet res, uterentur fortuna: si minus, cedendo sensim ad insidiarum locum hostem pertraherent. Et equitatus quidem cessit: duces caetratae cohortis, non satis exspectato signo, ante tempus excitatis suis, occasionem bene gerendae rei amisere. Romanus, et aperto proelio victor, et tutus a fraude insidiarum, in castra sese recepit.

Poste-

d) *autem* l. *cum* sublatis parentheseos signis *Gron.*

e) *assueverant* Gron. Crev.

ſtero die omnibus copiis conſul in aciem deſcendit, ante prima ſigna locatis elephantis: quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, uſi ſunt. Ubi latentem intra vallum ſenſit, exprobrans metum ſubceſſit. Poſtquam ne tum quidem poteſtas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis ſtativis parum tuta frumentatio erat, diſperſos milites per agros equitibus extemplo invaſuris; octo ferme inde millia, intervallo f) tutiorem frumentationem habiturus, caſtra ad Octolophum (id eſt loco nomen) movit. Quum in propinquo agro frumentarentur Romani, primo rex intra vallum ſuos tenuit, ut creſceret ſimul et neglegentia cum audacia hoſti. Ubi effuſos vidit, cum omni equitatu et Cretenſium auxiliaribus, quantum equitem velociſſimi pedites curſu aequare poterant, citato profectus agmine, inter caſtra Romana et frumentatores conſtituit ſigna. Inde, copiis diviſis, partem ad conſectandos vagos frumentatores emiſit, dato ſigno, ne quem vivum relinquerent; cum parte ipſe ſubſtitit, itineraque, quibus ad caſtra recurſuri videbantur hoſtes, obſedit. Jam paſſim caedes ac fuga erat, necdum quiſquam in caſtra Romana nuncius cladis pervenerat; quia refugientes in regiam ſtationem incidebant: et plures ab obſidentibus vias, quam ab emiſſis ad caedem, interficiebantur. tandem inter medias hoſtium ſtationes elapſi quidam trepidi, tumultum magis, quam certum nuncium, intulerunt caſtris.

XXXVII. Conſul, equitibus juſſis, qua quiſque poſſet, opem ferre laborantibus, ipſe legiones e caſtris educit, et agmine quadrato ad hoſtem ducit. Diſperſi equites per agros quidam g) aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio exſiſtentibus loco. Pars obvios habuerunt hoſtes. pluribus locis ſimul pugna coepit. Regia ſtatio atrociſſimum proelium edebat. nam et ipſa multitudine equitum peditumque prope juſta acies erat: et Romanorum,

f) *millium intervallo* Gron. Crev. g) *quidem* Gron. Crev.

rum, quia medium obfederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque superiores Macedones erant, quod et rex ipse hortator aderat, et Cretensium auxiliares multos ex inproviso vulnerabant, conferti praeparatique in dispersos et effusos pugnantes. Quod si modum in insequendo habuissent, non in praesentis modo certaminis gloriam, sed in summam etiam belli profectum foret: nunc, aviditate caedis intemperantius insecuti, in praegressas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere: et fugiens eques, ut primo signa suorum vidit, convertit in effusum hostem equos: versaque momento temporis fortuna pugnae est, terga dantibus, qui modo secuti erant. Multi cominus congressi, multi fugientes interfecti. nec ferro tantum periere, sed in paludes quidam conjecti, profundo limo cum ipsis equis hausti sunt. Rex quoque in periculo fuit: nam, ruente saucio equo, praeceps ad terram datus, haud multum abfuit, quin jacens obprimeretur. Saluti fuit eques, qui raptim ipse desiluit, pavidumque regem in equum subjecit. Ipse, quum pedes aequare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis concitatis confossus periit. Rex, circumvectus paludes pervias inviasque trepida fuga, in castra tandem, jam desperantibus plerisque incolumem evasurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo proelio periere. centum ferme capti; octoginta admodum ornati equi, spoliis simul armorum relatis, abducti.

XXXVIII. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiae accusarent. nam et Philippo quiescendum fuisse, quum paucis diebus hostes, exhausto circa omni agro, ad ultimum inopiae venturos sciret: et consulem, quum equitatum hostium levemque armaturam fudisset, ac prope regem ipsum cepisset, protinus ad castra hostium ducere debuisse. nec enim mansuros ita perculsos hostes fuisse, debellarique momento temporis potuisse. Id dictu, quam re, ut pleraque, facilius. nam,

nam, si omnibus peditum quoque copiis rex congressus fuisset, forsitan inter tumultum, quum omnes victi metuque perculsi ex proelio intra vallum, protinus inde supervadentem munimenta victorem hostem fugerent, exui castris potuerit rex. quum vero integrae copiae peditum in castris mansissent, stationes ante portas, praesidiaque disposita essent, quid, nisi ut temeritatem regis, effuse paullo ante secuti perculsos equites, imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo inpetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, si modum prosperae pugnae inposuisset. Eo quoque minus est mirum, tentasse eum fortunam, quod fama erat, Pleuratum Dardanosque, ingentibus copiis profectos domo, jam in Macedoniam transcendisse. Quibus si undique circumventus copiis foret, sedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque, secundum duas adversas equestres pugnas, multo minus tutam moram in iisdem stativis fore Philippus ratus, quum abire inde et fallere abiens hostem vellet, caduceatore sub occasum solis ad consulem misso, qui inducias ad sepeliendos equites peteret, frustratus hostem, secunda vigilia, multis ignibus per tota castra relictis, silenti agmine abiit.

XXXIX. Corpus jam curabat consul, quum, venisse caduceatorem, et quid venisset, nunciatum est. responso tantum dato, mane postero die fore copiam conveniendi, id quod quaesitum erat, nox dieique insequentis pars ad praecipiendum iter Philippo data est. montes, quam viam non ingressurum gravi agmine Romanum sciebat, petit. Consul, prima luce caduceatore datis induciis dimisso, haud ita multo post abisse hostem quum sensisset, ignarus qua sequeretur, iisdem stativis frumentando dies aliquot consumsit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. inde ad Pluvinam h) est progressus, nondum com-

h) *Pellinam* Gron. Crev.

comperto, quam regionem hoſtes petiſſent. Philippus, quum primo ad Bryanium ſtativa habuiſſet, profectus inde tranſverſis limitibus, terrorem praebuit ſubitum hoſti. Movere itaque ex Pluvina Romani, et ad Oſphagum flumen poſuerunt caſtra. Rex haud procul inde et ipſe, vallo ſuper ripam amnis ducto, (Erigonum incolae vocant) conſedit. Inde ſatis comperto, Eordaeam petituros Romanos, ad occupandas anguſtias, ne ſuperare hoſtes artis faucibus incluſum aditum poſſent, praeceſſit. ibi alia vallo, alia foſſa, alia lapidum congerie, ut pro muro eſſent, alia arboribus objectis, ita ut locus poſtulabat, aut materia ſubpeditabat, permuniit; [i]) atque (ut ipſe rebatur) viam ſuapte natura difficilem, objectis per omnes tranſitus operibus inexpugnabilem fecit. Erant pleraque ſilveſtria circa, incommoda phalangi maxime Macedonum: quae, niſi ubi praelongis haſtis velut vallum ante clipeos objecit, (quod ut fiat, libero campo opus eſt) nullius admodum uſus eſt. Thracas [k]) quoque romphaeae, ingentis et ipſae longitudinis, inter objectos undique ramos inpediebant. Cretenſium una cohors non inutilis erat: ſed ea quoque ipſa ut, ſi quis inpetum faceret, in patentem vulneri equum equitemque ſagittas conjicere poterat, ita adverſus ſcuta Romana nec ad trajiciendum ſatis magnam vim habebat, nec aperti quidquam erat, quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus ſenſerunt eſſe, ſaxis paſſim tota valle jacentibus inceſſebant hoſtem. ea, majore cum ſonitu, quam vulnere ullo, pulſatio ſcutorum parumper ſuccedentes Romanos tenuit. Deinde, iis quoque ſpretis, partim, teſtudine facta, per adverſos vadunt hoſtes: partim, brevi circuitu quum in jugum collis evaſiſſent, trepidos ex praeſidiis ſtationibuſque Macedonas deturbant: et, ut in locis inpeditis difficili fuga, pleroſque etiam obtruncant.

XL. Ita anguſtiae minore certamine, quam quodanimis propoſuerant, ſuperatae, et in Eordaeam perventum;

i) *opere permuniit* Gron. k) *Thraces* Gron.

tum; ubi pervastatis passim agris, in Elimeam se recepit. inde inpetum in Orestidem fecit; et oppidum Celetrum est adgressus, in peninsula situm. Lacus moenia cingit: angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primo situ ipso freti, clausis portis, imperium abnuere: deinde, postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portam, obsessasque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Dassaretios processit, urbemque Pelium vi cepit. servitia inde cum cetera praeda abduxit, et libera capita sine pretio dimisit: oppidumque iis reddidit, praesidio valido inposito. nam et sita opportune urbs erat ad inpetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca jam pacata ad Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Aetoli, et Athamanes, et Dardani, et tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adversus Dardanos, jam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoram cum expeditis peditibus ac majore parte equitatus misit, jussum instare ab tergo abeuntibus, et, carpendo postremum agmen, segniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Aetolos Damocritus praetor, qui morae ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat: post famam equestris ad Octolophum pugnae, Dardanorumque et Pleurati cum Illyriis transitum in Macedoniam, ad haec classis Romanae adventum in Oreum, et, super circumfusas tot Macedoniae gentes, maritimam quoque instantem obsidionem.

XLI. Hae caussae Damocritum Aetolosque restituerant Romanis: et, Amynandro rege Athamanum adjuncto, profecti Cercinium obsedere. Clauserant portas, incertum vi, an voluntate: quia regium habebant praesidium. Ceterum intra paucos dies captum est Cercinium, atque incensum. qui superfuerant e magna clade, liberi servique, inter ceteram praedam abducti. Is

timor omnes, qui circumcolunt Boeben paludem, relictis urbibus, montes coëgit petere. Aetoli, inopia praedae inde aversi, in Perrhaebiam [1]) ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt, foedeque diripiunt: qui Malloeam incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perrhaebia Gomphos petendi Amynander auctor erat: et inminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse. Aetoli campos Thessaliae opimos ad praedam petiere: sequente, quamquam non probante, Amynandro, nec effusas populationes Aetolorum, nec castra, quo fors tulisset loco, sine ullo discrimine ac cura muniendi, posita. itaque, ne temeritas eorum neglegentiaque sibi ac suis etiam cladis alicujus caussa esset, quum campestribus locis subjicientes eos castra Phecado urbi videret, ipse paullo plus quingentorum passuum inde tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit. Quum Aetoli, nisi quod populabantur, vix meminisse viderentur, se in hostium agro esse; alii palati semiermes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus aequarent, Philippus inopinantibus advenit. quem quum adesse refugientes ex agris quidam pavidi nunciassent, trepidare Damocritus ceterique duces: et erat forte meridianum tempus, quo plerique graves cibo sopiti jacebant. Excitare igitur alii alios, jubere arma capere, alios dimittere ad revocandos, qui palati per agros praedabantur. tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita raptim educti, quum universi sexcentorum aegre simul equites peditesque numerum explessent, incidunt in regium equitatum, numero, animis, armisque praestantem. Itaque primo inpetu fusi, vix tentato certamine, turpi fuga repetunt castra. caesi captique quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere.

XLII.

1) *Perroebiam* Gron.

XLII. Philippus, suis jam vallo adpropinquantibus, receptui cani jussit. fatigatos enim equos virosque non tam proelio, quam itineris simul longitudine, simul praepropera celeritate, habebat. Itaque turmatim equites, in vicemque manipulos levis armaturae, aquatum ire et prandere jubet: alios in statione armatos retinet, opperiens agmen peditum tardius ductum propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, et ipsis imperatum, ut, statutis signis armisque ante se positis, raptim cibum caperent, binis ternisve summum ex manipulis aquandi caussa missis: interim eques cum levi armatura paratus instructusque stetit, si quid hostis moveret. Aetoli, (jam enim et, quae per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) ut defensuri munimenta, circa portas vallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. postquam mota signa Macedonum sunt, et succedere ad vallum parati atque instructi coepere, omnes repente, relictis stationibus, per aversam partem castrorum ad tumulum, ad castra Athamanum perfugiunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti caesique sunt Aetolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius, quin Athamanes quoque exui castris potuissent, die per proelium, deinde per direptionem castrorum absumto, sub tumulo in proxima planitie consedit, prima luce insequentis diei hostem adgressurus. Sed Aetoli eodem pavore, quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt. Maximo usui fuit Amynander, quo duce Athamanes, itinerum periti, summis montibus per calles ignotos sequentibus eos hostibus in Aetoliam perduxerunt. non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut desertum tumulum vidit, ad carpendum hostium agmen misit.

XLIII. Per eos dies et Athenagoras regiis praefectus, Dardanos recipientes se in fines adeptus, postremum agmen

men primo turbavit. dein, poſtquam Dardani converſis ſignis direxere aciem, aequa pugna juſto proelio erat. ubi rurſus procedere Dardani coepiſſent, equite et levi armatura regii, nullum talis auxilii genus habentes Dardanos, oneratos inmobilibus armis, vexabant: et loca ipſa adjuvabant. Occiſi perpauci ſunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus ſuis, ſed confertim et pugnant, et cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coërcitis gentibus, reſtituerat Philippus, incepto forti, non proſpero ſolum eventu. Minuit deinde ei forte oblata res hoſtium Aetolorum numerum. Scopas princeps gentis, ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemaeo miſſus, ſex millia peditum et equites mercede conductos Aegyptum avexit. nec ex juventute Aetolorum quemquam reliquiſſet, ni Damocritus, nunc belli, quod inſtaret, nunc futurae ſolitudinis admonens, (incertum cura gentis, an ut adverſaretur Scopae, parum donis cultus) partem juniorum caſtigando domi continuiſſet. Haec ea aeſtate ab Romanis Philippoque geſta erant.

XLIV. Claſſis a Corcyra ejusdem principio aeſtatis cum L. Apuſtio legato profecta, Malea ſuperata, circa Scyllaeum agri Hermionici Attalo regi conjuncta eſt. Tum vero Athenienſium civitas, cui odio in Philippum per metum jam diu moderata erat, id omne in auxilii praeſentis ſpem effudit. nec umquam ibi deſunt linguae promtae ad plebem concitandam: quod genus, quum in omnibus liberis civitatibus, tum praecipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebeſque ſcivit, *ut Philippi ſtatuae, imagines omnes, nominaque earum, item majorum ejus virilis ac muliebris ſexus omnium tollerentur, delerenturque: dies feſti, ſacra, ſacerdotes, quae ipſius majorumve ejus honoris cauſſa inſtituta eſſent,*

omnia

omnia profanarentur. Loca quoque, in quibus positum aliquid inscriptumve honoris ejus caussa fuisset, detestabilia esse, neque in iis quidquam postea poni dedicarique placere eorum, quae in loco puro poni dedicarique fas esset. Sacerdotes publicos, quotiescumque pro populo Atheniensi, sociisque, et exercitibus, et classibus eorum precarentur, toties detestari atque exsecrari Philippum, liberos ejus, regnumque, terrestres navalesque copias, Macedonum genus omne nomenque. additum decreto, *Si quis quid postea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Atheniensem jussurum: si quis contra ignominiam, prove honore ejus dixisset, fecissetve, qui occidisset eum, jure caesurum.* postremo inclusum, *Ut omnia, quae adversus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo servarentur.* Athenienses quidem literis verbisque, quibus solis valent, bellum adversus Philippum gerebant.

XLV. Attalus Romanique, quum Piraeeum primo ab Hermione petissent, paucos ibi morati dies, onératique aeque inmodicis ad honores sociorum, atque m) in ira adversus hostem fuerant, Atheniensium decretis, navigant a Piraeeo Andrum. et quum in portu, quem Gaureleon vocant, constitissent, missis, qui tentarent oppidanorum animos, si voluntate tradere urbem, quam vim experiri, mallent; postquam praesidio regio arcem teneri, nec se potestatis suae esse respondebant; expositis copiis, omnique adparatu urbium obpugnandarum, diversis partibus rex et legatus Romanus ad urbem subeunt. Plus aliquanto Graecos Romana signa armaque non ante visa animique militum, tam promte succedentium muros, terruere. Itaque fuga extemplo in arcem facta est: urbe hostes potiti. et in arce quum biduum loci se magis, quam armorum, fiducia tenuissent, tertio die pacti ipsi praesidiumque, ut cum singulis vestimentis Delium Boeo-

m) *ac quae in iram* Gron. Crev.

Boeotiae transveherentur. Ea ab Romanis regi Attalo concessa: praedam ornamentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus, ne desertam haberet insulam, et Macedonum fere omnibus, et quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. postea et ab Delio, qui ex pacto transvecti eo fuerant, promissis regis, quum desiderium quoque patriae facilius ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum trajecerunt. ibi dies aliquot obpugnanda urbe nequidquam absumti: et, quia vix operae pretium erat, abscessere. Ad Prasias (continentis Atticae is locus est) Issaeorum viginti lembi classi Romanorum adjuncti sunt. ii missi ad populandos Carystiorum agros. cetera classis Geraestum, nobilem Euboeae portum, dum a Carysto Issaei redirent, tenuit. Inde omnes, velis in altum datis, maris medio praeter Scyrum insulam Icum pervenere, ibi paucos dies, saeviente Borea, retenti; ubi prima tranquillitas data est, Sciathum trajecere, vastatam urbem direptamque nuper a Philippo. Per agros palati milites frumentum, et si qua alia usui esse ad vescendum poterant, ad naves retulere. praedae nec erat quidquam, nec meruerant Graeci, cur diriperentur. Inde Cassandream petentes, primo ad Mendin, maritimum civitatis ejus vicum, tenuere. inde quum, superato promontorio, ad ipsa moenia urbis circumagere classem vellent, saeva coorta tempestate, prope obruti fluctibus, dispersi, magna ex parte amissis armamentis, in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit. nam, conlectis in unum navibus, expositisque copiis, adgressi urbem, cum multis vulneribus repulsi, (et erat validum ibi regium praesidium) irrito incepto regressi Canastraeum [n]) Pallenes trajecere. inde, superato Toronae promontorio, navigantes Acanthum petiere. Ibi primo ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta ac direpta. nec ultra progressi (jam

n) *Canastrum* Gron. Crev

(jam enim et graves praeda naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum, et ab Sciatho Euboeam repetunt.

XLVI. Ibi relicta classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere, ad conloquendum cum Aetolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Aetolus princeps legationis ejus fuit, quae ad communicanda consilia Heracleam cum rege et cum Romano legato venit. Petitum ex foedere ab Attalo est, ut mille milites praestaret. tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. Id negatum Aetolis: quod illi quoque gravati prius essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Aetoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit. Inde consultari de Oreo obpugnando coeptum. Valida ea civitas et moenibus, et, quia ante fuerat tentata, firmo erat praesidio. Conjunxerant se iis post expugnationem Andri cum praefecto Agesimbroto viginti Rhodiae naves, tectae omnes. eam classem in stationem ad Zelasium miserunt, (Isthmiae id super Demetriadem promontorium est peropportune objectum) ut, si quid inde moverent Macedonum naves, in praesidio essent. Heraclides praefectus regius classem ibi tenebat, magis per occasionem, si quam neglegentia hostium dedisset, quam aperta vi quidquam ausurus. Oreum diversi Romani et rex Attalus obpugnabant: Romani a maritima arce, regii adversus vallem inter duas jacentem arces, qua et muro intersepta urbs est. et ut loca diversa, sic dispari modo etiam obpugnabant: Romani testudinibus, et vineis, et ariete admovendo muris: regii ballistis, catapultisque, et alio omni genere tormentorum tela ingerentes. et pondere ingenti saxa jaciebant, et cuniculos, et quidquid aliud priore obpugnatione expertum profuerat. Ceterum non

plu-

plures tantum Macedones, quam ante, tuebantur urbem arcesque, sed etiam praesentioribus animis, et, castigationibus regis in admissa culpa, simul o) minarum, simul promissionum in futurum memores, ita ut parum in expugnatione celeri spei esset. Interim et aliud agi posse ratus legatus, relictis, quot satis videbantur ad opera perficienda, militibus, trajicit in proxima continentis: Larissamque (non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram, quam Cremasten vocant) subito adventu, praeter arcem, cepit. Attalus quoque Aegeleon, nihil minus quam tale quidquam in alterius obpugnatione urbis timentibus, obpressit. Et jam quum opera in effectu erant circa Oreum, tum praesidium, quod intus erat, labore assiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisque, et vulneribus confectum. Muri quoque pars, ariete incusso subruta, multis jam locis prociderat: perque apertum ruina iter nocte Romani, quodque super portum est, in arcem perruperunt. Attalus luce prima, signo ex arce dato ab Romanis, et ipse urbem invasit, stratis magna ex parte muris: praesidium oppidanique in alteram arcem perfugere, unde biduo post deditio facta. urbs regi, captiva corpora Romanis cessere.

XLVII. Jam autumnale aequinoctium instabat: et est sinus Euboicus, quem Coela vocant, suspectus nautis. itaque, ante hiemales motus evadere inde cupientes, Piraeeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius, triginta navibus ibi relictis, super Maleam navigat Corcyram. Regem spatium Initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit. secundum Initia et ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto et Rhodiis domum remissis. Haec ea aestate terra marique adversus Philippum sociosque ejus a consule et legato Romanis, adjuvantibus rege Attalo et Rhodiis, gesta. Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum quum in provinciam venis-

o) *et simul* Gron. Crev.

venisset, haud clam tulit iram adversus praetorem, quod absente se rem gessisset. misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoque, cum praeda majore, quam gloria, bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil erat rei, quod gereret, simul Gallico triumpho inminens, quem, absente consule irato atque invidente, facilius inpetrari posse ratus, Romam inopinato quum venisset, senatum in aede Bellonae habuit; expositisque rebus gestis, ut triumphanti sibi in urbem invehi liceret, petit.

XLVIII. Apud magnam partem senatus et magnitudine rerum gestarum valebat, et gratia. Majores natu negabant triumphum, *et quod alieno exercitu rem gessisset, et quod provinciam reliquisset aviditate rapiendi per occasionem triumphi; id vero eum nullo exemplo fecisse.* Consulares praecipue, *exspectandum fuisse consulem*, dicebant. *potuisse enim castris, prope urbem positis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum ejus rem extrahere. et, quod praetor non fecisset, senatui faciendum esse. Consulem exspectarent: ubi coram disceptantes consulem et praetorem audissent, verius de caussa existimaturos esse.* Magna pars senatus nihil praeter res gestas, et an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. *Ex duabus coloniis, quae velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus obpositae fuissent, quum una direpta et incensa esset, trajecturumque id incendium, velut ex continentibus tectis, in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem praetori faciendum fuisse? Nam, si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum praetori dederit, (potuisse enim, si non cum praetoris, sed consulis, exercitu rem geri voluerit, ita finire senatusconsultum, ne per praetorem, sed per consulem, gereretur) aut consulem, qui non, quum exercitum ex Etruria transire in Galliam jussisset, ipse*

Arimini obcurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non exspectare belli tempora moras et dilationes imperatorum. et pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. Pugnam ipsam eventumque pugnae spectari oportere. fusos caesosque hostes: castra capta ac direpta: coloniam liberatam obsidione: alterius coloniae captivos recuperatos restitutosque suis: debellatum uno proelio esse. Non homines tantum ea victoria laetatos, sed Diis quoque inmortalibus per triduum supplicationes habitas, quod bene ac feliciter, non quod male ac temere, respublica a L. Furio praetore gesta esset. Data fato etiam quodam Furiae genti Gallica bella.

XLIX. Hujus generis orationibus ipsius amicorumque victa est, praesentis gratia praetoris, absentis consulis majestas; triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius praetor. In aerarium tulit trecenta viginti millia aeris, argenti centum septuaginta millia pondo: neque captivi ulli ante currum ducti, neque spolia praelata, neque milites secuti. omnia, praeter victoriam, penes consulem esse adparebat. Ludi deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa voverat, magno adparatu facti. Et de agris militum ejus decretum, ut, quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina jugera acciperet. eum agrum decemviri adsignarent. Triumviri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis adtenuatae vires ejus coloniae erant, C. Terentius Varro, T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio. hi colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit. quindecim millia Hispanorum eo proelio dicuntur caesa, signa militaria capta octo et septuaginta.

C. Au-

C. Aurelius consul, quum ex provincia Romam comitiorum caussa venisset, non id, quod animis praeceperant, questus est, *Non exspectatum se ab senatu, neque disceptandi cum praetore consuli potestatem factam:* sed *ita triumphum decresse* [p]) *senatum, ut nullius, nisi ejus, qui triumphaturus esset, haud eorum, qui bello interfuissent, verba audiret. Majores ideo instituisse, ut legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adessent; ut veritas rerum gestarum ejus, cui tantus honos haberetur, publice videretur. Ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, si non militem, lixam saltem fuisse, quem percunctari posset senatus, quid veri praetor vanive referret?* Comitiis deinde diem edixit [q]): quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Praetores inde facti L. Quinctius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Baebius Tamphilus.

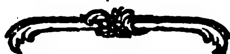
L. Annona quoque eo anno pervilis fuit. frumenti vim magnam ex Africa advectam aediles curules M. Claudius Marcellus et Sex. Aelius Paetus binis aeris in modios populo diviserunt: et ludos Romanos magno adparatu fecerunt: diem unum instaurarunt: signa aenea quinque ex multaticio argento in aerario posuerunt. Plebeji ludi ab aedilibus L. Terentio Massiliota [r]) et Cn. Baebio Tamphilo, quem praetorem designaverant, ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro, mortis M. Valerii Laevini caussa, a P. et M. filiis ejus facti: et munus gladiatorium datum ab iis. paria quinque et viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta, decemvir sacrorum, mortuus. in ejus locum M'. Acilius Glabrio subfectus. Comitiis aediles curules creati sunt forte ambo, qui statim occipere magistratum non possent. nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat,

 quum

p) *decrevisse* Gron. Crev.
q) *indixit* Gron. Crev.
r) *Massa* Gron. Crev.

quum Hiſpaniam obtineret provinciam; C. Valerius Flaccus, quem praeſentem creaverant [s]), quia flamen Dialis erat, jurare in leges non poterat: magiſtratum autem plus quinque dies, niſi qui juraſſet in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus ſolveretur, ſenatus decrevit, ut, ſi aedilis, qui pro ſe juraret, arbitratu conſulum daret, conſules, ſi eis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. Datus, qui juraret pro fratre, L. Valerius Flaccus, praetor deſignatus. tribuni ad plebem tulerunt, plebeſque ſcivit, ut perinde eſſet, ac ſi ipſe aedilis juraſſet. Et de altero aedile ſcitum plebis eſt factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hiſpaniam cum imperio ad exercitus ire juberent, ut C. Cornelius aedilis curulis ad magiſtratum gerendum veniret, et L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos poſt annos. plebes [t]) Cn. Cornelio Lentulo et L. Stertinio pro conſulibus imperium eſſe in Hiſpania juſſit.

s) *crearant* Gron. Crev. t) *plebs* Gron. Crev.

EPI-

EPITOME LIBRI XXXII

Complura prodigia ex diversis regionibus nunciata referuntur: inter quae, in Macedonia in puppi longae navis lauream esse natam. T. Quinctius Flamininus consul adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coëgit in regnum reverti. Ipse Thessaliam, quae est vicina Macedoniae, sociis Aetolis et Athamanibus, vexavit. L. Quinctius Flamininus consulis frater, Attalo rege et Rhodiis adjuvantibus, in Euboeam et maritimam oram trajectus, Eretriam expugnavit. Achaei in amicitiam recepti sunt. Conjuratio servorum, facta de solvendis Karthaginiensium obsidibus, obpressa est; duo millia necati sunt. Praetorum numerus ampliatus est, ut seni crearentur. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres proelio fudit. Cum Lacedaemoniis et tyranno eorum Nabide amicitia juncta est. Praeterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXII

Consules praetoresque, quum Idibus Martiis magistratum inissent a), provincias sortiti sunt. L. Cornelio Lentulo Italia, P. Villio Macedonia; praetoribus, L. Quinctio urbana, Cn. Baebio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus consul novas legiones scribere jussus; Villius a P. Sulpicio exercitum accipere. in supplementum ejus, quantum militum videretur, ut scriberet, ipsi permissum. Praetori Baebio legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decretae, ut retineret eas, donec consul novo cum exercitu succederet. in Galliam ubi is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, praeter quinque mil-

a) *iniissent* Crev.

millia socium. his obtineri circa Ariminum provinciam satis esse. Prorogato imperio praetoribus prioris anni, (Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum adsignandum curaret; Q. Minucio, ut in Bruttiis idem de conjurationibus quaestiones, quas praetor cum fide curaque exercuisset, perficeret; et eos, quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium; quaeque sublata ex delubro Proserpinae essent, reponenda cum piaculis curaret) [b]) feriae Latinae pontificum decreto instauratae sunt; quod legati ab Ardea questi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut adsolet, datam non esse. Ab Suessa nunciatum est, duas portas, quodque inter eas muri erat, de coelo tactum; et Formiani legati aedem Jovis, item Ostienses aedem Jovis, et Veliterni Apollinis et Sanci aedes, et in Herculis aede capillum enatum: et ex Bruttiis ab Q. Minucio propraetore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus, natos esse. Inde a P. Sulpicio proconsule ex Macedonia literae adlatae, in quibus inter cetera scriptum erat, lauream in puppi navis longae enatam. Priorum prodigiorum caussa senatus censuerat, ut consules majoribus hostiis, quibus Diis videretur, sacrificarent. ob hoc unum prodigium aruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta, et ad omnia pulvinaria res divinae factae.

II. Karthaginienses eo anno argentum in stipendium inpositum primum Romam advexerunt. id quia probum non esse quaestores renunciaverant, experientibusque pars quarta decocta erat, pecunia Romae mutua sumta, intertrimentum argenti suppleverunt. Petentibus deinde, ut, si jam videretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides. de ceteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem, qui non red-

deban-

b) *(Cn. Sergio — — curaret)* absunt signa parentheseos *Gron. Crev.*

debantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commode essent, alio traducerentur, concessum, ut Signiam et Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne praefectus Gades mitteretur, adversus quod iis, in fidem populi Romani venientibus, cum L.[c]) Marcio Septimo convenisset. Et Narniensium legatis, querentibus ad numerum sibi colonos non esse, et inmixtos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum caussa tresviros[d]) creare L. Cornelius consul jussus. creati P. et Sex. Aelii (Paetis fuit ambobus cognomen) et C. Cornelius Lentulus. quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus cogeretur, id Cosani petentes non inpetraverunt.

III. Rebus, quae Romae agendae erant, perfectis, consules in provincias profecti. P. Villium in Macedoniam quum venisset, atrox seditio militum, jam ante irritata, nec satis in principio compressa, excepit. duo millia ea militum fuere, qui ex Africa post devictum Hannibalem in Siciliam inde anno fere post[e]) in Macedoniam pro voluntariis transportati erant. id voluntate factum negabant: *Ab tribunis recusantes in naves inpositos. sed utcumque, seu injuncta, seu suscepta foret militia, et eam exhaustam, et finem aliquem militandi fieri aequum esse. Multis annis sese Italiam non vidisse. consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia. Confectos jam se labore, opere, exsangues tot acceptis vulneribus esse.* Consul, *caussam postulandae missionis probabilem, si modeste peteretur, videri*, dixit. *seditionis nec eam, nec ullam aliam satis justam caussam esse. Itaque si manere ad signa, et dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum. Modestia facilius, quam pertinacia, quod velint, inpetraturos.*

IV. Thaumacos eo tempore Philippus summa vi obpugnabat aggeribus vineisque; et jam arietem muris ad-

c) *L.* del. *Gron.*
d) *triumviros* Gron. Crev.
e) *post* del. *Gron.*

admoturus erat. ceterum incepto absistere eum coëgit subitus Aetolorum adventus, qui, Archidamo duce inter custodias Macedonum moenia ingressi, nec die, nec nocte finem ullum erumpendi, nunc in stationes, nunc in opera Macedonum, faciebant. et adjuvabat eos natura ipsa loci. namque Thaumaci a Pylis sinuque Maliaco per Lamiam eunti loco alto siti sunt, ipsis faucibus inminentes, quas Coela [f]) vocant: Thessaliaeque transeunti confragosa loca inplicatasque flexibus vallium vias, ubi ventum ad hanc urbem est, repente, velut maris vasti, sic inmensa panditur planities, ut subjectos campos terminare oculis haud facile queas. Ab eo miraculo Thaumaci adpellati. nec altitudine solum tuta urbs, sed quod, saxo undique absciso [g]), rupibus inposita est. Hae difficultates, et quod haud satis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut absisteret incepto Philippus, effecerunt. hiems quoque jam instabat, quum inde abscessit, et in Macedoniam in hiberna copias reduxit.

V. Ibi ceteri quidem, data quantacumque quiete temporis, simul animos corporaque remiserant. Philippum quantum ab assiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat annus, tanto magis intentum in universum eventum belli curae angunt, non hostes modo timentem, qui terra marique urgebant; sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne et illi ad spem amicitiae Romanorum deficerent, et Macedonas ipsos cupido novandi res caperet. itaque et in Achajam legatos misit, simul qui jusjurandum (ita enim pepigerant, quotannis juraturos in verba Philippi) exigerent: simul qui redderent Achaeis Orchomenon, et Heraeam, et Triphyliam; Eleis Alipheram, contendentibus, numquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui, quia una esset ex iis, quae ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributae forent. Et cum Achaeis

f) *Coelen* Gron. g) *abscisso* Gron. Crev.

Achaeis quidem per haec ſocietatem firmabat. Macedonum animos ſibi conciliavit cum Heraclide. nam quum eum maximae invidiae ſibi eſſe cerneret, multis criminibus oneratum in vincula conjecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, ſi quando umquam ante alias, tum [h]) magna cura adparavit, exercuitque in armis et Macedonas, et mercenarios milites: principioque veris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodque levis armaturae erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quae ad Antigoneam fauces ſunt, (Stena vocant Graeci) miſit. Ipſe poſt paucis diebus graviore ſecutus agmine, quum ſitum omnem regionis adſpexiſſet, maxime idoneum ad muniendum locum credidit eſſe praeter amnem Aoum. is inter montes, quorum alterum Aeropum, alterum Aſnaum incolae vocant, anguſta valle fluit, iter exiguum ſuper ripam praebens. Aſnaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire jubet: ipſe in Aeropo poſuit caſtra. Qua abſciſae rupes erant, ſtatio paucorum armatorum tenebat; quae minus tuta erant, alia foſſis, alia vallis, alia turribus muniebat. Magna tormentorum etiam vis, ut miſſilibus procul arcerent hoſtem, idoneis locis diſpoſita eſt. tabernaculum regium pro vallo, in conſpecto maxime tumulo, ut terrorem hoſtibus, ſuiſque ſpem ex fiducia faceret, poſitum.

VI. Conſul, per Charopum Epiroten certior factus, quos ſaltus cum exercitu inſediſſet rex, et ipſe, cum Corcyrae hibernaſſet, vere primo in continentem trajectus, ad hoſtem ducere pergit. quinque millia ferme ab regiis caſtris quum abeſſet, loco munito relictis legionibus, ipſe cum expeditis progreſſus ad ſpeculanda loca, poſtero die conſilium [i]) habuit, utrum per inſeſſum ab hoſte ſaltum, quamquam labor ingens periculumque proponeretur, tranſitum tentaret; an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduce-

h) *cum* Gron. Crev i) *concilium* Gron.

duceret copias. Hoc consilium per multos dies agitanti nuncius venit, T. Quinctium consulem factum, sortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere jam Corcyram trajecisse. Valerius Antias intrasse saltum Villium tradit, quia k) recto itinere nequierit, omnibus a rege insessis, secutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis; ponte raptim facto, in ripam, in qua erant castra regia, transgressum acie conflixisse: fusum fugatumque regem, castris exutum: duodecim millia hostium eo proelio caesa, capta duo millia et ducentos, et signa militaria centum triginta duo, l) equos ducentos triginta. aedem etiam Jovi in eo m) proelio votam, si res prospere gesta esset. Ceteri Graeci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile a Villio actum, integrumque bellum insequentem consulem T. Quinctium accepisse tradunt.

VII. Dum haec in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romae substiterat, comitia censoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris, creati censores P. Cornelius Scipio Africanus et P. Aelius Paetus. hi, magna inter se concordia, et senatum sine ullius nota legerunt, et portoria venalium Capuae Puteolisque, item Castrorum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locarunt: colonosque eo trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt, et sub Tifatis Capuae agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus, ex Hispania decedens, prohibitus a P. n) Porcio Laeca tribuno plebis, ne ovans rediret, quum ab senatu inpetrasset, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in aerarium tulit. Eodem anno Cn. Baebius Tamphilus, qui ab C. Aurelio consule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingressus Gallorum Insubrium fines, prope cum toto exercitu est circum-

k) *et quia* Gron. Crev.
l) *et duo* Gron. Crev.
m) *eo* del. *Gron. Crev.*
n) *P.* l. *M.* Gron. Crev.

cumventus: supra sex millia et sexcentos milites amisit. tanta ex eo bello, qaod jam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulum consulem ab urbe excivit. qui, ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, praetorem multis probris increpitum provincia decedere, atque abire Romam jussit. Neque ipse consul memorabile quidquam gessit, comitiorum caussa Romam revocatus; quae ipsa per M. Fulvium et M'. Curium tribunos plebis inpediebantur, quod T. Quinctium Flamininum consulatum ex quaestura petere non patiebantur. *Jam aedilitatem praeturamque fastidiri: nec per honorum gradus, documentum sui dantes, nobiles homines tendere ad consulatum, sed transcendendo media, summa imis continuare.* Res ex campestri certamine in senatum venit. Patres censuerunt, *Qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi, quem velit, potestatem fieri aequum esse.* In auctoritate Patrum fuere tribuni. Creati consules Sex. Aelius Paetus et T. Quinctius Flamininus. Inde Praetorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui aediles plebis fuerant. ab iis ludi plebeji instaurati: et epulum Jovis fuit ludorum caussa. Et ab aedilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali et C. Cornelio Cethego ludi Romani magno adparatu facti. Ser. et C. Sulpicii Galbae pontifices eo anno mortui sunt. in eorum locum M. Aemilius Lepidus et Cn. Cornelius Scipio pontifices subfecti sunt.

VIII. Sex. Aelius Paetus. T. Quinctius Flamininus consules, magistratu inito, senatum in Capitolio quum habuissent, decreverunt Patres, *ut provincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se, sortirenturve. Utri eorum Macedonia evenisset, in supplementum legionum tria millia militum Romanorum scriberet, et trecentos equites. item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites.* Alteri consuli

ſuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni conſuli prorogatum imperium eſt; vetituſque aut ipſe provincia decedere prius, aut veterem exercitum deducere, quam cum legionibus novis conſul veniſſet. Sortiti conſules provincias. Aelio Italia, Quinctio Macedonia evenit. Praetores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam eſt ſortitus. Delectus inde haberi eſt coeptus. nam, praeter conſulares exercitus, praetores quoque juſſi ſcribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum ſocium Latini nominis, et trecentos equites; Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, ducentos equites: ita ut hi praetores ambo, quum in provincias veniſſent, veteres dimitterent pedites equiteſque. Attali deinde regis legatos in ſenatum conſules introduxerunt. Hi, regem claſſe ſua copiiſque omnibus terra marique Romanam rem juvare, quaeque imperarent Romani conſules, inpigre atque obedienter ad eam diem feciſſe, quum expoſuiſſent, *Vereri* dixerunt, *ne id praeſtare ei per Antiochum regem ultra non liceret. vacuum namque praeſidiis navalibus terreſtribuſque regnum Attali Antiochum invaſiſſe. Itaque Attalum orare Patres conſcriptos, ſi ſua claſſe, ſuaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipſi praeſidium ad regnum ejus tutandum: ſi id nollent, ipſum ad ſua defendenda cum claſſe ac reliquis copiis redire paterentur.* Senatus legatis ita reſponderi juſſit, *Quod rex Attalus claſſe copiiſque aliis duces Romanos juviſſet, id gratum ſenatui eſſe.* °) *Auxilia nec ipſos miſſuros Attalo adverſus Antiochum, ſocium et amicum populi Romani: nec Attali auxilia retenturos, ultra quam regi commodum eſſet. Semper populum Romanum alienis rebus, arbitrio alieno, uſum. et principium et finem in poteſtate ipſorum, qui ope ſua velint adjutos Romanos, eſſe. Legatos ad Antiochum miſſu-*

°) *fore* Gron. Crev.

missuros, qui nuncient, Attali naviumque ejus et militum opera adversus Philippum communem hostem uti populum Romanum. Gratum eum facturum et senatui, si regno Attali abstineat, belloque absistat. Aequum esse, socios et amicos populi Romani reges inter se quoque ipsos pacem servare.

IX. Consulem T. Quinctium, ita habito delectu, ut eos fere legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent spectatae virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nunciata atque eorum procuratio Romae tenuerunt. De coelo tacta erant via publica Vejis, forum et aedes Jovis Lanuvii, Herculis aedes Ardeae, Capuae murus et turres et aedes, quae Alba dicitur. coelum ardere visum erat Arretii. terra Velitris trium jugerum spatio caverna ingenti desederat. Suessae Auruncae nuntiabant agnum cum duobus capitibus natum, et Sinuessae porcum humano capite. Eorum prodigiorum caussa supplicatio unum diem habita. et consules rebus divinis operam dederunt; placatisque Diis, profecti in provincias sunt. Aelius cum C. Helvio praetore in Galliam: exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, praetori tradidit; ipse novis legionibus, quas secum adduxerat, bellum gesturus. neque memorabilis rei quidquam gessit. Et T. Quinctius alter consul maturius, quam priores soliti erant consules, a Brundisio quum transmisisset, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. Ab Corcyra in proxima Epiri quinqueremi trajecit: et in castra Romana magnis itineribus contendit; inde Villio dimisso, paucos moratus dies, dum se copiae ab Corcyra adsequerentur, consilium habuit, utrum recto itinere per castra hostium vim p) facere conaretur: an, ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaretios potius Lycumque tuto circuitu Macedoniam intraret. Vicissetque ea sententia, ni timuisset, ne, quum a mari longius recessisset, misso

p) *viam* Gron.

miſſo e manibus hoſte, ſi (quod antea fecerat) ſolitudinibus ſilviſque ſe tutari rex voluiſſet, ſine ullo effectu aeſtas extraheretur. Utcumque eſſet igitur, illo ipſo tam iniquo loco adgredi hoſtem placuit. ſed magis fieri id placebat, quam, quomodo fieret, ſatis expediebat.

X. Dies quadraginta ſine ullo conatu ſedentes in conſpectu hoſtium abſumſerant. Inde ſpes data Philippo eſt, per Epirotarum gentem tentandae pacis: habitoque conſilio q) delecti ad eam rem agendam, Pauſanias praetor, et Alexander magiſter equitum, conſulem et regem, ubi in artiſſimas ripas Aous cogitur amnis, in conloquium adduxerunt. Summa poſtulatorum conſulis erat, praeſidia ex civitatibus rex deduceret. iis, quorum agros urbeſque populatus eſſet, redderet res, quae comparerent. ceterorum aequo arbitrio aeſtimatio fieret. Philippus *aliam aliarum civitatium conditionem eſſe* reſpondit. *Quas ipſe cepiſſet, eas liberaturum. Quas ſibi traditae a majoribus eſſent, earum hereditaria ac juſta poſſeſſione non exceſſurum. ſi quas quererentur belli clades eae civitates, cum quibus bellatum foret; arbitrio, quo vellent, populorum, cum quibus pax utriſque fuiſſet, ſe uſurum.* Conſul, *Nihil ad id quidem arbitro aut judice opus eſſe*, dicere. *Cui enim non adparere, ab eo, qui prior arma intuliſſet, injuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello laceſſitum, ipſum priorem vim omnibus feciſſe.* Inde quum ageretur, quae civitates liberandae eſſent, Theſſalos primos omnium nominavit conſul. ad id vero adeo accenſus indignatione eſt rex, ut exclamaret, *quid victo gravius imperares, T. Quincti?* atque ita ſe ex conloquio proripuit. et temperatum aegre eſt, quin miſſilibus, quia diremti medio amni r) fuerant, pugnam inter ſe conſererent. Poſtero die per excurſiones ab ſtationibus primo in planitie, ſatis ad id patenti, multa levia commiſſa proelia ſunt: deinde recipientibus ſe regiis in arta et confragoſa loca, aviditate accenſi

q) *concilio* Gron. Crev. r) *amne* Gron. Crev.

accensi certaminis eo quoque Romani penetravere. Pro his ordo, et militaris disciplina, et genus armorum erat, aptum urguendis regiis: pro hoste loca, et catapultae ballistaeque, in omnibus prope rupibus, quasi in muris, dispositae. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, quum etiam, ut in proelio justo, aliquot cecidissent, nox pugnae finem fecit.

XI. Quum in hoc statu res esset, pastor quidam, a Charopo principe Epirotarum missus, deducitur ad consulem. Is *se in eo saltu, qui regiis tunc oneratus castris erat*, *armentum pascere* ait: *omnes montium eorum anfractus callesque nosse. Si secum aliquos mittere velit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum. Haec*, Charopus renunciari jubet, *ita crederet*, *ut suae potius omnia*, *quam illius*, *potestatis essent.* Quum magis vellet credere, quam auderet, consul, mixtumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri spem oblatam statuit: et, ut averteret rem a suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copiis, succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. Quatuor millia inde lecta peditum et trecentos equites tribuno militum tradit. Equites, quoad loca patiantur, ducere jubet: ubi ad invia equiti ventum sit, in planitie aliqua locari equitatum; pedites, qua dux monstraret viam, ire: ubi, ut polliceretur, s) super caput hostium perventum sit, fumo dare signum: nec ante clamorem tollere, quam ab se signo accepto pugnam coeptam arbitrari posset. Nocte itinera fieri jubet, (et pernox forte luna erat) interdiu cibi quietisque sumeret tempus. ducem promissis ingentibus oneratum, si fides exstet, vinctum tamen tribuno tradit. t) His copiis ita dimissis, eo intentius Romanus undique instat capi stationes.

XII. Interim die tertio quum verticem, quem petierant, Romani cepisse ac tenere se fumo significarent;

tum

s) *polliceatur* Gron. Crev. t) *tradidit* Gron. Crev.

tum vero, trifariam divisis copiis, consul valle media cum militum robore succedit: cornua dextra laevaque admovet castris. nec segnius hostes obviam eunt: et, dum, aviditate certaminis provecti, extra munitiones pugnant, haud paullo superior est Romanus miles, et virtute, et scientia, et armorum genere. Postquam, multis vulneratis interfectisque, recepere se regii in loca, aut munimento, aut natura tuta, verterat periculum in Romanos, temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum angustias progressos. neque inpunita temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum ab tergo auditus, dein pugna etiam coepta, amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt: pars magis, quia u) locus fugae deerat, quam quod animi satis esset ad pugnam, quum substitissent, ab hoste, et a fronte et ab tergo urguente, circumventi sunt. Deleri totus exercitus potuit, si fugientes persecuti victores essent: sed equitem angustiae locorumque asperitas, peditem armorum gravitas inpediit. Rex primo effuse ac sine respectu fugit: dein, quinque millium spatium progressus, quum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumulo quodam, dimisitque suos per omnia juga vallesque, qui palatos in unum conligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cetera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in unum quum convenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani, quoad tutum fuit insecuti, caedentes spoliantesque caesos, castra regia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt: atque ea nocte in suis castris manserunt.

XIII. Postero die consul per ipsas angustias, qua se inter valles flumen insinuat, hostem sequitur. Rex primo die ad Castra Pyrrhi pervenit. locus, quem ita vocant, est in Triphylia terrae Melotidis. inde postero die (ingens

u) *pars quia magis* Gron.

(ingens iter agminis, sed metus urguebat) v) in montem Lingon perrexit. ipsi montes Epiri sunt, interjecti Macedoniae Thessaliaeque. Latus, quod vergit in Thessaliam, oriens spectat: septentrio a Macedonia objicitur. Vestiti frequentibus silvis sunt. juga summa campos patentes aquasque perennes habent. Ibi, stativis, rex, per aliquot dies habitis, fluctuatus animo est, utrum protinus in regnum se reciperet, an reverti in Thessaliam posset. inclinavit sententia, suum in Thessaliam agmen demittere, x) Triccamque proximis limitibus petit: inde obvias urbes raptim peragravit. Homines, qui sequi possent, sedibus excibat: oppida incendebat: rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis jus fiebat: cetera militis praeda erat. nec, quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quidquam fuit, quam quae ab sociis patiebantur. Haec etiam facienti Philippo acerba erant, sed e terra, mox futura hostium, corpora saltem eripere sociorum volebat. ita evastata sunt oppida, Phacium, Iresiae, Euhydrium, Eretria, Palaepharus. y) Pheras quum peteret, exclusus, quia res egebat mora, si expugnare vellet, nec tempus erat, omisso incepto, in Macedoniam transcendit. Nam etiam Aetolos adpropinquare fama erat. qui, audito proelio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evastatis circa Sperchias et Macran (quam vocant) Comen, transgressi inde in Thessaliam, Cymines et Angeas primo inpetu potiti sunt. a Metropoli, dum vastant agros, concursu oppidanorum ad tuenda moenia facto, repulsi sunt. Callithera inde adgressi, similem inpetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt: compulsisque intra moenia, qui eruperant, contenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Theuma inde et Calathana vicos expugnant diripiuntque.

v) *die ingenti itinere agminis (et metus urgebat)* Gron. Crev.

x) *dimitteret* Gron. Crev.

y) *Palaephatus* Crev.

que. Acharras [z]) per deditionem receperunt. Xyniae simili metu a cultoribus desertae sunt. Hoc sedibus suis extorre agmen in praesidium incidit; quod Athamanum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur: incondita inermisque multitudo, mixta inbelli turba, ab armatis caesa est. Xyniae desertae diripiuntur. Cyphara inde Aetoli capiunt, opportune Dolopiae inminens castellum. Haec raptim intra paucos dies ab Aetolis gesta. Nec Amynander atque Athamanes, post famam prosperae pugnae Romanorum, quieverunt.

XIV. Ceterum Amynander, quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico praesidio, quum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phecam, situm inter Gomphos faucesque angustas, quae ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit. inde Gomphos adortus, et per aliquot dies summa vi urbem tuentes, quum scalas ad moenia erexisset, eodem metu perpulit ad deditionem. Haec traditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. dedidere deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, et Thimarum, et Lisinas, et Stimonem, et Lampsum habent, aliaque castella juxta ignobilia. Dum Athamanes Aetolique, submoto Macedonum metu, in aliena victoria suam praedam faciunt, Thessaliaque a tribus simul exercitibus, incerta quem hostem, quemve socium crederet, vastatur; consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri transgressus, etsi probe scit, cui parti, Charopo principe excepto, Epirotae favissent; tamen, quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enise facere videt, ex praesenti eos potius, quam ex praeterito, aestimat habitu, et ea [a]) ipsa facilitate veniae animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nunciis Corcyram, ut onerariae naves in sinum venirent Ambracium; ipse, progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio posuit castra, eodem Amynandro cum suis auxiliis

z) *Achorras* Gron. Crev. a) *ea* del. Gron.

liis adcito; non tam virium ejus egens, quam ut duces in Thessaliam haberet. ab eodem consilio et plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.

XV. Primam urbium Thessaliae Phaloriam [b]) est adgressus. duo millia Macedonum in praesidio habebat, qui primo summa vi restiterunt, quantum arma, quantum moenia tueri poterant: sed obpugnatio continua, non die, non nocte remissa, (quum consul in eo verti crederet ceterorum Thessalorum animos, si primi vim Romanam non sustinuissent) vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaloria, legati a Metropoli et a Piera dedentes urbes venerunt. venia eisdem petentibus datur. Phaloria incensa ac direpta est. Inde Aeginium petit. quem locum quum vel modico praesidio tutum ac prope inexpugnabilem vidisset, paucis in stationem proximam telis conjectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit. degressusque [c]) in campos Thessaliae, quum jam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris, explorato ante, utrum Leucadem, an sinum Ambracium onerariae tenuissent, frumentatum Ambraciam in vicem cohortes misit. et est iter a Gomphis Ambraciam, sicut inpeditum ac difficile, ita spatio perbrevi. Intra paucos itaque dies, transvectis a mari commeatibus, repleta omni rerum copia sunt castra. Inde Atracem est profectus. decem ferme millia ab Larissa abest: ex Perrhaebia [d]) oriundi sunt: sita est urbs super Peneum amnem. Nihil trepidavere Thessali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus, sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita, intra Tempe stativis positis, ut quisque locus ab hoste tentabatur, praesidia per occasiones submittebat.

XVI. Sub idem fere tempus, quo consul adversus Philippum primum in Epiri faucibus castra posuit, et

 L. Quin-

b) *Phaleriam* Gron. Crev.
c) *digressusque* Gron. Crev.
d) *Perraebia* Gron.

Quinctius, frater consulis, cui classis cura maritimaeque orae imperium mandatum ab senatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram transvectus, postquam profectam inde classem audivit, nihil morandum ratus, quum ad Zamam insulam adsecutus esset, dimisso L. Apustio, cui successerat, tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco navibus, quae cum commeatu sequebantur, pervenit. A Malea, jussis ceteris, quantum maxime possent maturate, sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piraeeum praecepit, accepitque naves ibi relictas ab L. Apustio legato ad praesidium Athenarum. Eodem tempore duae ex Asia classes profectae, una cum Attalo rege; (eae quatuor et viginti quinqueremes erant) Rhodia altera, viginti navium tectarum: Agesimbrotus praeerat. Hae circa Andrum insulam classes conjunctae Euboeam, inde exiguo distantem freto, trajecerunt. Carystiorum primum agros vastarunt: deinde, ubi Carystus, praesidio a Chalcide raptim misso, firma visa est, ad Eretriam accesserunt. Eodem et L. Quinctius cum iis navibus, quae Piraeei fuerant, Attali regis adventu audito, venit, jussitque, ut, quae ex sua classe venissent naves, Euboeam peterent. Eretria summa vi obpugnabatur. nam et trium junctarum classium naves omnis generis tormenta machinasque ad urbium excidia secum portabant, et agri adfatim materiae praebebant ad nova molienda opera. Oppidani primo haud inpigre tuebantur moenia: deinde fessi vulneratique aliquot, quum et muri partem eversam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinarunt. sed praesidium erat Macedonum, quos non minus, quam Romanos, metuebant: et Philocles regius praefectus a Chalcide nuncios mittebat, se in tempore adfuturum, si sustinerent obsidionem. Haec mixta metu spes ultra, quam vellent, aut quam possent, trahere eos tempus cogebat. deinde, postquam Philoclem repulsum trepidantemque refugisse Chalcidem acceperunt,

runt, oratores extemplo ad Attalum, veniam fidemque ejus petentes, miserunt. Dum in spem pacis intenti segnius munera belli obeunt, et ea modo parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, stationes armatas obponunt; Quinctius, noctu ab ea parte, quae minime suspecta erat, inpetu facto, scalis urbem cepit. Oppidanorum omnis multitudo cum conjugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. Pecuniae aurique et argenti haud sane multum fuit: signa, tabulae priscae artis, ornamentaque ejus generis plura, quam pro urbis magnitudine aut opibus ceteris, inventa.

XVII. Carystus inde repetita; unde, priusquam e navibus copiae exponerentur, omnis multitudo, urbe deserta, in arcem confugit. Inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est: Macedonibus treceni nummi in capita statutum est pretium, et ut armis traditis abirent. Hac summa redemti, in Boeotiam inermes trajecti. Navales copiae, duabus claris urbibus Euboeae intra dies paucos captis, circumvectae Sunium Atticae terrae promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrocioremque obpugnationem habuit: et ea, qua minimum credidisset, resistebant hostes. nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde caedemque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet. ceterum postquam, parte muri arietibus decussa, per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati, illud principium velut novi atque integri laboris fuit. nam Macedones, qui in praesidio erant et multi et delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius et virtute, quam moenibus, urbem tuerentur, conferti, pluribus introrsus ordinibus acie firmata, quum transcendere ruinas sensissent Romanos, per inpeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul aegre passus, nec eam ignominiam ad unius modo

expugnandae moram urbis, ſed ad ſummam univerſi belli, pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco, qui ſtrage ſemiruti muri cumulatus erat, turrem e) ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit: et cohortes in vicem ſub ſignis, quae cuneum Macedonum, (phalangem ipſi vocant) ſi poſſent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca anguſta, haud late patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnaeque hoſti aptius erat. ubi conferti haſtas ingentis longitudinis prae ſe Macedones objeciſſent, velut in conſtructam denſitate clipeorum teſtudinem Romani, pilis nequidquam emiſſis, quum ſtrinxiſſent gladios; neque congredi propius, neque praecidere haſtas poterant: et, ſi quas f) incidiſſent, aut praefregiſſent, haſtilia g) fragmento ipſo acuto, inter ſpicula integrarum haſtarum, velut vallum explebant. h) Ad hoc et muri pars adhuc integra utraque tuta praeſtabat latera: nec ex longo ſpatio aut cedendum, aut inpetus faciendus erat; quae res turbare ordines ſolet. Acceſſit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. nam quum turris per aggerem parum denſati ſoli ageretur, rota una in altiorem orbitam depreſſa ita turrim inclinavit, ut ſpeciem ruentis hoſtibus, trepidationemque inſanam ſuperſtantibus armatis praebuerit.

XVIII. Quum parum quidquam ſuccederet, conſul minime aequo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: ſimul nec maturam expugnandi ſpem, nec rationem procul a mari et in evaſtatis belli cladibus locis hibernandi ullam cernebat. itaque relicta obſidione, quia nullus in tota Acarnaniae atque Aetoliae ora portus erat, qui ſimul et omnes onerarias, quae commeatum exercitui portabant, caperet, et tecta ad hibernandum legionibus praeberet, Anticyra in Phocide,

e) *turrim* Gron. Crev.
f) *quam* Gron. Crev.
g) *haſtile* Gron. Crev.
h) *explebat* Gron. Crev.

eide, in Corinthium versa sinum, ad id opportunissime sita visa: quia nec procul Thessalia hostiumque locis abibant; et ex adverso Peloponnesum exiguo maris spatio divisam, ab tergo Aetoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac i) Boeotiam habebant. Phocidis primo inpetu Phanoteam sine certamine cepit. Anticyra haud multum in obpugnando praebuit morae. Ambrysus inde Hyampolisque receptae. Daulis, quia in tumulo excelso sita est, nec scalis, nec operibus capi poterat. lacessendo missilibus eos, qui in praesidio erant, quum ad excursiones elicuissent, refugiendo in vicem insequendoque, et levibus sine effectu certaminibus, eo neglegentiae et contemtus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permixti inpetum Romani facerent. Sex alia ignobilia castella Phocidis terrore magis, quam armis, in potestatem venerunt. Elatia clausit portas: nec, nisi vi cogerentur, recepturi moenibus videbantur aut ducem, aut exercitum Romanum.

XIX. Elatiam obsidenti consuli rei majoris spes adfulsit, Achaeorum gentem ab societate regia ad Romanam amicitiam avertendi. Cycliadam, principem factionis ad Philippum trahentium res, expulerant. Aristaenus, qui Romanis gentem jungi volebat, praetor erat. Classis Romana cum Attalo et Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum obpugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem adgrederentur, legatos ad gentem Achaeorum mitti, pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore consule, legati a fratre ejus L. Quinctio, et Attalo, et Rhodiis, et Atheniensibus, ad Achaeos missi. Sicyone datum iis est concilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorum inter Achaeos. terrebat eos Lacedaemonius, gravis et assiduus hostis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis et veteribus

 et

i) *et* Gron. Crev.

et recentibus obligati erant: regem ipsum suspectum habebant pro ejus crudelitate perfidiaque: neque ex iis, quae tum ad tempus faceret, aestimantes, graviorem post bellum dominum futurum cernebant. neque solum, quid in senatu quisque civitatis suae, aut in communibus conciliis gentis pro sententia dicerent, ignorabant: sed ne ipsis quidem secum cogitantibus, quid vellent, aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, post eos Rhodii disseruerunt. Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est. postremi Athenienses, ut refellerent Macedonum dicta, auditi sunt. Ii fere atrocissime in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba passi erant, invecti sunt. Et illa quidem concio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus die absumto, dimissa est.

XX. Postero die advocatur concilium; ubi quum per praeconem, sicut Graecis mos est, suadendi, si quis vellet, potestas a magistratibus facta esset, nec quisquam prodiret; diu silentium aliorum alios intuentium fuit. neque mirum, si, quibus sua sponte, volutantibus res inter se pugnantes, obtorpuerant quodammodo animi, eos orationes quoque insuper turbaverant, utrimque quae difficilia essent, promendo admonendoque, per totum diem habitae. Tandem Aristaenus praetor Achaeorum, ne tacitum concilium dimitteret, *Ubi*, inquit, *illa certamina animorum, Achaei, sunt, quibus in conviviis et circulis, quum de Philippo et Romanis mentio incidit, vix manibus temperabatis? Nunc in concilio, ad eam rem unam indicto, quum legatorum utrimque verba audieritis, quum referant magistratus, quum praeco ad suadendum vocet, obmutuistis. Si non cura communis salutis, ne studia quidem, quae in hanc aut illam partem animos vestros inclinarunt, vocem cuiquam possunt exprimere? quum praesertim nemo tam hebes sit,*

qui

qui ignorare possit, dicendi ac suadendi, quod quisque aut velit, aut optimum putet, nunc occasionem esse, priusquam quidquam decernamus. Ubi semel decretum erit, omnibus id, etiam quibus ante displicuerit, pro bono atque utili foedere defendendum. Haec adhortatio praetoris non modo quemquam unum elicuit ad suadendum; sed ne fremitum quidem aut murmur concionis tantae, ex tot populis congregatae, movit.

XXI. Tum Aristaenus praetor rursus: *Non magis consilium vobis, principes Achaeorum, deest, quam lingua: sed suo quisque periculo in commune consultum non vult. Forsitan ego quoque tacerem, si privatus essem. nunc praetor video, aut non dandum concilium legatis fuisse, aut inde sine responso eos dimittendos non esse. Respondere autem, nisi ex vestro decreto, qui possum? Et quando nemo vestrum, qui in hoc concilium advocati estis, pro sententia quidquam dicere vult, aut audet; orationes legatorum, hesterno die dictas, pro sententiis percenseamus; perinde ac* [k]) *non postulaverint, quae e re sua essent, sed suaserint, quae nobis censerent utilia esse. Romani Rhodiique et Attalus societatem amicitiamque nostram petunt: et in bello, quod adversus Philippum gerunt, se a nobis adjuvari aequum censent. Philippus societatis secum admonet et jurisjurandi: et* [l]) *modo postulat, ut secum stemus; modo, ne intersimus armis, contentum ait se esse. Nulline venit in mentem, cur, qui nondum socii sunt, plus petant, quam socius? Non fit hoc neque modestia Philippi, neque inpudentia Romanorum. Achaei portus et dant fiduciam postulantibus, et demunt. Philippi praeter legatum videmus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Euboeae spolia prae se ferens: consulem legionesque ejus, exiguo maris spatio disjunctas, Phocidem ac Locridem pervagantes videmus. Miramini, cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adver-*

k) ac si Gron. Crev.   l) et del. Gron. Crev.

adversus Romanos, modo egerit: qui, si ex eodem foedere ac jurejurando, cujus nobis religionem injiciebat, rogemus eum, ut nos Philippus et ab Nabide ac Lacedaemoniis et ab Romanis defendat, non modo praesidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inventurus. non, Hercle, magis, quam ipse Philippus priore anno, qui, pollicendo se adversus Nabidem bellum gesturum, quum tentasset nostram juventutem hinc in Euboeam extrahere; postquam nos neque decernere id sibi praesidium, neque velle inligari Romano bello vidit, oblitus societatis ejus, quam nunc jactat, vastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedaemoniis reliquit. Ac mihi quidem minime conveniens inter se oratio Cleomedontis visa est. Elevabat Romanum bellum, eventumque ejus eumdem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit potius, quam praesens nos veteres socios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? Nos, dico? quid ita passus est Eretriam Carystumque capi? quid ita tot Thessaliae urbes? quid ita Locridem Phocidemque? quid ita nunc Elatiam obpugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoum amnem, aut vi, aut metu, aut voluntate, relictoque, quem insidebat, saltu, penitus in regnum abiit? Si sua voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin et socii sibi consulant? si metu, nobis quoque ignoscat timentibus. si victus armis cessit, Achaei arma Romana sustinebimus, Cleomedon, quae vos Macedones non sustinuistis? An tibi potius credamus, Romanos non majoribus copiis nec viribus nunc bellum gerere, quam antea gesserint, potius quam res ipsas intueamur? Aetolos tum classe adjuverunt: nec duce consulari, nec exercitu bellum gesserunt: sociorum Philippi maritimae urbes in terrore ac tumultu erant: mediterranea adeo tuta ab Romanis armis fuerunt, ut Philippus Aetolos, nequidquam opem Romano-

rum

rum inplorantes, depopularetur. Nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per sexdecim annos velut intra viscera Italiae toleraverunt, non praesidium Aetolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli arma terra marique simul Macedoniae intulerunt. Tertius jam consul summa vi gerit bellum. Sulpicius, in ipsa Macedonia congressus, fudit, fugavitque regem; partem opulentissimam regni ejus depopulatus: nunc Quinctius tenentem claustra Epiri, natura loci, munimentis, exercituque fretum, castris exuit: fugientem in Thessaliam persecutus, praesidia regia sociasque ejus urbes prope in conspectu regis ipsius expugnavit. Ne sint vera, quae Athenienses modo legati de crudelitate, avaritia [m]), *libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quae in terra Attica scelera in superos inferosque Deos sunt admissa: multo minus* [n]), *quae Ciani Abydenique, qui procul a nobis absunt, passi sunt: nostrorum ipsi vulnerum, si vultis, obliviscamur; caedes direptionesque bonorum Messenae in media Peloponneso factas; et hospitem Cyparissiae Garitenem contra jus omne ac fas inter epulas prope ipsas occisum: et Aratum patrem filiumque Sicyonios, quum senem infelicem parentem etiam adpellare solitus esset, interfectos; filii etiam uxorem libidinis caussa in Macedoniam asportatam: cetera stupra virginum matronarumque oblivioni dentur: ne sint cum Philippo res, cujus crudelitatis metu obmutuistis omnes: (nam quae alia tacendi advocatis in concilium caussa est?) cum Antigono, mitissimo ac justissimo rege, et de nobis omnibus optime merito, existimemus disceptationem esse: num id postularet facere nos, quod tum fieri non posset? Peninsula est Peloponnesus, angustis Isthmi faucibus continenti adhaerens, nulli apertior neque* [o]) *opportunior, quam navali, bello. si centum tectae naves, et quinquaginta leviores apertae, et triginta Issaici lembi mariti-*

mam

m) *et libid.* Gron. Crev.
n) *quam quae* Gron.
o) *atque* Gron. Crev.

mam oram vastare, et expositas prope in ipsis litoribus urbes coeperint obpugnare, in mediterraneas scilicet nos urbes recipiemus? tamquam non intestino et haerente in ipsis visceribus uramur bello? Quum terra Nabis et Lacedaemonii, mari Romana classis urguebunt; unde regiam societatem et praesidia Macedonum inplorem? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes, quae obpugnabuntur? egregie enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis alienae clades praebent: ne quaeramus, quemadmodum ceteris exemplo simus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id, quod optandum vobis ac summa ope petendum erat, fastidire. metu enim videlicet compulsi in aliena terra, quia sub umbra auxilii vestri latere volunt, in societatem vestram confugiunt, ut portubus vestris recipiantur, ut commeatibus utantur. Mare in potestate habent; terras, quascumque adeunt, extemplo ditionis suae faciunt. Quod rogant, cogere possunt: quia pepercisse volunt, committere vos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon modo, tamquam mediam et tutissimam vobis viam consilii, ut quiesceretis abstineretisque armis, ostendebat; ea non media, sed nulla via est. Etenim, praeterquam quod aut accipienda, aut adspernanda vobis Romana societas est, quid aliud quam nusquam gratia stabili, velut qui eventum exspectaverimus, ut fortunae adplicaremus nostra consilia, praeda victoris erimus? Nolite, si, quod omnibus votis petendum erat, ultro offertur, fastidire. Non, quemadmodum hodie utrumque vobis licet, sic semper liciturum est. nec saepe, nec diu eadem occasio erit. Liberare vos a Philippo jamdiu magis vultis, quam audetis. Sine vestro labore et periculo qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis classibus exercitibusque mare trajecerunt. Hos si socios adspernamini, vix sanae mentis estis: sed, aut socios, aut hostes habeatis, oportet.

XXII.

XXII. Secundum orationem praetoris murmur ortum aliorum cum adsensu, aliorum inclementer adsentientes increpantium. et jam non singuli tantum, sed populi universi, inter se altercabantur: tum inter magistratus gentis (damiurgos p) vocant: decem numero creantur) certamen nihilo segnius, quam inter multitudinem, esse. quinque relaturos se de societate Romana ajebant, suffragiumque daturos: quinque lege cautum testabantur, ne quid, quod q) adversus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus, aut decernere concilio jus esset. Hic quoque dies jurgiis est consumtus. Supererat unus justi concilii dies: (tertio enim lex jubebat decretum fieri) in quem adeo exarsere studia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Rhisiasus (Pellenensis erat) filium damiurgum p), nomine Memnonem, habebat, partis ejus, quae decretum recitari, perrogarique sententias prohibebat. Is, diu obtestatus filium, ut consulere Achaeos communi saluti pateretur, neu pertinacia sua gentem universam perditum iret, postquam parum proficiebant preces, juratus se eum sua manu interemturum, nec pro filio, sed pro hoste, habiturum, minis pervicit, ut postero die conjungeret iis se, qui referebant. qui quum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubie adprobantibus relationem, ac prae se ferentibus, quid decreturi essent; Dymaei ac Megalopolitani, et quidam Argivorum, priusquam decretum fieret, consurrexerunt, ac reliquerunt concilium, neque mirante ullo, neque inprobante. Nam Megalopolitanos, avorum memoria pulsos ab Lacedaemoniis, restituerat in patriam Antigonus: et Dymaeis, captis nuper direptisque ab exercitu Romano, quum redimi eos, ubicumque servirent, Philippus jussisset, non libertatem modo, sed etiam patriam, reddiderat. Jam Argivi, praeterquam quod Macedonum reges ab se oriundos credunt, privatis etiam hospitiis familiarique amicitia plerique

p) *demiurg.* Gron. Crev. q) *ne quod adv.* Gron.

rique inligati Philippo erant. Ob haec concilio, quod inclinaverat ad Romanam societatem jubendam, excesserunt: veniaque iis hujus secessionis fuit, et magnis et recentibus obligatis beneficiis.

XXIII. Ceteri populi Achaeorum, quum sententias[r]) perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodiis praesenti decreto confirmarunt: cum Romanis, quia injussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est. in praesentia tres legatos ad L. Quinctium mitti placuit, et exercitum omnem Achaeorum ad Corinthum admoveri; captis Cenchreis, jam urbem ipsam Quinctio obpugnante. Et hi[s]) quidem e regione portae, quae fert Sicyonem, posuerunt castra. Romani ad Cenchreas versam partem urbis, Attalus, traducto per Isthmum exercitu, ab Lechaeo, alterius maris portu, obpugnabant; primo segnius, sperantes seditionem intus fore inter oppidanos ac regium praesidium. postquam uno animo omnes, et Macedones tamquam communem patriam tuebantur, et Corinthii ducem praesidii Androsthenem, haud secus quam civem et suffragio creatum suo, imperio justo patiebantur; omnis inde spes pugnantibus in vi, et armis, et operibus erat. undique aggeres haud facili aditu ad moenia admovebantur. Aries ex ea parte, quam Romani obpugnabant, aliquantum muri diruerat. in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis quum Macedones concurrissent, atrox proelium inter eos ac Romanos ortum est. Ac primo multitudine facile expellebantur Romani: adsumtis deinde Achaeorum Attalique auxiliis, aequabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Graecosque facile loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat; pars ex Hannibalis exercitu metu poenae a Romanis Philippum secuti, pars navales socii, relictis nuper classibus, ad spem honoratioris militiae transgressi. hos de-

r) *sententiae* Gron. Crev s) *ii* Gron.

desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem magis, quam audaciam, accendebat. Promontorium est adversus Sicyonem, Junonis quam vocant Acraeam, in altum excurrens: trajectus inde Corinthum, septem millia ferme passuum. eo Philocles, regius et ipse praefectus, mille et quingentos milites per Boeotiam duxit. praesto fuere ab Corintho lembi, qui praesidium id acceptum Lechaeum trajicerent. Auctor erat Attalus, incensis operibus, omittendae extemplo obpugnationis. Pertinacius Quinctius in incepto perstabat. is quoque ut pro omnibus portis disposita vidit praesidia regia[t]), nec facile erumpentium inpetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit. ita irrito incepto, dimissis Achaeis, reditum ad naves est. Attalus Piraeeum, Romani Corcyram petierunt.

XXIV. Dum haec ab navali exercitu geruntur, consul, in Phocide ad Elatiam castris positis, primo conloquiis rem per principes Elatiensium tentavit: postquam, nihil esse in manu sua, et plures validioresque esse regios, quam oppidanos, respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est adgressus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, quum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem, simul et cohors Romana per apertum recenti strage iter invasit; et ex omnibus oppidi partibus, relictis suis quisque stationibus, in eum, qui premebatur inpetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani et ruinas muri supervadebant, et scalas ad stantia moenia inferebant. et, dum in unam partem oculos animosque hostium certamen averterat, pluribus locis scalis capitur murus, armatique in urbem transcenderunt. quo tumultu audito, territi hostes, relicto, quem conferti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque insequente turba, confugerunt. Ita urbe potitur consul. qua direpta, missis in arcem, qui vitam regiis, si abire vel-

t) *regis* Gron.

vellent inermes, libertatem Elatiensibus pollicerentur, fideque in haec data, post paucos dies arcem recepit.

XXV. Ceterum adventu in Achajam Philoclis regii praefecti non Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est, tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo velut ominis caussa praetores pronunciare Jovem, Apollinemque, et Herculem. additum legi erat, ut iis Philippus rex adjiceretur. cujus nomen post pactam cum Romanis societatem quia praeco non adjecit, fremitus primo multitudinis ortus: deinde clamor subjicientium Philippi nomen, jubentiumque legitimum honorem usurpare; donec cum ingenti adsensu nomen recitatum est. Hujus fiducia favoris Philocles arcessitus nocte occupat collem inminentem urbi, (Larissam eam arcem vocant) positoque ibi praesidio, quum lucis principio signis infestis ad subjectum arci forum vaderet, instructa acies ex adverso obcurrit. Praesidium erat Achaeorum nuper inpositum, quingenti fere juvenes delecti omnium civitatium. Aenesidemus Dymaeus praeerat. Adhortator a praefecto regio missus, qui excedere urbe juberet, (neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum adjunctis Macedonibus, esse, quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent) primo nihil, nec ducem, nec ipsos movit: post paullo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, videbantur subituri. Aenesidemus, ne flos Achaeorum juventutis simul cum urbe amitteretur, pactus cum Philocle, ut abire illis liceret, ipse, quo loco steterat armatus, cum paucis clientibus non excessit. Missus a Philocle, qui quaereret, quid sibi vellet? nihil fatus, tantummodo, quum projecto prae se clipeo staret, *in praesidio creditae urbis moriturum se armatum*, respondit. tum jussu praefecti a Thra-

a Thracibus conjecta tela, interfectique omnes. Et post pactam inter Achaeos et Romanos societatem duae nobilissimae civitates, Argi et Corinthus, in potestate regis erant. Haec ab Romanis ea aestate in Graecia terra marique gesta.

XXVI. In Gallia nihil sane memorabile ab Sex. Aelio consule gestum.. quum duos exercitus in provincia habuisset, unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius proconsul praefuerat, (ipse ei C. Helvium praetorem praefecit) alterum, quem in provinciam adduxit; totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumsit. Quemadmodum Gallia praeter spem quieta eo anno fuit, ita circa urbem servilis prope tumultus excitatus est. Obsides Karthaginiensium Setiae custodiebantur. cum iis, ut principum liberis, magna vis servorum erat. augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, et ab ipsis Setinis captiva aliquot nationis ejus ex praeda emta mancipia. Quum conjurationem fecissent, missis ex eo numero, qui in Setino agro, deinde circa Norbam et Circejos, servitia sollicitarent; satis jam omnibus praeparatis, ludis, qui Setiae propediem futuri erant, spectaculo intentum populum adgredi statuerant: Setia per caedem et repentinum tumultum capta, Norbam et Circejos occupare. Hujus rei tam foedae indicium Romam ad L. Cornelium Merulam praetorem urbis delatum est. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia, quae acta futuraque erant, exposuerunt. Quibus domi custodiri jussis, praetor, senatu vocato edoctoque, quae indices adferrent, proficisci ad eam conjurationem quaerendam atque obprimendam jussus, cum quinque legatis profectus, obvios in agris sacramento rogatos arma capere et sequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus, quo pergeret, ignaris, venit. ibi raptim principibus conju-

rationis comprehensis, fuga servorum ex oppido facta est. dimissi deinde per agros, qui vestigarent. Egregia duorum opera servorum indicum et unius liberi fuit. Ei centum millia gravis aeris dari Patres jusserunt: servis vicena quina millia aeris, et libertatem. pretium eorum ex aerario solutum est dominis. Haud ita multo post, ex ejusdem conjurationis reliquiis, nunciatum est, servitia Praeneste occupatura. Eo L. Cornelius praetor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumsit. in timore civitas fuit, obsides captivosque Poenorum ea moliri. Itaque et Romae vigiliae per vicos servatae; jussique circumire eas minores magistratus: et triumviri carceris lautumiarum intentiorem custodiam habere jussi: et circa nomen Latinum a praetore literae missae, ut et obsides in privato servarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur; et captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia, quam in carceris publici, custodia essent.

XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream ducentum quadraginta sex pondo in Capitolio posuerunt, gratiasque senatui egerunt, quod Antiochus, legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxisset. Eadem aestate equites ducenti, et elephanti decem, et tritici modium ducenta millia, ab rege Masinissa ad exercitum, qui in Graecia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus et vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat; sanctus et innocens, asperior tamen in foenore coërcendo habitus. Fugatique ex insula foeneratores, et sumtus, quos in cultum praetorum socii facere soliti erant, circumcisi, aut sublati. Sex. Aelius consul ex Gallia comitiorum caussa Romam quum redisset, creavit consules C. Cornelium Cethegum et Q. Minucium Rufum. Biduo post praetorum comitia habita. Sex praetores illo

anno

anno primum creati, crescentibus jam provinciis, et latius patescente imperio. creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M.[u]) Sergius Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius. Sempronius et Helvius ex iis aediles plebis erant. curules aediles [v]) Q. Minucius Thermus et Ti. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati.

XXVIII. C.[x]) Cornelio et Q. Minucio consulibus, omnium primum de provinciis consulum praetorumque actum. Prius de praetoribus transacta res, quae transigi sorte poterat. urbana Sergio, peregrina jurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, L. Oppius et Q. Fulvius tribuni plebis inpedimento erant, *quod longinqua provincia Macedonia esset: neque ulla alia res majus bello inpedimentum ad eam diem fuisset, quam quod, vixdum inchoatis rebus, in ipso conatu gerendi belli prior consul revocaretur. Quartum jam annum esse ab decreto Macedonico bello. Quaerendo regem et exercitum ejus Sulpicium majorem partem anni absumsisse. Villium, congredientem cum hoste; re infecta revocatum. Quinctium, rebus divinis Romae majorem partem anni retentum, ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in provinciam venisset, aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare. Nunc prope in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut, nisi successor inpediat, perfecturus aestate proxima videatur.* His orationibus pervicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, Patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt. T. Quinctio prorogarunt imperium, donec successor ei venisset. Consulibus binae legiones decretae, et

u) *M'.* Gron. Crev
v) *aediles curules* Gron. Crev.
x) *Cn.* Gron.

et ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent a populo Romano, gererent. Quinctio in Macedoniam supplementum decretum, peditum quinque millia et trecenti equites, et sociorum navalium tria millia. Praeesse idem, qui praeerat, classi L. Quinctius Flamininus jussus. Praetoribus in Hispanias octona millia peditum socium ac Latini nominis data, et quadringenti equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem: et terminare jussi, qua ulterior citeriorve provincia servaretur. Macedoniae legatos P. Sulpicium et P. Villium, qui consules in ea provincia fuerant, adjecerunt.

XXIX. Priusquam consules ptaetoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: quod aedes Vulcani Summanique Romae, et quod y) Fregellis murus et porta de coelo tacta erant: et Frusinone inter noctem lux orta: et Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: et Formiis duo lupi, oppidum ingressi, obvios aliquot laniaverant: Romae non in urbem solum, sed in Capitolium penetraverat lupus. C. Acilius tribunus plebis tulit, ut quinque coloniae in oram maritimam deducerentur: duae ad ostia fluminum Vulturni Liternique: una Puteolos: una ad castrum Salerni. His Buxentum adjectum. trecenae z) familiae in singulas colonias jubebantur mitti. triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati, M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis divinis humanisque, quae per ipsos agenda erant, perfectis, consules ambo in Galliam profecti. Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant, Cenomanis adsumtis, Q. Minucius in laeva Italiae ad inferum mare flexit iter, Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium et Litubium, utraque Ligurum, et duae gentis ejusdem civitates, Celelates Cerdiciatesque, sese dediderunt. Et jam omnia cis Padum, prae-

y) *quod et* Gron. Crev. z) *tricenae* Gron. *trecentenae* Crev.

praeter Gallorum Boios, Ilvates Ligurum, ſub ditione erant. quindecim oppida, hominum viginti millia eſſe dicebantur, quae ſe dediderant. Inde in agrum Bojorum legiones duxit.

XXX. Bojorum exercitus haud ita multo ante trajecerat Padum, junxeratque ſe Inſubribus et Cenomanis: quod ita acceperant, conjunctis legionibus conſules rem geſturos, ut et ipſi conlatas in unum vires firmarent. Poſtquam fama accidit, alterum conſulem Bojorum urere agros, ſeditio extemplo orta eſt. Poſtulare Boji, ut laborantibus opem univerſi ferrent. Inſubres negare, ſe ſua deſerturos. Ita diviſae copiae, Bojiſque in agrum ſuum tutandum profectis, Inſubres, cum Cenomanis ſuper amnis Mincii ripam [a]) conſederunt. Infra eum locum quinque millia paſſuum, et conſul Cornelius eidem flumini caſtra adplicuit. inde mittendo in vicos Cenomanorum Brixiamque, quod caput gentis erat, ut ſatis comperit, non ex auctoritate ſeniorum juventutem in armis eſſe, nec publico conſilio Inſubrium defectioni Cenomanos ſe adjunxiſſe; excitis ad ſe principibus, id [b]) agere ac moliri coepit, ut deſciſcerent ab Inſubribus Cenomani, et, ſignis ſublatis, aut domos redirent, aut ad Romanos tranſirent. Et id quidem inpetrari nequiit. in id data fides conſuli eſt, ut in acie aut quieſcerent, aut, ſi qua etiam occaſio fuiſſet, adjuvarent Romanos. Haec ita conveniſſe Inſubres ignorabant: ſuberat tamen quaedam ſuſpicio animis, labare fidem ſociorum. Itaque, quum in aciem eduxiſſent, neutrum iis cornu committere auſi, ne, ſi dolo ceſſiſſent, rem totam inclinarent, poſt ſigna in ſubſidiis eos locaverunt. Conſul principio pugnae vovit aedem Soſpitae Junoni, ſi eo die hoſtes fuſi fugatique eſſent. A militibus clamor ſublatus, compotem voti conſulem ſe facturos, et inpetus in hoſtes eſt factus. Non tulerunt Inſubres primum concurſum. quidam et a Cenomanis, terga repente in ipſo

 certa-

a) *ripas* Gron. Crev. b) *ibi agere* Gron.

certamine adgressis, tumultum ancipitem injectum auctores sunt, caesaque in medio quinque et triginta millia hostium, quinque millia et septingentos vivos captos: in iis Hamilcarem Poenorum imperatorem, qui belli caussa fuisset: signa militaria centum triginta, et carpenta supra ducenta. Oppida, quae defectionem secuta erant, dediderunt se Romanis.

XXXI. Minucius consul primo effusis populationibus peragraverat fines Bojorum: deinde, ut, relictis Insubribus, ad sua tuenda receperant sese, castris se tenuit, acie dimicandum cum hoste ratus. Nec Boji detrectassent pugnam, ni [c]) fama victos Insubres adlata animos fregisset. Itaque, relicto duce castrisque, dissipati per vicos, sua ut quisque defenderent, rationem gerendi belli hosti mutarunt. omissa enim spe per unam dimicationem rei decernendae, rursus populari agros, et urere tecta, vicosque expugnare coepit. Per eosdem dies Clastidium incensum. inde in Ligustinos Ilvates, qui soli non parebant, legiones ductae. Ea quoque gens, ut Insubres acie victos, Bojos, ita ut tentare spem certaminis metuerent, territos audivit, in ditionem venit. Literae consulum a Gallia de [d]) gestis prospere sub idem tempus Romam adlatae. M.[e]) Sergius praetor urbis[f]) in senatu eas, deinde ex auctoritate Patrum ad populum recitavit. supplicatio in quatriduum decreta. Hiems jam eo tempore erat.

XXXII. Quum T. Quinctius, capta Elatia, in Phocide ac Locride hiberna disposita haberet, Opunte seditio orta est. Factio una Aetolos, qui propiores erant; altera Romanos arcessebat. Aetoli priores venerunt: sed opulentior factio, exclusis Aetolis, missoque ad imperatorem Romanum nuncio, usque in[g]) adventum ejus tenuit urbem. Arcem regium tenebat praesidium;

neque,

c) *nisi* Gron. Crev.
d) *e* Gron. Crev.
e) *M'.* Gron. Crev.
f) *urbanus* Gron. Crev.
g) *ad* Gron. Crev.

neque, ut descenderent[h]) inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis consulis Romani, perpelli potuerunt. Mora, cur non extemplo obpugnarentur, ea fuit, quod caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens conloquio. Id gravate concessum regi est. non quin cuperet Quinctius per se partim armis, partim conditionibus confectum videri bellum: necdum enim sciebat, utrum successor sibi alter ex novis consulibus mitteretur; an, quod, summa vi ut tenderent, amicis et propinquis mandaverat, imperium prorogaretur: aptum autem fore conloquium credebat, ut sibi liberum esset, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In sinu Maliaco prope Nicaeam litus elegere. eo rex ab Demetriade cum quinque lembis et una nave rostrata venit. Erant cum eo principes Macedonum, et Achaeorum exsul vir insignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Amynander erat, et Dionysodorus Attali legatus, et Agesimbrotus praefectus Rhodiae classis, et Phaeneas princeps Aetolorum, et Achaei duo, Aristaenus et Xenophon. Inter hos Romanus, ad extremum litus progressus, quum rex in proram navis in anchoris stantis processisset, *Commodius*, inquit, *si in terram egrediaris, et ex propinquo dicamus in vicem, audiamusque.* Quum rex facturum se id negaret; *Quem tandem*, inquit Quinctius, *times?* Ad hoc ille superbo et regio animo: *Neminem equidem timeo, praeter Deos inmortales. non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atque omnium minime Aetolis. Istud quidem*, ait Romanus, *par omnibus periculum est, qui cum hoste ad conloquium congrediuntur, et nulla fides sit. Non tamen*, inquit rex, *T. Quincti, par perfidiae praemium est, si fraude agatur, Philippus et Phaeneas. neque enim aeque difficulter Aetoli praetorem alium, ac Macedones regem in meum locum substituant.* Secundum haec silentium fuit.

h) *discederent* Gron.

XXXIII. Quum Romanus eum aequum censeret priorem dicere, qui petisset conloquium; rex, ejus esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet; tum Romanus, *Simplicem suam orationem esse. ea enim se dicturum, quae ni fiant, nulla sit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Graeciae civitatibus regi praesidia esse. captivos et transfugas sociis populi Romani reddendos. restituenda Romanis ea Illyrici loca, quae post pacem in Epiro factam occupasset. Ptolemaeo regi Aegypti reddendas urbes, quas post Philopatoris Ptolemaei mortem occupasset. Suas populique Romani conditiones has esse: ceterum et sociorum audiri postulata verum esse.* Attali regis legatus, *Naves captivosque, quae ad Chium* i) *navali proelio capta essent, et Nicephorium, Venerisque templum, quae spoliasset evastassetque, pro inconruptis restitui.* Rhodii Peraeam (regio est continentis adversus insulam, vetustae eorum ditionis) repetebant, postulabantque *praesidia deduci ab Jasso, et Bargyliis, et Euromensium urbe, et in Hellesponto Sesto atque Abydo, et Panopolim Byzantiis in antiqui formulam juris restitui, et liberari omnia Asiae emporia portusque.* Achaei Corinthum et Argos repetebant. Praetor Aetolorum Phaeneas quum eadem fere, quae Romani, ut Graecia decederetur, postulasset, redderenturque Aetolis urbes, quae quondam juris ac k) ditionis eorum fuissent; excepit orationem ejus princeps Aetolorum Alexander, vir, ut inter Aetolos, facundus. *Jamdudum se reticere*, ait, *non quo quidquam agi putet eo conloquio, sed ne quem sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella vera virtute umquam gessisse. In conloquiis insidiari et captare: in bello non congredi aequo campo, neque conlatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes, et vincentium praemia victum conrumpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare*

i) *Cium* Gron. k) *aut* Gron. Crev.

bellare solitos, urbibus parcere, quantum possent, quo opulentius imperium haberent. Nam de quorum possessione dimicetur tollentem, nihil sibi praeter bellum relinquere, quod consilium esse? Plures priore anno sociorum urbes in Thessalia evastasse Philippum, quam omnes, qui umquam hostes Thessaliae fuerint. ipsis quoque Aetolis eum plura socium, quam hostem, ademisse. Lysimachiam, pulso praetore et praesidio Aetolorum, occupasse eum. Chium item suae ditionis urbem funditus evertisse ac delesse. Eadem fraude habere eum Thebas Phthias, Echinum, Larissam, et Pharsalum.

XXXIV. Motus oratione Alexandri Philippus navem, ut exaudiretur, propius terram adplicuit. Orsum eum dicere, in Aetolos maxime, violenter, Phaeneas interfatus, *Non in verbis rem verti*, ait: *aut bello vincendum, aut melioribus parendum esse. Adparet id quidem*, inquit Philippus, *etiam caeco;* jocatus in valetudinem oculorum Phaeneae. et erat dicacior natura, quam regem decet, et ne inter seria quidem risu satis temperans. Indignari inde coepit, *Aetolos, tamquam Romanos, decedi Graecia jubere: qui, quibus finibus Graecia sit, dicere non possint. Ipsius enim Aetoliae Agraeos Apodotosque,* [l]*) et Amphilochos, quae permagna eorum pars sit, Graeciam non esse. An, quod a sociis eorum non abstinuerim, justam querelam habent, quum ipsi pro lege hunc antiquitus morem* [m]*) servent, ut adversus socios ipsi suos, publica tantum auctoritate demta, juventutem suam militare sinant, et contrariae persaepe acies in utraque parte Aetolica auxilia habeant? Neque ego Chium expugnavi, sed Prusiam socium et amicum obpugnantem adjuvi: et Lysimachiam ab Thracibus vindicavi. sed, quia me necessitas ad hoc bellum a custodia ejus avertit, Thraces habent. Et Aetolis haec. Attalo autem Rhodiisque nihil jure debeo. non enim a me,*

l) *Apodeotosque* Gron. Crev. m) *hunc morem antiquitus* Gron. Crev.

me, sed ab illis, principium belli ortum est. Romanorum autem honoris caussa, Peraeam Rhodiis, et naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, restituam. Nam quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem adtinet; quid ea restitui postulantibus respondeam? nisi, quo uno modo luci silvaeque caesae restitui possunt, curam inpensamque sationis me praestaturum: quoniam haec inter se reges postulare et respondere placet. Extrema ejus oratio adversus Achaeos fuit: in qua, orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum jussit, omnes divinos humanosque honores complexa: atque ad ea adjecit recens de exercitu, quo ab se descivissent. invectusque graviter in perfidiam eorum, *Argos tamen se redditurum eis*, dixit. *De Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse; quaesiturumque simul ab eo, utrum iis tantum urbibus decedere se aequum censeat, quas a se ipso captas jure belli habeat, an iis etiam, quas a majoribus suis accepisset.*

XXXV. Parantibus Achaeis Aetolisque ad ea respondere, quum prope occasum sol esset, dilato in posterum diem conloquio, Philippus in stationem, ex qua profectus erat, Romani sociique in castra redierunt. Quinctius postero die ad Nicaeam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus venit. Philippi nullus usquam nec nuncius ab eo per aliquot horas veniebat: et jam desperantibus venturum repente adparuerunt naves. At [n]) ipse quidem, *quum tam gravia et indigna imperarentur, inopem consilii diem se consumsisse deliberando*, ajebat. Vulgo credebatur, de industria rem in serum tractam, ne tempus dari posset Achaeis Aetolisque ad respondendum. et eam opinionem ipse adfirmavit, petendo, ut, submotis aliis, ne tempus altercando tereretur, et aliquis finis rei inponi posset, cum ipso [o]) imperatore Romano liceret sibi conloqui. Id primo non acceptum,

n) *Atque* Gron. Crev. o) *ipso* del. Gron.

acceptum, ne excludi conloquio viderentur socii: deinde, quum haud absisteret petere, ex omnium consilio Romanus imperator cum Ap. Claudio tribuno militum, ceteris submotis, ad extremum litus processit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram est egressus. Ibi quum aliquamdiu secreto locuti essent, quae acta ad suos Philippus retulerit, minus compertum est. Quinctius haec retulit ad socios. *Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac si qui essent captivi. Attalo naves, et cum iis captos navales socios; Rhodiis regionem, quam Peraeam vocant, reddere: Jasso et Bargyliis non cessurum. Aetolis Pharsalum Larissamque reddere, Thebas non reddere. Achaeis, non Argis modo, sed etiam Corintho cessurum.* Nulli omnium placere, partium, quibus cessurus, aut non cessurus esset, destinatio. *plus enim amitti in iis, quam adquiri. necumquam, nisi tota deduxisset Graecia praesidia, caussas certaminum deponere.*

XXXVI. Quum haec toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul stantem vox est perlata. itaque a Quinctio petit, ut rem totam in posterum diem differret: profecto aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurum. Litus ad Thronium conloquio destinatur. eo mature conventum est. Ibi Philippus primo et Quinctium et omnes, qui aderant, rogare, ne spem pacis turbare vellent. Postremo petere tempus, quo legatos Romam ad senatum mittere posset. *Aut his conditionibus se pacem inpetraturum, aut, quascumque senatus dedisset, leges pacis accepturum.* Id ceteris haudquaquam placebat, nec enim aliud, quam moram et dilationem ad conligendas vires, quaeri. Quinctius, *verum id futurum fuisse*, dicere, *si aestas et tempus rerum gerendarum esset, nunc, hieme instante, nihil amitti, dato spatio ad legatos mittendos. Nam neque sine auctoritate senatus quidquam eorum ratum fore, quae cum rege ipsi pepigissent: et explorari (dum*

bello

bello necessariam quietem ipsa hiems daret) senatus auctoritatem posse. In hanc sententiam et ceteri sociorum principes concesserunt: induciisque datis in duos menses, et ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit. Additum induciarum pacto, ut regia praesidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipse Quinctius cum sociorum legatis Amynandrum Athamanum regem, ut p) speciem legationi adjiceret; Q. Fabium, (uxoris Quinctii sororis filius erat) et Q. Fulvium, et Ap. Claudium misit.

XXXVII. Ut ventum Romam est, prius sociorum legati, quam regis, auditi sunt. cetera eorum oratio conviciis regis consumta est. Moverunt eo maxime senatum, demonstrando maris terrarumque regionis ejus situm: ut omnibus adpareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Euboea, Corinthum in Achaja rex teneret, non posse liberam Graeciam esse: et ipsum Philippum, non contumeliosius, quam verius, compedes eas Graeciae adpellare. Legati deinde regis intromissi. quibus, longiorem exorsis orationem, brevis interrogatio, cessurusne iis tribus urbibus esset, sermonem incidit, quum mandati sibi de his nominatim negarent quidquam. sic infecta pace, regii dimissi. Quinctio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quod q) ut satis adparuit, non taedere belli senatum, et ipse, victoriae, quam pacis, avidior, neque conloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quae omni Graecia decedi nunciaret, admissurum dixit.

XXXVIII. Philippus, quum acie decernendum videret, et undique ad se contrahendas vires, maxime de Achajae urbibus, regionis ab se diversae, et magis tamen de Argis, quam de Corintho, sollicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedaemoniorum tyranno velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret; si quid adversi acci-

p) neque Gron. Crev. q) Quo Gron.

accidisset, ipse haberet, Philocli, qui Corintho Argisque praeerat, scribit, ut tyrannum ipse conveniret. Philocles, praeterquam quod jam veniebat cum munere, adjicit ad pignus futurae regi cum tyranno amicitiae, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio conjungere velle. Tyrannus primo negare, aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto arcessitus ad auxilium urbis esset. deinde, ut frequenti concione non adspernatos modo, sed abominatos etiam nomen tyranni audivit, caussam se spoliandi eos nactum ratus, tradere, ubi vellet, urbem, Philoclem jussit. Nocte, ignaris omnibus, acceptus in urbem est tyrannus. prima luce occupat superiora omnia loca: portaeque clausae. Paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentium direptae fortunae: praesentibus aurum atque argentum ablatum: pecuniae imperatae ingentes. qui non cunctanter contulere, sine contumelia et laceratione corporum sunt dimissi: quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocata, rogationem promulgavit; unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo; duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

XXXIX. Postquam in potestate Argivorum civitas erat, nihil ejus memor tyrannus, a quo eam civitatem, et quam in conditionem accepisset, legatos Elatiam ad Quinctium, et Attalum Aeginae hibernantem mittit, qui nunciarent, *Argos in potestate sua esse. eo si veniret Quinctius ad conloquium, non diffidere, sibi omnia cum eo conventura.* Quinctius, ut eo quoque praesidio Philippum nudaret, quum adnuisset se venturum, mittit ad Attalum, ut ab Aegina Sicyonem sibi obcurreret, ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis forte ipsis diebus L. Quinctius frater ejus adduxerat ex hibernis Corcyrae, Sicyonem transmisit. Jam ibi Attalus erat; qui, quum tyranno ad Romanum imperatorem, non

non Romano ad tyrannum, eundum diceret, in sententiam ſuam Quinctium traduxit, ne in urbem ipſam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur. in eo loco ut congrederentur, convenit. Quinctius cum fratre et tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicoſtratus Achaeorum praetor cum auxiliaribus paucis venit. tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt. progreſſus armatus cum ſatellitibus armatis [r]) eſt in medium fere interjacentis campi: inermis Quinctius cum fratre et duobus tribunis militum: inermi [s]) item regi praetor Achaeorum et unus ex purpuratis latus cingebant. Initium ſermonis ab excuſatione tyranni ortum, *quod armatus ipſe armatiſque ſeptus, quum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in conloquium veniſſet. neque enim ſe illos timere,* dixit, [t]) *ſed exules Argivorum.* Inde, ubi de conditionibus amicitiae coeptum agi eſt, Romanus duas poſtulare res: unam, ut bellum cum Achaeis finiret: alteram, ut adverſus Philippum mitteret ſecum auxilia. Ea [u]) ſe miſſurum dixit. pro pace cum Achaeis, induciae inpetratae, donec bellum cum Philippo finiretur.

XL. De Argis quoque diſceptatio ab Attalo rege eſt nata: quum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret; ille, ab ipſis Argivis, ut ſe defenderet, adcitum. Concionem Argivorum rex poſtulabat, ut id ſciri poſſet. Nec tyrannus abnuere: ſed, deductis ex urbe praeſidiis, liberam concionem, non inmixtis Lacedaemoniis, declaraturam, quid Argivi vellent, praeberi debere dicebat rex. Tyrannus negavit deducturum. Haec diſceptatio ſine exitu fuit. De conloquio diſceſſum, ſexcentis Cretenſibus ab tyranno datis Romano, induciiſque inter Nicoſtratum praetorem Achaeorum et Lacedaemoniorum tyrannum in quatuor menſes factis. Inde

r) *armatis* del. *Gron.*
s) *inermes* Gron. Crev.
t) *dixit* del. *Gron. Crev.*
u) *auxilia. Auxilia ſe miſſ.* Gron. Crev.

Inde Quinctius Corinthum est profectus: et ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli praefecto urbis adpareret, tyrannum a Philippo descisse. Philocles et ipse ad imperatorem Romanum in conloquium venit: hortantique, ut extemplo transiret, urbemque traderet, ita respondit, ut distulisse rem magis, quam negasse, videretur. A Corintho Quinctius Anticyram trajecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi et civitas novis honoribus veteres regis honores auxit; et rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis; tum quoque, ne sine aliqua munificentia praeteriret civitatem sociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit, et decem millia medimnum frumenti. atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis, firmato praesidio Argis, Lacedaemonem regressus, quum ipse viros spoliasset, ad feminas spoliandas uxorem Argos remisit. Ea nunc singulas inlustres, nunc simul plures genere inter se junctas domum arcessendo, blandiendoque ac minando, non aurum modo iis, sed postremo vestem quoque mundumque omnem muliebrem ademit.

EPITOME

EPITOME LIBRI XXXIII

T. Quinctius Flamininus proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellavit. L. Quinctius Flamininus, frater proconsulis, Acarnanes, Leucade urbe, quod caput est Acarnanum, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus praetor a Celtiberis cum exercitu caesus est. Attalus, a Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus, decessit. Pax petenti Philippo, Graeciae libertas data est. L. Furius Purpureo et Claudius Marcellus consules Bojos et Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphavit. Hannibal, frustra in Africa bellum molitus, et ob hoc Romanis per epistolas adversae factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Karthaginiensium senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum regem Syriae se contulit, bellum contra Romanos parantem.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXIII

Haec per hiemem gesta. Initio autem veris Quinctius, Attalo Elatiam excito, Boeotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, ditionis suae facere cupiens, profectus per Phocidem, quinque millia ab Thebis, quod caput est Boeotiae, posuit castra. Inde postero die cum unius signi militibus, et Attalo, legationibusque, quae frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, jussis legionis hastatis (ea duo millia militum erant) sequi se, mille passuum intervallo distantes. Ad medium ferme viae Boeotorum praetor Antiphilus obvius fuit: cetera multitudo e muris adventum imperatoris Romani regisque prospeculabatur. rara arma paucique milites circa eos adparebant:

bant: haſtatos, ſequentes procul, amfractus viarum valleſque interjectae occulebant. Quum jam adpropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam ſalutaret, tardius incedebat. Cauſſa erat morae, ut haſtati conſequerentur. Oppidani, ante lictorem turba acta, inſecutum confeſtim agmen armatorum non ante, quam ad hoſpitium imperatoris ventum eſt, conſpexere. Tum, velut prodita dolo Antiphili praetoris urbe captaque, obſtupuerunt omnes. Et adparebat, nihil liberae conſultationis concilio, quod in diem poſterum indictum erat Boeotis, relictum. Texerunt dolorem, quem et nequidquam, et non ſine periculo oſtendiſſent.

II. In concilio Attalus primus verba fecit. Orſus a majorum ſuorum ſuiſque, et communibus in omnem Graeciam, et propriis in Boeotorum gentem; meritis, ſegnior jam et infirmior, quam ut contentionem dicendi ſuſtineret, obmutuit et concidit. Et, dum regem auferunt perferuntque parte membrorum captum, paulliſper concio intermiſſa eſt. Ariſtaenus inde, Achaeorum praetor, eo cum majore [a]) auctoritate auditus, quod non alia, quam quae Achaeis ſuaſerat, Boeotis ſuadebat. Pauca ab ipſo Quinctio adjecta, fidem magis Romanam, quam arma aut opes, extollente verbis. Rogatio inde, a Plataeenſi Dicaearcho lata recitataque, de ſocietate cum Romanis jungenda, nullo contra dicere audente, omnium Boeotiae civitatium ſuffragiis accipitur jubeturque. Concilio dimiſſo, Quinctius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens caſus coegit, poſtquam non vitae praeſens periculum vis morbi adtuliſſe, ſed membrorum debilitatem viſa eſt, relicto eo ad curationem neceſſariam corporis, Elatiam, unde profectus erat, redit; Boeotis quoque, ſicut prius Achaeis, ad ſocietatem adſcitis, et quando [b]) tuta ea pacataque ab

a) *maiori* Gron. Crev.

b) *et quando* l. *quoniam* Gron. *et quoniam* Crev

ab tergo relinquebantur, omnibus jam cogitationibus in Philippum, et quod reliquum belli erat, conversis.

III. Philippus quoque primo vere, postquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida regni habere instituit, in magna inopia juniorum. absumserant enim per multas jam aetates continua bella Macedonas: ipso quoque regnante, et navalibus bellis adversus Rhodios Attalumque, et terrestribus adversus Romanos ceciderat magnus numerus. ita et tirones ab sedecim [c]) annis milites scribebat, et emeritis quidam stipendiis, quibus modo quidquam reliqui roboris erat, ad signa revocabantur. Ita suppleto exercitu, secundum vernum aequinoctium omnes copias Dium contraxit; ibique stativis positis, exercendo quotidie milite, hostem opperiebatur. Et Quinctius per eosdem ferme dies, ab Elatia profectus, praeter Thronium et Scarphaeam ad Thermopylas pervenit. Ibi concilium Aetolorum, Heracleam indictum, tenuit, consultantium quantis auxiliis Romanum ad bellum sequerentur. Cognitis sociorum decretis, tertio die ab Heraclea Xynias progressus, in confinio Aenianum Thessalorumque positis castris, Aetolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Aetoli sunt. Phaenea duce, duo millia peditum cum equitibus quadringentis venerunt. Ne dubium esset, quid exspectasset, confestim Quinctius movit castra. Transgresso in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretensium, duce Cydante, [d]) et trecenti Apolloniatae, haud dispari armatu, se conjunxere: nec ita multo post Amynander cum Athamanum peditum ducentis et mille. Philippus, cognita profectione ab Elatia Romanorum, ut cui de summa rerum adesset certamen, adhortandos milites ratus, multa jam saepe memorata de majorum virtutibus, simul de militari laude Macedonum, quum disseruisset, ad ea, quae tum maxime

c) *decem et sex Gron.*

d) *Cydate Gron. Crev.*

xime animos terrebant, quibusque erigi ad aliquam spem poterant, venit.

IV. Acceptae ad Aoum flumen in angustiis cladi, territa Macedonum phalange, ad Atracem vi pulsos Romanos obponebat: *et illic tamen, ubi infessas fauces Epiri non tenuissent, primam culpam fuisse eorum, qui neglegenter custodias servassent. secundam, in ipso certamine, levis armaturae mercenariorumque militum. Macedonum vero phalangem et tunc stetisse, et loco aequo justaque pugna semper mansuram invictam.* Decem et sex millia militum haec fuere, robur omne virium et regni. Ad hoc duo millia caetratorum, quos peltastas adpellant, Thracumque et Illyriorum (Trallis nomen est genti) par numerus bina millia erant, et mixti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme, et duo millia equitum. Cum iis copiis rex hostem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat, equitum copiis tantum, quod Aetoli accesserant, superabant.

V. Quinctius ad Thebas Phthioticas castra quum movisset, spem nactus per Timonem principem civitatis prodi urbem, cum paucis equitum levisque armaturae ad muros successit. Ibi adeo frustrata spes est, ut non certamen modo cum erumpentibus, sed periculum quoque atrox subiret: ni castris exciti repente pedites equitesque in tempore subvenissent. Et postquam nihil conceptae temere spei succedebat, urbis quidem amplius tentandae in praesentia conatu absistit: ceterum satis gnarus, jam in Thessalia regem esse, nondum comperto, quam in regionem venisset, milites per agros dimissos vallum caedere et parare jubet. Vallo et Macedones et Graeci usi sunt; sed usum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ipsius munitionis firmamentum aptaverunt. Nam et majores et magis ramosas arbores caedebant, quam quas ferre cum armis miles posset; et quum castra his ante objectis sepsissent, facilis molitio eorum valli erat. nam et quia rari stipites magnarum arborum

eminebant, multique et validi rami praebebant, quod recte manu caperetur, duo, aut summum tres juvenes connisi arborem unam evellebant. qua evulsa, [e]) portae instar extemplo patebat, nec in promtu erat, quod obmolirentur. Romanus leves et bifurcos plerosque, et [f]) trium, aut, quum plurimum, quatuor ramorum vallos caedit, ut et suspensis ab tergo armis ferat plures simul apte miles; et ita densos obfigunt inplicantque ramos, ut neque, quae cujusque stipitis palma sit, pervideri possit; et [g]) adeo acuti, aliusque per alium inmissi radii locum ad inserendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, quum inter se innexi rami vinculum in vicem praebeant, possit; et, si evulsus forte est unus, nec loci multum aperit, et alium reponere perfacile est.

VI. Quinctius postero die, vallum secum ferente milite, ut paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter, sex ferme millia a Pheris quum consedisset, speculatum, in qua parte Thessaliae hostis esset, quidve pararet, misit. Circa Larissam erat rex, qui certior jam factus, Romanum ab Thebis Pheras movisse, defungi quamprimum et ipse certamine cupiens, ducere ad hostem pergit, et quatuor millia fere a Pheris posuit castra. Inde postero die quum expediti utrimque ad occupandos super urbem tumulos processissent, pari ferme intervallo ab jugo, quod capiendum erat, quum inter se conspecti essent, constiterunt; nuncios in castra remissos, qui, quid sibi, quum praeter spem hostis obcurrisset, faciendum esset, consulerent, quieti opperientes. Et illo quidem die, nullo inito certamine, in castra revocati sunt. Postero die circa eosdem tumulos equestre proelium fuit: in quo non minimum [h]) Aetolorum opera regii fugati, atque in castra compulsi sunt. Magnum utrisque inpedimentum ad rem gerendam

e) *vulsa* Gron. Crev.
f) *et* l. *vel*. Crev.
g) *et* del. Gron.
h) *minima* Gron.

dam fuit ager consitus crebris arboribus, hortique, ut in suburbanis locis, et coartata itinera maceriis, et quibusdam locis interclusa. Itaque pariter ducibus consilium fuit excedendi ea regione, et, velut ex praedicto, ambo Scotussam petierunt; Philippus, spe frumentandi inde; Romanus, ut praegressus conrumperet hosti frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo jugo intererant, nullo conspecta inter se loco agmina ierunt. Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus super amnem Onchestum posuit castra. Ne postero quidem die, quum Philippus ad Melambium, quod vocant Scotussaei agri, Quinctius circa Thetidium Pharsaliae terrae posuisset castra, aut hi, aut illi, ubi hostis esset, satis compertum habuerunt. Tertio die primo nimbus effusus, dein caligo noctis simillima Romanos metu insidiarum tenuit.

VII. Philippus maturandi itineris caussa, post imbrem nubibus in terram demissis nihil deterritus, signa ferri jussit. sed tam densa caligo obcaecaverat diem, ut neque signiferi viam, nec signa milites cernerent; agmen ad incertos clamores vagum velut errore nocturno turbaretur. Supergressi tumulos, qui Cynoscephalae vocantur, relicta ibi statione firma peditum equitumque, posuerunt castra. Romanus eisdem ad Thetidium castris quum se tenuisset, exploratum tamen, ubi hostis esset, decem turmas equitum et mille pedites misit; monitos, ut ab insidiis, quas dies obscurus apertis quoque locis tecturus esset, praecaverent. Ubi ventum ad insessos tumulos est, pavore mutuo injecto velut torpentes quieverunt. dein, nunciis retro in castra ad duces missis, ubi primus terror ab necopinato visu consedit, non diutius certamine abstinuere. Principio a paucis procurrentibus lacessita pugna est, deinde subsidiis tuentium pulsos aucta: in qua quum haudquaquam pares Romani alios super alios nuncios ad ducem mitterent, premi sese; quingenti equites et duo millia peditum, maxime

Aetolorum, cum duobus tribunis militum propere missa, rem inclinatam restituerunt: versaque fortuna, Macedones laborantes opem regis per nuncios inplorabant. Sed, ut qui nihil minus illo die propter obfusam [i]) caliginem, quam proelium, exspectasset, magna parte hominum omnis generis pabulatum missa, aliquamdiu inops consilii trepidavit: deinde, postquam nuncii instabant, et jam juga montium detexerat nebula, et in conspectu erant Macedones, in tumulum maxime editum inter alios compulsi, loco se magis, quam armis, tutantes: committendam rerum summam in discrimen utcumque ratus, ne partis indefensae jactura fieret, Athenagoram ducem mercede militantium cum omnibus, praeter Thracas, auxiliis, et equitatu Macedonum ac Thessalorum mittit. eorum adventu depulsi ab jugo Romani non ante restiterunt, quam in planiorem vallem perventum est. Ne effusa detruderentur fuga, plurimum in Aetolis equitibus praesidii fuit. is longe tum optimus eques in Graecia erat: pedite inter finitimos vincebantur.

VIII. Laetior res, quam pro successu pugnae, nunciata, quum alii super alios recurrentes ex proelio clamarent, fugere pavidos Romanos, invitum et cunctabundum, et dicentem temere fieri, non locum sibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem. Idem et Romanus, magis necessitate, quam occasione pugnae inductus, fecit. dextrum cornu, elephantis ante signa instructis, in subsidiis reliquit: laevo cum omni levi armatura in hostem vadit; simul admonens, *cum iisdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces, montibus fluminibusque septos, victa naturali difficultate locorum, expulissent, acieque expugnassent: cum iis, quos P. Sulpicii prius ductu obsidentes Eordaeae aditum vicissent. Fama stetisse, non viribus, Macedoniae regnum. Eam quoque famam tandem evanuisse.*

i) *effusam* Gron.

evanuisse. Jam perventum ad suos in ima valle stantes erat, qui adventu exercitus imperatorisque pugnam renovant, inpetuque facto rursus avertunt hostem. Philippus cum caetratis et cornu dextro peditum, robore Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, propero cursu ad hostem vadit. Nicanori, ex purpuratis uni, ut cum reliquis copiis confestim sequatur, imperat. Primo, ut in jugum evasit, et, jacentibus ibi paucis armis corporibusque hostium, proelium eo loco fuisse, pulsosque inde Romanos, et pugnari prope castra hostium vidit, ingenti gaudio est elatus: mox, refugientibus suis, et terrore verso, paullisper, incertus an in castra reciperet copias, trepidavit: deinde, ut adpropinquabat hostis, et, praeterquam quod caedebantur aversi, nec, nisi defenderentur, servari poterant, ne [k]) ipsi quidem in tuto jam receptus erat; coactus, nondum adsecuta parte suorum, periculum summae rerum facere, equites levemque armaturam, qui in proelio fuerant, dextro in cornu locat. caetratos et Macedonum phalangem, hastis positis, quarum longitudo inpedimento erat, gladiis rem gerere jubet. simul, ne facile perrumperetur acies, dimidium de fronte demtum introrsus porrectis ordinibus duplicat, ut longa potius, quam lata, acies esset. simul et densari ordines jussit, ut vir viro, arma armis jungerentur.

IX. Quinctius, his, qui in proelio fuerant, inter signa et ordines acceptis, tuba dat signum. Raro alias tantus clamor dicitur in principio pugnae exortus. nam forte utraque acies simul conclamavere. nec solum qui pugnabant, sed subsidia etiam, quique tum maxime in proelium veniebant. Dextro cornu rex, loci plurimum auxilio, ex jugis altioribus pugnans, vincebat; sinistro, tum cum maxime adpropinquante phalangis parte, quae novissimi agminis fuerat, sine ullo ordine trepidabatur. Media acies, quae propior dextrum cornu erat, stabat

k) ac ne Gron. Crev.

ſpectaculo velut nihil ad ſe pertinentis pugnae intenta: phalanx, quae venerat, agmen magis, quam acies, aptiorque itineri, quam pugnae, vixdum in jugum evaſerat. In hos incompoſitos Quinctius, quamquam pedem referentes in dextro cornu ſuos cernebat, elephantis prius in hoſtem actis, inpetum facit; ratus partem profligatam cetera tracturam. Non dubia res fuit. extemplo terga vertere Macedones, terrore primo beſtiarum averſi. et ceteri quidem hos pulſos ſequebantur: unus e tribunis militum, extemplo capto conſilio, cum viginti ſignorum militibus, relicta ea parte ſuorum, quae haud dubie vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hoſtium averſum invadit. Nullam aciem ab tergo adortus non turbaſſet; ceterum ad communem omnium in tali re trepidationem acceſſit, quod phalanx Macedonum, gravis atque inmobilis, nec circumagere ſe poterat, nec hoc, qui a fronte, paullo ante pedem referentes, tunc ultro territis inſtabant, patiebantur. Ad hoc, loco etiam premebantur, quia jugum, ex quo pugnaverant, dum per proclive pulſos inſequuntur, tradiderant hoſti ad terga ſua circumducto. Paullisper in medio caeſi, deinde, omiſſis plerique armis, capeſſunt fugam.

X. Philippus cum paucis peditum equitumque primo tumulum altiorem inter ceteros cepit, ut ſpecularetur, quae in laeva parte ſuorum fortuna eſſet: deinde, poſtquam fugam effuſam animadvertit, et omnia circa juga ſignis atque armis fulgere, tum et ipſe acie exceſſit. Quinctius, quum inſtitiſſet cedentibus, [l]) repente quia erigentes haſtas Macedonas conſpexerat, quidnam pararent incertus, paullisper novitate rei conſtituit ſigna: deinde, ut accepit [m]) hunc morem eſſe Macedonum tradentium ſeſe, parcere victis in animum habebat. Ceterum ab ignaris militibus omiſſam ab hoſte pugnam, et quid imperator vellet, inpetus in eoſdem [n]) factus, et, primis

l) *cedentibus inſtitiſſet* Gron. Crev.

m) *accipit* Gron.

n) *eos* Gron. Crev.

primis caesis, ceteri in fugam dissipati sunt. Rex effuso cursu Tempe petit. Ibi ad Gonnos diem unum substitit ad excipiendos, si qui proelio superessent. Romani victores in castra hostium spe praedae inruunt: verum ea magna jam ex parte direpta ab Aetolis inveniunt. Caesa eo die octo hostium millia, quinque capta. Ex victoribus septingenti ferme ceciderunt. Si Valerio quis credat, omnium rerum inmodice numerum augenti, quadraginta millia hostium eo die sunt caesa; capta, ubi modestius mendacium est, quinque millia septingenti, signa militaria ducenta unum et quadraginta. Claudius quoque duo et triginta millia hostium caesa scribit, capta quatuor millia et trecentos. Nos non minimo potissimum numero credidimus, sed Polybium secuti sumus, non incertum auctorem quum omnium Romanarum rerum, tum praecipue in Graecia gestarum.

XI. Philippus, conlectis ex fuga, qui, variis casibus pugnae dissipati, vestigia ejus secuti fuerant, missisque Larissam ad commentarios regios comburendos, ne in hostium venirent potestatem, in Macedoniam concessit. Quinctius, captivis praedaque venumdatis, partim militi concessis, Larissam est profectus, hauddum satis gnarus, quam regionem petisset rex, quidve pararet. Caduceator eo regius venit, specie ut induciae essent, donec tollerentur ad sepulturam, qui in acie cecidissent; re vera ad petendam veniam legatis mittendis. Utrumque ab Romano inpetratum. Adjecta et illa vox, *bono animo esse regem ut juberet:* quae maxime Aetolos offendit, jam tumentes °) querentesque, *mutatum victoria imperatorem. Ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum sociis solitum: nunc omnium expertes consiliorum esse: suo ipsum arbitrio cuncta agere: cum Philippo jam gratiae privatae locum quaerere*; *ut dura atque aspera belli Aetoli exhauserint, pacis gratiam et fructum Romanus in se vertat.* Et haud dubie decesse-

 rat

°) tumentes jam Gron. Crev.

rat iis aliquantum honoris. sed, cur neglegerentur, ignorabant. Donis regiis imminere credebant invicti ab ea cupiditate animi virum: sed et succensebat non inmerito Aetolis, ob insatiabilem aviditatem praedae, et adrogantiam eorum, victoriae gloriam in se rapientium, quae vanitate sua omnium aures obsendebat: et Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni, Aetolos habendos Graeciae dominos cernebat. Ob eas caussas multa sedulo, ut viliores levioresque apud omnes essent et viderentur, faciebat.

XII. Indutiae quindecim dierum datae hosti erant, et cum ipso rege constitutum conloquium: cujus priusquam tempus veniret, in consilium advocavit socios. Retulit, quas leges pacis placeret dici. Amynander Athamanum rex paucis sententiam absolvit; *ita componendam pacem esse, ut Graecia, etiam absentibus Romanis, satis potens tuendae simul pacis libertatisque esset.* Aetolorum asperior oratio fuit, qui pauca praefati, *recte atque ordine imperatorem Romanum facere, quod, quos belli socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia. falli autem eum tota re, si aut Romanis pacem, aut Graeciae libertatem satis firmam se credat relicturum, nisi Philippo aut occiso, aut regno pulso: quae utraque proclivia esse, si fortuna uti vellet.* Ad haec Quinctius negare, *Aetolos aut moris Romanorum memores, aut sibi ipsis convenientem sententiam dixisse; et illos prioribus omnibus conciliis conloquiisque de conditionibus pacis semper, non ut ad internecionem bellaretur, disseruisse, et Romanos, praeter vetustissimum morem victis parcendi, praecipuum clementiae documentum dedisse, pace Hannibali et Karthaginiensibus data. Omittere se Karthaginienses. Cum Philippo ipso quoties ventum in conloquium? nec umquam, ut cederet regno, actum esse? An, quia victus proelio foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato hoste infestis animis concurri debere; adversus victos, mitissimum quemque, animum*

mum maximum habere. Libertati Graeciae videri graves Macedonum reges. si regnum gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras et indomitas, in Macedoniam se et in Graeciam effusuras. Ne, proxima quaeque amoliendo, majoribus gravioribusque aditum ad se facerent. Interfanti deinde Phaeneae praetori Aetolorum, testificantique, si elapsus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, *Desistite tumultuari*, inquit, *ubi consultandum est. Non iis conditionibus inligabitur pax, ut movere bellum possit.*

XIII. Hoc dimisso concilio, postero die rex ad fauces, quae ferunt in Tempe, (is datus erat locus conloquio) venit: tertio die datur ei Romanorum ac sociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter, iis, sine quibus pax inpetrari non poterat, sua potius voluntate omissis, quam ut altercando extorquerentur, *quae priore conloquio aut imperata a Romanis, aut postulata ab sociis essent, omnia se concedere, de ceteris senatui permissurum*, dixit. Quamquam vel inimicissimis omnibus praeclusisse vocem videbatur, Phaeneas tamen Aetolus, cunctis tacentibus, *Quid? nobis*, inquit, *Philippe, reddisne tandem Pharsalum, et Larissam Cremasten, et Echinum, et Thebas Phthias?* Quum Philippus nihil morari diceret, quo minus reciperent; disceptatio inter imperatorem Romanum et Aetolos orta est de Thebis: nam, eas populi Romani jure belli factas esse, Quinctius dicebat, quod, integris rebus, exercitu ab se admoto, vocati in amicitiam, quum potestas libera desciscendi ab rege esset, regiam societatem Romanae praeposuissent. Phaeneas, et pro societate belli, quae ante bellum habuissent, restitui Aetolis aequum censebat, et ita in foedere primo cautum esse, ut belli praeda, rerumque, quae ferri agique possent, Romanos; ager urbesque captae Aetolos sequerentur. *Vos*, inquit, *ipsi*, Quinctius, *societatis istius leges rupistis, quo tempore, relictis nobis, cum Philippo pacem fecistis:*

fecistis: quae si maneret, captarum tamen urbium illa lex foret. Thessaliae civitates sua voluntate in ditionem nostram venerunt. Haec, cum omnium sociorum adsensu dicta, Aetolis non in praesentia modo gravia auditu, sed mox belli etiam caussae, magnarumque ex eo cladium, iis fuerunt. Cum Philippo ita convenit, ut Demetrium filium et quosdam ex amicorum numero obsides, et ducenta talenta daret: de ceteris Romam mitteret legatos. ad eam rem quatuor mensium induciae essent. Si pax non inpetrata ab senatu foret, obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est. Caussa Romano imperatori non alia major fuisse dicitur pacis maturandae, quam quod Antiochum bellum transitumque in Europam moliri constabat.

XIV. Eodem tempore, atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achaei ducem regium Androsthenem justo proelio fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adversus Graeciae civitates, et principes inde evocatos per speciem conloquendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent, retinuerat pro obsidibus, et, praeter quingentos Macedonas mixtosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quod jam ante ibi fuerat, mille Macedonum eo miserat, et mille ac ducentos Illyrios, Thracasque, et Cretenses, qui in utraque parte militabant, octingentos. His additi Boeoti, Thessalique, et Acarnanes mille, scutati omnes, et ex ipsorum Corinthiorum juventute, impleta ut essent sex millia armatorum, fiduciam Androstheni fecerunt acie decernendi. Nicostratus praetor Achaeorum Sicyone erat cum duobus millibus peditum, centum equitibus. sed, inparem se et numero et genere militum cernens, moenibus non excedebat. Regiae copiae peditum equitumque vagae Pellenensem, et Phliasium, et Cleonaeum agrum, depopulabantur. Postremo, exprobrantes metum hosti, in fines Sicyoniorum transscendebant: navibus etiam circumvecti omnem oram

Acha-

Achajae vastabant. Quum id effusius hostes, et, ut fit ab nimia fiducia, neglegentius etiam facerent, Nicostratus, spem nactus necopinantes eos adgrediendi, circa finitimas civitates nuncium occultum mittit, quo die, et quot, ex quaque civitate armati ad Apelaurum (Stymphaliae terrae is locus est) convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo, per Phliasiorum fines nocte Cleonas, insciis omnibus, quid pararet, pervenit. Erant autem cum eo quinque millia peditum, ex quibus armaturae levis, et trecenti equites, cum iis copiis dimissi, qui specularentur, quam in partem hostes effunderent sese, opperiebantur.

XV. Androsthenes, omnium ignarus, Corintho profectus, ad Nemeam (amnis est Corinthium et Sicyonium interfluens agrum) castra locat. Ibi parte dimidia exercitus dimissa, dimidiam trifariam divisit, et omnes equites discurrere ad depopulandos simul Pellenensium p) Sicyoniumque agros, et Phliasium, jubet. Haec tria diversa agmina discessere. quod ubi Cleonas ad Nicostratum perlatum est, extemplo validam mercenariorum manum praemissam ad occupandum saltum, per quem transitus in Corinthium est agrum, ante signa equitibus ut praegrederentur, locatis, ipse confestim agmine duplici sequitur. Parte una mercenarii milites ibant cum levi armatura, altera clipeati, dein aliarum gentium exercitus robur erat. Jam haud procul castris aberant pedites equitesque, et Thracum quidam in vagos palatosque per agros hostes inpetum fecerunt, quum repens terror castris infertur. Trepidare dux, ut qui hostes nusquam, nisi raro in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidisset; ad Cleonas quidem accessuros numquam credidisset. revocari tuba jubet vagos a castris dilapsos. Ipse, raptim capere arma jussis militibus, infrequenti agmine porta egressus, super flumen instruit aciem. Ceterae copiae, vix conlegi atque instrui quum potuissent, primum hostium

p) *Pellenensem* Crev.

stium inpetum non tulerunt. Macedones et maxime omnium frequentes ad signa fuerant, et diu ancipitem victoriae spem fecerunt: postremo fuga ceterorum nudati, quum duae jam acies hostium ex diverso, levis armatura ab latere, clipeati caetratique a fronte urguerent; et ipsi, re inclinata, primo retulere pedem: deinde inpulsi terga vertunt, et plerique, abjectis armis, nulla spe castrorum tenendorum q) relicta, Corinthum petierunt. Nicostratus, mercenariis militibus ad hos persequendos, equitibus Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii missis, magnam ubique caedem edidit: majorem prope, quam in proelio ipso. Ex iis quoque, qui Pellenen Phliuntaque depopulati erant, incompositi partim omniumque ignari, ad castra revertentes, in hostium stationes, tamquam in suas, inlati sunt; partim, ex discursu id, quod erat, suspicati, ita se in fugam passim sparserant, ut ab ipsis agrestibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt eo die mille et quingenti, capti trecenti. Achaja omnis magno liberata metu.

XVI. Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quinctius, Corcyram excitis Acarnanum principibus, quae sola Graeciae gentium in societate Macedonum manserat, initium quoddam ibi motus fecit. Duae autem maxime caussae eos tenuerant in amicitia regis; una fides insita genti, altera metus odiumque Aetolorum. Concilium Leucadem indictum est. Eo neque cuncti convenere Acarnanum populi, nec ipsis, qui convenerant, idem placuit. sed et principes et magistratus pervicerunt, ut privatum decretum Romanae societatis fieret. Id omnes, qui abfuerant, aegre passi; et in hoc fremitu gentis a Philippo missi duo principes Acarnanum, Androcles et Echedemus, non ad tollendum modo decretum Romanae societatis valuerunt, sed etiam ut Archelaus et Bianor, principes gentis ambo, quod auctores ejus sententiae fuissent, proditionis in concilio damnarentur,

q) *taendorum* Gron. Crev.

rentur, et Zeuxidae praetori, quod de ea re retulisset, imperium abrogaretur. Rem temerariam, sed eventu prosperam, damnati fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori, et Corcyram ad Romanos abirent, statuerunt offerre se multitudini, et aut eo ipso lenire iras, aut pati, quod casus tulisset. Quum se frequenti concilio intulissent, primo murmur ac fremitus admirantium, silentium mox a verecundia simul pristinae dignitatis, ac misericordia praesentis fortunae ortum est. Potestate quoque dicendi facta, principio suppliciter, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est, cum tanta fiducia, quantam innocentia dabat, disseruerunt: postremo, ultro aliquid etiam queri, et castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi, ita adfecerunt animos, ut omnia, quae in eos decreta erant, frequentes tollerent: neque eo minus redeundum in societatem Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam, censerent.

XVII. Leucade haec sunt decreta. id caput Acarnaniae erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant. Itaque, quum haec repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamininum perlata esset, extemplo cum classe profectus, Leucade[r]) ad Heraeum, quod vocant, naves adplicuit. Inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros accessit, ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. Postquam pacati nihil ostendebatur, tum vineas turresque erigere, et arietem admovere muris coepit. Acarnania universa, inter Aetoliam atque Epirum posita, solem occidentem et mare Siculum spectat. Leucadia nunc insula, et vadoso freto, quod perfossum manu est, ab Acarnania divisa, tum peninsula erat, occidentis regione artis faucibus cohaerens Acarnaniae. Quingentos ferme passus longae fauces erant; latae haud amplius centum et viginti. in his angustiis Leucas posita est, colli

r) *Leucadem* Gron. Crev.

colli adplicata verſo in orientem et Acarnaniam. Ima urbis plana ſunt, jacentia ad mare, quo Leucadia ab Acarnania dividitur. Inde terra marique expugnabilis eſt. nam et vada ſunt ſtagno ſimiliora, quam mari: et campus terrenus omnis operique facilis. Itaque multis ſimul locis aut ſubruti, aut ariete decuſſi ruebant muri. Sed quam urbs ipſa opportuna obpugnantibus erat, tam inexpugnabiles hoſtium animi. die ac nocte intenti reficere quaſſata muri; obſtruere, quae patefacta ruinis erant; proelia inpigre inire, et armis magis muros, quam ſe ipſos moenibus, tutari. diutiuſque ſpe Romanorum obſidionem eam extraxiſſent, ni exſules quidam Italici generis, Leucade habitantes, ab arce milites accepiſſent. eos tamen, ex ſuperiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro inſtructa, juſto proelio aliquamdiu Leucadii ſuſtinuerunt. Interim et ſcalis capta multis locis moenia, et per ſtragem lapidum ac ruinas tranſcenſum in urbem. jamque ipſe legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. pars in medio caeſi; pars, armis abjectis, dediderunt ſeſe [s]) victori. Et poſt dies paucos, audito proelio, quod ad Cynoſcephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniae in deditionem legati venerunt.

XVIII. Iiſdem diebus, omnia ſimul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam a Philippo continentem regionem, (Peraeam vocant) poſſeſſam a majoribus ſuis, Pauſiſtratum praetorem cum octingentis Achaeis peditibus, mille et nongentis fere armatis, ex vario genere auxiliorum conlectis, miſerunt: Galli, et Niſuetae, et Piſuetae, Tamiani, et Arei, ex Africa, et Laodiceni ex Aſia erant. cum his copiis Pauſiſtratus Tendeba in Stratonicenſi agro locum peropportunum, ignaris regiis, qui tenuerant, occupavit. In tempore et ad id ipſum excitum auxilium, mille Achaei pedites cum centum equitibus ſupervenerunt. Theoxenus iis praeerat.

s) ſe Gron. Crev.

erat. Dinocrates, regius praefectus, recuperandi castelli caussa, primo castra ad ipsa Tendeba movit, inde ad alterum castellum, item Stratonicensis agri: Astragon vocant. omnibusque ex praesidiis, quae multifariam disjecta erant, devocatis, et ab ipsa Stratonicea Thessalorum auxiliaribus, Alabanda, ubi hostes erant, ducere pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt. atque, castris in propinquum conlatis, extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, laevo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex castellorum (Cares maxime erant) praesidiis: equites cornibus circumdat, et Cretensium auxiliares Thracumque. Rhodii Achaeos t) dextro cornu, sinistro mercenarios milites, lectam peditum manum, habuere; medios mixta ex pluribus gentibus auxilia: equites levisque armaturae quod erat, cornibus circumjectum. Eo die steterunt tantum acies utraeque super ripam, qui tenui aqua interfluebat, torrentis: paucisque telis emissis, in castra receperunt sese. Postero die eodem ordine instructi majus aliquanto proelium, quam pro numero, edidere, pugnantium. nec enim plus terna millia peditum fuere, et centeni ferme equites: ceterum non numero tantum, nec armorum genere, sed animis quoque paribus, et aequa spe pugnarunt. Achaei primi, torrente superato, in Agrianas inpetum fecere; deinde tota prope cursu transgressa amnem acies est. Diu anceps pugna stetit. numero Achaei mille et ipsi quadringentos loco expulere. Inclinat dein dextrum omne cornu. Macedones, usque dum ordine et velut stipata phalanx consistebat, moveri nequiverunt. postquam, laevo latere nudato, circumjacere hastas in venientem ex transverso hostem conati sunt, turbati extemplo tumultum primo inter se fecerunt: terga deinde vertunt: postremo, abjectis armis, in praecipitem fugam effusi, Bargylias petentes fuge-

t) *Rhodii Achaeos* l. *Rhodia cohors* Gron. Crev.

fugerunt. Eodem et Dinocrates perfugit. Rhodii, quantum diei ſuperfuit ſecuti, receperunt ſe[u]) ad caſtra. Satis conſtat, ſi confeſtim victores Stratoniceam petiſſent, recipi eam urbem ſine certamine potuiſſe. Praetermiſſa ejus rei occaſio eſt, dum in caſtellis vicisque Peraeae recipiendis tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam praeſidio obtinebant, confirmati ſunt. mox et Dinocrates cum iis, quae proelio ſupererant, copiis intravit muros. Nequidquam inde obſeſſa obpugnataque urbs eſt. recipi, niſi aliquanto poſt, per Antiochum non potuit. Haec in Theſſalia, haec in Achaja, haec in Aſia per eoſdem dies ferme geſta.

XIX. Philippus quum audiſſet, Dardanos, tranſgreſſos fines ab contemtu concuſſi tum regni, ſuperiora Macedoniae evaſtare, quamvis toto prope orbe terrarum, undique ſe ſuosque profligante fortuna, urguebatur, tamen morte triſtius ratus, Macedoniae etiam poſſeſſione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum ſex millibus peditum et quingentis equitibus circa Stobos Paeoniae inproviſo hoſtes obpreſſit. Magna multitudo hominum in proelio, major praedandi cupidine palata per agros caeſa eſt. quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem caſu pugnae, in fines ſuos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo ſtatu fortunae facta, refectis ſuorum animis, Theſſalonicam ſeſe recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne ſimul et cum Philippo foret bellandum; quam opportune, jam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus eſt ſuperatus. nam, praeterquam quod facilius cum ſingulis, quam ſi in unum ambo ſimul contuliſſent vires, bellatum eſt; Hiſpania quoque ſub idem tempus magno tumultu ad bellum conſurrexit. Antiochus quum, priore aeſtate omnibus, quae in Coele-Syria ſunt, civitatibus Ptolemaei in ſuam poteſtatem redactis, in hiberna Antiochiam conceſſiſſet; nihilo

u) *ſeſe* Gron. Crev.

nihilo quietiores postea res habuit. omnibus enim regni viribus connisus, quum ingentes copias terrestres maritimasque comparasset, principio veris praemissis terra cum exercitu filiis duobus, Ardye [v]) ac Mithridate, jussisque Sardibus se opperiri; ipse cum classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis cercurisque ac lembis ducentis, proficiscitur: simul per omnem oram Ciliciaeque et Cariae tentaturus urbes, quae in ditione Ptolemaei essent; simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibusque adjuturus.

XX. Multa egregia Rhodii pro fide erga populum Romanum, proque universo nomine Graecorum, terra marique ausi sunt: nihil magnificentius, quam quod ea tempestate, non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt Nephelida, (promontorium Ciliciae est, inclitum foedere antiquo Atheniensium) si eo non contineret copias suas, se obviam ituros; non ab odio ullo, sed ne conjungi cum Philippo paterentur, et inpedimento esse Romanis liberantibus Graeciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus obpugnabat. Zephyrio, et Solis, et Aphrodisiade, et Coryco, et, superato Anemurio, (promontorium id quoque Ciliciae est) Selinunte recepto, omnibus his aliisque ejus orae castellis, aut metu, aut voluntate, sine certamine, in deditionem acceptis, Coracesium praeter spem clausis portis tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi. et quamquam ea legatio erat, quae accendere regium animum posset, temperavit irae: et, *legatos se Rhodum missurum*, respondit, *iisque mandaturum, ut renovarent vetusta jura, cum ea civitate, sua majorumque suorum: et vetarent eos adventum pertimescere regis, nihil his aut sociis eorum noxae futurum fraudive. nam, Romanorum amicitiam se non violaturum, argumento et suam recentem ad eos legationem esse, et senatus honorifica in se decreta responsaque.* Tum forte legati redie-

 rant

v) *Ardue* Gron. Grev.

rant[x]) ab Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Quum haec legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuncius venit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuncio accepto, Rhodiis, demto metu a Philippo omni, erat consilium obviam eundi classe Antiocho. Illam alteram curam non omiserunt, tuendae libertatis civitatium sociarum Ptolemaei, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxiliis juverunt, alias providendo ac praemonendo conatus hostis: caussaque libertatis fuerunt Cauniis[y]), Myndiis, Halicarnassensibus, Samiisque. Non operae est persequi, ut quaeque acta in his locis sint, quum ad ea, quae proprie Romani belli sunt, vix subficiam.

XXI. Eodem tempore et Attalus rex, aeger Thebis Pergamum advectus, moritur altero et septuagesimo anno; quum quatuor et quadraginta annos regnasset. Huic viro, praeter divitias, nihil ad spem regni fortuna dederat. his simul prudenter, simul magnifice utendo, effecit, primum ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde proelio uno Gallis, quae tum gens recenti adventu terribilior Asiae erat, regium adscivit nomen, cujus magnitudini semper animum aequavit. Summa justitia suos rexit: unicam fidem sociis praestitit: uxorem ac liberos quatuor superstites habuit: mitis ac munificus amicis fuit: regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio ejus descenderit. Quum is status rerum in Asia, Graeciaque, et Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. Is literis senatum certiorem fecit, *Colcam et Luscinum regulos in armis esse. Cum Colca decem et septem oppida, cum Luscino validas urbes, Cardonem et Bardonem: et maritimam oram omnem, quae* /non-

x) *redierunt* Gron. Crev. y) *Caunis* Gron. Crev.

nondum animos nudaverat, ad finitimorum motus conſurrecturam. His literis a M.[z]) Sergio Praetore, cujus juriſdictio inter cives erat, recitatis, decreverunt Patres, ut, comitiis praetorum perfectis, cui praetori provincia Hiſpania obveniſſet, is primo quoque tempore de bello Hiſpaniae ad ſenatum referret.

XXII. Sub idem tempus conſules Romam venerunt. quibus in aede Bellonae ſenatum habentibus, poſtulantibuſque triumphum ob res proſpere bello geſtas, C. Atinius Labeo et C. Urſanius tribuni plebis, ut ſeparatim de triumpho agerent conſules, poſtularunt. *communem ſe relationem de ea re fieri non paſſuros, ne par honos in diſpari merito eſſet.* Quumque Minucius utrique provinciam Italiam obtigiſſe diceret, communi animo conſilioque ſe et collegam res geſſiſſe; Cornelius adjiceret, Bojos adverſus ſe tranſgredientes Padum, ut Inſubribus Cenomaniſque auxilio eſſent, depopulante vicos eorum atque agros collega, ad ſua tuenda averſos eſſe; Tribuni *res tantas bello geſſiſſe Cornelium* fateri, *ut non magis de triumpho ejus, quam de honore Diis inmortalibus habendo dubitari poſſit*[a]). *Non tamen nec illum, nec quemquam alium civem tantum gratia atque opibus valuiſſe, ut, quum ſibimet triumphum inpetraſſet, collegae eumdem honorem inpudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia proelia, vix digna dictu, feciſſe: in Gallia magnum numerum militum amiſiſſe.* Nominabant etiam tribunos militum T. Juventium, et C.[b]) Labeonem ejus fratrem, qui adverſa pugna cum multis aliis viris fortibus, civibus ac ſociis, cecidiſſent. *Oppidorum paucorum ac vicorum falſas, et in tempus ſimulatas, ſine ullo pignore deditiones factas eſſe.* Hae inter conſules tribunoſque altercationes biduum tenuerunt, victique perſeverantia tribunorum conſules ſeparatim retulerunt.

z) *M'.* Gron. Crev.
a) *poſſet* Gron. Crev.
b) *Cn.* Gron. Crev.

XXIII. C.[c]) Cornelio omnium consensu decretus triumphus. et Placentini Cremonensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes commemorantesque, obsidione se esse ab eo liberatos. plerosque etiam, quum apud hostes essent, servitute exceptos. Q. Minucius, tentata tantum relatione, quum adversum omnem senatum videret, in monte Albano se triumphaturum, et jure imperii consularis, et multorum clarorum virorum exemplo, dixit. C. Cornelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu triumphavit. multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis transvexit: multi nobiles Galli ante currum traducti; inter quos, quidam, Hamilcarem ducem Poenorum fuisse, auctores sunt. Ceterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta septem millia, quingentos aeris, argenti bigati septuaginta novem millia. septuagenos aeris militibus divisit: duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius consul de Liguribus Bojisque Gallis in monte Albano triumphavit. is triumphus, ut loco, et fama rerum gestarum, et quod sumtum non erogatum ex aerario omnes sciebant, inhonoratior fuit: ita signis, carpentisque, et spoliis ferme aequabat. Pecuniae etiam prope par summa fuit: aeris translata ducenta et quinquaginta quatuor millia, argenti bigati quinquaginta tria millia et ducenti. militibus centurionibusque et equitibus item in singulos datum, quod dederat collega.

XXIV. Secundum triumphum consularia comitia habita. creati consules L. Furius Purpureo et M. Claudius Marcellus. Praetores postero die facti, Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, M'. Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Laelius. Exitu ejus anni literae a T. Quinctio venerunt, se signis collatis

c) Cn. Gron.

latis cum rege Philippo in Theſſalia pugnaſſe: hoſtium exercitum fuſum fugatumque. Hae literae prius in ſenatu a Sergio praetore, deinde ex auctoritate Patrum in concione ſunt recitatae. Ob res proſpere geſtas in dies quinque ſupplicationes decretae. Brevi poſt legati et a T. Quinctio et ab rege venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam; ibique iis locus et lautia praebita: et ad aedem Bellonae ſenatus eſt habitus. Haud multa verba facta, quum Macedones, quaecumque ſenatus cenſuiſſet, id regem facturum eſſe, dicerent. Decem legati more majorum, quorum ex conſilio T. Quinctius imperator leges pacis Philippo daret, decreti; adjectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius et P. Villius eſſent, qui conſules provinciam Macedoniam obtinuiſſent. Coſanis eo die poſtulantibus, ut ſibi colonorum numerus augeretur, mille adſcribi juſſi: dum ne quis in eorum numero eſſet, qui poſt P. Cornelium et Ti. Sempronium conſules hoſtis fuiſſet.

XXV. Ludi Romani eo anno in circo ſcenaque ab aedilibus curulibus, P. Cornelio Scipione et Cn. Manlio Vulſone, et magnificentius, quam alias, facti; et laetius propter res bello bene geſtas ſpectati, totique ter inſtaurati: plebeji ſepties inſtaurati. Acilius Glabrio, C. Laelius eos ludos fecerunt. Ex argento multaticio tria ſigna aenea, Cereri, Liberoque, et Liberae, poſuerunt. L. Furius et M. Claudius Marcellus, conſulatu inito, quum de provinciis ageretur, et Italiam utrique provinciam ſenatus decerneret, ut Macedoniam cum Italia ſortirentur, petebant. Marcellus, provinciae cupidior, pacem ſimulatam ac fallacem dicendo, et rebellaturum, ſi exercitus inde deportatus eſſet, regem dubios ſententiae Patres fecerat. Et forſitan obtinuiſſent conſules, ni Q. Marcius Rex et C. Atinius Labeo, tribuni plebis, ſe interceſſuros dixiſſent: ni prius ipſi ad plebem tuliſſent, vellent juberentne cum rege Philippo pacem eſſe. Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata eſt. omnes quinque

et triginta tribus, uti rogatae, jusserunt. Et quo magis pacem ratam esse in Macedonia vulgo laetarentur, tristis ex Hispania nuncius adlatus effecit, vulgataeque literae, *C. Sempronium Tuditanum proconsulem in citeriore Hispania proelio victum: exercitum ejus fusum fugatumque, et inlustres viros in acie cecidisse. Tuditanum, cum gravi vulnere latum ex proelio, haud ita multo post exspirasse.* Consulibus ambobus Italia provincia cum his legionibus, quas superiores consules habuissent, decreta, et ut quatuor legiones novas scriberent: duas, quae, quo senatus censuisset, mitterentur. et T. Quinctius Flamininus cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere jussus: imperium ei prorogatum satis jam ante videri esse [d]).

XXVI. Praetores deinde provincias sortiti, L. Apustius Fullo urbanam jurisdictionem, M'. Acilius Glabrio inter cives et peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Laelius Siciliam, Ti. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni et Q. Minucio, quibus Hispaniae provinciae evenerant, consules legiones singulas ex quatuor ab se scriptis, quas videretur, uti darent, decretum est; socium ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites: hique primo quoque tempore in provincias ire jussi. Bellum in Hispania quinto post anno exortum est, quam simul cum Punico bello fuerat finitum. Priusquam hi praetores ad bellum prope novum, quia tum primum suo nomine, nullo Punico exercitu aut duce, ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi consules ab urbe moverent; procurare, ut adsolet, prodigia, quae nunciabantur, jussi. L. Julius Sequestris, in Sabinos proficiscens, fulmine ipse equusque exanimati fuerant: aedes Feroniae in Capenate de coelo tacta erat: ad Monetae duarum hastarum spicula arserant: lupus, Esquilina porta ingressus, frequentissima parte urbis, quum in forum

d) esse del. Gron. Crev.

forum decurrisset, Tusco vico atque Intemelio, per portam Capenam prope intactus evaserat. Haec prodigia majoribus hostiis sunt procurata.

XXVII. Iisdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, ovans ex senatusconsulto urbem est ingressus [e]). tulit prae se auri mille et quingenta quindecim pondo, argenti viginti millia, signati denarios [f]) triginta quatuor millia, et quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hispania, ne tentata quidem triumphi spe, quinquaginta millia pondo argenti in aerarium tulit: et de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunae aedem et matris Matutae, unum in maximo circo fecit: et his fornicibus signa aurata inposuit. Haec per hiemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quinctius, a quo quum multa socii peterent, Boeoti petierunt inpetraveruntque, ut hi, qui suae gentis militassent apud Philippum, sibi restituerentur. id a Quinctio facile inpetratum; non quia satis dignos eos credebat, sed quia, Antiocho rege jam suspecto, favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Restitutis, confestim adparuit, quam nulla inita apud Boeotos gratia esset. nam et ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque ipsi id a Quinctio et Romanis datum esset, miserunt: et comitiis proximis Boeotarchen nullam aliam ob caussam Brachyllam quemdam, quam quod praefectus Boeotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt; praeteritis Zeuxippo, et Pisistrato, aliisque, qui Romanae societatis auctores fuerant. Id aegre et in praesentia hi passi, et in futurum etiam metum ceperunt, quum ad portas prope sedente exercitu Romano ea fierent, quidnam se futurum esset, profectis in Italiam Romanis; Philippo ex propinquo socios adjuvante, et infesto his, qui partis adversae fuissent.

 XXVIII.

e) *cum ex senatusconsulto ovans urbem esset ingressus*, Gron. Crev.

f) *denarium* Gron. Crev.

XXVIII. Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Brachyllam, principem fautorum regis, statuerunt. et tempore ad eam rem capto, quum in publico epulatus reverteretur domum temulentus, prosequentibus mollibus viris, qui joci caussa convivio celebri interfuerant; ab sex armatis, quorum tres Italici, tres Aetolici erant, circumventus occiditur. Fuga comitum, et quiritatio facta, et tumultus tota urbe discurrentium cum luminibus. percussores proxima porta evaserunt. Luce prima concio frequens, velut exstante indicio, ad vocem praeconis convocata in theatro erat. Palam ab suo comitatu et obscoenis illis viris fremebant interfectum: animis autem Zeuxippum auctorem destinabant caedis. In praesentia placuit comprehendi eos, qui simul fuissent, quaestionemque ex his haberi. qui dum quaeruntur, Zeuxippus, consimili animo avertendi ab se criminis caussa in concionem progressus, errare ait homines, qui tam atrocem caedem pertinere ad illos semiviros crederent; multaque in eam partem probabiliter argumentatus, quibus fidem apud quosdam fecit, numquam, si conscius esset, oblaturum se multitudini, mentionemve caedis, nullo lacessente, facturum fuisse. Alii non dubitare, obviam eundo impudenter criminis suspicionem averti. Torti post paullo insontes, quum scirent ipsi opinionem omnium, ea pro indicio usi, Zeuxippum et Pisistratum nominaverunt: nullo adjecto, cur scire quidquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram, suam magis conscientiam, quam indicium hominum nullius rei consciorum, metuens. Pisistratus, spretis indicibus, Thebis mansit. Servus erat Zeuxippo, totius internuncius et minister rei; quem indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium protraxit. Literas ad Zeuxippum mittit, *servum conscium tolleret. Non tam idoneum ad celandam rem eum videri sibi, quam ad agendam fuerit.* Has qui tulit literas, jussit Zeuxippo dare

quam-

quamprimum, is, quia non ſibi conveniendi ejus copia fuit, ipſi illi ſervo, quem ex omnibus domino fidiſſimum credebat, tradidit: et adjecit, a Piſiſtrato de re magnopere pertinente ad Zeuxippum eſſe. Conſcientia ictus, quum extemplo traditurum eas adfirmaſſet, aperit. Perlectis literis, pavidus Thebas refugit. et Zeuxippus quidem, fuga ſervi motus, Athenas, tutiorem exſilio locum ratus, conceſſit. De Piſiſtrato aliquae quaeſtiones tormentis habitae, et ſumtum ſupplicium eſt.

XXIX. Efferavit ea caedes Thebanos Boeotoſque omnes ad exſecrabile odium Romanorum; Zeuxippum principem gentis id facinus conſciſſe. ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. Proximum bello quod erat, in latrocinium verſi, alios hoſpites, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantes uſus, excipiebant. quidam in ipſis itineribus, ad notas latebras inſidiantibus, pars in deſerta per fraudem deverſoria [g]) devecti deductique obprimebantur. poſtremo non tantum odio, ſed etiam aviditate praedae, ea facinora faciebant: quia, negotiandi ferme cauſſa argentum in zonis habentes, in commeatibus erant. Quum primo pauci, deinde [h]) in dies plures deſiderarentur, infamis eſſe Boeotia omnis coepit: et timidius, quam in hoſtico, egredi caſtris miles. Tum Quinctius legatos ad querendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem inventi: ibi ex limo eruta extractaque ex ſtagno cadavera, ſaxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, adnexa. multa facinora Acraephiae et Coroneae facta inveniebantur. Quinctius primo noxios tradi ſibi juſſit, et pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Boeotos conferre. Quorum neutrum quum fieret, verbis tantum civitates excuſarent, nihil publico conſilio factum eſſe; miſſis Athenas et in Achajam legatis, qui teſtarentur ſociis, juſto pioque bello ſe perſecuturum

rum

g) *diverſoria* Gron. Crev. h) *dein* Gron. Crev.

rum Boeotos, et cum parte copiarum P. Claudio Acraephiam ire jusso, cum parte Coroneam circumsedit: evastatis prius agris, quam ab Elatia duo diversa agmina iere. Hac perculsi clade Boeoti, quum omnia terrore ac fuga complessent, legatos mittunt. qui quum in castra non admitterentur, Achaei Athenienses que supervenerunt. Plus auctoritatis Achaei habuerunt, deprecantes: ac, ni inpetrassent pacem Boeotis, bellum simul gerere decreverunt. Per Achaeos et [i]) Boeotis copia adeundi adloquendique Romanum facta est, jussisque tradere noxios, et multae nomine triginta talenta conferre, pax data, et ab obpugnatione recessum.

XXX. Post paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est. *Omnes Graecorum civitates, quae in Europa, quaeque in Asia essent, libertatem ac suas leges haberent. quae earum sub ditione Philippi fuissent, praesidia ex his Philippus deduceret: his, quae in Asia essent, Euremo, Pedasisque, et Bargyliis, et Jasso, et Myrina, et Abydo, et Thaso, [k]) et Perintho: eas quoque enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quinctius Prusiae Bithynorum regi scriberet, quid senatui et decem legatis placuisset. Captivos transfugasque reddere Philippum Romanis, et naves omnes tectas tradere, quin et regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant. Ne plus quingentis armatorum haberet, neve elephantum ullum. Bellum extra Macedoniae fines ne injussu senatus gereret. Mille talentum daret populo Romano: dimidium praesens, dimidium pensionibus decem annorum.* Valerius Antias, quaternum millium pondo argenti vectigal in decem annos, triginta quaterna millia pondo, et ducenta, praesens viginti millia pondo. idem nominatim adjectum scribit, ne cum Eumene, Attali filio, (novus is tum rex erat) bellum gereret. In haec obsides accepti, inter

i) *et* del. *Gron. Crev.* k) *Thasso* Gron. Crev.

inter quos Demetrius Philippi filius. Adjicit Valerius Antias, Attalo absenti Aeginam insulam elephantosque dono datos, et Rhodiis Stratoniceam Cariae atque alias urbes, quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.

XXXI. Omnibus Graeciae civitatibus hanc pacem adprobantibus, soli Aetoli id decretum decem legatorum clam mussantes carpebant. *literas inanes vana specie libertatis adumbratas esse. Cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, et sine traditione juberi liberas esse? nisi ut, quae in Asia sint, liberentur, longinquitate ipsa tutiores: quae in Graecia sint, ne nominatae intercipiantur, Corinthus, et Chalcis, et Oreum, cum Eretria et Demetriade.* Nec tota ex vano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, et de Chalcide, et Demetriade, quia in senatusconsulto, quo missi decem legati ab urbe erant, ceterae Graeciae atque Asiae haud dubie liberabantur: de his tribus urbibus legati, quod tempora reipublicae postulassent, id e republica fideque sua facere, statuere jussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurum in Europam, quum primum ei res suae placuissent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum trajecit. ibi consilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quinctius, *liberandam omnem Graeciam, si Aetolorum linguas retundere, si veram caritatem, majestatem, apud omnes nominis Romani vellent esse: si fidem facere, ad liberandam Graeciam, non ad transferendum a Philippo ad se imperium, se mare trajecisse.* Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant. ceterum *ipsis tutius esse, manere paullisper sub tutela praesidii Romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi.* Postremo ita decretum est: *Corinthus redderetur Achaeis, ut in Acrocorintho tamen praesidium esset:*

Chal-

Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.

XXXII. Isthmiorum statum ludicrum aderat; semper quidem et alias frequens, quum propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium, viriumque, ac pernicitatis visuntur; tum quia propter opportunitatem loci, per duo diversa maria, omnium Graecorum undique conventus erat. Sed exspectatione erecti, qui deinde status futurus Graeciae, quae sua fortuna esset: alii non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam serebant. [l]) Romani ad spectaculum consederunt; et praeco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenam, unde sollemni carmine ludicrum indici solet, processit, et, tuba silentio facto, ita pronunciat: SENATUS ROMANUS [m]) ET T. QUINCTIUS IMPERATOR, PHILIPPO REGE MACEDONIBUSQUE DEVICTIS, LIBEROS, INMUNES, SUIS LEGIBUS ESSE JUBET CORINTHIOS, PHOCENSES, LOCRENSESQUE OMNES, ET INSULAM EUBOEAM, ET MAGNETAS, THESSALOS, PERRHAEBOS, [n]) ACHAEOS PHTHIOTAS. Percensuerat omnes gentes, quae sub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce praeconis, majus gaudium fuit, quam quod universum homines caperent. Vix satis credere se quisque audisse: alii alios intueri, mirabundi velut somnii vanam speciem: quod ad quemque pertineret, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus praeco, quum unusquisque non audire, sed videre libertatis suae nuncium averet, iterum pronunciaret eadem. Tum ab certo jam gaudio tantus cum clamore plausus est ortus, totiesque repetitus, ut facile adpareret, nihil omnium bonorum multitudini gratius, quam libertatem esse. Ludicrum deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi, nec

l) *ferebant* Gron. Crev. n) *Perraebos* Gron.
m) *Populusque Romanus* Gron. Crev.

nec oculi ſpectaculo intenti eſſent. adeo unum gaudium praeoccupaverat omnium aliarum ſenſum voluptatum.

XXXIII. Ludis vero dimiſſis, curſu prope omnes tendere ad imperatorem Romanum: ut, ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniſcoſque jacientium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme et triginta annorum; et quum robur juventae, tum gaudium ex tam inſigni gloriae fructu, vires ſuppeditabant. nec praeſens omnium modo effuſa laetitia eſt; ſed per multos dies gratis et cogitationibus, et ſermonibus revocata: *Eſſe aliquam in terris gentem, quae ſua impenſa, ſuo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum: nec hoc finitimis, aut propinquae vicinitatis hominibus, aut terris continenti junctis praeſtet: maria trajiciat, ne quod toto orbe terrarum injuſtum imperium ſit, et ubique jus, fas, lex potentiſſima ſint. Una voce praeconis liberatas omnes Graeciae atque Aſiae urbes. Hoc ſpe concipere, audacis animi fuiſſe: ad effectum adducere, virtutis et fortunae ingentis.*

XXXIV. Secundum iſta jam Quinctius et decem legati legationes regum, gentium, civitatiumque audivere. Primi omnium regis Antiochi vocati legati ſunt. his eadem, quae fere Romae erant, verba ſine fide rerum jactata. Nihil jam perplexe, ut ante, quum dubiae res incolumi Philippo erant, ſed aperte pronunciatum, ut excederet Aſiae urbibus, quae aut Philippi, aut Ptolemaei regum fuiſſent. abſtineret liberas, omneſque Graecas. Ante omnia denunciatum, ne in Europam aut ipſe tranſiret, aut copias trajiceret. Dimiſſis regis legatis, conventus gentium civitatiumque eſt haberi coeptus: eoque maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum civitates nominatim pronunciabant. Oreſtis, (Macedonum ea gens eſt) quod primi ab rege defeciſſent, ſuae leges redditae. Magnetes, et Perrhaebi, et Dolopes, liberi quoque pronunciati. Theſſalorum genti,

genti, praeter libertatem concessam, Achaei Phthiotae dati, Thebis Phthioticis et Pharsalo excepto. Aetolos de Pharsalo et Leucade postulantes, ut ex foedere sibi restituerentur, ad senatum rejecerunt. Phocenses, Locrenses, et quae sicut ante fuerant adjecta, decreti auctoritate his contribuerunt. Corinthus, et Triphylia, et Heraea (Peloponnesi et ipsa urbs est) reddita Achaeis. Oreum et Eretriam decem legati Eumeni regi, Attali filio, dabant. dissentiente Quinctio, venit res in arbitrium senatus: senatus libertatem his civitatibus dedit, Carysto adjecto. Pleurato Lycus et Parthini dati: Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerat. Amynandrum tenere jusserunt castella, quae per belli tempus Philippo capta ademisset.

XXXV. Dimisso conventu, decem legati, partiti munia inter se, ad liberandas suae quisque regionis civitates discesserunt: P. Lentulus Bargylias, L. Stertinius Hephaestiam et Thasum o) et Thraciae urbes, P. Villius et L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. qui, de minoribus rebus editis mandatis, percunctatus, si consilium non utile solum, sed etiam salutare, admittere auribus posset, quum rex gratias quoque se acturum diceret, si quid, quod in rem suam esset, exprometeret, magnopere ei suasit, quoniam pacem inpetrasset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos; ne, si quid Antiochus moveret, exspectasse, et temporum opportunites captasse ad bellandum, videri posset. Ad Tempe Thessalica Philippus est conventus. qui quum se missurum extemplo legatos respondisset; Cornelius Thermopylas, ubi frequens Graeciae statis diebus esse solet conventus, (Pylaicum adpellant) venit: Aetolos praecipue monuit, ut constanter et fideliter in amicitia populi Romani permanerent. Aetolorum principes alii interquesti sunt, quod non idem erga suam gentem Romanorum animus

esset

o) *Thassum* Gron. Crev.

esset post victoriam, qui in bello fuisset: alii ferocius incusarunt, exprobraruntque, *Non modo vinci sine Aetolis Philippum, sed ne transire quidem in Graeciam Romanos potuisse.* Adversus ea respondere (ne in altercationem excederet res) quum supersedisset Romanus; *omnia eos aequa inpetraturos, si Romam misissent*, dixit. itaque ex auctoritate ejus decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

XXXVI. Quum haec in Graecia Macedoniaque et Asia gererentur, Etruriam infestam prope conjuratio servorum fecit. ad quaerendam obprimendamque eam M'. Acilius praetor, cui inter cives peregrinosque jurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana missus, alios jam congregatos pugnando vicit; ex his multi occisi, multi capti: alios verberatos crucibus adfixit, qui principes conjurationis fuerant: alios dominis restituit. Consules in provincias profecti sunt. Marcellum Bojorum ingressum fines, fatigato per diem totum milite via facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Bojorum, cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit: et inlustres viri aliquot in illo tumultuario proelio ceciderunt, inter quos praefecti socium, T. p) Sempronius Gracchus, M. Junius Silanus; et tribuni militum de legione secunda, A. Ogulnius et P. Claudius. castra tamen ab Romanis inpigre permunita retentaque, quum hostes a prospera pugna nequidquam obpugnassent. Stativis deinde eisdem per dies aliquot sese tenuit, dum et saucios curaret, et a tanto terrore animos militum reficeret. Boji, ut est gens minime ad q) morae taedium patiens, in castella sua vicosque dilapsi sunt. Marcellus, Pado confestim trajecto, in agrum Comensem, ubi Insubres, Comensibus ad arma excitis, castra habebant, ducit legiones. in ipso itinere proelium committunt: et primo adeo acriter

p) *Ti.* Gron. Crev.

q) *ob* Gron. Crev.

ter invaſerunt, ut anſignanos inpulerint. Quod ubi animadvertit, veritus ne moti ſemel pellerentur, cohortem Marſorum obpoſuit: et equitum Latinorum omnes turmas in hoſtem emiſit. Quorum quum primus ſecundusque inpetus retudiſſet inferentem ſe ferociter hoſtem, confirmata et reliqua acies Romana reſtitit primo, deinde ſigna acriter intulit. nec ultra ſuſtinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effuſe fugerent. In eo proelio ſupra quadraginta millia hominum caeſa, Valerius Antias ſcribit: et quingenta ſeptem ſigna militaria capta, et carpenta quadringenta triginta duo, et aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Jovi donum in aede poſitum ſcribit. Caſtra eo die Gallorum expugnata direptaque: et Comum oppidum intra dies paucos captum. Caſtella inde duodetriginta ad conſulem deſecerunt. Id quoque inter ſcriptores ambigitur, utrum in Bojos prius, an Inſubres, conſul exercitum induxerit, adverſamque proſpera pugna obliteraverit: an victoria, ad Comum parta, deformata clade in Bojis accepta ſit.

XXXVII. Sub haec tam varia fortuna geſta, L. Furius Purpureo alter conſul per tribum Sappiniam in Bojos venit. Jam caſtro Mutilo adpropinquabat, quum, veritus ne intercluderetur ſimul a Bojis Liguribuſque, eadem via, qua adduxerat, reduxit, et magno circuitu per aperta, eaque [r]) tuta loca, ad collegam pervenit. dein junctis exercitibus primum Bojorum agrum uſque ad Felſinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs, ceteraque caſtella, et Boji fere omnes, praeter juventutem, quae praedandi cauſſa in armis erat, (tunc in devias ſilvas receſſerat) in deditionem [s]) venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boji neglegentius coactum agmen Romanorum, quia ipſi procul abeſſe viderentur, inproviſo adgreſſuros ſe rati, per occultos ſaltus ſecuti ſunt. quos non adepti, Pado repente navibus

r) *eoque* Gron. Crev.

s) *ditionem* Gron. Crev.

bus trajecto, Laevos Libuosque quum pervastassent, redeuntes inde Ligurum extremo fine, cum agresti praeda, in agmen incidunt Romanum. Celerius proelium acriusque commissum, quam si tempore locoque ad certamen destinatis, praeparatis animis concurrissent. Ibi, quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, adparuit. nam ita caedis magis, quam victoriae, avidi pugnarunt Romani, ut vix nuncium cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum literis Romam adlatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus Romam venit, triumphusque ei magno consensu Patrum est decretus. Triumphavit in magistratu de Insubribus Comensibusque. Bojorum triumphi spem collegae reliquit: quia ipsi proprie adversa pugna in ea gente evenerat, collegae secunda. Multa spolia hostium captivis carpentis traducta, multa militaria signa lata, aeris trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. in pedites singulos dati octingenti aeris: triplex equiti centurionique.

XXXVIII. Eodem anno Antiochus rex, quum hibernasset Ephesi, omnes Asiae civitates in antiquam imperii formulam redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis positae erant, aut quia parum moenibus armisque ac juventuti fidebant, haud difficulter jugum accepturas. Smyrna et Lampsacus libertatem usurpabant: periculumque erat, ne, si concessum his foret, quos in Theba t) Smyrnam in Aeolide Ioniaque, Lampsacum in Hellesponto, aliae urbes sequerentur. Igitur et ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: et, quae Abydi copiae erant, praesidio tantum modico relicto, duci ad Lampsacum obpugnandum jussit. Nec vi tantum terrebat: sed, per legatos leniter adloquendo castigandoque temeritatem et pertinaciam, spem conabatur facere, brevi, quae peterent, habituros; sed quum satis et ipsis, et omnibus aliis adpareret, ab rege inpe-

 tratam

t) *in Theba* l. *metuebat;* Gron.

tratam eos libertatem, non per occasionem raptam, habere. Adversus quae respondebant, *Nihil neque mirari, neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis aequo animo paterentur.* Ipse initio veris, navibus ab Epheso profectus, Hellespontum petit: terrestres copias Madytum trajicit, Chersonesi urbem: terrestri navalem exercitum junxit. et, quia clauserant portas, circumdedit moenia armatis, et jam opera admoventi, deditio est facta: idem metus tum incolentes alias Chersonesi urbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul navalibus terrestribusque copiis venit. quam quum desertam ac stratam prope ruinis invenisset, (ceperant autem, direptamque incenderant Thraces paucis ante annis) cupido eum restituendi nobilem urbem, et loco sitam opportuno, cepit. Itaque omni cura simul est adgressus et tecta, murosque restituere, et partim redimere servientes Lysimachienses, partim fuga sparsos per Hellespontum Chersonesumque conquirere contrahereque: partim novos colonos, spe commodorum proposita, adscribere, et omni modo frequentare. simul ut Thracum submoveretur metus, ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciae est profectus: partem navalesque socios omnes reliquit in operibus reficiendae urbis.

XXXIX. Sub hoc tempus et L. [u]) Cornelius, missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemaeumque reges certamina, Selymbriae substitit: et decem legatorum P. Lentulus a Bargyliis, P. Villius et L. Terentius a Thasso, Lysimachiam petierunt. eodem et a Selymbria L. Cornelius, et ex Thracia post paucos dies Antiochus convenerunt. Primus congressus cum legatis, et deinceps invitatio benigna et hospitalis fuit. ut de mandatis statuque praesenti Asiae agi coeptum est, animi exasperati sunt. Romani, omnia acta ejus, ex quo tem-

u) C. Gron.

tempore e Syria classe solvisset, displicere senatui, non dissimulabant, restituique Ptolemaeo civitates omnes, quae ditionis ejus fuissent, aequum censebant. *Nam quod ad eas civitates adtineret, quas a Philippo possessas Antiochus per occasionem, averso Philippo in Romanum bellum, intercepisset, id vero ferendum non esse, Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli praemia habere. Sed ut in Asiam adventus ejus dissimulari ab Romanis, tamquam nihil ad eos pertinens, potuerit; quod jam etiam in Europam omnibus navalibus terrestribusque copiis transierit, quantum a bello aperto Romanis abesse? Illum quidem, etiamsi in Italiam trajiciat, negaturum.*

XL. Ad ea rex, *Satis jam ante videre se, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum; at, quousque terra marique progrediendum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemaeum adtineat, cui ademtas civitates querantur; sibi cum Ptolemaeo et amicitiam esse, et id agere se, ut brevi etiam adfinitas jungatur. Nec ex Philippi quidem adversa fortuna spolia ulla se petisse: aut adversus Romanos in Europam trajecisse, ****** fuerit, (quo victo omnia, quae illius fuissent, jure belli Seleuci facta sint) existimare suae ditionis esse. Occupatis majoribus suis rerum aliarum alia cura, primo quaedam ex his Ptolemaeum, deinde et Philippum, usurpando aliena possedisse: sicut quaedam ex proxima Thracia, quae indubitate Lysimachi fuerint. Ad ea facienda in antiquum venisse: et Lysimachiam, deletam Thracum inpetu, de integro condere, ut Seleucus filius eam sedem regni habeat.*

XLI. His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine ullo satis certo auctore adlatus de morte Ptolemaei regis, ut nullus exitus inponeretur sermonibus.

 nam

nam dissimulabat pars utraque se audisse; et L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolemaeumque, mandata erat, spatium modici temporis ad conveniendum Ptolemaeum petebat: ut, priusquam moveretur aliquid in nova possessione regni, perveniret in Aegyptum; et Antiochus suam fore Aegyptum, si tum occasio esset, censebat. Itaque, dimissis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terrestribus copiis ad restituendam, ut instituerat, Lysimachiam, ipse omni classe navigans Ephesum, legatis ad Quinctium missis, qui ad fidem de societate agerent, oram Asiae legens, pervenit in Lyciam: Patarisque cognito, vivere Ptolemaeum, navigandi quidem in Aegyptum omissum consilium est. Cyprum nihilominus tendens, quum Chelidonium promontorium superasset, paullisper seditione remigum est retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita (quae vocant) Sari fluminis foeda tempestas oborta prope cum omni classe demersit. multae naves ejectae: multae ita haustae mari, ut nemo in terram enaverit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum tantum militumque ignotorum, sed etiam insignium amicorum. Conlectis reliquiis naufragii, quum res non in eo esset, ut Cyprum tentaret, minus opulento agmine, quam profectus erat, Seleuciam redit. ibi subduci navibus jussis (jam enim et x) hiems instabat) ipse in hiberna Antiochiam processit. In hoc statu regum erant res.

XLII. Romae eo primum anno triumviri epulones facti, C. Licinius Lucullus tribunus, qui legem de creandis his tulerat, P. Manlius, et P. Porcius y) Laeca. his triumviris, item ut pontificibus, lege datum togae praetextae habendae jus. Sed magnum certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quaestoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni et L. Aurelio. Pecunia opus erat, quod

x) *et* del. *Gron Crev.* *d. c. h. t. et P. Porcius Laeca.* Gron.
y) *Lucullus, P. Manlius q. l.* *P. Manlius* del. *Crev.*

quod ultimam penſionem pecuniae in bellum conlatae perſolvere placuerat privatis. Quaeſtores ab auguribus pontificibuſque, [z]) quod ſtipendium per bellum non contuliſſent, petebant. ab ſacerdotibus tribuni nequidquam adpellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum eſt. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum ſubfecti, M. Marcellus conſul in locum C. Sempronii Tuditani, qui praetor in Hiſpania deceſſerat: et L. Valerius in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus eſt admodum adoleſcens, priuſquam ullum magiſtratum caperet: nec eo anno augur in ejus locum eſt ſubfectus. Comitia inde conſularia habita a M. Marcello conſule. creati conſules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Praetores inde facti C. Fabricius Luſcinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulſo, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Laeca. Aediles curules, M. Fulvius Nobilior et C. Flaminius, tritici decies centum millia binis aeris populo diviſerunt: id C. Flaminii honoris cauſſa ipſius, patriſque, advexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam ejus communicaverat cum collega. Ludi Romani et adparati magnifice ſunt, et ter toti inſtaurati. Aediles plebis, Cn. Domitius Ahenobarbus [a]) et C. Scribonius Curio, [b]) multos pecuarios ad populi judicium adduxerunt: tres ex his condemnati ſunt; ex eorum multaticia pecunia aedem in inſula Fauni fecerunt. Ludi plebeji [c]) per biduum inſtaurati, et epulum fuit ludorum cauſſa.

XLIII. L. Valerius Flaccus et M. Porcius, quo die magiſtratum inierunt, de provinciis quum ad ſenatum retuliſſent, Patres cenſuerunt, *Quum in Hiſpania tantum gliſceret bellum, ut jam conſulari et duce et exercitu opus eſſet, placere, conſules Hiſpaniam citeriorem et Italiam provincias aut comparare inter ſe, aut ſortiri.*

 Utri

z) *pontificibus* Gron. Crev.
a) *Aenobarbus* Gron.
b) add. *Maximus* Gron. Crev.
c) *plebis* Gron. Crev.

Utri Hispania provincia evenisset, eum duas legiones et quinque millia socium Latini nominis, et quingentos equites secum portare, et naves longas viginti ducere. Alter consul duas legiones scriberet. His Galliam provinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubrium et Bojorum animis. Cato Hispaniam, Valerius Italiam est sortitus. Praetores deinde provincias sortiti, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Laeca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset: P. Manlius in Hispaniam citeriorem adjutor consuli datur. T. Quinctio, suspectis non solum Antiocho et Aetolis, sed etiam Nabide Lacedaemoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet. in eas si quid supplementi opus esset, consules scribere, et mittere in Macedoniam jussi. Ap. Claudio praeter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum et ducentos equites novos conscribere permissum. Par numerus peditum equitumque novorum P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus: et legio eadem, quae fuerat sub Minucio praetore, data. Et P. Porcio Laecae ad Etruriam circa Pisas duo millia peditum et quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.

XLIV. Provinciis ita distributis, consules, priusquam ab urbe proficiscerentur, ver sacrum ex pontificum jussu fecere, quod A. Cornelius Mammula praetor voverat de senatus sententia populique jussu, Cn. Servilio, C. Flaminio consulibus. annis post uno et viginti factum est, quam votum. Per eosdem dies C. Claudius, Ap. filius, Pulcher augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratusque est. Mirantibus jam vulgo hominibus, quod Hispania movisset, bellum neglegi, literae a Q. Minucio adlatae sunt, *Se ad Turbam oppidum cum Budare et Besaside, imperatori-*

bus

bus Hispanis, signis conlatis prospere pugnasse: duodecim millia hostium caesa: Budarem imperatorem captum: ceteros fusos fugatosque. His literis lectis, minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum exspectatum fuerat. Omnes curae, post adventum utique decem legatorum, in Antiochum regem conversae. Hi, expositis prius, quae cum Philippo acta essent, et quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti classe, egregio terrestri exercitu, in Europam eum trajecisse. nisi avertisset vana spes, ex vaniore rumore orta, Aegypti invadendae, mox bello Graeciam arsuram fuisse. neque enim ne Aetolos quidem quieturos, quum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. Haerere et aliud in visceribus Graeciae ingens malum, Nabin, nunc Lacedaemoniorum, mox, si liceat, universae Graeciae futurum tyrannum: avaritia et crudelitate omnes fama celebratos tyrannos aequantem. Cui si Argos, velut arcem Peloponneso impositam, tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequidquam liberatam a Philippo Graeciam fore, pro rege, si nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum dominum habituram.*

XLV. Haec quum jam ab gravibus auctoribus, tum qui omnia per se ipsos explorata referrent, audirent d) majores; quod ad Antiochum adtineret, maturanda his, quum rex quacumque de caussa in Syriam concessisset, de tyranno consultatio visa est. Quum diu disceptatum esset, utrum jam caussae satis videretur, cur decerneretur, an permitterent T. Quinctio: quod ad Nabin Lacedaemonium adtineret, faceret, quae e republica censeret esse, permiserunt; eam rem esse rati, quae maturata dilatave non tam magni momenti ad summam rem populi Romani esset. Magis id animadvertendum esse, quid Hannibal et Karthaginienses, si cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent. Adversae Hannibali factio-

 nis

d) audirentur Crev.

nis homines principibus Romanis, amicis quisque suis, identidem scribebant, *Nuncios literasque ab Hannibale ad Antiochum missas, et ab rege ad eum clam legatos venisse. Ut feras quasdam numquam mitescere; sic inmitem, inplacabilem ejus viri animum esse. marcescere otio situque civitatem, queri eum, et inertia operis; nec sine armorum sonitu excitari posse.* Haec probabilia memoria prioris belli, per unum illum non magis gesti, quam moti, faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos.

XLVI. Judicum ordo Karthagine ea tempestate dominabatur; eo maxime, quod iidem perpetui judices erant. Res, fama, vitaque omnium in illorum potestate erat. qui unum ejus ordinis, idem omnes adversos habebat; nec accusator apud judices infensos deerat. Horum in tam inpotenti regno (neque enim civiliter nimiis opibus utebantur) praetor factus Hannibal vocare ad se quaestorem. Idem pro nihilo habuit. nam et adversae factionis erat: et, quia ex quaestura in judices, potentissimum ordinem, referebantur, jam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Hannibal, viatorem ad prehendendum quaestorem misit: subductumque in concionem, non ipsum magis, quam ordinem judicum, prae quorum superbia atque opibus nec leges quidquam essent, nec magistratus, accusavit. et, ut secundis auribus accipi orationem animadvertit, et infimorum quoque libertati gravem esse superbiam eorum, legem extemplo promulgavit, pertulitque, *Ut in singulos annos judices legerentur, ne quis biennium continuum judex esset.* Ceterum quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnae partis principum obfendebat animos. Adjecit aliud, quod, e) bono publico, sibi proprias simultates irritavit. Vectigalia publica partim neglegentia dilabebantur; partim praedae ac divisui principum quibusdam et magistratibus erant: quin

e) *quo* Gron. Crev.

quin et pecunia, quae in ſtipendium Romanis ſuo quoque anno penderetur, deerat, tributumque grave privatis imminere videbatur.

XLVII. Hannibal poſtquam, vectigalia quanta terreſtria maritimaque eſſent, et in quas res erogarentur, animadvertit, et quid eorum ordinarii reipublicae uſus conſumerent, quantum peculatus averteret; omnibus reſiduis pecuniis exactis, tributo privatis remiſſo, ſatis locupletem rempublicam fore ad vectigal praeſtandum Romanis, pronunciavit in concione, et praeſtitit promiſſum. Tum vero iſti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infenſi et irati Romanos in Hannibalem, et ipſos cauſſam odii quaerentes, inſtigabant. Itaque, diu repugnante Scipione Africano, quia parum ex populi Romani dignitate eſſe ducebat, ſubſcribere odiis accuſationibuſque Hannibalis, et factionibus Karthaginienſium inſerere publicam auctoritatem, nec ſatis habere bello viciſſe Hannibalem, niſi velut accuſatores calumniam in eum jurarent, ac nomen deferrent, tandem pervicerunt, ut legati Karthaginem mitterentur, qui apud ſenatum eorum arguerent, Hannibalem cum Antiocho rege conſilia belli faciendi inire. Legati tres miſſi, C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. qui quum veniſſent, ex conſilio inimicorum Hannibalis, quaerentibus cauſſam adventus dici juſſerunt; veniſſe ad controverſias, quae cum Maſiniſſa rege Numidarum Karthaginienſibus eſſent, dirimendas. id creditum vulgo. Hannibalem unum ſe peti ab Romanis non fallebat; et ita pacem Karthaginienſibus datam eſſe, ut inexpiabile bellum adverſus ſe unum maneret. Itaque cedere tempori et fortunae ſtatuit; et, praeparatis jam omnibus ante ad fugam, obverſatus eo die in foro avertendae ſuſpicionis cauſſa, primis tenebris veſtitu forenſi ad portam cum duobus comitibus ignaris conſilii eſt egreſſus.

XLVIII. Quum equi, quo in loco jussi erant, praesto fuissent, nocte via cita regionem quamdam agri Vocani transgressus, postero die mane inter Achollam et Thapsum ad suam turrim pervenit. Ibi eum parata instructaque remigio excepit navis. ita Africa Hannibal excessit, saepius patriae, quam suorum eventus miseratus. Eo die in Cercinam insulam trajecit. ubi quum in portu naves aliquot onerarias cum mercibus invenisset, et ad egressum eum e nave concursus salutantium esset factus; percontantibus legatum se Tyrum dici jussit. veritus tamen, ne qua earum navis nocte profecta Thapsum aut Achollam nunciaret, se Cercinae visum, sacrificio adparari jusso, magistros navium mercatoresque invitari jussit: et vela cum antennis ex navibus conrogari, ut umbra (etenim media aestas forte erat) coenantibus in litore fieret. Quantum res et tempus patiebantur [f]), adparatae celebrataeque ejus diei epulae sunt: multoque vino in serum noctis convivium productum. Hannibal, quam [g]) primum fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit, navem solvit. ceteri sopiti quum postero die tandem ex somno pleni crapulae surrexissent, id quod serum erat, aliquot horas remis in naves conlocandis et aptandis armamentis absumserunt. Karthagine et multitudinis, adsuetae domum Hannibalis frequentare, concursus ad vestibulum aedium est factus: et, ut non comparere eum vulgatum est, in forum turba convenit principem civitatis quaerentium, et alii fugam conscisse, (id quod erat) alii fraude Romanorum interfectum, idque magis, ferebant: variosque vultus cerneres, ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus. Visum deinde Cercinae eum, tandem adlatum est.

XLIX. Romani legati quum in senatu exposuissent, *Compertum Patribus Romanis esse, et Philippum regem ante ab Hannibale maxime accensum, bellum populo Romano fecisse, et nunc literas nunciosque ab eo ad Antiochum,*

f) *patiebatur* Gron. Crev. g) *quum* Gron. Crev.

ctum regem profectos; haud quieturum ante, quam bellum toto orbe terrarum concisset. Ne his debere inpune esse, si satisfacere Karthaginienses populo Romano vellent, nihil eorum sua voluntate, nec publico consilio factum esse. Karthaginienses responderunt, quicquid aequum censuissent Romani, facturos esse. Hannibal prospero cursu Tyrum pervenit: exceptusque a conditoribus Karthaginis, ut alia patria, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antiochiam navigat, ibi profectum jam regem quum audisset, filium h) ejus sollemne ludorum ad Daphnen celebrantem convenisset: comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello, sed haud parvum momentum animo ejus ad moliendum adventus Hannibalis fecit. Aetolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt: quorum legatos Pharsalum et Leucadem, et quasdam alias civitates ex primo foedere petentes, senatus ad Quinctium rejecit.

h) *et filium* Crev.

EPI-

EPITOME LIBRI XXXIV

Lex Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico de finiendis matronarum cultibus tulerat, cum magna contentione abrogata est; quum Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. Is, in Hispaniam profectus, bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacavit. T. Quinctius Flamininus bellum adversus Lacedaemonios et tyrannum eorum Nabidem prospere gestum, data iis pace, qualem ipse voluit, liberatisque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finivit. Senatus tunc primum secretus a populo ludos spectavit: ut id fieret, Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus censores intervenerunt, cum indignatione plebis. Coloniae pleraeque deductae sunt. M. Porcius Cato de Hispania triumphavit. Res praeterea in Hispania, et adversus Bojos et Insubres Gallos feliciter gestae referuntur. T. Quinctius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem et Nabidem Lacedaemoniorum tyrannum vicerat, Graeciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphavit. Legati Karthaginiensium nunciaverunt, Hannibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. Tentaverat autem Hannibal per Aristonem Tyrium, sine literis Karthaginem missum, ad rebellandum Poenos concitare.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXIV

Inter bellorum magnorum, aut vixdum finitorum, aut inminentium, curas intercessit res parva dictu, sed quae studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius et L. Valerius tribuni plebei ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus, in medio ardore Punici belli, *Ne qua mulier plus semunciam* [a]) *auri*

a) *semuncia* Gron. Crev.

auri haberet: neu vestimento versicolori uteretur: neu juncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum caussa, veheretur. M. et P. Junii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur, nec eam se abrogari passuros ajebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum faventium adversantiumque legi complebatur. Matronae nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum contineri limine poterant: omnes vias urbis aditusque in forum obsidebant, viros descendentes ad forum orantes, ut, florente republica, crescente in dies privata omnium fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. Augebatur haec frequentia mulierum in dies. nam etiam ex oppidis conciliabulisque conveniebant [b]). Jam et consules praetoresque et alios magistratus adire et rogare audebant. ceterum minime exorabilem alterum utique consulem M. Porcium Catonem habebant, qui pro lege, quae abrogabatur, ita disseruit:

II. *Si in sua quisque nostrum matre familiae, Quirites, jus et majestatem viri retinere instituisset, minus cum universis feminis negotii haberemus. nunc domi victa libertas nostra inpotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur et calcatur: et, quia singulas sustinere non potuimus, universas horremus. Equidem fabulam et fictam rem ducebam esse, virorum omne genus in aliqua insula conjuratione muliebri ab stirpe sublatum esse. Ab nullo genere non [c]) summum periculum est, si coetus, et concilia, et secretas consultationes esse sinas. Atque ego vix statuere apud animum meum possum, utrum pejor ipsa res, an pejore exemplo agatur. Quorum alterum ad nos consules reliquosque magistratus, alterum ad vos, Quirites, magis pertineret [d]). nam utrum e republica sit, necne, id, quod ad vos fertur, vestra existimatio est, qui in*

b) *convenerant* Gron. Crev.
c) *non aeque* Gron. Crev.
d) *pertinet* Gron. Crev.

in suffragium ituri estis. Haec consternatio muliebris, sive sua sponte, sive auctoribus vobis, M. Fundani et L. Valeri, facta est, haud dubie[e]) ad culpam magistratuum pertinens, nescio vobis, tribuni, an consulibus, magis sit deformis. vobis, si feminas ad concitandas tribunicias seditiones jam adduxistis: nobis, si, ut plebis quondam, sic nunc mulierum secessione leges accipiendae sunt. Equidem non sine rubore quodam paullo ante per medium agmen mulierum in forum perveni. Quod nisi me verecundia singularum magis majestatis et pudoris, quam universarum, tenuisset, ne compellatae a consule viderentur, dixissem: Qui hic mos est in publicum procurrendi, et obsidendi vias, et viros alienos adpellandi? Istud ipsum suos quaeque domi rogare non potuistis? An blandiores in publico, quam in privato, et alienis, quam vestris, estis? quamquam ne domi quidem vos, si sui juris finibus matronas contineret pudor, quae leges hic rogarentur, abrogarenturve, curare decuit. Majores nostri, nullam, ne privatam quidem, rem agere feminas sine auctore, voluerunt; in manu esse parentum, fratrum, virorum. nos (si Diis placet) jam etiam rempublicam capessere eas patimur, et foro prope[f]), et concionibus, et comitiis immisceri. Quid enim nunc aliud per vias et compita faciunt, quam[g]) rogationes tribunorum plebis suadent, aliae legem abrogandam censent? Date frenos inpotenti naturae et indomito animali, et sperate, ipsas modum licentiae facturas, nisi vos feceritis[h]). Minimum hoc eorum est, quae iniquo animo feminae sibi aut moribus aut legibus injuncta patiuntur. omnium rerum libertatem, immo licentiam, (si vera dicere volumus) desiderant. Quid enim, si hoc expugnaverint, non tentabunt?

III. *Recensete omnia muliebria jura, quibus licentiam earum adligaverint majores nostri, per quaeque sub-*

e) *dubio* Gron.
f) *quoque* Gron. Crev.
g) *quam quod aliae* Gron. Crev.
h) *faciatis* Gron. Crev.

subjecerint viris: quibus omnibus constrictas vix tamen continere potestis. Quid? si carpere singula, et extorquere, et exaequari ad extremum viris patiemini, tolerabiles vobis eas fore creditis? extemplo, simul pares esse coeperint, superiores erunt. At, Hercule, ne quid novum in eas rogetur, recusant. non jus, sed injuriam deprecantur. Immo ut, quam accepistis, jussistis suffragiis vestris legem, quam usu tot annorum et experiendo comprobastis, hanc ut abrogetis? id est, ut unam tollendo legem ceteras infirmetis. Nulla lex satis commoda omnibus est: id modo quaeritur, si majori parti et in summam prodest. Si, quod cuiquam privatim obficiet jus, id destruet ac demolietur, quid adjuvabit universos rogare leges, quas mox abrogare, in quos latae sunt, possint? Volo tamen audire, quid sit, propter quod matronae consternatae procurrerunt[i]*) in publicum, ac vix foro se et concione abstinent*[k]*). Ut captivi ab Hannibale redimantur parentes, viri, liberi, fratres earum? Procul abest: absitque semper, talis fortuna reipublicae. sed tamen, quum fuit, negastis hoc piis precibus earum. At non pietas nec sollicitudo pro suis, sed religio, congregavit eas. Matrem Idaeam, a Pessinunte ex Phrygia venientem, accepturae sunt. Quid honestum dictu saltem seditioni praetenditur muliebri? Ut auro et purpura fulgeamus, inquit; ut carpentis, festis profestisque diebus, velut triumphantes de lege victa et abrogata, et captis et ereptis suffragiis vestris, per urbem vectemur: ne ullus modus sumtibus, ne*[l]*) luxuriae sit.*

IV. *Saepe me querentem de feminarum, saepe de virorum, nec de privatorum modo, sed etiam magistratuum, sumtibus audistis; diversisque duobus vitiis, avaritia et luxuria, civitatem laborare: quae pestes omnia magna imperia everterunt. Haec ego, quo melior lae-*

tior-

i) *procurrant* Gron. Crev.
k) *abstineant* Gron. Crev.
l) *nec* Gron. Crev.

tiorque in dies fortuna reipublicae est, imperiumque crescit, et jam in Graeciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum inlecebris repletas, et regias etiam adtrectamus gazas, eo plus horreo, ne illae magis res nos ceperint, quam nos illas. Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis inlata sunt huic urbi. jam nimis multos audio Corinthi et Athenarum ornamenta laudantes mirantesque, et antefixa fictilia Deorum Romanorum ridentes. Ego hos malo propitios Deos; et ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoria per legatum Cineam Pyrrhus, non virorum modo, sed etiam mulierum animos donis tentavit. nondum lex Oppia ad coërcendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quam caussam fuisse censetis? Eadem fuit, quae majoribus nostris nihil de hac re lege sanciendi. nulla erat luxuria, quae coërceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse, quam remedia eorum; sic cupiditates prius natae sunt, quam leges, quae iis modum facerent. Quid legem Liciniam excitavit de quingentis jugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? Quid legem Cinciam de donis et muneribus, nisi quia vectigalis jam et stipendiaria plebes esse senatui coeperat? Itaque minime mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quae modum sumtibus mulierum faceret, quum aurum et purpuram data et oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas urbem circumiret; stantes in publico invenisset, quae acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne caussam quidem aut rationem inire possum. nam ut, quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat; sic, aequato omnium cultu, quid unaquaeque vestrum veretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est vel parsimoniae, vel paupertatis: sed utrumque lex vobis demit, quum id, quod habere non licet, non habetis. Hanc, inquit, ipsam exaequationem non fero, illa locuples. cur non in-

insignis auro et purpura conspicior? cur paupertas aliarum sub hac legis specie latet, ut, quod habere non possunt, habiturae, si liceret, fuisse videantur? Vultis hoc certamen uxoribus vestris injicere, Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia possit; pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra vires se extendant? Nae, simul pudere, quod non oportet, coeperit; quod oportet, non pudebit. quae de suo poterit, parabit: quae non poterit, virum rogabit. Miserum illum virum, et qui exoratus, et qui non exoratus erit! quum, quod ipse non dederit, datum ab alio videbit. Nunc vulgo alienos viros rogant, et, quod majus est, legem et suffragia rogant, et a quibusdam inpetrant, adversus te, et rem tuam, et liberos tuos inexorabiles. Simul lex modum sumtibus uxoris tuae facere desierit, tu numquam facies. Nolite eodem loco existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. Et, hominem inprobum non accusari, tutius est, quam absolvi: et luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc, ipsis vinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo. vos quad faxitis, Deos omnes fortunare velim.

V. Post haec tribuni quoque plebei, qui se intercessuros professi erant, quum pauca in eamdem sententiam adjecissent; tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit. *Si privati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id, quod a nobis rogatur, processissent, ego quoque, quum satis dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra exspectassem. nunc, quum vir gravissimus consul M. Porcius, non auctoritate solum, quae tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longa et adcurata insectatus sit rogationem nostram, necessum est paucis respondere. qui tamen plura verba in castigandis matronis, quam in rogatione nostra dissuadenda, consumsit: et quidem, ut in dubio poneret, utrum id, quod reprehenderet, matronae sua sponte,*

an nobis auctoribus, fecissent. Rem defendam, non nos; in quos jecit magis hoc m) consul verbo tenus, quam ut re insimularet. Coetum, et seditiones, et interdum secessionem muliebrem adpellavit, quod matronae in publico vos rogassent, ut legem, in se latam per bellum temporibus duris, in pace et florente ac beata republica abrogaretis. Verba magna, quae rei augendae caussa conquirantur, et haec, et alia esse scio: et M. Catonem oratorem non solum gravem, sed interdum etiam trucem, esse scimus omnes, quum ingenio sit mitis. Nam quid tandem novi matronae fecerunt, quod frequentes in caussa ad se pertinente in publicum processerunt? Numquam ante hoc tempus in publico adparuerunt? Tuas adversus te Origines revolvam. Accipe, quoties id fecerint, et quidem semper bono publico. Jam a principio, regnante Romulo, quum Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis conlatis dimicaretur, nonne intercursu matronarum inter acies duas proelium sedatum est? Quid? regibus exactis, quum Coriolano Marcio duce, legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta haec urbs esset, matronae averterunt? Jam, urbe capta a Gallis, quo redemta urbs est? nempe aurum matronae n) consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne et, quum pecunia opus fuit, viduarum pecuniae adjuverunt aerarium, et, quum Dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus arcesserentur, matronae universae ad mare profectae sunt ad matrem Idaeam accipiendam? Dissimiles, inquis o), caussae sunt. Nec mihi caussas aequare propositum est. nihil novi factum, purgare satis est. Ceterum, quod in rebus ad omnes pariter viros feminasque pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in caussa proprie ad ipsas pertinente miramur fecisse? Quid autem fecerunt? superbas, me-

Dius-

m) *haec* Gron. Crev.

n) *Gallis, aurum q. r. n. est nempe matronae* Gron. Crev.

o) *inquit* Gron. Crev.

Dius-fidius, aures habemus, si, quum domini servorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis feminis indignamur.

VI. *Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo duplex consulis oratio fuit. nam et legem ullam omnino abrogari est indignatus; et eam praecipue legem, quae luxuriae muliebris coërcendae caussa lata esset. Et illa communis pro legibus, visa consularis oratio est: et haec adversus luxuriam severissimis moribus conveniebat. Itaque periculum est, nisi, quid in utraque re vani sit, docuerimus, ne quis error vobis obfundatur. Ego enim, quemadmodum ex his legibus, quae non in tempus aliquod, sed perpetuae utilitatis caussa in aeternum latae sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit, aut status aliquis reipublicae inutilem fecit; sic, quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales (ut ita dicam) et temporibus ipsis mutabiles esse video. Quae in pace latae sunt, plerumque bellum abrogat; quae in bello, pax: ut in navis administratione alia in secundam, alia in adversam tempestatem usui sunt. Haec quum ita natura distincta sint, ex utro tandem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus? An vetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata? An (quod secundum est) ab decemviris ad condenda jura creatis in duodecim tabulis scripta? Sine qua quum majores nostri non existimarint decus matronale*[p]) *servari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus? Quis igitur nescit, novam istam legem esse,* Q. *Fabio et*[q]) *Ti. Sempronio consulibus viginti annis ante latam? sine qua quum per tot annos matronae optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? Nam si ista lex ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem, verendum foret, ne abrogata incitaret: cur sit autem lata, ipsum indicavit tempus. Hannibal in Italia erat victor ad*

p) *matronale decus* Gron. Crev. q) *et* del. Gron. Crev.

ad Cannas: jam Tarentum, jam Arpos, jam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur: defecerant socii: non milites in supplementum, non socios navales ad classem tuendam, non pecuniam in aerario habebamus: servi, quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur: in eamdem diem pecuniae, frumentum et cetera, quae belli usus postulabant, praebenda publicani se conducturos professi erant: servos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: aurum et argentum omne, ab senatoribus ejus rei initio orto, in publicum conferebamus: viduae et pupilli pecunias suas in aerarium deferebant: cautum erat, quo ne plus auri et argenti facti, quo ne plus signati argenti et aeris domi haberemus. Tali tempore in luxuria et ornatu matronae occupatae erant, ut ad eam coërcendam lex Oppia desiderata sit? quum, quia Cereris sacrificium, lugentibus omnibus matronis, intermissum erat, senatus finiri luctum triginta diebus jussit. Cui non adparet, inopiam et miseriam civitatis, et ¹) quia omnium privatorum pecuniae in usum publicum vertendae erant, istam legem scripsisse, tamdiu mansuram, quamdiu caussa scribendae legis mansisset? Nam si, quae tunc temporis caussa aut decrevit senatus, aut populus jussit, in perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica praesenti pecunia locamus? cur servi, qui militent, non emuntur? cur privati non damus remiges, sicut tunc dedimus?

VII. *Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum reipublicae sentient: ad conjuges tantum nostras pacis et tranquillitatis publicae fructus non perveniet? Purpura viri utemur, praetextati in magistratibus, in sacerdotiis; liberi nostri praetextis purpura togis utentur; magistratibus in coloniis municipiisque, hic Romae infimo generi magistris vicorum togae praetextae habendae jus permittemus; nec id ut vivi solum ha-*

¹) et del. Gron. Cre.

habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui: feminis dumtaxat purpurae usum interdicemus? et, quum tibi viro liceat purpura in veste stragula uti, matrem familiae tuam purpureum amiculum habere non sines? et equus tuus speciosius instratus erit, quam uxor vestita? Sed in purpura, quae teritur, absumitur, injustam quidem, sed aliquam tamen, caussam tenacitatis video: in auro vero, in quo praeter manus pretium nihil intertrimenti fit, quae malignitas est? praesidium potius in eo est et ad privatos, et ad publicos [s]) usus, sicut experti estis. Nullam aemulationem inter se singularum, quando nulla haberet, esse ajebat. At, Hercule, universis dolor et indignatio est, quum sociorum Latini nominis uxoribus vident ea concessa ornamenta, quae sibi ademta sint; quum insignes eas esse auro et purpura; quum illas vehi per urbem, se pedibus sequi: tamquam in illarum civitatibus, non in sua, imperium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset: quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona, aut spolia bellica his contingere possunt. Munditiae, et ornatus, et cultus, haec feminarum insignia sunt: his gaudent et gloriantur; hunc mundum muliebrem adpellarunt majores nostri. Quid aliud in luctu, quam purpuram atque aurum deponunt? quid, quum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiores ornatus [t]), adjiciunt? Scilicet, si legem Oppiam abrogaveritis, non vestri arbitrii erit, si quid ejus vetare volueritis, quod nunc lex vetat. minus filiae, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Numquam, salvis suis, exuitur servitus muliebris: et ipsae libertatem, quam viduitas et orbitas facit, detestantur. In vestro arbitrio suum ornatum, quam in legis, malunt esse. Et vos in manu et tutela, non

s) *et ad publicos et ad privatos usus, sicuti* Gron. Crev.

t) *excellentiorem ornatum* Gron. Crev.

non in servitio, debetis habere eas; et malle patres vos aut viros, quam dominos, dici. Invidiosis nominibus utebatur modo consul, seditionem muliebrem et secessionem adpellando. Id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati est, quodcumque vos censueritis. quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis.

VIII. Haec quum contra legem proque lege dicta essent, aliquanto major frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes tribunorum januas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant; nec ante absiiterunt, quam remissa intercessio ab tribunis esset. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. anno vigesimo post abrogata est, quam lata. M. Porcius consul, postquam abrogata est Oppia lex, extemplo viginti quinque navibus longis (quinque sociorum erant) ad u) Lunae portum profectus, eodem exercitu convenire jusso, et, edicto per oram maritimam misso, navibus omnis generis contractis, ab Luna proficiscens edixit, ut ad portum Pyrenaei sequerentur. inde se frequenti classe ad hostes iturum. Praetervecti Ligustinos montes sinumque Gallicum, ad diem, quam edixerat, convenerunt. inde Rhodam ventum, et praesidium Hispanorum, quod in castello erat, vi dejectum. Ab Rhoda secundo vento Emporias perventum. ibi copiae omnes, praeter socios navales, in terram expositae.

IX. Jam tunc Emporiae duo oppida erant muro divisa. Unum Graeci habebant, a Phocaea, unde et Massilienses, oriundi: alterum Hispani. sed Graecum oppidum in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat: Hispanis retractior a mari trium millium passuum in circuitu murus erat. Tertium genus, Romani coloni ab Divo Caesare, post devictos Pompeji liberos, adjecti. nunc in corpus unum con-

u) *longis, quarum quinque sociorum erant, ad* Gron. Crev.

confusi omnes; Hispanis prius, postremo et Graecis in civitatem Romanam adscitis. Miraretur, qui tum cerneret, aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam ferae et bellicosae genti, objectos quae res eos tutaretur. disciplina erat custos infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet. Partem muri versam in agros egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta inposita: cujus assiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat. nocte pars tertia civium in muris excubabant: neque moris tantum aut legis caussa, sed, quanta si hostis ad portas esset, et servabant vigilias, et circumibant, cura. Hispanum neminem in urbem recipiebant. ne ipsi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus. porta ad Hispanorum oppidum versa numquam nisi frequentes, pars tertia fere, cujus proxima nocte vigiliae in muris fuerant, egrediebantur. Caussa exeundi haec erat: commercio eorum Hispani, inprudentes maris, gaudebant: mercarique et ipsi ea, quae externa navibus inveherentur, et agrorum exigere fructus, volebant. hujus mutui usus desiderium, ut Hispana urbs Graecis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod sub umbra Romanae amicitiae latebant: quam sicut minoribus viribus, quam Massilienses, pari colebant fide. tunc quoque consulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, ubi et quantae hostium copiae essent; ut ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumsit. Id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis haberent. itaque, redemtoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimissis, *Bellum*, inquit, *se ipsum alet*. Profectus ab Emporiis agros hostium urit vastatque: omnia fuga et terrore complet.

X. Eodem tempore M. Helvio, decedenti ex ulteriore Hispania cum praesidio sex millium, dato ab Ap. Claudio praetore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi

obcurrerunt. Viginti millia armatorum fuisse, Valerius scribit; duodecim millia ex iis caesa, oppidum Illiturgi receptum, et puberes omnes interfectos. Inde ad castra Catonis Helvius pervenit. et, quia tuta jam ab hostibus regio erat, praesidio in ulteriorem Hispaniam remisso, Romam est profectus, et ob rem feliciter gestam ovans urbem est ingressus. Argenti infecti tulit in aerarium quatuordecim millia pondo septingenta triginta duo: et signati bigatorum septemdecim millia viginti tria: et Oscensis argenti [v]) centum viginti millia quadringentos triginta octo. Caussa triumphi negandi senatui fuit, quod alieno auspicio et in aliena provincia pugnasset. Ceterum biennio post redierat, quum, provincia successori Q. Minucio tradita, annum insequentem retentus ibi longo et gravi morbo fuisset. Itaque duobus modo mensibus ante Helvius ovans urbem est ingressus, quam successor ejus Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta, bigatorum septuaginta octo millia, et Oscensis argenti ducenti septuaginta octo millia.

XI. In Hispania interim consul haud procul Emporiis castra habebat. Eo legati tres ab Illergetum regulo Bilistage, in quibus unus filius erat, venerunt, querentes, *castella sua obpugnari, nec spem ullam esse resistendi, nisi praesidio Romanus miles esset. Tria* [x]) *millia militum satis esse: nec hostes, si tanta manus venisset, mansuros.* Ad ea consul, *Moveri quidem se* [y]) *vel periculo eorum, vel metu*, dicere: *sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, ut, quum magna vis hostium haud procul absit, cum qua mox* [z]) *signis conlatis dimicandum sibi in dies exspectet, dividendo exercitum minuere tuto vires posset.* Legati, ubi haec audierunt, flentes ad genua consulis provolvuntur. Orant, *Ne se in rebus tam trepi-*

v) *argenti viginti millia quadringenta triginta octo* Gron. Crev.

x) *praesidium Romani misissent. Quina millia* Gron. Crev.

y) *se* del. Gron.

z) *cum qua mox* leg. *et quam mox* Crev.

trepidis deserat. Quo enim se, repulsos ab Romanis, ituros? Nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. Potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si conjurare cum ceteris voluissent. nullis minis, nullis terriculis se motos, sperantes satis opis et auxilii sibi in Romanis esse. Id si nullum sit, si sibi a consule negetur, Deos hominesque se testes facere, invitos et coactos se, ne eadem, quae Saguntini passi sint, [a]) *patiantur, defecturos: et cum ceteris potius Hispanis, quam solos, perituros esse.*

XII. Et illo quidem die sic sine responso dimissi. Consulem nocte, quae insecuta est, anceps cura agitare: nolle deserere socios, nolle minuere exercitum; quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum adferre posset. Stat sententia, non minuere copias, ne quid interim hostes inferant ignominiae: sociis spem pro re ostendendam censet. Saepe vana pro veris, maxime in bello, valuisse: et credentem se aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipsa fiducia, et sperando atque audendo servatum. Postero die legatis respondit, *Quamquam vereatur, ne suas vires, aliis eas commodando, minuat; tamen illorum se temporis ac periculi magis, quam sui, rationem habere.* Denunciari militum parti tertiae ex omnibus cohortibus jubet, ut cibum, quem in naves inponant, mature coquant: navesque in diem tertium expediri jussit. Duos ex legatis Bilistagi atque Ilergetibus nunciare ea jubet; filium reguli comiter habendo, et muneribus apud se retinet. Legati non ante profecti, quam inpositos in naves milites viderunt: id pro haud dubio jam nunciantes, non suos modo, sed etiam hostes, fama Romani auxilii adventantis impleverunt.

XIII. Consul, ubi satis, quod in speciem fuit, ostentatum est, revocari ex navibus milites jubet. ipse, quum jam id tempus anni adpeteret, quo geri res possent, castra

stra

a) *sunt* Gron. Crev.

stra hiberna tria millia b) passuum ab Emporiis posuit. inde per occasiones, nunc hac parte, nunc illa, modico praesidio castris relicto, praedatum milites in hostium agros educebat. Nocte ferme proficiscebantur, ut et quam longissime a castris procederent, et inopinatos c) opprimerent. Et exercebat ea res novos milites, et hostium magna vis excipiebatur: nec jam egredi extra munimenta castellorum audebant. Ubi satis admodum et suorum et hostium animos est expertus, convocari tribunos, praefectosque, et equites omnes, et centuriones jussit. *Tempus*, inquit, *quod saepe optastis, venit, quo vobis potestas fieret virtutem vestram ostendendi. Adhuc praedonum magis, quam bellantium, militastis more: nunc justa pugna hostes cum hostibus conseretis manum.* d) *non agros inde populari, sed urbium opes exhaurire* e) *licebit. Patres nostri, quum Hispania Karthaginiensium, et imperatores ibi et exercitus essent, ipsi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent; tamen addere hoc in foedere voluerunt, Ut imperii sui Iberus fluvius esset finis. Nunc, quum duo praetores, quum consul, quum tres exercitus Romani Hispaniam obtineant, Karthaginiensium jam prope decem annis nemo in his provinciis sit, imperium nobis citra Iberum amissum est. Hoc armis et virtute recuperetis oportet: et nationem, rebellantem magis temere, quam constanter bellantem, jugum, quo se exuit, accipere rursus cogatis.* In hunc modum maxime adhortatus pronunciat, se nocte ad castra hostium ducturum. ita ad corpora curanda dimissi.

XIV. Nocte media, f) quum auspicio operam dedisset, profectus, ut locum, quem vellet, priusquam hostes sentirent, caperet, praeter castra hostium circumducit, et prima luce, acie instructa, sub ipsum vallum

tres

b) *tria millia* l. *mille* Gron. Crev.
c) *inopinantes* Gron. Crev.
d) *manus* Gron. Crev.
e) *haurire* Gron. Crev.
f) *Media nocte* Gron. Crev.

tres cohortes mittit. Mirantes barbari ab tergo adparuiſſe Romanum, diſcurrere ipſi ad arma. Interim conſul apud ſuos, *Nuſquam, niſi in virtute, ſpes eſt, milites*, inquit, *et ego ſedulo, ne eſſet, feci. inter caſtra noſtra et nos medii hoſtes. ab tergo hoſtium ager eſt. quod pulcherrimum, idem tutiſſimum eſt, in virtute ſpem poſitam habere.* Sub haec cohortes recipi jubet, ut barbaros ſimulatione fugae eliceret. Id, quod crediderat, evenit. pertimuiſſe et cedere rati Romanos, porta erumpunt: et, quantum inter caſtra ſua et hoſtium aciem relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie inſtruenda, conſul, jam paratis ordinatiſque omnibus, incompoſitos adgreditur. equites primos ab utroque cornu in pugnam educit, ſed in dextro extemplo pulſi, cedenteſque trepidi etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi vidit conſul, duas cohortes delectas ab dextro latere hoſtium circumduci jubet, et ab tergo ſe oſtendere, priuſquam concurrerent peditum acies. is terror objectus hoſti rem, metu Romanorum equitum inclinatam, aequavit. tamen adeo turbati erant dexterae alae equites pediteſque, ut quoſdam conſul manu ipſe reprehenderit, et adverſos in hoſtem verterit. [g]) ita, et quamdiu miſſilibus pugnatum eſt, anceps pugna erat: et jam ab [h]) dextra parte, unde terror et fuga coeperat, aegre Romanus reſtabat. Ab [i]) ſiniſtro cornu et ab fronte urguebantur barbari, et cohortes ab tergo inſtantes pavidi reſpiciebant. Ut, emiſſis ſoliferreis falaricisque, gladios ſtrinxerunt, tum velut redintegrata eſt pugna, non caecis ictibus procul ex inproviſo vulnerabantur: ſed, pede conlato, tota in virtute ac viribus ſpes erat.

XV. Feſſos jam ſuos conſul, ex ſecunda acie ſubſidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit. nova acies facta. integri recentibus telis fatigatos adorti hoſtes primum acri inpetu, velut cuneo, perculerunt: deinde diſſi-

g) *et adverſos i. h. v.* leg. *verteritque in hoſtem* Crev.

h) *a* Gron. Crev.

i) *a* Gron. Crev.

diſſipatos in fugam averterunt: effuſoque per agros curſu, caſtra repetebantur. Ubi omnia fuga completa vidit Cato, ipſe ad ſecundam legionem, quae in ſubſidio poſita erat, equo revehitur: et ſigna prae ſe ferri, plenoque gradu ad caſtra hoſtium obpugnanda ſuccedere jubet. ſi quis extra ordinem avidius procurrit, et ipſe interequitans ſparo percutit, et tribunos centurioneſque caſtigare jubet. Jam caſtra hoſtium obpugnabantur: ſaxiſque, et ſudibus, et omni genere telorum ſubmovebantur a vallo Romani. ubi recens admota legio eſt, tum et obpugnantibus animus crevit, et infenſius hoſtes pro vallo pugnabant. Conſul omnia oculis perluſtrat, ut, qua minima vi reſtatur, k) ea parte inrumpat. ad ſiniſtram portam infrequentes videt: eo ſecundae legionis principes haſtatoſque inducit. Non ſuſtinuit inpetum eorum ſtatio, quae portae adpoſita l) erat, et ceteri, poſtquam intra vallum hoſtes vident, ipſis caſtris exuti, ſigna armaque abjiciunt. caeduntur in portis, ſuomet ipſi agmine in arto haerentes: ſecundani terga hoſtium caedunt, ceteri caſtra diripiunt. Valerius Antias ſupra quadraginta millia hoſtium caeſa eo die ſcribit. Cato ipſe, haud ſane detractator m) laudum ſuarum, multos caeſos ait; numerum non adſcribit.

XVI. Tria eo die laudabilia feciſſe putatur. unum, quod, circumducto exercitu, procul navibus ſuis caſtriſque, ubi ſpem niſi in virtute haberent, inter medios hoſtes proelium commiſit: alterum, quod cohortes ab tergo hoſtibus objecit: tertium, quod ſecundam legionem, ceteris omnibus effuſis ad ſequendos hoſtes, pleno gradu ſub ſignis compoſitam inſtructamque ſubire ad portam caſtrorum juſſit. Nihil deinde a victoria ceſſatum. quum, receptui ſigno dato, ſuos ſpoliis onuſtos in caſtra reduxiſſet, paucis horis noctis ad quietem datis, ad praedandum in agros duxit. Effuſius, ut ſparſis hoſtibus

k) *reſiſtitur* Gron.
l) *oppoſita* Gron. Crev.
m) *detrectator* Gron. Crev.

bus fuga, praedati sunt. quae res non minus, quam pugna pridie adversa. Emporitanos Hispanos adcolasque eorum in deditionem compulit. multi et aliarum civitatium, qui Emporias perfugerant, dediderunt se. quos omnes, adpellatos benigne, vinoque et cibo curatos, domos dimisit. Confestim inde castra movit: et, quacumque incedebat agmen, legati dedentium civitates suas obcurrebant. et quum Tarraconem venit, jam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat, captivique et Romani, et socium ac Latini nominis, variis casibus in Hispania obpressi, donum consuli a barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, consulem in Turdetaniam exercitum ducturum, et ad devios montanos profecturum etiam falso perlatum est. Ad hunc vanum et sine auctore ullo rumorem, Bergistanorum civitatis septem castella defecerunt. eos, deducto exercitu, consul sine memorando proelio in potestatem redegit. Haud ita multo post iidem, regresso Tarraconem consule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum subacti: sed non eadem venia victis fuit. sub corona veniere omnes, ne saepius pacem sollicitarent.

XVII. Interim P. Manlius praetor, exercitu vetere a Q. Minucio, cui successerat, accepto, adjuncto et Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hispania vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiscitur. Omnium Hispanorum maxime inbelles habentur Turdetani. freti tamen multitudine sua obviam ierunt agmini Romano. Eques inmissus turbavit extemplo aciem eorum. pedestre proelium nullius ferme certaminis fuit. milites veteres, periti hostium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamen ea pugna debellatum est. decem millia Celtiberum mercede Turduli conducunt, alienisque armis parabant bellum. Consul interim, rebellione Bergistanorum ictus, ceteras quoque civitates ratus per occasionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hispanis ademit. quam rem adeo aegre passi, ut multi mortem

sibimet

sibimet ipsi [n]) consciscerent: ferox genus, nullam vitam rati sine armis esse. Quod ubi consuli renunciatum est, senatores omnium civitatium ad se vocari jussit, atque iis, *Non nostra*, inquit, *magis*, *quam vestra*, *refert*, *vos non rebellare: siquidem id majore Hispanorum malo*, *quam exercitus Romani labore*, *semper adhuc factum est. Id ut ne fiat*, *uno modo arbitror caveri posse*, *si effectum erit*, *ne possitis rebellare. Volo id quam mollissima via consequi. vos quoque in ea re consilio me adjuvate. nullum libentius sequar*, *quam quod vosmet ipsi adtuleritis.* Tacentibus spatium se ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. quum revocati secundo quoque concilio tacuissent, uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectos, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segesticam tantum, gravem atque opulentam civitatem, vineis et pluteis cepit.

XVIII. Eo majorem habebat difficultatem in subigendis hostibus, quam qui primi venerunt [o]) in Hispaniam; quod ad illos taedio imperii Karthaginiensium Hispani deficiebant; huic ex usurpata libertate in servitutem velut adserendi erant: et ita mota omnia accepit, ut alii in armis essent, alii obsidione ad defectionem cogerentur: nec, nisi in tempore subventum foret, ultra sustentaturi fuerint. Sed in consule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per se adiret atque ageret: nec cogitaret modo imperaretque, quae in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret; nec in quemquam omnium gravius severiusque, quam in semet ipsum, imperium exerceret; parsimonia, et vigiliis, et labore cum ultimis militum certaret; nec quidquam in exercitu suo praecipui, praeter honorem atque imperium, haberet.

XIX. Difficilius bellum in Turdetania praetori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hostibus, sicut ante dictum

n) *sibimetipsis* Gron. Crev. o) *venerant* Gron. Crev.

dictum est, faciebant. itaque eo consul, arcessitus literis praetoris, legiones duxit. Ubi eo venit, (castra separatim Celtiberi et Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo levia proelia, incursantes in stationes eorum, Romani facere; semperque victores ex quamvis temere coepto certamine abire. Ad Celtiberos in conloquium tribunos militum ire consul, atque iis trium conditionum electionem ferre, jubet. Primam, si transire ad Romanos velint, et duplex stipendium accipere, quam quantum a Turdetanis pepigissent: alteram, si domos abire, publica fide accepta, nihil eam rem noxae futuram, quod hostibus se Romanorum junxissent: tertiam, si utique bellum placeat, diem locumque constituant, ubi secum armis decernant. A Celtiberis dies ad consultandum petita. concilium inmixtis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quidquam potuit. Quum incertum, bellum an pax cum Celtiberis esset, commeatus tamen, haud secus quam in pace, ex agris castellisque hostium Romani portabant: dein saepe munimenta eorum, velut communi pacto commercio privatis induciis, ingredientes. Consul ubi hostes ad pugnam elicere nequit, primum praedatum sub signis aliquot expeditas cohortes in agrum integrae regionis ducit: deinde audito, Seguntiae Celtiberum omnes sarcinas inpedimentaque relicta, eo pergit ducere ad obpugnandum. Postquam nulla moventur re, persoluto stipendio, non suis modo, sed etiam praetoris militibus, relictoque omni exercitu in castris praetoriis, ipse cum septem cohortibus ad Iberum est regressus.

XX. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. defecere ad eum Sedetani, Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deviam et silvestrem gentem, quum insita feritas continebat in armis, tum conscientia, dum consul exercitusque Turdulo bello est occupatus, depopulatorum subitis incursionibus sociorum. Igitur ad oppidum eorum obpugnandum consul ducit, non Romanas modo

 cohor-

cohortes, sed juventutem etiam merito infensorum iis sociorum. Oppidum longum, in latitudinem haudquaquam tantumdem patens, habebant. quadringentos inde ferme passus constituit signa. Ibi delectarum cohortium stationem relinquens, praecepit eis, ne se ex eo loco ante moverent, quam ipse ad eos venisset. ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Suessetanae juventutis habebat. eos ad murum obpugnandum subire jubet. Quorum ubi arma signaque Lacetani cognovere; memores, quam saepe in agro eorum inpune persultassent, quoties ipsos signis conlatis fudissent fugassentque; patefacta repente porta, universi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum inpetum, Suessetani tulere: quod postquam, sicut futurum ratus erat, consul fieri etiam vidit; equo citato subter murum hostium ad cohortes advehitur: atque eas adreptas, effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, qua silentium ac solitudo erat, in urbem inducit: priusque omnia cepit, quam se reciperent Lacetani. mox ipsos, nihil praeter arma habentes, in deditionem accepit.

XXI. Confestim inde victor ad Vergium castrum ducit. receptaculum id maxime praedonum erat: et inde incursiones in agros pacatos provinciae ejus fiebant. Transfugit inde ad consulem princeps Vergestanus, et purgare se ac populares coepit; *non esse in manu ipsis rempublicam. praedones receptos totum suae potestatis id castrum fecisse.* Consul eum domum redire, conficta aliqua probabili, cur abfuisset, caussa, jussit. *Quum se muros subisse cerneret, intentosque praedones ad tuenda moenia esse; tum uti cum suae factionis hominibus meminisset arcem occupare.* Id, uti praeceperat, factum. Repente anceps terror, hinc muros adscendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumvasit. Hujus potitus loci consul eos, qui arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis, suaque habere jussit: Vergestanos ceteros,

teros, quaeſtori, ut venderet, imperavit: de praedonibus ſupplicium ſumſit. Pacata provincia, vectigalia magna inſtituit ex ferrariis argentariiſque; quibus tum inſtitutis, locupletior in dies provincia fuit. Ob has res geſtas in Hiſpania ſupplicationem in triduum Patres decreverunt.

XXII. Eadem aeſtate alter conſul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Bojorum manu propter Litanam ſilvam, ſignis conlatis, ſecundo proelio conflixit. Octo millia Gallorum caeſa traduntur: ceteri, omiſſo bello, in vicos ſuos atque agros dilapſi. Conſul reliquum aeſtatis circa Padum Placentiae et Cremonae exercitum habuit, reſtituitque, quae in iis oppidis bello diruta fuerant. Quum hic ſtatus rerum in Italia Hiſpaniaque eſſet, T. Quinctio, in Graecia ita hibernis actis, ut, exceptis Aetolis, quibus nec pro ſpe victoriae praemia contigerant, nec diu quies placere poterat, univerſa Graecia, ſimul pacis libertatiſque perfruens bonis, egregie ſtatu ſuo gauderet, nec magis in bello virtutem Romani ducis, quam in victoria temperantiam juſtitiamque et moderationem miraretur, ſenatuſconſultum, quo bellum adverſus Nabin Lacedaemonium decretum erat, adfertur. Quo lecto, Quinctius, conventu Corinthum omnium ſociarum civitatium legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne Aetoli quidem abeſſent, tali oratione eſt uſus: *Bellum adverſus Philippum non magis communi animo conſilioque Romani et Graeci geſſerunt, quam utrique ſuas cauſſas belli habuerunt. Nam et Romanorum amicitiam, nunc Karthaginienſes hoſtes eorum juvando, nunc hic ſociis noſtris obpugnandis, violaverat; et in vos talis fuit, ut nobis, etiamſi noſtrarum obliviſceremur injuriarum, veſtrae injuriae ſatis digna cauſſa belli fuerint. Hodierna conſultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad vos, utrum Argos, ſicut ſcitis ipſi, ab Nabide occupatos pati velitis ſub ditione ejus eſſe: an aequum cen-*

featis, nobilissimam vetustissimamque civitatem, in media Graecia sitam, repeti in libertatem, et eodem statu, quo ceteras urbes Peloponnesi et Graeciae, esse. Haec consultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos est; Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberatae Graeciae, unius civitatis servitus, non plenam, nec integram gloriam esse sinit. Ceterum si vos nec cura ejus civitatis, nec exemplum, nec periculum movet, ne serpat latius contagio ejus mali; nos aequi bonique facimus. De hac re vos consulo! staturus eo, quod plures censueritis.

XXIII. Post orationem Romani imperatoris, per censeri aliorum sententiae coeptae sunt. Quum legatus Atheniensium, quantum poterat gratiis agendis, Romanorum in Graeciam merita extulisset, *inploratos auxilium, adversus Philippum tulisse opem; non rogatos, ultro adversus tyrannum Nabin offerre auxilium;* indignatusque esset, *haec tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium; quum fateri potius praeteritorum gratiam deberent;* adparebat incessi Aetolos. Igitur Alexander princeps gentis, invectus primum in Athenienses, libertatis quondam duces et auctores, adsentationis propriae gratia communem caussam prodentes p); questus deinde, *Achaeos, Philippo quondam milites, postremum ab inclinata ejus fortuna transfugas, et Corinthum recepisse, et id agere, ut Argos habeant: Aetolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in foedere suas urbes agrosque fore devicto Philippo, fraudari Echino et Pharsalo;* insimulavit fraudis Romanos: *Quod, vano titulo libertatis ostentato, Chalcidem et Demetriadem praesidiis tenerent; qui Philippo, cunctanti deducere inde praesidia, objicere semper soliti sunt, numquam, donec Demetrias, Chalcisque, et Corinthus tenerentur, liberam Graeciam fore: postremo, quia q) remanendi in Graecia retinendique*

p) *qui libertatis — — proderent* Gron. Crev. q) *qui* Gron. Crev.

que exercitus Argos et Nabin caussam facerent. Deportarent legiones in Italiam. Aetolos polliceri, aut conditionibus et voluntate sua Nabin praesidium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos in potestate consentientis Graeciae esse.

XXIV. Hac vaniloquentia primum Aristaenum praetorem Achaeorum excitavit. *Ne istuc*, inquit, *Jupiter optimus maximus sirit, Junoque regina, cujus in tutela Argi sunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacedaemonium et latrones Aetolos praemium sit posita, in eo discrimine, ut miserius a nobis recipiatur, quam ab illo capta est. Mare interjectum ab istis praedonibus non tuetur nos, T. Quincti. Quid, si in media Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est? Linguam tantum Graecorum habent, sicut speciem hominum. Moribus ritibusque efferatioribus, quam ulli barbari, inmanes belluae vivunt. Itaque vos rogamus, Romani, ut et ab Nabide Argos recuperetis, et ita res Graeciae constituatis, ut ab latrocinio quoque Aetolorum satis pacata haec relinquatis.* Romanus, cunctis undique increpantibus Aetolos, *responsurum se fuisse iis*, dixit, *nisi ita infensos omnes in eos videret, ut sedandi potius, quam irritandi, essent. Contentum itaque opinione ea, quae de Romanis Aetolisque esset, referre se*, dixit, *quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achaeis Argos?* Quum omnes bellum decressent; auxilia ut pro viribus suis quaeque civitates mitterent, est hortatus. Ad Aetolos legatum etiam misit: magis ut nudaret animos, id quod evenit, quam spe inpetrari posse.

XXV. Tribunis militum, ut exercitum ab Elatia arcesserent, imperavit. Per eosdem dies et Antiochi legatis, de societate agentibus, respondit, *Nihil se, absentibus decem legatis, sententiae habere. Romam eundum ad senatum iis esse.* Ipse copias adductas ab Elatia ducere Argos pergit; atque ei circa Cleonas Aristaenus praetor, cum decem millibus Achaeorum, equitibus mil-

 le,

le, obcurrit: et haud procul inde, junctis exercitibus, posuerunt castra. Postero die in campum Argivorum descenderunt, et quatuor ferme millia ab Argis locum castris capiunt. Praefectus praesidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni, et uxoris ejus frater: qui sub adventum Romanorum et utrasque arces, (nam duas habent Argi) et loca alia, quae aut opportuna, aut suspecta erant, validis praesidiis firmavit. sed inter agenda haec pavorem injectum adventu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat: et ad externum terrorem intestina etiam seditio accessit. Damocles erat Argivus, adolescens majoris animi, quam consilii: qui primo, jurejurando interposito, de praesidio expellendo cum idoneis conlocutus, dum vires adjicere conjurationi studet, incautior fidei aestimator fuit. Conloquentem eum cum suis satelles a praefecto missus quum arcesseret, sensit proditum consilium esse; hortatusque conjuratos, qui aderant, ut potius, quam extorti morerentur, arma secum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitans, ut, qui salvam rempublicam vellent, auctorem et ducem se libertatis sequerentur. Haud sane movit quemquam, quia nihil usquam spei propinquae, nedum satis firmi praesidii, cernebant. Haec vociferantem eum Lacedaemonii, circumventum cum suis, interfecerunt. comprehensi deinde quidam et alii. ex iis occisi plures, pauci in custodiam conjecti. multi proxima nocte, funibus per murum demissi, ad Romanos transfugerunt.

XXVI. Quinctius, adfirmantibus iis, si ad portas Romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse, et, si propius castra admoverentur, non quieturos Argivos, misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnasium id est minus trecentos passus ab urbe) cum erumpentibus a porta Lacedaemoniis proelium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem. et castra eo ipso loco,

ubi

ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. Diem inde unum in speculis fuit, si quid novi motus oriretur. postquam obpressam metu civitatem vidit, advocat concilium de obpugnandis Argis. Omnium principum Graeciae, praeter Aristaenum, eadem sententia erat; quum caussa belli non alia esset, inde potissimum ordiundi bellum. Quinctio id nequaquam placebat, sed Aristaenum, contra omnium consensum differentem, cum haud dubia adprobatione audivit. et ipse adjecit, *quum pro Argivis adversus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conveniens esse, quam omisso hoste Argos obpugnari? Se vero caput belli Lacedaemonem et tyrannum petiturum.* Et, dimisso concilio, frumentatum expeditas cohortes misit. Quod maturi erat circa, demessum et convectum est. viride, ne hostes mox haberent, protritum et corruptum. Castra deinde movit, et, Parthenio superato monte, praeter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra. ibi, priusquam hostium intraret agrum, sociorum auxilia exspectavit. Venerunt Macedones a Philippo mille quingenti, et Thessalorum equites quadringenti. nec jam auxilia, quorum adfatim erat, sed commeatus finitimis urbibus imperati morabantur Romanum. Navales quoque magnae copiae conveniebant. Jam ab Leucade L. Quinctius quadraginta navibus venerat: jam Rhodiae decem et octo tectae naves, jam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum decem tectis navibus, triginta lembis, mixtisque aliis minoris formae navigiis. ipsorum quoque Lacedaemoniorum exsules permulti, tyrannorum injuria pulsi, spe recuperandae patriae in castra Romana convenerant. Multi autem erant, jam per aliquot aetates, ex quo tyranni tenebant Lacedaemonem, alii ab aliis pulsi. Princeps erat exsulum Agesipolis, cujus jure gentis regnum Lacedaemone erat, pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedaemone fuit.

XXVII. Quum terra marique tantum belli circumstaret tyrannum, et prope nulla ſpes eſſet vere ſuas hoſtiumque aeſtimanti vires [r]), non tamen omiſit bellum: ſed et a Creta mille delectos juventutis eorum excivit, quum mille jam haberet: et tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum caſtellanis agreſtibus in armis habuit: et foſſa valloque urbem communivit. et, ne quid inteſtini motus oriretur, metu et acerbitate poenarum tenebat animos, quoniam, ut ſalvum vellent tyrannum, ſperare non poterat. Quum ſuſpectos quoſdam civium haberet, eductis in campum omnibus copiis, (Dromon ipſi vocant) poſitis armis, ad concionem vocari juſſit Lacedaemonios, atque eorum concioni ſatellites armatos circumdedit. et pauca praefatus, *Cur ſibi omnia timenti caventique ignoſcendum in tali tempore foret: et ipſorum referre, ſi quos ſuſpectos ſtatus praeſens rerum faceret, prohiberi potius, ne quid moliri poſſint, quam puniri molientes. Itaque quoſdam ſe in cuſtodia habiturum, donec ea, quae inſtet, tempeſtas praetereat. Hoſtibus repulſis, (a quibus, ſi modo proditio inteſtina ſatis caveatur, minus periculi eſſe) extemplo eos emiſſurum.* Sub haec citari nomina octoginta ferme principum juventutis juſſit: atque eos, ut quiſque ad nomen reſponderat, in cuſtodiam tradidit: nocte inſequenti omnes interfecti. Ilotarum deinde quidam, (hi ſunt jam inde antiquitus caſtellani, agreſte genus) transfugere voluiſſe inſimulati, per omnes vicos ſub verberibus acti necantur, hoc terrore obſtupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum conſiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem ſe ratus, ſi dimicare acie vellet; et urbem relinquere, tam ſuſpenſis et incertis omnium animis, metuens.

XXVIII. Quinctius, ſatis jam omnibus paratis, profectus ab ſtativis, die altero ad Sellaſiam ſuper Oenunta fluvium pervenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex,

r) *eſſet vires ſuas hoſtiumque aeſtimanti non &c.* Gron. Crev.

rex, cum Cleomene, Lacedaemoniorum tyranno, ſignis conlatis dimicaſſe dicebatur. inde, quum audiſſet adſcenſum [a]) difficilis et artae viae eſſe, brevi per montes circuitu praemiſſis, qui munirent viam, lato ſatis et patenti limite ad Eurotam amnem, ſub ipſis prope fluentem moenibus, pervenit. ubi caſtra metantes Romanos Quinctiumque ipſum, cum equitibus atque expeditis praegreſſum, auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum conjecerunt, nihil tale exſpectantes, quia nemo his obvius toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro tranſierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, quum in ſe cuique minimum fiduciae eſſet, trepidatum eſt. tandem ſigna legionum ſupervenerunt: et, quum primi agminis cohortes inductae in proelium eſſent, qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulſi ſunt. Romani, quum tantum a muro receſſiſſent, ut extra ictum teli eſſent, acie directa paullisper ſteterunt. Poſtquam nemo hoſtium contra exibat, redierunt in caſtra. Poſtero die Quinctius prope flumen praeter urbem ſub ipſas Menelaji montis radices ducere copias inſtructas pergit. primae legionariae cohortes ibant: levis armatura et equites agmen cogebant. Nabis intra murum inſtructos paratoſque ſub ſignis habebat mercenarios milites, (in quibus omnis fiducia erat) ut ab tergo hoſtem adgrederetur. poſtquam extremum agmen praeteriit, tum ab oppido, eodem quo pridie eruperant tumultu, pluribus ſimul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat: qui ad id, quod futurum erat, ne inopinatum accideret, praeparatis ſuorum animis, ſigna extemplo convertit, totumque in hoſtem agmen circumegit. Itaque, velut rectae acies concurriſſent, juſtum aliquamdiu proelium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt. quae minus infida ac trepida fuiſſet, ni Achaei locorum prudentes inſtitiſſent. hi et caedem ingentem ediderunt, et diſperſos paſſim

[a]) *eſcenſum* Gron.

ſim fuga pleroſque armis exuerunt. Quinctius prope Amyclas poſuit caſtra. inde, quum perpopulatus omnia circumjecta urbi frequentis et amoeni agri loca eſſet, nullo jam hoſtium porta excedente, movit caſtra ad flumen Eurotam. inde vallem Taygeto ſubjectam agroſque ad mare pertinentes evaſtat.

XXIX. Eodem fere tempore L. Quinctius maritimae orae oppida, partim voluntate, partim metu aut vi, recepit. certior deinde factus, Gythium oppidum omnium maritimarum rerum Lacedaemoniis receptaculum eſſe, nec procul a mari caſtra Romana abeſſe, omnibus id copiis adgredi conſtituit. Erat eo tempore valida urbs, et multitudine civium incolarumque et omni bellico adparatu inſtructa. In tempore Quinctio, rem haud facilem adgredienti, rex Eumenes et claſſis Rhodiorum ſupervenerunt. ingens multitudo navalium ſociorum, e tribus contracta claſſibus, intra paucos dies omnia, quae ad obpugnationem urbis terra marique munitae facienda opera erant, effecit. Jam teſtudinibus admotis murus ſubruebatur: jam arietibus quatiebatur. Itaque una crebris ictibus everſa eſt turris, quodque circa muri erat, caſu ejus proſtratum: et Romani ſimul a portu [t]), unde aditus planior erat, ut diſtenderent ab apertiore loco hoſtes, ſimul per patefactum ruina iter inrumpere conabantur. nec multum abfuit, quin, qua intenderant, penetrarent. ſed tardavit inpetum eorum ſpes objecta dedendae urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas et Gorgopas pari imperio praeerant urbi. Dexagoridas miſerat ad legatum Romanum, traditurum ſe urbem [u]). et quum ad eam rem tempus et ratio conveniſſet, a Gorgopa proditor interficitur. intentiuſque ab uno urbs defendebatur: et difficilior facta obpugnatio erat, ni T. Quinctius cum quatuor millibus delectorum militum ſuperveniſſet. Is quum ſupercilio haud procul diſtantis tumuli ab urbe inſtructam aciem oſtendiſſet, et

ex

t) *porta* Gron. u) *traditurus urbem* Gron. Crev.

ex altera parte L. Quinctius ab operibus suis terra marique instaret; tum vero desperatio Gorgopam quoque coëgit id consilii, quod in altero morte vindicaverat, capere. et pactus, ut abducere inde milites, quos praesidii caussa habebat, liceret, tradidit Quinctio urbem. Priusquam Gythium traderetur, Pythagoras, praefectus Argis relictus [v]), tradita custodia urbis Timocrati Pellenensi, cum mille mercenariis militibus, et duobus millibus Argivorum, Lacedaemonem ad Nabin venit.

XXX. Nabis, sicut primo adventu Romanae classis et traditione oppidorum maritimae orae conterritus erat, sic, parva spe quum adquievisset, Gythio ab suis retento, postquam id quoque traditum Romanis audivit esse, quum ab terra, omnibus circa hostibus [x]), nihil spei esset, a mari quoque toto se interclusum, cedendum fortunae ratus, caduceatorem primum in castra misit ad explorandum, si paterentur legatos ad se mitti. qua inpetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis, quam ut tyranno conloqui cum imperatore liceret [y]). Consilio [z]) advocato, quum omnes dandum conloquium censuissent, dies locusque constituitur. In mediae regionis tumulos, modicis copiis sequentibus, quum venissent, relictis ibi in statione conspecta utrimque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quinctius cum fratre et Eumene rege, et Sosilao Rhodio, et Aristaeno Achaeorum praetore, tribunisque militum paucis descendit.

XXXI. Ibi permisso, ut, seu dicere prius, seu audire mallet, ita coepit tyrannus. *Si ipse per me, T. Quincti, vosque, qui adestis, caussam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, possem; tacitus eventum fortunae meae exspectassem. nunc imperare animo nequivi, quin, priusquam perirem, cur periturus essem, scirem. Et, Hercule, si tales essetis, quales esse Kartha-*

v) *relictis* Gron. Crev. y) *liceat* Gron. Crev.
x) *omnibus circa hostium* Gron. z) *Concilio* Gron.

thaginienses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet; in me quoque vobis quid faceretis minus pensi esse, non mirarer. Nunc, quum vos intueor, Romanos esse video, qui rerum divinarum foedera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis. Quum me ipse respexi, eum esse spero, cui et publice, sicut ceteris Lacedaemoniis, vobiscum vetustissimum foedus sit: et meo nomine privatim amicitia ac societas, nuper Philippi bello renovata. At enim ego eam violavi et everti, quod Argivorum civitatem teneo. Quomodo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defensionem praebet. nam et, ipsis vocantibus ac tradentibus, urbem eam accepi, non occupavi. et accepi, quum Philippi partium, non in vestra societate esset. Tempus autem eo me liberat, quod, quum jam Argos haberem, societas mihi vobiscum convenit: et, ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis praesidium deducerem, pepigistis. At, Hercle, in ea controversia, quae de Argis est, superior sum et aequitate rei, quod non vestram urbem, sed hostium; quod volentem, non vi coactam, accepi; et vestra confessione, quod in conditionibus societatis mihi Argos reliquistis. Ceterum nomen tyranni et facta me a) premunt, quod servos ad libertatem voco, quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum, me, qualiscumque sum, eumdem esse, qui fui, quum tu ipse mecum, T. Quincti, societatem pepigisti. Tum me regem adpellari a vobis memini: nunc tyrannum vocari video. Itaque si ego nomen imperii mutassem, mihi meae inconstantiae; quum vos mutetis, vobis vestrae reddenda ratio est. Quod ad multitudinem servis liberandis auctam, et egentibus divisum agrum adtinet, possum quidem et in hoc me jure temporis tutari. Jam feceram haec, qualiacumque sunt, quum societatem mecum pepigistis, et auxilia in bello adversus b) Philippum accepistis. Sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo vos lae-

a) *me* del. *Gron. Crev.* b) *adversum* Gron. Crev.

laesissem, aut vestram amicitiam violassem? sed illud, me more atque instituto majorum fecisse. Nolite ad vestras leges atque instituta exigere ea, quae Lacedaemone fiunt. Nihil comparare singula necesse est. vos a censu equitem, a censu peditem legitis: et paucos excellere opibus, plebem subjectam esse illis, vultis. Noster legumlator non in paucorum manu rempublicam esse voluit, quem vos senatum adpellatis; nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate: sed per aequationem fortunae ac dignitatis fore credidit, ut multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me peregisse, quam pro patriae sermone brevitatis, fateor. Et breviter peroratum esse potuit; Nihil me, postquam vobiscum amicitiam institui, cur ejus vos poeniteret, commisisse.

XXXII. Ad haec imperator Romanus: *Amicitia et societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope, rege Lacedaemoniorum justo ac legitimo, facta est. Cujus jus tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt Lacedaemone imperium, (quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupaverant) usurparunt; sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. Nam quid minus conveniret, quam eos* c), *qui pro libertate Graeciae adversus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? et tyranno quam, qui umquam, saevissimo et violentissimo in suos? Nobis vero, etiamsi Argos nec cepisses per fraudem, nec teneres, liberantibus omnem Graeciam, Lacedaemon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat atque in leges suas, quarum modo, tamquam aemulus Lycurgi, mentionem fecisti. An, ut ab Jasso et Bargyliis praesidia Philippi deducantur, curae erit nobis? Argos et Lacedaemonem, duas clarissimas urbes, lumina quondam Graeciae, sub pedibus tuis relinquemus; quae titulum nobis liberatae Graeciae servientes deforment? At enim cum Philippo Argivi senserunt. Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris.*

c) nos Gron.

ris. Satis compertum habemus, duorum, aut summum trium in ea re, non civitatis, culpam esse: tam, Hercle, quam in te tuoque praesidio arcessendo accipiendoque in arcem nihil sit publico consilio actum. Thessalos, et Phocenses, et Locrenses, consensu omnium scimus partium Philippi fuisse. tamen quum ceteram liberaverimus Graeciam, quid tandem censes in Argivis, qui insontes publici consilii sint, facturos? Servorum ad libertatem vocatorum, et egentibus hominibus agri divisi crimina tibi objici dicebas. non quidem nec ipsa mediocria: sed quid ista sunt prae iis, quae a te tuisque quotidie alia super alia facinora eduntur? Exhibe liberam concionem vel Argis, vel Lacedaemone, si audire juvat vera dominationis inpotentissimae crimina. Ut omnia alia vetustiora omittam, quam caedem Argis Pythagoras iste gener tuus pene in oculis meis edidit? quam tu ipse, quum jam prope in finibus Lacedaemoniorum essem? Agedum, quos in concione comprehensos, omnibus audientibus civibus tuis, in custodia te habiturum esse pronunciasti, jube vinctos produci ut miseri parentes, quos falso lugent, vivere sciant. At enim [d]*), ut jam ita sint haec, quid ad vos, Romani? Hoc tu dicas liberantibus Graeciam? hoc iis, qui, ut liberare possent, mare trajecerunt, terra marique gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, vestramque amicitiam ac societatem proprie non violavi. Quoties vis te id arguam fecisse? Sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia violatur? Nempe his maxime duabus* [e]*), si socios meos pro hostibus habeas; si cum hostibus te conjungas. Utrum non a te factum est? nam et Messenen, uno atque eodem jure foederis, quo et Lacedaemonem, in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepisti: et cum Philippo, hoste nostro,* non

d) *Enim* Gron. Grev.

e) *Quibus i. rebus a. v. N. h. m. duabus* leg. *Q. i. a. v. N. h. duabus rebus maxime* Gron. *Q. i. rebus a. v. N. h. duabus maxime* Grev.

non societatem solum, sed, si Diis placet, adfinitatem etiam per Philoclem praefectum ejus pepigisti: et bellum adversus [f] *nos gerens mare circa Maleam infestum navibus piraticis fecisti: et plures prope cives Romanos, quam Philippus, cepisti atque occidisti: tutiorque Macedoniae ora, quam promontorium Maleae commeatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. Proinde parce, sis, fidem ac jura societatis jactare; et, omissa populari oratione, tamquam tyrannus et hostis loquere.*

XXXIII. Sub haec Aristaenus nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut, dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret. Referre deinde nominatim tyrannos civitatium finitimarum coepit, qui, deposito imperio, restitutaque libertate suis, non tutam modo, sed etiam honoratam inter cives senectutem egissent. His dictis in vicem auditisque, nox prope diremit conloquium. Postero die Nabis, *Argis se cedere ac deducere praesidium, quando ita Romanis placeret, et captivos et perfugas redditurum*, dixit. *Aliud si quid postularent, scriptum ut ederent*, petiit, *ut deliberare cum amicis posset.* Ita et tyranno ad consultandum tempus datum est: et Quinctius, sociorum etiam principibus adhibitis, habuit consilium. Maximae partis sententia erat: *Perseverandum in bello esse, et tollendum tyrannum. numquam aliter tutam libertatem Graeciae fore. Satius multo fuisse, non moveri bellum adversus eum, quam omitti motum. et ipsum velut comprobata dominatione firmiorem futurum, auctore injusti imperii adsumto populo Romano; et exemplo multos in aliis civitatibus ad insidiandum libertati civium suorum incitaturum.* Ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. videbat enim, compulso intra moenia hoste, nihil praeter obsidionem restare. Eam autem fore diuturnam. *Non enim Gythium, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset, sed Lacedaemonem, validissimam urbem*

f) *adversum* Gron. Crev.

bem viris armisque, obpugnaturos. Unam spem fuisse, si qua admoventibus exercitum dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset. quum signa portis prope inferri cernerent, neminem se movisse. Adjiciebat, *et cum Antiocho infidam pacem, Villium legatum inde redeuntem nunciare: multo majoribus, quam ante, terrestribus navalibusque copiis in Europam eum transisse. Si occupasset obsidio Lacedaemonis exercitum, quibus aliis copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum gesturos?* Haec propalam dicebat: illa tacita suberat cura, ne novus consul Graeciam provinciam sortiretur, et inchoati belli victoria successori tradenda esset.

XXXIV. Quum adversus tendendo nihil moveret socios, simulando se transire in eorum sententiam, omnes in adsensum consilii sui traduxit. *Bene vertat*, inquit, *quando ita placet, obsideamus Lacedaemonem* [g]. *Illud modo ne fallat* [h]) *ceterum, quum res tam lenta, quam ipsi scitis, obpugnatio urbium sit, et obsidentibus prius saepe, quam obsessis, taedium adferat, jam nunc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa Lacedaemonis moenia esse. Quae mora si laborem tantum ac periculum haberet, ut et animis, et corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer vos. Nunc inpensa quoque magna eget in opera, in machinationes, et tormenta, quibus tanta urbs obpugnanda est; in commeatus vobis nobisque* [i]) *in hiemem expediendos. Itaque, ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum ante vestris civitatibus censeo, explorandumque, quid quaeque animi, quid virium habeat. Auxiliorum satis superque habeo: sed, quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. Nihil jam praeter nudum solum ager hostium habet. Ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis.* Haec oratio primum ani-

g) *obsideamus Lacedaemonem, quando ita placet.* Gron. Crev.

h) *Illud modo ne fallat* del. Gron. Crev.

i) *nobis vobisque.* Gron. Crev.

animos omnium ad respicienda cuique domestica mala convertit; segnitiam, invidiam et obtrectationem domi manentium adversus militantes, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato. Versis itaque subito voluntatibus, facere, quod e republica populi Romani sociorumque esse crederet, imperatori permiserunt.

XXXV. Inde Quinctius, adhibitis legatis tantum tribunisque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. *Sex mensium induciae ut essent Nabidi Romanisque, et Eumeni regi, et Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam T. Quinctius et Nabis, ut pax ex auctoritate senatus confirmaretur. Ex qua die scriptae conditiones pacis editae Nabidi forent, ea dies ut induciarum principium esset: et ut ex ea die intra decimum diem ab Argis ceterisque oppidis, quae in Argivorum agris* [k]) *essent, praesidia omnia deducerentur: vacuaque et libera traderentur Romanis. et* [l]) *ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur; et, si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur. Naves, quas civitatibus maritimis ademisset, redderet: neve ipse navem ullam, praeter duos lembos, qui non plus quam sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas et* [m]) *captivos omnibus sociis populi Romani civitatibus redderet, et Messeniis omnia, quae comparerent, quaeque domini cognoscerent. Exsulibus quoque Lacedaemoniis liberos et conjuges restitueret, quae earum viros sequi voluissent: invita ne qua exsulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates suas, aut ad Romanos transissent* [n]), *iis res suae omnes recte redderentur. In Creta insula ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Romanis. Ne quam societatem cum ullo* [o]) *Cretensium aut quoquam alio insti-*

k) *agro* Crev.
l) *et* del. *Gron. Crev.*
m) *et* del. *Gron. Crev.*
n) *transiissent* Gron. Crev.
o) *ulla* Gron.

institueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus, quas ipse restituisset, quaeque se suaque in fidem ac ditionem populi Romani tradidissent, omnia praesidia deduceret: seque ipse suosque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienove agro conderet. Obsides, ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset; filium in his suum: et talenta centum argenti in praesenti, et quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo.

XXXVI. Haec conscripta, castris propius urbem motis, Lacedaemonem mittuntur. nec sane quidquam eorum satis placebat tyranno: nisi quod, praeter spem, reducendorum exsulum mentio nulla facta erat. maxime autem omnium ea res obsendebat, quod et naves, et maritimae civitates ademtae erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram Maleae p) praedatoriis navibus infestam habenti. juventutem praeterea civitatium earum ad supplementum longe optimi generis militum habebat. Has conditiones, quamquam ipse in secreto volutaverat cum amicis, vulgo tamen omnes fama ferebant, vanis, ut ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda, satellitum regiorum ingeniis. Non tam omnia universi, quam ea, quae ad quemque pertinerent, singuli carpebant. qui exsulum conjuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant, tamquam amissuri, non reddituri, indignabantur. servis liberatis a tyranno non irrita modo futura libertas, sed multo foedior, quam fuisset ante, servitus redeuntibus in iratorum dominorum potestatem ante oculos obversabatur. mercenarii milites et pretia militiae casura in pace aegre ferebant, et reditum sibi nullum esse in civitates videbant, infensas non tyrannis magis, quam satellitibus eorum.

XXXVII. Haec inter se primo in circulis serentes fremere: deinde ad arma subito discurrerunt. Quo tumultu

p) *a Malea* Gron. Crev.

tu quum per ſe ſatis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari juſſit. ubi quum ea, quae imperarentur a Romanis, expoſuiſſet, et graviora atque indigniora quaedam falſo adfinxiſſet, et ad ſingula, nunc ab univerſis, nunc a partibus concionis, adclamaretur, interrogavit, *Quid ſe reſpondere ad ea, aut quid facere vellent?* Prope una voce omnes, *Nihil reſpondere, bellum geri*, juſſerunt. et pro ſe quiſque, qualia multitudo ſolet, bonum animum habere, et bene ſperare jubentes, *fortes fortunam adjuvare*, ajebant. His vocibus incitatus tyrannus, et Antiochum Aetoloſque adjuturos pronunciat; et ſibi ad obſidionem ſuſtinendam copiarum adfatim eſſe. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, et in ſtationes non ultra quieturi diſcurrunt. Paucorum laceſſentium excurſio et emiſſa jacula extemplo et [q]) Romanis dubitationem, quin bellandum eſſet, exemerunt. Levia inde proelia per quatriduum primum ſine ullo ſatis certo eventu commiſſa. quinto die prope juſta pugna adeo paventes in oppidum Lacedaemonii compulſi ſunt, ut quidam milites Romani, terga fugientium caedentes, per intermiſſa, ut tunc erant, moenia urbem intrarint.

XXXVIII. Et tunc quidem Quinctius, ſatis eo terrore coërcitis excurſionibus hoſtium, nihil praeter ipſius obpugnationem urbis ſupereſſe ratus, miſſis, qui omnes navales ſocios a Gythio arceſſerent, ipſe interim cum tribunis militum ad viſendum urbis ſitum moenia circumvehitur. Fuerat quondam ſine muro Sparta. tyranni nuper locis patentibus planiſque objecerant murum: altiora loca, et difficiliora aditu, ſtationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Ubi ſatis omnia inſpexit, corona obpugnandum ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum ſociorumque, ſimul peditum equitumque, ſimul terreſtrium ac [r]) navalium copiarum, ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii

 ſcalas,

q) et del. Gron. Crev. r) terreſtriumque ac Gron. Crev.

ſcalas, alii ignem, alii alia, quibus non obpugnarent modo, ſed etiam terrerent, portabant. juſſi clamore ſublato ſubire undique omnes, ut, qua primum obcurrerent, quave opem ferrent, ad omnia ſimul paventes Lacedaemonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam diviſum. parte una a Phoebeo, altera a Dyctynneo, tertia ab eo loco, quem Heptagonias adpellant (omnia autem haec aperta ſine muro loca ſunt) adgredi jubet. Quum tantus undique terror urbem circumvaſiſſet; primo tyrannus et ad clamores repentinos, et ad nuncios trepidos motus, ut quiſque maxime laboraret locus, aut ipſe obcurrebat, aut aliquos mittebat. deinde, circumfuſo undique pavore, ita obtorpuit, ut nec dicere, quod in rem eſſet, nec audire poſſet; nec inops modo conſilii, ſed vix mentis compos eſſet.

XXXIX. Romanos primo ſuſtinebant in anguſtiis Lacedaemonii: ternaeque acies tempore uno locis diverſis pugnabant. deinde, creſcente certamine, nequaquam erat proelium par. miſſilibus enim Lacedaemonii pugnabant, a quibus ſe et magnitudine ſcuti perfacile Romanus tuebatur miles, et quod alii vani, alii leves admodum ictus erant. nam propter anguſtias loci confertamque turbam non modo ad emittenda cum procurſu, quo plurimum concitantur tela, ſpatium habebant: ſed ne ut de gradu quidem libero ac ſtabili conarentur. Itaque ex adverſo miſſa tela, nulla in corporibus, rara in ſcutis haerebant. a circumſtantibus ex ſuperioribus locis quidam vulnerati ſunt: mox progreſſos jam etiam ex tectis non tela modo, ſed tegulae quoque, inopinantes perculerunt. Sublatis deinde ſupra capita ſcutis, continuatiſque ita inter ſe, ut non modo ad caecos ictus, ſed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quidquam eſſet, teſtudine facta ſubibant. et primae anguſtiae paulliſper, ſua hoſtiumque refertae turba, tenuerunt: poſtquam in patentiorem viam urbis paullatim urguentes hoſtem proceſſere, non ultra vis eorum atque inpetus ſuſtineri

neri poterant. Quum terga vertiſſent Lacedaemonii, et effuſa fuga ſuperiora peterent loca; Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipſe evaderet, circumſpectabat. Pythagoras quum ad cetera animo officioque ducis fungebatur, tum vero unus, ne caperetur urbs, cauſſa fuit. ſuccendi enim aedificia proxima muro juſſit. quae quum momento temporis arſiſſent, ut adjuvantibus ignem, qui alias ad exſtinguendum opem ferre ſolent, ruere in Romanos tecta: nec tegularum modo fragmenta, ſed etiam ambuſta tigna, ad armatos pervenire, et flamma late fundi, fumus terrorem etiam majorem, quam periculum, facere. Itaque et qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime inpetus facientes, receſſere a muro: et, qui jam intraverant, ne incendio ab [s]) tergo oriente intercluderentur ab ſuis, receperunt ſeſe. et Quinctius, poſtquam, quid rei eſſet, vidit, receptui canere juſſit. ita jam a capta prope urbe revocati redierunt in caſtra.

XL. Quinctius plus ex timore hoſtium, quam ex re ipſa, ſpei nactus, per triduum inſequens territavit eos; nunc proeliis laceſſendo, nunc operibus interſepiendo quaedam; ne exitus ad fugam eſſet. His comminationibus compulſus tyrannus Pythagoram rurſus oratorem miſit, quem Quinctius primo adſpernatum [t]) excedere caſtris juſſit. deinde ſuppliciter orantem, advolutumque genibus, tandem audivit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum: dein [u]), quum ea velut vana et ſine effectu nihil proficerent, eo deducta res eſt, ut his conditionibus, quae ex ſcripto paucis ante diebus editae erant, induciae fierent: pecuniaque et obſides accepti. Dum obpugnatur tyrannus, Argivi, nunciis aliis prope ſuper alios adferentibus, tantum non jam captam Lacedaemonem eſſe, erecti et ipſi, ſimul eo quod Pythagoras cum parte validiſſima praeſidii exceſſerat, contem-

Hh 3

s) *a* Gron. Crev.
t) *adſpernatus* Gron. Crev.
u) *deinde* Gron. Crev.

[illegible] eorum, qui in arce erant, duce Archip- [illegible] praesidium expulerunt. Timocratem Pel- [illegible]enensem, qui clementer praefuerat, vivum fide data [illegible] Huic laetitiae Quinctius supervenit, pace [illegible] tyranno, dimissoque ab Lacedaemone Eumene, et [illegible] Quinctio fratre ad classem.

[illegible] celeberrimum festorum dierum ac [illegible] Nemeorum, die stata propter belli ma- [illegible] ad adventum Romani exercitus ducis [illegible] praefeceruntque ludis ipsum imperato- [illegible] quae gaudium cumularent. reducti [illegible] erant, quos nuper Pythagoras [illegible] abduxerant: redierant, qui post com- [illegible] conjurationem, et caede jam coepta, [illegible] libertatem ex longo intervallo, libertatisque [illegible] Romanos, quibus caussa bellandi cum tyranno [illegible] cernebant. testata quoque ipso Nemeorum [illegible] praeconis libertas est Argivorum. Achaeis [illegible] Argi in commune Achajae concilium [illegible]rebant; tantum serva Lacedaemon relicta, [illegible] haerens tyranni, non sincerum gaudium prae- [illegible] Aetoli vero eam rem omnibus conciliis lace- [illegible] *Philippo non ante desitum bellari, quam [illegible] cederet Graeciae urbibus. Tyranno relictam [illegible]: regem autem legitimum, qui in Roma- [illegible] castris, ceterosque nobilissimos cives in exsilio [illegible] Nabidis dominantis satellitem factum popu- [illegible].* Quinctius ab Argis Elatiam, unde ad [illegible] Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt, [illegible] ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyran- [illegible]dant, sed castris adversus Romana castra positis [illegible] cunctatum, quum Aetolorum auxilia exspectas- [illegible] coactum ad extremum acie confligere, inpetu in [illegible]atores suos ab Romanis facto: eo proelio victum, [illegible]que exutum pacem petisse; quum cecidissent quin-

tbant Gron. Crev.

quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent.

XLII. Eodem fere tempore et a T. Quinctio de rebus ad Lacedaemonem gestis, et ab M. Porcio consule ex Hispania literae adlatae. utriusque nomine in dies ternos x) supplicatio a senatu decreta est. L. Valerius consul, quum post fusos circa Litanam silvam Bojos quietam provinciam habuisset, comitiorum caussa Romam rediit; et creavit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum et Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. Praetoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, et duo Cn. Cornelii, Merenda et Blasio, et Cn. Domitius Ahenobarbus y), et Sex. Digitius, et T. Juventius Thalna. Comitiis perfectis, consul in provinciam rediit. Novum jus eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos, Salernumque, et Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, quum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus judicavit, non esse eos cives Romanos.

XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum et Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt z). Iis a) extra urbem in aede Apollinis senatus datus est. pax, quae cum T. Quinctio convenisset, ut rata esset, petierunt, impetraveruntque. De provinciis quum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat; ut, quoniam in Hispania et Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. Scipio, *satis esse Italiae unum consulem*, censebat: *alteri decernendam Macedoniam esse. Bellum grave ab Antiocho imminere. jam ipsum sua sponte in Europam transgressum. Quid deinde facturum censerent, quum hinc Aetoli haud dubie hostes*

x) *ternos in dies* Gron. Crev.
y) *Aenobarbus* Gron.
z) add. *duo* Gron. Crev.
a) *His* Gron. Crev.

temta paucitate eorum, qui in arce erant, duce Archippo quodam, praesidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer praefuerat, vivum fide data emiserunt. Huic laetitiae Quinctius supervenit, pace data tyranno, dimissisque ab Lacedaemone Eumene, et Rhodiis, et L. Quinctio fratre ad classem.

XLI. Laeta civitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala praetermissum, in adventum Romani exercitus ducisque indixerunt, praefeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant, quae gaudium cumularent, reducti cives ab Lacedaemone erant, quos nuper Pythagoras, quosque ante Nabis abduxerant: redierant, qui post compertam a Pythagora conjurationem, et caede jam coepta, effugerant: libertatem ex longo intervallo, libertatisque auctores Romanos, quibus caussa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. testata quoque ipso Nemeorum die voce praeconis libertas est Argivorum. Achaeis quantum restituti Argi in commune Achajae concilium laetitiae adferebant; tantum serva Lacedaemon relicta, lateri adhaerens tyranni, non sincerum gaudium praebebat[v]). Aetoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare. *Cum Philippo non ante desitum bellari, quam omnibus excederet Graeciae urbibus. Tyranno relictam Lacedaemonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat castris, ceterosque nobilissimos cives in exsilio victuros. Nabidis dominantis satellitem factum populum Romanum.* Quinctius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus Romana castra positis, diuque cunctatum, quum Aetolorum auxilia exspectasset, coactum ad extremum acie confligere, inpetu in pabulatores suos ab Romanis facto: eo proelio victum, castrisque exutum pacem petisse; quum cecidissent quin-

v) *et lateri — praebebant* Gron. Crev.

quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent.

XLII. Eodem fere tempore et a T. Quinctio de rebus ad Lacedaemonem gestis, et ab M. Porcio consule ex Hispania literae adlatae. utriusque nomine in dies ternos x) supplicatio a senatu decreta est. L. Valerius consul, quum post fusos circa Litanam silvam Bojos quietam provinciam habuisset, comitiorum caussa Romam rediit; et creavit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum et Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. Praetoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, et duo Cn. Cornelii, Merenda et Blasio, et Cn. Domitius Ahenobarbus y), et Sex. Digitius, et T. Juventius Thalna. Comitiis perfectis, consul in provinciam rediit. Novum jus eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos, Salernumque, et Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, quum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus judicavit, non esse eos cives Romanos.

XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum et Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt z). Iis a) extra urbem in aede Apollinis senatus datus est. pax, quae cum T. Quinctio convenisset, ut rata esset, petierunt, impetraveruntque. De provinciis quum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat; ut, quoniam in Hispania et Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. Scipio, *satis esse Italiae unum consulem*, censebat: *alteri decernendam Macedoniam esse. Bellum grave ab Antiocho imminere. jam ipsum sua sponte in Europam transgressum. Quid deinde facturum censerent, quum hinc Aetoli haud dubie hostes*

x) *ternos in dies* Gron. Crev.
y) *Aenobarbus* Gron.
z) add. *duo* Gron. Crev.
a) *His* Gron. Crev.

hostes vocarent ad bellum, illinc Hannibal, Romanis cladibus insignis imperator, stimularet? Dum de provinciis consulum disceptatur, praetores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana jurisdictio, T. Juventio peregrina evenit. P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendae Sardinia. In Macedoniam novum exercitum transportari non placuit. eum, qui esset ibi, reduci in Italiam a Quinctio, ac dimitti. item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset. Consulibus ambobus Italiam provinciam esse, et duas urbanas eos legiones scribere: ut, dimissis, quos senatus censuisset, exercitibus, octo omnino Romanae legiones essent.

XLIV. Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio et L. Valerio consulibus. id quum P. Licinius pontifex non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii Patribus, renunciasset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt; ludosque magnos, qui una voti essent, tanta pecunia, quanta adsoleret, faciendos. Ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Kalendas Martias, et pridie Kalendas Majas, P. Cornelio Scipione et Ti. Sempronio Longo consulibus. Censorum inde comitia habita sunt. creati censores Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus principem senatus P. Scipionem consulem, quem et priores censores legerant, legerunt. tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, praeterierunt. Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod, ludis Romanis, aedilibus curulibus imperarunt, ut loca senatoria secernerent a populo. nam antea in promiscuo spectabant. Equitibus quoque perpaucis ademti equi, nec in ullum ordinem saevitum. Atrium Libertatis et Villa publica ab eisdem refecta amplificataque. Ver sacrum ludique votivi, quos voverat Ser. Sulpicius Galba consul, facti. Quum spectaculo eorum occupati animi

omnium

omnium essent, Q. Pleminius, qui propter multa in Deos hominesque scelera, Locris admissa, in carcerem conjectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerent; ut in consternata nocturno tumultu civitate refringi carcer posset. ea res indicio consciorum palam facta, delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est, necatusque.

XLV. Coloniae civium Romanorum eo anno deductae sunt Puteolos, Vulturnum, Liternum; treceni homines in singulas. Item Salernum Buxentumque coloniae civium Romanorum deductae sunt. deduxere triumviri, Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat; M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Junius Brutus, M. Baebius Tamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempsam item et Crotonem civium Romanorum coloniae deductae. Tempsanus ager de Bruttiis captus erat: Bruttii Graecos expulerant. Crotonem Graeci habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Aemilius Paullus, C. Plaetorius Crotonem; Tempsam L. Cornelius Merula et C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia visa eo anno Romae sunt, alia nunciata. In foro, et comitio, et Capitolio sanguinis guttae visae sunt: et terra aliquoties pluit: et caput Vulcani arsit. Nunciatum est, Nare amni b) lac fluxisse: pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso; et in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. ea prodigia ex pontificum decreto procurata. Et sacrificium novemdiale factum, quod Hadriani nunciaverant, in agro suo lapidibus pluisse.

XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconsul circa Mediolanum cum Gallis Insubribus, et Bojis, qui Dorulaco duce ad concitandos Insubres Padum transgressi

b) *Nare amni* l. *Interamnae* Gron. Crev.

erant, signis conlatis depugnavit. decem millia hostium sunt caesa. Per eos dies collega ejus M. Porcius Cato ex Hispania triumphavit. tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oscensis quingenta quadraginta: auri pondo mille quadringenta. Militibus ex praeda divisit in singulos, ducenos septuagenos aeris, triplex equiti. Ti. Sempronius consul, in provinciam profectus, in Bojorum primum agrum legiones duxit. Bojorix tum regulus eorum, cum duobus fratribus tota gente concitata ad rebellandum, castra locis apertis c) posuit: ut adpareret dimicaturos, si hostis fines intrasset. Consul ubi, quantae copiae, quanta fiducia esset hosti, sensit, nuncium ad collegam mittit, *ut, si videretur ei, maturaret venire. se tergiversando in adventum ejus rem extracturum.* Quae caussa consuli cunctandi, eadem Gallis (praeterquam quod cunctatio hostium animos faciebat) rei maturandae erat, ut, priusquam conjungerentur consulum copiae, rem transigerent. per biduum tamen nihil aliud, quam steterunt parati ad pugnandum, si quis contra egrederetur: tertio d) subiere ad vallum, castraque ab omni simul parte adgressi sunt. Consul extemplo arma capere milites jussit: armatos inde paullisper continuit: ut et stolidam fiduciam hosti augeret, et disponeret copias, quibus quaeque portis erumperent. Duae legiones duabus principalibus portis signa efferre jussae. sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli, ut clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est. nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quam scutis corporibusque ipsis obnisi urguebant; Romani, ut signa foras efferrent; Galli, ut aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primi pili centurio, et C. Atinius tribunus militum, quartae hic, ille secundae legionis, (rem in asperis proeliis saepe

c) *idoneis* Gron. d) *inf. vi* Gron. Crev.

saepe tentatam) signa ademta signiferis in hostes injecerunt. e) dum repetunt enise signum, priores secundani se porta ejecere.

XLVII. Jam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta haerente, quum alius tumultus ex aversa parte castrorum est exortus. in portam quaestoriam inruperant Galli; resistentesque pertinacius occiderant L. Postumium quaestorem, cui Tympano fuit cognomen, et M. Atinium, et P. Sempronium, praefectos socium, et ducentos ferme milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria, missa a consule ad tuendam quaestoriam portam, et eos, qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit castris, et inrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore et quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. ita simul tria proelia circa castra locis distantibus erant: clamoresque dissoni ad incertos suorum eventus a praesenti certamine animos pugnantium avertebant. Usque ad meridiem aequis viribus, ac prope pari spe, pugnatum est. labor et aestus mollia et fluida corpora Gallorum, et minime patientia sitis, quum decedere pugna coegisset, in paucos restantes inpetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra. Signum inde receptui a consule datum est; ad quod pars major receperunt sese; pars, certaminis studio et spe potiundi castris hostium, perstitit ad vallum. Eorum paucitate contemta, Galli universi ex castris eruperunt f); fusi inde Romani, quae imperio consulis noluerant, suo pavore ac terrore castra repetunt. ita varia hinc atque illinc nunc fuga, nunc victoria g) fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia, sunt occisa. Galli recepere in intima finium sese.

XLVIII. Consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii, conjuncto exercitu cum collega, per Bojorum Ligu-

e) *iecerunt* Gron. Crev.
f) *erumpunt* Gron. Crev.
g) *nunc victoria nunc fuga* Gron. Crev.

institueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus, quas ipse restituisset, quaeque se suaque in fidem ac ditionem populi Romani tradidissent, omnia praesidia deduceret: seque ipse suosque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienove agro conderet. Obsides, ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset; filium in his suum: et talenta centum argenti in praesenti, et quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo.

XXXVI. Haec conscripta, castris propius urbem motis, Lacedaemonem mittuntur. nec sane quidquam eorum satis placebat tyranno: nisi quod, praeter spem, reducendorum exsulum mentio nulla facta erat. maxime autem omnium ea res obfendebat, quod et naves, et maritimae civitates ademtae erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram Maleae p) praedatoriis navibus infestam habenti. juventutem praeterea civitatium earum ad supplementum longe optimi generis militum habebat. Has conditiones, quamquam ipse in secreto volutaverat cum amicis, vulgo tamen omnes fama ferebant, vanis, ut ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda, satellitum regiorum ingeniis. Non tam omnia universi, quam ea, quae ad quemque pertinerent, singuli carpebant. qui exsulum conjuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant, tamquam amissuri, non reddituri, indignabantur. servis liberatis a tyranno non irrita modo futura libertas, sed multo foedior, quam fuisset ante, servitus redeuntibus in iratorum dominorum potestatem ante oculos obversabatur. mercenarii milites et pretia militiae casura in pace aegre ferebant, et reditum sibi nullum esse in civitates videbant, infensas non tyrannis magis, quam satellitibus eorum.

XXXVII. Haec inter se primo in circulis serentes fremere: deinde ad arma subito discurrerunt. Quo tumultu

p) *a Malea* Gron. Crev.

tu quum per ſe ſatis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari juſſit. ubi quum ea, quae imperarentur a Romanis, expoſuiſſet, et graviora atque indigniora quaedam falſo adfinxiſſet, et ad ſingula, nunc ab univerſis, nunc a partibus concionis, adclamaretur, interrogavit, *Quid ſe reſpondere ad ea, aut quid facere vellent?* Prope una voce omnes, *Nihil reſpondere, bellum geri*, juſſerunt. et pro ſe quiſque, qualia multitudo ſolet, bonum animum habere, et bene ſperare jubentes, *fortes fortunam adjuvare*, ajebant. His vocibus incitatus tyrannus, et Antiochum Aetoloſque adjuturos pronunciat; et ſibi ad obſidionem ſuſtinendam copiarum adfatim eſſe. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, et in ſtationes non ultra quieturi diſcurrunt. Paucorum laceſſentium excurſio et emiſſa jacula extemplo et [q]) Romanis dubitationem, quin bellandum eſſet, exemerunt. Levia inde proelia per quatriduum primum ſine ullo ſatis certo eventu commiſſa. quinto die prope juſta pugna adeo paventes in oppidum Lacedaemonii compulſi ſunt, ut quidam milites Romani, terga fugientium caedentes, per intermiſſa, ut tunc erant, moenia urbem intrarint.

XXXVIII. Et tunc quidem Quinctius, ſatis eo terrore coërcitis excurſionibus hoſtium, nihil praeter ipſius obpugnationem urbis ſupereſſe ratus, miſſis, qui omnes navales ſocios a Gythio arceſſerent, ipſe interim cum tribunis militum ad viſendum urbis ſitum moenia circumvehitur. Fuerat quondam ſine muro Sparta. tyranni nuper locis patentibus planiſque objecerant murum: altiora loca, et difficiliora aditu, ſtationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Ubi ſatis omnia inſpexit, corona obpugnandum ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum ſociorumque, ſimul peditum equitumque, ſimul terreſtrium ac [r]) navalium copiarum, ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii

Hh 2 ſcalas,

q) *et del.* Gron. Crev. r) *terreſtriumque ac* Gron. Crev.

ſcalas, alii ignem, alii alia, quibus non obpugnarent modo, ſed etiam terrerent, portabant. juſſi clamore ſublato ſubire undique omnes, ut, qua primum obcurrerent, quave opem ferrent, ad omnia ſimul paventes Lacedaemonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam diviſum. parte una a Phoebeo, altera a Dyctynneo, tertia ab eo loco, quem Heptagonias adpellant (omnia autem haec aperta ſine muro loca ſunt) adgredi jubet. Quum tantus undique terror urbem circumvaſiſſet; primo tyrannus et ad clamores repentinos, et ad nuncios trepidos motus, ut quiſque maxime laboraret locus, aut ipſe obcurrebat, aut aliquos mittebat. deinde, circumfuſo undique pavore, ita obtorpuit, ut nec dicere, quod in rem eſſet, nec audire poſſet; nec inops modo conſilii, ſed vix mentis compos eſſet.

XXXIX. Romanos primo ſuſtinebant in anguſtiis Lacedaemonii: ternaeque acies tempore uno locis diverſis pugnabant. deinde, creſcente certamine, nequaquam erat proelium par. miſſilibus enim Lacedaemonii pugnabant, a quibus ſe et magnitudine ſcuti perfacile Romanus tuebatur miles, et quod alii vani, alii leves admodum ictus erant. nam propter anguſtias loci confertamque turbam non modo ad emittenda cum procurſu, quo plurimum concitantur tela, ſpatium habebant: ſed ne ut de gradu quidem libero ac ſtabili conarentur. Itaque ex adverſo miſſa tela, nulla in corporibus, rara in ſcutis haerebant. a circumſtantibus ex ſuperioribus locis quidam vulnerati ſunt: mox progreſſos jam etiam ex tectis non tela modo, ſed tegulae quoque, inopinantes percuſſerunt. Sublatis deinde ſupra capita ſcutis, continuatiſque ita inter ſe, ut non modo ad caecos ictus, ſed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quidquam eſſet, teſtudine facta ſubibant. et primae anguſtiae paulliſper, ſua hoſtiumque refertae turba, tenuerunt: poſtquam in patentiorem viam urbis paullatim urguentes hoſtem proceſſere, non ultra vis eorum atque inpetus ſuſtineri

neri poterant. Quum terga vertissent Lacedaemonii, et effusa fuga superiora peterent loca; Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipse evaderet, circumspectabat. Pythagoras quum ad cetera animo officioque ducis fungebatur, tum vero unus, ne caperetur urbs, caussa fuit. succendi enim aedificia proxima muro jussit. quae quum momento temporis arsissent, ut adjuvantibus ignem, qui alias ad exstinguendum opem ferre solent, ruere in Romanos tecta: nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna, ad armatos pervenire, et flamma late fundi, fumus terrorem etiam majorem, quam periculum, facere. Itaque et qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime inpetus facientes, recessere a muro: et, qui jam intraverant, ne incendio ab s) tergo oriente intercluderentur ab suis, receperunt sese. et Quinctius, postquam, quid rei esset, vidit, receptui canere jussit. ita jam a capta prope urbe revocati redierunt in castra.

XL. Quinctius plus ex timore hostium, quam ex re ipsa, spei nactus, per triduum insequens territavit eos; nunc proeliis lacessendo, nunc operibus intersepiendo quaedam; ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus Pythagoram rursus oratorem misit, quem Quinctius primo adspernatum t) excedere castris jussit. deinde suppliciter orantem, advolutumque genibus, tandem audivit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum: dein u), quum ea velut vana et sine effectu nihil proficerent, eo deducta res est, ut his conditionibus, quae ex scripto paucis ante diebus editae erant, induciae fierent: pecuniaque et obsides accepti. Dum obpugnatur tyrannus, Argivi, nunciis aliis prope super alios adferentibus, tantum non jam captam Lacedaemonem esse, erecti et ipsi, simul eo quod Pythagoras cum parte validissima praesidii excesserat, con-

 tem-

s) *a* Gron. Crev.
t) *adspernatus* Gron. Crev.
u) *deinde* Gron. Crev.

temta paucitate eorum, qui in arce erant, duce Archippo quodam, praesidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer praefuerat, vivum fide data emiserunt. Huic laetitiae Quinctius supervenit, pace data tyranno, dimissisque ab Lacedaemone Eumene, et Rhodiis, et L. Quinctio fratre ad classem.

XLI. Laeta civitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala praetermissum, in adventum Romani exercitus ducisque indixerunt, praefeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant, quae gaudium cumularent, reducti cives ab Lacedaemone erant, quos nuper Pythagoras, quosque ante Nabis abduxerant: redierant, qui post compertam a Pythagora conjurationem, et caede jam coepta, effugerant: libertatem ex longo intervallo, libertatisque auctores Romanos, quibus caussa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. testata quoque ipso Nemeorum die voce praeconis libertas est Argivorum. Achaeis quantum restituti Argi in commune Achajae concilium laetitiae adferebant; tantum serva Lacedaemon relicta, lateri adhaerens tyranni, non sincerum gaudium praebebat v). Aetoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare. *Cum Philippo non ante desitum bellari, quam omnibus excederet Graeciae urbibus. Tyranno relictam Lacedaemonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerit castris, ceterosque nobilissimos cives in exsilio victuros. Nabidis dominantis satellitem factum populum Romanum.* Quinctius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus Romana castra positis, diuque cunctatum, quum Aetolorum auxilia exspectasset, coactum ad extremum acie confligere, inpetu in pabulatores suos ab Romanis facto: eo proelio victum, castrisque exutum pacem petisse; quum cecidissent quin-

v) *et lateri — praebebant* Gron. Crev.

quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent.

XLII. Eodem fere tempore et a T. Quinctio de rebus ad Lacedaemonem gestis, et ab M. Porcio consule ex Hispania literae adlatae. utriusque nomine in dies ternos [x]) supplicatio a senatu decreta est. L. Valerius consul, quum post fusos circa Litanam silvam Bojos quietam provinciam habuisset, comitiorum caussa Romam rediit; et creavit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum et Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. Praetoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, et duo Cn. Cornelii, Merenda et Blasio, et Cn. Domitius Ahenobarbus [y]), et Sex. Digitius, et T. Juventius Thalna. Comitiis perfectis, consul in provinciam rediit. Novum jus eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos, Salernumque, et Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, quum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus judicavit, non esse eos cives Romanos.

XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum et Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt [z]). Iis [a]) extra urbem in aede Apollinis senatus datus est. pax, quae cum T. Quinctio convenisset, ut rata esset, petierunt, impetraveruntque. De provinciis quum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat; ut, quoniam in Hispania et Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. Scipio, *satis esse Italiae unum consulem*, censebat: *alteri decernendam Macedoniam esse. Bellum grave ab Antiocho imminere. jam ipsum sua sponte in Europam transgressum. Quid deinde facturum censerent, quum hinc Aetoli haud dubie*

 hostes

x) *ternos in dies* Gron. Crev.
y) *Aenobarbus* Gron.
z) add. *duo* Gron. Crev.
a) *His* Gron. Crev.

hostes vocarent ad bellum, illinc Hannibal, Romanis cladibus insignis imperator, stimularet? Dum de provinciis consulum disceptatur, praetores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana jurisdictio, T. Juventio peregrina evenit, P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendae Sardinia. In Macedoniam novum exercitum transportari non placuit. eum, qui esset ibi, reduci in Italiam a Quinctio, ac dimitti. item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset. Consulibus ambobus Italiam provinciam esse, et duas urbanas eos legiones scribere: ut, dimissis, quos senatus censuisset, exercitibus, octo omnino Romanae legiones essent.

XLIV. Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio et L. Valerio consulibus. id quum P. Licinius pontifex non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii Patribus, renunciasset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt; ludosque magnos, qui una voti essent, tanta pecunia, quanta adsoleret, faciendos. Ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Kalendas Martias, et pridie Kalendas Majas, P. Cornelio Scipione et Ti. Sempronio Longo consulibus. Censorum inde comitia habita sunt. creati censores Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus principem senatus P. Scipionem consulem, quem et priores censores legerant, legerunt. tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, praeterierunt. Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod, ludis Romanis, aedilibus curulibus imperarunt, ut loca senatoria secernerent a populo. nam antea in promiscuo spectabant. Equitibus quoque perpaucis ademti equi, nec in ullum ordinem saevitum. Atrium Libertatis et Villa publica ab eisdem refecta amplificataque. Ver sacrum ludique votivi, quos voverat Ser. Sulpicius Galba consul, facti. Quum spectaculo eorum occupati animi

omnium

omnium essent, Q. Pleminius, qui propter multa in Deos hominesque scelera, Locris admissa, in carcerem conjectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerent; ut in consternata nocturno tumultu civitate refringi carcer posset. ea res indicio consciorum palam facta, delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est, necatusque.

XLV. Coloniae civium Romanorum eo anno deductae sunt Puteolos, Vulturnum, Liternum; treceni homines in singulas. Item Salernum Buxentumque coloniae civium Romanorum deductae sunt. deduxere triumviri, Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat; M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Junius Brutus, M. Baebius Tamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempsam item et Crotonem civium Romanorum coloniae deductae. Tempsanus ager de Bruttiis captus erat: Bruttii Graecos expulerant. Crotonem Graeci habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Aemilius Paullus, C. Plaetorius Crotonem; Tempsam L. Cornelius Merula et C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia visa eo anno Romae sunt, alia nunciata. In foro, et comitio, et Capitolio sanguinis guttae visae sunt: et terra aliquoties pluit: et caput Vulcani arsit. Nunciatum est, Nare amni [b]) lac fluxisse: pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso; et in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. ea prodigia ex pontificum decreto procurata. Et sacrificium novemdiale factum, quod Hadriani nunciaverant, in agro suo lapidibus pluisse.

XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconsul circa Mediolanum cum Gallis Insubribus, et Bojis, qui Dorulaco duce ad concitandos Insubres Padum transgressi erant,

b) *Nare amni l. Interamnae* Gron. Crev.

erant, signis conlatis depugnavit. decem millia hostium sunt caesa. Per eos dies collega ejus M. Porcius Cato ex Hispania triumphavit. tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oscensis quingenta quadraginta: auri pondo mille quadringenta. Militibus ex praeda divisit in singulos, ducenos septuagenos aeris, triplex equiti. Ti. Sempronius consul, in provinciam profectus, in Bojorum primum agrum legiones duxit. Bojorix tum regulus eorum, cum duobus fratribus tota gente concitata ad rebellandum, castra locis apertis [c]) posuit: ut adpareret dimicaturos, si hostis fines intrasset. Consul ubi, quantae copiae, quanta fiducia esset hosti, sensit, nuncium ad collegam mittit, *ut, si videretur ei, maturaret venire. se tergiversando in adventum ejus rem extracturum.* Quae caussa consuli cunctandi, eadem Gallis (praeterquam quod cunctatio hostium animos faciebat) rei maturandae erat, ut, priusquam conjungerentur consulum copiae, rem transigerent. per biduum tamen nihil aliud, quam steterunt parati ad pugnandum, si quis contra egrederetur: tertio [d]) subiere ad vallum, castraque ab omni simul parte adgressi sunt. Consul extemplo arma capere milites jussit: armatos inde paullisper continuit: ut et stolidam fiduciam hosti augeret, et disponeret copias, quibus quaeque portis erumperent. Duae legiones duabus principalibus portis signa efferre jussae. sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli, ut clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est. nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quam scutis corporibusque ipsis obnisi urguebant; Romani, ut signa foras efferrent; Galli, ut aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primi pili centurio, et C. Atinius tribunus militum, quartae hic, ille secundae legionis, (rem in asperis proeliis saepe

c) *idoneis* Gron.   d) inf. *qui* Gron. Crev.

ſaepe tentatam) ſigna ademta ſigniferis in hoſtes injecerunt. e) dum repetunt enise ſignum, priores ſecundani ſe porta ejecere.

XLVII. Jam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta haerente, quum alius tumultus ex averſa parte caſtrorum eſt exortus. in portam quaeſtoriam inruperant Galli; reſiſtenteſque pertinacius occiderant L. Poſtumium quaeſtorem, cui Tympano fuit cognomen, et M. Atinium, et P. Sempronium, praefectos ſocium, et ducentos ferme milites. Capta ab ea parte caſtra erant, donec cohors extraordinaria, miſſa a conſule ad tuendam quaeſtoriam portam, et eos, qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit caſtris, et inrumpentibus obſtitit. Eodem fere tempore et quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. ita ſimul tria proelia circa caſtra locis diſtantibus erant: clamoreſque diſſoni ad incertos ſuorum eventus a praeſenti certamine animos pugnantium avertebant. Uſque ad meridiem aequis viribus, ac prope pari ſpe, pugnatum eſt. labor et aeſtus mollia et fluida corpora Gallorum, et minime patientia ſitis, quum decedere pugna coegiſſet, in paucos reſtantes inpetum Romani fecerunt, fuſoſque compulerunt in caſtra. Signum inde receptui a conſule datum eſt; ad quod pars major receperunt ſeſe; pars, certaminis ſtudio et ſpe potiundi caſtris hoſtium, perſtitit ad vallum. Eorum paucitate contemta, Galli univerſi ex caſtris eruperunt f); fuſi inde Romani, quae imperio conſulis noluerant, ſuo pavore ac terrore caſtra repetunt. ita varia hinc atque illinc nunc fuga, nunc victoria g) fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia, ſunt occiſa. Galli recepere in intima finium ſeſe.

XLVIII. Conſul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii, conjuncto exercitu cum collega, per Bojorum Ligu-

e) *iecerunt* Gron. Crev.
f) *erumpunt* Gron. Crev.
g) *nunc victoria nunc fuga* Gron. Crev.

Ligurumque agros populantem isse, quoad progredi silvae paludesque passae sint, scribunt: alii, nulla memorabili re gesta, comitiorum caussa rediisse Romam. Eodem hoc anno T. Quinctius Elatiae, quo in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus jure dicundo consumsit, mutandisque iis, quae aut ipsius Philippi, aut praefectorum ejus licentia in civitatibus facta erant, quum, suae factionis hominum vires augendo, jus ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit. ibi omnium civitatium legationes in concionis modum circumfusas est adlocutus; orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Graecorum gente, et imperatorum, qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. Omnia cum adprobatione ingenti sunt audita; praeterquam quum ad mentionem Nabidis ventum esset, id minime conveniens liberanti Graeciam videbatur, tyrannum reliquisse, non suae solum patriae gravem, sed omnibus circa civitatibus metuendum, haerentem visceribus nobilissimae civitatis.

XLIX. Nec ignarus hujus habitus animorum Quinctius, *Si sine excidio Lacedaemonis fieri potuisset*, fatebatur, *pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse. nunc, quum aliter, quam ruina gravissima* h) *civitatis, opprimi non posset, satius visum esse, tyrannum debilitatum, ac totis prope viribus ad nocendum cuiquam ademtis, relinqui; quam intermori vehementioribus, quam quae pati posset, remediis civitatem sinere, in ipsa vindicta libertatis perituram.* Praeteritorum commemorationi subjecit, *Proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse. Demetriadis Chalcidisque praesidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuam Achaeis traditurum: ut omnes scirent, utrum Romanis, an Aetolis, mentiri mos esset; qui male commissam libertatem populo Romano sermonibus dis-*

tule-

h) gravissimae Crev.

tulerint, et mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis, nec quid dicerent, nec quid facerent, quidquam umquam pensi fuisse. Reliquas civitates monere, ut ex factis, non ex dictis, amicos pensent: intelligantque, quibus credendum, et a quibus cavendum sit. Libertate modice utantur. temperatam eam, salubrem et singulis, et civitatibus esse: nimiam et aliis gravem, et ipsis, qui habeant, effrenatam et praecipitem esse. Concordiae in civitatibus, principes et ordines inter se, et in commune omnes civitates, consulerent. adversus consentientes nec regem quemquam satis validum, nec tyrannum fore. Discordiam et seditionem omnia opportuna insidiantibus facere, quum pars, quae domestico certamine inferior sit, externo potius se adplicet, quam civi cedat. Alienis armis partam, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent servarentque: ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret.

L. Has velut parentis voces quum audirent, manare omnibus gaudio lacrimae, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. Paullisper fremitus adprobantium dicta fuit, monentiumque aliorum alios, ut eas voces, velut oraculo missas, in pectora animosque demitterent. Silentio deinde facto, petiit ab iis, ut cives Romanos, si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam. *Ne ipsis quidem honestum esse, in liberata terra liberatores ejus servire.* Omnes adclamarunt, *gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio, tam necessario officio fungerentur.* Ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Hannibal, quum a suis non redimerentur, venumdederat. Multitudinis eorum argumentum sit [i]), quod Polybius scribit, centum talentis eam rem Achaeis stetisse: quum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. Mille enim

i) est Gron. Crev.

enim ducentos ea ratione Achaja habuit. Adjice nunc pro portione, quot verisimile sit totam Graeciam habuisse. Nondum conventus dimissus erat, quum respiciunt praesidium, ab Acrocorintho descendens, protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentibus cunctis, servatorem liberatoremque adclamantibus, salutatis dimissisque eis, eadem, qua venerat, via Elatiam rediit. inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum jubet, atque ibi se opperiri. inde namque in animo esse, exercitum in Italiam trajicere. et L. Quinctio fratri, legato et praefecto classis, scribit, ut onerarias ex omni Graeciae ora eodem contraheret.

LI. Ipse, Chalcidem profectus, deductis non a Chalcide solum, sed etiam ab Oreo atque Eretria, praesidiis, conventum ibi Euboicarum civitatium habuit: commonitosque, in quo statu rerum accepisset eos, et in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur: deductoque praesidio prosequentibus cunctis, sicut Corinthi et Chalcide, pergit ire in Thessaliam: ubi non liberandae modo civitates erant, sed ex omni conluvione et confusione in aliquam tolerabilem formam redigendae. Nec enim temporum modo vitiis, ac violentia, et licentia regia turbati erant: sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per seditionem ac tumultum, jam inde a principio ad nostram usque aetatem, traducentes. A censu maxime et senatum et judices legit: potentioremque eam partem civitatium fecit, cui salva tranquillaque omnia magis esse expediebat.

LII. Ita quum percensuisset Thessaliam, per Epirum in Oricum, unde erat trajecturus, venit. Ab Orico copiae omnes Brundisium transportatae. inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum, quam suo, prae se acto, venerunt.

gerunt. Postquam Romam ventum est, senatus extra urbem Quinctio ad res gestas edisserendas datus est, triumphusque meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphavit. die primo arma, tela, signaque aerea et marmorea transtulit, plura Philippo ademta, quam quae ex civitatibus ceperat: secundo die aurum argentumque, factum infectumque et signatum. Infecti argenti fuit decem et octo millia pondo, et ducenta septuaginta facti: vasa multa omnis generis, caelata pleraque, quaedam eximiae artis: et ex aere multa fabrefacta. ad hoc clipea argentea decem. Signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum: tetradrachma [k]) vocant: trium fere denariorum in singulis argenti est pondus. Auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, et clipeum unum ex auro totum: et Philippei nummi aurei quatuordecim millia, quingenti quatuordecim. Tertio die coronae aureae, dona civitatium, translatae centum quatuordecim: et hostiae ductae: et ante currum multi nobiles captivi obsidesque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, et Armenes, Nabidis tyranni filius, Lacedaemonius. Ipse deinde Quinctius in urbem est invectus. milites secuti currum frequentes, ut omni ex provincia exercitu deportato. His duceni quinquageni aeris in pedites divisi: duplex centurioni, triplex equiti. Praebuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui servitute exemti fuerant.

LIII. Exitu hujus anni Q. Aelius Tubero tribunus plebis ex senatusconsulto tulit ad plebem, plebesque scivit, *Ut Latinae duae coloniae, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum, deducerentur.* His deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Naevius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinum agrum Cn. Manlius, Q. [l]) Aelius, L. Apustius. ea bina comitia Cn. Domitius praetor urbanus in Capitolio habuit. Aedes eo anno aliquot dedi-

k) *tetradrachmum* Gron. Crev. l) *Q. l. P.* Gron. Crev.

dedicatae sunt: una Junonis Sospitae in foro olitorio vota locataque quadriennio ante a C. Cornelio consule Gallico bello; censor idem dedicavit: altera Fauni. aediles eam biennio ante ex multaticio argento faciendam locarant, C. Scribonius, et Cn. Domitius; qui praetor urbanus eam dedicavit. et aedem Fortunae Primigeniae in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad id ipsum creatus. voverat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus, locaverat idem censor. Et in insula Jovis aedem C. Servilius duumvir dedicavit. vota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone praetore; ab eodem postea consule locata. Haec eo anno acta.

LIV. P. Scipio ex provincia Gallia ad consules subrogandos venit [m]). Comitia consulum fuere, quibus creati sunt L. Cornelius Merula et Q. Minucius Thermus. Postero die creati sunt praetores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Messalla, L. Porcius Licinus, et C. Flaminius. Megalesia, ludos scenicos, C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo aediles curules primi fecerunt. Horum aedilium ludos Romanos primum senatus a populo secretus spectavit, praebuitque sermones, (sicut omnis novitas solet) aliis, *tandem, quod multo ante debuerit, tributum*, censentibus, *amplissimo ordini;* aliis, *demtum ex dignitate populi, quidquid majestati Patrum adjectum esset*, interpretantibus. *et omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur, et concordiae, et libertatis aeque minuendae esse. Ad quingentesimum quinquagesimum octavum annum in promiscuo spectatum esse. Quid repente factum, cur immisceri sibi in cavea Patres plebem nollent? cur dives pauperem consessorem fastidiret? novam et superbam libidinem, ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam.* Postremo ipsum quoque Africanum, quod consul auctor ejus rei fuisset,

m) *rediit* Gron. Crev.

fuisset, poenituisse ferunt. adeo nihil motum ex antiquo, probabile est: veteribus, nisi quae usus evidenter arguit, stari malunt.

LV. Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius consules fuerunt, terrae motus ita crebri nunciabantur, ut non rei tantum ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum, homines taederet. nam neque senatus haberi, neque respublica administrari poterat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus. Postremo, decemviris adire libros jussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. coronati ad omnia pulvinaria supplicaverunt: edictumque est, ut omnes, qui ex una familia essent, pariter supplicarent. item ex auctoritate senatus consules edixerunt, ne quis, quo die, terrae motu nunciato, feriae indictae essent, eo die alium terrae motum nunciaret. Provincias deinde consules prius, tum praetores sortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures sortiti sunt. C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem.

LVI. Nihil belli eo anno exspectantibus consulibus, literae M. Cincii (praefectus is [n]) Pisis erat) adlatae: *Ligurum viginti millia armatorum, conjuratione per omnia conciliabula universae gentis facta, Lunensem primum agrum depopulatos, Pisanum deinde finem transgressos, omnem oram maris peragrasse.* Itaque Minucius consul, cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate Patrum in Rostra ascendit, et edixit, *Ut legiones duae urbanae, quae superiore anno conscriptae essent, post diem decimum Arretii adessent. in earum locum se duas legiones urbanas scripturum.* item sociis et Latino nomini, [o]) magistratibus legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio se adirent. Iis

n) *is* del. *Gron. Crev.*

o) *Latini nominis* Gron.

Iis [p]) quindecim millia peditum et quingentos equites, pro numero cujusque juniorum, descripsit: et inde e Capitolio protinus ire ad portam, et, ut maturaretur res, proficisci ad delectum jussit. Fulvio Flaminioque terna millia Romanorum peditum et centeni equites in supplementum, et quina millia socium Latini nominis et duceni equites decreti; mandatumque praetoribus, ut veteres dimitterent milites, quum in provinciam venissent. Quum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebis [q]) adissent, uti caussas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia, aut morbus caussae essent, quo minus militarent; eam rem literae Ti. Sempronii discusserunt, in quibus scriptum erat, *Ligurum decem* [r]) *millia in agrum Placentinum venisse: et eum usque ad ipsa coloniae moenia et Padi ripas cumcaedibus et incendiis perpopulatos esse. Bojorum quoque gentem ad rebellionem spectare.* Ob eas res *tumultum esse* decrevit senatus: *tribunos plebei non placere caussas militares cognoscere, quo minus ad edictum convenirent.* Adjecerunt etiam, ut socii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii, Ti. Sempronii fuissent, et dimissi ab iis consulibus essent, ut, ad quam diem L. Cornelius consul edixisset, et in quem locum edixisset Etruriae, convenirent: et uti [s]) L. Cornelius consul, in provinciam proficiscens, in oppidis agrisque, qua iturus esset, si quos ei videretur, milites scriberet, armaretque, et duceret secum: dimittendique ei, quos eorum, quandoque vellet, jus esset.

LVII. Postquam consules, delectu habito, profecti sunt in provincias, tum T. Quinctius postulavit, *ut de his, quae cum decem legatis ipse statuisset, senatus audiret; eaque, si videretur, auctoritate sua confirmaret. Id eos facilius facturos, si legatorum verba, qui ex universa*

p) *Ex iis* Gron.
q) *plebeios* Gron. *plebei* Crev.
r) *quindecim* Gron. Crev.
s) *ut* Gron. Crev.

versa Graecia et magna parte Asiae, quique ab regibus venissent, audissent. Hae legationes a C. Scribonio praetore urbano in senatum introductae sunt; benigneque omnibus responsum. Cum Antiocho quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Asia, aut Lysimachiae apud regem fuerant, delegata est. T. Quinctio mandatum, ut, adhibitis iis, legatorum regis verba audiret, responderetque iis, quae ex dignitate atque utilitate populi Romani responderi possent. Menippus et Hegesianax principes regiae legationis erant. ex iis Menippus, *Ignorare se*, dixit, *quidnam perplexi sua legatio haberet, quum simpliciter ad amicitiam petendam jungendamque societatem venissent. Esse autem tria genera foederum, quibus inter se paciscerentur amicitias civitates regesque. Unum, quum bello victis dicerentur leges. ubi enim omnia ei, qui armis plus posset, dedita essent, quae ex iis habere victos, quibus multari eos velit, ipsius jus atque arbitrium esse. Alterum, quum pares bello aequo foedere in pacem atque amicitiam venirent. tunc enim repeti reddique per conventionem res, et, si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula juris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi. Tertium esse genus, quum, qui hostes numquam fuerint, ad amicitiam sociali foedere inter se jungendam coeant, eos neque dicere, neque accipere leges; id enim victoris et victi esse. Ex eo genere quum Antiochus esset, mirari se, quod Romani aequum censeant, ei leges dicere, quas Asiae urbium liberas et immunes, quas stipendiarias esse velint; quas intrare praesidia regia regemque vetent. Cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis foedus ita sanciendum esse.*

LVIII. Ad ea Quinctius: *Quoniam vobis distincte agere libet, et genera jungendarum amicitiarum enumerare; ego quoque duas conditiones ponam, extra quas*

nullam esse regi nuncietis amicitiae cum populo Romano jungendae. Unam, si nos nihil, quod ad urbes Asiae adtinet, curare velit, ut et ipse omni Europa abstineat. alteram, si se ille Asiae finibus non contineat, et in Europam transcendat, ut et Romanis jus sit, Asiae civitatium amicitias et tueri, quas habeant, et novas complecti. Enimvero id auditu etiam, dicere, *indignum esse,* Hegesianax, *Thraciae et Chersonesi urbibus arceri Antiochum; quae Seleucus proavus ejus, Lysimacho rege bello victo et in acie caeso, per summum decus parta reliquerit; pari cum laude partim ab Thracibus possessa armis receperit Antiochus, partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, et revocatis cultoribus frequentaverit, et, quae strata ruinis atque incendiis erant, ingentibus inpensis aedificaverit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione, ita parta, ita recuperata, deduci Antiochum, et Romanos abstinere Asia, quae numquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum: sed quae inpetrata gloriae sibi, non pudori, sit.* Ad haec Quinctius, *Quandoquidem,* inquit, *honesta pensamus; sic ut aut sola, aut prima certe, pensari decet principi orbis terrarum populo et tanto regi; utrum tandem videtur honestius, liberas velle omnes, quae ubique sunt, Graeciae urbes, an servas et vectigales facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes proavus belli jure habuerit, avus paterque numquam usurpaverint pro suis, eas repetere in servitutem; et populus Romanus, susceptum patrocinium libertatis Graecorum non deserere, fidei constantiaeque suae ducit esse. Sicut a Philippo Graeciam liberavit, ita et ab Antiocho Asiae urbes, quae Graji nominis sint, liberare in animo habet. Neque enim in Aeolidem Ioniamque coloniae in servitutem regiam missae sunt: sed stirpis augendae caussa, gentisque vetustissimae per orbem terrarum propagandae.*

LIX.

LIX. Quum haesitaret Hegesianax, nec inficiari posset, honestiorem caussam libertatis, quam servitutis, praetexi titulo; *Quin mittimus ambages*, inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat. *Alteram ex duabus conditionibus, quae modo diserte a Quinctio datae sunt, legite: aut supersedete de amicitia agere. Nos vero*, inquit Menippus, *nec volumus, nec possumus pacisci quidquam, quo regnum Antiochi minuatur.* Postero die Quinctius legationes universas Graeciae Asiaeque quum in senatum introduxisset, ut scirent, quali animo populus Romanus, quali Antiochus erga civitates Graeciae essent; postulata et sua, et regis exposuit. *Renunciarent civitatibus suis, populum Romanum, qua virtute quaque fide libertatem eorum a Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa, vindicaturum.* Tum Menippus deprecari et Quinctium et Patres institit, *Ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent. Tempus et sibi sumerent, et regi ad cogitandum darent. cogitaturum, quum renunciatae conditiones essent: et inpetraturum aliquid, aut pacis caussa consensurum.* Ita integra dilata res est. legatos mitti ad regem eosdem, qui Lysimachiae apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Aelium.

LX. Vixdum ii profecti erant, quum a Karthagine legati, bellum haud dubie parare Antiochum, Hannibale ministro, adtulerunt, injeceruntque curam, ne simul et Punicum bellum excitaretur. Hannibal, patria profugus, pervenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est: et erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, nisi quod volutanti diu consilia de Romano bello nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia ejus una atque eadem semper erat, *ut in Italia bellum gereretur. Italiam et commeatus et militem praebituram externo hosti. Si nihil ibi moveatur,*

tur, liceatque populo Romano viribus et copiis Italiae extra Italiam bellum gerere; neque regem, neque gentem ullam parem Romanis esse. Sibi centum tectas naves, et [t]) decem millia peditum, mille equites deposcebat. *Ea se classe primum Africam petiturum. magnopere confidere, et Karthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. Si illi cunctentur, se aliqua parte Italiae bellum excitaturum Romanis. Regem cum ceteris omnibus transire in Europam debere, et in aliqua parte Graeciae copias continere, neque trajicientem, et (quod in speciem famamque belli satis sit) paratum trajicere.*

LXI. In hanc sententiam quum adduxisset regem, praeparandos sibi ad id popularium animos ratus, literas, ne quo casu interceptae palam facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quemdam Tyrium nactus Ephesi, expertusque solertiam levioribus ministeriis; partim donis, partim spe praemiorum oneratum, quibus etiam ipse rex adnuerat, Karthaginem cum mandatis mittit; edit nomina eorum, quibus conventis opus esset: instruit etiam secretis notis, per quas haud dubie agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem Karthagine obversantem non prius amici, quam inimici Hannibalis, qua de caussa venisset, cognoverunt. Et primo in circulis conviviisque celebrata sermonibus res est. deinde in senatu quidam, *Nihil actum esse*, dicere, *exsilio Hannibalis, si absens quoque novas moliri res, sollicitandoque animos hominum turbare statum civitatis posset. Aristonem quemdam, Tyrium advenam, instructum mandatis ab Hannibale et ab Antiocho rege, venisse: certos homines quotidie cum eo secreta conloquia serere, et in occulto conloqui, quod mox in omnium perniciem erupturum esset.* Conclamare omnes, *Vocari Aristonem debere, et quaeri, quid venisset: et, nisi expromeret, cum legatis Romam mitti. satis pro temeritate unius*

t) et del. *Gron. Crev.*

unius hominis suppliciorum pensum esse. Privatos suo periculo peccaturos. rempublicam non extra noxam modo, sed etiam extra famam noxae, conservandam esse. Vocatus Aristo purgare sese, et firmissimo propugnaculo uti, quod literarum nihil ad quemquam adtulisset. ceterum nec caussam adventus satis expediebat, et in eo maxime haesitabat, quod cum Barcinae solum factionis hominibus conlocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio est, aliis pro speculatore comprehendi jam et custodiri jubentibus, aliis negantibus, tumultuandi caussam esse. *mali rem exempli esse, de nihilo hospites corripi. Idem Karthaginiensibus, et Tyri, et in aliis emporiis, in quae frequenter commeent, eventurum.* Dilata eo die res est. Aristo, Punico ingenio inter Poenos usus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianam magistratuum [u]) prima vespera suspendit. ipse de tertia vigilia navem conscendit et profugit. Postero die, quum Sufetes ad jus dicendum consedissent, conspectae tabellae, demtaeque, et lectae. Scriptum erat, ARISTONEM PRIVATIM AD NEMINEM, PUBLICE AD SENIORES (ita senatum vocabant) MANDATA HABUISSE. Publicato crimine, minus intenta de paucis quaestio erat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consules et ad [v]) senatum deferrent, placuit; simul qui de injuriis Masinissae quererentur.

LXII. Masinissa postquam et infames Karthaginienses, et inter se ipsos discordes sensit, principes propter conloquia Aristonis senatui, senatum propter indicium ejusdem Aristonis populo suspectum; locum injuriae esse ratus, agrum maritimum eorum et depopulatus est, et quasdam urbes vectigales Karthaginiensium sibi coegit stipendium pendere. Emporia vocant eam regionem. ora est minoris Syrtis, et agri uberis; una civitas ejus Leptis: ea singula in dies talenta vectigal Karthaginiensibus

u) *magistratus* Gron. v) *ad* del. *Gron. Crev.*

bus dedit. Hanc tum regionem et totam infestam Masinissa, et ex quadam parte dubiae possessionis, sui regni, an Karthaginiensium esset, effecerat. et quia simul ad purganda crimina, et questum de se Romam eos ituros comperit; qui et illa onerarent suspicionibus, et de jure vectigalium disceptarent, legatos et ipse Romam mittit x). Auditi de Tyrio advena primum Karthaginienses curam injecere Patribus, ne cum Antiocho simul et Poenis bellandum esset. maxime ea suspicio crimen urguebat, quod, quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum, nec navem ejus custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari coeptum. Karthaginienses jure finium caussam tutabantur: *quod intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum, qui juris esset Karthaginiensium, finisset:* et confessione regis: *qui, quum Aphirem profugum ex regno suo, cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas, persequeretur, precario ab se iter per eum ipsum agrum, tamquam haud dubie Karthaginiensium juris, petisset.* Numidae *et de terminatione Scipionis mentiri eos* arguebant: *et, si quis veram originem juris exigere vellet, quem proprium agrum Karthaginiensium in Africa esse? Advenis, quantum secto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum. quidquid Byrsam sedem suam excesserint, vi atque injuria partum habere. Neque eum* y)*, de quo agatur, probare eos posse, non modo semper, ex quo coeperint, sed ne diu quidem eos possedisse. Per opportunitates, nunc illos, nunc reges Numidarum, usurpasse jus: semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cujus conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Karthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset, ejus finerent esse: nec se interponerent, quo*

minus,

x) *misit* Gron. Crev. y) *enim* Gron.

minus, qui possent, tenerent. Responderi legatis utriusque partis placuit, missuros se in Africam, qui inter populum Karthaginiensem et regem in re praesenti disceptarent. Missi P. Scipio Africanus, et C. Cornelius Cethegus, et M. Minucius Rufus; audita inspectaque re, suspensa omnia, neutro inclinatis sententiis, reliquere. Id utrum sua sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam videtur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui. Nam, ni ita esset, unus Scipio, vel notitia rei, vel aucto[illegible]te, ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

EPITOME LIBRI XXXV

P. Scipio Africanus legatus ad Antiochum Ephesi cum Hannibale, qui se Antiocho junxerat, conlocutus est; ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia quum quaereret, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondit: Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset; quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. *Quaerenti deinde, quem secundum poneret,* Pyrrhum, *inquit*, castra metari primum docuisse. ad hoc neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse. *Exsequenti, quem tertium diceret,* semet ipsum *dixit. Ridens Scipio,* Quidnam tu diceres, si me, *inquit,* vicisses? Tunc vero, *inquit*, me et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante alios posuissem. *Inter cetera prodigia, quae plurima fuisse traduntur, bovem Cn. Domitii consulis locutum,* Roma cave tibi, *refertur. Adparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, incitatus ab Aetolis, qui et Philippum et Antiochum ad inferendum bellum populo Romano sollicitabant, a populo Romano descivit: et, bello adversus Philopoemenem Achaeorum praetorem gesto, ab Aetolis et ab Alexameno duce eorum interfectus est. Aetoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt. cum quibus societate juncta, Antiochus Syriae rex, quum bellum Graeciae intulisset, complures urbes occupavit: inter quas Chalcidem, et totam Euboeam. Res praeterea in Liguribus gestas et adparatum belli ab Antiocho continet.*

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXV

Principio anni, quo haec gesta sunt, Sex. Digitius praetor in Hispania citeriore cum civitatibus iis, quae post profectionem M. Catonis permultae rebellaverant, crebra magis, quam digna dictu, proelia fecit, et

et adeo pleraque adverſa, ut vix dimidium militum, quam quod acceperat, ſucceſſori tradiderit. Nec dubium eſt, quin omnis Hiſpania ſublatura animos fuerit, ni alter praetor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa ſecunda proelia feciſſet: quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Praetor haec geſſerat Scipio. Idem pro praetore, Luſitanos, pervaſtata ulteriori provincia, cum ingenti praeda domum redeuntes, in ipſo itinere adgreſſus, ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero militum inpar, ſuperior aliis: nam et acie frequenti armatis adverſus longum et inpeditum turba pecorum agmen, et recenti milite adverſus feſſos longo itinere concurrerat. Tertia namque vigilia exierant hoſtes: huic nocturno itineri tres diurnae horae acceſſerant: nec ulla quiete data, laborem viae proelium exceperat. Itaque principio pugnae vigoris aliquid in corporibus animiſque fuit, et turbaverant primo Romanos: deinde aequata paulliſper pugna eſt. In hoc diſcrimine ludos Jovi, ſi vi fudiſſet cecidiſſetque hoſtes, propraetor vovit. Tandem gradum acrius intulere Romani, ceſſitque Luſitanus. deinde prorſus terga dedit. et, quum inſtitiſſent fugientibus victores, ad duodecim millia hoſtium ſunt caeſa: capti quingenti quadraginta, omnes fere [a]) equites: et ſigna militaria capta centum triginta quatuor. de exercitu Romano ſeptuaginta et tres amiſſi. Pugnatum haud procul Ilipa urbe eſt. Eo victorem opulentum praedae exercitum P. Cornelius reduxit. ea omnis ante urbem expoſita eſt: poteſtaſque dominis ſuas res cognoſcendi facta. cetera vendenda quaeſtori data: quod inde refectum eſt, militi diviſum.

II. Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius praetor, quum haec in Hiſpania gerebantur. itaque tam adverſae, quam ſecundae res per ipſum amicoſque ejus magnis ſermonibus celebrabantur: et tentaverat, quoniam

a) *ferme* Gron. Crev.

niam bellum ingens in provincia exarsisset, et exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipsas plenas pavoris ac fugae accepturus esset, ut unam sibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam quum militem ab se ipso scriptum ex senatusconsulto adjecisset, eligeret ex omni numero sex[b]) millia et quingentos pedites, et equites trecentos. *Ea se legione (nam in Sex. Digitii exercitu haud multum spei esse) rem gesturum.* Seniores negare, *Ad rumores, a privatis temere in gratiam magistratuum confictos, senatusconsulta facienda esse. nisi quod aut praetores ex provinciis scriberent, aut legati renunciarent, nihil ratum haberi debere. Si tumultus in Hispania esset, placere, tumultuarios milites extra Italiam scribi a praetore.* Mens ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias et in Siciliam navigasse delectus caussa C. Flaminium scribit: et ex Sicilia Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogasse: his duarum provinciarum delectibus tertium in Hispania adjecisse.

III. Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas jam quadraginta millia hominum, adfluente quotidie multitudine ad famam belli spemque praedae, circumsedebant. Minucius consul Arretium die, quem dixerat[c]) ad conveniendum militibus, venit. inde quadrato agmine ad Pisas duxit; et, quum hostes mille passuum ab oppido[d]) trans fluvium movissent castra, consul urbem, haud dubie servatam adventu suo, est ingressus. Postero die et ipse trans fluvium fere quingentos passus[e]) ab hoste posuit castra. inde levibus proeliis a populationibus agrum sociorum tutabatur. in aciem exire non audebat, novo milite, et ex multis generibus hominum conlecto, necdum noto satis inter se, ut fidere alii

b) *sex l. tria* Gron. Crev.

c) *edixerat* Gron. Crev.

d) *hostes non plus passuum tribus millibus ab oppido* Gron. Crev.

e) *ferme mille passus* Gron. Crev.

alii aliis possent. Ligures multitudine freti et in aciem exibant, parati de summa rerum decernere: et abundantes militum numero passim multas manus per extrema finium ad praedandum emittebant: et, quum coacta vis magna pecorum praedaeque esset, paratum erat praesidium, per quod in castella eorum vicosque ageretur.

IV. Quum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset, consul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Bojorum induxit, ubi longe alia belli ratio, quam cum Liguribus, erat. Consul in aciem exibat, hostes pugnam detrectabant: praedatumque, ubi nemo obviam exiret, discurrebant Romani; Boji diripi sua inpune, quam tuendo ea conserere certamen, malebant. Postquam omnia ferro ignique satis evastata erant, consul agro hostium excessit, et ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boji, ubi egressum e finibus suis hostem sensere, sequebantur silenti agmine, locum insidiis quaerentes. nocte praetergressi castra Romana saltum, qua transeundum erat Romanis, insederunt. Id quum parum occulte fecissent, consul, qui multa nocte solitus erat movere castra, ne nox terrorem in tumultuario proelio augeret, lucem exspectavit: et, quum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum misit. Postquam relatum est, quantae copiae, et in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium conjici jussit. et triarios vallum circumjicere: cetero exercitu instructo ad hostem accessit. Idem et Galli fecerunt, postquam apertas esse insidias, et recto ac justo proelio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt.

V. Hora secunda ferme concursum est. sinistra sociorum ala et extraordinarii prima in acie pugnabant. praeerant duo consulares legati, M. Marcellus et Ti. Sempronius, prioris anni consul. Novus consul nunc ad prima signa erat, nunc legiones continebat in subsidiis;

diis; ne certaminis studio prius procurrerent[f]), quam datum signum esset. equites earum extra aciem in locum patentem Q. et P. Minucios tribunos militum educere jussit. inde, quum signum dedisset, inpetum ex aperto facerent. Haec agenti nuncius venit a Ti. Sempronio Longo, *non sustinere extraordinarios inpetum Gallorum, et caesos permultos esse: et, qui supersint, partim labore, partim metu remisisse ardorem pugnae. legionem alteram ex duabus, si videretur, submitteret, priusquam ignominia acciperetur.* Secunda legio missa est, et extraordinarii recepti. Tum redintegrata est pugna. Quum et recens miles, et frequens ordinibus legio successisset[g]), et sinistra ala ex proelio subducta est; dextra in primam aciem subiit. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia aestus corpora Gallorum: densis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes, sustinebant inpetus Romanorum. Quod ubi animadvertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui praeerat alariis equitibus, quam concitatissimos equos inmittere jubet: et legionarios equites in subsidiis esse. Haec procella equestris primo confudit et turbavit, deinde dissipavit aciem Gallorum; non tamen, ut terga darent. Obstabant duces, hastilibus caedentes terga trepidantium, et redire in ordines cogentes: sed interequitantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites, *Ut paullulum adniterentur: victoriam in manibus esse. dum perturbatos et trepidantes viderent, instarent. si restitui ordines sissent[h]), integro rursus eos proelio et dubio dimicaturos.* Inferre vexillarios jussit signa. omnes connisi tandem averterunt hostem. Postquam terga dabant, et in fugam passim effundebantur, tum ad persequendos eos legionarii equites inmissi. Quatuordecim millia Bojorum eo die caesa sunt; vivi capti mille nonaginta duo: equites septingenti viginti

f) *concurrerent* Gron. Crev.
g) *successit* Gron. Crev.
h) *sivissent* Gron. Crev.

viginti unus, tres duces eorum, ſigna militaria ducenta duodecim, carpenta ſexaginta tria. Nec Romanis incruenta victoria fuit. ſupra quinque millia militum, ipſorum aut ſociorum, ſunt amiſſa, centuriones tres et viginti, praefecti ſocium quatuor, et M. Genucius, et M. Marcius, tribuni militum ſecundae legionis.

VI. Eodem fere tempore duorum conſulum literae adlatae ſunt, L. Cornelii de proelio ad Mutinam cum Bojis facto, et Q. Minucii a Piſis. *Comitia ſuae ſortis eſſe. ceterum adeo ſuſpenſa omnia in Liguribus ſe habere, ut abſcedi inde, ſine pernicie ſociorum et damno reipublicae, non poſſit. Si ita videretur Patribus, mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret: ſi id facere gravaretur, quod non ſuae ſortis id negotium eſſet, ſe quidem facturum, quodcumque ſenatus cenſuiſſet; ſed etiam atque etiam viderent, ne magis e republica eſſet interregnum iniri, quam ab ſe in eo ſtatu relinqui provinciam.* Senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine ſenatorio mitteret ad L. Cornelium conſulem, qui literas collegae ad ſenatum miſſas deferrent ad eum; et nunciarent, *ſenatum, ni is ad magiſtratus ſubrogandos Romam veniret, potius, quam Q. Minucius a bello integro avocaretur, interregnum iniri paſſurum.* Miſſi legati renunciarunt, *L. Cornelium ad magiſtratus ſubrogandos Romam venturum.* De literis L. Cornelii, quas ſcripſerat ſecundum proelium cum Bojis factum, diſceptatio in ſenatu fuit: quia privatim pleriſque ſenatoribus legatus M. Claudius ſcripſerat, *Fortunae populi Romani et militum virtuti gratiam habendam, quod res bene geſta eſſet. Conſulis opera et militum aliquantum amiſſum, et hoſtium exercitum, cujus delendi oblata fortuna fuerit, elapſum. Milites eo plures periſſe, quod tardius ex ſubſidiis, qui laborantibus opem ferrent, ſucceſſiſſent. Hoſtes e manibus emiſſos, quod equitibus legionariis et tardius datum ſignum eſſet, et perſequi fugientes non licuiſſet.*

VII. De

VII. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores consultatio dilata est. Instabat enim cura alia, quod civitas foenore laborabat: et quod[i]), quum multis foenebribus legibus constricta avaritia esset, via fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus, nomina transcriberent; ita libero foenore obruebant debitores. Cujus coërcendi[k]) quum ratio quaereretur, diem finiri placuit Feralia, quae proxime fuissent: ut, qui post eam diem socii civibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur; et ex ea die pecuniae creditae, quibus debitor vellet legibus, jus creditori diceretur. Inde, postquam professionibus detecta est magnitudo aeris alieni, per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate Patrum plebem rogavit, plebesque scivit, ut cum sociis ac nomine Latino pecuniae creditae jus idem, quod cum civibus Romanis, esset. Haec in Italia domi militiaeque acta. In Hispania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hispania oppidum Illuciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit. et per hiemem proelia aliquot, nulla memoria digna, adversus latronum magis, quam hostium, excursiones, vario tamen eventu, nec sine militum jactura, sunt facta. Majores res gestae a M. Fulvio. Is apud Toledum oppidum cum Vaccaeis Vectonibusque et Celtiberis signis conlatis dimicavit: exercitum earum gentium fudit fugavitque: regem Hilermum vivum cepit.

VIII. Quum[l]) haec in Hispania gerebantur, comitiorum jam adpetebat dies. itaque L. Cornelius consul, relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit. Is in senatu quum de rebus ab se gestis disseruisset, quoque in statu provincia esset; questus est cum Patribus conscriptis, quod, tanto bello una secunda pugna tam feliciter perfecto, non esset habitus Diis inmortalibus honos.

i) *quod* del. *Gron. Crev.*
k) *cernendi* Gron. Crev.

l) *Dum* — *agerentur* Gron. Crev.

honos. Postulavit deinde, ut supplicationem simul triumphumque decernerent. Prius tamen, quam relatio fieret, Q. Metellus, qui consul dictatorque fuerat, *Literas eodem tempore*, dixit, *et consulis L. Cornelii ad senatum, et M. Marcelli ad magnam partem senatorum, adlatas esse, inter se pugnantes: eoque dilatam esse consultationem, ut praesentibus auctoribus earum literarum disceptaretur. Itaque exspectasse sese, ut consul, qui sciret ab legato suo adversus se scriptum aliquid, quum ipsi veniendum esset, deduceret eum secum Romam: quum etiam verius esset, Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato. Nunc videri esse amotum de industria, ne* m) *ea, quae scripsisset, praesens diceret, aut argueret coram: et, si quid vani adferret, argui posset, donec ad liquidum veritas explorata esset. Itaque nihil eorum, quae postularet consul, decernendum in praesentia censere.* Quum pergeret nihilo segnius referre, ut supplicatio decerneretur, triumphantique sibi urbem n) invehi liceret; M. et C. Titinii tribuni plebis, se intercessuros, si de ea re fieret senatusconsultum, dixerunt.

IX. Censores erant priore anno creati Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit. censa sunt civium capita centum quadraginta tria millia, septingenta quatuor. Aquae ingentes eo anno fuerunt, et Tiberis loca plana urbis inundavit. Circa portam Flumentanam etiam conlapsa quaedam ruinis sunt: et porta Coelimontana fulmine icta est, murusque circa multis locis de coelo tactus. Et Ariciae, et Lanuvii, et in Aventino, lapidibus pluit; et a Capua nunciatum est, examen vesparum ingens in forum advolasse, et in Martis aede consedisse. eas conlectas cum cura, et igni crematas esse. Horum prodigiorum caussa decemviri libros adire jussi, et novemdiale sacrum factum, et suppli-

m) *ne* l. *qui* Gron. Crev. n) *in urbem* Gron. Crev.

ſupplicatio indicta eſt, atque urbs luſtrata. Iiſdem diebus aediculam Victoriae Virginis, prope aedem Victoriae, M. Porcius Cato dedicavit biennio poſt, quam vovit. Eodem anno coloniam Latinam in agrum Thurinum triumviri deduxerunt Cn. Manlius Vulſo, L. Apuſtius Fullo, Q. Aelius Tubero, cujus lege deducebatur. tria millia peditum iere, trecenti equites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena jugera in pedites, ſexagena in equites. Apuſtio auctore, tertia pars agri demta eſt: quo poſtea, ſi vellent, novos colonos adſcribere poſſent. Vicena jugera pedites, quadragena equites acceperunt.

X. In exitu jam annus erat, et ambitio magis, quam umquam alias, exarſerat conſularibus comitiis. multi et potentes petebant patricii plebejique: P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui ex Hiſpania provincia nuper deceſſerat magnis rebus geſtis, et L. Quinctius Flamininus, qui claſſi in Graecia praefuerat, et Cn. Manlius Vulſo, hi patricii. Plebeji autem C. Laelius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, M'. Acilius. ſed omnium oculi in Quinctium Corneliumque conjecti. nam et in unum locum petebant ambo patricii, et rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Ceterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clariſſimi aetatis ſuae imperatores. major gloria in Scipione [o]): et, quo major, eo propior invidiam. Quinctii recentior, ut qui eo anno triumphaſſet. Accedebat, quod alter decimum jam prope annum aſſiduus in oculis hominum fuerat; quae res minus verendos magnos homines ipſa ſatietate facit: conſul iterum poſt devictum Hannibalem, cenſorque fuerat. In Quinctio nova et recentia omnia ad gratiam erant: nihil nec petierat a populo poſt triumphum, nec adeptus erat: *pro fratre germano, non patruele, ſe petere* ajebat: *pro legato et participe adminiſtrati belli. ſe terra, fratrem mari, rem geſſiſſe.* His obti-

[o]) *Scipionis: e.q.m.e.p. invidiae* Gron. Crev.

obtinuit, ut praeferretur candidato, quem Africanus frater ducebat[p]); quem Cornelia gens, Cornelio consule comitia habente; quem tantum praejudicium senatus, virum e civitate optimum judicatum, qui matrem Idaeam Pessinunte venientem in urbem acciperet. L. Quinctius et Cn. Domitius Ahenobarbus consules facti. adeo ne in plebejo quidem consule, quum pro C. Laelio niteretur, Africanus valuit. Postero die praetores creati L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Baebius Tamphilus, L. Valerius Tappo[q]), Q. Salonius Sarra. Aedilitas insignis eo anno fuit M. Aemilii Lepidi et L. Aemilii Paulli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clipea inaurata in fastigio Jovis aedis posuerunt. Porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adjecto; alteram a porta Fontinali ad Martis aram, qua in Campum iter esset, perduxerunt.

XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat. Extremo ejus anni bis in magnum periculum res adducta est. nam et castra consulis obpugnata, aegre sunt defensa: et non ita multo post per saltum angustum quum duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit. qua quum exitus non pateret, converso agmine redire institit consul: et r) tergo fauces saltus occupatae a parte hostium erant, Caudinaeque cladis memoria non animis modo, sed prope oculis, obversabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. eorum praefectus consuli pollicetur, *Se parte, utra vellet, cum suis erupturum. Tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis esset. in eos se inpetum facturum: et nihil prius quam flammam tectis injecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere saltu, quem obsiderent, et discurrere ad opem ferendam suis.* Conlaudatum eum consul spe praemiorum onerat. Numidae

p) *deducebat* Gron. Crev.
q) *Tappus* Gron. Crev.
r) *a* Gron. Crev.

dae equos conscendunt, et obequitare stationibus hostium, neminem lacessentes, coeperunt. Nihil primo adspectu contemtius. equi hominesque paulluli et graciles: discinctus et inermis eques, praeterquam quod jacula secum portat: equi sine frenis, deformis ipse cursus rigida cervice et extento capite currentium. Hunc contemtum de industria augentes, labi ex equis, et per ludibrium spectaculo esse. Itaque, qui primo intenti paratique, si lacesserentur, in stationibus fuerant, jam inermes sedentesque pars maxima spectabant. Numidae adequitare, dein refugere, sed propius saltum paullatim evehi: velut quos inpotentes regendi equi invitos efferrent. postremo subditis calcaribus inter *) medias stationes hostium erupere: et, in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viae tecta incendunt. proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia pervastant. Fumus primo conspectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, postremo seniores puerique refugientes tumultum in castris fecerunt. itaque sine consilio, sine imperio, pro se quisque currere ad sua tutanda: momentoque temporis castra relicta erant, et obsidione liberatus consul, quo intenderat, pervenit.

XII. Sed neque Boji, neque Hispani, cum quibus eo anno bellatum est, tam inimici infestique erant Romanis, quam Aetolorum gens. Ii post deportatos ex Graecia exercitus primo in spe fuerant, et Antiochum in vacuam Europae possessionem venturum; nec Philippum, aut Nabin quieturos. Ubi nihil usquam moveri viderunt, agitandum aliquid miscendumque rati, ne cunctando senescerent consilia, concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas praetor eorum, conquestus injurias Romanorum statumque Aetoliae, *quod omnium Graeciae gentium civitatiumque inhonoratissimi post eam victoriam essent, cujus caussa ipsi fuissent*, legatos censuit circa reges mittendos, qui non solum tentarent animos eorum

*) *per* Gron. Crev.

rum, sed suis quemque stimulis moverent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicaearchus frater praetoris ad Antiochum est missus. Tyranno Lacedaemonio Damocritus, *ademtis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem*, dicere. *inde militem, inde naves navalesque socios habuisse. inclusum suis prope muris Achaeos videre dominantes in Peloponneso. numquam habiturum recuperandi sua occasionem, si eam, quae tum esset, praetermisisset. Nullum exercitum Romanum in Graecia esse: nec propter Gythium, aut maritimos alios Laconas, dignam caussam existimaturos Romanos, cur legiones in Graeciam rursus*[t]) *transmittant.* Haec ad incitandum animum tyranni dicebantur, ut, quum in Graeciam Antiochus trajecisset, conscientia violatae per sociorum injurias Romanae amicitiae, conjungeret se cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud dissimili oratione incitabat. erat etiam major orationi materia, quo ex altiore fastigio rex, quam tyrannus, detractus erat, quoque plures ademtae res. Ad hoc vetusta regum Macedoniae fama, peragratusque orbis terrarum victoriis ejus gentis referebatur. *Et tutum vel incepto, vel eventu se consilium adferre. nam neque, ut ante se moveat Philippus, quam Antiochus cum exercitu transierit in Graeciam, suadere; et, qui sine Antiocho adversus Romanos Aetolosque tam diu sustinuerit bellum, ei, adjuncto Antiocho, sociis Aetolis, qui tum graviores hostes, quam Romani, fuerint, quibus tandem viribus resistere Romanos posse?* Adjiciebat de duce Hannibale, nato adversus Romanos hoste, qui plures et duces et milites eorum occidisset, quam quot superessent. Haec Philippo Nicander. Alia Dicaearchus Antiocho: et omnium primum, *praedam de Philippo Romanorum esse* dicere, *victoriam Aetolorum, et aditum in Graeciam Romanis nullos alios, quam Aetolos, dedisse; et ad vincendum vires eosdem praebuisse.*

 deinde

t) *rursum* Gron. Crev.

deinde quantas peditum equitumque copias praebituri Antiocho ad bellum essent: quae loca terrestribus copiis, quos portus maritimis. Tum de Philippo et Nabide libero mendacio abutebatur: *paratum utrumque ad rebellandum esse: et primam quamque occasionem recuperandi ea, quae bello amisissent, adrepturos.* Ita per totum simul orbem terrarum Aetoli Romanis concitabant bellum. reges tamen aut non moti, aut tardius moti sunt.

XIII. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimisit, ad seditiones in iis miscendas: et alios principum donis ad suam caussam perduxit, alios pertinaciter in societate Romana manentes occidit. Achaeis omnium maritimorum Laconum tuendorum a T. Quinctio cura mandata erat. itaque extemplo et ad tyrannum legatos miserunt, qui admonerent foederis eum Romani, denunciarentque, ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret: et auxilia ad Gythium, quod jam obpugnabatur a tyranno, et Romam, qui ea nunciarent, legatos miserunt. Antiochus rex, ea hieme Raphiae in Phoenice Ptolemaeo regi Aegypti filia in matrimonium data, quum Antiochiam se recepisset, per Ciliciam, Tauro monte superato, extremo jam hiemis Ephesum pervenit: inde principio veris, Antiocho filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid, absente se, ab tergo moveretur, ipse cum omnibus terrestribus copiis ad Pisidas, qui circa Sidam incolunt, obpugnandos est profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius et [u]) P. Villius, qui ad Antiochum (sicut ante dictum est) missi erant, jussi prius Eumenem adire, Elaeam venere; inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) escenderunt [v]). Cupidus belli adversus Antiochum Eumenes erat, gravem, si pax esset, adcolam tanto potentiorem regem credens; eumdem, si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore, quam Philippus fuisset: et aut funditus sublatum iri: aut, si pax victo daretur, multa illi

u) *et* del. *Gron. Crev.*

v) *ascenderunt* Gron. Crev.

illi detracta sibi accessura: ut facile deinde se ab eo sine ullo Romano auxilio tueri posset. Etiam, si quid adversi casurum foret, satius esse Romanis sociis quamcumque fortunam subire, quam solum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi. Ob haec, quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

XIV. Sulpicius aeger Pergami substitit. Villius, quum Pisidiae bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Hannibale, qui tum ibi forte erat, saepe congrederetur; ut animum ejus et tentaret, si qua posset, et metum demeret periculi ei quidquam ab Romanis esse. His conloquiis aliud quidem actum nihil est: secutum tamen sua sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Hannibal et suspectior ad omnia fieret. Claudius, secutus Graecos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuisse legatione tradit: eumque Ephesi conlocutum cum Hannibale. Et sermonem etiam unum refert, quo quaerenti Africano, *quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet?* respondisse, *Alexandrum Macedonum regem; quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque oras* x), *quas visere supra spem humanam esset, peragrasset.* Quaerenti deinde, *quem secundum poneret? Pyrrhum*, dixisse. *castra metari primum docuisse. ad hoc neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse, artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italicae gentes regis externi, quam populi Romani, tamdiu principis in ea terra, imperium esse mallent.* Exsequenti, *quem tertium duceret?* haud dubie *semet ipsum* dixisse. Tum risum obortum Scipioni, et subjecisse. *Quidnam tu diceres, si me vicisses? Tum me vero*, inquit, *et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante omnes alios imperatores esse.* Et perplexum Punico astu responsum, et inprovisum adsen-

x) *ultimas oras* Gron. Crev.

sentationis genus Scipionem movisse, quod e grege se imperatorum velut inaestimabilem secrevisset.

XV. Villius ab Epheso Apameam processit. eo et Antiochus, audito Romanorum legatorum adventu, obcurrit: Apameae congressis disceptatio eadem ferme fuit, quae Romae inter Quinctium et legatos regis fuerat. mors nunciata Antiochi, filii regis, quem missum paullo ante dixeram in Syriam, diremit conloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque ejus juvenis desiderium. id enim jam specimen sui dederat, ut, si vita longior contigisset, magni justique regis in eo indolem fuisse adpareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors ejus suspectior fuit, gravem successorem eum instare senectuti suae patrem credentem, per spadones quosdam, talium ministeriis facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse. Eam quoque caussam clandestino facinori adjiciebant, quod, quum Seleuco filio Lysimachiam dedisset, Antiocho quam similem daret sedem, ut procul ab se honore eum quoque ablegaret, non habuisset. Magni tamen luctus species per aliquot dies regiam tenuit: legatusque Romanus, ne alieno tempore incommodus obversaretur, Pergamum concessit. Rex Ephesum, omisso, quod inchoaverat, bello, rediit. ibi, per luctum regia clausa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum ejus erat, secreta consilia agitavit. Minio, ignarus omnium externorum, viresque aestimans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non caussa modo superiorem esse Antiochum, quod nihil aequi postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis, seu jam experto eam minus prosperam, seu moerore recenti confuso, professus Minio, se, quae pro caussa essent, dicturum, persuasit, ut a Pergamo arcesserentur legati.

XVI. Jam convaluerat Sulpicius: itaque ambo Ephesum venerunt. Rex a Minione excusatus, et absente eo res agi coepta est. Ibi praeparata oratione Minio; *Specioso*

ciofo titulo, inquit, *uti vos*, *Romani*, *Graecarum civitatium liberandarum video: sed facta vestra orationi non conveniunt; et aliud Antiocho juris statuistis, alio ipsi utimini. Qui enim magis Smyrnaei Lampsacenique Graeci sunt, quam Neapolitani, et Rhegini, et Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naves ex foedere exigitis? Cur Syracusas, atque in alias Siciliae Graecas urbes praetorem quotannis, cum imperio et virgis et securibus, mittitis? nihil aliud profecto dicatis, quam armis superatis vos iis has leges inposuisse. Eamdem de Smyrna et Lampsaco civitatibusque, quae Ioniae aut Aeolidis sunt, caussam ab Antiocho accipite. Bello superatas a majoribus, et stipendiarias ac vectigales factas, in antiquum jus repetit. itaque ad haec ei responderi velim, si ex aequo disceptatur, et non belli caussa quaeritur.* Ad ea Sulpicius, *Fecit verecunde*, inquit, *Antiochus, qui, si alia pro caussa ejus non erant, quae dicerentur, quemlibet ista, quam se, dicere maluit. Quid enim simile habet civitatium earum, quas comparasti, caussa? Ab Rheginis, et Neapolitanis, et Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, uno et perpetuo tenore juris, semper usurpato, numquam intermisso, quae ex foedere debent, exigimus. Potesne tandem dicere, ut ii populi non per se, non per alium quemquam foedus mutaverint, sic*[y]) *Asiae civitates, ut semel venerunt in majorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione regni vestri permansisse, et non alias earum in Philippi, alias in Ptolemaei fuisse potestate, alias per multos annos nullo ambigente libertatem usurpasse? Nam si, quod aliquando servierunt, temporum iniquitate pressi, jus post tot secula adserendi eos in servitutem faciet*[z]); *quid abest, quin actum nobis nihil sit, quod a Philippo liberavimus Graeciam, et repetant posteri ejus Corinthum, Chalcidem, Demetriadem, et Thessalorum totam gentem? Sed quid ego caussam civitatium ago, quam, ipsis*

y) add. *et* Gron. Crev. z) *facit* Gron. Crev.

ipsis agentibus, et nos et regem ipsum cognoscere aequius est?

XVII. Vocari deinde civitatium legationes jussit, praeparatas jam ante et instructas ab Eumene, qui, quantumcumque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc expostulationes inserit, et aequa iniquis miscent, a) e disceptatione altercationem fecerunt. itaque, neque remissa ulla re, neque inpetrata, aeque ac venerant, omnium incerti legati Romam redierunt. Rex, dimissis iis, consilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius (quia quo quisque asperius adversus Romanos locutus esset, eo spes gratiae major erat) alius superbiam postulatorum increpare, tamquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiae regum, inponentium leges. *quamquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam, et patriam Lacedaemonem, remissam. Antiocho si Smyrna et Lampsacus imperata faciant, indignum videri.* alii, *parvas et vix dictu dignas belli caussas tanto regi eas civitates esse. sed initium semper a parvis injusta imperandi fieri* b): *nisi crederent, Persas, quum aquam terramque ab Lacedaemoniis petierunt, gleba terrae et haustu aquae eguisse. Per similem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi. et alias civitates, simul duas jugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. Si non libertas servitute potior sit, tamen omni praesenti statu spem cuique novandi res suas blandiorem esse.*

XVIII. Alexander Acarnan in consilio c) erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo secutus opulentiorem regiam Antiochi: et, tamquam peritus Graeciae, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiae regis, ut consiliis quoque arcanis interesset, acceptus erat. Is,

a) *postulationes inserit aequa iniquis miscentes* Gron. Crev.
b) *semper per ius iniusta imperandi fieri:* Gron.
c) *concilio* Gron. Crev.

Is, tamquam non, utrum bellandum esset, nec ne, consuleretur, sed ubi et qua ratione bellum gereretur, *Victoriam se haud dubiam proponere animo* adfirmabat, *si in Europam transisset rex, et in aliqua Graeciae parte sedem bello cepisset. Jam primum Aetolos, qui umbilicum Graeciae incolerent, in armis eum inventurum, antesignanos ad asperrima quaeque belli paratos. In duobus velut cornibus Graeciae, Nabin a Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates: quibus eum depulsum Romani Lacedaemonis muris inclusissent; a Macedonia Philippum, ubi primum bellicum cani audisset, arma capturum. Nosse se spiritus ejus, nosse animum: scire, ferarum modo, quae claustris aut vinculis teneantur, ingentes jam diu iras eum in pectore volvere. meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes Deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adjutorem. cujus voti si compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. Tantum non cunctandum, neque cessandum esse. in eo enim victoriam verti, si et loca opportuna, et socii praeoccuparentur. Hannibalem quoque sine mora mittendum in Africam esse ad distringendos Romanos.*

XIX. Hannibal non adhibitus in consilium, propter conloquia cum Villio suspectus regi, et in nullo postea honore habitus, primo eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius esse ratus, et percunctari caussam repentinae alienationis, et purgare se, tempore apto, quaesita simpliciter iracundiae caussa auditaque, *Pater Hamilcar*, inquit, *Antioche, parvum admodum me, quum sacrificaret, altaribus admotum jurejurando adegit, numquam amicum fore populi Romani. Sub hoc sacramento sex et triginta annos militavi: hoc me in pace patria mea expulit: hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicumque vires, ubi arma esse sciam, huc veniam, toto orbe terrarum quaerens aliquos Romanis hostes. Itaque, si quibus*

bus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me d) *quaerant. Odi, odioque sum Romanis. id me verum dicere, pater Hamilcar et Dii testes sunt. Proinde, quum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Hannibalem habeto. si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium, cum quo deliberes, quaerito.* Non movit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliavit Hannibali. Ex consilio ita discessum est, ut bellum gereretur.

XX. Romae destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum, sed nihildum ad id bellum praeter animos parabant. Consulibus ambobus Italia provincia decreta est: ita ut inter se compararent, sortirenturve, uter comitiis ejus anni praeesset. ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus esset, si quo eum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, ut duas legiones scriberet novas, et socium Latini nominis viginti millia, et equites octingentos e). Alteri consuli duae legiones decretae, quas L. Cornelius consul superioris anni habuisset: et socium ac Latini nominis ex eodem exercitu f) quindecim millia, et equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. additum, in supplementum ut quatuor millia peditum Romanorum scriberentur, et centum quinquaginta equites; et sociis eodem quinque millia peditum imperarentur, ducenti quinquaginta equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo senatus censuisset, provincia evenit, L. Quinctio Gallia et comitia habenda. Praetores deinde provincias sortiti: M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappo Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Baebius Tamphilus Hispaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum senatusconsulto, deinde plebis etiam scito permuta-

d) *quam ex me* Gron. Crev.
e) *nongentos* Gron. Crev.
f) inf. *pedites* Gron. Crev.

mutatae provinciae sunt. Atilio classis et Macedonia, Baebio Bruttii decreti. Flaminio Fulvioque in Hispaniis prorogatum imperium. Baebio Tamphilo in Bruttios duae legiones decretae, quae priore anno urbanae fuissent: et ut g) sociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, et quingenti equites. Atilius triginta naves quinqueremes facere jussus, et ex navalibus veteres deducere, si quae utiles essent, et scribere navales socios. Et consulibus imperatum, ut ei duo millia socium ac Latini nominis, et mille pedites darent h) Romanos. Hi duo praetores et duo exercitus, terrestris navalisque, adversus Nabin, aperte jam obpugnantem socios populi Romani, dicebantur parari. Ceterum legati ad Antiochum missi exspectabantur: et, i) priusquam ii redissent, vetuerat Cn. Domitium consulem senatus ab urbe discedere.

XXI. Praetoribus Fulvio et Scribonio, quibus, ut jus dicerent Romae, provincia erat, negotium datum, ut, praeter eam classem, cui Atilius praefuturus erat, centum quinqueremes pararent. Priusquam consul praetoresque in provincias proficiscerentur, supplicatio fuit prodigiorum caussa. Capram sex hoedos uno foetu edidisse, ex Piceno nunciatum est: et Arretii puerum natum unimanum: Amiterni terra pluisse: Formiis portam murumque de coelo tacta: et (quod maxime terrebat) consulis Cn. Domitii bovem locutum, ROMA CAVE TIBI. Ceterorum prodigiorum caussa supplicatum est: bovem cum cura servari alique aruspices jusserunt. Tiberis, infestiore quam priore inpetu inlatus urbi, duo pontes, aedificia multa, maxime circa portam Flumentanam, evertit. Saxum ingens, sive imbribus, sive motu terrae leviore, quam ut alioqui sentiretur, labefactatum, in vicum Jugarium ex Capitolio procidit, et multos obpressit. In agris passim inundatis pecua ablata, villarum

g) *ut et* Gron. Crev.
h) *consuli — daret* Gron. Crev
i) *et* del. *Gron. Crev.*

latum ſtrages facta eſt. Priuſquam L. Quinctius conſul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Piſano cum Liguribus ſignis conlatis pugnavit: novem millia hoſtium occidit: ceteros fuſos fugatoſque in caſtra compulit. Ea uſque in noctem magno certamine obpugnata defenſaque ſunt. nocte clam profecti Ligures: prima luce Romanus vacua caſtra invaſit. praedae minus inventum eſt, quod ſubinde ſpolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hoſtibus dedit. ex agro Piſano in Ligures profectus, caſtella vicoſque eorum igni ferroque pervaſtavit: ibi praeda Etruſca, quae miſſa a populatoribus fuerat, repletus eſt miles Romanus.

XXII. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt. qui quum nihil, puod ſatis maturam cauſſam belli haberet, niſi adverſus Lacedaemonium tyrannum, adtuliſſent, quem et Achaei legati nunciabant [k]) contra foedus maritimam oram Laconum obpugnare; Atilius praetor cum claſſe miſſus eſt in Graeciam ad ſocios tuendos. Conſules, quando nihil ab Antiocho inſtaret, proficiſci ambo in provincias placuit. Domitius ab Arimino, qua proximum fuit, Quinctius per Ligures in Bojos venit. Duo conſulum agmina diverſa late agrum hoſtium pervaſtarunt. primo equites eorum pauci cum praefectis, deinde univerſus ſenatus, poſtremo in quibus aut fortuna aliqua, aut dignitas erat, ad mille quingenti ad conſules transfugerunt. Et in utraque Hiſpania eo anno res proſpere geſtae. nam et C. Flaminius oppidum Litabrum, munitum opulentumque, vineis expugnavit, et nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: et M. Fulvius proconſul cum duobus exercitibus hoſtium duo ſecunda proelia fecit: oppida duo [l]) Hiſpanorum, Veſceliam Holonemque, et caſtella multa expugnavit: alia voluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progreſſus, et ibi duobus potitus oppidis, Noliba

k) *annunciabant* Gron. Crev. l) *duo* del. *Gron. Crev.*

liba et Cuſibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, ſed loco munito [m]). eam quum obpugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis ſubſidio venit. Cum his ſignis conlatis proſpere pugnavit: et, fuſis Vectonibus, operibus Toletum cepit.

XXIII. Ceterum eo tempore minus ea bella, quae gerebantur, curae Patribus erant, quam exſpectatio nondum coepti cum Antiocho belli. nam etſi per legatos idemtidem omnia explorabantur, tamen rumores, temere ſine ullis auctoribus orti, multa falſa veris miſcebant. Inter quae adlatum erat, quum in Aetoliam veniſſet Antiochus, extemplo claſſem eum in Siciliam miſſurum. Itaque ſenatus, etſi praetorem Atilium cum claſſe miſerat in Graeciam, tamen, quia non copiis modo, ſed etiam auctoritate opus erat ad tuendos ſociorum animos, T. Quinctium, et Cn. [n]) Octavium, et Cn. Servilium, et P. Villium legatos in Graeciam miſit; et, ut M. Baebius ex Bruttiis ad Tarentum et Brundiſium promoveret legiones, decrevit; ut inde, ſi res poſceret, in Macedoniam trajiceret; et ut M. Fulvius praetor claſſem navium triginta mitteret ad tuendam Siciliae oram: et ut [o]) cum imperio eſſet, qui claſſem eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno aedilis plebis fuerat) et ut idem praetor L. Valerio collegae ſcriberet, *Periculum eſſe, ne claſſis regis Antiochi ex Aetolia in Siciliam trajiceret: itaque placere ſenatui, ad eum exercitum, quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia* [p]), *et quadringentos equites ſcribere eum, quibus oram maritimam provinciae, qua vergeret in Graeciam, tueri poſſet.* Eum delectum praetor non ex Sicilia ipſa tantum, ſed etiam ex circumjacentibus inſulis habuit: oppidaque omnia maritima, quae in Graeciam verſa erant, praeſidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, Eumenis fratris, qui nunciavit,

m) *munita* Gron. Crev.
n) *Cn. l. C.* Gron. Crev.
o) *ut* del. *Gron. Crev.*
p) add. *pedites* Gron. Crev.

deinde quantas peditum equitumque copias praebituri Antiocho ad bellum essent: quae loca terrestribus copiis, quos portus maritimis. Tum de Philippo et Nabide libero mendacio abutebatur: *paratum utrumque ad rebellandum esse: et primam quamque occasionem recuperandi ea, quae bello amisissent, adrepturos.* Ita per totum simul orbem terrarum Aetoli Romanis concitabant bellum. reges tamen aut non moti, aut tardius moti sunt.

XIII. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimisit, ad seditiones in iis miscendas: et alios principum donis ad suam caussam perduxit, alios pertinaciter in societate Romana manentes occidit. Achaeis omnium maritimorum Laconum tuendorum a T. Quinctio cura mandata erat. itaque extemplo et ad tyrannum legatos miserunt, qui admonerent foederis eum Romani, denunciarentque, ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret: et auxilia ad Gythium, quod jam obpugnabatur a tyranno, et Romam, qui ea nunciarent, legatos miserunt. Antiochus rex, ea hieme Raphiae in Phoenice Ptolemaeo regi Aegypti filia in matrimonium data, quum Antiochiam se recepisset, per Ciliciam, Tauro monte superato, extremo jam hiemis Ephesum pervenit: inde principio veris, Antiocho filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid, absente se, ab tergo moveretur, ipse cum omnibus terrestribus copiis ad Pisidas, qui circa Sidam incolunt, obpugnandos est profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius et [u]) P. Villius, qui ad Antiochum (sicut ante dictum est) missi erant, jussi prius Eumenem adire, Elaeam venere; inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) escenderunt [v]). Cupidus belli adversus Antiochum Eumenes erat, gravem, si pax esset, adcolam tanto potentiorem regem credens; eumdem, si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore, quam Philippus fuisset: et aut funditus sublatum iri: aut, si pax victo daretur, multa illi

u) *et* del. Gron. Crev. v) *ascenderunt* Gron. Crev.

illi detracta sibi accessura: ut facile deinde se ab eo sine ullo Romano auxilio tueri posset. Etiam, si quid adversi casurum foret, satius esse Romanis sociis quamcumque fortunam subire, quam solum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi. Ob haec, quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

XIV. Sulpicius aeger Pergami substitit. Villius, quum Pisidiae bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Hannibale, qui tum ibi forte erat, saepe congrederetur; ut animum ejus et tentaret, si qua posset, et metum demeret periculi ei quidquam ab Romanis esse. His conloquiis aliud quidem actum nihil est: secutum tamen sua sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Hannibal et suspectior ad omnia fieret. Claudius, secutus Graecos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuisse legatione tradit: eumque Ephesi conlocutum cum Hannibale. Et sermonem etiam unum refert; quo quaerenti Africano, *quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet?* respondisse, *Alexandrum Macedonum regem; quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque oras* x), *quas visere supra spem humanam esset, peragrasset.* Quaerenti deinde, *quem secundum poneret? Pyrrhum*, dixisse. *castra metari primum docuisse. ad hoc neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse, artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italicae gentes regis externi, quam populi Romani, tamdiu principis in ea terra, imperium esse mallent.* Exsequenti, *quem tertium duceret?* haud dubie *semet ipsum* dixisse. Tum risum obortum Scipioni, [illegible]ubjecisse. *Quidnam tu diceres, si me vicisses? T*[illegible]*e vero*, inquit, *et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante omnes alios imperatores esse.* Et perplexum Punico astu responsum, et inprovisum adsen-

x) *ultimas oras* Gron. Crev.

ſentationis genus Scipionem moviſſe, quod e grege ſe imperatorum velut inaeſtimabilem ſecreviſſet.

XV. Villius ab Epheſo Apameam proceſſit. eo et Antiochus, audito Romanorum legatorum adventu, obcurrit: Apameae congreſſis diſceptatio eadem ferme fuit, quae Romae inter Quinctium et legatos regis fuerat. mors nunciata Antiochi, filii regis, quem miſſum paullo ante dixeram in Syriam, diremit conloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque ejus juvenis deſiderium. id enim jam ſpecimen ſui dederat, ut, ſi vita longior contigiſſet, magni juſtique regis in eo indolem fuiſſe adpareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors ejus ſuſpectior fuit, gravem ſucceſſorem eum inſtare ſenectuti ſuae patrem credentem, per ſpadones quoſdam, talium miniſteriis facinorum acceptos regibus, veneno ſuſtuliſſe. Eam quoque cauſſam clandeſtino facinori adjiciebant, quod, quum Seleuco filio Lyſimachiam dediſſet, Antiocho quam ſimilem daret ſedem, ut procul ab ſe honore eum quoque ablegaret, non habuiſſet. Magni tamen luctus ſpecies per aliquot dies regiam tenuit: legatuſque Romanus, ne alieno tempore incommodus obverſaretur, Pergamum conceſſit. Rex Epheſum, omiſſo, quod inchoaverat, bello, rediit. ibi, per luctum regia clauſa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum ejus erat, ſecreta conſilia agitavit. Minio, ignarus omnium externorum, vireſque aeſtimans regis ex rebus in Syria aut Aſia geſtis, non cauſſa modo ſuperiorem eſſe Antiochum, quod nihil aequi poſtularent Romani, ſed bello quoque ſuperaturum credebat. Fugienti regi diſceptationem cum legatis, ſeu jam experto eam minus proſperam, ſeu moerore recenti confuſo, profeſſus Minio, ſe, quae pro cauſſa eſſent, dicturum, perſuaſit, ut a Pergamo arceſſerentur legati.

XVI. Jam convaluerat Sulpicius: itaque ambo Epheſum venerunt. Rex a Minione excuſatus, et abſente eo res agi coepta eſt. Ibi praeparata oratione Minio; *Specioſo*

ciofo titulo, inquit, *uti vos*, *Romani*, *Graecarum civitatium liberandarum video: fed facta veftra orationi non conveniunt; et aliud Antiocho juris ftatuiftis, alio ipfi utimini. Qui enim magis Smyrnaei Lampfacenique Graeci funt, quam Neapolitani, et Rhegini, et Tarentini, a quibus ftipendium, a quibus naves ex foedere exigitis? Cur Syracufas, atque in alias Siciliae Graecas urbes praetorem quotannis, cum imperio et virgis et fecuribus, mittitis? nihil aliud profecto dicatis, quam armis fuperatis vos iis has leges impofuiffe. Eamdem de Smyrna et Lampfaco civitatibufque, quae Ioniae aut Aeolidis funt, cauffam ab Antiocho accipite. Bello fuperatas a majoribus, et ftipendiarias ac vectigales factas, in antiquum jus repetit. itaque ad haec ei refponderi velim, fi ex aequo difceptatur, et non belli cauffa quaeritur.* Ad ea Sulpicius, *Fecit verecunde*, inquit, *Antiochus, qui, fi alia pro cauffa ejus non erant, quae dicerentur, quemlibet ifta, quam fe, dicere maluit. Quid enim fimile habet civitatium earum, quas comparafti, cauffa? Ab Rheginis, et Neapolitanis, et Tarentinis, ex quo in noftram venerunt poteftatem, uno et perpetuo tenore juris, femper ufurpato, numquam intermiffo, quae ex foedere debent, exigimus. Potefne tandem dicere, ut ii populi non per fe, non per alium quemquam foedus mutaverint, fic*[y]) *Afiae civitates, ut femel venerunt in majorum Antiochi poteftatem, in perpetua poffeffione regni veftri permanfiffe, et non alias earum in Philippi, alias in Ptolemaei fuiffe poteftate, alias per multos annos nullo ambigente libertatem ufurpaffe? Nam fi, quod aliquando fervierunt, temporum iniquitate preffi, jus poft tot fecula adferendi eos in fervitutem faciet*[z]); *quid abeft, quin actum nobis nihil fit, quod a Philippo liberavimus Graeciam, et repetant pofteri ejus Corinthum, Chalcidem, Demetriadem, et Theffalorum totam gentem? Sed quid ego cauffam civitatium ago, quam,*

Kk 5 *ipfis*

y) add. *et* Gron. Crev. z) *facit* Gron. Crev.

ipsis agentibus, et nos et regem ipsum cognoscere aequius est?

XVII. Vocari deinde civitatium legationes jussit, praeparatas jam ante et instructas ab Eumene, qui, quantumcumque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc expostulationes inserit, et aequa iniquis miscent, [a]) e disceptatione altercationem fecerunt. itaque, neque remissa ulla re, neque inpetrata, aeque ac venerant, omnium incerti legati Romam redierunt. Rex, dimissis iis, consilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius (quia quo quisque asperius adversus Romanos locutus esset, eo spes gratiae major erat) alius superbiam postulatorum increpare, tamquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiae regum, inponentium leges. *quamquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam, et patriam Lacedaemonem, remissam. Antiocho si Smyrna et Lampsacus imperata faciant, indignum videri.* alii, *parvas et vix dictu dignas belli caussas tanto regi eas civitates esse. sed initium semper a parvis injusta imperandi fieri* [b]): *nisi crederent, Persas, quum aquam terramque ab Lacedaemoniis petierunt, gleba terrae et haustu aquae eguisse. Per similem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi. et alias civitates, simul duas jugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. Si non libertas servitute potior sit, tamen omni praesenti statu spem cuique novandi res suas blandiorem esse.*

XVIII. Alexander Acarnan in consilio [c]) erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo secutus opulentiorem regiam Antiochi: et, tamquam peritus Graeciae, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiae regis, ut consiliis quoque arcanis interesset, acceptus erat. Is,

a) *postulationes inserit aequa iniquis miscentes* Gron. Crev.

b) *semper per ius iniusta imperandi fieri:* Gron.

c) *concilio* Gron. Crev.

Is, tamquam non, utrum bellandum eſſet, nec ne, conſuleretur, ſed ubi et qua ratione bellum gereretur, *Victoriam ſe haud dubiam proponere animo* adfirmabat, *ſi in Europam tranſiſſet rex, et in aliqua Graeciae parte ſedem bello cepiſſet. Jam primum Aetolos, qui umbilicum Graeciae incolerent, in armis eum inventurum, anteſignanos ad aſperrima quaeque belli paratos. In duobus velut cornibus Graeciae, Nabin a Peloponneſo concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates: quibus eum depulſum Romani Lacedaemonis muris incluſiſſent; a Macedonia Philippum, ubi primum bellicum cani audiſſet, arma capturum. Noſſe ſe ſpiritus ejus, noſſe animum: ſcire, ferarum modo, quae clauſtris aut vinculis teneantur, ingentes jam diu iras eum in pectore volvere. meminiſſe etiam ſe, quoties in bello precari omnes Deos ſolitus ſit, ut Antiochum ſibi darent adjutorem. cujus voti ſi compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. Tantum non cunctandum, neque ceſſandum eſſe. in eo enim victoriam verti, ſi et loca opportuna, et ſocii praeoccuparentur. Hannibalem quoque ſine mora mittendum in Africam eſſe ad diſtringendos Romanos.*

XIX. Hannibal non adhibitus in conſilium, propter conloquia cum Villio ſuſpectus regi, et in nullo poſtea honore habitus, primo eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius eſſe ratus, et percunctari cauſſam repentinae alienationis, et purgare ſe, tempore apto, quaeſita ſimpliciter iracundiae cauſſa auditaque, *Pater Hamilcar*, inquit, *Antioche, parvum admodum me, quum ſacrificaret, altaribus admotum jurejurando adegit, numquam amicum fore populi Romani. Sub hoc ſacramento ſex et triginta annos militavi: hoc me in pace patria mea expulit: hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, ſi tu ſpem meam deſtitueris, ubicumque vires, ubi arma eſſe ſciam, huc veniam, toto orbe terrarum quaerens aliquos Romanis hoſtes. Itaque, ſi qui-*

bus

bus tuorum meis criminibus apud te crefcere libet, aliam materiam crefcendi ex me [d]) *quaerant. Odi, odioque fum Romanis. id me verum dicere, pater Hamilcar et Dii teftes funt. Proinde, quum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Hannibalem habeto. fi qua res te ad pacem compellet, in id confilium alium, cum quo deliberes, quaerito.* Non movit modo talis oratio regem, fed etiam reconciliavit Hannibali. Ex confilio ita difceffum eft, ut bellum gereretur.

XX. Romae deftinabant quidem fermonibus hoftem Antiochum, fed nihildum ad id bellum praeter animos parabant. Confulibus ambobus Italia provincia decreta eft: ita ut inter fe compararent, fortirenturve, uter comitiis ejus anni praeeffet. ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus effet, fi quo eum extra Italiam opus effet ducere legiones. Huic confuli permiffum, ut duas legiones fcriberet novas, et focium Latini nominis viginti millia, et equites octingentos [e]). Alteri confuli duae legiones decretae, quas L. Cornelius conful fuperioris anni habuiffet: et focium ac Latini nominis ex eodem exercitu [f]) quindecim millia, et equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. additum, in fupplementum ut quatuor millia peditum Romanorum fcriberentur, et centum quinquaginta equites; et fociis eodem quinque millia peditum imperarentur, ducenti quinquaginta equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo fenatus cenfuiffet, provincia evenit, L. Quinctio Gallia et comitia habenda. Praetores deinde provincias fortiti: M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappo Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Baebius Tamphilus Hifpaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum fenatufconfulto, deinde plebis etiam fcito permuta-

d) *quam ex me* Gron. Crev.
e) *nongentos* Gron. Crev.
f) inf. *pedites* Gron. Crev.

mutatae provinciae sunt. Atilio classis et Macedonia, Baebio Bruttii decreti. Flaminio Fulvioque in Hispaniis prorogatum imperium. Baebio Tamphilo in Bruttios duae legiones decretae, quae priore anno urbanae fuissent: et ut [g]) sociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, et quingenti equites. Atilius triginta naves quinqueremes facere jussus, et ex navalibus veteres deducere, si quae utiles essent, et scribere navales socios. Et consulibus imperatum, ut ei duo millia socium ac Latini nominis, et mille pedites darent [h]) Romanos. Hi duo praetores et duo exercitus, terrestris navalisque, adversus Nabin, aperte jam obpugnantem socios populi Romani, dicebantur parari. Ceterum legati ad Antiochum missi exspectabantur: et, [i]) priusquam ii redissent, vetuerat Cn. Domitium consulem senatus ab urbe discedere.

XXI. Praetoribus Fulvio et Scribonio, quibus, ut jus dicerent Romae, provincia erat, negotium datum, ut, praeter eam classem, cui Atilius praefuturus erat, centum quinqueremes pararent. Priusquam consul praetoresque in provincias proficiscerentur, supplicatio fuit prodigiorum caussa. Capram sex hoedos uno foetu edidisse, ex Piceno nunciatum est: et Arretii puerum natum unimanum: Amiterni terra pluisse: Formiis portam murumque de coelo tacta: et (quod maxime terrebat) consulis Cn. Domitii bovem locutum, ROMA CAVE TIBI. Ceterorum prodigiorum caussa supplicatum est: bovem cum cura servari alique aruspices jusserunt. Tiberis, infestiore quam priore inpetu inlatus urbi, duo pontes, aedificia multa, maxime circa portam Flumentanam, evertit. Saxum ingens, sive imbribus, sive motu terrae leviore, quam ut alioqui sentiretur, labefactatum, in vicum Jugarium ex Capitolio procidit, et multos obpressit. In agris passim inundatis pecua ablata, villarum

g) *ut et* Gron. Crev.
h) *consuli — daret* Gron. Crev
i) *et* del. *Gron. Crev.*

larum strages facta est. Priusquam L. Quinctius consul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Pisano cum Liguribus signis conlatis pugnavit: novem millia hostium occidit: ceteros fusos fugatosque in castra compulit. Ea usque in noctem magno certamine obpugnata defensaque sunt. nocte clam profecti Ligures: prima luce Romanus vacua castra invasit. praedae minus inventum est, quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit. ex agro Pisano in Ligures profectus, castella vicosque eorum igni ferroque pervastavit: ibi praeda Etrusca, quae missa a populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus.

XXII. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt. qui quum nihil, puod satis maturam caussam belli haberet, nisi adversus Lacedaemonium tyrannum, adtulissent, quem et Achaei legati nunciabant [k]) contra foedus maritimam oram Laconum obpugnare; Atilius praetor cum classe missus est in Graeciam ad socios tuendos. Consules, quando nihil ab Antiocho instaret, proficisci ambo in provincias placuit. Domitius ab Arimino, qua proximum fuit, Quinctius per Ligures in Bojos venit. Duo consulum agmina diversa late agrum hostium pervastarunt. primo equites eorum pauci cum praefectis, deinde universus senatus, postremo in quibus aut fortuna aliqua, aut dignitas erat, ad mille quingenti ad consules transfugerunt. Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestae. nam et C. Flaminius oppidum Litabrum, munitum opulentumque, vineis expugnavit, et nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: et M. Fulvius proconsul cum duobus exercitibus hostium duo secunda proelia fecit: oppida duo [l]) Hispanorum, Vesceliam Holonemque, et castella multa expugnavit: alia voluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progressus, et ibi duobus potitus oppidis, Noliba

k) *annunciabant* Gron. Crev. l) *duo* del. *Gron. Crev.*

liba et Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, sed loco munito [m]). eam quum obpugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis subsidio venit. Cum his signis conlatis prospere pugnavit: et, fusis Vectonibus, operibus Toletum cepit.

XXIII. Ceterum eo tempore minus ea bella, quae gerebantur, curae Patribus erant, quam exspectatio nondum coepti cum Antiocho belli. nam etsi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores, temere sine ullis auctoribus orti, multa falsa veris miscebant. Inter quae adlatum erat, quum in Aetoliam venisset Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam missurum. Itaque senatus, etsi praetorem Atilium cum classe miserat in Graeciam, tamen, quia non copiis modo, sed etiam auctoritate opus erat ad tuendos sociorum animos, T. Quinctium, et Cn. [n]) Octavium, et Cn. Servilium, et P. Villium legatos in Graeciam misit; et, ut M. Baebius ex Bruttiis ad Tarentum et Brundisium promoveret legiones, decrevit; ut inde, si res posceret, in Macedoniam trajiceret; et ut M. Fulvius praetor classem navium triginta mitteret ad tuendam Siciliae oram: et ut [o]) cum imperio esset, qui classem eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno aedilis plebis fuerat) et ut idem praetor L. Valerio collegae scriberet, *Periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Aetolia in Siciliam trajiceret: itaque placere senatui, ad eum exercitum, quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia* [p]), *et quadringentos equites scribere eum, quibus oram maritimam provinciae, qua vergeret in Graeciam, tueri posset.* Eum delectum praetor non ex Sicilia ipsa tantum, sed etiam ex circumjacentibus insulis habuit: oppidaque omnia maritima, quae in Graeciam versa erant, praesidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, Eumenis fratris, qui nunciavit,

m) *munita* Gron. Crev.
n) *Cn.* l. *C.* Gron. Crev.
o) *ut* del. *Gron. Crev.*
p) add. *pedites* Gron. Crev.

ciavit, Antiochum regem Helleſpontum cum exercitu tranſiiſſe; et Aetolos ita ſe parare, ut ſub adventum ejus in armis eſſent. Et Eumeni abſenti, et praeſenti Attalo gratiae actae: et aedes liberae, locus, lautia decreta, et munera data, equi duo, bina equeſtria arma, et vaſa argentea centum pondo, et aurea viginti pondo.

XXIV. Quum alii atque alii nuncii bellum inſtare adferrent, ad rem pertinere viſum eſt, conſules primo quoque tempore creari. Itaque ſenatuſconſultum factum eſt, ut M. Fulvius praetor literas extemplo ad conſulem mitteret, quibus certior fieret, ſenatui placere, provincia exercituque tradito legatis, Romam reverti eum, et ex itinere praemittere edictum, quo comitia conſulibus creandis ediceret. Paruit his literis conſul, et, praemiſſo edicto, Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt, P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulſam tulerat, et L. Cornelius Scipio, et Cn. Manlius Vulſo. P. Scipioni, ut dilatum viro tali, non negatum, honorem adpareret, conſulatus datus eſt. additur q) ei de plebe collega, M'. Acilius Glabrio. Poſtero die praetores creati, L. Aemilius Paullus, M. Aemilius Lepidus, M. Junius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius, et L. Oppius; utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui claſſem triginta navium in Siciliam duxerat. Interim dum novi magiſtratus ſortirentur provincias, M. Baebius a Brundiſio cum omnibus copiis tranſire in Epirum eſt juſſus, et circa Apolloniam copias continere: et M. Fulvio praetori urbano negotium datum eſt, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

XXV. Et populus quidem Romanus ita ſe ad omnes conatus Antiochi praeparabat. Nabis jam non differebat bellum, ſed ſumma vi Gythium obpugnabat; et, inſenſus Achaeis, quod miſerant obſeſſis praeſidium, agros

corum

q) *additus* Gron. Crev.

eorum vaſtabat. Achaei, non antea auſi capeſſere bellum, quam ab Roma revertiſſent legati, ut, quid ſenatui placeret, ſcirent, poſt reditum legatorum et Sicyonem concilium edixerunt, et legatos ad T. Quinctium miſerunt, qui conſilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capeſſendum inclinatae ſententiae erant: literae T. Quinctii cunctationem injecerunt, quibus auctor erat praetorem claſſemqne Romanam exſpectandi. Quum principum alii in ſententia permanerent; alii utendum ejus, quem ipſi conſuluiſſent, conſilio cenſerent; multitudo Philopoemenis ſententiam exſpectabat. Praetor is tum erat, et omnes eo tempore et prudentia et auctoritate anteibat. Is praefatus, *Bene comparatum apud Aetolos eſſe, ne praetor, quum de bello conſuluiſſet, ipſe ſententiam diceret:* ſtatuere quamprimum ipſos, quid vellent, juſſit. *Praetorem decreta eorum cum fide et cura exſecuturum: adniſurumque, ut, quantum in conſilio humano poſitum eſſet, nec pacis eos poeniteret, nec belli.* Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam ſi aperte ſuadendo cupiditatem res gerendi oſtendiſſet. Itaque ingenti conſenſu bellum decretum eſt: tempus et ratio adminiſtrandi ejus libera praetori permiſſa ſunt. Philopoemen, praeterquam quod ita Quinctio placeret, et ipſe exiſtimabat claſſem Romanam exſpectandam, quae a mari Gythium tueri poſſet, ſed metuens, ne dilationem res non pateretur, et non Gythium ſolum, ſed praeſidium quoque miſſum ad tuendam urbem amitteretur, naves Achaeorum deduxit.

XXVI. Comparaverat et tyrannus modicam claſſem ad prohibenda, ſi qua obſeſſis mari ſubmitterentur, praeſidia, tres tectas naves, et lembos priſteſque, tradita vetere claſſe ex foedere Romanis. Harum novarum tum navium agilitatem ut experiretur, ſimul ut omnia ſatis apta ad certamen eſſent, provectos in altum quotidie remigem militemque ſimulacris navalis pugnae exercebat,

in eo ratus verti spem obsidionis, si praesidia maritima interclusisset. Praetor Achaeorum, sicut terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio aequabat, ita rudis in re navali erat; Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quod in Creta praefectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante, quum Crateri uxorem Nicaeam ab Naupacto Corinthum veheret. hujus fama motus (fuerat enim nobile in classe regia quondam navigium) deduci ab Aegio putrem jam admodum et vetustate dilabentem jussit. Hac tum praetoria nave praecedente classem, quum in ea Patrensis Tiso praefectus classis veheretur, obcurrerunt a Gythio Laconum naves: et primo statim incursu ad novam et firmam navem vetus, quae per se ipsa omnibus compagibus aquam acciperet, divulsa est: captique omnes, qui in nave erant. cetera classis, praetoria nave amissa, quantum quaeque remis valuit, fugerunt. ipse Philopoemen in levi speculatoria nave fugit: nec ante fugae finem, quam Patras ventum est, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, et multos experti casus, inminuit. quin contra, si in re navali, cujus esset ignarus, obfendisset, eo plus in ea, quorum usu calleret, spei nactus, breve id tyranno gaudium se effecturum adfirmabat.

XXVII. Nabis, quum prospera elatus re, tum spem etiam haud dubiam nactus, nihil jam a mari periculi fore, et terrestres aditus claudere opportune positis praesidiis voluit. tertia parte copiarum ab obsidione Gythii abducta, ad Pleias posuit castra. Inminet is locus et Leucis, et Acriis [r]), qua videbantur hostes exercitum admoturi. Quum ibi stativa essent, et pauci tabernacula haberent, multitudo alia casas ex arundine [s]) textas fronde, quae umbram modo praeberet, texissent; prinsquam in conspectum hostium veniret Philopoemen, nec opinan-

r) *Acris* Gron. Crev. s) *arundinibus* Gron. Crev.

opinantem eum inproviſo genere belli adgredi ſtatuit. Navigia parva in ſtationem occultam agri Argivi contraxit: in ea expeditos milites, caetratos pleroſque, cum fundis et jaculis et alio levi genere armaturae, inpoſuit. inde litora legens, quum ad propinquum caſtris hoſtium promontorium veniſſet, egreſſus callibus notis, nocte Pleias pervenit: et, ſopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem caſis ab omni parte caſtrorum injecit. Multi prius incendio abſumti ſunt, quam hoſtium adventum ſentirent: et, qui ſenſerant, nullam opem ferre potuerunt. Ferro flammaque omnia abſumta: perpauci tamen ex tam ancipiti peſte ad Gythium in majora caſtra perfugerunt. Ita perculſis hoſtibus, Philopoemen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum eſt, duxit: et, magna vi pecorum hominumque inde abrepta, priuſquam a Gythio tyrannus praeſidium agris mitteret, diſceſſit. Inde Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem et Achaeis et ſociis indicto, in quo et Epirotarum et Acarnanum fuere principes, ſtatuit, quoniam ſatis et ſuorum a pudore maritimae ignominiae reſtituti animi, et hoſtium conterriti eſſent, ad Lacedaemonem ducere: eo modo uno ratus ab obſidione Gythii hoſtem abduci poſſe. Ad Caryas primum in hoſtium terra poſuit caſtra. Eo ipſo die Gythium expugnatum eſt. cujus rei ignarus Philopoemen, caſtra ad Barboſthenem (mons eſt decem millia paſſuum ab Lacedaemone) promovit. Et Nabis, recepto Gythio, cum expedito exercitu inde profectus, quum praeter Lacedaemonem raptim duxiſſet, Pyrrhi (quae vocant) caſtra occupavit: quem peti locum ab Achaeis, non dubitabat. inde hoſtibus obcurrit. Obtinebant autem longo agmine propter anguſtias viae prope quinque millia paſſuum. cogebatur agmen ab equitibus, et maxime a parte auxiliorum: quod exiſtimabat Philopoemen, tyrannum mercenariis militibus, quibus

 pluri-

plurimum fideret, ab [t]) tergo suos adgressurum. Duae res simul inopinatae perculerunt eum: una, praeoccupatus, quem petebat, locus: altera, quod primo agmini obcurrisse hostem cernebat, ubi, quum per loca confragosa iter esset, sine levis armaturae praesidio signa ferri non videbat posse.

XXVIII. Erat autem Philopoemen praecipuae in ducendo agmine locisque capiendis solertiae atque usus: nec belli tantum temporibus, sed etiam in pace, ad id maxime animum exercuerat. Ubi iter quopiam faceret, et ad difficilem transitu saltum venisset, contemplatus ab omni parte loci naturam, quum solus iret, [u]) secum ipse agitabat animo; quum comites haberet, ab iis quaerebat, *Si hostis eo loco adparuisset, quid, si a fronte, quid, si ab latere hoc aut illo, quid, si ab tergo adoriretur, capiendum consilii foret? Posse instructos recta acie, posse inconditum agmen, et tantummodo aptum viae, obcurrere. Quem locum ipse capturus esset*, cogitando aut quaerendo exsequebatur; *aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim interesse) usurus; quo inpedimenta, quo sarcinas, quo turbam inermem rejiceret: quanto ea, aut quali praesidio custodiret; et utrum pergere, qua coepisset ire via, an eam, [v]) qua venisset, repetere melius esset; castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia esset. qua postero die castra moventi tutum maxime iter, quae forma agminis foret.* His curis cogitationibusque ita ab ineunte aetate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio esset. Et tum omnium primum agmen constituit: dein Cretenses auxiliares et, quos Tarentinos vocabant, equites, binos secum trahentes equos, ad prima signa misit: et, jussis equitibus subsequi, super torrentem, unde aquari possent, rupem occupavit. Eo

t) *a* Gron. Crev.
u) *erat* Gron.
v) *ea* Gron. Crev.

Eo inpedimenta omnia et calonum turbam conjectam armatis circumdedit, et pro natura loci castra communivit. tabernacula statuere in aspretis et inaequabili solo difficile erat. Hostes quingentos passus aberant. ex eodem rivo utrimque cum praesidio levis armaturae aquati sunt: et, priusquam (qualia in propinquis castris solent) contraheretur certamen, nox intervenit. Postero die adparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum esse. nocte in valle a conspectu hostium aversa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit, caetratorum.

XXIX. Luce orta, Cretensium levis armatura et Tarentini equites super torrentem proelium commiserunt. Telemnastus x) Cretensis popularibus suis, equitibus Lycortas Megalopolitanus praeerat. Cretenses et hostium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini, praesidio aquatoribus erant. Aliquamdiu dubium proelium fuit, ut eodem ex parte utraque hominum genere, et armis paribus. Procedente certamine, et numero vicere tyranni auxiliares, et quia ita praeceptum a Philopoemene praefectis erat, ut, modico edito proelio, in fugam inclinarent, hostemque ad insidiarum locum pertraherent. Effuse secuti fugientes per convallem, plerique et vulnerati, et interfecti sunt, priusquam occultum hostem viderent. Caetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederant, ut facile per intervalla ordinum fugientes suos acciperent. Consurgunt deinde ipsi integri, recentes, instructi: et in hostes inordinatos, effusos, labore etiam et vulneribus fessos, impetum faciunt. Nec dubia victoria fuit. extemplo terga dedit tyranni miles: et haud paullo concitatiore cursu, quam secutus erat, fugiens, ad castra est compulsus. multi caesi captique in ea fuga sunt. Et in castris quoque foret trepidatum, ni Philopoemen receptui cani jussisset; loca magis confragosa, et, quacumque temere processisset, iniqua, quam hostem, metuens. Inde et ex fortu-

x) *Latemnastus* Gron. Crev.

fortuna pugnae, et ex ingenio ducis conjectans; in quo tum is pavore esset, unum de auxiliaribus specie transfugae mittit ad eum, qui pro comperto adferret: Achaeos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui prope ipsis adfluit moenibus, progredi y), ut intercluderent iter; ne aut tyrannus, quum vellet, receptum ad urbem haberet, aut commeatus ab urbe in castra portarentur: simul etiam tentaturus, si quorum animi sollicitari ad defectionem a tyranno possent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra caussam probabilem praebuit. Postero die Pythagoram cum auxiliaribus et equitatu stationem agere pro vallo jussit. ipse, tamquam in aciem cum robore exercitus egressus, signa ocius ferri ad urbem jussit.

XXX. Philopoemen, postquam citatum agmen per angustam et proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem et Cretensium auxiliares in stationem hostium, quae pro castris erat, emittit. Illi, ubi hostes adesse, et a suis se desertos viderunt, primo in castra recipere se conati sunt: deinde, postquam instructa acies tota Achaeorum admovebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum praegressum insistunt. Extemplo caetrati Achaeorum in castra inpetum faciunt, et diripiunt z): ceteri ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Ut vero ad postremos proelium ortum est, clamorque terribilis a tergo paventium ad prima signa est perlatus, pro se quisque, armis abjectis, in circumjectas itineri silvas diffugiunt, momentoque temporis strage armorum septa via est, maxime hastis; quae, pleraeque adversae cadentes, velut vallo objecto iter inpediebant. Philopoemen, utcumque possent, instare et persequi auxiliaribus jussis, (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipse gravius agmen via patentiore ad Eurotam amnem dedu-

y) *procedere* Gron. Crev. z) *et diripiunt* del. Crev.

deduxit. ibi castris sub occasum solis positis, levem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, opperiebatur. qui ubi prima vigilia venerunt, nunciantes, tyrannum cum paucis ad urbem penetrasse, ceteram multitudinem inermem toto sparsam vagari saltu, corpora curare eos jubet. ipse ex cetera copia militum (qui, quia priores in castra venerant, refecti et cibo sumto, et modica quiete erant) delectos, nihil praeter gladios secum ferentes, extemplo educit; et duarum portarum itineribus, quae Pheras, quaeque Barbosthenem ferunt, eos instruxit; qua ex fuga recepturos sese hostes credebat. Nec eum opinio fefellit. nam Lacedaemonii, quoad lucis superfuit quidquam, deviis callibus medio saltu se recipiebant. Primo vespere ut lumina in castris hostium conspexere, e regione eorum occultis semitis se tenuerunt: ubi ea sunt praegressi, a) jam tutum rati, in patentes vias descenderunt. ibi excepti ab insidente hoste passim ita multi caesi captique sunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaserit. Philopoemen, incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta vastandis agris Laconum absumsit, debilitatisque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit, aequantibus eum gloria rerum Achaeis imperatori Romano, et, quod ad Laconicum bellum adtineret, praeferentibus etiam.

XXXI. Dum inter Achaeos et tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire sociorum urbes, solliciti, ne Aetoli partis alicujus animos ad Antiochum avertissent. minimum operae in Achaeis adeundis consumserunt; quos, quia Nabidi infesti erant, ad cetera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere: adlocutique concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexere. eo Magnetum concilium indictum est. Adcuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati a Romanis, totique Antiochi et Aetolorum erant: quia, quum reddi

 filium

a) *ubi praetergressi ea sunt* Gron. Crev.

filium obsidem Philippo adlatum esset, stipendiumque inpositum remitti, inter cetera vana adlatum erat, Demetriadem quoque ei redditcuros Romanos esse. Id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factionisque ejus quidam, omnia novari Aetolorum Antiochique adventu malebant. Adversus eos ita differendum erat, ne, timorem vanum iis demendo, spes incisa Philippum abalienaret: in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus, esset. Illa tantum commemorata, *quum totam Graeciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam civitatem praecipue. Ibi enim non praesidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exaedificatam, ut praesens semper in oculis habendus esset dominus. Ceterum nequidquam ea facta, si Aetoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, et novus et incognitus pro vetere et experto habendus rex esset.* Magnetarchen summum magistratum vocant. is tum Eurylochus erat. ac potestate ea fretus, negavit dissimulandum sibi et Magnetibus esse, quae fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia et conanda et audenda Magnetibus esse. Et inter dicendi contentionem inconsultius evectus projecit, *Tum quoque specie liberam Demetriadem esse: re vera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim adsensum, partim indignationem [b]), dicere id ausum eum. Quinctius quidem adeo exarsit ira, ut, manus ad coelum tendens, Deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno, ex principibus unus, magnae tum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis fuerat, ab Quinctio [c]) legatisque aliis flens petiit, *ne unius amentiam civitati adsignarent. Suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, sed omnia, quae hominibus*

b) *partim assentientium partim indignantium* Crev.

c) *ab T. Quinctio* Gron. Crev.

nibus sancta caraque sint, T. Quinctio et populo Romano debere. Nihil quemquam ab Diis inmortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent; et in corpora sua citius per furorem saevituros, quam ut Romanam amicitiam violarent.

XXXII. Hujus orationem subsecutae multitudinis preces sunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Aetoliam profugit. Jam enim, et id magis in dies, Aetoli defectionem nudabant: eoque ipso forte tempore Thoas, princeps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat, indeque Menippum secum adduxerat, regis legatum. Qui, priusquam concilium iis daretur, inpleverant omnium aures terrestres navalesque copias commemorando; *ingentem vim peditum equitumque venire: ex India elephantos: ante*[e]) *omnia* (quo maxime moveri credebant multitudinis animos) *tantum advehi auri, ut ipsos emere Romanos possit.* Adparebat, quid ea oratio in concilio motura esset. nam et venisse eos, et, quae agerent, omnia Romanis legatis deferebantur: et, quamquam prope abscisa res erat, tamen non ab re esse Quinctio visum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanae societatis Aetolos, qui vocem liberam mittere adversus regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei visi sunt, propter et[f]) civitatis dignitatem, et vetustam societatem cum Aetolis. ab iis Quinctius petiit, ut legatos ad Panaetolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renunciavit legationem. Menippus post eum intromissus, *Optimum fuisse omnibus, qui Graeciam Asiamque incolerent*, ait, *integris rebus Philippi potuisse intervenire Antiochum: sua quemque habiturum fuisse, neque omnia sub nutum ditionemque Romanam perventura. Nunc quoque*, inquit, *si modo vos, quae inchoastis, consilia constanter perducitis ad exitum, poterit, Diis juvantibus,*

e) ad Gron. Crev. f) et propter Gron.

bus, et Aetolis sociis, Antiochus quamvis inclinatas Graeciae res restituere in pristinam dignitatem. Ea autem in libertate posita est, quae suis stat viribus, non ex alieno arbitrio pendet. Athenienses, quibus primis, post regiam legationem, dicendi, quae vellent, potestas facta est, mentione omni regis praetermissa, Romanae societatis Aetolos, meritorumque in universam Graeciam T. Quinctii, admonuerunt, *ne temere eam celeritate nimia consiliorum everterent. Consilia calida et audacia prima specie laeta, tractatu dura, eventu tristia esse. legatos Romanos, et in iis T. Quinctium, haud procul inde abesse. Dum integra omnia essent, verbis potius de iis, quae ambigerentur, disceptarent, quam Asiam Europamque ad funestum armarent bellum.*

XXXIII. Multitudo avida novandi res, Antiochi tota erat: et ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. principum maxime seniores auctoritate obtinuere, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienses quum retulissent, eundum in Aetoliam Quinctio visum est. Aut enim moturum aliquid, aut omnes homines testes fore, penes Aetolos belli culpam esse: Romanos justa ac prope necessaria sumturos arma. Postquam ventum est eo, Quinctius in concilio, orsus a principio societatis Aetolorum cum Romanis, et quoties ab iis fides mota foederis esset, pauca de jure civitatium, de quibus ambigeretur, disseruit. *Si quid tamen aequi se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam mittere legatos, seu disceptare, seu rogare senatum mallent; quam populum Romanum cum Antiocho, lanistis Aetolis, non sine motu magno generis humani, et pernicie Graeciae dimicare? nec ullos prius cladem ejus belli sensuros, quam qui movissent.* Haec nequidquam velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde ceterique factionis ejusdem, cum adsensu omnium auditi, pervicerunt, ut, ne dilato quidem concilio, et absentibus Romanis, decretum fieret, quo arcesseretur Antiochus ad liberandam

dam Graeciam, disceptatumque inter Aetolos et Romanos. Huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus praetor eorum. nam quum id ipsum decretum posceret eum Quinctius, non veritus majestatem viri, *aliud in praesentia, quod magis instaret, praevertendum sibi esse*, dixit: *decretum responsumque brevi in Italia, castris super ripam Tiberis positis, daturum.* tantus furor illo tempore gentem Aetolorum, tantusque magistratus eorum cepit.

XXXIV. Quinctius legatique Corinthum redierunt. inde, ut quaeque de Antiocho, nihil per se ipsi moti, et sedentes exspectare adventum viderentur regis, concilium quidem universae gentis post dimissos Romanos non habuerunt: per apocletos autem (ita vocant sanctius consilium [g]): ex delectis constat viris) id agitabant, quonam modo res in Graecia novarentur. Inter omnes constabat, in civitatibus principes, optimum quemque, Romanae societatis esse, et praesenti statu gaudere. multitudinem, et quorum res non ex sententia ipsorum essent, omnia novare [h]) velle. Aetoli consilium uno die spei quoque non audacis modo, sed etiam inpudentis, ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, et Lacedaemonem occupandi. Singuli in singulas missi sunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedaemonem, Diocles Demetriadem. Hunc exsul Eurylochus, de cujus fuga caussaque fugae ante dictum est, quia reditus in patriam nulla spes alia erat, adjuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, et qui ejusdem factionis erant, liberos et conjugem ejus cum sordida veste, tenentes velamenta supplicum, concionem frequentem adire jubent, singulos universosque obtestantes, ne insontem, indemnatum consenescere in exsilio finerent. Et simplices homines misericordia, et inprobos seditiososque inmiscendi res tumultu Aetolico spes movit: pro se quisque revocare jubebant. His praeparatis, Diocles, cum

g) *concilium* Gron. h) *novari* Gron. Crev.

eum omni equitatu (et erat tunc praefectus equitum) specie reducentis exsulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, quum millia sex ab urbe abesset, luce prima tribus electis turmis, cetera multitudine equitum subsequi jussa, praecessit. postquam portae adpropinquabat, desilire omnes ex equis jussit, et loris ducere equos, itineris maxime modo, solutis ordinibus: ut comitatus magis praefecti videretur, quam praesidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi subsequens equitatus posset, media urbe ac per forum, manu Eurylochum tenens, multis obcurrentibus gratulantibusque, domum deduxit. Mox equitum plena urbs erat, et loca opportuna occupabantur. tum in domos missi, qui principes adversae factionis interficerent. Ita Demetrias Aetolorum facta est.

XXXV. Lacedaemone non urbi vis adferenda, sed tyrannus dolo capiendus erat: quem, spoliatum maritimis oppidis a Romanis, tunc intra moenia etiam Lacedaemonis ab Achaeis compulsum, qui occupasset occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedaemonios laturum. Caussam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia sibi, quum illis auctoribus rebellasset, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati sunt, et triginta delecti ex juventute equites. Iis [i]) a praetore Damocrito in consilio arcano gentis, de quo ante dictum est, denunciatum, *Ne se ad bellum Achaicum aut rem ullam, quam sua quisque opinione praecipere posset, crederent missos esse. quidquid Alexamenum res monuisset subiti consilii capere, ad id, quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exsequendum parati essent, ac pro eo acciperent, tamquam ad id unum agendum missos ab domo se scirent.* Cum his ita praeparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo spei implevit. *Antiochum jam in Europam transisse, mox in Graecia fore; terras, maria, armis, viris*

i) *His* Crev.

viris completurum. Non cum Philippo rem esse credituros Romanos. numerum iniri peditum equitumque ac navium non posse: elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Aetolos toto suo exercitu paratos esse venire Lacedaemonem, quum res poscat: sed frequentes armatos ostendere advenienti regi voluisse. Nabidi quoque et ipsi faciendum esse, ut, quas haberet copias, non sineret sub tectis marcescere otio: sed educeret; et in armis decurrere cogeret, simul animos acueret, et corpora exerceret. Consuetudine leviorem laborem fore: et comitate ac benignitate ducis etiam non injucundum fieri posse. Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem coepere. Satellites tyranni media fere in acie consistebant, tyrannus cum tribus summum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante signa vectabatur, cornua extrema invisens; in dextro cornu Aetoli erant, et qui ante auxiliares tyranni fuerant, et qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum, quae in rem esse videbantur; nunc in dextrum cornu ad suos adequitandi; mox inde, velut imperato, quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed, quem diem patrando facinori statuerat, eo paullisper cum tyranno vectatus, quum ad suos concessisset, tum [k]) equitibus ab domo secum missis, *Agenda*, inquit, *res est, juvenes, audendaque, quam me duce impigre exsequi jussi estis. Parate animos dextrasque, ne quis in eo, quod me viderit facientem, cesset. Qui cunctatus fuerit, et suum consilium meo interponet, sciat sibi reditum ad penates non esse.* Horror cunctos cepit: et meminerant, cum quibus mandatis exissent. Tyrannus ab laevo cornu veniebat. Ponere hastas equites Alexamenus jubet, et se intueri. colligit et ipse animum confusum tantae cogitatione rei. Postquam adpropinqua-

k) *cum* Gron.

quabat, inpetum facit, et, transfixo equo, tyrannum deturbat. Jacentem equites confodiunt. multis frustra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt: et, priusquam a media acie subcurreretur, exspiravit.

XXXVI. Alexamenus cum omnibus Aetolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis custodes, quum res in oculis gereretur, pavor primo cepit: deinde, postquam abire Aetolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: et spectatorum turba ex custodibus vitae mortisque ultoribus est [l]) facta. Nec movisset se quisquam, si extemplo, positis armis, vocata in concionem multitudo fuisset, et oratio habita tempori conveniens, frequentes inde retenti in armis Aetoli [m]) sine injuria cujusquam. sed, ut oportuit in consilio fraude coepto, omnia in maturandam perniciem eorum, qui fecerant, sunt acta. Dux regia inclusus diem ac noctem in scrutandis thesauris tyranni consumsit: Aetoli, velut capta urbe, quam liberasse videri volebant, in praedam versi. Simul indignitas rei, simul contemtus, animos Lacedaemoniis ad coëundum fecit. alii dicere, exturbandos Aetolos, et libertatem, quum restitui videretur, interceptam repetendam. alii, ut caput agendae rei esset, regii generis aliquem in speciem adsumendum. Laconicus ejus stirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni. eum in equum inponunt, et, armis adreptis, Aetolos vagos per urbem caedunt. Tum regiam invadunt. ibi Alexamenum cum paucis resistentem obtruncant. Aetoli circa Chalcioecon (Minervae est templum aereum) congregati caeduntur. Pauci, armis abjectis, pars Tegeam, pars Megalopolim perfugiunt. ibi, comprehensi a magistratibus, sub corona venierunt.

XXXVII.

l) *est* del. *Gron. Crev.*

m) *frequentibus i. retentis i. a. Aetolis* Gron. Crev.

XXXVII. Philopoemen, audita caede tyranni, profectus Lacedaemonem, quum omnia turbata metu invenisset; evocatis principibus, et oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, societati Achaeorum Lacedaemonios adjunxit: eo etiam facilius, quod forte ad idem tempus[n]) A. Atilius cum quatuor et viginti quinqueremibus ad Gythium accessit. Iisdem diebus circa Chalcidem Thoas, per Euthymidam principem, pulsum opibus eorum, qui Romanae societatis erant post T. Quinctii legatorumque adventum, et Herodorum Cianum mercatorem, sed potentem Chalcide propter divitias, praeparatis ad proditionem iis, qui Euthymidae factionis erant, nequaquam eamdem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea processit; Herodorus ad Thronium. Inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditum Thoas et[o]) ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat. eas cum sexcentis peditibus Herodorus trajicere in insulam Atalantam jussus: ut inde, quum pedestres copias adpropinquare jam Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem trajiceret. ipse ceteras copias, nocturnis maxime itineribus, quanta poterat celeritate, Chalcidem ducebat.

XXXVIII. Mictio et Xenoclides, penes quos tum summa rerum, pulso Euthymida, Chalcide erat, seu ipsi per se suspicati, seu indicata re, primo pavidi, nihil usquam spei, nisi in fuga, ponebant. deinde, postquam resedit terror, et prodi et deseri non patriam modo, sed etiam Romanorum societatem, cernebant, consilio tali animum adjecerunt. Sacrum anniversarium eo forte tempore Eretriae Amarynthidis Dianae erat: quod non popularium modo, sed Carystiorum etiam coetu celebratur. Eo miserunt, qui orarent Eretrienses Cary-

n) *quod ad idem forte tempus* Gron. Crev.   o) *et Thoas* Gron.

Caryſtioſque, *Ut et ſuarum fortunarum in eadem inſula geniti miſererentur, et Romanam ſocietatem reſpicerent. ne ſinerent Aetolorum Chalcidem fieri. Euboeam habituros, ſi Chalcidem habuiſſent. Graves fuiſſe Macedonas dominos; multo minus tolerabiles futuros Aetolos.* Romanorum maxime reſpectus civitates movit, et virtutem nuper in bello, et in victoria juſtitiam benignitatemque expertas. itaque, quod roboris in juventute erat, utraque civitas armavit miſitque. His tuenda moenia Chalcidis oppidani quum tradidiſſent, ipſi omnibus copiis tranſgreſſi Euripum, ad Salganea poſuerunt caſtra. inde caduceator primum, deinde legati ad Aetolos miſſi percunctatum, quo ſuo dicto factove ſocii atque amici ad ſe obpugnandos venirent? Reſpondit Thoas dux Aetolorum, *Non ad obpugnandos, ſed ad liberandos ab Romanis, venire ſeſe. Splendidiore nunc eos catena, ſed* p) *multo graviore, vinctos eſſe, quam quum praeſidium Macedonum in arce habuiſſent. Se vero*, negare Chalcidenſes, *aut ſervire ulli, aut praeſidio cujuſquam egere.* Ita digreſſi ex conloquio legati ad ſuos. Thoas et Aetoli, ut qui ſpem omnem in eo, ut inproviſo obprimerent, habuiſſent, ad juſtum bellum obpugnationemque urbis mari ac terra munitae haudquaquam pares, domum rediere. Euthymidas, poſtquam caſtra popularium ad Salganea eſſe, profectoſque Aetolos audivit, et ipſe a Thebis Athenas rediit. Et Herodorus, quum per aliquot dies intentus ab Atalanta ſignum nequidquam exſpectaſſet, miſſa ſpeculatoria nave, ut, quid morae eſſet, ſciret, poſtquam rem omiſſam a ſociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

XXXIX. Quinctius quoque, his auditis, ab Corintho veniens navibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi obcurrit. Placuit, quingentos milites praeſidii cauſſa relinqui Chalcide ab Eumene rege: ipſum Athenas ire. Quinctius, quo profectus erat, Demetriadem contendit; ratus

p) et Gron.

ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam ſocietatem Romanam facturam. Et, ut praeſidii aliquid eſſet ſuae partis hominibus, Eunomo praetori Theſſalorum ſcripſit, ut armaret juventutem, et Villium ad Demetriadem praemiſit ad tentandos animos: non aliter, niſi pars aliqua inclinaret ad reſpectum priſtinae ſocietatis, rem adgreſſurus. Villius quinqueremi nave ad oſtium portus eſt invectus. Eo multitudo Magnetum omnis quum ſe effudiſſet, quaeſivit Villius, utrum ad amicos, an ad hoſtes, ſeſe veniſſe mallent? Reſpondit Magnetarches Eurylochus, *Ad amicos veniſſe eum: ſed abſtineret portu, et ſineret Magnetas in concordia et libertate eſſe, nec per conloquii ſpeciem multitudinem ſollicitaret.* Altercatio inde, non ſermo, fuit: quum Romanus ut ingratos increparet Magnetas, imminenteſque praediceret clades: multitudo obſtreperet, nunc ſenatum, nunc Quinctium accuſando. ita irrito incepto Villius ad Quinctium ſeſe recepit. At Quinctius, nuncio ad praetorem miſſo, ut reduceret domum copias, ipſe navibus Corinthum rediit.

XL. Abſtulerunt me velut de ſpatio Graeciae res inmixtae Romanis: non quia ipſas operae pretium eſſet perſcribere, ſed quia cauſſae fuerunt cum Antiocho belli. Conſulibus deſignatis, (inde namque diverteram) L. Quinctius et Cn. Domitius conſules in provincias profecti ſunt: Quinctius in Ligures, Domitius adverſus Bojos. Boji quieverunt: atque etiam ſenatus eorum cum liberis, et praefecti cum equitatu (ſumma omnium mille et quingenti) conſuli dediderunt ſeſe. Ab altero conſule ager Ligurum late eſt vaſtatus, caſtellaque aliquot capta: unde non praeda modo omnis generis cum captivis parta, ſed recepti quoque aliquot cives ſociique, qui in hoſtium poteſtate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta eſt ex [q]) ſenatuſconſulto plebeique ſcito. tria

q) *ex* del. *Gron. Crev.*

tria millia et ſeptingenti pedites ierunt, trecenti equites. Triumviri deduxerunt eos, Q. Naevius, M. Minucius, M. Furius Craſſipes. quina dena jugera agri data in ſingulos pedites ſunt, duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager: Bruttii ceperant de Graecis. Romae per idem tempus duo maximi fuerunt terrores; diutinus[r]) alter, ſed ſegnior. Terra dies duodequadraginta movit. per totidem dies feriae in ſollicitudine ac metu fuere. in triduum ejus rei cauſſa ſupplicatio habita eſt. Ille non pavor vanus, ſed vera multorum clades fuit. incendio a foro Boario orto, diem noctemque aedificia in Tiberim verſa arſere, tabernaeque omnes cum magni pretii mercibus conflagraverunt.

XLI. Jam fere in exitu annus erat: et in dies magis fama de Antiochi bello, et cura Patribus creſcebat. Itaque de provinciis magiſtratuum deſignatorum, quo intentiores eſſent omnes, agitari coeptum eſt. Decrevere, ut conſulibus Italia, et quo ſenatus cenſuiſſet, (jam eſſe bellum adverſus Antiochum regem omnes ſciebant) provinciae eſſent. cujus ea ſors eſſet, quatuor millia peditum civium Romanorum, et trecenti equites, ſex millia ſocium Latini nominis cum quadringentis equitibus ſunt decreta. Eorum delectum habere L. Quinctius conſul juſſus: ne quid moraretur, quo minus conſul novus, quo ſenatus cenſuiſſet, extemplo proficiſci poſſet. Item de provinciis praetorum decretum eſt: prima ut ſors duae, urbanaque et inter cives ac peregrinos juriſdictio eſſet: ſecunda, Bruttii: tertia, claſſis, ut navigaret, quo ſenatus cenſuiſſet: quarta, Sicilia: quinta, Sardinia: ſexta, Hiſpania ulterior. imperatum praeterea L. Quinctio conſuli eſt, ut duas legiones civium Romanorum novas conſcriberet; et ſocium ac Latini nominis viginti millia peditum, et octingentos equites. eum exercitum praetori, cui Bruttii provincia eveniſſet, decreverunt. Aedes duae Jovi eo anno in Capitolio dedicatae ſunt. Voverat L. Fu-

rius

r) *diutius* Gron.

rius Purpureo praetor Gallico bello unam, alteram consul. dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Judicia in foeneratores eo anno multa severe sunt facta, accusantibus privatos aedilibus curulibus, M. Tuccio et P. Junio Bruto. de multa damnatorum quadrigae inauratae in Capitolio positae in cella Jovis supra fastigium aediculae, et duodecim clipea inaurata: et iidem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.

XLII. Intentis in adparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem cessabatur. Tres eum civitates tenebant, Smyrna, et Alexandria Troas, et Lampsacus; quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam perlicere, neque a tergo relinquere, trajiciens ipse in Europam, volebat. Tenuit eum et de Hannibale deliberatio. Et primo naves apertae, quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratae sunt: deinde, an omnino mittendus esset, consultatio mota est, maxime a Thoante Aetolo, qui, omnibus in Graecia tumultu completis, Demetriadem adferebat in potestate esse: et, quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias ejus, erexerat multorum in Graecia animos, iisdem et regis spem inflabat: *omnium votis eum arcessi. concursum ad litora futurum, unde classem regiam prospexissent.* Hic idem ausus de Hannibale est movere sententiam prope jam certam regis. nam *neque dimittendam partem navium a classe regia* censebat: *neque, si mittendae naves forent, minus quempiam ei classi, quam Hannibalem, praeficiendum. Exsulem illum et Poenum esse, cui mille in dies nova consilia vel fortuna sua, vel ingenium possit facere. Et ipsam eam gloriam belli, qua velut dote Hannibal concilietur, nimiam in praefecto regio esse. Regem conspici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si classem, si exercitum amittat Hannibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur. si quid prospere eveniat, Hannibalis eam, non Antiochi, gloriam fore. Si vero universo bello vin-*

tendi Romanos fortuna detur, quam spem esse, sub rege victurum Hannibalem uni subjectum, qui patriam prope non tulerit? Non ita se a juventa eum gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominum laturus videatur. Nihil opus esse regi Hannibale duce, comite et consiliario eodem ad bellum uti posse. Modicum fructum ex ingenio tali neque gravem, neque inutilem fore. si summa petantur, et dantem, et accipientem praegravatura.

XLIII. Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt, quam eorum, qui genus ac fortunam suam animis non aequant: quia virtutem et bonum alienum oderunt. Extemplo consilium mittendi Hannibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abjectum est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Aetolos elatus, non ultra differre profectionem in Graeciam constituit. Priusquam solveret naves, Ilium a mari adscendit, ut Minervae sacrificaret. Inde ad classem regressus, proficiscitur quadraginta tectis navibus, apertis sexaginta: et ducendae onerariae cum omnis generis commeatu bellicoque alio adparatu sequebantur. Imbrum primo insulam tenuit: inde Scyathum, trajecit. ubi, conlectis in alto, quae dissipatae erant, navibus, ad Pteleum primum continentis venit, ibi Eurylochus ei Magnetarches principesque Magnetum ab Demetriade obcurrerunt. quorum frequentia laetus, die postero in urbis portum navibus est invectus. Copias haud procul inde exposuit. decem millia peditum fuere, et quingenti equites, sex elephanti; vix ad Graeciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum Romanum bellum. Aetoli, postquam Demetriadem venisse Antiochum adlatum est, concilio indicto, decretum, quo arcesserent eum, fecerunt. Jam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, Phalara *) in sinum Maliacum processerat. inde, decreto accepto, Lamiam venit, ex-

ceptus

*) *Phaleram* Gron. Crev.

ceptus ingenti favore multitudinis, cum plausibus clamoribusque, et quibus aliis laetitia effusa vulgi significatur.

XLIV. In concilium ut ventum est, aegre a Phaenea praetore principibusque introductus, inde facto silentio, rex dicere orsus. Prima ejus oratio fuit excusantis, *Quod tanto minoribus spe atque opinione omnium copiis venisset. Id suae inpensae erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis ulla re, et tempore ad navigandum inmaturo, vocantibus legatis eorum, haud gravate obsecutus esset, credidissetque, quum se vidissent Aetoli, omnia vel in se uno posita praesidia existimaturos esse. Ceterum eorum quoque se, quorum exspectatio destituta in praesentia videatur, spem abunde expleturum. Nam simul primum anni tempus navigabile praebuisset mare, omnem se Graeciam armis, viris, equis, omnem oram maritimam classibus completurum. Nec inpensae, nec labori, nec periculo parsurum, donec, depulso cervicibus eorum imperio Romano, liberam vere Graeciam, atque in ea principes Aetolos fecisset. cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Asia venturos. In praesentia curae esse Aetolis debere, ut copia frumenti suis, et annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur.*

XLV. In hanc sententiam rex cum magno omnium adsensu locutus discessit. Post discessum regis, inter duos principes Aetolorum, Phaeneam et Thoantem, contentio fuit. Phaeneas, reconciliatore pacis et disceptatore de iis, quae in controversia cum populo Romano essent, utendum potius Antiocho, censebat, quam duce belli. *Adventum ejus et majestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim majorem habituram, quam arma. Multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quae bello et armis cogi non possint.* Thoas negare, *Paci studere Phaeneam: sed discutere adparatum belli velle, ut taedio et inpetus relanguescat regis, et Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim aequi ab Romanis inpetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties*

 cum

cum ipso Quinctio disceptando, satis expertum esse: nec, nisi abscissa omni spe, auxilium Antiochi imploraturos fuisse. Quo celerius spe omnium oblato, non esse elanguescendum, sed orandum potius regem, ut, quoniam, quod maximum fuerit, ipse vindex Graeciae venerit, copias quoque terrestres navalesque arcessat. Armatum regem aliquid inpetraturum: inermem non pro Aetolis modo, sed ne pro se quidem ipso, momenti ullius futurum apud Romanos. Haec vicit sententia: imperatoremque regem adpellandum censuerunt: et triginta principes, cum quibus, si qua vellet consultaret, delegerunt.

XLVI. Ita, dimisso concilio, multitudo omnis in suas civitates dilapsa est. Rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. Optimum visum est, Chalcidem, frustra nuper ab Aetolis tentatam, primum adgredi: et celeritate in eam rem magis, quam magno conatu et adparatu, opus esse. Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus per Phocidem est: et alio itinere principes Aetoli, juniorum paucis evocatis, ad Chaeroneam obcurrerunt, et decem constratis navibus secuti sunt. Rex, ad Salganea castris positis, navibus ipse cum principibus Aetolorum Euripum trajecit, et, quum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium et principes ante portam processerunt. Pauci utrimque ad conloquium congressi sunt. Aetoli magnopere suadere, *ut, salva Romanorum amicitia, regem quoque adsumerent socium atque amicum. Neque enim eum inferendi belli, sed liberandae Graeciae, caussa in Europam trajecisse; et liberandae re* [t]*, non verbis et simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem utilius Graeciae civitatibus esse, quam utramque complecti amicitiam. ita enim ab utriusque injuria tutam alterius semper praesidio et fiducia fore. Nam si non recepissent regem, viderent, quid patiendum iis extemplo foret: quum Romanorum procul auxilium, hostis*

t) *trajecisse; liberandae vero re* Gron. Crev.

hostis Antiochus, cui resistere viribus suis non possent, ante portas esset. Ad haec Mictio, unus ex principibus, *Mirari se*, dixit, *ad quos liberandos Antiochus, relicto regno suo, in Europam trajecisset. Nullam enim civitatem se in Graecia nosse, quae aut praesidium habeat, aut stipendium Romanis pendat, aut foedere iniquo adligata, quas nolit, leges patiatur. Itaque Chalcidenses neque vindice libertatis ullo egere* [u]*), quum liberi sint, neque praesidio, quum pacem ejusdem populi Romani beneficio et libertatem habeant. Amicitiam regis non adspernari, neque ipsorum Aetolorum. id primum eos pro amicis facturos, si insula excedant, atque abeant. nam ipsis certum esse, non modo non recipere moenibus, sed ne societatem quidem ullam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum.*

XLVII. Haec renunciata regi ad naves, ubi restiterat, quum essent; in praesentia (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quidquam posset) reverti Demetriadem placuit. ibi, quoniam primum vanum inceptum [v]) evasisset, consultare cum Aetolis rex, quid deinde fieret. Placuit, Achaeos et Amynandrum, regem Athamanum, tentare. Boeotorum gentem aversam ab Romanis jam inde a Brachyllae morte, et quae secuta eam fuerant, censebant. Achaeorum Philopoemenem principem, aemulatione gloriae in bello Laconum, infestum invisumque esse Quinctio credebant. Amynander uxorem Apamiam, filiam Alexandri cujusdam Megalopolitani, habebat: qui, se oriundum a Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum, et filiae Apamiam nomina inposuerat: quam, regiis inclitam nuptiis, major ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc, forte ingenio vanum, Aetoli et Antiochus inpulerant in spem, quod is vere regum stirpis esset, regni Macedoniae, si Amynandrum Athama-

u) *indigere* Gron. Crev. v) *inane coeptum* Gron. Crev.

nesque Antiocho conjunxisset. et ea vanitas promissorum non apud Philippum modo, sed etiam apud Amynandrum, valuit.

XLVIII. In Achaja legatis Antiochi Aetolorumque, coram T. Quinctio, Aegii datum est concilium. Antiochi legatus prior, quam Aetoli, est auditus. Is, ut plerique, quos opes regiae alunt, vaniloquus, maria terrasque inani sonitu verborum complevit. *Equitum innumerabilem vim trajici Hellesponto in Europam, partim loricatos, quos cataphractos vocant; partim sagittis ex equo utentes, et, a quo nihil satis tecti sit, aversos refugiente equo certius figentes.* His equestribus copiis quamquam vel totius Europae exercitus in unum coacti obrui possent, adjiciebat multiplices copias peditum, et nominibus quoque gentium vix fando auditis terrebat; Dahas, Medos, Elymaeosque et Caddusios adpellans. *Navalium vero copiarum, quas nulli portus capere in Graecia possent, dextrum cornu Sidonios et Tyrios, sinistrum Aradios, et ex Pamphylia Sidetas tenere; quas gentes nullae umquam nec arte, nec virtute navali aequassent. Jam pecuniam, jam alios belli adparatus referre, supervacaneum esse. scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiae. Itaque non cum Philippo, nec Hannibale rem futuram Romanis, principe altero civitatis, altero Macedoniae tantum regni finibus incluso; sed cum magno Asiae totius partisque Europae rege. Eum tamen, quamquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Graeciam veniat, nihil postulare ab Achaeis, in quo fides eorum adversus Romanos, priores socios atque amicos, laedatur. Non enim, ut secum adversus eos, arma capiant, sed ut neutri parti sese conjungant, petere. Pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant.* Idem ferme et Aetolorum legatus Archidamus petiit, ut, quae facillima et tutissima esset, quietem praestarent, spectatoresque belli, fortunarum alienarum eventum sine ullo discri-

crimine rerum suarum opperirentur. Provectus deinde est intemperantia linguae in maledicta, nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipsius Quinctii: *ingratos* adpellans, et exprobrans *non victoriam modo de Philippo virtute Aetolorum partam, sed etiam salutem; ipsumque et exercitum sua opera servatos. quo enim illum umquam imperatoris functum officio esse? Auspicantem, inmolantemque, et vota nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse, quum ipse corpus suum pro eo telis hostium objiceret.*

XLIX. Ad ea Quinctius, *Coram quibus magis, quam apud quos, verba faceret*, dicere, *Archidamum rationem habuisse. Achaeos enim probe scire, Aetolorum omnem ferociam in verbis, non in factis, esse: et in conciliis magis concionibusque, quam in acie, adparere. itaque parvi Achaeorum existimationem, quibus notos esse se scirent, fecisse: legatis regis, et per eos absenti regi eum se jactasse. Quod si quis antea ignorasset, quae res Antiochum et Aetolos conjunxisset, ex legatorum sermone potuisse adparere: mentiendo in vicem jactandoque vires, quas non haberent, inflasse vana spe, atque inflatos esse: dum ii*x) *ab se Philippum victum, sua virtute protectos Romanos, et quae modo audiebatis, narrant; vos ceterasque civitates et gentes suam sectam esse secuturos: rex contra peditum equitumque nubes jactat, et consternit maria suis classibus. Est autem res simillima coenae Chalcidensis hospitis mei, hominis et boni, et sciti convivatoris. apud quem solstitiali tempore comiter accepti quum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa et varia venatio; homo non, quam isti sunt, gloriosus, renidens, condimentis, ait, varietatem illam et speciem ferinae carnis ex mansueto sue factam. Hoc dici apte in copias regis, quae paullo ante jactatae sint, posse. Varia enim genera armorum, et multa nomina gentium inauditarum, Dahas, et Medos, et Cadducios,*

x) *hi* Crev.

et Elymaeos, Syros omnes esse: haud paullo mancipiorum melius, propter servilia ingenia, quam militum genus. et utinam subjicere oculis vestris, Achaei, possem concursationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Aetolorum, nunc Chalcidem! Videretis vix duarum male plenarum legiuncularum instar in castris regis: videretis regem, nunc mendicantem prope frumentum ab Aetolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias foenore in stipendium quaerentem: nunc ad portas Chalcidis stantem: et mox inde exclusum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo spectatis, in Aetoliam redeuntem. Male crediderunt et Antiochus Aetolis, et Aetoli regiae vanitati. Quo minus vos decipi debetis, sed expertae potius spectataeque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse dicant, y) *non interponi vos bello: nihil immo tam alienum rebus vestris est. Quippe sine gratia, sine dignitate, praemium victoris eritis.*

L. Nec absurde adversus utrosque respondisse visus est, et facile erat orationem apud faventes aequis auribus accipi. nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes, eosdem genti Achaeorum hostes et amicos, quos populus Romanus censuisset, judicarent, bellumque et Antiocho, et Aetolis nunciari juberent. Auxilia etiam, quo censuit Quinctius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piraeeum extemplo miserunt. Erat enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum venalem pretio multitudinem; donec ab iis, qui Romanae partis erant, Quinctius est adcitus, et, accusante Leonte quodam, Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exsilium est ejectus. Et ab Achaeis quidem cum tristi responso legatio ad regem rediit. Boeoti nihil certi responderunt: *quum Antiochus in Boeotiam venisset, tum, quid sibi faciundum esset, se deliberaturos esse.* Antio-

y) *dicunt* Crev.

Antiochus, quum ad Chalcidis praesidium, et Achaeos et Eumenem regem misisse audisset, maturandum ratus, ut et praevenirent sui, et venientes, si possent, exciperent, Menippum cum tribus ferme millibus militum, et cum omni classe Polyxenidam mittit. ipse paucos post dies sex millia suorum militum, et ex ea copia, quae Lamiae repente colligi potuit, non ita multos Aetolos ducit. Achaei quingenti, et ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi, nondum obsessis itineribus, tuto transgressi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites, quingenti ferme et ipsi, quum jam Menippus castra ante Salganea ad Hermaeum, qua transitus ex Boeotia in Euboeam insulam est, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis, legatus a Chalcide ad Quinctium, ad id ipsum praesidium petendum, missus. qui postquam obsessas ab hostibus fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere, Delium convertit, ut inde in Euboeam transmissurus.

LI. Templum est Apollinis Delium, inminens mari: quinque millia passuum a Tanagra abest. minus quatuor millium inde in proxima Euboeae est mari trajectus. Ubi et in fano lucoque, ea religione et eo jure sancto, quo sunt templa, quae z) asyla Graeci adpellant, et nondum aut indicto bello, aut ita commisso, ut strictos gladios, aut sanguinem usquam factum audissent, quum per magnum otium milites, alii ad spectaculum templi lucique versi, alii in litore inermes vagarentur, magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset; repente Menippus, palatos passim adgressus, eos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit. perpauci effugerunt, in quibus Mictio parva oneraria nave exceptus. Ea res Quinctio Romanisque, sicut jactura militum molesta, ita ad jus inferendi Antiocho belli adjecisse aliquantum videbatur. Antiochus, admoto ad Aulidem exercitu, quum rursus oratores, partim ex suis, partim

z) quae del. Gron. Crev.

partim Aetolos, Chalcidem misisset, qui eadem illa, quae nuper, cum minis gravioribus agerent, nequidquam contra Mictione et Xenoclide tendentibus; facile tenuit, ut portae sibi aperirentur. Qui Romanae partis erant, sub adventum regis urbe excesserunt. Achaeorum et Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo castellum Romani milites pauci custodiae caussa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi obpugnare est adortus. Priores Achaei et Eumenis milites pacti, ut sine fraude liceret abire, praesidio excesserunt. pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen, quum terra marique obsiderentur, et jam machinas tormentaque comportari viderent, non tulere obsidionem. Quum id, quod caput erat Euboeae, teneret rex, ne ceterae quidem ejus insulae urbes imperium abnuerunt. magnoque principio sibi orsus bellum videbatur, quod tanta insula et tot opportunae urbes in suam ditionem venissent.

EPI-

EPITOME LIBRI XXXVI

Man. Acilius Glabrio consul Antiochum, apud Thermopylas, Philippo rege adjuvante, victum, Graecia expulit, idemque Aetolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica consul aedem matris Deum, quam ipse in Palatium intulerat, vir optimus a senatu judicatus, dedicavit; idemque Bojos Gallos victos in deditionem accepit, et de iis triumphavit. Praeterea navalia certamina prospera adversus praefectos Antiochi regis referuntur.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXVI

P. Cornelium Cn. filium Scipionem et M'. Acilium Glabrionem consules, inito magistratu, Patres, priusquam de provinciis agerent, res divinas facere majoribus hostiis jusserunt in omnibus fanis, in [a]) quibus lectisternium majorem partem anni fieri solet; precarique, quod senatus de novo bello in animo haberet, ut ea res senatui populoque Romano bene ac feliciter eveniret. Ea omnia sacrificia laeta fuerunt, primisque hostiis perlitatum est: et ita aruspices responderunt, eo bello terminos populi Romani propagari, victoriam ac triumphum ostendi. Haec quum renunciata essent, solutis religione animis, Patres rogationem ad populum ferri jusserunt: *Vellent juberentne, cum Antiocho rege, quique sectam ejus secuti essent, bellum iniri?* si ea rogatio perlata esset, tum, si ita videretur consulibus, rem integram ad senatum referrent. P. Cornelius eam rogationem pertulit. tum senatus decrevit, ut consules Italiam et Graeciam provincias sortirentur; cui Graecia evenis-

a) *in del. Gron.*

evenisset, ut praeter eum numerum militum, quem L. Quinctius in eam provinciam ex auctoritate senatus scripsisset imperassetve, ut eum exercitum acciperet, quem M. Baebius praetor anno priore ex senatusconsulto in Macedoniam trajecisset. Et extra Italiam permissum, ut, si res postulasset, auxilia ab sociis, ne supra quinque millium numerum, acciperet. L. Quinctium superioris anni consulem legari ad id bellum placuit. Alter consul, cui Italia provincia evenisset, cum Bojis jussus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos superiores consules habuissent; alterum ut mitteret Romam, eaeque urbanae legiones essent paratae, quo senatus censuisset.

II. His ita in senatu ad id, quae cujus provincia foret, decretis, tum demum sortiri consules placuit. Acilio Graecia, Cornelio Italia evenit. Certa deinde sorte senatusconsultum factum est: *quod populus Romanus eo tempore duellum jussisset esse cum rege Antiocho,* [b]*) quique sub imperio ejus essent, ut ejus rei caussa supplicationem imperarent consules: utique M'. Acilius consul ludos magnos Jovi voveret, et dona ad omnia pulvinaria.* Id votum in haec verba, praeeunte P. Licinio pontifice maximo, consul nuncupavit: *Si duellum, quod cum Antiocho rege sumi populus jussit, id ex sententia senatus populique Romani confectum erit; tum tibi, Jupiter, populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreverit. Quisquis magistratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti, donaque data recte sunto.* Supplicatio inde ab duobus consulibus edicta per biduum fuit. Consulibus sortitis provincias, extemplo et praetores sortiti sunt. M. Junio Bruto jurisdictio utraque evenit, A. Cornelio Mammulae Bruttii, M. Aemilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori classis, L. Aemilio Paullo,

b) *cum rege Antiocho esse* Gron. Crev.

Paullo Hispania ulterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio novi milites, conscripti priore anno ex senatusconsulto a L. Quinctio consule, dati sunt; jussusque tueri omnem oram circa Tarentum Brundisiumque. L. Aemilio Paullo in ulteriorem Hispaniam praeter eum exercitum, quem a M. Fulvio propraetore accepturus esset, decretum est, [c]) ut novorum militum tria millia duceret, et trecentos equites; ita ut in iis duae partes socium Latini nominis, tertia civium Romanorum esset. Idem supplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Aemilius Lepidus a L. Valerio, cui successurus esset, simul provinciam exercitumque accipere jussus: L. Valerium, si ita videretur, pro praetore in provincia retinere, et provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum esset, altera a Pachino Tyndarium. Eam maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis custodiret. Eidem praetori mandatum, ut duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum devehendumque in Graeciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. Ceterum non in Graeciam, sed Romam, id frumentum portari placere. C. Livius praetor, cui classis evenerat, cum triginta navibus paratis trajicere in Graeciam primo quoque tempore jussus, et ab Atilio naves accipere. veteres naves: quae in navalibus erant, ut reficeret et armaret, M. Junio praetori negotium datum est, et in eam classem socios navales libertinos legeret.

III. Legati terni in Africam ad Karthaginienses et in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Graeciam portaretur, missi; pro quo pretium solveret populus Romanus. Adeoque in adparatum curamque ejus belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius consul ediceret, *Qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret,*

c) *est* del. *Gron. Crev.*

liceret, quique minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire posset; neve uno tempore quinque senatores ab urbe Roma abessent. In comparando inpigre classem C. Livium praetorem contentio, orta cum colonis maritimis, paullisper tenuit. Nam, quum cogerentur in classem, tribunos plebei d) adpellarunt: ab iis ad senatum rejecti sunt. Senatus ita, ut ad unum omnes consentirent, decrevit, vacationem rei navalis his e) colonis non esse. Ostia, et Fregenae, et Castrum novum, et Pyrgi, et Antium, et Tarracina, et Minturnae, et Sinuessa fuerunt, quae cum praetore de vacatione certaverunt. Consul deinde M'. Acilius ex senatusconsulto ad collegium fecialium retulit: *Ipsine utique regi Antiocho indiceretur bellum, an ad praesidium nunciaretur?* f) *et num Aetolis quoque separatim indici juberent bellum? et num prius societas eis et amicitia renuncianda esset, quam bellum indicendum?* Feciales responderunt: *Jam ante sese, quum de Philippo consulerentur, decresse, nihil referre, ipsi coram, an ad praesidium, nunciaretur. Amicitiam renunciatam videri, quum legatis, toties repetentibus res, nec reddi, nec satisfieri aequum censuissent. Aetolos ultro sibi bellum indixisse, quum Demetriadem, sociorum urbem, per vim occupassent; Chalcidem terra marique obpugnatum issent; regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxissent.* Omnibus jam satis comparatis, M'. Acilius consul edixit: *Ut, quos L. Quinctius milites conscripsisset, et quos sociis nominique Latino imperasset, quos secum in provinciam ire oporteret, et tribuni militum legionis primae et tertiae, uti omnes Brundisium Idibus Majis convenirent.* ipse ante diem quintum Nonas Majas paludatus urbe egressus est. Per eosdem dies et praetores in provincias profecti sunt.

IV. Sub

d) *plebis* Gron. Crev.
e) *eis* Crev.
f) *an satis esset ad praesidium aliquod eius nunciare?* Gron. Crev.

IV. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo Macedoniae et Ptolemaeo Aegypti, [g]) Romam venerunt, pollicentes ad bellum auxilia, et pecuniam, et frumentum. ab Ptolemaeo etiam mille pondo auri, viginti millia pondo argenti adlata. Nihil ejus acceptum. Gratiae regibus actae. et, quum uterque se cum omnibus copiis in Aetoliam venturum, belloque interfuturum polliceretur, Ptolemaeo id remissum: Philippi legatis responsum, gratum eum senatui populoque Romano facturum, si M'. Acilio consuli non defuisset. Item ab Karthaginiensibus et Masinissa rege legati venerunt. Karthaginienses tritici modium mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium ejus Romam adportaturos polliciti sunt: id ut ab se munus Romani acciperent, petere se. et classem suorum suo sumtu comparaturos: et stipendium, quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, praesens omne daturos. Masinissae legati quingenta millia modium tritici, trecenta hordei ad exercitum in Graeciam; Romam trecenta millia modium tritici, ducenta quinquaginta hordei; equites quingentos, elephantos viginti regem ad M'. Acilium consulem missurum. De frumento utrisque responsum, ita usurum eo populum Romanum, si pretium acciperent. De classe Karthaginiensibus remissum; praeterquam si quid navium ex foedere deberent. de pecunia item responsum, nullam ante diem accepturos.

V. Quum haec Romae agebantur, Chalcide Antiochus, ne cessaret per hibernorum tempus, partim ipse sollicitabat civitatium animos mittendis legatis, partim ultro ad eum veniebant: sicut [h]) Epirotae communi gentis consensu, et Elei e Peloponneso venerunt. Elei auxilium adversus Achaeos petebant, quos, post bellum non ex sua sententia indictum Antiocho, primum civitati

g) *Philippo et Ptolemaeo Aegypti rege* Gron.

h) *sicuti* Gron. Crev.

tati ſuae arma inlaturos credebant. Mille iis pedites cum duce Cretenſi Euphane ſunt miſſi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut ſimplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant cum eo, ut caverent, ne quid obſenderent Romanos. petebant enim, *ne ſe temere in cauſſam deduceret, expoſitos adverſus Italiam pro omni Graecia, et primos inpetus Romanorum excepturos. Sed, ſi ipſe poſſet terreſtribus navalibuſque copiis praeſidere Epiro, cupide eum omnes Epirotas et urbibus et portubus ſuis accepturos. ſi id non poſſet, deprecari, ne ſe nudos atque inermes Romano bello objiceret.* Hac legatione id agi adparebat, ut, ſive (quod magis credebant) abſtinuiſſet Epiro, integra ſibi omnia apud exercitus Romanos eſſent, conciliata ſatis apud regem gratia, quod accepturi fuiſſent venientem; ſive veniſſet, ſic quoque ſpes veniae ab Romanis foret, quod, non exſpectato longinquo auxilio ab ſe, praeſentis viribus ſubcubuiſſent. Huic tam perplexae legationi, quia non ſatis in promtu erat, quid reſponderet, legatos ſe miſſurum ad eos dixit, qui de iis, quae ad illos ſeque communiter pertinerent, loquerentur.

VI. In Boeotiam ipſe profectus eſt, cauſſas in ſpeciem irae adverſus Romanos eas, quas ante dixi, habentem; Brachyllae necem, et bellum a Quinctio Coroneae, propter Romanorum militum caedes, inlatum; re vera per multa jam ſecula publice privatimque labante egregia quondam diſciplina gentis, et multorum eo ſtatu, qui diuturnus eſſe ſine mutatione rerum non poſſet. Obviam effuſis undique Boeotiae principibus, Thebas venit. ibi in concilio gentis, quamquam et ad Delium, inpetu in praeſidium Romanum facto, et ad Chalcidem commiſerat nec a parvis nec dubiis principiis bellum, tamen eamdem orationem exorſus, qua in conloquio primo ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achaeorum uſus erat, ut amicitiam ſecum inſtitui, non bellum indici Romanis poſtularet; neminem, quid agere-

agerefur, fallebat. decretum tamen sub levi verborum praetextu pro rege adversus Romanos factum est. Hac quoque gente adjuncta, Chalcidem regressus, praemissis inde literis, ut Demetriadem convenirent principes Aetolorum, cum quibus de summa rerum deliberaret, navibus eo ad diem indictam concilio venit. Et Amynander adcitus ad consultandum ex Athamania: et Hannibal Poenus, [i]) jam diu non adhibitus, interfuit ei concilio. Consultatum de Thessalorum gente est, quorum omnibus, qui aderant, voluntas tentanda videbatur. in eo modo diversae sententiae erant; quod alii extemplo agendum; alii ex hieme, quae tum ferme media erat, differendum in veris principium; et alii legatos tantummodo mittendos; alii cum omnibus copiis eundum censebant, terrendosque metu, si cunctarentur.

VII. Quum circa hanc fere consultationem disceptatio omnis verteretur, Hannibal, nominatim interrogatus sententiam, in universi belli cogitationem regem atque eos, qui aderant, tali oratione avertit: *Si, ex quo trajecimus in Graeciam, adhibitus essem in consilium, quum de Euboea, de Achaeis, de Boeotia agebatur; eamdem [k]) sententiam dixissem, quam hodie, quum de Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum et Macedonas in societatem belli quacumque ratione censeo deducendos esse. nam quod ad Euboeam Boeotosque et Thessalos adtinet, cui dubium est, quin, ut quibus nullae suae vires sint, praesentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad inpetrandam veniam utantur? simul ac Romanum exercitum in Graecia viderint, ad consuetum imperium se avertant? nec iis noxae futurum sit, quod, quum Romani procul abessent, vim tuam praesentis exercitusque tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiusque est, Philippum nobis conjungere, quam hos? cui, si semel in caussam descenderit, nihil integri futurum sit, quique eas vires* adfe-

i) Poenus del. Gron. Crev. k) eam Gron. Crev.

adferat, quae non accessio tantum ad Romanum esse bellum, sed per se ipsae nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adjuncto (absit verbo invidia) qui dubitare de eventu possim? quum, quibus adversus Philippum valuerint Romani, iis nunc fore videam ut ipsi obpugnentur. Aetoli, qui Philippum (quod inter omnes constat) vicerunt, cum Philippo adversus Romanos pugnabunt. Amynander atque Athamanum gens, quorum secundum Aetolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum, te quieto, totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges, Asiae Europaeque viribus, adversus unum populum, (ut meam utramque fortunam taceam) patrum certe aetate ne uni quidem Epirotarum regi parem, (quid l) tandem erit vobiscum comparatus?) geretis bellum. Quae igitur res mihi fiduciam praebet, conjungi nobis Philippum posse? Una, communis utilitas, quae societatis maximum vinculum est: altera, auctores vos Aetoli. Vester enim legatus hic Thoas inter cetera, quae ad exciendum in Graeciam Antiochum dicere est solitus, ante omnia hoc semper adfirmavit; fremere Philippum, et aegre pati, sub specie pacis leges servitutis sibi inpositas. Ille quidem ferae bestiae vinctae aut clausae, et refringere claustra cupienti, regis iram verbis aequabat. cujus si talis animus est, solvamus nos ejus vincula, et claustra refringamus, ut erumpere diu coercitam iram in hostes communes possit. Quod si nihil eum legatio nostra moverit, at nos, quoniam nobis eum adjungere non possumus, ne m) hostibus nostris ille adjungi possit, caveamus. Seleucus filius tuus Lysimachiae est: qui si eo exercitu, quem secum habet, per Thraciam proxima Macedoniae coeperit depopulari; facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum tuenda avertet. De Philippo meam sententiam habes. De ratione universi belli quid sentirem, jam ab initio non ignorasti. quod si tum auditus forem,

l) quicquid Gron. qui quid Crev. m) ut Gron.

forem, non in Euboea Chalcidem captam, et castellum Euripi expugnatum Romani, sed Etruriam Ligurumque et Galliae Cisalpinae oram bello ardere, et, qui maximus iis terror est, Hannibalem in Italia esse audirent. Nunc quoque arcessas censeo omnes navales terrestresque copias. Sequantur classem onerariae cum commeatibus. nam hic sicut ad belli munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopia commeatuum. Quum omnes tuas contraxeris vires, divisam classem partim Corcyrae in statione habebis, ne transitus Romanis liber ac tutus pateat: partim ad litus Italiae, quod Sardiniam Africamque spectat, trajicies: ipse cum omnibus terrestribus copiis in Byllinum agrum procedes. Inde Graeciae praesidebis, et speciem Romanis trajecturum te praebens, et, si res poposcerit, trajecturus. Haec suadeo, qui, ut non omnis peritissimus sim belli, cum Romanis certe bellare bonis malisque meis didici. In quae consilium dedi, in eadem nec infidelem, nec segnem operam polliceor. Dii adprobent eam sententiam, quae tibi optima visa fuerit.

VIII. Haec ferme Hannibalis oratio fuit; quam laudarunt magis in praesentia, qui aderant, quam rebus ipsis exsecuti sunt. nihil enim eorum est factum, nisi quod ad classem copiasque arcessendas ex Asia Polyxenidam misit. Legati Larissam ad concilium Thessalorum sunt missi, et Aetolis Amynandroque dies ad conveniendum exercitui Pheras est dictus. eodem et rex cum suis copiis confestim venit. Ibi dum opperitur [n]) Amynandrum atque Aetolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, misit; sive ab ipso, quaerente sibi commendationem ad Macedonum gentem et invidiam regi, quod insepultos milites reliquisset, monitus; sive ab insita regibus vanitate ad consilium specie amplum, re inane, animo adjecto. Tumulus est, in unum ossibus, quae

 passim

n) *opperiretur* Gron.

passim strata erant, coacervatis, factus; qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. Itaque, qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Baebium propraetorem misit, *Antiochum in Thessaliam inpetum fecisse. si videretur ei, moveret ex hibernis: se obviam processurum, ut, quid agendum esset, consultarent.*

IX. Antiocho, ad Pheras jam castra habenti, ubi conjunxerant ei se Aetoli et Amynander, legati ab Larissa venerunt, quaerentes, quod ob factum dictumve Thessalorum bello lacesseret eos? simul orantes, ut, remoto exercitu, per legatos, si quid ei videretur, secum disceptaret. Eodem tempore quingentos armatos, duce Hippolocho, Pheras in praesidium miserunt: hi, exclusi aditu, jam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotussam se receperunt. Legatis Larissaeorum rex clementer respondit, *Non belli faciendi, sed tuendae et stabiliendae libertatis Thessalorum caussa, se Thessaliam intrasse.* Similia his qui cum Pheraeis ageret, missus, cui nullo dato responso, Phaerei ipsi [o]) legatum ad regem, principem civitatis Pausaniam, miserunt. Qui quum haud dissimilia his, ut in caussa pari, quae pro Chalcidensibus in conloquio ad Euripi fretum dicta erant, quaedam etiam ferocius, egisset; rex etiam atque etiam deliberare eos jussos, ne id consilii caperent, cujus, dum in futurum nimis cauti et providi essent, extemplo poeniteret, dimisit. Haec renunciata Pheras legatio quum esset, ne paullum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quidquid fors belli tulisset, paterentur. Itaque et hi summa ope parabant se ad urbem defendendam: et rex ab omni parte simul obpugnare moenia est adgressus; et, ut qui satis intelligeret, (neque enim dubium erat) in eventu ejus urbis positum esse, quam primam adgressus esset, aut sperni deinde ab universa gente Thessalorum, aut timeri se, omnem undique terrorem

o) add. *suum* Gron. Crev.

rem obsessis injecit. Primum inpetum obpugnationis satis constanter sustinuerunt: dein, p) quum multi propugnantes caderent, aut vulnerarentur, labare animi coepere. Revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus jam copiis, in interiorem partem urbis concesserunt; cui brevior orbis munitionis circumjectus erat. postremo victi malis, quum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, quatuor millia armatorum, dum recens terror esset, Scotussam misit. nec ibi mora deditionis est facta. cernentibus Pheraeorum recens exemplum: qui, quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem fecissent. cum ipsa urbe Hippolochus Larissaeorumque deditum est praesidium. Dimissi ab rege inviolati omnes; quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Larissaeorum animos credebat.

X. Intra decimum diem, quam Pheras venerat, his perfectis, Cranonem, profectus cum toto exercitu, primo adventu cepit. inde Cypaeram et Metropolim, et iis circumjecta castella recepit; omniaque jam regionis ejus, praeter Atracem et Gyrtonem, in potestate erant. Tum adgredi Larissam constituit: ratus vel terrore ceterarum expugnatarum, vel beneficio praesidii dimissi, vel exemplo tot civitatium dedentium sese, non ultra in pertinacia mansuros. Elephantis agi ante signa terroris caussa jussis, quadrato agmine ad urbem incessit: ut incerti fluctuarentur animi magnae partis Larissaeorum inter metum praesentem hostium et verecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Amynander cum Athamanum juventute occupat Pellinaeum: et Menippus, cum tribus millibus peditum Aetolorum et ducentis equitibus in Perraebiam profectus, Malloeam et Cyretias vi cepit, depopulatusque est agrum Tripolitanum. His

 raptim

p) *deinde* Gron. Crev.

raptim peractis, Larissam ad regem redeunt: consultanti, quidnam agendum esset de Larissa, supervenerunt. Ibi in diversum sententiae tendebant: aliis, vim adhibendam, et non differendum censentibus, quin operibus ac machinis simul undique moenia adgrederentur urbis sitae in plano, apertae, campestri undique aditu q), aliis nunc vires urbis, nequaquam Pheris conferendae, memorantibus: nunc hiemem et tempus anni nulli bellicae rei, minime obsidioni atque obpugnationi urbium, aptum. Incerto regi inter spem metumque legati a Pharsalo, qui ad dedendam urbem suam forte venerant, animos auxerunt. M. Baebius interim, cum Philippo in Dassaretiis congressus, Ap. Claudium ex communi consilio ad praesidium Larissae misit, qui per Macedoniam magnis itineribus in jugum montium, quod super Gonnos est, pervenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Larissa abest, in ipsis faucibus saltus, quae Tempe adpellantur, situm. Ibi castra metatus latius, quam pro copiis, et plures, quam quot satis in usum erant, ignes quum accendisset, speciem, quam quaesierat, hosti fecit, omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo esse. Itaque hiemem instare apud suos caussatus rex, unum tantum moratus diem, ab Larissa recessit, et Demetriadem rediit: Aetolique et Athamanes in suos receperunt se fines. Appius, etsi, cujus rei caussa missus erat, solutam cernebat obsidionem, tamen Larissam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit: duplexque laetitia erat, quod et hostes excessferant finibus, et intra moenia praesidium Romanum cernebant.

XI. Rex Chalcidem a Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidensis Cleoptolemi filiae, quum patrem, primo adlegando, deinde coram ipse rogando, fatigasset, invitum se gravioris fortunae conditioni inligantem, tandem inpetrata re, tamquam in media pace nuptias

q) *in plano, a parte c. n. facilis aditu* Gron.

nuptias celebrat: et reliquum hiemis, oblitus quantas ſimul duas res ſuſcepiſſet, bellum Romanum et Graeciam liberandam, omiſſa omnium rerum cura, in conviviis et vinum ſequentibus voluptatibus, ac deinde, ex fatigatione magis, quam ſatietate earum, in ſomno traduxit. Eadem omnes praefectos regios (qui ubique, ad Boeotiam maxime, praepoſiti hibernis erant) cepit luxuria: in eamdem et milites effuſi ſunt. nec quiſquam eorum aut arma induit, aut ſtationem, aut vigilias ſervavit; aut quidquam, quod militaris operis, aut muneris eſſet, fecit. Itaque principio veris, quum per Phocidem Chaeroneam [r]), quo convenire omnem undique exercitum juſſerat, veniſſet; facile animadvertit, nihilo ſeveriore diſciplina milites, quam ducem, hibernaſſe. Alexandrum inde Acarnana [s]) et Menippum Macedonem Stratum Aetoliae copias ducere juſſit. ipſe, Delphis ſacrificio Apollini facto, Naupactum proceſſit. conſilio [t]) principum Aetoliae habito, via, quae praeter Calydonem et Lyſimachiam fert ad Stratum, ſuis, qui per Maliacum ſinum veniebant, obcurrit. Ibi Mneſilochus princeps Acarnanum, multis emtus donis, non ipſe ſolum gentem regi conciliabat, ſed Clytum etiam praetorem, penes quem tum ſumma poteſtas erat, in ſuam ſententiam adduxerat. Is quum Leucadios, quod Acarnaniae caput eſt, non facile ad defectionem poſſe cerneret inpelli, propter metum Romanae claſſis, quae cum Atilio, quaeve circa Cephaleniam erat, arte eos eſt adgreſſus. nam quum in concilio dixiſſet, tuenda mediterranea Acarnaniae eſſe, et omnibus, qui arma ferrent, exeundum ad Medionem et Thyrium, ne ab Antiocho aut Aetolis occuparentur; fuere, qui dicerent, nihil adtinere omnes tumultuoſe concitari: ſatis eſſe quingentorum hominum praeſidium. eam juventutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrii in praeſidio poſitis, id

 agebat,

r) *Chaeroneam* l. *in Acarnaniam* Gron.

s) *Acarnanem* Gron. Crev.

t) *concilio* Crev.

agebat, ut pro obsidibus futuri venirent in potestatem regis.

XII. Per eosdem dies legati regis Medionem venerunt. quibus auditis, quum in concione, quidnam respondendum regi esset, consultaretur; et alii manendum in Romana societate, alii non adspernandam amicitiam regis censerent; media visa est Clyti sententia, eoque accepta est, ut ad regem mitterent legatos, peterentque ab eo, ut Medionios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mnesilochus, et qui ejus factionis erant, de industria conjecti, clam missis, qui regem admovere copias juberent, ipsi terebant tempus. itaque vixdum iis egressis legatis, Antiochus in finibus, mox[n]) ad portas erat, et trepidantibus, qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseque juventutem ad arma vocantibus, ab Clyto et Mnesilocho in urbem est inductus: et, aliis sua voluntate adfluentibus, metu coacti etiam, qui dissentiebant, ad regem convenerunt. quos placida oratione territos quum permulsisset, ad spem vulgatae clementiae aliquot populi Acarnaniae defecerunt. Thyrium a Medione profectus est, Mnesilocho eodem et legatis praemissis. Ceterum detecta Medione fraus cautiores, non timidiores, Thyrienses fecit, dato ei haud perplexo responso, nullam se novam societatem, nisi ex auctoritate Romanorum imperatorum, accepturos, portisque clausis, armatos in muris disposuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius missus a Quinctio, quum praesidium et paucas naves ab A. Postumio, qui ab Atilio legato Cephaleniae praepositus fuerat, accepisset, Leucadem venit, implevitque spei socios: M'. Acilium consulem jam cum legionibus mare trajecisse, et in Thessalia castra Romana esse. Hunc rumorem quia similem veri tempus anni maturum jam ad navigandum faciebat; rex, praesidio Medione inposito, et in quibusdam aliis Acar-

n) *et mox* Gron. Crev.

Acarnaniae oppidis, Thyrio abſceſſit, et per Aetoliae ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

XIII. Sub idem tempus M. Baebius et Philippus rex, jam ante per hiemem in Daſſaretiis congreſſi, quum Ap. Claudium, ut obſidione Lariſſam eximeret, in Theſſaliam miſiſſent, quia id tempus rebus gerendis inmaturum erat, in hiberna regreſſi, principio veris conjunctis copiis in Theſſaliam deſcenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. Advenientes, Philippus Malloeam Perrhaebiae, Baebius Phacium eſt adgreſſus, quo primo prope inpetu capto, Phaeſtum eadem celeritate capit. inde Atracem quum ſe recepiſſet, Cyretias hinc et Eritium [v]) occupat: praeſidiiſque per recepta oppida diſpoſitis, Philippo rurſus obſidenti Malloeam ſe conjungit. Sub adventum Romani exercitus, ſeu ad metum virium, ſeu ad ſpem veniae, quum dedidiſſent ſeſe; ad ea recipienda oppida, quae Athamanes occupaverant, uno agmine ierunt. Erant autem haec, Aeginium, Ericinium [x]), Gomphi, Silana, Tricca, Meliboea, Phaloria. Inde Pellinaeum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus et equitibus quadraginta in praeſidio erat, et circumſidunt, et, priuſquam obpugnarent, mittunt ad Philippum, qui moneret, ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille ſatis ferociter reſpondit, vel Romanis, vel Theſſalis ſe crediturum fuiſſe: in Philippi ſe poteſtatem commiſſurum non eſſe. Poſtquam adparuit vi agendum, quia videbatur et Limnaeam eodem tempore obpugnari poſſe, regem ad Limnaeam ire placuit: Baebius reſtitit ad Pellinaeum obpugnandum [y]).

XIV. Per eos forte dies M'. Acilius conſul, cum decem [z]) millibus peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis, mari trajecto, pedeſtres copias Lariſſam ducere delectos militum tribunos juſſit. ipſe cum equitatu Limnaeam ad Philippum venit. Adventu conſulis

v) *Phricium* Gron. Crev.
x) *Ericinum* Gron. Crev.

y) *oppugnandum* l. *oppidum* Gron.
z) *viginti* Crev.

sulis deditio sine cunctatione est facta: traditumque praesidium regium, et cum iis Athamanes. Ab Limnaea Pellinaeum consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese, deinde et Philippus Megalopolitanus: cui, decedenti de praesidio, quum obvius forte fuisset Philippus rex, ad ludibrium regem eum consalutari jussit; ipse congressus fratrem, haud sane decoro majestati suae joco, adpellavit. Deductus inde ad consulem custodiri jussus, et haud ita multo post in vinculis Romam missus. cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quae in praesidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est. fuere autem ad tria millia hominum. Consul Larissam est profectus, ibi de summa belli consultaturus. in itinere ab Pieria et Metropoli legati tradentes urbes suas obcurrerunt. Philippus, Athamanum praecipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus spem Athamaniae potiundae, exercitum eo duxit, praemissis in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamque commemorantes: et Amynander, cujus praesentis majestas aliquos in fide continuisset, veritus ne traderetur Philippo jam pridem hosti, et Romanis merito tunc [a]) propter defectionem infensis, cum conjuge ac liberis regno excessit, Ambraciamque se contulit. ita Athamania omnis in jus ditionemque Philippi concessit. Consul, ad reficienda maxime jumenta, quae et navigatione, et postea itineribus fatigata erant, paucos Larissae moratus dies, velut renovato modica quiete exercitu Cranonem est progressus [b]). Venienti Pharsalus, Scotussa, et Pherae, quaeque in eis praesidia Antiochi erant, deduntur. ex iis interrogatis, qui manere secum vellent, mille volentes Philippo tradit: ceteros inermes Demetriadem remittit. Proërnam inde recepit, et quae circa eam castella erant. Ducere tum porro in sinum Maliacum

a) *tum* Gron. Crev. b) *profectus* Gron. Crev.

eum coepit. Adpropinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, deserta urbe, juventus omnis armata silvas et itinera insedit, et in agmen Romanum ex superioribus locis incursavit. Consul primo mittere, qui ex propinquo conloquentes deterrerent eos a tali furore: postquam perseverare in incepto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso, interclusit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit. tum, clamore ab tergo captae urbis audito, refugientium undique ex silvis insidiatorum caedes facta est. A Thaumacis altero die consul ad Sperchium amnem pervenit: inde Hypataeorum agros vastavit.

XV. Quum haec agebantur, Chalcide erat Antiochus: qui, jam tum cernens, nihil se ex Graecia, praeter amoena Chalcide hiberna et infames nuptias, petisse, Aetolorum vana promissa incusare et Thoantem: Hannibalem vero, non ut prudentem tantum virum, sed prope vatem omnium, quae tum evenirent, admirari. ne tamen temere coepta, segnitia insuper everteret, nuncios in Aetoliam mittit, ut, omni contracta juventute, convenirent. Jam et ipse eo decem millia fere peditum ex iis, qui postea venerant ex Asia, expleta, et equites quingentos duxit. Quo quum aliquanto pauciores, quam umquam antea, convenissent, et principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque ii dicerent, omnia sedulo ab se facta, ut quam plurimos ex civitatibus suis evocarent; nec auctoritate, nec gratia, nec imperio adversus detrectantes militiam valuisse; destitutus undique et ab suis, qui morabantur in Asia, et ab sociis, qui ea, in quorum spem vocaverant, non praestabant, intra saltum Thermopylarum sese recepit. Id jugum, sicut Apennini dorso Italia dividitur, ita mediam Graeciam dirimit. ante saltum Thermopylarum in septentrionem versa Epirus, et Perrhaebia, et Magnesia, et Thessalia est, et Phthiotae Achaei, et sinus Maliacus. intra fauces ad meridiem vergunt Aetoliae pars major,

et

et Acarnania, et cum Locride Phocis, et Boeotia adjunctaque insula Euboea, et, excurrente in altum, velut promontorio, Attica terra, sita ab tergo et Peloponnesus. Hoc jugum, ab Leucate et mari ad occidentem verso per Aetoliam ad alterum mare orienti objectum tendens, ea aspreta rupesque interjectas habet, ut non modo exercitus, sed ne expediti quidem facile ullas [c]) ad transitum calles inveniant. Extremos ad orientem montes Oetam vocant, quorum quod altissimum est, Callidromon adpellatur: in cujus valle ad Maliacum sinum vergente iter est non latius, quam sexaginta passus. Haec una militaris via est, qua traduci exercitus, si non prohibeantur, possint. ideo Pylae, et ab aliis, quia calidae aquae in ipsis faucibus sunt, Thermopylae locus adpellatur, nobilis Lacedaemoniorum adversus Persas morte magis memorabili, quam pugna.

XVI. Haudquaquam pari tum animo Antiochus, intra portas loci ejus castris positis, munitionibus insuper saltum inpediebat. et, quum duplici vallo fossaque, et muro etiam, qua res postulabat, ex multa copia passim jacentium lapidum, permunisset omnia, satis fidens, numquam ea vim Romanum exercitum facturum, Aetolos ex quatuor millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam praesidio obtinendam, quae ante ipsas fauces posita est, partim Hypatam mittit, et Heracleam haud dubius consulem obpugnaturum, et jam multis nunciantibus, circa Hypatam omnia evastari. Consul, depopulatus Hypatensem primo, deinde Heracleensem agrum, inutili utrobique auxilio Aetolorum, in ipsis faucibus prope fontes calidarum aquarum adversus regem castra posuit. Aetolorum utraeque manus Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui, priusquam hostem cerneret, satis omnia permunita et praesidiis obsepta videbantur, timor deinde incessit, ne quas [d]) per imminentia juga calles inveniret ad transitum Romanus. nam

c) *ullos* Gron. Crev.

d) *quos* Gron. Crev.

nam et Lacedaemonios quondam ita a Persis circumitos fama erat; et nuper Philippum ab iisdem Romanis. itaque nuncium Heracleam ad Aetolos mittit, ut hanc saltem sibi operam eo bello praestarent, ut vertices circa montium occuparent obsiderentque, ne qua transire Romanus posset. Hoc nuncio audito, dissensio inter Aetolos orta est. pars imperio parendum regis atque eundum censebant, pars subsistendum Heracleae ad utramque fortunam; ut, sive victus a consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus suis; sive vinceret, ut dissipatos in fugam Romanos persequerentur. Utraque pars non mansit modo in sententia sua, sed etiam exsecuta est consilium. duo millia Heracleae substiterunt: duo trifariam divisa Callidromum, et Rhoduntiam, et Tichiunta (haec nomina cacuminibus sunt) occupavere.

XVII. Consul postquam insessa superiora loca ab Aetolis vidit, M. Porcium Catonem et L. Valerium Flaccum, consulares legatos, cum binis millibus delectorum peditum [e]), ad castella Aetolorum, Flaccum in Rhoduntiam et Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipse, priusquam ad hostem copias admoveret, vocatos in concionem milites paucis est adlocutus: *Plerosque omnium ordinum, milites, inter vos esse video, qui in hac eadem provincia T. Quinctii ductu auspicioque militaveritis. Macedonico bello inexsuperabilis magis saltus ad amnem Aoum fuit, quam hic. Quippe portae sunt hae, et unus, inter duo maria clausis omnibus, velut naturalis transitus est. munitiones et locis opportunioribus tunc fuerunt, et validiores inpositae: exercitus hostium ille et numero major, et militum genere aliquanto melior. Quippe illic Macedones Thracesque et Illyrii erant, ferocissimae omnes gentes: hic Syri et Asiatici Graeci sunt, levissima genera hominum et servituti nata. Rex ille bellicosissimus, exercitatus jam inde ab juventa fini-*

e) *militum* Gron. Crev.

finitimis Thracum atque Illyriorum, et circa omnium adcolarum bellis; hic, ut aliam omnem vitam omittam [f]*), is est, qui, quum ad inferendum populo Romano bellum ex Asia in Europam transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quam quod amoris caussa ex domo privata, et obscuri etiam inter populares generis, uxorem duxit: et novus maritus, velut saginatus nuptialibus coenis, ad pugnam processit. Summa virium speique ejus in Aetolis fuit; gente vanissima et ingratissima, ut vos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. Nam nec convenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt, et in seditione ipsi inter se sunt: et quum Hypatam tuendam Heracleamque depoposcissent, neutram tutati, refugerunt in juga montium, pars Heracleae incluserunt sese. Rex ipse confessus, nusquam aequo campo non modo congredi se ad pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, relicta omni ante se regione ea, quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes: ne ante fauces quidem saltus, ut quondam Lacedaemonios fama est, sed intra penitus retractis castris: quod quantum interest ad timorem ostendendum, an muris alicujus urbis obsidendum sese incluserit? Sed neque Antiochum tuebuntur angustiae, nec Aetolos vertices illi, quos ceperunt. Satis undique provisum atque* [g]*) praecautum est, ne quid adversus vos in pugna praeter hostes esset. Illud proponere animo vestro debetis, non vos pro Graeciae libertate tantum dimicare, (quamquam is quoque egregius titulus esset, liberatam a Philippo ante, nunc ab Aetolis et ab Antiocho liberare) neque ea tantum in praemium vestrum cessura, quae nunc in regiis castris sunt: sed illum quoque omnem adparatum, qui in dies ab Epheso exspectatur, praedae futurum: Asiam deinde Syriamque, et omnia usque ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit, quin ab Gadi-*

f) *aleam* Gron. Crev. g) *atque* l. *anteque* Gron. Crev.

Gadibus ad mare rubrum Oceano fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit, et omne humanum genus secundum Deos nomen Romanum veneretur? In haec tanta praemia dignos parate animos, ut crastino die, bene juvantibus Diis, acie decernamus.

XVIII. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima, signo pugnae proposito, instruit aciem consul, arta fronte, ad naturam et angustias loci. Rex, postquam signa hostium conspexit, et ipse copias eduxit. Levis armaturae partem ante vallum in primo locavit: tum Macedonum robur, quos Sarissophoros adpellabant, velut firmamentum circa ipsas munitiones constituit. his ab sinistro cornu jaculatorum sagittariorumque et funditorum manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut ex altiore loco nuda latera hostium incesserent. ab dextro Macedonibus ad ipsum munimentorum finem, qua loca usque ad mare invia palustri limo et voraginibus claudunt, elephantos cum adsueto praesidio posuit; post eos, equites; tum, modico intervallo relicto, ceteras copias in secunda acie. Macedones, pro vallo locati, primo facile sustinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adjuvantibus, qui ex loco superiore fundis, velut nimbum, glandes et sagittas simul ac jacula ingerebant. deinde, ut major, nec jam toleranda vis hostium inferebat se, pulsi loco intra munimenta, subductis ordinibus, concesserunt: inde ex vallo prope alterum vallum, hastis prae se objectis, fecerunt. et ita modica altitudo valli erat, ut et locum superiorem ad pugnandum suis praeberet, et propter longitudinem hastarum subjectum haberet hostem. Multi, temere subeuntes vallum, transfixi sunt: et aut incepto irrito recessissent, aut plures cecidissent, ni M. Porcius ab jugo Callidromi, dejectis inde Aetolis, et magna ex parte caesis, (incautos enim et plerosque sopitos obpresserat) super imminentem castris collem adparuisset.

XIX. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta et Rhoduntiam, nequidquam subire ad ea castella conato, fuerat. Macedones, quique alii in castris regiis, erant, primo, dum procul nihil aliud, quam turba et agmen, adparebat, Aetolos credere, visa procul pugna, subsidio venire. ceterum, ut primum signaque et arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pavor omnes cepit, ut, abjectis armis, fugerent. et munimenta sequentes inpedierunt, et angustiae vallis, per quam sequendi erant; et maxime omnium, quod elephanti novissimi agminis erant, quos pedes aegre praeterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis, tumultumque inter se majorem, quam in proelio, edentibus. Aliquantum temporis et direptio castrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die persecuti sunt hostem. Multis in ipso itinere caesis captisque, non equis virisque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in castra reverterunt; quae tentata eo die inter ipsum pugnae tempus ab Aetolis, Heracleam obtinentibus praesidio, sine ullo haud parum audacis incepti effectu, fuerant. Consul, noctis insequentis tertia vigilia praemisso equitatu ad persequendum hostem, signa legionum prima luce movit. Aliquantum viae praeceperat rex; ut qui non ante, quam Elatiae, ab effuso constiterit cursu: ubi primum reliquiis pugnaeque et fugae conlectis, cum perexigua manu semiermium militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem regem Elatiae adsecutus non est, sed magnam partem agminis, aut lassitudine subsistentis, aut errore, ut qui sine ducibus per ignota itinera fugerent, dissipatos obpresserunt. nec praeter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit: etiam ex decem millibus militum, quos, Polybio auctore, trajecisse secum regem in Graeciam scripsimus, exiguus numerus. quid si Antiati Valerio credamus, sexaginta millia militum fuisse in regio exercitu scribenti,

qua-

quadraginta inde millia cecidisse, supra quinque millia capta cum signis militaribus ducentis triginta? Romanorum centum quinquaginta in ipso certamine pugnae, ab incursu Aetolorum se tuentes non plus quinquaginta interfecti sunt.

XX. Consule per Phocidem et Boeotiam exercitum ducente, consciae defectionis civitates cum velamentis ante portas stabant, metu ne hostiliter diriperentur. ceterum per omnes dies haud secus, quam in pacato agro, sine violatione ullius rei agmen processit, donec in agrum Coronaeum ventum est. Ibi statua regis Antiochi, posita in templo Minervae Itoniae, iram accendit: permissumque militi est, ut circumjectum templo agrum popularetur. deinde cogitatio animum subiit, quum communi decreto Boeotorum posita esset statua, indignum esse, in unum Coronensem agrum saevire. Revocato extemplo milite, finis populandi factus: castigati tantum verbis Boeoti ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipsum pugnae tempus decem naves regiae cum praefecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant. eo gravis vulneribus Alexander Acarnan, nuncius adversae pugnae, quum perfugisset, trepidae inde recenti terrore naves Cenaeum Euboeae petierunt. ibi mortuus sepultusque Alexander. Tres, quae ex Asia profectae eumdem portum tenuerant, naves, audita exercitus clade, Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenaeo Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem, trajecit. Per eosdem dies A. Atilius, praefectus Romanae classis, magnos regios commeatus, jam fretum, quod ad Andrum insulam est, praetervectos, excepit: alias mersit, alias cepit naves. quae novissimae agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Atilius Piraeeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus, magnam vim frumenti et Atheniensibus et aliis ejusdem regionis sociis divisit.

XXI. Antiochus, ſub adventum conſulis a Chalcide profectus, Tenum primó tenuit: inde Epheſum tranſmiſit. Conſuli Chalcidem venienti portae patuerunt, quum, adpropinquante eo, Ariſtoteles, praefectus regis, urbe exceſſiſſet. et ceterae urbes in Euboea ſine certamine traditae, poſt paucoſque dies [h]); omnibus perpacatis, ſine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modeſtia poſt victoriam, quam ipſa victoria, laudabilior. Inde conſul M. Catonem, per quem, quae geſta eſſent, ſenatus populuſque Romanus haud dubio auctore ſciret, Romam miſit. Is a Creuſa (Theſpienſium emporium eſt, in intimo ſinu Corinthiaco retractum) Patras Achajae petit: a Patris Corcyram uſque Aetoliae atque Acarnaniae litora legit, atque ita ad Hydruntum Italiae trajecit. quinto die inde pedeſtri itinere Romam ingenti curſu pervenit. ante lucem ingreſſus urbem, a porta ad praetorem M. Junium iter intendit. Is prima luce ſenatum vocavit. quo L. Cornelius Scipio, aliquot diebus ante a conſule dimiſſus, quum adveniens audiſſet, praegreſſum Catonem in ſenatu eſſe, ſupervenit exponenti, quae geſta eſſent. Duo inde legati juſſu ſenatus in concionem ſunt producti: atque ibi eadem, quae in ſenatu, de rebus in Aetolia geſtis expoſuerunt: Supplicatio in triduum decreta eſt; et ut quadraginta hoſtiis majoribus praetor, quibus Diis ei videretur, ſacrificaret. Per eoſdem dies et M. Fulvius Nobilior, qui biennio ante praetor in [i]) Hiſpaniam erat profectus, ovans urbem eſt ingreſſus: argenti bigati prae ſe tulit centum [k]) triginta millia: et extra numeratum duodecim millia pondo argenti: auri pondo centum viginti ſeptem.

XXII. Acilius conſul ab Thermopylis Heracleam ad Aetolos praemiſit, *ut tunc ſaltem, experti regiam vanitatem, reſipiſcerent; traditaque Heraclea, cogitarent de peten-*

h) *paucoſque per dies* Gron. Crev.
i) inſ. *ulteriorem* Gron. Crev.
k) *et triginta* Gron. Crev.

petenda ab senatu seu furoris sui, seu erroris venia. et ceteras[l]*) Graeciae civitates defecisse eo bello ab optime de se meritis Romanis: sed, quia post fugam regis, cujus fiducia officio decessissent, non addidissent pertinaciam culpae, in fidem receptas esse. Aetolos quoque, quamquam non secuti sint regem, sed arcessierint, et duces belli, non socii, fuerint, si poenitere possint, posse et incolumes esse.* Ad ea quum pacati nihil responderetur, adpareretque, armis rem gerendam, et, rege superato, bellum Aetolicum integrum restare; castra ab Thermopylis ad Heracleam movit: eoque ipso die, ut situm nosceret urbis, ab omni parte equo moenia est circumvectus. Sita est Heraclea in radicibus Oetae montis: ipsa in campo, arcem inminentem loco alto et undique praecipiti habet. Contemplatus omnia, quae noscenda erant, quatuor simul locis adgredi urbem constituit. a flumine Asopo, qua et gymnasium est, L. Valerium operibus atque obpugnationi praeposuit: arcem extra muros, quae frequentius prope, quam urbs, habitabatur, Ti. Sempronio Longo obpugnandam dedit: a[m]) sinu Maliaco, quae aditum haud facilem pars habebat, M. Baebium; ab altero amniculo, quem Melana vocant, adversus Dianae templum, Ap. Claudium obposuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres, arietesque, et alius omnis adparatus obpugnandarum urbium perficitur. Et quum ager Heracleensis, paluster omnis frequensque proceris arboribus, benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat: tum, quia refugerant intra moenia Aetoli, deserta, quae in vestibulo urbis erant, tecta in varios usus non tigna modo et tabulas, sed laterem quoque, et caementa, et saxa variae magnitudinis, praebebant.

XXIII. Et Romani quidem operibus magis, quam armis, urbem obpugnabant: Aetoli contra armis se tuebantur. nam, quum ariete quaterentur muri, non laqueis,

l) *ceteras* Gron. Crev. m) *a* del. *Gron. Crev.*

queis, ut ſolet, exceptos declinabant ictus; ſed armati frequentes, quidam ignes etiam, quos aggeribus injicerent, ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: et ipſi, quum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hoſtem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integrae vires erant, et frequentes et inpigre fecerunt: in dies deinde, pauciores et ſegnius. Etenim, quum multis urguerentur rebus, nulla eos res aeque, ac vigiliae conficiebant; Romanis in magna copia militum ſuccedentibus aliis in ſtationem aliorum, Aetolos propter paucitatem eoſdem dies noctesque aſſiduo labore urente. Per quatuor et viginti dies, ita ut nullum tempus vacuum dimicatione eſſet, adverſus quatuor e partibus ſimul obpugnantem hoſtem nocturnus diurno continuatus labor eſt. Quum fatigatos jam Aetolos ſciret conſul et ex ratione temporis, et quod ita transfugae adfirmabant, tale conſilium iniit. media nocte receptui ſignum dedit, et ab obpugnatione ſimul omnes milites deductos uſque ad tertiam diei horam quietos in caſtris tenuit. inde coepta obpugnatio ad mediam rurſus noctem perducta eſt: intermiſſa deinde uſque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati cauſſam eſſe Aetoli non continuandae obpugnationis, quae et ipſos adfecerat, ubi Romanis datum receptui ſignum eſſet, velut ipſi quoque hoc revocati, pro ſe quiſque ex ſtationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris adparebant.

XXIV. Conſul, quum nocte media intermiſiſſet obpugnationem, quarta vigilia rurſus ab tribus partibus ſumma vi adgreſſus, ab una Ti. Sempronium tenere intentos milites ſignumque exſpectantes juſſit, ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hoſtes concurſuros. Aetoli pars ſopiti adfecta labore ac vigiliis corpora ex ſomno moliebantur: pars vigilantes adhuc ad ſtrepitum pugnantium in tenebris currunt. Hoſtes partim per ruinas jacentis muri tranſcen-

dere

dere conantur: partim ſcalis adſcenſus tentant. adverſus quos undique ad opem ferendam obcurrunt Aetoli. Pars una, in qua aedificia extra urbem erant, neque defenditur, neque obpugnatur: ſed, qui obpugnarent, intenti ſignum exſpectabant; defenſor nemo aderat. Jam dilucefcebat, quum ſignum conſul dedit: et ſine ullo certamine partim per ſemiruta, partim ſcalis integros muros tranſcendere. Simul clamor, index capti oppidi, eſt exauditus, undique Aetoli, deſertis ſtationibus, in arcem fugiunt. Oppidum victores permiſſu conſulis diripiunt; non tam ab ira, nec ab odio, quam ut miles, coërcitus in tot receptis ex poteſtate hoſtium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriae ſentiret. Revocatos inde a medio ferme die milites quum in duas diviſiſſet partes, unam radicibus montium circumduci ad rupem juſſit, quae, faſtigio altitudinis par, media valle velut abrupta ab arce erat; ſed adeo prope geminata cacumina eorum montium ſunt, ut ex vertice altero conjici tela in arcem poſſint: cum dimidia parte militum [n]) conſul, ab urbe eſcenſurus [o]) in arcem, ſignum ab iis, qui ab tergo in rupem evaſuri erant, exſpectabat. Non tulere, qui in arce erant, Aetoli primum eorum, qui rupem ceperant, clamorem, deinde inpetum ab urbe Romanorum, et fractis jam animis, et nulla ibi praeparata re ad obſidionem diutius tolerandam: utpote congregatis feminis, puerisque, et inbelli alia turba in arcem, quae vix capere, nedum tueri, multitudinem tantam poſſet. itaque, ad primum inpetum abjectis armis, dediderunt ſeſe. Traditus inter ceteros princeps Aetolorum Damocritus eſt: qui principio belli decretum Aetolorum, quo arceſſendum Antiochum cenſuerant, T. Quinctio poſcenti reſponderat: *In Italia daturum, quum caſtra ibi Aetoli poſuiſſent.* ob eam ferociam majus victoribus gaudium traditus fuit.

Oo 4 XXV.

n) *militum parte* Gron. Crev. o) *aſcenſurus* Gron.

XXV. Eodem tempore, quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito obpugnabat, circa Thermopylas cum consule, redeunte ex Boeotia, ut victoriam ipsi populoque Romano gratularetur, excusaretque, quod morbo inpeditus bello non interfuisset, congressus. inde diversi ad duas simul obpugnandas urbes profecti. Intersunt septem millia ferme passuum. et quia Lamia quum posita est in tumulo, tum regionem ea maxime despectat oppidum, qua breve intervallum videtur, et omnia in conspectu sunt; quum enise, velut proposito certamine, Romani Macedonesque diem ac noctem aut in operibus, aut in proeliis essent, hoc major difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere et vineis, et omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis obpugnabant: et in asperis locis silex saepe inpenetrabilis ferro obcurrebat. et, quum parum procederet inceptum, per conloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent; haud dubius, quin, si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius, quam sibi, dedituri essent, suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturus esset. Nec eum opinio est frustrata: confestim enim ab Heraclea capta nuncius venit, ut obpugnatione absisteret: *aequius esse, Romanos milites, qui acie dimicassent cum Aetolis, praemia victoriae habere.* Ita recessum ab Lamia est, et propinquae clade urbis ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt.

XXVI. Paucis, priusquam Heraclea caperetur, diebus, Aetoli, concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miserunt: inter quos et Thoas idem, qui antea p), missus est. mandata erant, ut ab rege peterent, primum, ut ipse, coactis rursus terrestribus navalibusque copiis, in Graeciam trajiceret: deinde, si qua ipsum teneret res, ut pecuniam et auxilia mitteret. *id quum ad dignitatem ejus fidemque pertinere, non prodi socios,* *tum*

p) *qui et antea* Gron. Crev.

tum etiam ad incolumitatem regni, non finere, Romanos, omni cura vacuos, quum Aetolorum gentem sustulissent, omnibus copiis in Asiam trajicere. Vera erant, quae dicebantur: eo magis regem moverunt. Itaque in praesentia pecuniam, quae ad usus belli necessaria erat, legatis dedit: auxilia terrestria navaliaque adfirmavit missurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, et ipsum haud invitum morantem, ut exactor praesens promissorum adesset.

XXVII. Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Aetolorum: et post paucos dies, quam ad bellum renovandum adciendumque regem in Asiam miserant legatos, abjectis belli consiliis, pacis petendae oratores ad consulem miserunt. Quos dicere exorsos consul interfatus, quum alia sibi praevertenda esse dixisset, redire Hypatam eos, datis dierum decem induciis, et L. Valerio Flacco cum iis misso, jussit. ei, quae secum acturi fuissent, exponere, et si qua vellent alia. Hypatam ut est ventum, principes Aetolorum apud Flaccum concilium habuerunt; consultantes, quonam agendum modo apud consulem foret. His parantibus q) antiqua foederum ordiri, meritaque in populum Romanum, *Absistere iis*, Flaccus jussit, *quae ipsi violassent ac rupissent. confessionem iis culpae magis profuturam, et totam in preces orationem versam. nec enim in caussa ipsorum, sed in populi Romani clementia spem salutis positam esse. et se suppliciter agentibus iis adfuturum* r), *et apud consulem, et Romae in senatu. eo quoque enim mittendos fore legatos.* Haec una via omnibus ad salutem visa est, *ut in fidem se permitterent Romanorum. Ita enim et illis violandi supplices verecundiam se inpposituros: et ipsos nihilominus suae potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset.*

q) *Parantibus iis* Gron. Crev. r) *et suppliciter a. i. se affuturum* Gron. Crev.

XXVIII. Postquam ad consulem ventum est, Phaeneas legationis princeps longam orationem, et varie ad mitigandam iram victoris compositam, ita ad extremum finivit, ut diceret; *Aetolos se suaque omnia fidei populi Romani permittere.* Id consul ubi audivit: *Etiam atque etiam videte*, inquit, *Aetoli, ut ita permittatis.* Tum decretum Phaeneas, in quo id diserte scriptum erat, ostendit. *Quando ergo*, inquit, *ita permittitis, postulo, ut mihi Dicaearchum civem vestrum, et Menestam* [s]) *Epirotam*, (Naupactum is cum praesidio ingressus ad defectionem compulerat) *et Amynandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora dedatis.* Prope dicentem interfatus Romanum Phaeneas, *Non in servitutem*, inquit, *sed in fidem tuam nos tradidimus. et certum habeo, te inprudentia labi, qui nobis imperes, quae moris Graecorum non sint.* Ad haec consul, *Nec, Hercle*, inquit, *magnopere nunc curo, quid Aetoli satis ex more Graecorum factum esse censeant: dum ego more Romano imperium inhibeam in deditos modo decreto suo, ante armis victos. Itaque, ni propere fit, quod impero, vinciri vos jam jubeo:* adferrique catenas, et circumsistere lictores jussit. Tum fracta Phaeneae ferocia, Aetolisque aliis est: et tandem, cujus conditionis essent, sensere, et, *se quidem*, Phaeneas, *et qui adsint Aetolorum, scire facienda esse, quae imperentur*, dixit: *sed ad decernenda ea concilio Aetolorum opus esse. ad id petere, ut decem dierum inducias daret.* Petente Flacco pro Aetolis, induciae datae; et Hypatam reditum est. Ubi quum in consilio delectorum, quos Apocletos vocant, Phaeneas, et quae imperarentur, et quae ipsis prope accidissent, exposuisset; ingemuerunt quidem principes conditioni suae; parendum tamen victori censebant, et ex omnibus oppidis convocandos Aetolos ad concilium.

XXIX.

s) *Menetam* Gron. Crev.

XXIX. Postquam vero omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeo saevitia imperii atque indignitate exasperati animi sunt, ut, si in pace fuissent, illo inpetu irae concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat et difficultas eorum, quae imperarentur: *quonam modo enim utique regem Amynandrum se tradere posse?* Et spes forte oblata, quod Nicander, eo ipso tempore ab rege Antiocho veniens, implevit exspectatione vana multitudinem, terra marique ingens parari bellum. Is duodecimo die, quam conscenderat navem, in Aetoliam, perfecta legatione, rediens Phalara t) in sinu Maliaco tenuit. inde Lamiam pecuniam quum devexisset, ipse cum expeditis vespera prima inter Macedonum Romanaque castra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum, deductusque ad regem est, nondum convivio dimisso. Quod ubi nunciatum est, velut hospitis, non hostis, adventu motus Philippus, adcumbere eum epularique jussum u), atque inde, dimissis aliis, solum retentum, ipsum quidem de se timere quidquam vetuit. Aetolorum prava consilia, atque in ipsorum caput semper recidentia, accusavit. qui primum Romanos, deinde Antiochum in Graeciam adduxissent. *Sed praeteritorum, quae magis reprehendi, quam corrigi, possint, oblitum se, non facturum, ut insultet adversis rebus eorum. Aetolos quoque finire tandem adversus se odia debere; et Nicandrum privatim ejus diei, quo servatus a se foret, meminisse.* Ita datis, qui in tutum eum prosequerentur, Hypatam Nicander consultantibus de pace Romana supervenit.

XXX. M'. Acilius, vendita, aut concessa militi circa Heracleam praeda, postquam nec Hypatae pacata esse consilia, et Naupactum concurrisse Aetolos, ut inde totum inpetum belli sustinerent, audivit; praemisso Ap. Claudio cum quatuor millibus militum ad occupanda juga, qua difficiles transitus montium erant, ipse Oetam adscen-

t) *Phaleram* Gron. u) *jussit* Gron. Crev.

adscendit, Herculique sacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus ejus Dei sit crematum, adpellant. inde toto exercitu profectus reliquum iter satis expedito agmine fecit. Ut ad Coracem est ventum, (mons est altissimus inter Callipolin et Naupactum) ibi et jumenta multa ex agmine praecipitata cum ipsis oneribus sunt, et homines vexati. Et v) facile adparebat, quam cum inerti hoste res esset, qui tam inpeditum saltum nullo praesidio, ut clauderet transitum, insedisset. Tum quoque vexato exercitu, ad Naupactum descendit: et, uno castello adversus arcem posito, ceteras partes urbis, divisis copiis pro situ moenium, circumsedit. nec minus operis laborisque ea obpugnatio, quam Heracleae, habuit.

XXXI. Eodem tempore et Messene in Peloponneso ab Achaeis, quod concilii eorum recusaret esse, obpugnari coepta est. Etenim duae civitates, Messene et Elis, extra concilium Achaicum erant: cum Aetolis sentiebant. Elei tamen, post fugatum ex Graecia Antiochum, legatis Achaeorum lenius responderant; *dimisso praesidio regio, cogitaturos se, quid sibi faciendum esset.* Messenii, sine responso dimissis legatis, moverant bellum; trepidique rerum suarum, quum jam ager effuso exercitu passim ureretur, castraque prope urbem poni viderent, legatos Chalcidem ad T. Quinctium, auctorem libertatis, miserunt, qui nunciarent, Messenios Romanis, non Achaeis, et aperire portas, et dedere urbem paratos esse. Auditis legatis, extemplo profectus Quinctius, a Megalopoli ad Diophanem praetorem Achaeorum misit, qui extemplo reducere eum a Messene exercitum, et venire ad se juberet. Dicto paruit Diophanes: et, soluta obsidione, expeditus ipse, praegressus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum, inter Megalopolim Messenenque positum, Quinctio obcurrit; et, quum caussas obpugnationis exponeret, castiga-

v) *Id Gron Crev.*

ſtigatum leniter, quod tantam rem ſine auctoritate ſua conatus eſſet, dimittere exercitum juſſit, nec pacem omnium bono partam turbare. Meſſeniis imperavit, ut exſules reducerent, et Achaeorum concilii eſſent. ſi qua haberent, de quibus aut recuſare, aut in poſterum caveri x) ſibi vellent, Corinthum ad ſe venirent. Diophanem concilium Achaeorum extemplo ſibi praebere juſſit. Ibi, de Zacyntho intercepta per fraudem inſula queſtus, poſtulavit, ut reſtitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Amynandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in ſuperiorem partem Aetoliae liceret. qua expeditione fractis animis, Aetolos compulit ad petendam pacem. Amynander Philippum Megalopolitanum inſulae praefecit: poſtea per bellum, quo ſe Antiocho adverſus Romanos conjunxit, Philippo ad munia belli revocato, Hieroclem Agrigentinum ſucceſſorem miſit.

XXXII. Is, poſt fugam ab Thermopylis Antiochi, Amynandrumque a Philippo Athamania pulſum, miſſis ultro ad Diophanem praetorem Achaeorum nunciis, pecuniam pactus, inſulam Achaeis tradidit. Id praemium belli ſuum eſſe, aequum cenſebant Romani. *non enim M'. Acilium conſulem legioneſque Romanas Diophani et Achaeis ad Thermopylas pugnaſſe.* Diophanes adverſus haec purgare interdum ſeſe gentemque; interdum de jure facti diſſerere. Quidam Achaeorum et initio eam ſe rem adſpernatos teſtabantur, et tunc pertinaciam increpitabant praetoris: auctoribuſque iis decretum eſt, ut T. Quinctio ea res permitteretur. Erat Quinctius, ſicut adverſantibus aſper, ita, ſi cederes, idem placabilis. Omiſſa igitur contentione vocis vultuſque, *Si utilem,* inquit, *poſſeſſionem ejus inſulae cenſerem Achaeis eſſe, auctor eſſem ſenatui populoque Romano, ut eam vos habere ſinerent. ceterum ſicut teſtudinem, ubi conlecta in ſuum tegumen eſt, tutam ad omnes ictus video eſſe; ubi exſerit partes*

x) *cavere* Gron. Crev.

partes aliquas, quodcumque nudavit, obnoxium atque infirmum habere; haud dissimiliter vos, Achaei, clausos undique mari, quae intra Peloponnesi sint terminos, ea et jungere vobis, et juncta tueri facile; simul aviditate plura amplectendi hinc excedatis, nuda vobis omnia, quae extra sint, et exposita ad omnes ictus esse. Adsentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere auso, Zacynthus Romanis traditur.

XXXIII. Per idem tempus Philippus rex, proficiscentem consulem ad Naupactum percunctatus, si se interim, quae defecissent ab societate Romana, urbes recipere vellet, permittente eo, ad Demetriadem copias admovit, haud ignarus, quanta y) ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe, quum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Aetolis esse cernerent, dies noctesque aut Philippi hostis adventum, aut infestiorem etiam, quo justius irati erant, Romanorum exspectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui, primo pauci in praesidio relicti, postea plures, plerique inermes, ex proelio adverso fuga delati, nec virium, nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebant. itaque praemissis a Philippo, qui spem inpetrabilis veniae ostendebant, responderunt, patere portas regi. Ad primum ejus ingressum principum quidam urbe excesserunt: Eurylochus mortem sibi conscivit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lysimachiam deducti sunt. Erant et paucae naves Demetriade, quibus praeerat Isidorus: eae quoque cum praefecto suo dimissae sunt. Inde Dolopiam, et Aperantiam, et Perrhaebiae quasdam civitates recepit.

XXXIV. Dum haec a Philippo geruntur, T. Quinctius, recepta Zacyntho ab Achaico concilio, Naupactum trajecit; quae jam per duos menses (sed prope excidium erat) obpugnabatur, et, si capta vi foret, omne ibi

y) *quanti* Gron.

ibi nomen Aetolorum ad internecionem videbatur venturum. Ceterum, quamquam merito iratus erat Aetolis, quod solos obtrectasse gloriae suae, quum liberaret Graeciam, meminerat, et nihil auctoritate sua motos esse, quum, quae tum maxime acciderant, casura praemonens, a furioso incepto eos deterreret; tamen, sui maxime operis esse credens, nullam gentem liberatae a se Graeciae funditus everti, obambulare muris, ut facile nosceretur ab Aetolis, coepit. Confestim a primis stationibus cognitus est, vulgatumque per omnes ordines, Quinctium esse. itaque, concursu facto undique in muros, manus pro se quisque tendentes, consonante clamore nominatim Quinctium orare, ut opem ferret ac servaret. Et tum quidem, quamquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuit, quidquam opis in se esse. Ceterum, postquam ad consulem venit: *Utrum fefellit* [z]), inquit, *te, M'. Acili, quid agatur? an, quum satis pervideas* [a]), *nihil id magnopere ad summam rem* [b]) *pertinere censes?* Erexerat exspectatione consulem; et, *Quin expromis*, inquit, *quid rei sit?* Tum Quinctius: *Ecquid vides, te, devicto Antiocho, in duabus urbibus obpugnandis tempus terere, quum jam prope annus circumactus sit imperii tui? Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium vidit, non solum urbes, sed tot jam gentes, Athamaniam, Perrhaebiam, Aperantiam, Dolopiam sibi adjunxisse? Atqui non tantum interest nostra, Aetolorum opes ac vires minui, quantum, non supra modum Philippum crescere, et victoriae tuae praemium te militesque tuos nondum duas urbes, Philippum tot gentes* [c]) *Graeciae habere.*

XXXV. Adsentiebatur his consul: sed pudor, si irrito incepto abscederet obsidione, obcurrebat: tota inde Quinctio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri,

z) *fallit* Gron. Crev.
a) *provideas* Gron. Crev.
b) *rempublicam* Gron. Crev.
c) *nondum tot urbes, quot Philippum, gentes &c.* Gron. Crev.

ri, qua paullo ante vociferati Aetoli fuerant, rediit. ibi quum inpensius orarent, ut misereretur gentis Aetolorum, exire aliquos ad se jussit. Phaeneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt. quibus provolutis ad pedes, *Fortuna*, inquit, *vestra facit, ut et irae meae et orationi temperem. Evenerunt, quae praedixi eventura. et ne hoc quidem reliqui vobis est, ut indignis accidisse ea videantur. Ego tamen, sorte quadam nutriendae Graeciae datus, ne ingratis quidem benefacere absistam. Mittite oratores ad consulem, qui inducias tantum temporis petant, ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de vobis permittatis. Ego apud consulem deprecator defensorque vobis adero.* Ita, ut censuerat Quinctius, fecerunt: nec adspernatus est legationem consul. induciisque in diem certam datis, qua legatio renunciari ab Roma posset, soluta obsidio est, et exercitus in Phocidem missus. Consul cum T. Quinctio ad Achaicum concilium Aegium trajecit. ibi de Eleis et de d) exsulibus Lacedaemoniorum restituendis actum. et neutra perfecta res, quia suae gratiae reservari eam Achaei, Elei per se ipsi, quam per Romanos, maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad consulem venerunt, quos non sincera fide in amicitia fuisse satis constabat: militem tamen nullum Antiocho dederant. pecunia juvisse eum insimulabantur; legatos ad regem ne ipsi quidem misisse inficiabantur. Iis petentibus, ut in amicitia pristina esse liceret, respondit consul, *Se utrum hostium, an pacatorum, eos numero haberet, nondum scire. Senatum ejus rei judicem fore. Integram se caussam eorum Romam rejicere. inducias ad id dierum nonaginta dare.* Epirotae Romam missi senatum adierunt. iis, magis, quae non fecissent hostilia, referentibus, quam purgantibus ea, de quibus arguebantur, responsum datum est, quo veniam inpetrasse, non caussam probasse, videri possent. Et Philippi regis legati

sub

d) *de del. Gron. Crev.*

ſub idem tempus in ſenatum introducti, gratulantes de victoria. iis petentibus, ut ſibi ſacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in aede Jovis Optimi Maximi, permiſſum ab ſenatu. centum pondo coronam auream poſuerunt. Non reſponſum ſolum benigne legatis eſt; ſed Philippi quoque filius Demetrius, qui obſes Romae erat, ad patrem reducendus legatis datus eſt. Bellum, quod cum Antiocho rege in Graecia geſtum eſt a M'. Acilio conſule, hunc finem habuit.

XXXVI. Alter conſul P. Cornelius Scipio, Galliam provinciam ſortitus, priuſquam ad bellum, quod cum Bojis gerendum erat, proficiſceretur, poſtulavit ab ſenatu, ut pecunia ſibi decerneretur ad ludos, quos propraetor in Hiſpania inter ipſum diſcrimen pugnae voviſſet. Novum atque iniquum poſtulare eſt viſus. cenſuerunt ergo, *quos ludos inconſulto ſenatu ex ſua unius ſententia voviſſet, eos uti de manubiis, ſi quam pecuniam ad id reſervaſſet, vel ſua ipſe inpenſa faceret.* eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus aedes Matris Magnae Idaeae dedicata eſt: quam Deam is P. Cornelius, advectam ex Aſia P. Cornelio Scipione, cui poſt Africano fuit cognomen, P. Licinio conſulibus, in Palatium a mari detulerat. Locaverant aedem faciendam ex ſenatuſconſulto M. Livius, C. Claudius cenſores, M. Cornelio, P. Sempronio conſulibus: tredecim annis poſt, quam locata erat, dedicavit eam M. Junius Brutus, ludique ob dedicationem ejus facti, quos primos ſcenicos fuiſſe, Antias Valerius [e]) eſt auctor, Megaleſia adpellatos. Item Juventatis aedem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat eam ſexdecim annis ante M. Livius conſul, quo die Haſdrubalem exercitumque ejus cecidit: idem cenſor eam faciendam locavit, M. Cornelio, P. Sempronio conſulibus. Hujus quoque dedicandae cauſſa ludi facti: et

e) *Valerius Antias* Gron. Crev.

et eo omnia cum majore religione facta, quod novum cum Antiocho instabat bellum.

XXXVII. Principio ejus anni, quo haec, jam profecto ad bellum M'. Acilio, manente adhuc Romae P. Cornelio consule, agebantur, boves duos domitos in Carinis per scalas pervenisse in tegulas aedificii, proditum memoriae est. Eos vivos comburi, cineremque eorum dejici in Tiberim, aruspices jusserunt. Tarracinae et Amiterni nunciatum est aliquoties lapidibus pluisse; Minturnis aedem Jovis et tabernas circa forum de coelo tactas esse; Vulturni in ostio fluminis duas naves fulmine ictas conflagrasse. Eorum prodigiorum caussa libros Sibyllinos ex senatusconsulto decemviri quum adissent, renunciarunt, *Jejunium instituendum Cereri esse, et id quinto quoque anno servandum: et ut novemdiale sacrum fieret, et unum diem supplicatio esset. coronati supplicarent: et consul P. Cornelius, quibus Diis, quibusque hostiis edidissent decemviri, sacrificaret.* Placatis Diis, nunc votis rite solvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiscitur consul, atque inde Cn. Domitium proconsulem, dimisso exercitu, Romam decedere jussit: ipse in agrum Bojorum legiones induxit.

XXXVIII. Sub idem fere tempus Ligures, lege sacrata coacto exercitu, nocte inproviso castra Q. Minucii proconsulis adgressi sunt. Minucius usque ad lucem intra vallum militem instructum tenuit; intentus, ne qua transcenderet hostis munimenta. Prima luce duabus simul portis eruptionem fecit. nec primo inpetu, quod speraverat, Ligures pulsi sunt: duas amplius horas dubium certamen sustinuere. Postremo, quum alia atque alia agmina erumperent, et integri fessis succederent ad pugnam, tandem Ligures, inter cetera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. caesa supra [f]) quatuor millia hostium; ex Romanis sociisque minus trecenti perierunt. Duo-

f) *super* Gron. Crev.

Duobus fere post mensibus P. Cornelius consul cum Bojorum exercitu signis conlatis egregie pugnavit. Duodetriginta millia hostium caesa, Antias Valerius scribit; capta tria millia et quadringentos; signa militaria centum viginti quatuor; equos mille ducentos triginta; carpenta ducenta quadraginta septem: ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidisse. Ubi ut in numero scriptori parum fidei sit, (quia in augendo eo non alius intemperantior est) magnam victoriam fuisse adparet, quod et castra capta sunt, et Boji post eam pugnam extemplo dediderunt sese, et quod supplicatio ejus victoriae caussa decreta ab senatu, victimaeque majores caesae.

XXXIX. Per eosdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hispania ovans urbem est ingressus. argenti transtulit duodecim millia pondo: bigati argenti centum g) triginta: auri centum viginti septem pondo h). P. Cornelius consul primo, obsidibus a Bojorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos multavit: quo, si vellet, populus Romanus colonias mittere posset. Inde, Romam, ut ad triumphum haud dubium, decedens, exercitum dimisit, et adesse Romae ad diem triumphi jussit. ipse, postero die, quam venit, senatu in aedem Bellonae vocato, quum de rebus ab se gestis disseruisset, postulavit, ut sibi triumphanti liceret in urbem invehi. P. Sempronius Blaesus tribunus plebis, *non negandum Scipioni, sed differendum honorem triumphi,* censebat. *Bella Ligurum Gallicis semper juncta fuisse: eas inter se gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio, devictis acie Bojis, aut ipse cum victore exercitu in agrum Ligurum transisset, aut partem copiarum Q. Minucio misisset, qui jam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse. Nunc ad triumphum frequentandum deductos esse mili-*

g) ins. *et* Gron. Crev. h) *septem pondo* l. *quinque* Gron. Crev.

milites, qui egregiam navare operam reipublicae potuissent: possent etiam, si senatus, quod festinatione triumphi praetermissum esset, id restituere differendo triumpho vellet. Juberent, consulem cum legionibus redire in provinciam; dare operam, ut Ligures subigantur. Nisi illi cogantur in jus judiciumque populi Romani, ne Bojos quidem quieturos: aut pacem, aut bellum utrobique habenda. Devictis Liguribus, paucos post menses proconsulem P. Cornelium multorum exemplo, qui in magistratu non triumphaverunt, triumphaturum esse.

XL. Ad ea consul, *Neque se Ligures provinciam sortitum esse*, ait, *neque cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de iis postulare. Q. Minucium confidere brevi, subactis iis, meritum triumphum postulaturum atque inpetraturum esse. se de Gallis Bojis postulare triumphum, quos acie vicerit, castris exuerit: quorum gentem biduo post pugnam totam acceperit in deditionem: a quibus obsides abduxerit, pacis futurae pignus. Verum enimvero illud multo majus esse, quod tantum numerum Gallorum occiderit* [i]) *in acie, quod cum tot millibus certe Bojorum nemo ante se imperator pugnaverit: plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum caesam, multa millia capta: senes puerosque Bojis superesse. Itaque id quemquam mirari posse, cur victor exercitus, quum hostem in provincia neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum consulis triumphum? Quorum militum si et in alia provincia opera uti senatus velit; utro tandem modo promtiores ad aliud periculum novumque laborem ituros credat, si persoluta iis sine detrectatione prioris periculi laborisque merces sit, an si spem pro re ferentes dimittant, jam semel in prima spe deceptos? Nam, quod ad se adtineat, sibi gloriae in omnem vitam illo die satis quaesitum esse, quo se virum optimum judicatum ad accipiendam Matrem Idaeam misisset senatus. Hoc titulo, etsi nec consulatus*

i) *ceciderit* Gron. Crev.

tus nec triumphus adjicitur, [k]) *satis honestam honoratamque P. Scipionis Nasicae imaginem fore.* Universus senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphavit de Bojis. in eo triumpho Gallicis carpentis arma signaque et spolia omnis generis transvexit, et vasa aenea Gallica: et cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. Aureos torques transtulit mille quadringentos septuaginta unum. [l]) ad hoc [m]) auri pondo ducenta quadraginta septem [n]) argenti infecti factique in Gallicis vasis, non infabre suo more factis, duo millia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta quatuor. [o]) militibus, qui currum secuti sunt, trecenos [p]) vicenos quinos asses divisit; duplex centurioni; triplex equiti. Postero die, concione advocata, de rebus ab se gestis, et de injuria tribuni bello alieno se inligantis, ut suae victoriae fructu se defraudaret, quum disseruisset, milites exauctoratos dimisit.

XLI. Dum haec in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat, tamquam non transituris in Asiam Romanis. quam securitatem ei magna pars amicorum aut per errorem, aut adsentando faciebat. Hannibal unus, cujus eo tempore vel maxima [q]) apud regem auctoritas erat, *Magis mirari se*, ajebat, *quod non jam in Asia essent Romani, quam venturos dubitare. Propius esse, in Asiam ex Graecia, quam ex Italia in Graeciam trajicere: et multo majorem caussam Antiochum, quam Aetolos, esse. neque enim mari minus, quam terra, pollere Romana arma. jampridem classem circa Maleam esse. Audire sese, nuper novas naves novumque imperatorem rei gerendae caussa ex*

 Italia

k) *addatur* Gron. Crev.
l) *unum* del. *Gron. Crev.*
m) *haec* Gron. Crev.
n) *quinque* Gron. Crev.
o) *tria* Gron. Crev.
p) *trecentos* Gron.
q) *ut maxima* Gron. Crev.

Italia venisse. Itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vana facere. In Asia, et de ipsa Asia, brevi terra marique dimicandum ei cum Romanis esse: et aut imperium adimendum orbem terrarum adfectantibus, aut ipsi regnum amittendum. Unus vera et providere, et fideliter praedicere visus. itaque ipse rex navibus, quae paratae instructaeque erant, Chersonesum petit; ut ea loca, si forte terra venirent Romani, praesidiis firmaret. ceteram classem Polyxenidam parare et deducere jussit; speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

XLII. C. Livius praefectus Romanae classis, cum quinquaginta navibus tectis profectus, ab Roma Neapolim, quo ab sociis ejus orae convenire jusserat apertas naves, quae ex foedere debebantur, Siciliam inde petit: fretoque Messanam praetervectus, quum sex Punicas naves ad auxilium missas accepisset, ab Rheginis Locrisque et ejusdem juris sociis debitas exegisset naves, lustrata classe ad Lacinium, altum petit. Corcyram, quam primam Graeciae civitatium adiit, quum venisset, percunctatus de statu belli, (necdum enim omnia in Graecia perpacata erant) et ubi classis Romana esset, postquam audivit, circa Thermopylarum saltum in statione consulem ac regem esse, classem Piraeei stare, maturandum ratus omnium rerum caussa, pergit protinus navigare Peloponnesum. Samen Zacynthumque, quia partis Aetolorum maluerant esse, protinus depopulatus, Maleam petit: et, prospera navigatione usus, paucis diebus Piraceum ad veterem classem pervenit. Ad Scyllaeum Eumenes rex cum tribus navibus obcurrit; quum Aeginae diu incertus consilii fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum, (audiebat enim Antiochum Ephesi navales terrestresque parare copias) an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A Piraeeo A. Atilius, traditis successori quinque et viginti navibus tectis, Romam est profectus. Livius una et octoginta

ginta roſtratis navibus, multis praeterea minoribus, quae aut apertae roſtratae, aut ſine roſtris ſpeculatoriae erant, Delum trajecit.

XLIII. Eo fere tempore conſul Acilius Naupactum obpugnabat. Livium Deli per aliquot dies (et eſt ventoſiſſima regio inter Cycladas, fretis alias majoribus, alias minoribus diviſas) adverſi venti tenuerunt. Polyxenidas, certior per diſpoſitas ſpeculatorias naves factus, Deli ſtare Romanam claſſem, nuncios ad regem miſit. qui, omiſſis, quae in Helleſponto agebat, cum roſtratis navibus, quantum adcelerare potuit, Epheſum rediit: et conſilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas negabat ceſſandum: *et utique prius confligendum, quam claſſis Eumenis et Rhodiae naves conjungerentur Romanis. ita numero non ferme inpares futuros ſe, ceteris omnibus ſuperiores* [r]), *et celeritate navium, et varietate auxiliorum. Nam Romanas naves, quum ipſas inſcite factas inmobiles eſſe, tum etiam, ut quae in terram hoſtium veniant, oneratas commeatu venire: ſuas autem, ut pacata omnia circa ſe relinquentes, nihil praeter militem atque arma habituras. multum etiam adjuturam notitiam maris terrarumque et ventorum: quae omnia ignaros turbatura hoſtes eſſent.* Movit omnes auctor conſilii, qui et re conſilium exſecuturus erat. Biduum in adparatu morati: tertio die centum navibus, quarum ſeptuaginta tectae, ceterae apertae, minoris omnes formae, erant, profecti Phocaeam petierunt. inde, quum audiſſet, adpropinquare jam Romanam claſſem, rex, quia non interfuturus navali certamini erat, Magneſiam, quae ad Sipylum eſt, conceſſit, ad terreſtres copias comparandas. claſſis ad Cyſſuntem portum Erythraeorum, tamquam ibi aptius exſpectatura hoſtem, contendit. Romani, ubi primum aquilones (ii namque per aliquot dies

r) *futuros; ipſum c. o. ſuperiorem* Gron. Crev.

dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Aegaeum mare versum, petunt: inde ad urbem circumegere naves, commeatuque sumto, Phocaeam trajiciunt. Eumenes, Elaeam ad suam classem profectus, paucis post inde diebus, cum quatuor et viginti navibus tectis, apertis pluribus, paullo a Phocaea ad Romanos, parantes instruentesque se ad navale certamen, rediit. Inde centum quinquaginta tectis navibus, apertis ferme quinquaginta, profecti, primo, aquilonibus transversis quum urguerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem singulae naves ire; deinde, ut lenita paullum vis venti est, ad Corycum portum, qui super Cyssuntem est, conati sunt trajicere.

XLIV. Polyxenidas, ut adpropinquare hostes adlatum est, occasione pugnandi laetus, sinistrum ipse cornu in altum extendit, dextrum cornu praefectos navium ad terram explicare jubet, et aequa fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, malosque inclinat, et, simul armamenta componens, opperitur insequentes naves. Jam ferme triginta in fronte erant, quibus ut aequaret laevum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit: jussis, qui sequebantur, adversus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat. ceterum, ut demendis armamentis tumultuari primum coeptum est, et ipse, quanta maxima celeritate potest, concitat naves. Jam omnibus in conspectu erant: duae Punicae naves antecedebant Romanam classem, quibus obviae tres fuerunt regiae naves. et ut in numero inpari, duae regiae unam circumsistunt: et primum ab utroque latere remos detergunt: deinde transcendunt armati, et, dejectis caesisque propugnatoribus, navem capiunt. Una, quae compari Marte concurrerat, postquam captam alteram navem vidit, priusquam a tribus simul circumveniretur, retro ad classem

classem refugit. Livius, indignatione accensus, praetoria nave in hostes tendit. adversus quam eadem spe duae, quae Punicam unam navem circumvenerant, quum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges stabiliendae navis caussa jussit, et in advenientes hostium naves ferreas manus injicere, et, ubi pugnam pedestri similem fecisset, meminisse Romanae virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia. Haud paullo facilius, quam ante duae unam, tunc una duas naves expugnavit, cepitque. Et jam classes quoque undique concurrerant, et passim permixtis navibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commisso certamine advenerat, ut animadvertit laevum cornu hostium ab Livio turbatum, dextrum ipse, ubi aequa pugna erat, invadit.

XLV. Nec ita multo post primum ab laevo cornu fuga coepit. Polyxenidas enim, ut virtute militum haud dubie superari se vidit, sublatis dolonibus effuse fugere intendit: mox idem et, qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt. Romani et Eumenes, quoad subficere remiges potuerunt, et in spe erant extremi agminis vexandi, satis pertinaciter secuti sunt. postquam celeritate navium, utpote levium, suas commeatu onustas eludi frustra tendentes viderunt, tandem abstiterunt; tredecim captis navibus cum milite ac remige, decem demersis. Romanae classis una Punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa, periit. Polyxenidas non prius, quam in portu Ephesi, fugae finem fecit. Romani eo die, unde egressa regia classis erat, manserunt: postero die hostem persequi intenderunt. medio fere in cursu obviae fuere iis quinque et viginti tectae Rhodiae naves, cum Pausistrato praefecto classis. Iis adjunctis, Ephesum hostem persecuti, ante ostium portus acie instructa steterunt. Postquam confessionem victis satis expresserunt, Rhodii et Eume-

nes domos dimissi: Romani, Chium petentes, Phoenicuntem primum portum Erythraeae terrae praetervecti, nocte anchoris jactis, postero die in insulam ad ipsam urbem trajecerunt. ubi paucos dies remige maxime reficiendo morati, Phocaeam transmittunt. Ibi relictis ad praesidium urbis quatuor quinqueremibus, ad Canas classis venit: et, quum jam hiems adpeteret, fossa valloque circumdatis naves subductae. Exitu anni comitia Romae habita, quibus creati sunt consules L. Cornelius Scipio et C. Laelius, intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. Postero die praetores creati, M. Tuccius, L. Aurunculejus, Cn. Fulvius, L. Aemilius, P. Junius, C. Atinius Labeo.

EPI-

EPITOME LIBRI XXXVII

L. Cornelius Scipio consul, legato P. Scipione Africano (qui se legatum fratris futurum dixerat, si ei Graecia provincia decerneretur, quum C. Laelio, qui multum in senatu poterat, ea provincia dari videretur) profectus ad bellum adversus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium Romanorum ducum trajecit. Aemilius Regillus adversus regiam classem Antiochi feliciter pugnavit ad Myonnesum, Rhodiis adjuvantibus. Filius Africani ab Antiocho captus, patri remissus est. M'. Acilius Glabrio de Antiocho, quem Graecia expulerat, et de Aetolis triumphavit. Victo deinde Antiocho a L. Cornelio Scipione, adjuvante Eumene rege Pergami, Attali filio, pax data est ea conditione, ut omnibus provinciis citra Taurum montem cederet. Eumeni, quo juvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum. Rhodiis quoque, qui et ipsi juverant, quaedam civitates concessae. Colonia deducta est Bononia. Aemilius Regillus, qui praefectos Antiochi navali certamine vicerat, navalem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri exaequatus, Asiaticus adpellatus est.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXVII

L. Cornelio Scipione, C. Laelio consulibus, nulla prius secundum religiones acta in senatu res est, quam de Aetolis. Et legati eorum institere, quia brevem induciarum diem habebant; et ab T. Quinctio, qui tum Romam ex Graecia redierat, adjuti sunt. Aetoli, ut quibus plus in misericordia senatus, quam in caussa, spei esset, suppliciter egerunt, veteribus benefactis nova pensantes maleficia. Ceterum et praesentes interrogationibus undique senatorum, confessionem magis noxae, quam responsa, exprimentium, fatigati sunt, et, excedere

dere curia jussi, magnum certamen praebuere. Plus ira, quam misericordia, in caussa eorum valebat; quia non ut hostibus modo, sed tamquam indomitae et insociabili genti, succensebant. Per aliquot dies quum certatum esset, postremo neque dari, neque negari pacem placuit. duae conditiones eis latae sunt: vel senatui liberum arbitrium de se permitterent; vel mille talentum darent, eosdemque amicos atque inimicos haberent. Exprimere cupientibus, quarum rerum in se arbitrium senatui permitterent, nihil certi responsum est. ita infecta pace dimissi, urbe eodem die, Italia intra quindecim dies excedere jussi. Tum de consulum provinciis coeptum est agi. Ambo Graeciam cupiebant. Multum Laelius in senatu poterat. is, quum senatus aut sortiri, aut comparare inter se provincias consules jussisset, elegantius facturos dixit, si judicio Patrum, quam si sorti, eam rem permisissent. Scipio, responso ad hoc dato, *cogitaturum, quid sibi faciendum esset*, cum fratre uno locutus, jussusque ab eo permittere audacter senatui, renunciat collegae, *facturum se, quod is censeret.* Quum res, aut nova, aut vetustate exemplorum memoriae jam exoletae, relata exspectatione certaminis senatum erexisset, P. Scipio Africanus dixit, *Si L. Scipioni fratri suo provinciam Graeciam* [a]) *decrevissent, se legatum iturum.* Haec vox, magno adsensu audita, sustulit certamen. Experiri libebat, utrum plus regi Antiocho in Hannibale victo, an in victore Africano consuli legionibusque Romanis, auxilii foret: ac prope omnes Scipioni Graeciam, Laelio Italiam decreverunt.

II. Praetores inde provincias sortiti, L. Aurunculejus urbanam, Cn. Fulvius peregrinam, L. Aemilius Regillus classem, P. Junius Brutus Tuscos, M. Tuccius Apuliam et Bruttios, C. Atinius Siciliam. Consuli deinde, cui Graecia provincia decreta erat, ad eum exercitum, quem a M'. Acilio (duae autem legiones erant) acce-

a) *Graeciam* del. *Crev.*

accepturus esset, in supplementum addita peditum civium Romanorum tria millia, equites centum, et socium Latini nominis quinque millia, equites ducenti: et adjectum, ut, quum in provinciam venisset, si e republica videretur esse, exercitum in Asiam trajiceret. Alteri consuli totus novus exercitus decretus; duae legiones Romanae, et socium Latini nominis quindecim millia peditum, equites sexcenti. Exercitum ex Liguribus Q. Minucius (jam enim confectam provinciam scripserat, et Ligurum omne nomen in deditionem venisse) traducere in Bojos, et P. Cornelio proconsuli tradere, jussus. Ex agro, quo victos bello multaverat Bojos, deductae urbanae legiones, quae priore anno conscriptae erant, M. Tuccio praetori datae, et socium ac b) Latini nominis peditum quindecim millia, equites sexcenti, ad Apuliam Bruttiosque obtinendos. A. Cornelio superioris anni praetori, qui Bruttios cum exercitu obtinuerat, imperatum, si ita consuli videretur, ut legiones in Aetoliam trajectas M'. Acilio traderet, si is manere ibi vellet. si Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Aetolia remaneret. C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque a M. Aemilio accipere placuit, et in supplementum scribere ex ipsa provincia, si vellet, peditum duo millia, et centum equites. P. Junius Brutus in Tuscos exercitum novum, legionem unam Romanam, et decem millia socium ac Latini nominis scribere, et quadringentos equites; L. Aemilius, cui provincia maritima erat, viginti naves longas, et socios navales a M. Junio praetore superioris anni accipere jussus, et scribere ipse mille navales socios, duo millia peditum: cum iis navibus militibusque in Asiam proficisci, et classem a C. Livio accipere. Duas Hispanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est, et iidem exercitus decreti. Siciliae Sardiniaeque binae eo anno decumae frumenti imperatae:

b) *ac* del. *Gron. Crev.* paullo infra eadem lectio servatur.

tae: Siculum omne frumentum in Aetoliam ad exercitum portari jussum: ex Sardinia pars Romam, pars in Aetoliam, eodem quo Siculum.

III. Priusquam consules in provincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. Romae Junonis Lucinae templum de coelo tactum erat, ita ut fastigium valvaeque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus et porta fulmine icta, et duo homines exanimati. Nursiae sereno satis constabat nimbum ortum: ibi quoque duos liberos homines exanimatos. Terra apud se pluisse Tusculani nunciabant, et Reatini mulam in agro suo peperisse. Ea procurata, Latinaeque instauratae; quod Laurentibus carnis, quae dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum caussa fuit, quibus Diis decemviri ex libris ut[d]) fieret, ediderunt. Decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique, ad id sacrificium adhibiti: et decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priusquam proficisceretur, fornicem in Capitolio adversus viam, qua in Capitolium adscenditur, cum signis septem auratis, et duobus equis, et marmorea duo labra ante fornicem posuit. Per eosdem dies principes Aetolorum tres et quadraginta inter quos Damocritus et frater ejus erant, ab duabus cohortibus, missis a M'. Acilio, Romam deducti, et in Lautumias conjecti sunt. cohortes inde ad exercitum redire, L. Cornelius consul jussit. Legati a Ptolemaeo et Cleopatra, regibus Aegypti, gratulantes quod M'. Acilius consul Antiochum regem Graecia expulisset, venerunt: adhortantesque, ut in Asiam exercitum trajicerent [e]), *omnia perculsa metu non in Asia modo, sed etiam in Syria, esse; reges Aegypti ad ea, quae censuisset senatus, paratos fore.* Gratiae regibus actae: legatis munera dari jussa, in singulos quaternum millium aeris.

IV.

d) *ut* del. *Gron. Crev.* e) *traducerent* Gron. Crev.

IV. L. Cornelius consul, peractis, quae Romae agenda erant, pro concione edixit, ut milites, quos ipse in supplementum scripsisset, quique in Bruttiis cum A. Cornelio propraetore essent, ut hi omnes Idibus Quinctilibus Brundisium convenirent. Item tres legatos nominavit, Sex. Digitium, L. Apustium, C. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima undique naves Brundisium contraherent: et, omnibus jam paratis, paludatus ab urbe est profectus. Ad quinque millia voluntariorum ex Romanis sociisque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, praesto fuere exeunti consuli, et nomina dederunt. Per eos dies, quibus est profectus ad bellum consul, ludis Apollinaribus, ante diem quintum Idus Quinctiles, coelo sereno interdiu obscurata lux est, quum luna sub orbem solis subisset. Et L. Aemilius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem tempore profectus est. L. Auruncule jo negotium ab senatu datum est, ut triginta quinqueremes, viginti triremes faceret; quia fama erat, Antiochum post proelium navale majorem classem aliquanto reparare. Aetoli, postquam legati ab Roma retulerunt, nullam spem pacis esse, quamquam omnis ora maritima eorum, quae in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achaeis erat, periculi magis, quam damni, memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupaverunt. neque enim dubitabant, ad obpugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse. Acilio, qui id exspectari sciebat, satius visum est, inopinatam adgredi rem, et Lamiam obpugnare. Nam et a Philippo prope ad excidium adductos esse; et tunc eo ipso, quod nihil tale timerent, obprimi incautos posse. Profectus ab Elatia primum in hostium terra circa Sperchium amnem posuit castra: inde nocte motis signis, prima luce corona moenia est adgressus.

V. Magnus pavor ac tumultus, ut in re inprovisa, fuit. constantius tamen, quam quis facturos crederet, in

tam

tam ſubito periculo, quum viri propugnarent, feminae tela omnis generis ſaxaque in muros gererent, jam [f]) multifariam ſcalis adpoſitis, urbem eo die defenderunt. Acilius, ſigno receptui dato, ſuos in caſtra medio ferme die reduxit: et tunc cibo et quiete refectis corporibus, priuſquam praetorium dimitteret, denunciavit, *ut ante lucem armati paratique eſſent. niſi expugnata urbe, ſe eos in caſtra non reducturum.* Eodem tempore, quo pridie, pluribus locis adgreſſus, quum oppidanos jam vires, jam tela, jam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ibi, partim divendita, partim diviſa praeda, conſilium habitum, quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Aetolis ſaltu. ne tamen ſegnia aeſtiva eſſent, et Aetoli non inpetratam pacem ab ſenatu nihilominus per ſuam cunctationem haberent, obpugnare Acilius Amphiſſam ſtatuit. ab Heraclea per Oetam exercitus eo ductus. Quum ad moenia caſtra poſuiſſet, non corona, ſicut Lamiam, ſed operibus obpugnare urbem eſt adortus. Pluribus ſimul locis aries admovebatur; et quum quaterentur muri, nihil adverſus tale machinationis [g]) genus parare, aut comminiſci oppidani conabantur. omnis ſpes in armis et audacia erat. eruptionibus crebris et ſtationes hoſtium, et eos ipſos, qui circa opera et machinas erant, turbabant.

VI. Multis tamen locis murus decuſſus erat, quum adlatum eſt, ſucceſſorem, Apolloniae expoſito exercitu, per Epirum ac Theſſaliam venire. Cum tredecim millibus peditum et quingentis equitibus conſul veniebat. Jam in ſinum Maliacum venerat: et praemiſſis Hypatam, qui tradere urbem juberent, poſtquam reſponſum eſt, nihil, niſi ex communi Aetolorum decreto, facturos; ne teneret ſe obpugnatio Hypatae, nondum Amphiſſa recepta, praemiſſo fratre Africano, Amphiſſam ducit.

f) *jam* del. *Gron. Crev.*   g) *oppugnationis Crev.*

ducit. Sub adventum eorum oppidani, relicta urbe, (jam enim magna ex parte nudata moenibus erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes concessere. Consul sex millia ferme passuum inde posuit castra. eo legati Athenienses primum ad P. Scipionem, praegressum agmen, (sicut ante dictum est) deinde ad consulem venerunt, deprecantes pro Aetolis. Clementius responsum ab Africano tulerunt: qui, caussam relinquendi honeste Aetolici belli quaerens, Asiam et regem Antiochum spectabat, jusseratque Athenienses, non Romanis solum, ut pacem bello praeferrent, sed etiam Aetolis persuadere. Celeriter, auctoribus Atheniensibus, frequens ab Hypata legatio Aetolorum venit: et spem pacis eis sermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis, *multas gentes populosque in Hispania prius, deinde in Africa, in fidem suam venisse. in omnibus se majora clementiae benignitatisque, quam virtutis bellicae, monumenta reliquisse.* Perfecta videbatur res, quum aditus consul idem illud responsum retulit, quo fugati ab senatu fuerant. Eo tamquam novo quum icti Aetoli essent, (nihil enim nec legatione Atheniensium, nec placido Africani responso profectum videbant) referre ad suos dixerunt velle.

VII. Reditum inde Hypatam est, nec consilium expediebatur. nam neque, unde mille talentum daretur, erat; et, permisso libero arbitrio, ne in corpora sua saeviretur, metuebant. Redire itaque eosdem legatos ad consulem et Africanum jusserunt, et petere, ut, si dare vere pacem, non tantum ostendere, frustrantes spem miserorum, vellent, aut ex summa pecuniae demerent, aut permissionem extra civium corpora fieri juberent. Nihil impetratum, ut mutaret consul: et ea quoque irrita legatio dimissa est. Secuti et Athenienses sunt: et princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulsis Aetolos, et complorantes inutili lamentatione fortunam

gentis, ad ſpem revocavit; auctor inducias ſex menſium petendi, ut legatos Romam mittere poſſent. *Dilationem nihil ad praeſentia mala, quippe quae ultima eſſent, adjecturam. levari per multos caſus, tempore interpoſito, praeſentes clades poſſe.* Auctore Echedemo iidem miſſi, prius P. Scipione convento, per eum inducias temporis ejus, quod petebant, a conſule inpetraverunt: et, ſoluta obſidione Amphiſſae, M'. Acilius, tradito conſuli exercitu, provincia deceſſit: et conſul ab Amphiſſa Theſſaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Aſiam. Tum Africanus fratri, *Iter, quod inſiſtis, L. Scipio, ego quoque adprobo: ſed totum id vertitur in voluntate Philippi. Qui, ſi imperio noſtro fidus eſt, et iter, et commeatus, et omnia, quae in longo itinere exercitus alunt juvantque, nobis ſuppeditabit. ſi is deſtituat, nihil per Thraciam ſatis tutum habebis. Itaque prius regis animum explorari placet. optime explorabitur, ſi nihil ex praeparato agentem obprimet, qui mittetur.* Ti. Sempronius Gracchus, longe tum acerrimus juvenum ad id delectus, per diſpoſitos equos prope incredibili celeritate ab Amphiſſa (inde enim eſt dimiſſus) die tertio Pellam pervenit. In convivio rex erat, et in multum vini proceſſerat: ea ipſa remiſſio animi ſuſpicionem demſit, novare eum quidquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hoſpes. poſtero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos, vias, ubi tranſitus[i]) difficiles erant, munitas vidit. Haec referens eadem, qua ierat, celeritate Thaumacis obcurrit conſuli. Inde certiore et majore ſpe laetus exercitus ad praeparata omnia in Macedoniam pervenit. Venientes regio adparatu et accepit, et proſecutus eſt rex. Multa in eo et dexteritas, et humanitas viſa, quae commendabilia apud Africanum erant; virum ſicut ad cetera egregium, ita a comitate, quae ſine luxuria eſſet, non averſum. Inde non per Macedoniam modo, ſed etiam

Thra-

i) *tranſitu* Gron. Crev.

Thraciam, proſequente et praeparante omnia Philippo, ad Helleſpontum perventum eſt.

VIII. Antiochus poſt navalem ad Corycum pugnam, quum totam hiemem liberam in adparatus terreſtres maritimoſque habuiſſet, claſſi maxime reparandae, ne tota maris poſſeſſione pelleretur, intentus fuerat. Subcurrebat, *Superatum ſe, quum claſſis abfuiſſet Rhodiorum. quod ſi ea quoque (nec commiſſuros Rhodios, ut iterum morarentur) certamini adeſſet, magno ſibi navium numero opus fore, ut viribus et magnitudine claſſem hoſtium aequaret.* Itaque et Hannibalem in Syriam miſerat ad Phoenicum arceſſendas naves, et Polyxenidam, quo minus proſpere geſta res erat, eo eniſius et eas, quae erant, reficere, et alias parare naves juſſit. Ipſe in Phrygia hibernavit, undique auxilia arceſſens: etiam in Gallograeciam miſerat. Bellicoſiores ea tempeſtate erant, Gallicos adhuc, nondum exſoleta ſtirpe gentis, ſervantes animos. Filium Seleucum in Aeolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes; quas illinc a Pergamo Eumenes, hinc a Phocaea Erythriſque Romani ſollicitabant. Claſſis Romana, ſicut ante dictum eſt, ad Canas hibernabat. Eo media ferme hieme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum, venit. Is, quum magnam praedam agi poſſe dixiſſet ex hoſtium agro, qui circa Thyatira eſſet, hortando perpulit Livium, ut quinque millia militum ſecum mitteret. miſſi ingentem praedam intra paucos dies averterunt.

IX. Inter haec Phocaeae ſeditio orta, quibuſdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. Gravia hiberna navium erant; grave tributum, quod togae quingentae imperatae erant, cum quingentis tunicis; gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves quoque et praeſidium Romanum exceſſit. tum vero liberata metu factio erat, quae plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. Senatus et optimates in Romana ſocietate per-

ſtandum cenſebant: defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis ceſſatum priore aeſtate erat, eo maturius aequinoctio verno eumdem Pauſiſtratum claſſis praefectum cum ſex et triginta navibus miſerunt. Jam Livius a Canis cum triginta navibus et ſeptem quadriremibus, quas ſecum Eumenes rex adduxerat, Helleſpontum petebat; ut ad tranſitum exercitus, quem terra venturum opinabatur, praepararet, quae opus eſſent. In portum, quem vocant Achaeorum, claſſem primum advertit. inde Ilium adſcendit, ſacrificioque Minervae facto, legationes finitimas ab Elaeunte, et Dardano, et Rhoeteo, tradentes in fidem civitates ſuas, benigne audivit. Inde ad Helleſponti fauces navigat; et, decem navibus in ſtatione contra Abydum relictis, cetera claſſe in Europam ad Seſtum [k]) obpugnandam trajecit. Jam ſubeuntibus armatis muros fanatici Galli primum cum ſollemni habitu ante portam obcurrunt. Juſſu ſe matris Deum famulos Deae venire memorant, ad precandum Romanum, ut parceret moenibus urbique. Nemo eorum violatus eſt: mox univerſus ſenatus cum magiſtratibus ad dedendam urbem proceſſit. Inde Abydum trajecta claſſis. ubi quum, tentatis per conloquia animis, nihil pacati reſponderetur, ad obpugnationem ſeſe expediebant.

X. Dum haec in Helleſponto geruntur, Polyxenidas regius praefectus, (erat autem exſul Rhodius) quum audiſſet, profectam ab domo popularium ſuorum claſſem, et Pauſiſtratum praefectum ſuperbe quaedam et contemtim in ſe concionantem [l]) dixiſſe, praecipuo certamine animi adverſus eum ſumto, nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica ejus rebus confutaret. Mittit ad eum hominem et illi notum, qui diceret, *Et ſe Pauſiſtrato patriaeque ſuae magno uſui, ſi liceat, fore; et a Pauſiſtrato ſe reſtitui in patriam poſſe.* Quum, quonam modo ea fieri poſſent, mirabundus Pauſiſtratus

k) *Seſton* Gron. Crev. l) *concionatum* Gron. Crev.

ſiſtratus percunctaretur, fidem petenti dedit agendae communiter rei, aut ſilentio tegendae. Tum internuncius, *regiam claſſem aut totam, aut majorem ejus partem, Polyxenidam traditurum ei. pretium tanti meriti nullum aliud paciſci, quam reditum in patriam.* Magnitudo rei, nec ut crederet, nec ut adſpernaretur dicta, effecit. Panormum Samiae terrae petit: ibique ad explorandam rem, quae oblata erat, ſubſtitit. Ultro citroque nuncii curſare: nec fides ante Pauſiſtrato facta eſt, quam coram nuncio ejus Polyxenidas ſua manu ſcripſit, *ſe ea, quae pollicitus eſſet, facturum*, ſignoque ſuo inpreſſas tabellas miſit. Eo vero pignore velut auctoratum ſibi proditorem ratus eſt. Neque enim eum, qui ſub rege viveret commiſſurum fuiſſe, ut adverſus ſemet ipſum indicia manu ſua teſtata daret. inde ratio ſimulatae proditionis compoſita, *Omnium* [m]) *ſe rerum adparatum omiſſurum*, Polyxenidas dicere; *non remigem, non ſocios navales ad claſſem frequentes habiturum: ſubducturum per ſimulationem reficiendi quaſdam naves, alias in propinquos portus dimiſſurum: paucas ante portum Epheſi in ſalo habiturum; quas, ſi exire res cogeret, objecturus certamini foret.* Quam neglegentiam Polyxenidam in claſſe ſua habiturum Pauſiſtratus audivit, eam ipſe extemplo habuit. partem navium ad commeatus arceſſendos Halicarnaſſum, partem Samum ad urbem miſit: ut paratus eſſet, quum ſignum adgrediendi a proditore accepiſſet. Polyxenidas augere ſimulando errorem: ſubducit quaſdam naves, alias velut ſubducturus eſſet, navalia reficit: remiges ex hibernis non Epheſum arceſſit, ſed Magneſiam occulte cogit.

XI. Forte quidam Antiochi miles, quum Samum rei privatae cauſſa veniſſet, pro ſpeculatore deprehenſus [n]) deducitur Panormum ad praefectum. is percunctanti, quid Epheſi ageretur, incertum metu, an erga ſuos haud ſincera fide, omnia aperit: claſſem inſtructam paratamque

m) *omnem* Gron. Crev. n) *comprehenſus* Gron. Crev.

que in portu stare: remigium omne Magnesiam ad Sipylum missum: perpaucas naves subductas esse, et navalia tegi: numquam intentius rem navalem administratam esse. Haec ne pro veris audirentur, animus errore et spe vana praeoccupatus fecit. Polyxenidas, satis omnibus comparatis, nocte remige a Magnesia arcessito, deductisque raptim, quae subductae erant, navibus, quum diem non tam in adparatu absumsisset, quam quod conspici proficiscentem classem nolebat; post solis occasum profectus septuaginta navibus tectis, vento adverso, ante lucem Pygela portum tenuit. ubi quum interdiu ob eamdem caussam quiesset, nocte in proxima Samiae terrae trajecit. Hinc Nicandro quodam archipirata quinque o) navibus tectis Palinurum jusso petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter esset, Panormum ad tergum hostium ducere, ipse interim, classe divisa, ut ex utraque parte fauces portus teneret, Panormum petit. Pausistratus primo, ut in re necopinata, turbatus parumper, deinde vetus miles, celeriter conlecto animo, terra melius arceri, quam mari, hostes posse ratus, armatos duobus agminibus ad promontoria, quae cornibus objectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facile telis ancipitibus hostem submoturus. id inceptum ejus Nicander a terra visus p) quum turbasset, repente mutato consilio, naves conscendere omnes jubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta, et velut fuga in naves fieri, quum se mari terraque simul cernerent circumventos. Pausistratus, unam viam salutis esse ratus, si vim facere per fauces portus, atque erumpere in mare apertum posset, postquam conscendisse suos vidit, sequi ceteris jussis, ipse princeps concitata nave remis ad ostium portus tendit. Superantem jam fauces navem ejus Polyxenidas tribus quinqueremibus circumsistit. Navis rostris icta subprimitur: telis obruuntur propugnatores: inter quos et Pausistratus. inpi-

o) *cum quinque* Gron. Crev. p) *missus* Gron.

inpigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante portum aliae, aliae in portu deprehensae, quaedam a Nicandro, dum moliuntur a terra, captae. quinque tantum Rhodiae naves cum duabus Cois effugerunt, terrore flammae micantis via sibi inter confertas naves facta. contis enim binis a prora prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem prae se portabant. Erythraeae triremes, quum haud procul a Samo Rhodiis navibus, quibus ut essent praesidio, veniebant, obviae fugientibus fuissent, in Hellespontum ad Romanos cursum averterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocaeam, porta una per custodes aperta, recepit; et Cyme aliaeque ejusdem orae urbes ad eum metu defecerunt.

XII. Dum haec in Aeolide geruntur, Abydus quum per aliquot dies obsidionem tolerasset, praesidio regio tutante moenia, jam omnibus fessis, Philota quoque praefecto praesidii permittente, magistratus eorum cum Livio de conditionibus tradendae urbis agebant. rem distinebat, quod, utrum armati, an inermes, emitterentur regii, parum conveniebat. Haec agentibus quum intervenisset nuncius Rhodiorum cladis, emissa de manibus res est. metuens enim Livius, ne successu tantae rei elatus Polyxenidas classem, quae ad Canas erat, opprimeret, Abydi obsidione custodiaque Hellesponti extemplo relicta, naves, quae subductae Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elaeam venit. Livius omni classe, cui adjunxerat triremes duas Mitylenaeas, Phocaeam petit. quam quum teneri valido regio praesidio audisset, nec procul Seleuci castra esse; depopulatus maritimam oram, et praeda maxime hominum raptim in naves inposita, tantum moratus, dum Eumenes cum classe adsequeretur, Samum petere intendit. Rhodiis primo audita clades simul pavorem, simul luctum ingentem fecit. nam, praeter navium militumque jacturam, quod floris, quod roboris in juventute fuerat, amiserant; multis nobilibus

secutis inter cetera auctoritatem Pausistrati, quae inter suos merito maxima erat. deinde, quod fraude capti, quod a cive potissimum suo forent, in iram luctus vertit. Decem extemplo naves, et diebus post paucis decem alias, praefecto omnium Eudamo, miserunt: quem, aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pausistrato parem, cautiorem, quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani et Eumenes rex in Erythraeam primum classem adplicuerunt. ibi noctem unam morati, postero die Corycum Tejorum promontorium tenuerunt. inde quum in proxima Samiae vellent trajicere, non exspectato solis ortu, ex quo statum coeli notare gubernatores possent, in incertam tempestatem miserunt. Medio in cursu, aquilone in septentrionem verso, exasperato fluctibus mari jactari coeperunt.

XIII. Polyxenidas, Samum petituros ratus hostes, ut se Rhodiae classi conjungerent, ab Epheso profectus, primo ad Myonnesum stetit: inde ad Macrin (quam vocant) insulam trajecit, ut praetervehentis classis si quas aberrantes ex agmine naves posset, aut postremum agmen opportune adoriretur. Postquam sparsam tempestate classem vidit, occasionem primo adgrediendi ratus, paullo post increbrescente vento, et majores jam volvente fluctus, quia pervenire se ad eos videbat non posse, ad Aethaliam insulam trajecit, ut inde postero die Samum ex alto petentes naves adgrederetur. Romani, pars exigua, primis tenebris portum Samiae desertum tenuerunt: classis cetera, noctem totam in alto jactata, in eumdem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito, hostium naves ad Aethaliam stare, consilium habitum, utrum extemplo decernerent, an Rhodiam exspectarent classem. dilata re, (ita enim placuit) Corycum, unde venerant, trajecerunt. Polyxenidas quoque, quum frustra stetisset, Ephesum rediit. Tum Romanae naves vacuo ab hostibus mari Samum trajecerunt. Eodem et Rhodia classis post dies paucos venit. quam ut exspectatam esse

adpa-

adpareret, profecti extemplo sunt Ephesum, ut aut decernerent navali certamine, aut, si detrectaret hostis pugnam, (quod plurimum intererat ad animos civitatium) timoris confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in frontem navium acie stetere. postquam nemo adversus ibat, classe divisa, pars in salo ad ostium portus in anchoris stetit; pars in terram milites exposuit. In eos, jam ingentem praedam late depopulato agro agentes, Andronicus Macedo, qui in praesidio Ephesi erat, jam moenibus adpropinquantes eruptionem fecit, exutosque magna parte praedae ad mare ac naves redegit. Postero die, insidiis medio ferme viae positis, ad eliciendum extra moenia Macedonem, Romani ad urbem agmine iere: inde, quum ea ipsa suspicio, ne quis exiret, deterruisset, redierunt ad naves: et, terra marique fugientibus certamen hostibus, Samum, unde venerat, classis repetit. inde duas sociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum praefecto Epicrate Rhodiorum ad fretum Cephalleniae tuendum praetor misit. Infestum id latrocinio Lacedaemonius Hybristas cum juventute Cephallenum faciebat: clausumque jam mare commeatibus Italicis erat.

XIV. Piraeei L. Aemilio Regillo, succedenti ad navale imperium, Epicrates obcurrit. qui, audita clade Rhodiorum, quum ipse duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quatuor navibus in Asiam secum reduxit. prosecutae etiam apertae Atheniensium naves sunt. Aegeo mari trajecit. Eodem Timasicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ad Samo nocte intempesta venit: deductusque ad Aemilium, praesidii caussa se missum, ait, quod eam oram maris infestam onerariis regiae naves excursionibus crebris ab Hellesponto atque Abydo facerent. Trajicienti Aemilio a Chio Samum duae Rhodiae quadriremes missae obviam ab Livio, et rex Eumenes cum duabus quinqueremibus obcurrit. Samum postquam ventum est, accepta a Livio

classe, et sacrificio, ut adsolet, rite facto, Aemilius consilium advocavit. Ibi C. Livius, (is enim est primus rogatus sententiam) *Neminem fidelius dare posse consilium*, dixit, *quam eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo habuisse, tota classe Ephesum petere, et onerarias ducere multa saburra gravatas, atque eas in faucibus portus subprimere. et eo minoris molimenti ea claustra esse, quod, in fluminis modum, longum, et angustum, et vadosum ostium portus sit. Ita ademturum se maris usum hostibus fuisse, inutilemque classem facturum.*

XV. Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quaesivit, *Quid tandem? ubi demersis navibus frenassent claustra maris, utrum libera sua classe abscessuri inde forent ad opem ferendam sociis, terroremque hostibus praebendum? an nihilominus tota classe portum obsessuri? Sive enim abscedant, cui dubium esse, quin hostes extracturi demersas moles sint, et minore molimento aperturi portum, quam obstruatur? Sin autem manendum ibi nihilominus sit, quid adtinere, claudi portum? Quin contra, illos, tutissimo portu, opulentissima urbe fruentes, omnia Asia praebente, quieta aestiva acturos: Romanos, aperto in mari fluctibus tempestatibusque objectos, omnium inopes, in assidua statione futuros: ipsos magis adligatos inpeditosque, ne quid eorum, quae agenda sint, possint agere, quam ut hostes clausos habeant.* Eudamus, praefectus Rhodiae classis, magis eam sibi displicere sententiam ostendit, qnam ipse, quid censeret faciendum, dixit. Epicrates Rhodius, *Omissa in praesentia Epheso, mittendam navium partem in Lyciam*, censuit, *et Patara, caput gentis, in societatem adjungenda. in duas res magnas id usui fore: et Rhodios, pacatis contra insulam suam terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adversus Antiochum sit, curam posse: et eam classem, quae in Lycia compararetur, intercludi, ne Polyxenidae conjungatur.* Haec maxime movit

movit ſententia. placuit tamen, Regillum tota claſſe evehi ad portum Epheſi, ad inferendum hoſtibus terrorem.

XVI. C. Livius cum duabus quinqueremibus Romanis, et quatuor quadriremibus Rhodiis, et duabus apertis Smyrnaeis, in Lyciam eſt miſſus, Rhodum prius juſſus adire, et omnia cum iis communicare conſilia. Civitates, quas praetervectus eſt, Miletus, Myndus, Halicarnaſſus, Cnidus, Cous, imperata enixe fecerunt. Rhodum ut eſt ventum, ſimul et, ad quam rem miſſus eſſet, iis expoſuit, et conſuluit eos. Adprobantibus cunctis, et ad eam, quam habebat, claſſem adſumtis tribus quadriremibus, navigat Patara. Primo ſecundus ventus ad ipſam urbem ferebat eos, ſperabantque, ſubito terrore aliquid moturos. poſtquam, circumagente ſe vento, fluctibus dubiis volvi coeptum eſt mare, pervicerunt quidem remis, ut tenerent terram: ſed neque circa urbem tuta ſtatio erat, nec ante hoſtium portus in ſalo ſtare poterant, aſpero mari, et nocte inminente. Praetervecti moenia portum Phoenicunta, minus duum millium ſpatio inde diſtantem, petiere, navibus ab q) maritima vi tutum: ſed altae rupes inſuper inminebant, quas celeriter oppidani, adſumtis regiis militibus, quos in praeſidio habebant, ceperunt. adverſus quos Livius, quamquam erant iniqua ac difficilia ad exitus loca, Iſſaeos auxiliares et Smyrnaeorum expeditos juvenes miſit. Ii, dum miſſilibus primo et adverſus paucos levibus excurſionibus laceſſebatur magis, quam conſerebatur, pugna, ſuſtinuerunt certamen: poſtquam plures ab urbe adfluebant, et jam omnis multitudo effundebatur, timor inceſſit Livium, ne et auxiliares circumvenirentur, et navibus etiam ab terra periculum eſſet: ita non milites ſolum, ſed etiam navales ſocios, remigum turbam, quibus quiſque poterat telis, armatos in proelium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit; neque milites ſolum aliquot,

q) a Gron. Crev.

aliquot, sed L. Apustius tumultuario proelio cecidit. postremo tamen fusi fugatique sunt Lycii, atque in urbem compulsi: et Romani cum haud incruenta victoria ad naves redierunt. Inde in Telmissicum [r]) profecti sinum, qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omissa Patara amplius tentandi spe, Rhodii domum dimissi sunt. Livius, praetervectus Asiam, in Graeciam transmisit, ut, conventis Scipionibus, qui tum circa Thessaliam erant, in Italiam trajiceret.

XVII. Aemilius, postquam omissas in Lycia res, et Livium profectum in Italiam cognovit, quum ipse ab Epheso, repulsus tempestate, irrito incepto Samum revertisset, turpe ratus, tentata frustra Patara esse, proficisci eo tota classe, et summa vi adgredi urbem statuit. Miletum et ceteram oram sociorum praetervecti, in Bargylietico [s]) sinu exscensionem ad Jassum fecerunt. Urbem regium tenebat praesidium: agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde, qui per conloquia principum et magistratuum tentarent animos, postquam nihil in potestate sua responderunt esse, ad urbem obpugnandam ducit. Erant Jassensium exsules cum Romanis: ii frequentes Rhodios orare institerunt, *Ne urbem, et vicinam sibi, et cognatam, innoxiam perire sinerent. Sibi exsilii nullam aliam caussam esse, quam fidem erga Romanos. Eadem vi regiorum, qua ipsi pulsi sint, teneri eos, qui in urbe maneant. omnium Jassensium unam mentem esse, ut servitutem regiam effugerent.* Rhodii, moti precibus, Eumene etiam rege adsumto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessae regio praesidio urbis casum miserando, pervicerunt, ut obpugnatione absisteretur. Profecti inde, pacatis ceteris, quum oram Asiae legerent, Loryma (portus adversus Rhodum est) pervenerunt. Ibi in principiis sermo primo inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Aemilii pervenit, abduci

r) *Telmessicum* Gron. Crev. s) *Bargylletico* Crev.

duci classem ab Ephеso, ab suo bello: ut ab tergo liber relictus hostis in tot propinquas sociorum urbes omnia inpune conari posset. Movere ea Aemilium: vocatosque Rhodios quum percunctatus esset, utrumnam Pataris universa classis in portu stare posset, quum respondissent, non posse; caussam nactus omittendae rei, Samum reduxit naves.

XVIII. Per idem tempus Seleucus, Antiochi filius, quum per omne hibernorum tempus exercitum in Aeolide continuisset, partim sociis ferendo opem, partim, quos in societatem perlicere non poterat, depopulandis, transire in fines regni Eumenis, dum is procul ab domo cum Romanis et Rhodiis Lyciae maritima obpugnaret, statuit. Ad Elaeam primo infestis signis accessit: deinde, omissa obpugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemque regni Pergamum ducit obpugnandum [1]). Attalus primo, stationibus ante urbem positis, et excursionibus equitum levisque armaturae, magis lacessebat, quam sustinebat, hostem. postremo, quum, per levia certamina expertus, nulla parte virium se parem esse, intra moenia se recepisset, obsideri urbs coepta est. Eodem ferme tempore et Antiochus, ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde, haud procul Seleuci castris, ad caput Caici amnis stativa habuit, cum magno exercitu mixto variis ex gentibus. Plurimum terroris in Gallorum mercede conductis quatuor millibus erat. hos, paucis admixtis, ad pervastandum passim Pergamenum agrum misit. Quae postquam Samum sunt nunciata, primo Eumenes, avocatus domestico bello, cum classe Elaeam petit: inde, quum praesto fuissent equites peditumque expediti, praesidio eorum tutus, priusquam hostes sentirent, aut moverentur, Pergamum contendit. ibi rursus levia per excursiones proelia fieri coepta, Eumene summae rei discrimen haud dubie detrectante. Paucos post dies Romana

1) *oppugnandam* Gron.

mana Rhodiaque claſſis, ut regi opem ferrent, Elaeam ab Samo venerunt. Quos ubi expoſuiſſe copias Elaeae, et tot claſſes in unum conveniſſe portum, Antiocho adlatum eſt; et ſub idem tempus audivit, conſulem cum exercitu jam in Macedonia eſſe, pararique, quae ad tranſitum Helleſponti opus eſſent; tempus veniſſe ratus, prius, quam terra marique ſimul urgueretur, agendi de pace, tumulum quemdam adverſus Elaeam caſtris cepit. ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu (erant autem ſex millia equitum) in campos ſub ipſa Elaeae moenia deſcendit, miſſo caduceatore ad Aemilium, velle ſe de pace agere.

XIX. Aemilius, Eumene a Pergamo adcito, adhibitis et Rhodiis, conſilium habuit. Rhodii haud adſpernari pacem: Eumenes, *Nec honeſtum eſſe*, dicere, *eo tempore de pace agi; nec exitum rei inponi poſſe. Qui enim*, inquit, *aut honeſte, incluſi moenibus et obſeſſi velut* u), *leges pacis accipiemus? aut cui rata iſta pax erit, quam ſine conſule, non ex auctoritate ſenatus, non juſſu* v) *populi Romani pepigerimus* x)? *Quaero enim pace per te facta, rediturusne extemplo in Italiam ſis, claſſem exercitumque deducturus? an exſpectaturus, quid de ea re conſuli placeat, quid ſenatus cenſeat; aut populus jubeat? Reſtat ergo, ut maneas in Aſia, et rurſus in hiberna copiae reductae, omiſſo bello, exhauriant commeatibus praebendis ſocios: deinde (ſi ita viſum ſit iis, penes quos poteſtas fuerit) inſtauremus novum de integro bellum: quod poſſumus, ſi ex hoc inpetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hiemem, Diis volentibus, perfeciſſe.* Haec ſententia vicit, reſponſumque Antiocho eſt, ante conſulis adventum de pace agi non poſſe. Antiochus, pace nequidquam tentata, evaſtatis y) Elaeenſium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto

u) *velut* del. Gron. Crev.
v) *non juſſu* L. i[illegible]ſu Gron. Crev.
x) *peregerimus* Gron.
y) *vaſtatis* Gron. Crev.

licto ibi Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto, petit agrum opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum. neque alio ullo loco Asiae major regiis militibus parta est praeda. Eodem Adramytteum, ut urbi praesidio essent, navibus circumvecti, Aemilius et Eumenes venerunt.

XX. Per eosdem forte dies Elaeam ex Achaja mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copiis praeposito, accesserunt. quos egressos navibus obviam missi ab Attalo nocte Pergamum deduxerunt. Veterani omnes et periti belli erant, et ipse dux Philopoemenis, summi tum omnium Graecorum imperatoris, discipulus. qui biduum simul ad quietem hominum equorumque, et ad visendas hostium stationes, quibus locis temporibusque accederent reciperentque sese, sumserunt. Ad radices fere collis, in quo posita est urbs, regii succedebant. ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe, ne in stationes quidem qui procul jacularetur, excurrente. Postquam semel compulsi metu se moenibus incluserunt, contemtus eorum, et inde neglegentia, apud regios oritur; non stratos, non infrenatos magna pars habebant equos. paucis ad arma et ordines relictis, dilapsi ceteri sparserant se toto passim campo, pars in juvenales z) lusus lasciviamque versi, pars vescentes sub umbra, quidam sommo etiam strati. Haec Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma suos capere, et ad jussa a) praesto esse jubet: ipse Attalum adiit, et in animo sibi esse dixit, hostium stationem tentare. Aegre id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus adversus trecentos, mille peditibus cum quatuor millibus pugnaturum cerneret, porta egressus, haud procul statione hostium, occasionem opperiens, consedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis, quam audaciam eredere esse: et hostes, paullisper in eos versi, ut nihil moveri viderunt, nec ipsi quidquam ex solita negle-

z) *juveniles* Gron. Crev. a) *portam* Gron. Crev.

neglegentia, inſuper etiam eludentes paucitatem, mutarunt. Diophanes quietos aliquamdiu ſuos, velut ad ſpectaculum modo eductos, continuit: poſtquam dilapſos ab ordinibus hoſtes vidit, peditibus, quantum adcelerare poſſent, ſequi juſſis, ipſe princeps inter equites cum turma ſua, quam poſſet effuſiſſimis habenis, clamore ab omni ſimul pedite atque equite ſublato, ſtationem hoſtium inproviſo invadit. Non homines ſolum, ſed equi etiam territi, quum vincula abrupiſſent, trepidationem et tumultum inter ſuos fecerunt; pauci ſtabant inpavidi equi: eos ipſos non ſternere, non infrenare, aut adſcendere facile poterant, multo majorem, quam pro numero equitum, terrorem Achaeis inferentibus. Pedites vero ordinati et praeparati ſparſos per neglegentiam, et ſemiſomnos [b]) prope adorti ſunt: caedes paſſim fugaque per campos facta eſt. Diophanes, ſecutus effuſos, quoad tutum fuit, magno Achaeorum genti decore parto, (ſpectaverant enim e moenibus Pergami non viri modo, ſed feminae etiam) in praeſidium urbis rediit.

XXI. Poſtero die regiae, magis compoſitae et ordinatae, ſtationes quingentis paſſibus longius ab urbe poſuerunt caſtra: et Achaei eodem ferme tempore atque in eumdem locum proceſſerunt. Per multas horas intenti utrimque velut jam futurum inpetum exſpectavere: poſtquam haud procul occaſu ſolis redeundi in caſtra tempus erat, regii ſignis conlatis abire agmine, ad iter magis, quam ad pugnam, compoſito, coepere. Quievit Diophanes, dum in conſpectu erant. deinde eodem, quo pridie, inpetu in poſtremum agmen incurrit; tantumque rurſus pavoris ac tumultus incuſſit, ut, quum terga caederentur, nemo pugnandi cauſſa reſtiterit. trepidanteſque, et vix ordinem agminis ſervantes, in caſtra compulſi ſunt. Haec Achaeorum audacia Seleucum ex agro Pergameno movere caſtra coegit. Antiochus, poſt-

b) *ſemiſomnes* Gron. Crev.

postquam Romanos et Eumenem ad tuendum Adramytteum venisse audivit, ea quidem urbe abstinuit, depopulatus agros. Peraeam inde, coloniam Mitylenaeorum expugnavit. Cotton, et Corylenus, et Aphrodisias, et Grene, primo inpetu captae sunt. inde per Thyatira Sardes, rediit. Seleucus, in maritima ora permanens, aliis terrori, aliis praesidio erat. Classis Romana cum Eumene Rhodiisque Mitylenen primo, inde retro, unde profecta erat, Elaeam rediit. Inde Phocaeam petentes ad insulam, quam Bachium vocant, (inminet urbi Phocaeënsium) adpulerunt, et, quibus ante abstinuerant templis signisque, (egregie autem exornata insula erat) quum hostiliter diripuissent, ad ipsam urbem transmiserunt. eam divisis inter se partibus quum obpugnarent, et viderent, sine operibus, armis scalisque capi non posse; missum ab Antiocho praesidium trium millium armatorum quum intrasset urbem; extemplo, obpugnatione omissa, classis ad insulam se recepit, nihil aliud quam depopulato circa urbem hostium agro.

XXII. Inde placuit Eumenem domum dimitti, et praeparare consuli atque exercitui, quae ad transitum Hellesponti opus essent: Romanam Rhodiamque classem redire Samum, atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moveret. Rex Elaeam, Romani et Rhodii Samum redierunt. Ibi M. Aemilius, frater praetoris, decessit. Rhodii celebratis exsequiis, adversus classem, quam fama erat ex Syria venire, tredecim suis navibus, et una Coa quinqueremi, altera Gnidia, Rhodum, ut ibi in statione essent, profecti sunt. Biduo ante, quam Eudamus cum classe a Samo veniret, tredecim a Rhodo naves cum Pamphilida praefecto adversus eamdem Syriacam classem missae, adsumtis navibus quatuor, quae Cariae praesidio erant, obpugnantibus regiis, Daedala et quaedam alia parva castella obsidione exemerunt. Eudamum confestim exire placuit. additae huic quoque sunt ad eam classem, quam habe-

bat, sex apertae naves. Profectus quum, quantum adcelerare poterat, maturasset, ad portum, quem Megisten vocant, praegressos consequitur. inde uno agmine Phaselidem quum venissent, optimum visum est, ibi hostem opperiri.

XXIII. In confinio Lyciae et Pamphyliae Phaselis est: prominet penitus in altum, conspiciturque prima terrarum Rhodum a Cilicia petentibus, et procul navium praebet prospectum. eo maxime, ut in obvio classi hostium essent, electus locus est. Ceterum, quod non providerunt, et loco gravi, et tempore anni, (medium enim aestatis erat) ad hoc insolito odore ingruere morbi vulgo, maxime in remiges, coeperunt. cujus pestilentiae metu profecti, quum praeterveherentur Pamphylium sinum, ad Eurymedontem amnem adpulsa classe, audiunt ab Aspendiis, ad Sidam jam hostes esse. Tardius navigaverant regii, adverso tempore Etesiarum, quod velut statum Favoniis ventis esset. Rhodiorum duae et triginta quadriremes, et [c]) quatuor triremes fuere. Regia classis septem et triginta majoris formae navium erat, in quibus tres hepteres et quatuor hexeres habebat. praeter has decem triremes erant. et hi [d]) adesse hostes ex specula quadam cognovere. Utraque classis postero die luce prima, tamquam eo die pugnatura, e portu movit: et, postquam superavere Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in altum, extemplo et conspecti ab hostibus sunt, et ipsi eos viderunt. Ab regiis [e]) sinistro cornu, quod ab alto objectum erat, Hannibal, dextro Apollonius, purpuratorum unus, praeerat. et jam in frontem directas habebant naves. Rhodii longo agmine veniebant. prima praetoria navis Eudami erat; cogebat agmen Chariclitus; Pamphilidas mediae classi praeerat. Eudamus, postquam hostium aciem instructam et paratam ad concurrendum vidit, et ipse

c) *et* del. *Gron. Crev.*
d) *alii* Gron.

e) *regio* Gron.

ipſe in altum evehitur, et deinceps, quae ſequebantur, ſervantes ordinem in frontem dirigere jubet. Ea res primo tumultum praebuit. nam nec ſic in altum evectus erat, ut ordo omnium navium ad terram explicari poſſet: et feſtinans ipſe praepropere cum quinque ſolis navibus Hannibali obcurrit. ceteri, quia in frontem dirigere juſſi erant, non ſequebantur. Extremo agmini loci nihil ad terram relicti erat; trepidantibuſque iis inter ſe, jam in dextro cornu adverſus Hannibalem pugnabatur.

XXIV. Sed momento temporis et navium virtus, et uſus rei maritimae terrorem omnem Rhodiis demſit. nam et in altum celeriter evectae naves locum poſt ſe quaeque venienti ad terram dedere; et, ſi qua concurrerat roſtro cum hoſtium navi, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut, libero inter ordines diſcurſu praetervecta, in puppim inpetum dabat. maxime exterruit hepteris regia, a multo minore Rhodia nave uno ictu demerſa. Itaque jam haud dubie dexterum cornu hoſtium in fugam inclinabat. Eudamum in alto, multitudine navium maxime Hannibal, ceteris omnibus longe praeſtantem, urguebat: et circumveniſſet, ni, ſigno ſublato ex praetoria nave, (quo diſperſam claſſem in unum colligi mos erat) omnes, quae in dextro cornu vicerant, naves ad opem ferendam ſuis concurriſſent. tum et Hannibal, quaeque circa eum erant naves, capeſſunt fugam: nec inſequi Rhodii, ex magna parte aegris, et ob id celerius feſſis remigibus, potuerunt. Quum in alto, ubi ſubſtiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hoſtes, claudas mutilataſque naves apertis navibus remulco trahentes, viginti paullo amplius integras abſcedentes, e turri praetoriae navis ſilentio facto, *Exſurgite*, inquit, *et egregium ſpectaculum capeſſite oculis!* Conſurrexere omnes, contemplatique trepidationem fugamque hoſtium, prope una voce exclamavere omnes, ut ſequerentur. Ipſius Euda-

mi multis ictibus vulnerata navis erat. Pamphilidam et Chariclitum insequi, quoad putarent tutum, jussit. Aliquamdiu secuti sunt: postquam terrae adpropinquabat Hannibal, veriti ne includerentur vento in hostium ora, ad Eudamum revecti, hepterem captam, quae primo concursu icta erat, aegre Phaselidem pertraxerunt. Inde Rhodum, non tam victoria laeti, quam alius alium accusantes. quod, quum potuisset, non omnis submersa aut capta classis hostium foret, redierunt. Hannibal, ictus uno proelio adverso, ne tum quidem praetervehi Lyciam audebat, quum conjungi veteri regiae classi quamprimum cuperet. Et, id ne ei facere liberum esset, Rhodii Chariclitum cum viginti navibus rostratis ad Patara et Megisten portum miserunt. Eudamum cum septem navibus maximis ex ea classe, cui praefuerat, Samum redire ad Romanos jusserunt; ut, quantum consilio, quantum auctoritate valeret, compelleret Romanos ad Patara obpugnanda.

XXV. Magnam laetitiam Romanis jam prius nuncius victoriae, deinde adventus adtulit Rhodiorum. et adparebat, si ea cura Rhodiis demta esset, vacuos eos tuta ejus regionis maria praestaturos. sed, profectio Antiochi ab Sardibus, ne obprimerentur urbes maritimae, abscedere custodia Ioniae atque Aeolidis prohibuit. [f]) Pamphilidam cum quatuor navibus tectis ad eam classem, quae circa Patara erat, miserunt. Antiochus non civitatium modo, quae circa se erant, contrahebat praesidia; sed ad Prusiam, Bithyniae regem, miserat legatos literasque, quibus transitum in Asiam Romanorum increpabat: *Venire eos ad omnia regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum, nisi Romanum, imperium esset. Philippum et Nabin expugnatos; se tertium peti. ut quisque proximus ab oppresso sit, per omnes velut continens incendium pervasurum. Ab se gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam servitutem concess-*

f) *prohibuerunt* Gron. Crev.

concessisset. His motum Prusiam literae Scipionis consulis, sed magis ejus fratris Africani, ab suspicione tali averterunt: qui, praeter consuetudinem perpetuam populi Romani augendi omni honore regum sociorum majestatem, domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit. *Regulos se acceptos in fidem in Hispania reges reliquisse. Masinissam non in patrio modo locasse regno, sed in Syphacis, a quo ante expulsus fuisset, regnum inposuisse. et esse eum non Africae modo regum longe opulentissimum, sed toto in orbe terrarum cuivis regum vel majestate, vel viribus parem. Philippum et Nabin, hostes bello superatos ab T. Quinctio, tamen in regno relictos. Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum, et filium obsidem redditum: et quasdam civitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus, recepisse eum. In eadem dignitate et Nabin futurum fuisse, nisi eum suus primo furor, deinde fraus Aetolorum absumsisset.* Maxime confirmatus est animus regis, postquam ad eum C. Livius, qui praetor ante classi praefuerat, legatus ab Roma venit, et edocuit; quanto et spes victoriae certior Romanis, quam Antiocho, et amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura esset.

XXVI. Antiochus, postquam a spe societatis Prusiae decidit, Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quae per aliquot menses instructa ac parata fuerat, visendam; magis quia terrestribus copiis exercitum Romanum et duos Scipiones imperatores videbat sustineri non posse; quam quod res navalis ipsa per se aut tentata sibi umquam feliciter, aut tunc magnae et certae fiduciae esset. Erat tamen momentum in praesentia spei, quod et magnam partem Rhodiae classis circa Patara esse, et Eumenem regem cum omnibus navibus suis consuli obviam in Hellespontum profectum audierat. aliquid etiam inflabat animos classis Rhodia, ad Samum per occasionem fraude praeparatam absumta. His fretus, Polyxenida

 nida

nida cum classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit: id oppidum Colophonium, mari inminens, abest a vetere Colophone duo ferme millia passuum: et ipsam urbem suae esse potestatis volebat, adeo propinquam Epheso, ut nihil terra marive ageret, quod non subjectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset: quos, audita obsidione, non dubitabat ad opem ferendam sociae urbi classem a Samo moturos. eam occasionem Polyxenidae ad rem gerendam fore. Igitur, operibus obpugnare urbem adgressus, et ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, utrimque vineas et aggerem muro injunxit, et testudinibus arietes admovit. Quibus territi malis Colophonii oratores Samum ad L. Aemilium, fidem praetoris populique Romani inplorantes, miserunt. Aemilium et Sami segnis diu mora obsendebat, nihil minus opinantem, quam Polyxenidam, bis nequidquam ab se provocatum, potestatem pugnae facturum esse: et turpe existimabat, Eumenis classem adjuvare consulem ad trajiciendas in Asiam legiones; se Colophonis obsessae auxilio, incertam [g]) finem habituro, adligari. Eudamus Rhodius, qui et tenuerat eum Sami, cupientem proficisci in Hellespontum, cunctique instare et dicere, *Quanto satius esse, vel socios obsidione eximere, vel victam jam semel classem iterum vincere* [h]), *totamque maris possessionem hosti eripere, quam, desertis sociis, tradita Antiocho Asia terra marique, in Hellespontum, ubi satis esset Eumenis classis, ab sua parte belli discedere?*

XXVII. Profecti ab Samo ad petendos commeatus, consumtis jam omnibus, Chium parabant trajicere. id erat horreum Romanis; eoque omnes ex Italia missae onerariae dirigebant cursum. Circumvecti ab urbe ad aversa insulae (objecta aquiloni ad Chium et Erythras sunt) quum pararent trajicere, literis certior fit praetor, frumen-

g) *incertum* Crev. h) *vincere iterum* Gron. Crev.

frumenti vim magnam Chium ex Italia venisse, vinum portantes naves tempestatibus retentas esse. Simul adlatum est, Tejos regiae classi benigne commeatus praebuisse; quinque millia vasorum vini esse pollicitos. Teum ex medio cursu classem repente avertit, aut volentibus iis usurus commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus. Quum direxissent ad terram proras, quindecim ferme eis naves circa Myonnesum adparuerunt, quas primo ex classe regia praetor esse ratus, institit sequi. adparuit inde, piraticas celoces et lembos esse. Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis praeda revertentes, postquam videre ex alto classem, in fugam verterunt. et celeritate superabant, levioribus et ad id fabrefactis navigiis, et propiores terrae erant. Itaque, priusquam adpropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt. unde se a portu ratus abstracturum naves, ignarus loci sequebatur praetor. Myonnesus promontorium inter Teum Samumque est. ipse collis est in modum metae in acutum cacumen a fundo satis lato fastigatus [i]): a continenti artae semitae aditum habet: a mari exesae fluctibus rupes claudunt; ita ut quibusdam locis superpendentia saxa plus in altum, quam, quae in statione sunt, naves, promineant. Circa ea adpropinquare non ausae naves, ne sub ictu superstantium rupibus piratarum essent, diem trivere. tandem, sub noctem vano incepto quum abstitissent, Teum postero die accessere: et, in portu, qui ab tergo urbis est, (Geraesticum ipsi adpellant) navibus constitutis, praetor ad depopulandum circa urbem agrum milites emisit.

XXVIII. Teji, quum in oculis populatio esset, oratores cum infulis et velamentis ad Romanum miserunt. quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hostilis adversus Romanos, *et juvisse eos commeatu classem hostium* arguit, *et quantum vini Polyxenidae promisissent: quae si eadem classi Romanae darent*, *revocaturum*

 se

i) *fastigiatus* Gron. Crev.

se a populatione militem; sin minus, pro hostibus eos habiturum. Hoc tam triste responsum quum retulissent legati, vocatur in concionem a magistratibus populus, ut, quid agerent, consultarent. Eo forte Polyxenidas cum regia classe a Colophone profectus, postquam movisse a Samo Romanos audivit, et, ad Myonnesum piratas persecutos, Tejorum agrum depopulari, naves in Geraestico portu stare, ipse adversus Myonnesum in insula (Macrin nautici vocant) ancoras portu occulto jecit. inde ex propinquo explorans, quid hostes agerent, primo in magna spe fuit, quemadmodum Rhodiam classem ad Samum, circumsessis ad exitum faucibus portus, expugnasset, sic et Romanam expugnaturum. nec est dissimilis natura loci. Promontoriis coeuntibus inter se ita clauditur portus, ut vix duae simul inde naves possint exire. Nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat, et, denis navibus ad promontoria stantibus, quae ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent, ex cetera classe, sicut ad Panormum fecerat, armatis in litora expositis, terra marique simul hostes obprimere. quod non vanum ei consilium fuisset, ni, quum Teji facturos se imperata promisissent, ad accipiendos commeatus aptius visum esset Romanis, in eum portum, qui ante urbem est, classem transire. Dicitur et Eudamus Rhodius vitium alterius portus ostendisse, quum forte duae naves in arto ostio implicitos remos fregissent. et inter alia id quoque movit praetorem, ut traduceret classem, quod ab terra periculum erat, haud procul inde Antiocho stativa habente.

XXIX. Traducta classe ad urbem, ignaris omnibus, egressi milites nautaeque sunt ad commeatus et vinum maxime dividendum in naves; quum medio forte diei agrestis quidam, ad praetorem adductus, nunciat, *alterum jam diem classem stare ad insulam Macrin, et paullo ante visas quasdam moveri, tamquam ad profectionem, naves.* Re subita perculsus praetor tubicines cane-

re jubet, ut, si qui per agros palati essent, redirent: tribunos in urbem mittit ad cogendos milites nautasque in naves. Haud secus, quam in repentino incendio aut capta urbe, trepidatur, aliis in urbem currentibus ad suos revocandos, aliis ex urbe naves cursu repetentibus: incertisque clamoribus (quibus ipsis tubae obstreperent) turbatis imperiis, tandem concursum ad naves est. Vix suam quisque noscere aut adire prae tumultu poterat: trepidatumque cum periculo et in mari, et in terra foret, ni, partibus divisis, Aemilius, cum praetoria nave primus e portu in altum evectus, excipiens insequentes, suo quamque ordine in frontem instruxisset; Eudamus Rhodiaque classis substitissent ad terram, ut et sine trepidatione conscenderent, et, ut quaeque parata esset, exiret navis. Ita et explicuere ordinem primae in conspectu praetoris, et coactum agmen ab Rhodiis est: instructaque acies, velut cerneret regios, in altum processit. inter Myonnesum et Corycum promontorium erant, quum hostem conspexere. Et regia classis, binis in ordinem navibus longo agmine veniens, et ipsa aciem adversam explicuit; tantum laevo evecta cornu, ut amplecti et circumire dexterum cornu Romanorum posset. quod ubi Eudamus, qui cogebat agmen, vidit, non posse aequare [k]) ordinem Romanos, et tantum non jam circumiri a dextro cornu, concitat naves; (et erant Rhodiae [l]) longe omnium celerrimae tota classe) aequatoque cornu, praetoriae navi, in qua Polyxenidas erat, suam objecit.

XXX. Jam totis classibus simul ab omni parte pugna conserta erat. Ab Romanis octoginta naves pugnabant, ex quibus Rhodiae duae et viginti erant. Hostium classis undenonaginta navium fuit, et maximae formae naves tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore navium et virtute militum Romani longe regios praestabant: Rhodiae naves agilitate, et arte gubernato-

k) *exaequare* Gron. Crev. l) add. *naves* Gron. Crev.

rum, et ſcientia remigum. Maximo tamen hoſtibus terrori fuere, quae ignes prae ſe portabant: et, quod unum iis ad Panormum circumventis ſaluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. nam metu ignis adverſi regiae naves, ne prora concurrerent, quum declinaſſent, neque ipſae ferire roſtro hoſtem poterant, et obliquas ſe ipſae ad ictus praebebant. et, ſi qua concurrerat, obruebatur infuſo igni; magiſque ad incendium, quam ad proelium, trepidabant. Plurimum tamen, quae ſolet, militum virtus in bello valuit. mediam namque aciem hoſtium Romani quum rupiſſent, circumvecti ab tergo pugnantibus adverſus Rhodios regiis ſeſe objecere: momentoque temporis et media acies Antiochi, et laevo in cornu circumventae naves mergebantur. Dextera pars integra, ſociorum magis clade, quam ſuo periculo, terrebatur. ceterum, poſtquam alias circumventas, praetoriam navem Polyxenidae, relictis ſociis, vela dantem videre, ſublatis raptim dolonibus (et erat ſecundus petentibus Epheſum ventus) capeſſunt fugam, quadraginta duabus navibus in ea pugna amiſſis; quarum decem et tres captae in poteſtatem hoſtium venerunt, ceterae incenſae aut demerſae. Romanorum duae naves fractae ſunt, vulneratae aliquot. Rhodia una capta memorabili caſu. nam, quum roſtro percuſſiſſet Sidoniam navem, ancora, ictu ipſo excuſſa e nave ſua, unco dente, velut manu ferrea injecta, adligavit alterius proram: inde tumultu injecto, quum, divellere ſe ab hoſte cupientes, inhiberent Rhodii, tractum ancorale et inplicitum remis, latus alterum deterſit, debilitatam ea ipſa, quae icta cohaeſerat, navim cepit. Hoc maxime modo ad Myonneſum navali proelio pugnatum eſt.

XXXI. Quo territus Antiochus, quia, poſſeſſione maris pulſus, longinqua tueri diffidebat ſe poſſe, praeſidium ab Lyſimachia, ne obprimeretur ibi ab Romanis, deduci pravo, ut res ipſa poſtea docuit, conſilio juſſit.

jussit. non enim tueri solum Lysimachiam a primo inpetu Romanorum facile erat: sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare, et obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, et interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit post adversam navalem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione abscessit, et Sardes recepit se: atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia arcesserent, et quocumque alio poterat ad copias contrahendas, in unum jam consilium, ut acie dimicaret, intentus, misit. Regillus Aemilius, post victoriam navalem profectus Ephesum, directis ante portum navibus, quum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset, Chium, quo ante navale proelium cursum a Samo intenderat, navigat. ibi naves in proelio quassatas quum refecisset, L. Aemilium Scaurum cum triginta navibus Hellespontum ad exercitum trajiciendum misit: Rhodias,* parte praedae et spoliis navalibus decoratas, domum redire jubet. Rhodii inpigre praevertere, ad trajiciendasque copias consulis iere: atque, eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediere. Classis Romana ab Chio Phocaeam trajecit. in sinu maris intimo posita haec urbs est, oblonga forma. duum millium et quingentorum passuum spatium murus amplectitur: coit deinde ex utraque parte in artiorem velut cuneum, Lamptera ipsi adpellant. mille et ducentos passus ibi latitudo patet; inde in altum lingua mille passuum excurrens medium fere sinum velut nota distinguit; ubi cohaeret faucibus angustis, duos in utramque regionem versos portus tutissimos habet. qui in meridiem vergit, ab re adpellant Nausthathmon[11]), quia ingentem vim navium capit: alter prope ipsum Lamptera est.

XXXII. Hos portus tutissimos quum occupasset Romana classis; priusquam aut scalis, aut operibus, moenia adgrederetur, mittendos censuit praetor, qui princi- pum

11) *Nausthathmos ab re appellatur* Gron. Crev.

pum magistratuumque animos tentarent. postquam obstinatos vidit, duobus simul locis obpugnare est adortus. Altera pars infrequens aedificiis erat; templa Deum aliquantum tenebant loci: ea prius ariete admoto, quatere muros turresque coepit. deinde, quum eo multitudo obcurreret ad defendendum, altera quoque parte admotus aries. et jam utrimque sternebantur muri. ad quorum casum quum inpetum Romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alii scalis etiam adscensum in muros tentarent; adeo obstinate restiterunt oppidani, ut facile adpareret, plus in armis et virtute, quam in moenibus, auxilii esse. coactus ergo periculo militum praetor receptui cani jussit, ne objiceret incautos furentibus desperatione ac rabie. Diremto proelio, ne tum quidem ad quietem versi; sed undique omnes ad munienda et obmolienda, quae ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis supervenit Q. Antonius, a praetore missus: qui, castigata pertinacia eorum, *Majorem curam Romanis, quam illis*, ostenderet, *esse, ne in perniciem urbis pugnaretur. si absistere furore vellent, potestatem iis dare eadem conditione, qua prius C. Livii in fidem venissent, se tradendi.* Haec quum audissent, quinque dierum spatio ad deliberandum sumto, tentata interim spe auxilii ab Antiocho, postquam legati missi ad regem, nihil in eo esse praesidii, retulerant[m]); tum portas aperuerunt, pacti ne quid hostile paterentur. Quum signa in urbem inferrentur, et pronunciasset praetor, parci se deditis velle, clamor undique est sublatus, *indignum facinus esse, Phocaeenses, numquam fidos socios, semper infestos hostes, inpune eludere.* Ab hac voce, velut signo a praetore dato, ad diripiendam urbem passim discurrerunt. Aemilius primo resistere et revocare, dicendo, *captas, non deditas, diripi urbes: et in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militum.* Postquam ira et avaritia imperio potentiora erant, praeconibus per urbem missis, libe-

m) *retulerunt* Gron. Crev.

liberos omnes in forum ad ſe convenire jubet, ne violarentur: et in omnibus, quae ipſius poteſtatis fuerunt, fides conſtitit praetoris. Urbem, agroſque, et ſuas leges iis reſtituit: et, quia jam hiems adpetebat, Phocaeae portus ad hibernandum claſſi delegit.

XXXIII. Per idem fere tempus conſuli, tranſgreſſo Aeniorum Maronitarumque fines, nunciatur, victam regiam claſſem ad Myonneſum, relictamque a praeſidio Lyſimachiam eſſe. Id multo, quam de navali victoria, laetius fuit: utique poſtquam eo venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus, velut in adventum exercitus praeparatis, eos excepit; ubi inopiam ultimam laboremque in obſidenda urbe ſibi propoſuerant. Ibi paucos dies ſtativa habuere, ut inpedimenta aegrique conſequerentur. qui paſſim per omnia Thraciae caſtella, feſſi morbis ac longitudine viae, relicti erant. Receptis omnibus, ingreſſi rurſus iter per Cherſoneſum, Helleſpontum perveniunt. ubi, omnibus cura regis Eumenis ad trajiciendum praeparatis, velut in pacata litora, nullo prohibente, aliis alio delatis navibus, ſine tumultu trajecere. Ea vero res Romanis auxit animos, conceſſum ſibi tranſire cernentibus in Aſiam; quam rem magni certaminis futuram crediderant. Stativa deinde ad Helleſpontum aliquamdiu habuerunt, quia dies forte, quibus ancilia moventur, religioſi ad iter inciderant. iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, disjunxerant ab exercitu: cauſſaque et is ipſe morae erat, dum conſequeretur.

XXXIV. Per eos forte dies legatus ab Antiocho in caſtra venerat Byzantius Heraclides, de pace adferens mandata: quam inpetrabilem fore, magnam ei ſpem adtulit mora et cunctatio Romanorum; quos, ſimul Aſiam adtigiſſent, effuſo agmine ad caſtra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius adire conſulem, quam P. Scipionem: et ita mandatum ab rege erat. in eo maximam ſpem habebat, praeterquam quod et ma-

gnitudo animi et satietas gloriae placabilem eum maxime faciebat; notumque erat gentibus, qui victor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset: etiam quod filius ejus captus in potestate regis erat. Is ubi, et quando, et quo casu captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. alii principio belli, a Chalcide Oreum petentem, circumventum ab regiis navibus tradunt: alii, postquam transitum in Asiam est, cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obviam equitatu, quum reciperet sese, in eo delapsum tumultu ex equo n)), cum duobus equitibus obpressum, ita ad regem deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret, hospitiumque privatim regi cum Scipionibus esset, neque liberalius, neque benignius haberi colique adolescentem, quam cultus est, potuisse. Ob haec quum adventum P. Scipionis legatus exspectasset, ubi is venit, consulem adit, petitque, ut mandata audiret.

XXXV. Advocato frequenti consilio, legati verba sunt audita. Is, *multis ante legationibus nequidquam ultro citroque de pace missis, eam ipsam fiduciam inpetrandi sibi esse*, dixit, *quod priores legati nihil inpetrassent. Smyrnam enim, et Lampsacum, et Alexandriam Troadem, et Lysimachiam in Europa, jactatas in illis disceptationibus esse. quarum Lysimachia jam cessisse regem, ne quid in Europa habere eum dicerent: eas, quae in Asia sint, civitates tradere, paratum esse, et si quas alias Romani, quod suarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint. Inpensae quoque, in bellum factae, partem dimidiam regem praestaturum populo Romano.* Hae conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit, *Ut memores rerum humanarum, et suae fortunae moderarentur, et alienam ne urguerent. Finirent Europa imperium. id quoque inmensum esse. Et parari singula adquirendo facilius potuisse, quam universa teneri*

n) *in eo tumultu delapsum equo* Gron. Crev.

neri posse. quod si Asiae quoque partem aliquam abstrahere velint, dummodo non dubiis regionibus finiant, vinci suam temperantiam Romana cupiditate, pacis et concordiae caussa, regem passurum. Ea, quae legato magna ad pacem inpetrandam videbantur, parva Romanis visa. Nam, *et inpensam, quae in bellum facta esset, omnem praestare regem*, aequum censebant, *cujus culpa bellum excitatum esset; et, non Ionia modo atque Aeolide deduci debere praesidia regia: sed, sicut Graecia omnis liberata esset, ita, quae in Asia sint, omnes liberari urbes. Id aliter fieri non posse, quam ut cis Taurum montem possessione Asiae Antiochus cedat.*

XXXVI. Legatus, postquam nihil aequi in consilio inpetrare se censebat, privatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum est conatus. Omnium primum, filium ei sine pretio redditurum regem, dixit: deinde, ignarus et animi Scipionis, et moris Romani, auri pondus ingens est pollicitus, et, nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem inpetrasset. Ad ea Scipio: *Quod Romanos omnes, quod me, ad quem missus es, ignoras, minus miror; quum te fortunam ejus, a quo venis, ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonesum intraremus; aut ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam trajiceremus: si pacem tamquam ab sollicitis de belli eventu petituri eratis. Concesso vero in Asiam transitu, et non solum frenis, sed etiam jugo accepto, quae disceptatio ex aequo, quum imperium patiendum sit, relicta est? Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo: aliis, Deos precor, ne umquam fortuna egeat mea; animus certe non egebit. Pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet, si privatam gratiam pro privato beneficio desiderabit. publice nec habeo °) quidquam ab illo, nec dabo. Quod in praesentia dare possim, fidele consilium est. Abi, nuncia meis verbis, bello*

°) *habebo* Gron. Crev.

lo absistat, pacis conditionem nullam recuset. Nihil ea moverunt regem, tutam fore belli aleam ratum, quando perinde ac victo jam sibi leges dicerentur. omissa igitur in praesentia mentione pacis, totam curam in belli adparatum intendit.

XXXVII. Consul, omnibus praeparatis ad proposita exsequenda, quum ex stativis movisset, Dardanum primum, deinde Rhoeteum, utraque civitate obviam effusa, venit. inde Ilium processit, castrisque in campo, qui est subjectus moenibus, positis, in urbem arcemque quum escendisset [p]), sacrificavit Minervae praesidi arcis; et Iliensibus in omni rerum verborumque honore ab se oriundos Romanos praeferentibus, et Romanis laetis origine sua. inde profecti sextis castris ad caput Caici amnis pervenerunt. Eo et Eumenes rex, conatus primo ab Hellesponto reducere classem in hiberna Elaeam, adversis deinde ventis quum aliquot diebus superare Lecton promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, qua proximum fuit, in castra Romana cum parva manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento, quibus jusserat consul, in eadem stativa rediit. inde, plurium dierum praeparatis cibariis, consilium erat ire ad hostem, priusquam hiems obprimeret. Regia castra circa Thyatira erant: ibi quum audisset Antiochus, P. Scipionem aegrum Elaeam delatum, legatos, qui filium ad eum reducerent, misit. Non solum animo patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit: satiatusque tandem complexu filii, *Renunciate*, inquit, *gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non posse, quam ut suadeam, ne ante in aciem descendat, quam ut in castra me redisse audierit.* Quamquam sexaginta [q]) duo millia peditum, plus duodecim millia equitum animos interdum ad spem certaminis faciebant; motus tamen Antiochus tanti auctori-

tate

p) *ascendisset* Gron. Crev. q) *septuaginta* Gron. Crev.

tate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunae posuerat subsidia, recepit se, transgressus Phrygium amnem, circaque Magnesiam, quae ad Sipylum est, posuit castra: et, ne, si r) extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarent, fossam sex cubita s) altam, duodecim latam quum duxisset, extra duplex vallum fossae circumdedit: interiore labro murum cum turribus crebris objecit; unde facile arceri transitu fossae hostis posset.

XXXVIII. Consul, circa Thyatira regem esse ratus, continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum campum descendit. inde quum profectum audisset, secutus vestigia citra Phrygium amnem, quatuor millia ab hoste, posuit castra. Eo mille ferme equites, (maxima pars Gallograeci erant, et Dahae quidam aliarumque gentium sagittarii equites intermixti) tumultuose amne trajecto, in stationes inpetum fecerunt. Primo turbaverunt incompositos. deinde, quum longius certamen fieret, Romanorum, ex propinquis castris facili subsidio, cresceret numerus, regii, fessi jam et plures non sustinentes, recipere se conati, circa ripam amnis, priusquam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit, neutris transgredientibus amnem. tertio post die Romani simul omnes transgressi sunt, et duo millia fere t) et quingentos passus ab hoste posuerunt castra. Metantibus et muniendo occupatis, tria millia delecta equitum peditumque regiorum magno terrore ac tumultu advenere. aliquanto pauciores, qui in statione erant, duo tamen u) millia, per se v), nullo a munimento castrorum milite avocato, et primo aequum proelium sustinuere, et, crescente certamine, pepulerunt hostes, centum ex his occisis, cen-

r) *si* l. *dum* Gron. Crev.
s) *cubitis* Gron. Crev.
t) *ferme* Gron. Crev.
u) *tantum* Crev.
v) *aliquanto pauciores in statione erant, et tamen per se nullo* Gron.

centum ferme captis. Per quatriduum insequens instructae utrimque acies pro vallo stetere. quinto die Romani processere in medium campi. Antiochus nihil promovit signa, ita ut extremi minus mille pedes a vallo abessent.

XXXIX. Consul, postquam detrectari certamen vidit, postero die in consilium advocavit, *Quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiam non faceret? Instare hiemem. aut sub pellibus habendos milites fore, aut, si concedere in hiberna vellent, differendum esse in aestatem bellum.* Nullum umquam hostem Romani aeque contemserunt. conclamatum undique est, *duceret extemplo, et uteretur ardore militum:* qui, tamquam non pugnandum cum tot millibus hostium, sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas, per vallum castra invadere parati erant, si in proelium hostis non exiret. Cn. Domitius, ad explorandum iter, et qua parte adiri vallum hostium posset, missus, postquam omnia certa retulit, postero die propius castra admoveri placuit. tertio signa in medium campi prolata, et instrui acies coepta est. Nec Antiochus ultra tergiversandum ratus, ne et suorum animos minueret detrectando certamen, et hostium spem augeret, et ipse copias eduxit; tantum progressus a x) castris, ut dimicaturum adpareret. Romana acies unius prope formae fuit, et hominum et armorum genere. duae legiones Romanae, duae socium ac Latini nominis erant: quina millia et quadringenos singulae habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt: hastatorum prima signa, deinde principum erant, triarii postremos claudebant. Extra hanc veluti justam aciem, a parte dextra consul Achaeorum caetratis inmixtos auxiliares Eumenis, tria millia ferme peditum, aequata fronte instruxit: ultra eos equitum minus tria millia obposuit; ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus Romanus erat: extremos Tralles et Creten-

ses

x) e Gron.

ses (quingentorum utrique numerum explebant) statuit. Laevum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen ab ea parte ripaeque deruptae claudebant. quatuor tamen inde turmae equitum obpositae. Haec summa copiarum erat Romanis, et duo millia mixtorum Macedonum Thracumque, qui voluntate secuti erant[y]). Hi praesidio relicti sunt castris. Sexdecim elephantos post triarios in subsidio locaverunt. nam, praeterquam quod multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor et quinquaginta) sustinere non videbantur posse, ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt; sive quia magnitudine, (longe enim illi praestant) sive robore animorum vincuntur.

XL. Regia acies varia magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat. decem et sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitae adpellabantur. haec media acies fuit in fronte, in decem partes divisa. Partes eas interpositis binis elephantis distinguebat: a fronte introrsus in duos et triginta ordines armatorum acies patebat. hoc et roboris in regiis copiis erat, et, perinde quum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis, magnum terrorem praebebat. Ingentes ipsi erant. addebant speciem frontalia, et cristae, et tergo inpositae turres, turribusque superstantes, praeter rectorem, quaterni armati. Ad latus dexterum phalangitarum mille et quingentos equites Gallograecorum obposuit. his tria millia equitum loricatorum (cataphractos ipsi adpellant) adjunxit. addita his ala mille ferme equitum: agema eam vocabant. Medi erant lecti viri, et ejusdem regionis mixti multarum gentium equites. continens his grex sedecim elephantorum est obpositus in subsidiis: ab eadem parte, paullulum producto cornu, regia cohors erat: Argyraspides a genere armorum adpellabantur. Dahae deinde, equites sagittarii, mille et ducenti. tum levis armatura

 trium

y) *erant, praesidio relicti* Gron. Crev.

trium millium, pari ferme numero pars Cretenses, pars Tralles. duo millia et quingenti Mysi sagittariis adjuncti erant. Extremum cornu claudebant quatuor millia mixti Cyrtaei funditores, et Elymaei sagittarii. Ab laevo cornu phalangitis adjuncti erant Gallograeci equites mille et quingenti: et similiter his armati duo millia Cappadocum: (ab Ariarathe missi erant regi)[z]). Inde auxiliares mixti omnium generum duo millia et septingenti, et tria millia cataphractorum equitum, et mille alii equites, regia ala levioribus tegumentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus et Lydis inmixti. Ante hunc equitatum falcatae quadrigae et cameli, quos adpellant dromadas. his insidebant Arabes sagittarii, gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, ut ex tanta altitudine contingere hostem possent. Inde alia multitudo, par ei, quae in dextro cornu erat; primi Tarentini, deinde Gallograecorum equitum duo millia et quingenti, inde Neocretes mille, et eodem armatu Cares et Cilices mille et quingenti, et totidem Tralles, et tria millia caetratorum; (Pisidae hi[a]) erant, et Pamphylii, et Lycii) tum Cyrtaeorum et Elymaeorum paria in dextro cornu locatis auxilia, et sexdecim elephanti modico intervallo distantes.

XLI. Rex ipse in dextero cornu erat: Seleucum filium et Antipatrum fratris filium in laevo praeposuit: media acies tribus permissa, Minioni, et Zeuxidi, et Philippo magistro elephantorum. Nebula matutina, crescente die levata in nubes, caliginem dedit. humor inde, ab austro velut, perfudit omnia. Quae nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis erant. nam et obscuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes conspectum; et humor, toto fere gravi armatu, nihil gladios aut pila hebetabat. Regii, tam latá acie, ne ex medio quidem cornua sua circumspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerentur:

z) *missi rege* Gron. Crev. a) *hi* del. Gron. Crev.

rentur: et humor arcus fundasque et jaculorum amenta emollierat. Falcatae quoque quadrigae, quibus se perturbaturum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem verterunt. armatae autem in hunc maxime modum erant. cuspides circa temonem ab jugo decem cubita exstantes, velut cornua, habebant; quibus, quidquid obvium daretur, transfigerent. et in extremis jugis binae circa eminebant falces; altera aequata jugo, altera inferior in terram devexa: illa, ut, quidquid ab latere objiceretur, abscinderet: haec, ut prolapsos subeuntesque contingeret. item ab axibus rotarum utrimque binae eodem modo diversae deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia, si in extremo, aut in medio locatae forent, per suos agendae erant, in prima acie, ut ante dictum est, locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus pugnae, et quam anceps esset auxilii genus, si quis pavorem magis equis injiceret, quam justa adoriretur pugna, Cretenses sagittarios, funditoresque, et jaculatores equitum, non confertos, sed, quam maxime possent, dispersos, excurrere jubet; simul omnibus partibus tela ingerere. Haec velut procella, partim vulneribus missilium undique conjectorum, partim clamoribus dissonis, ita consternavit equos, ut repente, velut effrenati, passim incerto cursu ferrentur: quorum inpetus et levis armatura, et expediti funditores, et velox Cretensis momento declinabant: et eques insequendo tumultum ac pavorem equis camelisque, et ipsis simul consternatis, augebat, clamore et ab alia circumstantium turba multiplici adjecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigae: amotoque inani ludibrio; tum demum ad justum proelium, signo utrimque dato, concursum est.

XLII. Ceterum vana illa res verae mox cladis caussa fuit. auxilia enim subsidiaria, quae proxima locata erant, pavore et consternatione quadrigarum territa, et ipsa in fugam versa, nudarunt omnia usque ad cataphractos equi-

equites. ad quos quum, dissipatis subsidiis, pervenisset equitatus Romanus, ne primum quidem inpetum pars eorum sustinuerunt. alii fusi sunt; alii propter gravitatem tegumentorum armorumque obpressi sunt. Totum deinde laevum cornu inclinavit; et, turbatis auxiliaribus, qui inter equites[b]), et quos adpellant phalangitas, erant, usque ad mediam aciem terror pervenit. Ibi simul perturbati ordines, et inpeditus intercursu suorum usus praelongarum hastarum, (sarissas Macedones vocant) intulere signa Romanae legiones, et pila in perturbatos conjecere. ne interpositi quidem elephanti militem Romanum deterrebant, adsuetum jam ab Africis bellis et vitare inpetum belluae; et ex transverso aut pilis incessere, aut, si propius subire posset, gladio nervos incidere. Jam media acies fere omnis a fronte prostrata erat, et subsidia circumita a tergo caedebantur: quum in parte alia fugam suorum, et prope jam ad ipsa castra clamorem paventium accepere. Namque Antiochus a dextro cornu, quum ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret, praeter quatuor turmas equitum, et eas, dum adplicant se suis, ripam nudantes, inpetum in eam partem cum auxiliis et cataphracto equitatu fecit[c]). nec a fronte tantum instabat, sed, circumito a flumine cornu, jam ab latere urguebat; donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuso cursu ad castra compulsi sunt.

XLIII. Praeerat castris M. Aemilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post paucos annos[d]) pontifex maximus factus est. Is, qua fugam cernebat suorum, cum praesidio omni obcurrit; et stare primo, deinde redire in pugnam, jubebat, pavorem et turpem fugam increpans. Minae exinde erant, in perniciem suam caecos ruere, ni dicto parerent. postremo dat signum suis, ut primos fugientium caedant, turbam insequentium ferro

et

b) *equitem* Gron. Crev.
c) *facit* Gron. Crev.
d) *post annos paucos* Gron. Crev.

et vulneribus in hostes redigant. Hic major timor minorem vicit. ancipiti coacti metu primo constiterunt; deinde et ipsi redierunt in pugnam, et Aemilius cum suo praesidio (erant autem duo millia virorum fortium) effuse sequenti regi acriter restitit. Et Attalus, Eumenis frater, a dextro cornu, a quo laevum hostium primo inpetu fugatum fuerat, ut ab sinistro fugam suorum et tumultum circa castra vidit in tempore cum ducentis equitibus advenit. Antiochus, postquam et eos, quorum terga modo viderat, repetentes pugnam, et aliam et a castris et ex acie adfluentem turbam conspexit, in fugam vertit equum. Ita utroque cornu victores Romani per acervos corporum (quos in media maxime acie cumulaverant, ubi et robur fortissimorum virorum, et arma gravitate fugam inpedierant) pergunt ad castra diripienda. equites primi omnium Eumenis, deinde et alius equitatus toto passim campo sequuntur hostem, et postremos, ut quosque adepti sunt, caedunt. Ceterum fugientibus major pestis, intermixtis quadrigis, elephantisque, et camelis erat, et sua ipsorum turba: quum, solutis ordinibus, velut caeci super alios alii ruentes, incursu belluarum obtererentur. In castris quoque ingens, et major prope quam in acie, caedes est edita. nam et primorum fuga in castra maxime inclinavit; et hujus fiducia multitudinis, qui in praesidio erant, pertinacius pro vallo pugnarunt. retenti in portis valloque, quae se inpetu ipso capturos crediderant, Romani, postquam tandem perruperunt, ab ira graviorem ediderunt caedem.

XLIV. Ad quinquaginta millia peditum caesa eo [e]) die dicuntur, equitum tria [f]) millia; mille et quadringenti capti, et quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot vulnerati sunt; ceciderunt non plus trecenti pedites, quatuor et viginti equites; et de Eumenis exercitu quinque et viginti. Et illo quidem die victores, direptis hostium castris, cum magna praeda in sua reverterunt;

e) *ea* Gron. Crev. f) *quatuor* Gron. Crev.

terunt; postero die spoliabant caesorum corpora, et captivos contrahebant. Legati ab Thyatira et a Magnesia ad Sipylum ad dedendas urbes venerunt. Antiochus, cum paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se, modica manu armatorum media ferme nocte Sardes contendit [g]). inde, quum audisset, Seleucum filium et quosdam amicorum Apameam praegressos, et ipse quarta vigilia cum conjuge ac filia petit Apameam, Zenoni tradita custodia urbis, Timone Lydiae praeposito: quibus spretis, consensu oppidanorum et militum qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt.

XLV. Sub idem fere tempus et ab Trallibus, et a Magnesia, quae super Maeandrum est, et ab Epheso legati ad dedendas urbes venerunt. Reliquerat Ephesum Polyxenidas, audita pugna, et, classe usque ad Patara Lyciae pervectus, metu stationis Rhodiarum navium, quae ad Megisten erat [h]), in terram egressus, cum paucis itinere pedestri Syriam petiit. Asiae civitates in fidem consulis ditionemque populi Romani sese tradebant. Sardibus jam consul erat. eo et P. Scipio ab Elaea, quum primum pati laborem viae potuit, venit. Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem a consule petiit, inpetravitque, ut oratores mittere liceret regi. Paucos post dies Zeuxis, qui praefectus Lydiae fuerat, et Antipater fratris filius venerunt. hi, prius Eumene convento, quem propter vetera certamina aversum maxime a pace credebant esse, et placatiore eo et sua et regis spe invento, tum P. Scipionem, et per eum consulem, adierunt: praebitoque iis petentibus frequenti consilio ad mandata edenda, *Non tam, quid ipsi dicamus, habemus*, inquit Zeuxis, *quam ut a vobis quaeramus, Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem veniamque inpetrare a victoribus possimus. Maximo semper animo victis regibus populisque ignovistis. quanto id majore et placatiore animo decet vos facere in hac*

g) *concessit* Gron. Crev. h) *erant* Crev.

hac victoria, quae vos dominos orbis terrarum fecit? Positis jam adversus omnes mortales certaminibus, haud secus quam Deos, consulere et parcere vos generi humano oportet. Jam ante, quam legati venirent, decretum erat, quid responderetur. respondere Africanum placuit. Is in hunc modum locutus fertur: *Romani ex iis, quae in Deum inmortalium potestate erant, ea habemus, quae Dii dederunt. Animos, qui nostrae mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus, gerimusque: neque eos secundae res extulerunt, nec adversae minuerunt. ejus rei, ut alios omittam, Hannibalem vestrum vobis darem testem, nisi vos ipsos dare possem. Postquam Hellespontum trajecimus, priusquam castra regia, priusquam aciem videremus, quum communis Mars et incertus belli eventus esset, de pace vobis agentibus, quas pares paribus ferebamus conditiones, easdem nunc victores victis ferimus. Europa abstinete, Asiaque omni, quae cis Taurum montem est, decedite. Pro inpensis deinde in bellum factis quindecim millia talentum Euboicorum dabitis: quingenta praesentia; duo millia et quingenta, quum senatus populusque Romanus pacem comprobaverint; millia deinde talentum per duodecim annos. Eumeni quoque reddi quadringenta talenta, et quod frumenti reliquum ex eo, quod patri debitum est, placet. Haec quum pepigerimus, facturos vos ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus, si obsides viginti nostro arbitratu dabitis: sed numquam* [hh]) *satis liquebit nobis, ibi pacem esse populo Romano, ubi Hannibal erit. eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoque Aetolum, concitorem Aetolici belli, qui et illorum fiducia vos, et vestra illos in nos armavit, dedetis, et cum eo Mnasimachum* [i]) *Acarnana, et Chalcidenses Philonem et Eubulidam. In deteriore sua fortuna pacem faciet rex, quia serius facit, quam facere potuit. Si nunc moratus fuerit, sciat, regum majestatem difficilius ab summo*

hh) *nusquam* Gron. i) *Mnasilochum* Crev.

mo fastigio ad medium detrahi, quam a mediis ad ima praecipitari. Cum his mandatis ab rege missi erant legati, ut omnem pacis conditionem acciperent. itaque Romam mitti legatos placuit. Consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Maeandrum et Tralles Ephesumque divisit. Ephesum ad consulem paucos post dies obsides ab rege adducti sunt: et legati, qui Romam irent, venerunt. Eumenes quoque eodem tempore profectus est Romam, quo legati regis. secutae eos sunt legationes omnium Asiae populorum.

XLVI. Dum haec in Asia geruntur, duo fere sub idem tempus cum triumphi spe proconsules de provinciis Romam redierunt; Q. Minucius ex Liguribus, M'. Acilius ex Aetolia. Auditis utriusque rebus gestis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno consensu decretus: isque triumphans de rege Antiocho et Aetolis urbem est invectus. Praelata sunt in eo triumpho signa militaria ducenta triginta: et argenti infecti tria millia pondo; signati tetradrachmum Atticum centum tredecim millia, cistophorum ducenta quadraginta octo: vasa argentea caelata multa, magnique ponderis. Tulit et supellectilem regiam argenteam, ac vestem magnificam; coronas aureas, dona sociarum civitatium, quadraginta quinque; spolia omnis generis: captivos nobiles, Aetolos et regios duces, sex et triginta duxit. Damocritus Aetolorum dux paucos ante dies, quum e carcere nocte effugisset, in ripa Tiberis consecutis custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit. Milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus et spectaculo et fama rerum triumphus fuit. Hujus triumphi minuit laetitiam nuncius ex Hispania tristis, adversa pugna in Vastetanis, ductu L. Aemilii proconsulis, apud oppidum Lyconem cum Lusitanis sex millia de exercitu Romano cecidisse. Ceteros, paventes intra vallum compulsos, aegre castra defendisse, et in modum fugientium magnis itineribus in agrum

agrum pacatum reductos. Haec ex Hiſpania nunciata. Ex Gallia legatos Placentinorum et Cremonenſium L. Aurunculejus praetor in ſenatum introduxit. iis querentibus inopiam colonorum, aliis belli caſibus, aliis morbo abſumtis, quoſdam taedio adcolarum Gallorum reliquiſſe colonias, decrevit ſenatus, *Uti C. Laelius conſul, ſi ei videretur, ſex millia familiarum conſcriberet, quae in eas colonias dividerentur: et ut L. Aurunculejus praetor triumviros crearet ad eos colonos deducendos.* Creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappo. [k])

XLVII. Haud ita multo poſt, quum jam conſularium comitiorum adpeteret tempus, C. Laelius conſul ex Gallia Romam rediit. is non ſolum, ex facto abſente ſe ſenatuſconſulto, in ſupplementum Cremonae et Placentiae colonos ſcripſit; ſed, ut novae coloniae duae in agrum, qui Bojorum fuiſſet, deducerentur, et retulit, et auctore eo Patres cenſuerunt. Eodem tempore L. Aemilii praetoris literae adlatae de navali pugna ad Myonneſum facta, et L. Scipionem conſulem exercitum in Aſiam trajeciſſe. Victoriae navalis ergo in unum diem ſupplicatio decreta eſt: in alterum diem, quod exercitus Romanus tum primum in Aſia poſuiſſet caſtra, ut ea res proſpera et laeta eveniret. vicenis majoribus hoſtiis in ſingulas ſupplicationes ſacrificare conſul eſt juſſus. Inde conſularia comitia magna contentione habita. M. Aemilius Lepidus petebat adverſa fama hominum, quod provinciam Siciliam petendi cauſſa, non conſulto ſenatu, ut ſibi id facere liceret, reliquiſſet. petebant cum eo M. Fulvius Nobilior, Cn. Manlius Vulſo, M. Valerius Meſſalla [l]). Fulvius conſul unus creatur, quum ceteri centurias non expleſſent: iſque [m]) poſtero die Cn. Manlium, Lepido dejecto, (nam Meſſalla tacuit) collegam dixit. Praetores exinde facti, duo Q. Fabii, Labeo et Pictor,

k) *Tappus* Gron. Crev.
l) *Meſſala* Gron. Crev.
m) *is quoque* Gron.

Pictor, (flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Poſtumius Albinus, L. Plautius Hypſaeus, L. Baebius Dives.

XLVIII. M. Fulvio Nobiliore et Cn. Manlio Vulſone conſulibus, Valerius Antias auctor eſt, rumorem celebrem Romae fuiſſe, et pene pro certo habitum, recipiendi Scipionis adoleſcentis cauſſa, conſulem L. Scipionem, et cum eo P. Africanum, in conloquium evocatos regis, et ipſos comprehenſos eſſe; et, ducibus captis, confeſtim ad caſtra Romana exercitum ductum, eaque expugnata, et deletas omnes copias Romanorum eſſe. Ob haec Aetolos ſuſtuliſſe animos, et abnuiſſe imperata facere, principeſque eorum in Macedoniam, et in Dardanos, et in Thraciam, ad conducenda mercede auxilia profectos. Haec qui nunciarent Romam, A. Terentium Varronem et M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio propraetore ex Aetolia miſſos eſſe. Subtexit deinde fabulae huic, legatos Aetolos in ſenatu inter cetera hoc quoque interrogatos eſſe; unde audiſſent, imperatores Romanos in Aſia captos ab Antiocho rege et exercitum deletum eſſe; Aetolos reſpondiſſe, ab ſuis legatis ſe, qui cum conſule fuerint, certiores factos. Rumoris hujus quia neminem alium auctorem habeo, neque adfirmata res mea opinione ſit, nec pro vana praetermiſſa.

XLIX. Aetoli legati in ſenatum introducti, quum et cauſſa eos ſua et fortuna hortaretur, ut confitendo ſeu ſuae culpae ſeu errori veniam peterent ſupplices; orſi a beneficiis in populum Romanum, et prope exprobrantes virtutem ſuam in Philippi bello, et offenderunt aures inſolentia ſermonis; et eo, vetera et obliterata repetendo, rem adduxerunt, ut haud paullo plurium maleficiorum gentis, quam beneficiorum, memoria ſubiret animos Patrum, et, quibus miſericordia opus erat, iram et odium irritarent. Interrogati ab uno ſenatore, *permitterentne arbitrium de ſe populo Romano?* deinde ab

altero,

altero, *habiturine eosdem, quos populus Romanus, socios et hostes essent?* nihil ad ea respondentes, egredi templo jussi sunt. Conclamatum deinde prope ab universo senatu est, *Totos adhuc Antiochi Aetolos esse, et ex unica ea spe pendere animos eorum. Itaque bellum cum haud dubiis hostibus gerendum, perdomandosque feroces animos esse.* Etiam illa res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiae atque Athamaniae bellum inferebant. Senatusconsultum in M'. Acilii sententiam, qui Antiochum Aetolosque devicerat, factum est, *Ut Aetoli eo die juberentur proficisci ab urbe, et intra quintumdecimum diem Italia excedere.* A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus, denunciatumque, *Si qua deinde legatio ex Aetolis, nisi permissu imperatoris, qui eam provinciam obtineret, et cum legato Romano, venisset Romam, pro hostibus omnes futuros.* Ita dimissi Aetoli.

L. De provinciis deinde consules retulerunt: sortiri eos Aetoliam et Asiam placuit. qui Asiam sortitus esset, exercitus ei, quem L. Scipio haberet, est decretus, et in eum supplementum quatuor millia peditum Romanorum, ducenti equites, et sociorum ac Latini nominis octo millia peditum, et quadringenti equites: his copiis ut bellum cum Antiocho gereret. Alteri consuli exercitus, qui erat in Aetolia, est decretus; et, ut supplementum scriberet, permissum, civium sociorumque eumdem numerum, quem collega. naves quoque idem consul, quae priore anno paratae erant, ornare jussus, ac ducere secum: nec cum Aetolis solum bellum gerere, sed etiam in Cephalleniam insulam trajicere. Mandatum eidem, ut [n]), si per commodum reipublicae facere posset, ut ad comitia Romam rediret. nam, praeterquam quod magistratus annui subrogandi essent, censores quoque placere creari. si qua res eum teneret, senatum certiorem faceret, se ad comitiorum tempus obcurrere

n) ut del. Gron. Crev.

rere non posse. Aetolia M. Fulvio, Asia Cn. Manlio sorte evenit. Praetores deinde sortiti sunt, Sp. Postumius Albinus urbanam et inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plautius Hypsaeus Hispaniam citeriorem, L. Baebius Dives Hispaniam ulteriorem. Siciliae legio una et classis, quae in ea provincia erat, decreta; et ut duas decumas frumenti novus praetor imperaret Siculis, earum alteram in Asiam, alteram in Aetoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari jussum. L. Baebio supplementum in Hispaniam datum mille Romani pedites, equites quinquaginta, et sex millia peditum Latini nominis, ducenti [o]) equites. Plautio Hypsaeo in Hispaniam citeriorem mille Romani dati sunt pedites, duo millia sociium Latini nominis, et ducenti equites. cum his supplementis ut singulas legiones duae Hispaniae haberent. Prioris anni magistratibus, C. Laelio cum suo exercitu prorogatum in annum imperium est. prorogatum et P. Junio propraetori in Etruria cum eo exercitu, qui in provincia esset, et M. Tuccio propraetori [p]) in Bruttiis et Apulia.

LI. Priusquam in provincias praetores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit et Q. Fabium Pictorem flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum et Postumium Albinum fuerat. Consulem illum, cum C. Lutatio collega in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat Metellus pontifex maximus; praetorem hunc, ne in Sardiniam proficisceretur, P. Licinius tenuit. Et in senatu, et ad populum magnis contentionibus certatum est; et imperia inhibita ultro citroque, et pignora capta, et multae dictae, et tribuni adpellati, et provocatum ad populum est. Religio ad postremum vicit, ut dicto audiens

o) *et ducenti* Gron. Crev. p) *praetori* Gron. Crev.

diens esset flamen pontifici; et multae ex jussu populi remissae. Ira provinciae ereptae q) praetorem magistratu abdicare se conantem Patres auctoritate sua deterruerunt: et, ut jus inter peregrinos diceret, decreverunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, consules praetoresque in provincias proficiscuntur. Fama deinde de rebus in Asia gestis temere vulgata sine auctore: et post dies paucos nuncii certi literaeque imperatoris Romam adlatae; quae non tantum gaudium ab recenti metu adtulerunt, (desierant enim victum in Aetolia metuere) quam averterunt famam: quod ineuntibus id bellum gravis hostis et suis viribus, et quod Hannibalem rectorem militiae haberet, visus fuerat. nihil tamen aut de consule mittendo in Asiam mutandum, aut minuendas ejus r) copias, censuerunt; metu, ne cum Gallis foret bellandum.

LII. Haud multo post M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cum Antiochi regis legatis, et Eumenes rex Rhodiique Romam venerunt. Cotta in senatu primum, deinde in concione jussu Patrum, quae acta in Asia essent, exposuit. Supplicatio inde in triduum decreta est, et quadraginta majores hostiae inmolari jussae. Tum omnium primum Eumeni senatus datus est. Is quum breviter et egisset gratias Patribus, *quod obsidione se ac fratrem exemissent*, *regnumque ab injuriis Antiochi vindicassent:* et gratulatus esset, *quod mari terraque prospere res gessissent; quodque regem Antiochum, fusum fugatumque et exutum castris, prius Europa, post et Asia, quae cis Taurum montem est, expulissent: sua* deinde *merita malle eos ex imperatoribus suis legatisque, quam se commemorante, cognoscere*, dixit. Haec adprobantibus cunctis, jubentibusque dicere ipsum, omissa in id verecundia, *quid sibi a senatu populoque Romano tribui aequum censeret: propensius cumulatiusque,*

q) *Ita provincia erepta* Gron. Crev. r) *eas* Gron. Crev.

que, si quo possit, prout ejus merita sint, senatum facturum; ad ea rex: *Si ab aliis sibi praemiorum optio deferretur, libenter, data modo facultate consulendi senatum Romanum, consilio amplissimi ordinis usurum fuisse, ne quid aut inmoderate cupisse, aut petisse parum modeste videri posset: verum enimvero, quum ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fratresque suos ipsorum arbitrii debere esse.* Nihil hac oratione ejus Patres conscripti deterriti sunt, quo minus dicere ipsum juberent. et quum aliquamdiu, hinc indulgentia, hinc modestia, inter permittentes in vicem, non magis mutua, quam inexplicabili facilitate, certatum esset, Eumenes templo excessit. Senatus in eadem perstare sententia, ut *absurdum esse* diceret, *ignorare regem, quid sperans, aut petens venerit. quae adcommodata regno suo sint, ipsum optime scire: Asiam longe melius, quam senatum, nosse. revocandum igitur et cogendum, quae vellet, quaeque sentiret, expromere.*

LIII. Reductus a praetore in templum rex, et dicere jussus: *Perseverassem*, inquit, *tacere, Patres conscripti, nisi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos scirem: et, illis auditis, mihi necessitatem fore dicendi. Quae quidem eo difficilior oratio erit, quod ea postulata eorum futura sint* [s]*), ut non solum nihil, quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos quidem proprie pertineat, petere videantur. Agent enim caussam civitatium Graecarum, et liberari eas dicent debere. quo inpetrato, cui dubium est, quin et a nobis aversuri sint non eas modo civitates, quae liberabuntur, sed etiam veteres stipendiarias nostras; ipsi autem tanto obligatos beneficio verbo socios, re vera subjectos imperio et obnoxios habituri sint? Et, (si Diis placet) quum has tantas opes adfectabunt, dissimulabunt, ulla parte id ad se pertinere: vos modo id decere, et conveniens esse antefactis, dicent. Haec vos ne decipiat oratio, providendum vobis erit;*

nobis

s) *sint* Gron. Crev.

neve non solum inaequaliter alios nimium deprimatis ex sociis vestris, alios praeter modum extollatis; sed etiam, ne, qui adversus vos arma tulerint, in [t]) meliore statu sint, quam socii et amici vestri. Quod ad me adtinet, in aliis rebus cessisse intra finem juris mei cuilibet videri malim, quam nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendisse; in certamine autem amicitiae nostrae [u]), benevolentiae erga vos, honoris, qui a vobis habebitur, minime aequo animo vinci possum. Hanc ego maximam haereditatem a patre accepi, qui primus omnium Asiam Graeciamque incolentium in amicitiam vestram venit, eamque perpetua et constanti fide ad extremum finem vitae perduxit: nec dumtaxat animum [v]) vobis bonum ac fidelem praestitit, sed omnibus interfuit bellis, quae in Graecia gessistis, terrestribus, navalibus [x]); omni genere commeatuum ita, ut nemo sociorum vestrorum aequari ulla parte posset, vos adjuvit. Postremo quum Boeotos ad societatem vestram hortaretur, in ipsa concione intermortuus, haud multo post exspiravit. Hujus ego vestigia ingressus, voluntati quidem et studio in colendis vobis adjicere (etenim inexsuperabilia haec erant) nihil potui: rebus ipsis meritisque et inpensis officiorum ut superare possem, fortuna, tempora, Antiochus, et bellum in Asia gestum praebuerunt materiam. Rex Asiae et partis Europae Antiochus filiam suam in matrimonium mihi dabat; restituebat extemplo civitates, quae defecerant a nobis; spem magnam in posterum amplificandi regni faciebat, si secum adversus vos bellum gessissem. Non gloriabor eo, quod nihil in vos deliquerim. illa potius, quae vetustissima domus nostrae vobiscum amicitia digna sunt, referam. Pedestribus navalibusque copiis, ut nemo vestrorum sociorum me aequiparare posset, imperatores vestros adjuvi; commeatus terra marique

t) in del. Gron. Crev.
u) vestrae Gron. Crev.
v) animum duntaxat Gron. Crev.
x) navalibusque Gron. Crev.

rique suppeditavi; navalibus proel[illegible], quae multis locis facta sunt; omnibus adfui; nec labori meo, nec periculo usquam peperci. Quod miserrimum est in bello, obsidionem passus sum, Pergami inclusus cum discrimine ultimo simul vitae regnique. Liberatus deinde obsidione, quum alia parte Antiochus, alia Seleucus circa arcem regni mei castra haberent, relictis rebus, tota classe ad Hellespontum L. Scipioni consuli vestro obcurri, ut eum in trajiciendo exercitu adjuvarem. postquam in Asiam exercitus vester est transgressus, numquam a consule abscessi: nemo miles Romanus magis assiduus in castris vestris fuit, quam ego fratresque mei. nulla expeditio, nullum equestre proelium sine me factum est. In acie ibi steti, eam partem sum tutatus, in qua me consul esse voluit. Non sum hoc dicturus, Patres conscripti, quis hoc bello meritis ergà vos mecum comparari potest? Ego nulli omnium neque populorum, neque regum, quos in magno honore habetis, non ausim me comparare. Hostis Masinissa ante vobis, y), quam socius, fuit: nec incolumi regno cum auxiliis suis, sed extorris, expulsus, amissis omnibus copiis, cum turma equitum in castra confugit vestra. tamen eum, quia in Africa adversus Syphacem et Karthaginienses fideliter atque inpigre vobiscum stetit, non in patrium solum regnum restituistis, sed, adjecta opulentissima parte Syphacis regni, praepotentem inter Africae reges fecistis. Quo tandem igitur nos praemio atque honore digni apud vos sumus, qui numquam hostes, semper socii fuimus? Pater, ego, fratresque mei non in Asia tantum, sed etiam procul ab domo in Peloponneso, in Boeotia, in Aetolia, Philippi, Antiochi, Aetolico bello, terra marique pro vobis arma tulimus. Quid ergo postulas? dicat aliquis. Ego, Patres conscripti, quoniam dicere utique volentibus vobis parendum est, si vos ea mente ultra Tauri juga emostis

y) Masinissa hostis vobis ante Gr[illegible]. Crev.

stis Antiochum [z]*), ut ipsi teneretis eas terras, nullos adcolas, nec finitimos habere, quam vos, malo; nec ulla alia re tutius stabiliusque regnum meum futurum spero. Sed si vobis decedere inde, atque exercitus deducere in animo est; neminem digniorem esse ex sociis vestris, qui bello a vobis parta possideat, quam me, dicere ausim. At enim magnificum est liberare civitates servas. Ita opinor, si nihil hostile adversus vos fecerunt: sin autem Antiochi partis fuerunt* [a]*); quanto est vestra prudentia et aequitate dignius, sociis bene meritis, quam hostibus, vos consulere?*

LIV. Grata oratio regis Patribus fuit: et facile adparebat, munifice omnia et propenso animo facturos. Interposita Smyrnaeorum brevis legatio est, quia non aderant quidam Rhodiorum. Conlaudatis egregie Smyrnaeis, quod omnia ultima pati, quam se regi tradere, maluissent, introducti Rhodii sunt. quorum princeps legationis, expositis initiis amicitiae cum populo Romano, meritisque Rhodiorum Philippi prius, deinde Antiochi bello: *Nihil*, inquit, *nobis tota nostra actione, Patres conscripti, neque difficilius, neque molestius est, quam quod tum Eumene nobis disceptatio est; cum quo uno maxime regum et privatum singulis, et, quod magis nos movet, publicum civitati nostrae hospitium est. Ceterum non animi nostri, Patres conscripti, nos, sed rerum natura, quae potentissima est, disjungit; ut nos liberi etiam aliorum libertatis caussam agamus; reges serva omnia et subjecta imperio suo esse velint. Utcumque tamen res se habet, magis verecundia nostra adversus regem nobis obstat, quam ipsa disceptatio aut nobis inpedita est, aut vobis perplexam deliberationem praebitura videtur. Nam, si aliter socio atque amico regi, et bene merito hoc ipso in bello,*

z) *Antiochum emosstis* Gron. Grev. a) *fuerint* Gron.

lo, de cujus praemiis agitur, honos haberi nullus posset, nisi liberas civitates ei in servitutem traderetis, esset deliberatio anceps; ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis instituto vestro, et gloriam, Philippi bello partam, nunc servitute tot civitatium deformaretis. Sed ab hac necessitate, aut gratiae in amicum minuendae, aut gloriae vestrae, egregie vos fortuna vindicat. Est enim Deum benignitate non gloriosa magis, quam dives, victoria vestra: quae vos facile isto velut aere alieno exsolvat. nam et Lycaonia, et Phrygia utraque, et Pisidia omnis, et Chersonesus, quaeque circumjacent Europae, in vestra sunt potestate. quarum una quaelibet regi adjecta multiplicare regnum Eumenis potest: omnes vero datae maximis eum regibus aequare. Licet ergo vobis, et praemiis belli ditare socios, et non decedere instituto vestro, et meminisse, quem titulum praetenderitis prius adversus Philippum, nunc adversus Antiochum, belli: quid feceritis, Philippo victo; quid nunc a vobis, non magis quia fecistis, quam quia id vos facere decet, desideretur atque exspectetur. Alia enim aliis et honesta est et probabilis b) caussa armorum. Illi agrum, hi vicos, hi oppida, hi portus, oramque aliquam maris ut possideant. Vos nec cupistis haec, antequam haberetis; nec nunc, quum orbis terrarum in ditione vestra sit, cupere potestis. Pro dignitate et gloria apud omne genus humanum, quod vestrum nomen imperiumque juxta ac Deos inmortales jam pridem intuetur, pugnastis. quae parare et quaerere arduum fuit, nescio an tueri difficilius sit. Gentis vetustissimae nobilissimaeque, vel fama rerum gestarum, vel omni commendatione humanitatis doctrinarumque, tuendam ab servitio regio libertatem suscepistis. hoc patrocinium receptae in fidem et in clientelam vestram universae gentis c) perpetuum vos praestare decet. Non, quae in solo modo antiquo sunt, Graecae magis urbes sunt, quam coloniae earum,

b) et probabilis est Gron. Crev. c) gentis del. Gron. Crev.

earum, illinc quondam profectae in Asiam. Nec terra mutata mutavit genus aut mores. certare pio certamine cujuslibet bonae artis ac virtutis ausi sumus cum parentibus quaeque civitas et conditoribus suis. Adistis Graeciae, adistis Asiae urbes plerique. nisi quod longius a vobis absumus, nulla vincimur alia re. Massilienses, quos, si natura insita velut ingenio terrae vinci posset, jam pridem efferassent tot indomitae circumfusae gentes, in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud vos esse, ac si medium umbilicum Graeciae incolerent. non enim sonum modo linguae vestitumque et habitum, sed ante omnia mores, et leges, et ingenium sincerum integrumque a contagione adcolarum, servarunt. Terminus est nunc imperii vestri mons Taurus. quidquid intra eum cardinem est, nihil longinquum vobis videri debet. quo arma vestra pervenerunt, eodem jus hinc profectum perveniat. Barbari, quibus pro legibus semper dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Graeci suam fortunam, vestros animos gerunt. Domesticis quondam viribus etiam imperium amplectebantur; nunc, imperium ubi est, ibi ut sit perpetuum, optant. libertatem vestris tueri armis satis habent, quoniam suis non possunt. At enim quaedam civitates cum Antiocho senserunt. Et aliae prius cum Philippo, et cum Pyrrho Tarentini. Ne alios populos enumerem, Karthago libera cum suis legibus est. Huic vestro exemplo quantum debeatis, videte, Patres conscripti. Inducetis in animum negare Eumenis cupiditati, quod justissimae irae vestrae negastis. Rhodii et in hoc, et in omnibus bellis, quae in illa ora gessistis, quam forti fideique opera vos adjuverimus, vestro judicio relinquimus. nunc in pace id consilium adferimus; quod si comprobaveritis, magnificentius vos victoria usos esse, quam vicisse, omnes existimaturi sint. Apta magnitudini Romanae oratio visa est.

LV. Post Rhodios Antiochi legati vocati sunt. Ii, vulgato petentium veniam more, errorem fassi regis, obtestati sunt Patres conscriptos, *Ut suae potius clementiae, quam regis culpae, qui satis superque poenarum dedisset, memores consulerent, postremo pacem datam a L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confirmarent auctoritate sua.* Et senatus eam pacem servandam censuit, et paucos post dies populus jussit. Foedus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, et eodem fratris filio regis Antiochi, est ictum. Auditae deinde et aliae legationes ex Asia sunt. Quibus omnibus datum est responsum, *Decem legatos more majorum senatum missurum ad res Asiae disceptandas componendasque. Summam tamen hanc fore: ut cis Taurum montem, quae intra regni Antiochi fines fuissent, Eumeni adtribuerentur, praeter Lyciam Cariamque usque ad Maeandrum amnem, ea civitatis Rhodiorum essent. Ceterae civitates Asiae, quae Attali stipendiariae fuissent, eaedem Eumeni vectigal penderent: quae vectigales Antiochi fuissent, eae liberae atque immunes essent.* Decem legatos hos decreverunt, Q. Minucium Rufum, L. Furium Purpureonem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Junium Brutum, L. Aurunculejum, L. Aemilium Paullum, P. Cornelium Lentulum, P. Aelium Tuberonem.

LVI. His, quae praesentis disceptationis essent, libera mandata. de summa rerum senatus constituit: *Lycaoniam omnem, et Phrygiam utramque, et Mysiam, regias silvas, et Lydiae Ioniaeque, extra ea oppida, quae libera fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, et nominatim Magnesiam ad Sipylum, et Cariam, quae Hydrela adpellatur, agrumque Hydrelatanum ad Phrygiam vergentem, et castella vicosque ad Maeandrum amnem, et oppida, nisi quae libera ante bellum fuissent; Telmissum item nominatim, et castra Telmissium, praeter agrum, qui Ptolemaei Telmissii fuisset: haec*

haec omnia, quae supra scripta sunt, regi Eumeni jussa dari. Rhodiis Lycia data, extra eumdem Telmissum, et castra Telmissium, et agrum, qui Ptolemaei Telmissii fuisset: haec et ab Eumene, et ab Rhodiis excepta. Ea quoque his pars data Cariae, quae propior Rhodum insulam trans Maeandrum amnem est; oppida, vici, castella, agri, qui ad Pisidiam vergunt; nisi quae eorum oppida in libertate fuissent, pridie quam cum Antiocho rege in Asia pugnatum est. Pro his quum gratias egissent Rhodii, de Solis urbe, quae in Cilicia est, egerunt: *Argis et illos, sicut sese, oriundos esse. ab ea germanitate fraternam sibi cum iis caritatem esse. Petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex servitute regia eximerent.* Vocati sunt regis Antiochi legati, actumque cum iis est: nec quidquam inpetratum, testante foedera Antipatro, adversus quae ab Rhodiis non Solos, sed Ciliciam peti, et juga Tauri transcendi. Revocatis in senatum Rhodiis, quum, quantopere tenderet legatus regius, exposuissent Patres, adjecerunt; *Si utique eam rem ad civitatis suae dignitatem pertinere censerent Rhodii, senatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum.* Tum vero inpensius, quam ante, Rhodii gratias egerunt, cessurosque se potius adrogantiae Antipatri, quam caussam turbandae pacis praebituros, dixerunt. ita nihil de Solis mutatum est.

LVII. Per eos dies, quibus haec gesta sunt, legati Massiliensium nunciarunt [d]), *L. Baebium praetorem, in provinciam Hispaniam proficiscentem, ab Liguribus circumventum; magna parte comitum caesa, vulneratum ipsum, cum paucis, sine lictoribus, Massiliam perfugisse, et intra triduum exspirasse.* Senatus, ea re audita, decrevit, *uti P. Junius Brutus, qui propraetor in Etruria esset, provincia exercituque traditis uni, cui videretur, ex legatis, ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur, eaque ei provincia esset.* Hoc senatusconsultum

d) nunciaverunt Gron. Crev.

tum literaeque a Sp. Postumio praetore in Etruriam missae sunt: profectusque in Hispaniam est P. Junius propraetor. In qua provincia prius aliquanto, quam successor veniret, L. Aemilius Paullus, qui postea regem Persea magna gloria vicit, quum priore anno haud prospere rem gessisset, tumultuario exercitu conlecto, signis conlatis cum Lusitanis pugnavit. Fusi fugatique sunt hostes. caesa decem et octo millia armatorum; tria millia trecenti capti, et castra expugnata. Hujus victoriae fama tranquilliores in Hispania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Kalendas Januarias Bononiam Latinam coloniam ex senatusconsulto L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus triumviri deduxerunt. tria millia hominum sunt deducta: equitibus septuagena jugera, ceteris colonis quinquagena sunt data. Ager captus de Gallis Bojis fuerat: Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram multi et clari viri petierunt. quae res, tamquam in se parum magni certaminis caussam haberet, aliam contentionem multo majorem excitavit. Petebant T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio, L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, M'. Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Aetolosque devicerat. in hunc maxime, quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligaverat [e]), favor populi se inclinabat. Id quum aegre paterentur tot nobiles, novum sibi hominem tantum praeferri; P. Sempronius Gracchus et C. Sempronius Rutilus, tribuni plebis, ei diem dixerunt, quod pecuniae regiae praedaeque aliquantum, captae in Antiochi castris, neque in triumpho tulisset, neque in aerarium retulisset [f]). Varia testimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios testes conspiciebatur: cujus auctoritatem, perpetuo tenore vitae partam, toga candida elevabat. Is testis, quae vasa aurea atque argentea, captis castris, inter

e) *obligarat* Gron. Crev. f) *detulisset* Gron.

ter aliam praedam regiam vidisset, ea se in triumpho negabat vidisse. Postremo in hujus maxime invidiam desistere se petitione Glabrio dixit; quando, quod taciti indignarentur nobiles homines, id aeque novus competitor inaestimabili perjurio incesseret.

LVIII. Centum millium multa inrogata erat. bis de ea re [g]) certatum est. tertio, quum de petitione destitisset reus, nec populus de multa suffragium ferre voluit, et tribuni eo negotio destiterunt. Censores T. Quinctius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eosdem dies L. Aemilio Regillo, qui classe praefectum Antiochi regis devicerat, extra urbem in aede Apollinis quum senatus datus esset, auditis rebus gestis ejus, quantis cum classibus hostium dimicasset, quot inde naves demersisset aut cepisset, magno consensu Patrum triumphus navalis est decretus. Triumphavit Kalendis Februariis. in eo triumpho undequinquaginta coronae aureae translatae sunt: pecunia nequaquam tanta, pro specie regii triumphi; tetradrachma Attica triginta quatuor millia septingenta, cistophori centum triginta unum millia trecenti. Supplicationes deinde fuerunt ex senatusconsulto, quod L. Aemilius [h]) in Hispania prospere rempublicam gessisset. Haud ita multo post L. Scipio ad urbem venit. qui, ne cognomini fratris [i]) cederet, Asiaticum se adpellari voluit. Et in senatu, et in concione de rebus ab se gestis disseruit. Erant, qui fama id majus bellum, quam difficultate rei, fuisse interpretarentur; uno memorabili proelio debellatum, gloriamque ejus victoriae praefloratam ad Thermopylas esse. Ceterum vere aestimanti Aetolicum magis ad Thermopylas bellum, quam regium fuit. Quota enim parte virium suarum ibi dimicavit Antiochus? in Asia totius Asiae steterunt vires, ab ultimi [k]) Orientis partibus omnium gentium contractis auxiliis.

g) *re* del. *Crev.*
h) add. *Paulus* Gron. Crev.
i) *cognomine fratri* Gron. Crev.
k) *ultimis* Gron. Crev.

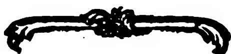
LIX. Merito ergo et Diis inmortalibus, quantus maximus poterat, habitus eſt honos, quod ingentem victoriam facilem etiam feciſſent, et imperatori triumphus eſt decretus. Triumphavit menſe intercalario pridie Kalendas Martias. qui triumphus ſpectaculo oculorum major, quam Africani fratris ejus, fuit; recordatione rerum et aeſtimatione periculi certaminiſque non magis comparandus, quam ſi imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Hannibali conferres. Tulit in triumpho ſigna militaria ducenta triginta quatuor; oppidorum ſimulacra centum triginta quatuor; eburneos dentes mille ducentos triginta unum[l]); aureas coronas ducentas triginta[m]) quatuor; argenti pondo centum triginta ſeptem millia et quadringenta viginti; tetradrachmum Atticorum ducenta viginti quatuor millia; ciſtophorum trecenta triginta unum millia et ſeptuaginta; nummos aureos Philippeos centum quadraginta millia; vaſorum argenteorum (omnia caelata erant) mille pondo et quadringenta viginti quatuor, aureorum mille pondo viginti quatuor. et duces regii, praefecti, et purpurati duo et triginta ante currum ducti. Militibus quini viceni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti. et ſtipendium militare et frumentum duplex poſt triumphum datum. proelio in Aſia facto, duplex dederat. Triumphavit anno fere poſt, quam conſulatu abiit.

LX. Eodem fere tempore et Cn. Manlius conſul in Aſiam, et Q. Fabius Labeo praetor ad claſſem venit. Ceterum conſuli non deerat cum Gallis belli materia. mare pacatum erat, devicto Antiocho. Cogitanti[n]) Q. Fabio, cui rei potiſſimum inſiſteret, ne otioſam provinciam habuiſſe videri poſſet, optimum viſum eſt, in Cretam inſulam trajicere. Cydoniatae bellum adverſus Gortynios Gnoſſioſque gerebant, et captivorum Romanorum atque Italici generis magnus numerus in ſervitute

l) *unum* del. Gron. Crev.
m) *viginti* Gron. Crev.
n) add. *itaque* omiſſo Q. Gron. Crev.

vitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, quum primum Cretae litus adtigit, nuncios circa civitates misit, ut armis absisterent, captivosque in suis quaeque urbibus agrisque conquisitos reducerent, et legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenses moverunt. captivos, praeter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captivorum, quia belli minas timuerunt, ex tota insula reddita scripsit: eamque caussam Fabio, quum rem nullam aliam gessisset, navalis triumphi inpetrandi ab senatu fuisse. A Creta Ephesum Fabius rediit: inde tribus navibus in Thraciae oram missis, ab Aeno et Maronea °) praesidia Antiochi deduci jussit, ut in libertate eae civitates essent.

°) *Maronia* Gron. Crev.

EPI-

EPITOME LIBRI XXXVIII

M. *Fulvius consul in Epiro Ambracienses obsessos in deditionem accepit, Cephalleniam subegit, Aetolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius consul, collega ejus, Gallograecos Tolistobojos, et Tectosagos, et Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, quum soli citra Taurum montem non parerent, vicit. Eorum origo, et quemadmodum ea loca, quae tenent, occupaverint, refertur. Exemplum quoque virtutis et pudicitiae in femina traditur. nam quum Ortiagontis, regis Gallograecorum, uxor captiva esset, centurionem custodem, qui ei vim intulerat, occidit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta quinquaginta octo millia et trecenta viginti octo. Cum Ariarathe, rege Cappadociae, amicitia juncta est. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum consilio foedus cum Antiocho conscripserat, de Gallograecis, acta pro se caussa in senatu, triumphavit. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam ajunt, a Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam, a Naevio, quod praeda ex Antiocho capta aerarium fraudasset, postquam is dies venit, evocatus in Rostra,* Hac die, *inquit,* Quirites, Karthaginem vici: *et, prosequente populo, Capitolium adscendit. Inde, ne amplius tribuniciis injuriis vexaretur, in voluntarium exsilium Liternum concessit: incertum ibi, an Romae, defunctus. nam ejus monumentum utrobique fuit. L. Scipio Asiaticus, frater Africani, eodem peculatus crimine accusatus damnatusque, quum in vincula et carcerem duceretur, Ti. Sempronius Gracchus, tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus fuerat, intercessit; et ob id beneficium Africani filiam duxit. Quum quaestores in bona ejus publice possidenda missi essent, non modo in iis ullum vestigium pecuniae regiae adparuit, sed nequaquam tantum redactum, quantae summae erat damnatus. Conlatam a cognatis et amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quae necessaria ei erant ad cultum, redemta.*

T. LIVII

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXVIII

Dum in Aſia bellum geritur, ne in Aetolis quidem quietae res fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea tempeſtate, pulſo Amynandro, ſub praefectis Philippi regio tenebatur praeſidio: qui ſuperbo atque inmodico imperio deſiderium Amynandri fecerant. Exſulanti tum Amynandro in Aetolia literis ſuorum, indicantium ſtatum Athamaniae, ſpes recuperandi regni facta eſt. remiſſique nuncii ab eo ad principes[a]) Argitheam, (id enim caput Athamaniae erat) ſi popularium animos ſatis perſpectos haberet [b]), inpetrato ab Aetolis auxilio, in Athamaniam ſe venturum cum delectis Aetolorum, quod conſilium eſſet gentis, et Nicandro praetore. quos, ubi ad omnia paratos eſſe vidit, certiores ſubinde facit, quo die cum exercitu Athamaniam ingreſſurus eſſet. Quatuor primo fuere conjurati adverſus Macedonum praeſidium. hi ſenos ſibi adjutores ad rem gerendam adſumſerunt: deinde, paucitate parum freti, quae celandae rei, quam agendae, aptior erat, parem priori numerum adjecerunt. Ita duo et quinquaginta facti, quadrifariam ſe diviſerunt: pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit, ubi cuſtodia regiae pecuniae eſſe ſolita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter omnes convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem agendam veniſſent, in foro obverſarentur: die certa multitudinem omnem convocarent ad praeſidia Macedonum arcibus expellenda. Ubi ea dies advenit, et Amynander cum mille Aetolis in finibus erat; ex compoſito quatuor ſimul locis praeſidia Macedonum expulſa, literaeque in alias

a) *remiſſique ab eo nunciant principibus* Gron. Crev. b) *haberent* Gron. Crev.

alias urbes passim dimissae, ut vindicarent sese ab inpotenti dominatione Philippi et restituerent in patrium ac legitimum regnum. Undique Macedones expelluntur. Theium oppidum, literis a Zenone praefecto praesidii interceptis, et arce ab regiis occupata, paucos dies obsidentibus restitit: deinde id quoque traditum Amynandro est: et omnis Athamania in potestate erat, praeter Athenaeum castellum, finibus Macedoniae subjectum.

II. Philippus, audita defectione Athamaniae, cum sex millibus armatorum profectus, ingenti celeritate Gomphos pervenit. ibi relicta majore parte exercitus, (neque enim ad tanta itinera subfecissent) cum duobus millibus Athenaeum, quod unum a praesidio suo retentum fuerat, pervenit. inde, proximis tentatis, quum facile animadvertisset, cetera hostilia esse, Gomphos regressus, omnibus copiis simul in Athamaniam rediit. Zenonem inde, cum mille peditibus praemissum, Ethopiam occupare jubet, opportune Argitheae inminentem: quem ubi teneri a suis locum vidit, ipse circa templum Jovis Acraei posuit castra. ibi unum diem foeda tempestate retentus, postero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo adparuere Athamanes, in tumulos inminentes viae discurrentes. ad quorum conspectum constitere prima signa, totoque agmine pavor et trepidatio erat: et pro se quisque, quidnam futurum esset, cogitare, si in valles subjectas rupibus agmen foret demissum. Haec tumultuatio regem, cupientem, si se sequerentur, raptim evadere angustias, revocare primos, et eadem, qua venerat, via referre coëgit signa. Athamanes primo ex intervallo quieti sequebantur: postquam Aetoli se conjunxerunt, hos, ut ab tergo agmini instarent, reliquerunt; ipsi a lateribus se circumfuderunt. quidam, per notos calles breviore via praegressi, transitus insedere: tantumque tumultus Macedonibus est injectum, ut fugae magis effusae, quam itineris ordinati modo, multis armis virisque relictis, flumen trajecerint.

rint. hic finis ſequendi fuit. Inde tuto Macedones Gomphos, et a Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Aetolique Ethopiam, ad Zenonem ac mille Macedonas obprimendos, undique concurrerunt. Macedones, parum loco freti, ab Ethopia in altiorem deruptioremque undique tumulum conceſſere. quo pluribus locis aditu invento, expulere eos Athamanes: diſperſosque, et per invias atque ignotas rupes iter fugae non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt: multi pavore in derupta praecipitati, perpauci cum Zenone ad regem evaſerunt. poſtero die per inducias ſepeliendi caeſos poteſtas facta eſt.

III. Amynander, recuperato regno, legatos et [bb]) Romam ad ſenatum, et ad Scipiones in Aſiam, Epheſi poſt magnum cum Antiocho proelium morantes, miſit. Pacem petebat, excuſabatque ſeſe, quod per Aetolos recuperaſſet paternum regnum. Philippum incuſabat. Aetoli ex Athamania in Amphilochos profecti ſunt, et majoris partis voluntate in jus ditionemque totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta, (nam fuerat quondam Aetolorum) eadem ſpe in Aperantiam tranſcenderunt. ea quoque magna ex parte ſine certamine in deditionem venit. Dolopes numquam Aetolorum fuerant: Philippi erant. hi primum ad arma concurrerunt: ceterum, poſtquam Amphilochos cum Aetolis eſſe, fugamque ex Athamania Philippi, et caedem praeſidii ejus accepere, et ipſi a Philippo ad Aetolos deficiunt. Quibus circumjectis gentibus jam undique ſe a Macedonibus tutos credentibus eſſe, Aetolis fama adfertur, Antiochum in Aſia victum ab Romanis. nec ita multo poſt legati ab Roma rediere ſine ſpe pacis, Fulviumque conſulem nunciantes jam cum exercitu trajeciſſe. His territi, prius ab Rhodo et Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem civitatium earum ſuae preces nuper repudiatae faciliorem aditum ad ſenatum haberent, principes

bb) et del. *Gron.*

cipes gentis ad tentandum ultimam spem Romam miserunt: nihil, ne bellum haberent, prius, quam pene in conspectu hostis erat, praemeditati. Jam M. Fulvius, Apolloniam exercitu trajecto, cum Epirotarum principibus consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat adgredi, quae tum contribuerat se Aetolis. *sive ad tuendam eam venirent Aetoli, apertos circa campos ad dimicandum esse: sive detrectarent certamen, obpugnationem fore haud difficilem. nam et copiam in propinquo materiae ad aggeres excitandos et cetera opera esse: et Arethontem, navigabilem amnem, opportunum ad comportanda, quae usui sint, praeter ipsa moenia fluere; et aestatem aptam rei gerendae adesse.* his persuaserunt, ut per Epirum duceret.

IV. Consuli, ad Ambraciam advenienti, magni operis obpugnatio visa est. Ambracia tumulo aspero subjecta est[c]), Perranthem incolae vocant. urbs, qua murus vergit in campos et flumen, occidentem; arx, quae inposita est tumulo[d]), orientem spectat. amnis Aretho, ex Athamania[e]) fluens, cadit in sinum maris, ab nomine propinquae urbis Ambracium adpellatum. praeterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli; muro quoque firmo septa erat, patente in circuitu paullo amplius tria millia passuum. Fulvius bina a campo castra, modico inter se distantia intervallo, unum castellum loco edito contra arcem objecit. ea omnia vallo ac fossa ita jungere parat, ne exitus inclusis ab urbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda esset. Ad famam obpugnationis Ambraciae Stratum jam edicto Nicandri praetoris convenerant Aetoli. Inde primo copiis omnibus ad prohibendam obsidionem venire in animo fuerat. deinde, postquam urbem jam magna ex parte operibus septam viderunt, Epirotarum trans flumen loco plano castra posita esse, dividere copias placuit. cum mille expedi-

c) *est* del. *Gron. Crev.*
d) *quae posita in tumulo est* Gron. Crev.
e) *Acarnania* Gron. Crev.

peditis Eupolemus Ambraciam profectus, per nondum commissa inter se munimenta urbem intravit. Nicandro cum cetera manu primo Epirotarum castra nocte adgredi consilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat. deinde, periculosum inceptum ratus, ne qua sentirent Romani, et regressus inde in tutum non esset, deterritus ab hoc consilio, ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.

V. Consul, jam munimentis, quibus sepienda urbs erat, jam operibus, quae admovere muris parabat, perfectis, quinque simul locis moenia est adgressus. tria paribus intervallis faciliore aditu a campo adversus Pyrrheum, quod vocant, admovit; unum e regione Aesculapii; unum adversus arcem. Arietibus muros quatiebat, asseribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primo et ad speciem et ad ictus moenium, cum terribili sonitu editos, pavor ac trepidatio cepit. deinde, ut praeter spem stare muros viderunt, conlectis rursus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum stipitesve robustos incutiebant; falces, ancoris ferreis injectis in interiorem partem muri trahentes asserem, praefringebant [f]): ad hoc eruptionibus, et nocturnis in custodias operum, et diurnis in stationes, ultro terrorem inferebant. In hoc statu res ad Ambraciam quum essent, jam Aetoli a populatione Acarnaniae Stratum redierant. inde Nicander praetor, spem nactus solvendae incepto forti obsidionis, Nicodamum quemdam cum Aetolis quingentis Ambraciam intromittit. noctem certam tempusque etiam noctis constituit, quo et illi ab urbe opera hostium, quae adversus Pyrrheum erant, adgrederentur, et ipse ad castra Romana terrorem faceret; posse ratus, ancipiti tumultu et [g]) nocte augente pavorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus intempesta nocte, quum alias custodias fefellisset, per alias inpetu constanti erupisset,

f) *perfringebant* Gron. Crev. g) *et* del. *Gron. Crev.*

pisset, superato brachio in urbem penetrat; animique aliquantum ad omnia audenda et spei obsessis adjecit; et, simul constituta nox venit, ex composito repente opera est adgressus. Id inceptum conatu, quam effectu, gravius fuit, quia nulla ab exteriore parte vis admota est; seu metu deterrito praetore Aetolorum, seu quia potius visum est, Amphilochis opem ferre nuper receptis; quos Perseus Philippi filius, missus ad Dolopiam Amphilochosque recipiendos, summa vi obpugnabat.

VI. Tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera Romana erant: quae omnia simul, sed nec adparatu, nec vi simili, Aetoli adgressi sunt. alii cum ardentibus facibus, alii stuppam picemque et malleolos ferentes, tota conlucente flammis acie, advenere. multos primo inpetu custodes obpresserunt. deinde, postquam clamor tumultusque in castra est perlatus, datumque a consule signum, arma capiunt, et omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. Uno in loco ferro ignique gesta res est. a duobus irrito incepto, quum tentassent magis, quam inissent, certamen, Aetoli abscessere. Atrox pugna in unum inclinaverat locum. ibi diversis partibus duo duces Eupolemus et Nicodamus pugnantes hortabantur, et prope certa fovebant spe, jam Nicandrum ex composito adfore, et terga hostium invasurum. Haec res aliquamdiu animos pugnantium sustinuit. ceterum, postquam nullum ex composito signum a suis accipiebant, et crescere numerum hostium cernebant, destituti segnius instare: postremo, re omissa, jam vix tuto receptu, fugientes in urbem compelluntur, parte operum incensa, et pluribus aliquanto, quam ipsi ciciderant, interfectis. quod si ex composito acta res fuisset, haud dubium erat, expugnari una utique parte opera cum magna caede hostium potuisse. Ambracienses, quique intus erant Aetoli, non ab ejus solum noctis incepto recessere, sed in reliquum quoque tempus, velut proditi a suis, segniores ad pericula erant. jam nemo

eruptionibus, ut ante, in ſtationes hoſtium, ſed, diſpoſiti per muros et turres, ex tuto pugnabant.

VII. Perſeus, ubi adeſſe Aetolos audivit, omiſſa obſidione urbis, quam obpugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochiam[h]) exceſſit, atque in Macedoniam rediit. Et Aetolos inde avocavit populatio maritimae orae. Pleuratus Illyriorum rex, cum ſexaginta lembis Corinthium ſinum invectus, adjunctis Achaeorum, quae Patris erant, navibus, maritima Aetoliae vaſtabat. adverſus quos mille Aetoli miſſi, quacumque ſe claſſis circumegerat per litorum amfractus, brevioribus ſemitis obcurrebant. Et Romani ad Ambraciam, pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum urbis nudaverant. nec tamen penetrare in urbem poterant. Nam et pari celeritate novus pro diruto murus objiciebatur, et armati, ruinis ſuperſtantes, inſtar munimenti erant. Itaque, quum aperta vi parum procederet conſuli res, cuniculum occultum, vineis ante contecto loco, agere inſtituit. et aliquamdiu, quum dies noctesque in opere eſſent, non ſolum ſub terra fodientes, ſed egerentes etiam humum, fefellere hoſtem. Cumulus repente terrae eminens index operis oppidanis fuit. pavidique, ne jam ſubrutis muris, facta in urbem via eſſet, foſſam intra murum e regione ejus operis, quod vineis contectum erat, ducere inſtituunt. cujus ubi ad tantam altitudinem, quantae eſſe ſolum infimum cuniculi poterat, pervenerunt, ſilentio facto, pluribus locis aure admota, ſonitum fodientium captabant. Quem ubi acceperunt[i]), aperiunt rectam in cuniculum viam. nec fuit magni operis. momento enim ad inane, ſuſpenſo furculis ab hoſtibus muro, pervenerunt. ibi commiſſis operibus, quum e foſſa in cuniculum pateret iter, primo ipſis ferramentis, quibus in opere uſi erant, dein celeriter armati etiam ſubeuntes occultam ſub terram ediderunt pugnam. ſegnior deinde ea facta eſt; interſepientibus cuniculum, ubi vellent,

h) *Amphilochia* Gron. Crev. i) *acceperant* Gron.

lent, nunc ciliciis praetentis, nunc foribus raptim objectis. Nova etiam haud magni operis adversus eos, qui in cuniculo erant, excogitata res est. dolium a fundo pertusum; qua fistula modica inseri posset, et fistulam ferream operculumque dolii ferreum, et ipsum pluribus locis perforatum, fecerunt. hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verso posuerunt. Per operculi foramina praelongae hastae, quas sarissas vocant, ad submovendos hostes eminebant. scintillam levem ignis inditam plumae, folle fabrili ad caput fistulae inposito, flando accenderunt. inde non solum magna vis fumi, sed acrior etiam foedo quodam nidore ex adusta pluma, quum totum cuniculum complesset, vix durare quisquam intus poterat.

VIII. Quum in hoc statu res ad Ambraciam esset, legati ab Aetolis Phaeneas et Damoteles, cum liberis mandatis, decreto gentis, ad consulem venerunt. nam praetor eorum, quum alia parte Ambraciam obpugnari cerneret, alia infestam oram navibus hostium esse, alia Amphilochos Dolopiamque a Macedonibus vastari, nec Aetolos simul ad tria diversa bella obcursantes subficere, convocato concilio, Aetolos principes, quid agendum esset, consuluit. Omnium eo sententiae decurrerunt, *ut pax, si posset, aequis; si minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum. Antiocho terra marique superato, et prope extra orbem terrae ultra juga Tauri exacto, quam spem esse sustinendi belli? Phaeneas et Damoteles, quod e re Aetolorum, ut in tali casu, fideque sua esse censerent, agerent. Quod enim sibi consilium, aut cujus rei electionem a fortuna relictam?* Cum his mandatis legati missi orare consulem, *ut parceret urbi, misereretur gentis quondam sociae, nolle dicere injuriis, miseriis certe coactae insanire. Non plus mali meritos Aetolos Antiochi bello, quam boni ante, quum adversus Philippum bellatum sit, fecisse. nec tum large gratiam relatam sibi, nec nunc in-*

modice

modice poenam injungi debere. Ad ea conſul reſpondit: *Magis ſaepe, quam vere umquam, Aetolos pacem petere. imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxiſſent. Non paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum ſit, ſed omni Aſia cis Taurum montem, opimo regno, exceſſiſſe. Aetolos, niſi inermes, de pace agentes non auditurum ſe. arma illis prius equoſque omnes tradendos eſſe, deinde mille talentum argenti populo Romano dandum: cujus ſummae dimidium praeſens numeraretur, ſi pacem habere vellent. Ad ea adjecturum etiam in foedus eſſe, ut eoſdem, quos populus Romanus, amicos atque hoſtes habeant.*

IX. Adverſus quae legati, et quia gravia erant, et quia ſuorum animos indomitos ac mutabiles [k]) noverant, nullo reddito reſponſo, domum regreſſi ſunt, ut etiam atque etiam, quid agendum eſſet, re integra, praetorem et principes conſulerent. Clamore et jurgio excepti, *quam diu*[l]) *rem traherent, qualemcumque pacem referre juſſi?* quum redirent Ambraciam, Acarnanum inſidiis prope viam poſitis, quibuſcum bellum erat, circumventi Thyrium [m]) cuſtodiendi deducuntur. Haec mora injecta eſt paci. Quum jam Athenienſium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro his venerant, apud conſulem eſſent; Amynander quoque, Athamanum rex, fide accepta, venerat in caſtra Romana; magis pro Ambracia urbe [n]), ubi majorem partem temporis exſulaverat, quam pro Aetolis, ſollicitus. Per hos certior factus conſul de caſu legatorum, adduci eos a Thyrio juſſit. quorum poſt adventum agi coeptum eſt de pace. Amynander, quod ſui maxime operis erat, inpigre agebat, ut Ambracienſes compelleret ad deditionem. id quum per conloquia principum, ſuccedens murum, parum proficeret: poſtremo, conſulis permiſſu ingreſſus urbem, partim conſilio, partim precibus, evicit, ut permitte-

k) *inmutabiles* Gron.
l) *quamdiu* l. *quod* Gron. Crev.
m) *Thyrrheum* Gron. Crev.
n) *urbe* del. Gron. Crev.

mitterent se Romanis. Et Aetolos C. Valerius Laevini filius, qui cum ea gente primum amicitiam pepigerat, consulis frater, matre genitus eadem, egregie adjuvit. Ambracienses, prius pacti, ut Aetolorum auxiliares sine fraude emitterent, aperuerunt portas. dein (Aetoli) o), *ut quingenta Euboica darent talenta; ex quibus ducenta praesentia, trecenta per annos sex pensionibus aequis: captivos perfugasque redderent Romanis: urbem ne quam formulae sui juris facerent, quae post id tempus, quo T. Quinctius trajecisset in Graeciam, aut vi capta ab Romanis esset, aut voluntate in amicitiam venisset: Cephallenia insula ut extra jus foederis esset.* Haec quamquam spe ipsorum aliquanto leviora erant, petentibus Aetolis, ut ad concilium referrent, permissum est. Parva disceptatio de urbibus tenuit. quae quum sui juris aliquando fuissent, avelli velut a corpore suo aegre patiebantur. ad unum tamen omnes accipi pacem jusserunt. Ambracienses coronam auream consuli centum et quinquaginta pondo dederunt: signa aenea marmoreaque et tabulae pictae, quibus ornatior Ambracia, (quia regia ibi Pyrrhi fuerat) quam ceterae regionis ejus urbes erant, sublata omnia avectaque. nihil praeterea tactum violatumve.

X. Profectus ab Ambracia consul in mediterranea Aetoliae, ad Argos Amphilochium (viginti duo millia ab Ambracia abest) castra posuit. eo tandem legati Aetoli, mirante consule, quod morarentur, venerunt. Inde, postquam adprobasse pacem concilium Aetolorum accepit, jussis proficisci Romam ad senatum, permissoque, ut et Rhodii, et Athenienses p) deprecatores irent, dato, qui simul cum iis proficisceretur, C. Valerio fratre, ipse in Cephalleniam trajecit. Praeoccupatas aures animosque principum Romae criminibus Philippi invenerunt: qui, per legatos, per literas, Dolopas, Amphilochosque, et Athamaniam ereptas sibi querens, praesidiaque sua, postremo etiam filium Persea ex Amphilochis

o) *Aetoli* del. *Gron.* p) *et Athenienses et Rhodii* Gron. Crev.

chi pulsum, averterat senatum ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen et Athenienses cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon, Icesiae filius, eloquentia etiam dicitur movisse: qui vulgata similitudine, mari tranquillo, quod ventis concitaretur, aequiparando multitudinem Aetolorum, usus, *quum in fide Romanae societatis mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos* ajebat: *postquam flare ab Asia Thoas et Dicaearchus, ab Europa Menestas* q) *et Damocritus coepissent; tum illam tempestatem coortam, quae ad Antiochum eos, sicuti* r) *in* s) *scopulum, intulisset.*

XI. Diu jactati Aetoli, tandem ut conditiones pacis convenirent, effecerunt. Fuerunt autem hae: *Imperium majestatemque populi Romani gens Aetolorum conservato sine dolo malo. Ne quem exercitum, qui adversus socios amicosque eorum ducetur, per fines suos transire finito; neve ulla ope juvato. Hostes eosdem habeto, quos populus Romanus, armaque in eos ferto, bellumque* t) *pariter gerito. perfugas, fugitivos, captivosque reddito Romanis sociisque; praeterquam si qui capti, quum domos redissent, iterum capti sunt; aut si qui eo tempore ex iis capti sunt, qui tum hostes erant Romanis, quum intra praesidia Romana Aetoli essent. Aliorum qui comparebunt, intra dies centum Corcyraeorum magistratibus sine dolo malo tradantur: qui non comparebunt, quando quisque eorum primum inventus fuerit, reddantur. obsides quadraginta arbitratu consulis Romani dato, ne minores duodecim annorum, neu majores quadraginta. Obses ne esto praetor, praefectus equitum, scriba publicus: neu quis, qui ante obses fuerit apud Romanos. Cephallenia extra pacis leges esto.* De pecuniae summa, quam penderent, pensionibusque ejus, nihil ex eo, quod cum consule convenerat, mutatum. Pro argento si aurum dare mallent, darent,

q) *Menetas* Gron. Crev.
r) *sicut* Gron.
s) *sicut ad* Crev.
t) *bellum* Gron. Crev.

rent, convenit; dum pro argenteis decem aureus unus valeret. *Quae urbes, qui agri, qui homines Aetolorum juris aliquando fuerunt, qui eorum T.* u) *Quinctio, Cn. Domitio consulibus, postve eos consules, aut* v) *armis subacti, aut voluntate, in ditionem populi Romani venerunt, ne quem eorum Aetoli recepisse velint. Oeniadae cum urbe agrisque Acarnanum sunto.* His legibus foedus ictum cum Aetolis est.

XII. Eadem non aestate solum, sed etiam iisdem prope diebus, quibus haec a M. Fulvio consule in Aetolia gesta sunt, consul alter Cn. Manlius in Gallograecia bellum gessit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Ephesum consul venit, acceptisque copiis a L. Scipione, et exercitu lustrato, concionem apud milites habuit: qua, conlaudata virtute eorum, quod cum Antiocho uno proelio debellassent, adhortatus eos ad novum cum Gallis suscipiendum bellum, qui et auxiliis Antiochum juvissent, et adeo indomita haberent ingenia, ut nequidquam Antiochus emotus ultra juga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum, de se quoque pauca, nec falsa, nec inmodica, adjecit. Laeti milites x) cum frequenti adsensu consulem audiverunt, partem virium Antiochi fuisse Gallos credentes; rege superato, nullum momentum in solis per se Gallorum copiis fore. Eumenem haud in tempore abesse (Romae tunc erat) credere consul, gnarum locorum hominumque, et cujus interesset frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem ejus arcessit a Pergamo, hortatusque ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumque operam domum ad comparandum dimittit. Paucos post dies profecto ab Epheso consuli ad Magnesiam obcurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus ducentis, Athenaeo fratre jusso cum ceteris copiis subsequi, commendata iis custodia Pergami, quos fratri regnoque fidos credebat. Con-

u) *T.* l. *L.* Gron.
v) *aut* del. *Gron. Crev.*
x) *milites* del. *Gron. Crev.*

Conſul, conlaudato juvene, cum omnibus copiis ad Maeandrum progreſſus, caſtra poſuit, quia vado ſuperari amnis non poterat, et contrahendae naves erant ad exercitum trajiciendum. Tranſgreſſi Maeandrum ad Hieran Comen pervenerunt.

XIII. Fanum ibi auguſtum Apollinis et oraculum: ſortes verſibus haud inconditis dare vates dicuntur. Hinc alteris caſtris ad Harpaſum flumen ventum eſt: quo legati ab Alabandis venerunt, ut caſtellum, quod ab ipſis nuper deſciſſet, aut auctoritate, aut armis, cogeret jura antiqua pati. Eodem et Athenaeus, Eumenis et Attali frater, cum Cretenſi Leuſo et Corrago Macedone venit. mille pedites mixtarum gentium et trecentos equites ſecum adduxerunt. Conſul, tribuno militum miſſo cum modica manu, caſtellum vi captum Alabandenſibus reddit. ipſe, nihil via digreſſus, ad Antiochiam ſuper Maeandrum amnem poſuit caſtra. Hujus amnis fontes Celaenis oriuntur. Celaenae urbs caput quondam Phrygiae fuit. migratum inde haud procul veteribus Celaenis, novaeque urbi Apameae nomen inditum ab Apamea, ſorore Seleuci regis. Et Marſyas amnis, haud procul a Maeandri fontibus oriens, in Maeandrum cadit. Famaque ita tenet, Celaenis Marſyam cum Apolline tibiarum cantu certaſſe. Maeander, ex arce ſumma Celaenarum ortus, media urbe decurrens, per Caras primum, deinde Ionas, in ſinum maris editur, qui inter Prienen y) et Miletum eſt. Ad Antiochiam in caſtra conſulis Seleucus, Antiochi filius, ex foedere icto cum Scipione, ad frumentum exercitui dandum venit. Parva diſceptatio de Attali auxiliaribus orta eſt; quod, Romano tantum militi, pactum Antiochum, ut daretur frumentum, Seleucus dicebat. Diſcuſſa ea quoque eſt conſtantia conſulis, qui dimiſſo tribuno edixit, ne Romani milites acciperent, priuſquam Attali auxilia accepiſſent. Inde ad Gordiutichos, quod vocant, proceſſum eſt,

y) *Prienem* Gron.

est. ex eo loco ad Tabas tertiis castris perventum. in finibus Pisidarum posita est urbs, in ea parte, quae vergit ad Pamphylium mare. Integris viribus regionis ejus, feroces ad bellandum habebat viros. Tum quoque equites, in agmen Romanum eruptione facta, haud modice primo inpetu turbavere: deinde, ut adparuit, nec numero se, nec virtute pares esse, in urbem compulsi, veniam erroris petebant, dedere urbem parati. quinque et viginti talenta argenti, et decem millia medimnum tritici imperata. ita in deditionem accepti.

XIV. Tertio inde die ad Chaum amnem perventum: inde profecti Erizam urbem primo inpetu ceperunt. Ad Thabusion castellum, inminens flumini Indo, ventum est; cui fecerat nomen Indus, ab elephanto z) dejectus. Haud procul a Cibyra aberant: nec legatio ulla a Moagete, tyranno civitatis ejus, homine ad omnia infido atque inportuno, veniebat. Ad tentandum ejus animum C. Helvium, cum quatuor millibus peditum et quingentis equitibus, consul praemittit. Huic agmini, jam fines ingredienti, legati obcurrerunt, nunciantes, paratum esse tyrannum imperata facere. orabant, ut pacatus fines iniret, cohiberetque a populatione agri militem. et a) coronam auream quindecim talentum b) adferebant. Helvius, integros a populatione agros servaturum pollicitus, ire ad consulem legatos jussit. quibus eadem referentibus, consul, *Neque Romani*, inquit, *bonae voluntatis ullum signum erga nos tyranni habemus: et ipsum talem esse inter omnes constat, ut de poena ejus magis, quam de amicitia, nobis cogitandum sit.* Perturbati hac voce legati nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet; veniendique ad eum potestatem tyranno, et copiam loquendi ac purgandi se, faceret. Permissu consulis postero die in castra tyrannus venit; vestitus comitatusque vix ad privati modi-

z) *elephante* Gron. Crev. a) *et in c.* Gron. Crev. b) *talenta* Gron. Crev.

modice locupletis habitum. et oratio fuit submissa et infracta, extenuantis opes suas, urbiumque suae ditionis egestatem querentis. Erant autem sub eo, praeter Cibyram, et [c]) Syleum, et Alimne quae [d]) adpellatur. ex his, ut se suosque spoliaret, quinque et viginti talenta se confecturum, prope ut diffidens, pollicebatur. *Enimvero*, inquit consul, *ferri jam ludificatio ista non potest. Parum est, non erubuisse absentem, quum per legatos frustrareris nos: praesens quoque in eadem impudentia persistis. [e]) Quinque et viginti talenta tyrannidem tuam exhaurirent? Quingenta ergo talenta nisi triduo numeras, populationem in agris, obsidionem in urbe exspecta.* Hac denunciatione conterritus, perstare tamen in pertinaci simulatione inopiae. et paullatim illiberali adjectione, nunc per cavillationem, nunc precibus et simulatis lacrymis, ad centum talenta est perductus. adjecta decem millia medimnum frumenti. Haec omnia intra sex dies exacta. [f])

XV. A Cibyra per agros Sindensium exercitus ductus, transgressusque Caularem amnem, posuit castra. Postero die est praeter Caralitin paludem agmen ductum. ad Mandropolim manserunt. inde progredientibus ad Lagon, proximam urbem, metu incolae fugerunt. Vacuum hominibus, et refertum rerum omnium copia, oppidum diripuerunt. inde ab Lysis fluminis fonte, postero die ad Cobulatum amnem progressi. Termessenses eo tempore Isiondensium arcem, urbe capta, obpugnabant: inclusi, quum alia spes auxilii nulla esset, legatos ad consulem, orantes opem, miserunt. *cum conjugibus ac liberis in arce inclusos se mortem in dies, aut ferro aut fame patiendam, exspectare.* Volenti consuli caussa in Pamphyliam divertendi oblata est. adveniens obsidione Isiondenses exemit. Termesso pacem

c) *et* del. *Gron. Crev.*
d) *et quae Alimne* Gron. Crev.
e) *nisi praesens q. i. e. i. persistas* Gron. Crev.
f) *acta* Gron. Crev.

cem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis: item Aſpendiis ceteriſque Pamphyliae populis. Ex Pamphylia rediens ad fluvium Taurum primo die, poſtero ad Xylinen (quam vocant) comen poſuit caſtra. Profectus inde continentibus itineribus ad Cormaſa [g]) urbem pervenit. Darſa proxima urbs erat. eam, metu incolarum deſertam, plenam omnium rerum copia invenit. Progredienti praeter paludes legati ab Lyſinoe, dedentes civitatem, venerunt. Inde in agrum Sagalaſſenum, uberem fertilemque omni genere frugum, ventum eſt. Colunt Piſidae, longe optimi bello regionis ejus. quum ea res animos facit, tum agri foecunditas, et multitudo hominum, et ſitus inter paucas munitae urbis. Conſul, quia nulla legatio ad finem praeſto fuerat, praedatum in agros miſit. tum demum fracta pertinacia eſt, ut ferri agique res ſuas viderunt. Legatis miſſis, pacti quinquaginta talentis, et viginti millibus medimnum tritici, viginti hordei, pacem inpetraverunt. Progreſſus inde ad Obrimae fontes, ad vicum, quem Aporidos comen vocant, poſuit caſtra. Eo Seleucus ab Apamea poſtero die venit. Aegros inde et inutilia inpedimenta quum Apameam dimiſiſſet, ducibus itinerum ab Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, poſtero die Dinias Phrygiae proceſſit. Inde Synnada venit, metu omnibus circa oppidis deſertis quorum jam praeda grave agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere perfecto, ad Beudos, quod vetus adpellant, pervenit. ad Anabura inde, et altero die ad Alandri fontes, tertio ad Abbaſſum poſuit caſtra. ibi plures dies ſtativa habuit, quia perventum erat ad Toliſtobojorum fines.

XVI. Galli, magna hominum vis, ſeu inopia agri, ſeu praedae ſpe, nullam gentem, per quam ituri eſſent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos pervenerunt,

g] *Cormaſam* Gron. Crev.

runt. ibi seditio orta, et ad viginti millia hominum, cum Leonorio ac Lutario regulis, secessione facta a Brenno, in Thraciam iter averterunt. ubi cum resistentibus pugnando, pacem petentibus stipendium inponendo, Byzantium quum pervenissent, aliquamdiu oram Propontidis vectigalem habendo, regionis ejus urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Asiam transeundi, audientes ex propinquo, quanta ubertas terrae ejus esset, cepit: et, Lysimachia fraude capta, Chersonesoque omni armis possessa, ad Hellespontum descenderunt. Ibi vero exiguo divisam [h]) freto cernentibus Asiam multo magis animi ad transeundum accensi; nunciosque ad Antipatrum, praefectum ejus orae, de transitu mittebant. quae res quum lentius spe ipsorum traheretur, alia rursus nova inter regulos orta seditio est. Leonorius retro, unde venerat, cum majore parte hominum repetit Byzantium: Lutarius Macedonibus, per speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis, duas tectas naves et tres lembos adimit. his, alios atque alios dies noctesque transvehendo, intra paucos dies omnes copias trajecit. Haud ita multo post Leonorius, adjuvante Nicomede Bithyniae rege, a Byzantio transmisit. Coeunt deinde in unum rursus Galli, et auxilia Nicomedi dant, adversus Zyboetam [i]), partem tenentem Bithyniae, gerenti bellum. Atque eorum maxime opera devictus Zyboeta est, Bithyniaque omnis in ditionem Nicomedis concessit. Profecti ex Bithynia in Asiam processerunt. non plus ex viginti millibus hominum, quam decem armata erant. tamen tantum terroris omnibus, quae cis Taurum incolunt, gentibus injecerunt, ut, quas adissent, quasque non adissent, pariter ultimae propinquis, imperio parerent. Postremo, quum tres essent gentes, Tolistoboji, Trocmi, Tectosagi, in tres partes, qua cuique populorum suorum vectigalis Asia esset, diviserunt. Trocmis Hellesponti ora data; Tolistoboji Aeolida

h) *divisis* Gron. i) *Zyboeam* Gron. Crev.

lida atque Ioniam, Tectosagi mediterranea Asiae sortiti sunt. et stipendium tota cis Taurum Asia exigebant. Sedem autem ipsi sibi circa Halyn flumen ceperunt. tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna sobole aucta, ut Syriae quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Primus Asiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis: audacique incepto, praeter omnium opinionem, adfuit fortuna, et signis conlatis superior fuit. non tamen ita infregit animos eorum, ut absisterent imperio. Eaedem opes usque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt. tum quoque, pulso Antiocho, magnam spem habuerunt, quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad se non perventurum.

XVII. Cum hoc hoste, tam terribili omnibus regionis ejus, quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum adlocutus est consul: *Non me praeterit, milites, omnium, quae Asiam colunt, gentium Gallos fama belli praestare. Inter mitissimum genus hominum ferox natio, pervagata bello prope orbem terrarum, sedem cepit. procera corpora, promissae et rutilatae comae, vasta scuta, praelongi gladii: ad hoc cantus ineuntium* k) *proelium, et ululatus, et tripudia, et quatientium scuta in patrium quemdam modum* l) *horrendus armorum crepitus: omnia de industria composita ad terrorem. Sed haec, quibus insolita atque insueta sunt, Graeci, et Phryges, et Cares timeant: Romanis, Gallici tumultus adsuetis, etiam vanitates notae sunt. Semel primo congressu ad Alliam olim fuderunt majores nostros: ex eo tempore per ducentos jam annos pecorum in modum consternatos caedunt fugantque; et plures prope de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum, acti sunt. Jam usu hoc cognitum est, si primum impetum, quem fervido ingenio et caeca ira effundunt, sustinueris, fluunt sudore et lassitudine membra, labant arma: mollia corpo-*

k) *inchoantium* Gron. Crev. l) *morem* Gron. Crev.

corpora, molles, ubi ira consedit, animos sol, pulvis, sitis, ut ferrum non admoveas, prosternunt. Non legionibus legiones eorum solum experti sumus, sed vir unus cum viro congrediendo, T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana virtus, docuerunt. Jam M. Manlius unus agmine scandentes in Capitolium Gallos detrusit. Et illis majoribus nostris cum haud dubiis Gallis in terra sua genitis res erat. Hi jam degeneres sunt; mixti, et Gallograeci vere, quod adpellantur: sicut in frugibus pecudibusque, non tantum semina ad servandam indolem valent, quantum terrae proprietas coelique, sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Aegypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias sparsas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Aegyptios degenerarunt. Massilia, inter Gallos sita, traxit aliquantum ab adcolis animorum. Tarentinis quid ex Spartana, dura illa et horrida, disciplina mansit? Generosius in sua quidquid sede gignitur; insitum alienae terrae, in id, quo alitur, natura vertente se, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, victos victores caedetis. Magis id vereor, ne parum inde gloriae, quam ne nimium belli sit. Attalus eos rex saepe fudit fugavitque. Nolite existimare, belluas tantum recens captas feritatem illam silvestrem primo servare, deinde, quum diu manibus humanis alantur, mitescere; in hominum feritate mulcenda non eamdem naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum avique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo per asperrimam Illyrici oram; Paeoniam inde et Thraciam, pugnando cum ferocissimis gentibus, emensi, has terras ceperunt. Duratos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quae copia rerum omnium saginaret. uberrimo agro, mitissimo coelo, clementibus adcolarum ingeniis, omnis illa, cum qua venerant, mansuefacta est feritas. Vobis, mehercule, Martis

tis

tis viris, cavenda ac fugienda quamprimum amoenitas est Asiae. tantum hae peregrinae voluptates ad exstinguendum vigorem animorum possunt; tantum contagio disciplinae morisque adcolarum valet. Hoc tamen feliciter evenit, quod, sicut vim adversus vos nequaquam, ita famam apud Graecos parem illi antiquae obtinent, cum qua venerunt; bellique gloriam victores eamdem inter socios habebitis, quam si servantes antiquum specimen animorum Gallos vicissetis.

XVIII. Concione dimissa, missisque ad Eposognatum legatis, qui unus ex regulis et in Eumenis amicitia manserat, et negaverat Antiocho adversus Romanos auxilia, castra movit. primo die ad Alandrum flumen, postero ad vicum, quem vocant Tyscon, ventum. Eo legati Oroandensium quum venissent, amicitiam petentes, ducenta talenta iis sunt imperata; precantibusque, ut domum renunciarent, potestas facta. Ducere inde exercitum consul ad Plitendum: deinde ad Alyattos castra posita. Eo missi ad Eposognatum redierunt, et legati cum illis reguli orantes, ne Tectosagis bellum inferret m). *ipsum in eam gentem iturum Eposognatum, persuasurumque, ut imperata faciant.* Data venia regulo, duci inde exercitus per Axylon (quam vocant) terram coeptus. Ab re nomen habet. non ligni modo quidquam, sed ne spinas quidem, aut ullum aliud alimentum fert ignis. Fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum, Gallograeciae castellum, castra habentibus Romanis adparuere cum magno tumultu hostium equites. nec turbarunt tantum stationes Romanas, repente invecti; sed quosdam etiam occiderunt. qui tumultus quum in castra perlatus esset, effusus repente omnibus portis equitatus Romanus fudit fugavitque Gallos, et aliquot fugientes occidit. Inde consul, ut qui jam ad hostes perventum cerneret, explorato deinde et eum cura coacto agmine procedebat. et n) continentibus itineribus quum ad Sangarium

m) *inferrent* Gron. n) *et* del. *Gron. Crev.*

garium flumen perveniſſet, pontem, quia vado nuſquam tranſitus erat, facere inſtituit. Sangarius, ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miſcetur ad Bithyniam Tymbreti [o]) fluvio. inde major jam geminatis aquis per Bithyniam fertur, et in Propontidem ſeſe effundit; non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piſcium adcolis ingentem vim praebet. Tranſgreſſis ponte perfecto flumen, praeter ripam euntibus Galli Matris Magnae a Peſſinunte obcurrere cum inſignibus ſuis, vaticinantes fanatico carmine, Deam Romanis viam belli et victoriam dare, imperiumque ejus regionis. Accipere ſe omen quum dixiſſet conſul, caſtra eo ipſo loco poſuit. poſtero die ad Gordium pervenit. Id haud magnum quidem oppidum eſt, ſed plus, quam mediterraneum, celebre et frequens emporium. tria maria pari ferme diſtantia intervallo habet, Helleſpontum [p]), ad Sinopen, et alterius orae litora, qua Cilices maritimi co[illegible]. multarum magnarumque praeterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui uſus contraxere. id tum deſertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium, invenerunt. Ibi ſtativa habentibus legati ab Epoſognato venerunt, nunciantes, *Profectum eum ad regulos Gallorum nihil aequi inpetraſſe. ex campeſtribus vicis agriſque frequentes demigrare, et cum conjugibus ac liberis, quae ferre atque agere poſſint* [q]), *prae ſe agentes portanteſque Olympum montem petere, ut inde armis locorumque ſitu ſeſe tueantur.*

XIX. Certiora poſtea Oroandenſium [r]) legati adtulerunt: *Toliſtobojorum civitatem Olympum montem cepiſſe; diverſos Tectoſagos alium montem, qui Magaba dicatur, petiſſe. Trocmos, conjugibus ac liberis apud Tectoſagos depoſitis, armatorum agmine Toliſtobojis ſtatuiſ-*

o) *Thymbri* Gron. Crev.
p) *ad Helleſpontum* Crev.
q) *poſſent* Gron. Crev.
r) *Oenoandenſium* Gron.

statuisse auxilium ferre. Erant autem tunc trium populorum reguli Ortiagon, et Combolomarus, et Gaulotus. Iis haec maxime belli ratio sumendi fuerat, quod, quum montes editissimos ejus regionis tenerent, convectis omnibus, quae ad usum quamvis longi temporis sufficerent, taedio se fatigaturos hostem [s]) censebant. *Nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua loca subire eos: et, si conarentur, vel parva manu prohiberi ac deturbari posse. nec quietos, in radicibus gelidorum montium sedentes, frigus aut inopiam laturos.* Et quum ipsa altitudo locorum eos tutaretur, fossam quoque et alia munimenta verticibus iis, quos insederant, circumjecere. Minima adparatus missilium telorum cura fuit, quod saxa adfatim praebituram asperitatem ipsam locorum credebant.

XX. Consul, quia non cominus pugnam, sed procul locis obpugnandis, futuram praeceperat animo, ingentem vim pilorum: velitarium hastarum, sagittarum, glandisque, et modicorum, qui funda mitti possent, lapidum paraverat. instructusque missilium adparatu ad Olympum montem ducit, et a quinque ferme millibus locat castra. Postero die cum quadringentis equitibus et Attalo progressum eum, ad naturam montis situmque Gallicorum castrorum visendum, equites hostium, duplex numerus, effusi castris in fugam averterunt. occisi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit, tuto circumvectus montem, animadvertit, meridiana regione terrenos et placide adclivos ad quemdam finem colles esse, ad septentrionem arduas et rectas prope rupes; atque, omnibus ferme aliis inviis, itinera tria esse: unum medio monte, qua terrena erant: duo difficilia ab hiberno solis ortu, et ab aestivo occasu. Haec contemplatus, eo die sub ipsis radicibus posuit castra. postero die, sacrifi-

s) *hostes* Gron. Crev.

crificio facto, quum primis hostiis litasset, trifariam exercitum divisum ducere ad hostem pergit. ipse cum maxima parte copiarum, qua aequissimum aditum praebebat mons, adscendit. L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quoad loca patiantur, et tuto possit, subire jubet. si qua periculosa et praerupta obcurrant, non pugnare cum iniquitate locorum, neque inexsuperabilibus vim adferre; sed obliquo monte ad se declinare, et suo agmini conjungi. C. Helvium cum tertia parte circumire sensim per infima montis, deinde ab aestivo occasu erigere agmen. et Attali auxilia trifariam aequo numero divisit: secum esse ipsum juvenem jussit. equitatum cum elephantis in proxima tumulis planitie reliquit. Edictum praefectis, ut intenti, quid ubique geratur, animadvertant; opemque ferre, quo postulent res, properent.

XXI. Galli, duobus lateribus satis fidentes invia esse, ab ea parte, quae in meridiem vergeret, ut armis clauderent viam, quatuor ferme millia armatorum ad tumulum, inminentem viae minus mille passuum a castris, occupandum mittunt; eo se rati velut castello iter inpedituros. Quod ubi Romani viderunt, expediunt sese ad pugnam. ante signa modico intervallo velites eunt, et ab Attalo Cretenses sagittarii, et funditores, et Tralli, et [t]) Thraces: signa peditum, ut per arduum, leni gradu ducuntur, ita prae se habentium scuta, ut missilia tantum vitarent, pede conlato non viderentur pugnaturi. Missilibus ex intervallo loci proelium commissum est, primo par, Gallos loco adjuvante, Romanos varietate et copia telorum. Procedente certamine, nihil jam aequi erat. scuta longa, ceterum ad amplitudinem corporum parum lata, et ea ipsa plana, male tegebant Gallos. Nec jam tela alia habebant, praeter gladios: quorum, quum manum hostis non consereret, nullus usus erat. Saxis, nec modicis, ut quae non praeparassent,

t) *et* del. *Gron. Crev.*

ſent, ſed quod cuique temere trepidanti ad manum veniſſet, ut inſueti, nec arte nec viribus adjuvantes ictum, utebantur. ſagittis, glande, jaculis incauti ab omni parte configebantur: nec, quid agerent, ira et pavore obcaecatis animis, cernebant: et erant deprehenſi genere pugnae, in quod minime apti ſunt. Nam quemadmodum cominus, ubi in vicem pati et inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum; ita, ubi ex occulto et procul levibus telis vulnerantur, nec, quo ruant caeco inpetu, habent, velut ferae transfixae in ſuos temere incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, et ſunt fuſa et candida corpora, ut quae numquam, niſi in pugna, nudentur: ita et plus ſanguinis e multa carne fundebatur, et foediores patebant plagae, et candor corporum magis ſanguine atro maculabatur. Sed non tam patentibus plagis moventur. interdum inſecta cute, ubi latior, quam altior, plaga eſt, etiam glorioſius ſe pugnare putant. Iidem, quum aculeus ſagittae aut glandis, abditae introrſus, tenui vulnere in ſpeciem urit, et ſcrutantes, quae vellant, telum non ſequitur; tum, in rabiem et pudorem tam parvae perimentis peſtis verſi, proſternunt corpora humi, ſic ut paſſim procumberent. Alii, ruentes in hoſtem, undique configebantur: et, quum cominus venerant, gladiis a velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet, et in dextra haſtas, quibus eminus utitur. gladio Hiſpanienſi eſt cinctus. quod ſi pede conlato pugnandum eſt, translatis in laevam haſtis, ſtringit gladium. Pauci ſupererant jam Gallorum. qui, poſtquam ab levi armatura ſuperatos ſe viderunt, et inſtare legionum ſigna, effuſa fuga caſtra repetunt, pavoris et tumultus jam plena: ut ubi feminae, puerique, et alia inbellis turba permixta eſſet. Romanos victores deſerti fuga hoſtium acceperunt tumuli.

XXII. Sub idem tempus L. Manlius et C. Helvius, quum, quoad viam colles obliqui dederunt, eſcendiſſent,

sent u), postquam ad invia ventum est, flexere iter in partem montis, quae una habebat iter; et sequi consulis agmen, modico uterque intervallo, velut ex composito, coeperunt: quod primo optimum factu fuisset, in id necessitate ipsa compulsi. Subsidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo saepe usui fuerunt: ut, primis forte deturbatis, secundi et tegant pulsos, et integri pugnam excipiant. Consul, postquam ad tumulos, ab levi armatura captos, prima signa legionum pervenerunt, respirare et conquiescere paullisper militem jubet; simul strata per tumulos corpora Gallorum ostentat: Et, *quum levis armatura tale proelium ediderit, quid ab legionibus, quid ab justis armis, quid ab animis fortissimorum militum exspectari? Castra illis capienda esse, in quae compulsus ab levi armatura hostis trepidet.* Praecedere tamen jubet levem armaturam: quae, quum staret agmen, colligendis per tumulos telis, ut missilia subficerent, haud segne id ipsum tempus consumserat. Jam castris adpropinquabant: et Galli, ne parum se munimenta sua tegerent, armati pro vallo constiterant. obruti deinde omni genere telorum, quum, quo plures ac densiores erant, eo minus vani quidquam intercideret teli, intra vallum momento temporis compelluntur, stationibus tantum firmis ad ipsos aditus portarum relictis. In multitudinem, compulsam in castra, vis ingens missilium telorum conjiciebatur: et, vulnerari multos, clamor, permixtus mulierum atque puerorum ploratibus, significabat. In eos, qui portas stationibus suis clauserant, legionum antesignani pila conjecerunt. hi vero non vulnerabantur, sed, transverberatis scutis, plerique inter se conserti haerebant: nec diutius inpetum Romanorum sustinuerunt.

XXIII. Patentibus jam portis, priusquam inrumperent victores, fuga e castris Gallorum in omnes partes facta est. ruunt caeci per vias, per invia: nulla praeci-

 pitia

u) *ascendissent* Gron. Crev.

pitia saxa, nullae rupes obstant: nihil praeter hostem metuunt. Itaque plerique praecipites per vastam altitudinem prolapsi aut debilitati exanimantur. consul, castris captis, direptione praedaque abstinet militem: sequi pro se quemque, et instare, et perculsis pavorem addere jubet. Supervenit et alterum cum L. Manlio agmen; nec eos castra intrare sinit. protinus ad persequendos hostes mittit: et ipse paullo post, tradita captivorum custodia tribunis militum, sequitur; debellatum ratus, si in illo pavore quam plurimi caesi forent, aut capti. Egresso consule, C. Helvius cum tertio agmine advenit. nec continere suos a direptione castrorum valuit: praedaque eorum, iniquissima sorte, qui pugnae non interfuerant, facta est. Equites diu, ignari et pugnae et victoriae suorum, steterunt. deinde et ipsi, quantum equis subire poterant, sparsos fuga Gallos circa radices montis consectati cecidere, aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri potuit, quia late inter omnes amfractus montium fugaque et caedes fuit: et magna pars rupibus inviis in profundae altitudinis convalles delapsa est, pars in silvis vepribusque occisa. Claudius, qui bis pugnatum in Olympo monte scribit, ad quadraginta millia hominum caesa, auctor est: Valerius Antias, qui magis inmodicus in numero augendo esse solet, non plus decem millia. Numerus captivorum haud dubie millia quadraginta explevit, quia omnis generis aetatisque turbam secum traxerant, demigrantium magis, quam in bellum euntium, modo. Consul, armis hostium in uno concrematis cumulo, ceteram praedam conferre omnes jussit: et aut vendidit, quod ejus in publicum redigendum erat: aut cum cura, ut quam aequissima esset, per milites divisit. Laudati quoque pro concione omnes sunt, donatique pro merito quisque: ante omnes Attalus, summo ceterorum adsensu. nam singularis ejus juvenis quum virtus et industria

dustria in omnibus laboribus periculisque, tum modestia etiam fuerat.

XXIV. Supererat bellum integrum cum Tectosagis. Ad eos profectus consul, tertiis castris Ancyram, nobilem in illis locis urbem, pervenit, unde hostes paullo plus decem millia aberant. Ubi quum stativa essent, facinus memorabile a captiva factum est. Ortiagontis reguli uxor forma eximia custodiebatur inter plures captivos, cui custodiae centurio praeerat, et libidinis et avaritiae militaris. Is primo ejus animum tentavit. quem quum abhorrentem a voluntario videret stupro, corpori, quod servum fortuna erat, vim fecit. Deinde, ad leniendam indignitatem injuriae, spem reditus ad suos mulieri facit; et ne eam quidem, ut amans, gratuitam. certo auri pondere pactus, ne quem conscium suorum haberet, ipsi permittit, ut, quem vellet, unum ex captivis nuncium ad suos mitteret. Locum prope flumen constituit; quo duo, ne plus, necessarii captivae cum auro venirent nocte insequenti ad eam accipiendam. Forte ipsius mulieris servus inter captivos ejusdem custodiae erat. hunc nuncium primis tenebris extra stationes centurio educit. Nocte insequenti et duo necessarii mulieris ad constitutum locum, et centurio cum captiva venit. ubi quum aurum ostenderent, quod summam talenti Attici (tanti enim pepigerat) expleret; mulier lingua sua, *stringerent ferrum, et centurionem pensantem aurum occiderent*, imperavit. Jugulati praecisum caput ipsa involutum veste ferens, ad virum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit. quem priusquam complecteretur, caput centurionis ante pedes ejus abjecit: mirantique, cujusnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquaquam muliebre esset, et injuriam corporis, et ultionem violatae per vim pudicitiae confessa viro est: aliaque (ut traditur) sanctitate et gravitate vitae hujus matronalis facinoris decus ad ultimum conservavit.

XXV. Ad Ancyram in ſtativa Tectoſagum oratores ad conſulem venerunt, petentes, ne ante ab Ancyra caſtra moveret, quam conlocutus cum ſuis regibus eſſet. nullas conditiones pacis iis non bello fore potiores. Tempus in poſterum diem conſtituitur, locuſque qui maxime medius inter caſtra Gallorum et Ancyram eſt viſus. Quo quum conſul ad tempus cum praeſidio quingentorum equitum veniſſet, nec ullo Gallorum ibi viſo, regreſſus in caſtra eſſet, oratores iidem redeunt, excuſantes, religione objecta venire reges non poſſe. principes gentis, per quos aeque res tranſigi poſſet, venturos. Conſul ſe quoque Attalum miſſurum dixit. Ad hoc conloquium utrimque ventum eſt. trecentos equites Attalus praeſidii cauſſa quum adduxiſſet, jactae ſunt pacis conditiones. Finis rei quia abſentibus ducibus inponi non poterat, convenit, uti conſul regeſque eo loco poſtero die congrederentur. Fruſtratio Gallorum eo ſpectabat, primum ut tererent tempus, donec res ſuas, quibus periclitari nolebant, cum conjugibus ac liberis trans Halyn flumen trajicerent: deinde quod ipſi conſuli, parum cauto adverſus conloquii fraudem, inſidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciae expertae delegerunt equites. Et ſucceſſiſſet fraudi, ni pro jure gentium, cujus violandi conſilium initum erat, ſtetiſſet fortuna. Pabulatores lignatoreſque Romani in eam partem, in qua conloquium futurum erat, ducti ſunt; tutius id futurum tribunis ratis, quia conſulis praeſidium et ipſum pro ſtatione habituri erant, hoſti obpoſitum. ſuam tamen alteram ſtationem propius caſtra ſexcentorum equitum poſuerunt. Conſul, adfirmante Attalo, venturos reges, et tranſigi rem poſſe, profectus e caſtris, quum eodem, quo antea, praeſidio equitum quinque millia fere proceſſiſſet, nec multum a conſtituto loco abeſſet, repente concitatis equis cum inpetu hoſtili videt Gallos venientes. conſtituit agmen, et expedire tela animoſque equitibus juſſis primo conſtanter initium

pugnae

pugnae accepit, nec cessit. dein, quum praegravaret multitudo, cedere sensim, nihil confusis turmarum ordinibus, coepit. postremo, quum jam plus in mora periculi, quam in ordinibus conservandis praesidii esset, omnes passim in fugam effusi sunt. tum vero instare dissipatis Galli, et caedere: magnaque pars obpressa foret ni statio pabulatorum, sexcenti equites, obcurrissent Ii, procul clamore pavido suorum exaudito, quum tela equosque expedissent, integri profligatam pugnam acceperunt. Itaque versa extemplo fortuna est, versus in victores a victis terror. et primo inpetu fusi Galli sunt, et ex agris concurrebant pabulatores, et undique obvius hostis Gallis erat: ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani fessos sequebantur. Pauci ergo effugerunt. captus est nemo: major multo pars per fidem violati conloquii poenas morte luerunt. Romani, ardentibus ira animis, postero die omnibus copiis ad hostem perveniunt.

XXVI. Biduum natura montis per se ipsum exploranda, ne quid ignoti esset, absumsit consul. tertio die, quum auspicio operam dedisset, deinde inmolasset, in quatuor partes divisas copias educit: duas ut medio monte duceret, duas ab lateribus ut adversus cornua Gallorum erigeret. Hostium quod roboris erat, Tectosagi et Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta. equitatum (quia equorum nullus inter inaequales rupes usus erat) ad pedes deductum, decem millia hominum, ab dextro locaverunt cornu. Ariarathis Cappadoces et Morzi auxiliares in laevo quatuor ferme millium numerum explebant. Consul, sicut in Olympo monte, prima in acie locata levi armatura, telorum omnis generis ut aeque magna vis ad manum esset, curavit. Ubi adpropinquarunt, omnia eadem utrimque, quae fuerant in priore proelio, erant praeter animos, et victoribus ab re secunda auctos, et hostibus fractos: quia, etsi non ipsi victi erant, suae gentis ho-

 minum

minum cladem pro sua ducebant. itaque a paribus initiis coepta res eumdem exitum habuit. Velut nubes levium telorum conjecta obruit aciem Gallorum. nec aut procurrere quisquam ab ordinibus suis, ne nudarent undique corpus ad ictus, audebant: et stantes, quo densiores erant, hoc plura, velut destinatum petentibus, vulnera accipiebant. Consul, jam per se turbatis si legionum signa ostendisset, versuros extemplo in fugam omnes ratus, receptis inter ordines velitibus et alia turba auxiliorum, aciem promovit.

XXVII. Galli, et memoria Tolistobojorum cladis territi, et inhaerentia corporibus gerentes tela, fessique et stando et vulneribus, ne primum quidem inpetum et clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad castra inclinavit. sed pauci intra munimenta sese [v]) recepere: pars major, dextra laevaque praelati, qua quemque inpetus tulit, fugerunt. victores, usque ad castra secuti, ceciderunt terga: deinde in castris cupiditate praedae haeserunt, nec sequebatur quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos perventum est. ceterum ne primum quidem conjectum telorum tulerunt. Consul, qui ingressos in castra ab direptione abstrahere non poterat, eos, qui in cornibus fuerant, protinus ad sequendos hostes misit. per aliquantum spatium secuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt: reliqui flumen Halyn trajecerunt. Romanorum magna pars ea nocte in hostium castris mansit; ceteros in sua castra consul reduxit. Postero die captivos praedamque recensuit; quae tanta fuit, quantam avidissima rapiendi gens, quum cis montem Taurum omnia armis per multos tenuisset annos, coacervare potuit. Galli, ex dissipata passim fuga in unum locum congregati, magna pars saucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad consulem miserunt. Eos Manlius Ephesum venire jussit. ipse, (jam enim

v) se Gron. Crev.

enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans, victorem exercitum in hiberna maritimae orae reduxit.

XXVIII. Dum haec in Aſia geruntur, in ceteris provinciis tranquillae res fuerunt. Cenſores Romae T. Quinctius Flamininus et M. Claudius Marcellus ſenatum perlegerunt. princeps in ſenatu tertium lectus P. Scipio Africanus. quatuor ſoli praeteriti ſunt, nemo curuli uſus honore. et in equitatu recenſendo mitis admodum cenſura fuit. Subſtructionem ſuper Aequimaelium in Capitolio, et viam ſilice ſternendam a porta Capena ad Martis locaverunt. Campani, ubi cenſerentur, ſenatum conſuluerunt. decretum, uti Romae cenſerentur. Aquae ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies campum Martium planaque urbis inundavit. Ab Cn. Manlio conſule bello in Aſia cum Gallis perfecto, alter conſul M. Fulvius, perdomitis Aetolis, quum trajeciſſet in Cephalleniam, circa civitates inſulae miſit percunctatum, utrum ſe dedere Romanis, an belli fortunam experiri, mallent? Metus ad omnes valuit, ne deditionem recuſarent. obſides inde imperatos pro viribus inopis populi, vicenos Neſiotae, Cranii, Palenſes [x]) et Samaei dederunt. Inſperata pax Cephalleniae adfulſerat; quum repente una civitas, incertum quam ob cauſſam, Samaei deſciverunt. Quia opportuno loco urbs poſita eſſet, timuiſſe ſe ajebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis. ceterum ipſi ſibi eum finxerint metum, et timore vano quietem exuerint, an jactata ſermonibus res apud Romanos perlata ad eos ſit, nihil comperti eſt: niſi quod, datis jam obſidibus, repente portas clauſerunt; et ne ſuorum quidem precibus (miſerat enim ſub muros conſul ad tentandam miſericordiam parentum populariumque) deſiſtere ab incepto voluerunt. Obpugnari deinde, poſtquam nihil pacati reſpondebatur, coepta urbs eſt. adparatum omnem tormentorum machinarumque tranſvectum

x) *Pallenſes* Gron. Crev.

ctum ab Ambraciae obpugnatione habebat: et opera, quae facienda erant, inpigre milites perfecerunt. duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros.

XXIX. Nec ab Samaeis quidquam, quo aut opera, aut hostis arceri posset, praetermissum est. duabus tamen maxime resistebant rebus: una, interiorem semper juxta validum pro diruto novum obstruentes murum; altera, eruptionibus subitis, nunc in opera hostium, nunc in stationes. et plerumque iis proeliis superiores erant. Una ad coërcendos inventa haud magna memoratu res est. Centum funditores ab Aegio et Patris et Dymis adciti. A pueris ii, more quodam gentis, saxis globosis, quibus ferme arenae inmixtis strata litora sunt, funda mare apertum incessentes, exercebantur. itaque longius certiusque et validiore ictu, quam Baliaris funditor, eo telo usi sunt. et est non simplicis habenae, ut Baliarica aliarumque gentium funda: sed triplex scutale, crebris suturis duratum, ne fluxa habena volutetur in jactu glans; sed, librata quum sederit, velut nervo missa excutiatur. coronas modici circuli magno ex intervallo loci adsueti trajicere, non capita solum hostium vulnerabant, sed quem locum destinassent oris. Eae fundae Samaeos cohibuerunt, ne tam crebro, neve tam audacter erumperent: adeo ut precarentur ex muris Achaeos, ut parumper abscederent; et se, cum Romanis stationibus pugnantes, quiete spectarent. Quatuor menses obsidionem Same sustinuit. quum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent, aut vulnerarentur, et, qui superarent, fessi et corporibus et animis essent; Romani nocte per arcem, quam Cyatidem vocant, (nam urbs, in mare devexa, in occidentem vergit) muro superato, in forum pervenerunt. Samaei, postquam captam urbis partem ab hostibus senserunt, cum conjugibus ac liberis in majorem refugerunt arcem. inde postero die dediti, direpta urbe, sub corona omnes venierunt.

XXX.

XXX. Consul, compositis rebus Cephalleniae, praesidio Samae inposito, in Peloponnesum, jam diu arcessentibus Aegiensibus maxime ac Lacedaemoniis, trajecit. Aegium, a principio Achaici concilii, semper conventus gentis indicti sunt; seu dignitati urbis id, seu loci opportunitati datum est. hunc morem Philopoemen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus civitatibus, quae Achaici concilii essent, in vicem conventus agerentur. et sub adventum consulis, Damiurgis civitatium, qui summus est magistratus, Aegium evocantibus, Philopoemen (praetor tum erat) Argos conventum edixit. quo quum adpareret omnes fere conventuros, consul quoque, quamquam Aegiensium favebat caussae, Argos venit: ubi quum disceptatio fuisset, et rem inclinatam cerneret, incepto destitit. Lacedaemonii deinde eum in sua certamina averterunt. Sollicitam eam civitatem exsules maxime habebant: quorum magna pars in maritimis Laconicae orae castellis, quae omnis ademta erat, habitabant. id aegre patientes Lacedaemonii, ut aliqua [y]) liberum ad mare haberent aditum, si quando Romam aliove quo mitterent legatos, simulque ut emporium et receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset, nocte adorti vicum maritimum, nomine Lan, inproviso occupavere. Vicani, quique ibi exsules habitabant, primo inopinata re territi sunt: deinde, sub lucem congregati, levi certamine expulerunt Lacedaemonios. terror tamen omnem maritimam oram pervasit: legatosque communiter, et castella omnia vicique, et exsules, quibus ibi domicilia erant, ad Achaeos miserunt.

XXXI. Philopoemen praetor, jam inde ab initio exsulum caussae et amicus, et auctor semper Achaeis minuendi opes et auctoritatem Lacedaemoniorum, concilium querentibus dedit. decretumque, eo referente, factum est, *Quum in fidem Achaeorum tutelamque T. Quin-*

ctius

y) *aliquem* Gron. Crev.

ctius et Romani Laconicae orae castella et vicos tradidissent, et, quum abstinere his ex foedere Lacedaemonii deberent, Las vicus obpugnatus esset, caedesque ibi facta; qui ejus rei auctores adfinesque essent, nisi dederentur Achaeis, violatum videri foedus. Ad exposcendos eos legati extemplo Lacedaemonem missi sunt. Id imperium adeo superbum et indignum Lacedaemoniis visum est, ut, si antiqua civitatis fortuna esset, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. maxime autem consternavit eos metus, si semel primis imperiis obediendo jugum accepissent, ne, id quod jam diu moliretur, Philopoemen exsulibus Lacedaemonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione, cum qua consiliorum aliqua societas Philopoemeni atque exsulibus erat, interfectis, decreverunt, renunciandam societatem Achaeis, legatosque extemplo Cephalleniam mittendos, qui consuli M. Fulvio, quiquè Romanis Lacedaemonem dederent; orarentque eum, ut veniret in Peloponnesum ad urbem Lacedaemonem in fidem ditionemque populi Romani accipiendam.

XXXII. Id ubi legati ad Achaeos retulerunt, omnium civitatium, quae ejus concilii erant, consensu bellum Lacedaemoniis indictum est. ne extemplo gereretur, hiems inpediit. Incursionibus tamen parvis, latrocinii magis quam belli modo, non terra tantum, sed etiam navibus a [z]) mari fines eorum vastati. Hic tumultus consulem in Peloponnesum adduxit; jussuque ejus Elin concilio indicto, Lacedaemonii ad disceptandum adciti. Magna ibi non disceptatio modo, sed etiam altercatio fuit. cui consul, quum alia, satis ambitiose partem utramque fovendo, incerta respondisset, una denunciatione, ut bello abstinerent, donec Romam legatos ad senatum misissent, finem inposuit. Utrimque legatio missa Romam est. exsules quoque Lacedaemoniorum suam caussam legationemque Achaeis injunxerunt. Diophanes,

z) e Gron. Crev.

phanes et Lycortas, Megalopolitani ambo, principes legationis Achaeorum fuerunt. qui, dissidentes in republica, tum quoque minime inter se convenientes orationes habuerunt. Diophanes senatui disceptationem omnium rerum permittebat: eos optime controversias inter Achaeos ac Lacedaemonios finituros esse. Lycortas ex praeceptis Philopoemenis postulabat, ut Achaeis ex foedere ac legibus suis, quae decressent, agere liceret: libertatemque sibi inlibatam, cujus ipsi auctores essent, praestarent. Magnae auctoritatis apud Romanos tum gens Achaeorum erat: novari tamen nihil de Lacedaemoniis placebat. ceterum responsum ita perplexum fuit, ut et Achaei sibi de Lacedaemone permissum acciperent; et Lacedaemonii non omnia concessa iis interpretarentur. hac potestate inmodice Achaei ac superbe usi sunt.

XXXIII. Philopoemeni continuatur magistratus; qui veris initio, exercitu indicto, castra in finibus Lacedaemoniorum posuit. legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, et civitatem in pace futuram, si id fecissent, pollicens, et illos nihil indicta caussa passuros. Silentium prae metu ceterorum fuit. quos nominatim depoposcerat, ipsi se ituros professi sunt; fide accepta ab legatis, vim absuturam, donec caussam dixissent. ierunt alii etiam inlustres viri, et advocati privatis, et quia pertinere caussam eorum ad rempublicam censebant. Numquam alias exsules Lacedaemoniorum Achaei secum adduxerant in fines, quia nihil aeque alienaturum animos civitatis videbatur. tunc exercitus totius prope antesignani exsules erant. Ii venientibus Lacedaemoniis ad portam castrorum agmine facto obcurrerunt. et primo lacessere jurgiis: deinde altercatione orta, quum accenderentur irae, ferocissimi exsulum inpetum in Lacedaemonios fecerunt. Quum illi Deos et fidem legatorum testarentur, et legati et praetor submoveret turbas, et protegeret Lacedaemonios, vinculaque jam quosdam

inji-

injicientes arceret, crescebat tumultu concitato[a]) turba. Et Achaei ad spectaculum primo concurrebant[b]). deinde vociferantibus exsulibus, quae passi forent, et orantibus opem, adfirmantibusque simul, *Numquam talem occasionem habituros, si eam praetermisissent: foedus, quod in Capitolio, quod Olympiae, quod in arce Athenis sacratum fuisset, irritum per illos esse: priusquam alio de integro foedere obligarentur, noxios puniendos esse;* accensa his vocibus multitudo ad vocem unius, qui, ut ferirent, inclamavit, saxa conjecit: atque ita septemdecim, quibus vincula per tumultum injecta erant, interfecti sunt: sexaginta tres postero die comprehensi, a quibus praetor vim arcuerat, non quia salvos vellet, sed quia perire caussa indicta nolebat, objecti multitudini iratae, quum aversis auribus pauca locuti essent, damnati omnes, et traditi sunt ad supplicium.

XXXIV. Hoc metu injecto, Lacedaemoniis imperatum primum, ut muros diruerent: deinde, ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militassent, terra Laconica excederent: tum, uti, quae servitia tyranni liberassent, (ea magna multitudo erat) ante diem certam abirent; qui ibi mansissent, eos prehendendi, vendendi, abducendi Achaeis jus esset. Lycurgi leges moresque abrogarent. Achaeorum adsuescerent legibus institutisque. ita unius eos corporis fore, et de omnibus rebus facilius consensuros. Nihil obedientius fecerunt, quam ut muros diruerent: nec aegrius passi sunt, quam exsules reduci. Decretum Tegeae in consilio communi Achaeorum de restituendis iis factum est. et, mentione inlata, externos auxiliares dimissos, et Lacedaemoniis adscriptos (ita enim vocabant, qui a tyrannis liberati erant) urbe excessisse, in agros dilapsos; priusquam dimitteretur exercitus, ire praetorem cum expeditis, et comprehendere id genus hominum, et vendere jure praedae

a) *concitata* Gron. *concita* Crev.

b) *concurrerant* Gron. Crev.

praedae placuit. Multi comprehensi venierunt. porticus ex ea pecunia Megalopoli permissu Achaeorum refecta est, quam Lacedaemonii diruerant. Et ager Belbinates[c]), quem injuria tyranni Lacedaemoniorum possederant, restitutus eidem civitati, ex decreto vetere Achaeorum, quod factum erat, Philippo Amyntae filio regnante. Per haec velut enervata civitas Lacedaemoniorum diu Achaeis obnoxia fuit. nulla tamen res tanto erat damno, quam disciplina Lycurgi, cui per septingentos annos adsueverant, sublata.

XXXV. A concilio, ubi apud consulem inter Achaeos Lacedaemoniosque disceptatum est, M. Fulvius, quia jam in exitu annus erat, comitiorum caussa profectus Romam, creavit consules M. Valerium Messallam et C. Livium Salinatorem, quum M. Aemilium Lepidum inimicum, eo quoque anno petentem, dejecisset. Praetores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius, P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitiis perfectis, consulem M. Fulvium in provinciam ad exercitum redire placuit; eique et collegae Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. Eo anno in aedem Herculis signum Dei ipsius ex decemvirorum responso, et sejuges in Capitolio aurati a P. Cornelio positi. consulem dedisse inscriptum est. Et duodecim clipea aurata[d]) ab aedilibus curulibus, P. Claudio Pulchro[e]) et Ser. Sulpicio Galba; sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarunt. et aedilis plebis Q. Fulvius Flaccus duo signa aurata, uno reo damnato, (nam separatim accusaverant) posuit. collega ejus A. Caecilius neminem condemnavit. Ludi Romani ter, plebeji quinquies toti instaurati. M. Valerius Messalla inde et C. Livius Salinator consulatum idibus Martiis quum inis-

c) *Belbinites* Gron. Crev.
d) *aerata* Gron. Crev.
e) *Pulchro* del. *Gron. Crev.*

inissent [f]), de republica, deque provinciis et exercitibus senatum consuluerunt. De Aetolia et Asia nihil mutatum est. Consulibus, alteri Pisae cum Liguribus, alteri Gallia provincia decreta est. comparare inter se, aut sortiri jussi, et novos exercitus, binas legiones, scribere, et ut sociis Latini nominis quina dena millia peditum, imperarent, et mille et [g]) ducentos equites. Messallae Ligures, Salinatori obtigit Gallia. Praetores inde sortiti sunt. M. Claudio urbana, P. Claudio peregrina jurisdictio evenit. Q. Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem, C. Atinius ulteriorem est sortitus.

XXXVI. De exercitibus ita placuit. e Gallia legiones, quae sub C. Laelio fuerant, ad M. Tuccium propraetorem in Bruttios traduci: et, qui in Sicilia esset, dimitti exercitum: et classem, quae ibi esset, Romam reducere M. Sempronium propraetorem. Hispaniis legiones singulae, quae tum in iis provinciis erant, decretae, et ut terna millia peditum, ducenos equites ambo praetores in supplementum sociis imperarent, secumque transportarent. Priusquam in provincias novi magistratus proficiscerentur, supplicatio in triduum pro collegio decemvirorum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme et quartam tenebrae obortae fuerant. et novemdiale sacrificium indictum est, quod in Aventino lapidibus pluisset. Campani, quum eos ex senatusconsulto, quod factum erat priore anno [h]), censores Romae censeri coëgissent, (nam antea incertum fuerat, ubi censerentur) petierunt, ut sibi cives Romanas ducere uxores liceret; et, si qui prius duxissent, ut habere eas, et ante eam diem nati, uti justi sibi liberi haeredesque essent. utraque res impetrata. De Formianis Fundanisque municipibus et Arpinatibus C. Valerius Tappus tribunus plebis promulgavit, uti iis suffragii latio

f) *inüssent* Gron. Crev.
g) *et* del. *Gron. Crev.*
h) *quod priore anno factum erat* Gron. Crev.

tio (nam ante ſine ſuffragio habuerant civitatem) eſſet. Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate ſenatus ferretur, quum intercederent, edocti, populi eſſe, non ſenatus jus ſuffragium, quibus velit, inpartiri, deſtiterunt incepto. Rogatio perlata eſt, ut in Aemilia tribu Formiani et Fundani, in Cornelia Arpinates ferrent. atque in his tribubus tum primum ex Valerio plebiſcito cenſi ſunt. M. Claudius Marcellus cenſor, ſorte ſuperato T. Quinctio, luſtrum condidit. cenſa ſunt[i]) civium capita ducenta quinquaginta octo millia trecenta decem et octo[k]). Luſtro perfecto, conſules in provincias profecti ſunt.

XXXVII. Hieme ea, qua haec Romae geſta ſunt, ad Cn. Manlium, conſulem primum, deinde pro conſule, hibernantem in Aſia, legationes undique ex omnibus civitatibus gentibuſque, quae cis Taurum montem incolunt, conveniebant. et ut clarior nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit, quam de Gallis; ita laetior ſociis erat de Gallis, quam de Antiocho. Tolerabilior regia ſervitus fuerat, quam feritas inmanium barbarorum, incertuſque in dies terror, quo velut tempeſtas eos populantes inferret. itaque, ut quibus libertas, Antiocho pulſo, pax, Gallis domitis, data eſſet, non gratulatum modo venerant, ſed coronas etiam aureas, pro ſuis quaeque facultatibus, adtulerant. Et ab Antiocho legati, et ab ipſis Gallis, ut pacis leges dicerentur, et ab Ariarathe rege Cappadocum venerunt, ad veniam petendam, luendamque pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum juviſſet. Huic ſexcenta[l]) talenta argenti ſunt imperata. Gallis reſponſum, quum Eumenes rex veniſſet, tum daturum iis leges. civitatium legationes cum benignis reſponſis, laetiores etiam quam venerant, dimiſſae. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque ex pacto cum L. Scipione foedere juſſi adve-

i) *ſunt* del. *Gron. Crev.*
k) *trecenta octo* Gron. Crev.
l) *Ei ducenta* Gron. Crev.

advehere; eo se cum exercitu venturum. Principio deinde veris, lustrato exercitu, profectus, die octavo Apameam venit. ibi triduum stativis habitis, tertiis rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios convehere jusserat, pervenit. mille et quingenta talenta argenti accepta Apameam deportantur. frumentum exercitui dividitur. Inde ad Pergam ducit: quae una in iis locis regio tenebatur praesidio. Adpropinquanti praefectus praesidii obvius fuit, triginta dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradenda consuleret. dato tempore, ad eam diem praesidio decessum est. A Perga, L. Manlio fratre cum quatuor millibus militum Oroanda[m]), ad reliquum pecuniae ex eo, quod pepigerant, exigendum, misso, ipse, quia Eumenem regem et decem legatos ab Roma Ephesum venisse audierat, jussis sequi Antiochi legatis, Apameam exercitum reduxit.

XXXVIII. Ibi ex decem legatorum sententia foedus in haec verba fere cum Antiocho conscriptum est. *Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus et conditionibus esto. Ne quem exercitum, qui cum populo Romano sociisve* [n]) *bellum gesturus erit, rex per fines regni sui, eorumve, qui sub ditione ejus erunt, transire finito: neu commeatu, neu qua alia ope juvato. Idem Romani sociique Antiocho, et iis, qui sub imperio ejus erunt, praestent. Belli gerendi jus Antiocho ne esto cum iis, qui insulas colunt, neve in Europam transeundi. Excedito urbibus, agris, vicis, castellis cis Taurum montem usque ad Tanaim amnem, et a valle Tauri usque ad juga, qua in Lycaoniam vergit. Ne qua arma efferto, ex iis oppidis, agris, castellisque, quibus excedat. si qua extulit, quae quoque oportebit, recte restituito. Ne militem, neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui earum urbium cives, quae regno abscedunt, cum rege Antiocho intraque fines ejus regni sunt, Apameam*

m) *Oenoanda* Gron. n) *sociisque* Gron.

meam omnes ante diem certam redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos sociosque sunt, iis jus abeundi manendique esto. Servos seu fugitivos, seu bello captos, seu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis sociisque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito et naves longas armamentaque earum: neve plures, quam decem naves actuarias, (nulla quarum o) *plus quam triginta remis agatur) habeto: neve monerem ex belli caussa, quod ipse inlaturus erit. Neve navigato citra Calycadnum, neve Sarpedonem, promontoria: extra quam, si qua navis pecuniam, stipendium, aut legatos, aut obsides portabit. Milites mercede conducendi ex iis gentibus, quae sub ditione populi Romani sunt, Antiocho regi jus ne esto: ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum sociorumve quae aedes aedificiaque intra fines regni Antiochi sunt, quo jure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum sociorumve sunto. Si quae pecuniae debentur, earum exactio esto. Si quid ablatum est, id conquirendi, cognoscendi, repetendique jus item esto. Si quas urbes, quas tradi oportet, ii tenent, quibus Antiochus dedit, et* p) *ex iis praesidia deducito; utique recte tradantur, curato. Argenti probi duodecim millia Attica talenta dato intra duodecim annos pensionibus aequis, (talentum ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat) et tritici quingenta quadraginta millia modium. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta intra quinquennium dato; et pro frumento, quod aestimatione fiat, talenta centum viginti septem. Obsides Romanis viginti dato, et triennio mutato; ne minores octonum denum annorum, neu majores quinum quadragenum. Si qui sociorum populi Romani ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi jus esto; dum ne quam urbem aut belli jure teneat, aut in amicitiam accipiat. Controversias inter se jure ac judicio disceptanto, aut, si utrisque placebit, bello.* De Hannibale Poeno,

o) *quarum* del. *Gron. Crev.* p) *et* del. *Gron. Crev.*

no, et Aetolo Thoante, et Mnasimacho Acarnane, et Chalcidensibus Eubulida et Philone, dedendis; in hoc quoque foedere adscriptum est. et ut, si quid postea addi, demi, mutarive placuisset, ut id salvo foedere fieret.

XXXIX. Consul juravit in hoc foedus. ab rege qui exigerent jusjurandum, profecti Q. Minucius Thermus et L. Manlius, qui tum forte ab Oroandis rediit. et Q. Fabio Labeoni, qui classi praeerat, scripsit, ut Patara extemplo proficisceretur; quaeque ibi naves regiae essent, concideret cremaretque. Profectus ab Epheso, quinquaginta tectas naves aut concidit, aut incendit. Telmissum q) eadem expeditione, territis subito adventu classis oppidanis, recepit. Ex Lycia protinus, jussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Graeciam trajecit. Athenis paucos moratus dies, dum Piraeeum ab Epheso naves venirent, totam inde classem in Italiam reduxit. Cn. Manlius quum inter cetera, quae accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset; deinde caussas civitatium, multis inter novas res turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniae imperatae, Eumenis beneficio, cui desponderat per eos dies filiam, remissa, in amicitiam est acceptus. Civitatium autem cognitis caussis, decem legati aliam aliarum fecerunt conditionem. Quae stipendiariae regi Antiocho fuerant, et cum populo Romano senserant; iis inmunitatem dederunt: quae partium Antiochi fuerant, aut stipendiariae Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni jusserunt. nominatim praeterea Colophoniis, qui in Notio habitant, et Cymaeis, et Mylasenis inmunitatem concesserunt. Clazomeniis, super inmunitatem, et Drymusam insulam dono dederunt: et Milesiis, quem sacrum adpellant, agrum restituerunt: et Iliensibus Rhoeteum et Gergithum addiderunt, non tam ob recentia ulla merita,

q) *Telmessum* Gron. Crev.

merita, quam originum memoria. eadem et Dardanum liberandi caussa fuit. Chios quoque, et Smyrnaeos, et Erythraeos, pro singulari fide, quam eo bello praestiterunt[r]), et agro donarunt, et in omni praecipuo honore habuerunt. Phocaeensibus et ager, quem ante bellum habuerant, redditus; et, ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodiis adfirmata, quae data priore decreto erant; Lycia et Caria datae usque ad Maeandrum amnem, praeter Telmissum. Regi Eumeni Chersonesum in Europa et Lysimachiam, castella, vicos, agros, quibus finibus tenuerat Antiochus, adjecerunt: in Asia Phrygiam utramque, (alteram ad Hellespontum, majorem alteram vocant) et Mysiam, quam Prusias rex ademerat, ei restituerunt: et Lycaoniam, et Milyada, et Lydiam, et nominatim urbes Tralles, atque Ephesum, et Telmissum. De Pamphylia disceptatum inter Eumenem et Antiochi legatos quum esset; quia pars ejus citra, pars ultra Taurum est, integra res ad senatum rejicitur.

XL. His foederibus decretisque datis, Manlius, cum decem legatis omnique exercitu ad Hellespontum profectus, evocatis eo regulis Gallorum, leges, quibus pacem cum Eumene servarent, dixit; denunciavitque, ut morem vagandi cum armis finirent, agrorumque suorum terminis se continerent. Contractis deinde ex omni ora navibus, et Eumenis etiam classe per Athenaeum fratrem regis ab Elaea adducta, copias omnes in Europam trajecit. inde, per Chersonesum modicis itineribus grave praeda omnis generis agmen trahens, Lysimachiae stativa habuit; ut quam maxime recentibus et integris jumentis Thraciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus est ab Lysimachia die, ad amnem, Melana quem vocant, in e postero die Cypsela pervenit. a Cypselis via decem millium fere silvestris, angusta, confragosa excipiebat. propter cujus difficultatem itineris in duas partes divisus exercitus. et praecedere

 una

r) *praestiterant* Crev.

una jussa, altera magno intervallo cogere agmen, media inpedimenta interposuit: plaustra eum pecunia publica erant, pretiosaque alia praeda. Itaque, quum per saltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Astii, et Caeni, et Maduateni, et Coreli [s]), ad ipsas angustias viam circumsederunt. Opinio erat, non sine Philippi regis Macedonum fraude id factum. eum scisse, non alia, quam per Thraciam, redituros Romanos, et quantam pecuniam secum portarent. In primo agmine imperator erat, sollicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil se moverunt, donec armati transirent. postquam primos superasse angustias viderunt, postremos nondum adpropinquantes, inpedimenta et sarcinas invadunt. caesisque custodibus, partim ea, quae in plaustris erant, diripere, partim sub oneribus jumenta abstrahere. Unde postquam clamor primum ad eos, qui, jam ingressi saltum, sequebantur, deinde etiam ad primum agmen est perlatus, utrimque in medium concurritur, et inordinatum simul pluribus locis proelium conseritur. Thracas praeda ipsa inpeditos oneribus, et plerosque (ut ad rapiendum manus vacuas haberent) inermes, ad caedem praebet; Romanos iniquitas locorum, barbaris per calles notos obcursantibus [t]), et latentibus interdum per cavas valles, prodebat. ipsa etiam onera plaustraque, ut fors tulit, his aut illis incommode objecta, pugnantibus inpedimento sunt: alibi praedo, alibi praedae vindex cadit. Prout locus iniquus aequusve his aut illis, prout animus pugnantium est, prout numerus, (alii enim pluribus, quam ipsi erant, alii paucioribus, obcurrerant) varia pugnae fortuna est. multi utrimque cadunt. Jam nox adpetebat, quum proelio excedunt Thraces, non fuga vulnerum aut mortis, sed quia satis praedae habebant.

XLI. Romanorum primum agmen extra saltum circa templum Bendidium castra loco aperto posuit: pars altera

s) *Coelatae* Gron. Crev. t) *incursantibus* Gron. Crev.

altera ad custodiam inpedimentorum medio in saltu, duplici circumdata vallo, mansit. Postero die, prius explorato saltu, quam moverent, primis se conjungunt. In eo proelio, quum et inpedimentorum pars et calonum, et milites aliquot, quum passim toto prope saltu pugnaretur, cecidissent, plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est acceptum, fortis ac strenui viri. Eo die ad Hebrum flumen perventum est. inde Aeniorum fines praeter Apollinis, Zerynthium quem vocant incolae, templum superant. Aliae angustiae circa Tempyra excipiunt, (hoc loco nomen est) nec minus confragosae, quam priores: sed, quia nihil silvestre circa est, ne latebras quidem ad insidiandum praebent. Huc ad eamdem spem praedae Thrausi (gens et ipsa Thracum) convenere: sed, quia nudae valles, procul ut conspicerentur angustias obsidentes, efficiebant, minus terroris tumultusque fuit apud Romanos. quippe etsi iniquo loco, proelio tamen justo, acie aperta, conlatis signis dimicandum erat. Conferti subeuntes cum clamore, inpetu facto, primum expulere loco hostes; deinde avertere. fuga inde caedesque, suis ipsos inpedientibus angustiis, fieri coepta est. Romani victores ad vicum Maronitarum (Saren adpellant) posuerunt castra. postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit; triduumque ibi, frumentum accipientes, manserunt, partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partim ex navibus suis, quae cum omnis generis commeatu sequebantur. Ab stativis diei via Apolloniam fuit. hinc per Abderitarum agrum Neapolim perventum est. Hoc omne per Graecorum colonias pacatum iter fuit. reliquum inde per medios Thracas, dies noctesque, etsi non infestum, suspectum tamen, donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, quum a Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam caussam, quam quod praedae minus, quod peteretur, fuerat. Quamquam tum quoque Claudius auctor est,

ad quindecim millia Thracum, praecedenti ad exploranda loca agmen Mutini Numidae obcurriſſe. quadringentos equites fuiſſe Numidas, paucos elephantos. Mutinis filium per medios hoſtes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupiſſe. eumdem mox, quum jam Mutines, in medio elephantis conlocatis, in cornua equitibus diſpoſitis, manum cum hoſte conſeruiſſet, terrorem ab tergo praebuiſſe. atque inde turbatos equeſtri velut procella hoſtes ad peditum agmen non acceſſiſſe. Cn. Manlius per Macedoniam in Theſſaliam exercitum traduxit. inde per Epirum Apolloniam quum perveniſſet, nondum adeo hiberno contemto mari, ut trajicere auderet, Apolloniae hibernavit.

XLII. Exitu prope anni M. Valerius conſul ex Liguribus ad magiſtratus ſubrogandos Romam venit, nulla memorabili in provincia re geſta, ut ea probabilis morae cauſſa eſſet, quod ſolito ſerius ad comitia veniſſet. Comitia conſulibus rogandis fuerunt ante diem duodecimum Kalendas Martias. creati M. Aemilius Lepidus, C. Flaminius. Poſtero die praetores facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo, L. Terentius Maſſiliota u) Q. Fulvius Flaccus, M. Furius Craſſipes. Comitiis perfectis, quas provincias praetoribus eſſe placeret, retulit ad ſenatum conſul. decreverunt duas Romae, juris dicundi cauſſa; duas extra Italiam, Siciliam et Sardiniam; duas in Italia, Tarentum et Galliam. et extemplo, priuſquam inirent magiſtratum, ſortiri juſſi. Ser. Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam eſt ſortitus. L. Terentius Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus et L. Manlius, quod legatos Karthaginienſes pulſaſſe dicebantur, juſſu M. Claudii praetoris urbis per fetiales traditi ſunt legatis, et Karthaginem avecti. In Liguribus magni belli, et gliſcentis in dies magis, fama erat. itaque conſulibus novis,

u) *Maſſaliota* Gron. *Maſſa* Crev.

novis, quo die de provinciis et de republica retulerunt, senatus utrisque v) Ligures provinciam decrevit. Huic senatusconsulto Lepidus consul intercedebat, *Indignum esse* praedicans, *consules ambos in valles Ligurum includi. M. Fulvium et Cn. Manlium biennium jam, alterum in Europa, alterum in Asia, velut pro Philippo atque Antiocho substitutos, regnare. Si exercitus in his terris esse placeat, consules iis potius, quam privatos, praeesse oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non sit, pacem pretio venditantes. Si eas provincias exercitibus obtinere opus esset; sicut M'. Acilio L. Scipio consul, L. Scipioni x) M. Fulvius et Cn. Manlius successissent consules; ita Fulvio Manlioque C. Livium et M. Valerium consules debuisse succedere. nunc certe, perfecto Aetolico bello, recepta ab Antiocho Asia, devictis Gallis, aut consules ad exercitus consulares mitti, aut reportari legiones inde, reddique tandem reipublicae debere.* Senatus, his auditis, in sententia perseveravit, ut consulibus ambobus Ligures provincia esset: Manlium Fulviumque decedere de provinciis, et exercitus inde deducere, ac redire Romam, placuit.

XLIII. Inimicitiae inter M. Fulvium et M. Aemilium consulem erant: et super cetera Aemilius, serius biennio se consulem factum M. Fulvii opera, ducebat y). itaque ad invidiam ei faciendam legatos Ambracienses in senatum, subornatos criminibus, introduxit. Qui *sibi, quum in pace essent, imperataque a* z) *prioribus consulibus fecissent, et eadem praestare obedienter M. Fulvio parati essent, bellum inlatum* questi, *agros primum depopulatos, terrorem direptionis et caedis urbi injectum, ut eo metu claudere cogerentur portas. obsessos deinde et obpugnatos se, et omnia exempla belli edita in se, caedibus,*

v) *utrique* Gron. Crev.
x) *L. Scipio consul, L. Scipioni* l. *L. Scipioni consulibus* Gron. Crev.
y) *dicebat* Crev.
z) *a* del. Crev.

bus, incendiis, ruinis, direptione urbis: conjuges, liberos in servitium abstractos: bona ademta, et, quod se ante omnia moveat, templa tota urbe spoliata ornamentis. simulacra Deum, Deos immo ipsos, convulsos ex sedibus suis, ablatos esse; parietes postesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur et supplicent, Ambraciensibus superesse [a]). Haec querentes, interrogando criminose ex composito, consul ad plura, velut non sua sponte dicenda, eliciebat. Motis Patribus, alter consul C. Flaminius M. Fulvii caussam excepit: qui, *veterem et obsoletam viam ingressos Ambracienses*, dixit. *Sic M. Marcellum a Syracusanis, sic Q. Fulvium a Campanis accusatos. quin eadem opera T. Quinctium a Philippo rege, M'. Acilium et L. Scipionem ab Antiocho, Cn. Manlium a Gallis, ipsum M.* [b]) *Fulvium ab Aetolis et Cephalleniae populis accusari paterentur. Ambraciam obpugnatam et captam, et signa inde ornamentaque ablata, et cetera facta, quae captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fulvio, aut ipsum M. Fulvium censetis, Patres conscripti? qui ob has res gestas triumphum a vobis postulaturus sit; Ambraciam captam, signaque, quae ablata criminantur, et cetera spolia ejus urbis ante currum laturus, et fixurus in postibus suis. Nihil est, quod se ab Aetolis separent. eadem Ambraciensium et Aetolorum caussa est. Itaque collega meus vel in alia caussa inimi●itias exerceat, vel, si in hac utique mavult, retineat Ambracienses suos in adventum M. Fulvii. Ego nec de Ambraciensibus, nec de Aetolis decerni quidquam, absente M. Fulvio, patiar.*

XLIV. Quum Aemilius callidam malitiam inimici, velut omnibus notam, insimularet, et tempus eum morando extracturum diceret, ne consule inimico Romam veniret [c]); certamine consulum biduum absumtum est. nec praesente Flaminio decerni quidquam videbatur posse.

a) *non superesse* Gron.
b) *M.* del. *Gron. Crev.*
c) *rediret* Gron. Crev.

se. Captata occasio est, quum aeger forte Flaminius abesset; et, referente Aemilio, senatusconsultum factum est, *Ut Ambraciensibus omnes suae res redderentur: in libertate essent, ac legibus suis uterentur: portoria, quae vellent, terra marique caperent, dum eorum inmunes Romani ac socii Latini nominis essent. Signa aliaque ornamenta, quae quererentur ex aedibus sacris sublata esse, de iis, quum M. Fulvius Romam revertisset, placere ad collegium pontificum referri, et, quod ii censuissent, fieri.* Neque his contentus consul fuit, sed postea per infrequentiam adjecit senatusconsultum [d]) *Ambraciam non videri vi captam esse.* Supplicatio inde, ex decemvirorum decreto, pro valetudine populi fuit per triduum, quia gravis pestilentia urbem atque agros vastabat. Latinae inde fuerunt. Quibus religionibus liberati consules, et delectu perfecto, (novis enim uterque maluit uti militibus) in provinciam profecti sunt: veteresque omnes dimiserunt. Post consulum profectionem Cn. Manlius proconsul Romam venit, cui quum ab Ser. Sulpicio praetore senatus ad aedem Bellonae datus esset, et ipse, commemoratis rebus ab se gestis, postulasset, ut ob eas Diis inmortalibus honos haberetur, sibique triumphanti urbem invehi liceret; contradixerunt pars major decem legatorum, qui cum eo fuerant, et ante alios L. Furius Purpureo, et L. Aemilius Paullus.

XLV. *Legatos sese Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendae caussa, foederisque et legum, quae cum L. Scipione inchoatae fuissent, perficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, ut eam pacem turbaret, et Antiochum, si sui potestatem fecisset, insidiis exciperet: sed illum, cognita fraude consulis, quum saepe conloquiis petitis captatus esset, non congressum modo, sed conspectum etiam ejus vitasse. Cupientem transire Taurum aegre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllae praedictam superantibus terminos fatales cladem*

d) *senatusconsulto* Gron. Crev.

cladem experiri vellet, retentum. admovisse tamen exercitum, et prope ipsis jugis ad divortia aquarum castra posuisse. Quum nullam ibi caussam belli inveniret, quiescentibus regiis, circumegisse exercitum ad Gallograecos: cui nationi non ex senatus auctoritate, non populi jussu, bellum inlatum. quod quem umquam de sua sententia facere ausum? Antiochi, Philippi, Hannibalis et Poenorum recentissima bella esse. de omnibus his consultum senatum, populum jussisse. saepe legatos ante missos, res repetitas, postremo, qui bellum indicerent, missos. Quid eorum, Cn. Manli, factum est, ut istud publicum populi Romani bellum, et non tuum privatum latrocinium ducamus e)*? At eo ipso contentus fuisti; recto itinere duxisti exercitum ad eos, quos tibi hostes desumseras: an et per omnes amfractus viarum, quum ad bivia consisteres, ut, quo flexisset agmen Attalus Eumenis frater, eo consul mercenarius cum exercitu Romano sequereris, Pisidiae, Lycaoniaeque, et Phrygiae recessus omnes atque angulos peragrasti, stipem a tyrannis castellanisque deviis colligens? Quid enim tibi cum Oroandis? quid cum aliis aeque innoxiis populis? Bellum autem ipsum, cujus nomine triumphum petis, quo modo gessisti? Loco aequo, tempore tuo pugnasti? Tu vero recte, ut Diis inmortalibus honos habeatur, postulas: primum, quod pro temeritate imperatoris, nullo jure gentium bellum inferentis, poenas luere exercitum noluerunt: deinde, quod belluas, non hostes, nobis objecerunt.*

XLVI. *Nolite* f) *nomen tantum existimare mixtum esse Gallograecorum. multo ante et corpora et animi mixti ac vitiati sunt. An, si illi Galli essent, cum quibus millies vario eventu in Italia pugnatum est, quantum in imperatore nostro fuit, nuncius illinc redisset? Bis cum iis pugnatum est, bis loco iniquo subiit, in valle*

e) *dicamus* Gron. Crev. f) *Nolito* Gron.

le inferiore pedibus pene hostium aciem subjecit. ut [g]) *non tela ex superiore loco mitterent, sed corpora sua nuda injicerent, obruere nos potuerunt* [h]). *Quid igitur incidit? Magna fortuna populi Romani est, magnum et terribile nomen. Recenti ruina Hannibalis, Philippi, Antiochi, prope adtoniti erant, tantae corporum moles. Fundis sagittisque in fugam consternati sunt: gladius in acie cruentatus non est Gallico bello: velut avium examina, ad crepitum primum missilium avolavere. At, Hercule, nos iidem, (admonente fortuna, quid, si hostem habuissemus, casurum fuisset) quum redeuntes in latrunculos Thracas incidissemus, caesi, fugati, exuti inpedimentis sumus. Q. Minucius Thermus, in quo haud paullo plus damni factum est, quam si Cn. Manlius, cujus temeritate ea clades inciderat, perisset, cum multis viris fortibus cecidit: exercitus, spolia regis Antiochi referens, trifariam dissipatus, alibi primum, alibi postremum agmen, alibi inpedimenta, inter vepres in latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiaeque foret acceptum, de quibus hostibus triumphum peteres? de iis, ut opinor, quos tibi hostes senatus aut populus Romanus dedisset. Sic huic L. Scipioni, sic illi M'. Acilio de rege Antiocho, sic paullo ante T. Quinctio de rege Philippo, sic P. Africano de Hannibale, et Poenis, et Syphace, triumphus datus. et minima illa, quum jam senatus censuisset bellum, quaesita tamen sunt, quibus nunciandum esset: ipsis utique regibus nunciaretur; an satis esset, ad praesidium aliquod nunciari? Vultis ergo haec omnia pollui et confundi? tolli fecialia jura? nullos esse feciales? fiat (pace Deum dixerim) jactura religionis: oblivio Deorum capiat pectora vestra. Num senatum quoque de bello consuli non placet? non ad populum ferri, velint, jubeantne cum Gallis bellum geri? Modo certe consules Graeciam atque Asiam volebant.*

g) *ut, si* Gron. Crev.

h) *potuerint* Gron. Crev.

lebant. tamen perseverantibus vobis, Ligures provinciam decernere, dicto audientes fuerunt. Merito ergo a vobis, prospere bello gesto, triumphum petent, quibus auctoribus gesserunt.

XLVII. Talis oratio Furii et Aemilii fuit. Manlium in hunc maxime modum respondisse accepimus. *Tribuni plebis antea solebant triumphum postulantibus adversari, Patres conscripti. Quibus ego gratiam habeo, quod seu mihi, seu magnitudini rerum gestarum, hoc dederunt, ut non solum silentio comprobarent honorem meum, sed referre etiam, si opus esset, viderentur parati esse. Ex decem legatis, si Diis placet, quod consilium* [1] *dispensandae cohonestandaeque victoriae imperatoribus majores dederunt nostri, adversarios habeo. L. Furius, L. Aemilius currum triumphalem me conscendere prohibent, coronam insignem capiti detrahunt; quos ego, si tribuni me triumphare prohiberent, testes citaturus fui rerum a me gestarum. Nullius equidem invideo honori, Patres conscripti. Vos tribunos plebei nuper, viros fortes ac strenuos, inpedientes Q. Fabii Labeonis triumphum, auctoritate vestra deterruistis. triumphavit, quem non bellum injustum gessisse, sed hostem omnino non vidisse, inimici jactabant. Ego, qui cum centum millibus ferocissimorum hostium signis conlatis toties pugnavi, qui plus quadraginta millia hominum cepi aut occidi, qui bina castra eorum expugnavi, qui citra juga Tauri omnia pacatiora, quam terra Italia est, reliqui, non triumpho modo fraudor; sed caussam apud vos, Patres conscripti, accusantibus meis ipse legatis, dico. Duplex eorum, ut animadvertistis, Patres conscripti, accusatio fuit. nam, nec gerendum mihi fuisse bellum cum Gallis, et gestum temere atque inprudenter, dixerunt. non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos imperata facientes violasti. Non sum postulaturus a vobis, Patres conscripti, ut, quae communiter de inmani-*

1) concilium Gron.

immanitate gentis Gallorum, de infestissimo odio in nomen Romanum scitis, ea de illis quoque, qui Asiam incolunt, existimetis Gallis. Remota [k]) universae gentis infamia atque invidia, per se ipsos aestimate. Utinam rex Eumenes, utinam Asiae civitates omnes adessent, et illos potius querentes, quam me accusantem, audiretis! Mittite, agedum, legatos circa omnes Asiae urbes, et quaerite, utra [l]) graviori servitute, Antiocho ultra Tauri juga emoto, an Gallis subactis, liberati sint? quoties agri eorum vastati sint, quoties praedae abactae, referant: quum vix redimendi captivos copia esset, et mactatas humanas hostias inmolatosque liberos suos audirent. Stipendium, scitote, pependisse socios vestros Gallis: et nunc, liberatos per vos regio imperio, fuisse pensuros, si a me foret cessatum.

XLVIII. Quo longius Antiochus emotus esset, hoc inpotentius in Asia Galli dominarentur: et, quidquid est terrarum citra Tauri juga, Gallorum imperio, non vestro, adjecissetis. At enim sunt quidem ista vera. etiam Delphos, quondam commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum, Galli spoliaverunt: nec ideo populus Romanus his bellum indixit, aut intulit. Equidem aliquid interesse rebar inter id tempus, quo nondum in jure ac ditione vestra Graecia atque Asia erat, ad curandum animadvertendumque, quid in his terris fieret; et hoc, quo finem imperii Romani Taurum montem statuistis, quo libertatem inmunitatemve civitatibus datis, quo aliis fines adjicitis, alias agro multatis, aliis vectigal inponitis: regna augetis, minuitis, donatis, adimitis: curae vestrae censetis esse, ut pacem terra marique habeant. An, nisi praesidia deduxisset Antiochus, quae quieta in suis arcibus erant, non putaretis liberatam Asiam? si Gallorum exercitus effusi vagaren-

k) qui terras has incolunt, existimetis. Gallos remota &c. Gron. Crev.

l) utrum a Gron. Crev.

garentur, rata dona vestra, quae dedistis, regi Eumeni, rata libertas civitatibus esset? Sed quid ego haec ita argumentor; tamquam non acceperim, sed fecerim hostes Gallos? Te, L. Scipio adpello, cujus ego mihi, succedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non frustra ab Diis immortalibus precatus sum; te, P. Scipio, qui legati jus, collegae majestatem, et apud fratrem consulem, et apud exercitum habuisti; sciatisne, in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuisse? videritis in acie eos, in cornu utroque (id enim roboris esse videbatur) locatos? pugnaveritis, ut cum hostibus justis? ceciderítis? spolia eorum retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis, bellum et[m]*) senatus decreverat, et populus jusserat. sed simul, ut opinor, cum his decreverant jusserantque, qui intra ejus praesidia fuissent. ex quibus, praeter Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio, et cum quo nominatim foedus ut fieret, mandaveratis, omnes hostes erant, qui pro Antiocho arma adversus nos tulerunt. In qua caussa quum Galli ante omnes fuissent, et reguli quidam, et tyranni; ego tamen et cum aliis, pro dignitate imperii vestri coactis luere peccata sua, pacem pepigi: et Gallorum animos, si possent mitigari a feritate insita, tentavi: et, postquam indomitos atque inplacabiles cernebam, tum demum vi atque armis coercendos ratus sum. Nunc, quoniam suscepti belli purgatum est crimen, gesti reddenda est ratio. in quo confiderem equidem caussae meae, etiamsi non apud Romanum, sed apud Karthaginiensem senatum agerem; ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, si prospero eventu, pravo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea civitate, quae ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque Deos adhibet, quia nullius calumniae subjicit ea, quae Dii comprobaverunt, et in sollemnibus verbis habet, quum supplicationem aut triumphum decernit?* Quod bene ac feliciter rempublicam administrarit; *si nollem,*

m) et l. *his* Gron.

nollem, si grave, ac superbum existimarem virtute gloriari; pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam nationem sine ulla militum jactura devicimus, postularem, ut Diis inmortalibus honos haberetur, et ipse triumphans in Capitolium adscenderem, unde, votis rite nuncupatis, profectus sum. negaretis hoc mihi cum Diis inmortalibus?

XLIX. *Iniquo enim loco dimicavi. Dic igitur, quo aequiore potuerim dimicare? Quum montem hostes cepissent, loco munito se tenerent, nempe eundum ad hostes erat, si vincere vellem. Quid? si urbem eo loco haberent, et moenibus se tenerent? nempe obpugnandi erant. Quid? ad Thermopylas aequone loco M'. Acilius cum rege Antiocho pugnavit? Quid? Philippum non eodem modo super Aoum amnem juga tenentem montium T. Quinctius dejecit? Equidem adhuc, qualem aut sibi fingant, aut vobis videri velint hostem fuisse, non invenio. Si degenerem et emollitum amoenitate Asiae, quid periculi vel iniquo loco subeuntibus fuit? si timendum et feritate animorum, et robore corporum, huicne tantae victoriae triumphum negatis? Caeca invidia est, Patres conscripti, nec quidquam aliud scit, quam detrectare virtutes, conrumpere honores ac praemia earum. mihi, quaeso, ita ignoscatis, Patres conscripti, si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti erant, et plana ex arduis, et culta ex silvestribus facere potui, et praestare, necubi notis sibi latebris delitescerent latrones Thraces, ne quid sarcinarum raperetur, ne quod jumentum ex tanto agmine abstraheretur, ne quis vulneraretur, ne ex vulnere vir fortis ac strenuus Q. Minucius moreretur? In hoc casu, quo infeliciter incidit, ut talem civem amitteremus, habuit. Quod saltu iniquo, loco alieno, quum adortus hostis nos esset, duae simul acies primi et novissimi agminis haerentem ad inpedimenta nostra exercitum bar-*

 barorum

barbarorum circumvenerunt; quod multa millia ipso die, plura multo post dies paucos ceciderunt et ceperunt; hoc, si ipsi tacuerint, vos scituros, quum testis orationis meae totus exercitus sit, non credunt? Si gladium in Asia non strinxissem, si hostem non vidissem; tamen proconsul [n]) *triumphum in Thracia duobus proeliis merueram. Sed jam dictum satis est. quin pro eo, quod pluribus verbis vos, quam volui, fatigavi, veniam a vobis petitam impetratamque velim, Patres conscripti.*

L. Plus crimina eo die, quam defensio, valuissent, ni altercationem in serum perduxissent. dimittitur senatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuisse videretur. Postero die et cognati amicique Cn. Manlii summis opibus adnisi sunt, et auctoritas seniorum valuit, negantium, exemplum proditum memoriae esse, ut imperator, qui, perduellibus devictis, confecta provincia, exercitum reportasset, sine curru et laurea, privatus inhonoratusque, urbem iniret. hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreverunt. Obpressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis hujus majus et cum majore et clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor est) duo Q. Petillii diem dixerunt. id, prout cujusque ingenium erat, interpretabantur. Alii non tribunos plebis; sed universam civitatem, quae id pati posset, incusabant. *Duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas: Romam ingratiorem; si quidem victa Karthago victum Hannibalem in exsilium expulisset; Roma victrix victorem Africanum expellat.* Alii, *Neminem unum civem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non possit: nihil tam aequandae libertatis esse, quam potentissimum quemque posse dicere caussam. Quid autem tuto cuiquam, nedum summam rempublicam, permitti, ut ratio non sit reddenda? qui jus aequum pati non possit, in*

enim

n) *proconsul* del. Gron. Crev.

eum vim haud injustam esse. Haec agitata sermonibus, donec dies dicendae caussae venit. nec alius antea quisquam, nec ille ipse Scipio consul censorve majore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die, in forum est deductus. Jussus dicere caussam, sine ulla criminum mentione orationem adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem umquam neque melius, neque verius laudatum esse. Dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, a quo gesta erant: et aurium fastidium aberat, quia pro periculo, non in gloriam, referebantur.

LI. Tribuni plebis vetera luxuriae crimina Syracusanorum hibernorum, et Locris Pleminianum tumultum, quum ad fidem praesentium criminum retulissent; suspicionibus magis, quam argumentis, pecuniae captae reum accusarunt. *Filium captum sine pretio redditum, omnibusque aliis rebus Scipionem, tamquam in ejus unius manu pax Romana bellumque esset, ab Antiocho cultum. Dictatorem eum consuli, non legatum, in provincia fuisse; nec ad aliam rem eo profectum, quam ut, id quod Hispaniae, Galliae, Siciliae, Africae jampridem persuasum esset, hoc Graeciae Asiaeque et omnibus ad orientem versis* o) *regibus gentibusque adpareret; unum hominem caput columenque imperii Romani esse: sub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere: nutum* p) *ejus pro decretis Patrum, pro populi jussis esse.* infamia intactum invidia, qua possunt, urguent. Orationibus in noctem perductis, prodicta dies est. ubi ea venit, tribuni in Rostris prima luce consederunt. Citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad Rostra subiit: silentioque facto, *Hoc*, inquit, *die, tribuni plebis, vosque Quirites, cum Hannibale et Karthaginiensibus signis conlatis, in Africa bene ac feliciter pugnavi. Itaque, quum hodie litibus et jurgiis supersederi aequum sit, ego hinc extemplo in Capito-*

o) *versus* Gron. Crev. p) *nutus* Gron. Crev.

pitolium ad Jovem optimum maximum Junonemque et Minervam ceterosque Deos, qui Capitolio atque arci praesident, salutandos ibo: hisque gratias agam, quod mihi et hoc ipso die, et saepe alias, egregie reipublicae gerendae mentem facultatemque dederunt. Vestrum quoque quibus commodum est, ite mecum, Quirites, et orate Deos, ut mei similes principes habeatis. ita, si ab annis septemdecim ad senectutem semper vos aetatem meam honoribus vestris antiistis, ego vestros honores rebus gerendis praecessi. Ab Rostris in Capitolium ascendit. simul se universa concio avertit, et secuta Scipionem est: adeo, ut postremo scribae viatoresque tribunos relinquerent, nec cum iis, praeter servilem comitatum et praeconem, qui reum ex Rostris citabat, quisquam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam urbem omnia templa Deum cum populo Romano circumiit. Celebratior is prope dies favore hominum et aestimatione verae magnitudinis ejus fuit, quam quo triumphans de Syphace rege et Karthaginiensibus urbem est invectus.

LII. Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni inluxit. post quem quum invidiam et certamina cum tribunis prospiceret, die longiore prodicta, in Literninum concessit; certo consilio, ne ad caussam dicendam adesset. Major animus et natura erat, ac majori fortunae adsuetus, quam ut reus esse sciret, et submittere se in humilitatem caussam dicentium. Ubi dies venit, citarique absens est coeptus, L. Scipio morbum caussae q) esse, cur abesset, excusabat. quam excusationem quum tribuni, qui diem dixerant, non acciperent, et ab eadem superbia non venire ad caussam dicendam arguerent, qua judicium et tribunos plebis et concionem reliquisset; et, quibus jus de se dicendae sententiae et libertatem ademisset, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo Romano egisset, secessionemque eo die in Capi-

q) *caussam* Gron. Crev.

Capitolium a tribunis plebis fecisset: *Habetis ergo temeritatis illius mercedem. quo duce et auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis. et tantum animorum in dies nobis decrescit, ut, ad quem ante annos* [r]) *septemdecim, exercitum et classem habentem, tribunos plebis aedilemque mittere in Siciliam ausi sumus, qui prehenderent eum, et Romam reducerent, ad eum privatum ex villa sua extrahendum, ad caussam dicendam, mittere non audeamus?* Tribuni plebis, adpellati ab L. Scipione, ita decreverunt, *Si morbi caussa excusaretur, sibi placere, accipi eam caussam, diemque a collegis prodici.* Tribunus plebis eo tempore Ti. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiae cum P. Scipione intercedebant. is, quum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi, tristioremque omnes sententiam exspectarent, ita decrevit: *Quum L. Scipio excuset morbum esse caussae* [s]) *fratri, satis id sibi videri. Se P. Scipionem, priusquam Romam redisset, accusari non passurum. tum quoque, si se adpellet, auxilio ei futurum, ne caussam dicat. Ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi Romani, P. Scipionem Deorum hominumque consensu pervenisse, ut sub Rostris reum stare, et praebere aures adolescentium conviciis, populo Romano magis deforme, quam ipsi, sit.*

LIII. Adjecit decreto indignationem: *Sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africae, Scipio? ideo quatuor nobilissimos duces Poenorum in Hispania, quatuor exercitus fudit fugavitque: ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit, Karthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem hujus gloriae L. Scipio) ultra Tauri juga emovit, ut duobus Petilliis subcumberet, vos de P. Africano palmam peteretis? Nullisne meritis suis, nullis vestris honoribus umquam in arcem tutam et velut sanctam clari viri pervenient: ubi, si non venerabilis, inviolata saltem senectus,*

r) *annis* Gron. Crev. s) *caussam* Gron. Crev.

ctus eorum confidat? Movit et decretum, et adjecta oratio non ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores: et, deliberaturos se, quid sui juris et officii esset, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est coeptus. ibi gratiae ingentes ab universo ordine, praecipue a consularibus senioribusque, Ti. Graccho actae sunt, quod rempublicam privatis simultatibus potiorem habuisset: et Petillii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia voluissent, et spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. vitam Literni egit sine desiderio urbis. Morientem rure eo ipso loco sepeliri se jussisse ferunt, monumentumque ibi aedificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret. Vir memorabilis: bellicis tamen, quam pacis, artibus memorabilior prima pars vitae, quam postrema, fuit: quia in juventa bella assidue gesta: cum senecta res quoque defloruere, nec praebita est materia ingenio. Quid ad primum consulatum secundus, etiamsi censuram adjicias? quid Asiatica legatio, et valetudine adversa inutilis, et filii casu deformata, et post reditum necessitate aut subeundi judicii, aut simul cum patria deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque majus neque periculosius Romani gessere, unus praecipuam gloriam tulit.

LIV. Morte Africani crevere inimicorum animi. quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo adlatrare ejus magnitudinem solitus erat. hoc auctore existimantur Petillii et, vivo Africano, rem ingressi, et, mortuo, rogationem promulgasse. Fuit autem rogatio talis: *Velitis, jubeatis, quaeratur, quae pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est, quique sub ejus imperio fuerunt; quod ejus in publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius praetor urbanus ad senatum referat? quem eam rem velit senatus quaerere de iis, qui praetores nunc sunt?* Huic rogationi primo Q. et L. Mummii intercedebant: senatum quaerere de pecunia non

non relata in publicum, ita ut antea ſemper factum eſſet, aequum cenſebant. Petillii nobilitatem et regnum in ſenatu Scipionum accuſabant. L. Furius Purpureo conſularis, qui in decem legatis in Aſia fuerat, latius rogandum cenſebat: non quae ab Antiocho modo pecuniae captae forent, ſed quae ab aliis regibus gentibuſque, Cn. Manlium inimicum inceſſens. Et L. Scipio, quem magis pro ſe, quam adverſus legem, dicturum adparebat, diſſuaſor proceſſit. is poſt mortem P. Africani fratris, viri omnium fortiſſimi clariſſimique, eam exortam rogationem eſt conqueſtus. *Parum enim fuiſſe, non laudari pro Roſtris P. Africanum poſt mortem, niſi etiam accuſaretur. Et Karthaginienſes exſilio Hannibalis contentos eſſe: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exſatiari, niſi et ipſius fama ſepulti laceretur, et frater inſuper, acceſſio invidiae, mactetur.* M. Cato ſuaſit rogationem, (exſtat oratio ejus de pecunia regis Antiochi) et Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adverſarentur rogationi. Remittentibus ergo his interceſſionem, omnes tribus, uti rogaſſent, juſſerunt.

LV. Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petillia quaerere vellent, Q. Terentium Culleonem Patres juſſerunt. Ad hunc praetorem, adeo amicum Corneliae familiae, ut, qui Romae mortuum elatumque P. Scipionem (eſt enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, ſicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum iſſe, memoriae prodiderint, et ad portam Capenam mulſum proſecutis funus dediſſe, quod ab eo inter alios captivos in Africa ex hoſtibus receptus eſſet: aut adeo inimicum eumdem, ut propter inſignem ſimultatem ab ea factione, quae adverſa Scipionibus erat, delectus ſit potiſſimum ad quaeſtionem exercendam; ceterum ad hunc nimis aequum aut iniquum praetorem reus extemplo factus L. Scipio; ſimul et delata et recepta nomina legatorum ejus, A. et L. Hoſtiliorum Catonum,

et C. Furii Aculeonis quaestoris: et, ut omnia contacta societate peculatus viderentur, scribae quoque duo et accensus. L. Hostilius, et scribae, et accensus, priusquam de Scipione judicium fieret, absoluti sunt: Scipio, et A. Hostilius legatus, et C. Furius damnati: *Quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem sex millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in aerarium retulerit; A. Hostilium octoginta pondo auri, argenti quadringenta tria: Furium quaestorem auri pondo centum triginta, argenti ducenta* [t]. Has ego summas auri et argenti relatas apud Antiatem inveni. in L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium scriptoris, esse in summa auri atque argenti. Similius enim veri est, argenti, quam auri, majus pondus fuisse; et potius quadragies, quam ducenties quadragies, litem aestimatam: eo magis, quod, tantae summae rationem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu, tradunt: librumque rationis ejus, quum Lucium fratrem adferre jussisset, inspectante senatu suis ipsum manibus concerpsisse: indignantem, quod, quum bis millies in aerarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur. ab eadem fiducia animi, quum quaestores pecuniam ex aerario contra legem promere non auderent, poposcisse claves, et se aperturum aerarium dixisse qui, ut clauderetur, effecisset.

LVI. Multa alia, in Scipionis exitu maxime vitae, dieque dicta, morte, funere, sepulcro, in diversum trahunt: ut, cui famae, quibus scriptis adsentiar, non habeam. Non de accusatore convenit: alii M. Naevium, alii Petillios diem dixisse scribunt: non de tempore, quo dicta dies sit: non de anno, quo mortuus sit: non ubi mortuus, aut elatus sit. Alii Romae, alii Literni et mortuum, et sepultum: utrobique monumenta ostenduntur et statuae. Nam et Literni monumentum monumentoque statua superinposita fuit, quam tempestate disjectam

t) *auri centum triginta argenti ducenta pondo* Gron. Crev.

jectam nuper vidimus ipsi. Et Romae extra portam Capenam in Scipionum monumento tres statuae sunt: quarum duae P. et L. Scipionum dicuntur esse, tertia poëtae Q. Ennii. Nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque, si modo ipsorum sunt, quae feruntur, P. Scipionis et Ti. Gracchi abhorrent inter se. Index orationis P. Scipionis nomen M. Naevii tribuni plebis habet: ipsa oratio sine nomine est accusatoris. nebulonem modo, modo nugatorem adpellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum, accusatorum Africani, aut diei dictae Africano ullam mentionem habet. Alia tota serenda fabula est Gracchi orationi conveniens: et illi auctores sequendi sunt, qui, quum L. Scipio et accusatus, et damnatus sit pecuniae captae ab rege, legatum in Etruria fuisse Africanum tradunt. quo post famam de fratris casu adlatam, relicta legatione, cucurrisse eum Romam; et, quum a porta recta ad forum se contulisset, quod in vincula duci fratrem dictum erat, repulisse a corpore ejus viatorem: et tribunis retinentibus, magis pie, quam civiliter, vim fecisse. Hinc [u]) enim ipse Gracchus queritur, dissolutam esse a privato tribuniciam potestatem: et ad postremum, quum auxilium L. Scipioni pollicetur [v]), adjicit, tolerabilioris exempli esse, a tribuno plebis potius, quam a privato, victam videri et tribuniciam potestatem, et rempublicam esse. Sed ita hanc unam inpotentem ejus injuriam invidia onerat, ut, increpando quod degenerarit tantum a se ipse, cumulatas ei veteres laudes moderationis et temperantiae pro reprehensione praesenti reddat. Castigatum enim quondam ab eo populum, ait, quod eum perpetuum consulem et dictatorem vellet facere. prohibuisse statuas sibi in comitio, in Rostris, in curia, in Capitolio, in cella Jovis poni. prohibuisse, ne decerneretur, ut imago sua triumphali ornatu e templo Jovis optimi maximi exiret.

LVII.

u) *Haec* Gron. Crev. v) *polliceretur* Gron. Crev.

LVII. Haec, vel in laudatione posita, ingentem magnitudinem animi moderandis ad civilem habitum honoribus significarent, quae exprobrando inimicus fatetur. Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam major P. Cornelio Nasicae haud dubie a patre conlocata erat) nuptam fuisse convenit. Illud parum constat, utrum post mortem patris et desponsa sit, et nupserit: an verae illae opiniones sint, Gracchum, cum L. Scipio in vincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, jurasse, *Sibi inimicitias cum Scipionibus, quae fuissent, manere; nec se gratiae quaerendae caussa quidquam facere. sed in quem carcerem reges et imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem ejus duci non passurum.* Senatum, eo die forte coenantem in Capitolio, consurrexisse, et petisse, ut inter epulas Graccho filiam Africanus desponderet. quibus ita inter publicum sollemne sponsalibus rite factis, quum se domum recepisset, Scipionem Aemiliae uxori dixisse, filiam se minorem despondisse. quum illa, muliebriter indignabunda, nihil de communi filia secum consultatum, adjecisset, non, si Ti. Graccho daret, expertem consilii debuisse matrem esse; laetum Scipionem tam concordi judicio, ipsi desponsam respondisse. haec de tanto viro, quamquam et opinionibus, et monumentis literarum variarent, proponenda erant.

LVIII. Judiciis a Q. Terentio praetore perfectis, Hostilius et Furius damnati, praedes eodem die quaestoribus urbanis dederunt. Scipio, quum contenderet, omnem, quam accepisset, pecuniam in aerario esse, nec se quidquam publici habere, in vincula duci est coeptus. P. Scipio Nasica tribunos adpellavit; orationemque habuit plenam veris decoribus, non communiter modo Corneliae gentis, sed propriae familiae suae. *Parentes suos et P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. et P. Scipiones, clarissimos viros. Eos, quum per aliquot annos in terra Hispania,*

spania, adversus multos Poenorum Hispanorumque et duces et exercitus, nominis Romani famam auxissent, non bello solum, sed quod Romanae temperantiae fideique specimen illis gentibus dedissent, ad extremum ambo pro republica x) morte obcubuisse. quum illorum tueri gloriam posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas superavisse laudes, ut fidem fecerit, non sanguine humano, sed stirpe divina satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur, (ut, quae in Hispania, quae in Africa, quum legatus fratris esset, gessisset, praetereantur) consulem et ab senatu dignum visum, cui extra sortem Asia provincia et bellum cum Antiocho rege decerneretur; et a fratre, cui post duos consulatus censuramque et triumphum legatus in Asiam iret. Ibi, ne magnitudo et splendor legati laudibus consulis obficeret, forte ita incidisse, ut, quo die ad Magnesiam signis conlatis L. Scipio Antiochum devicisset, aeger P. Scipio Elaeae dierum aliquot via abesset. Non fuisse minorem eum exercitum, quam Hannibalis, cum quo in Africa esset pugnatum. Hannibalem eumdem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. Et bellum quidem ita gestum esse, ut ne fortunam quidem quisquam criminari possit. In pace crimen quaeri. eam dici venisse. Hic decem legatos simul argui, quorum ex consilio data pax esset. quin exstitisse ex decem legatis, qui Cn. Manlium accusarent: tamen non modo ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi eam accusationem valuisse.

LIX. *At, Hercule, in Scipione ipsas leges pacis, ut nimium adcommodatas Antiocho, suspectas esse. integrum enim ei regnum relictum: omnia possidere eum victum, quae ante bellum ejus fuerint: auri et argenti quum vim magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in privatum versum. An non praeter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis, quan-*

x) *republica* l. *populo Romano* Gron. Crev.

quantum non decem aliis triumphis, si omne in unum conferatur, sit latum? Nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem et proxima Europae tenuisse Antiochum? Ea quanta regio orbis terrarum sit, a Tauro monte in Aegaeum usque prominens mare, quot non urbes modo, sed gentes amplectatur, omnes scire. Hanc regionem, dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem, usque ad Tauri montis juga Antiocho ademtam, expulso in ultimum angulum orbis terrarum. Quid, si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedaemonem relictam. nec Quinctio crimen quaesitum: non enim habuisse eum Africanum fratrem; cujus quum gloria prodesse L. Scipioni debuisset, invidiam nocuisse. Tantum auri argentique judicatum esse in domum L. Scipionis inlatum, quantum, venditis omnibus bonis, redigi non posset. Id ubi ergo esse regium aurum? ubi tot haereditates acceptas? In domo, quam sumtus non exhauserint, exstare debuisse novae fortunae cumulum. At enim, quod ex bonis redigi non possit, ex corpore et tergo per vexationem et contumelias L. Scipionis petituros inimicos: ut in carcerem inter fures nocturnos et latrones vir clarissimus includatur, et in robore et tenebris exspiret: deinde nudus ante carcerem projiciatur. Non id Corneliae magis familiae, quam urbi Romanae, fore erubescendum.

LX. Adversus ea Terentius praetor rogationem Petilliam, et senatusconsultum, et judicium de L. Scipione factum recitavit: se, ni referatur pecunia in publicum, quae judicata sit, nihil habere, quod faciat, nisi ut prehendi damnatum, et in vincula duci jubeat. Tribuni quum in consilium secessissent, paullo post C. Fannius ex sua collegarumque aliorum, praeter Gracchum, sententia pronunciavit, *praetori non intercedere tribunos, quo minus sua potestate utatur.* Ti. Gracchus ita decrevit: *Quo minus ex bonis L. Scipionis, quod judicatum sit,*

sit, redigatur, se non intercedere praetori. L. Scipionem (qui regem opulentissimum orbis terrarum devicerit, imperium populi Romani propagaverit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem, Rhodios, alias tot urbes Asiae devinxerit populi Romani beneficiis, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit) non passurum inter hostes populi Romani L. Scipionem [y]) in carcere et in vinculis esse, mittique eum se jubere. Tanto adsensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionem laeti homines viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factum judicium. In bona deinde L. Scipionis possessum publice quaestores praetor misit. neque in iis non modo vestigium ullum comparuit pecuniae regiae, sed nequaquam tantum redactum est, quantae summae damnatus fuerat. Conlata pecunia a cognatis amicisque et clientibus est L. Scipioni; ut, si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat. Nihil accepit. quae necessaria ad cultum erant, redemta ei a proximis cognatis sunt. Verteratque Scipionum invidia in praetorem, et consilium ejus, et accusatores.

y) *L. Scipionem* del. Crev.

EPI-

EPITOME LIBRI XXXIX

M. Aemilius consul, Liguribus subactis, viam a Placentia usque Ariminum perductam Flaminiae junxit. Initia luxuriae, introducta ab exercitu Asiatico, referuntur. Ligures, quicumque citra Apenninum erant, subacti sunt. Bacchanalia, sacrum Graecum, et quidem nocturnum, scelerum omnium seminarium, quum ad ingentis turbae conjurationem pervenisset, a consule investigatum, et multorum poena sublatum est. A censoribus L. Valerio Flacco et M. Porcio Catone, et belli et pacis artibus maximo, motus est senatu L. Quinctius Flamininus, T. Quinctii frater, eo quod, quum Galliam provinciam consul obtinuerat, rogatus in convivio a Philippo Poeno, quem amabat, scorto nobili, Gallum quemdam sua manu occiderat: sive, ut quidam tradiderunt, unum ex damnatis securi percusserat, rogatus a meretrice Placentina, cujus amore deperibat. Exstat in eum M. Catonis oratio. Scipio Literni decessit. Et, tamquam jungente fortuna circa idem tempus duo funera maximorum virorum, Hannibal, a Prusia Bithyniae rege, ad quem, victo Antiocho, confugerat, quum dederetur Romanis, qui ad exposcendum illum T. Quinctium Flamininum miserant, veneno sibi mortem conscivit. Philopoemen quoque, dux Achaeorum, vir maximus, a Messeniis interemtus veneno, quum ab iis bello captus esset. Coloniae Potentia, et Pisaurum, et Mutina, et Parma deductae sunt. Praeterea res adversus Celtiberos prospere gestas, et initia caussasque belli Macedonici continet; cujus origo inde fluxit, quod Philippus aegre ferebat, regnum suum inminui a Romanis, et quod cogeretur, a Thracibus aliisque locis praesidia deducere.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXIX

Dum haec (si modo hoc anno acta sunt) Romae aguntur, consules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hostis velut natus ad continendam inter magnorum inter-

intervalla bellorum Romanis militarem disciplinam erat: nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat. nam Asia, et amoenitate urbium, et copia terrestrium maritimarumque rerum, et mollitia hostium regiisque opibus, ditiores, quam fortiores; exercitus faciebat. praecipue sub imperio Cn. Manlii solute ac neglegenter habiti sunt. itaque asperius paullo iter in Thracia, et exercitatior hostis magna clade eos castigavit. In Liguribus omnia erant, quae militem excitarent: loca montana et aspera, quae et ipsis capere labor erat, et ex praeoccupatis dejicere hostem: itinera ardua, angusta, infesta insidiis: hostis levis, et velox, et repentinus, qui nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse sineret: obpugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul periculosaque: inops regio, quae parsimonia adstringeret milites, praedae haud multum praeberet. Itaque non lixa sequebatur, non jumentorum longus ordo agmen extendebat: nihil, praeter arma et viros omnem spem in armis habentes, erat. Nec deerat umquam cum iis vel materia belli, vel caussa; quia propter domesticam inopiam vicinos agros incursabant. nec tamen in discrimen summae rerum pugnabatur.

II. C. Flaminius consul, cum Friniatibus Liguribus in agro eorum pluribus proeliis secundis factis, in deditionem gentem accepit, et arma ademit: ea quia non sincera fide tradebant, quum castigarentur, relictis vicis, in montem Auginum confugerunt. confestim secutus est consul. Ceteri effusi rursus, et pars maxima inermes, per invia et rupes deruptas praecipitantes fugerunt, qua sequi hostis non posset. ita trans Apenninum abierunt. qui castris se tenuerant, circumsessi expugnati sunt. Inde trans Apenninum ductae legiones. Ibi montis, quem ceperant, altitudine paullisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. tum conquisita cum intentiore cura arma, et omnia ademta. Translatum deinde ad Apuanos

nos Ligures bellum; qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita incursaverant, ut coli non possit. His quoque perdomitis, consul pacem dedit finitimis. et, quia, a bello quieta ut esset provincia, effecerat, ne in otio militem haberet, viam a Bononia perduxit Arretium. M. Aemilius alter consul agros Ligurum vicosque, qui in campis aut vallibus erant, ipsis montes duos Balistam Suismontiumque tenentibus, deussit depopulatusque est. deinde eos, qui in montibus erant, adortus, primo levibus proeliis fatigavit: postremo coactos in aciem descendere justo proelio devicit: in quo et [a]) aedem Dianae vovit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus (in his et Friniates [b]) Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius) omnes Aemilius subegit, armaque ademit, et de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus, in agrum Gallicum exercitum duxit; viamque ab Placentia, ut Flaminiae committeret, Ariminum perduxit. Proelio ultimo, quo cum Liguribus signis conlatis conflixit, aedem Junoni Reginae vovit. Haec in Liguribus eo anno gesta.

III. In Gallia M. Furius praetor insontibus Cenomanis, in pace speciem belli quaerens, ademerat arma. Id Cenomani conquesti Romae apud senatum, rejectique ad consulem Aemilium; cui, ut cognosceret statueretque, senatus permiserat, magno certamine cum praetore habito, tenuerunt caussam. arma reddere [c]) Cenomanis, decedere provincia praetor jussus. Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes convenerant, senatus datus est. his querentibus, magnam multitudinem civium suorum Romam commigrasse, et ibi censos esse, Q. Terentio Culleoni praetori negotium datum est, ut eos conquireret, et, quem C. Claudio, M. Livio censoribus, postve eos censores, ipsum parentemve ejus apud se censum esse,

pro-

a) *et* del. *Gron. Crev.*
b) *Briniates* Gron.
c) *reddita* Gron. Crev.

probassent socii, ut redire eo cogeret, ubi censi essent. Hac conquisitione duodecim millia Latinorum domos redierunt, jam tum multitudine alienigenarum urbem onerante.

IV. Priusquam consules redirent Romam, M. Fulvius proconsul ex Aetolia rediit. isque[d]), ad aedem Apollinis in senatu quum de rebus in Aetolia Cephalleniaque ab se gestis disseruisset, petiit a Patribus, ut aequum censerent, ob rempublicam bene ac feliciter gestam, et Diis inmortalibus honorem haberi jubere, et sibi triumphum decernere. M. Aburius tribunus plebis, si quid de ea re ante M. Aemilii consulis adventum decerneretur, intercessurum se ostendit: *eum contradicere velle, proficiscentemque in provinciam ita sibi mandasse, ut ea disceptatio integra in adventum suum servaretur. Fulvium temporis jacturam facere. senatum etiam praesente consule, quod vellet, decreturum.* M. Fulvius: *Si aut simultas M. Aemilii secum ignota hominibus esset, aut quam is eas inimicitias inpotenti ac prope regia ira exerceret; tamen non fuisse ferendum, absentem consulem et Deorum inmortalium honori obstare, et meritum debitumque triumphum morari: imperatorem, rebus egregie gestis, victoremque exercitum cum praeda ac captivis ante portas stare, donec consuli, ob hoc ipsum moranti, redire Romam libitum esset. Verum enimvero, quum sint nobilissimae sibi cum consule inimicitiae, quid ab eo quemquam posse aequi exspectare, qui per infrequentiam furtim senatusconsultum factum ad aerarium detulerit*, Ambraciam non videri vi captam; *quae aggere ac vineis obpugnata sit; ubi, incensis operibus, alia de integro facta sint; ubi circa muros supra subterque terram per dies quindecim pugnatum; ubi a prima luce, quum jam transcendisset muros miles, usque ad noctem diu anceps proelium tenuerit; ubi plus tria millia hostium sint caesa. Jam de Deorum inmortalium tem-*

 plis,

d) *itaque* Gron. Crev.

plis, spoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices adtulerit? Nisi Syracusarum ceterarumque captarum civitatium ornamentis urbem exornari fas fuerit, in Ambraciam unam captam non valuerit belli jus. Se et Patres conscriptos orare, et ab tribunis[e]*) petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinant.*

V. Undique omnes, alii deprecari tribunum, alii castigare. Ti. Gracchi collegae plurimum oratio movit: *Ne suas quidem simultates pro magistratu exercere boni exempli esse: alienarum vero simultatium tribunum plebis cognitorem fieri, turpe et indignum collegii ejus potestate et sacratis legibus esse. Suo quemque judicio et homines odisse aut diligere, et res probare aut inprobare debere; non pendere ex alterius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi, adstipularique irato consuli tribunum plebei: et, quid privatim M. Aemilius mandaverit, meminisse; tribunatum sibi a populo Romano mandatum oblivisci; et mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non pro consulari regno. Ne hoc quidem cernere eum, fore, ut memoriae ac posteritati mandetur, ejusdem collegii alterum e duobus tribunis plebis suas inimicitias remisisse reipublicae, alterum alienas et mandatas exercuisse.* His victus castigationibus tribunus, quum templo excessisset, referente Ser. Sulpicio praetore, triumphus M. Fulvio est decretus. Is quum gratias Patribus conscriptis egisset, adjecit; *Ludos magnos se Jovi optimo maximo eo die, quo Ambraciam cepisset, vovisse. in eam rem sibi centum*[f]*) pondo auri a civitatibus conlatum. Petere, ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in aerario positurus esset, id aurum secerni juberent.* Senatus pontificum collegium consuli jussit, num omne id aurum in ludos consumi necessum esset? Quum pontifices negassent, ad religionem pertinere, quanta inpensa in ludos fieret; senatus Fulvio, quan-

e) *tribuno* Crev. f) *decem* Gron. Crev.

quantum [g]) inpenderet, permisit, dum ne summam octoginta millium excederet. Triumphare mense Januario statuerat: sed quum audisset, consulem M.[h]) Aemilium, literis Aburii tribuni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad inpediendum triumphum Romam venientem, aegrum in via substitisse, ne plus in triumpho certaminum, quam in bello, haberet, praetulit triumphi diem. triumphavit ante diem decimum Kalendas Januarias de Aetolis, et de Cephallenia. Aureae coronae, centum duodecim pondo, ante currum latae sunt: argenti pondo millia octoginta tria: auri pondo ducenta quadraginta tria: tetradrachmum Atticum centum octodecim millia: Philippei nummi duodecim millia quadringenti viginti duo: signa aenea ducenta octoginta quinque: signa marmorea ducenta triginta: arma, tela, cetera spolia hostium, magnus numerus. ad hoc[i]) catapultae, ballistae, tormenta omnis generis: duces, aut Aetoli et Cephallenes, aut regii ab Antiocho ibi relicti, ad septem et viginti. Multos eo die, priusquam in urbem inveheretur, in circo Flaminio tribunos, praefectos, equites, centuriones, Romanos sociosque, donis militaribus donavit. militibus ex praeda vicenos quinos denarios divisit, duplex centurioni, triplex equiti.

VI. Jam consularium comitiorum adpetebat tempus; quibus quia M. Aemilius, cujus sortis ea cura erat, obcurrere non potuit, C. Flaminius Romam venit. ab eo creati consules Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Praetores inde facti T. Maenius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quinctius Crispinus. Extremo anni, magistratibus jam creatis, ante diem tertium Nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis, qui Asiam incolunt, triumphavit. serius ei triumphandi caussa fuit, ne, Q. Terentio

g) inf. *vellet* Gron. Crev.
h) *M.* del. *Gron. Crev.*
i) *haec* Gron. Crev.

rentio Culleone praetore, caussam lege Petillia diceret, et incendio alieni judicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret; eo infensioribus in se, quam in illum, judicibus, quod disciplinam militarem, severe ab eo conservatam, successor ipse omni genere licentiae corruperat. Neque ea sola infamiae erant, quae in provincia procul ab oculis facta narrabantur: sed ea etiam magis, quae in militibus ejus quotidie conspiciebantur. Luxuriae enim peregrinae origo ab exercitu Asiatico invecta in urbem est. ii primum lectos aeratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas, et alia textilia, et, quae tum magnificae supellectilis habebantur, monopodia et abacos Romam advexerunt. tunc psaltriae sambucistriaeque, et convivalia ludionum oblectamenta addita epulis: epulae quoque ipsae et cura et sumtu majore adparari coeptae: tum coquus, vilissimum antiquis mancipium et aestimatione et usu, in pretio esse; et, quod ministerium fuerat, ars haberi coepta. vix tamen illa, quae tum conspiciebantur, semina erant futurae luxuriae.

VII. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas, ducentas duodecim pondo: argenti pondo ducenta viginti millia: auri pondo duo millia centum tres k): tetradrachmum Atticum centum viginti septem millia: cistophorum ducenta quinquaginta: Philippeorum aureorum nummorum sedecim millia trecentos viginti: et arma spoliaque multa Gallica, carpentis transvecta. duces hostium duo et quinquaginta ducti ante currum. militibus quadragenos binos denarios divisit, duplex centurioni; et stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum, donati militaribus donis, currum secuti sunt. carminaque a militibus ea in imperatorem dicta, ut facile adpareret, in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici; triumphum esse militari magis favore, quam populari, celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt. quibus

k) *centum tres* l. *ducenta tria* Gron. Crev.

adnitentibus ſenatusconſultum factum eſt, *Ut ex pecunia, quae in triumpho translata eſſet, ſtipendium, conlatum a populo in publicum, quod ejus ſolutum antea non eſſet, ſolveretur.* Vicenos quinos et ſemiſſes in millia aeris quaeſtores urbani cum fide et cura ſolverunt. Per idem tempus tribuni militum duo ex duabus Hiſpaniis cum literis C. Atinii et L. Manlii, qui eas provincias obtinebant, venerunt. Ex iis literis cognitum eſt, Celtiberos Luſitanoſque in armis eſſe, et ſociorum agros populari. de ea re conſultationem integram ſenatus ad novos magiſtratus rejecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Poſtumius Albinus faciebant, malus in circo inſtabilis in ſignum Pollentiae procidit, atque id dejecit. ea religione moti Patres, et diem unum adjiciendum ludorum celebritati cenſuerunt, et ſigna duo pro uno reponenda, et novum auratum faciendum. Et plebeji ludi ab aedilibus C. Sempronio Blaeſo et M. Furio Luſco diem unum inſtaurati ſunt.

VIII. Inſequens annus Sp. Poſtumium Albinum et Q. Marcium Philippum conſules ab exercitu bellorumque et provinciarum cura ad inteſtinae conjurationis vindictam avertit. Praetores provincias ſortiti ſunt, T. Maenius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives et peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quinctius Criſpinus Hiſpaniam citeriorem, C. Calpurnius Piſo Hiſpaniam ulteriorem. Conſulibus ambobus quaeſtio de clandeſtinis conjurationibus decreta eſt. Graecus ignobilis in Etruriam primum venit nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditiſſima omnium gens invexit, ſacrificulus et vates: nec is, qui aperta religione, propalam et quaeſtum et diſciplinam profitendo, animos horrore [l]) imbueret, ſed occultorum et nocturnorum [m]) antiſtes ſacrorum. Initia erant, quae pri-

l) *errore* Crev. m) *et nocturnorum* del. *Gron. Crev.*

primo paucis tradita sunt: deinde vulgari coepta sunt [n]) per viros mulieresque. additae voluptates religioni vini et epularum, quo plurium animi inlicerentur. Quum vinum animos, et nox et mixti feminis mares, aetatis tenerae majoribus, discrimen omne pudoris exstinxissent; corruptelae primum omnis generis fieri coeptae, quum ad id quisque, quo natura pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet. Nec unum genus noxae, stupra promiscua ingenuorum feminarumque, erant: sed falsi testes, falsa signa testimoniaque et indicia ex eadem officina exibant. Venena indidem intestinaeque caedes: ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam exstarent. Multa dolo, pleraque per vim audebantur. occulebat vim, quod prae ululatibus, tympanorumque et cymbalorum strepitu, nulla vox quiritantium inter stupra et caedes exaudiri poterat.

IX. Hujus mali labes ex Etruria Romam, velut contagione morbi, penetravit. primo urbis magnitudo capacior patientiorque talium malorum ea celavit: tandem indicium hoc maxime modo ad Postumium consulem pervenit. P. Aebutius, cujus pater publico equo stipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus, sub tutela Duroniae matris et vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat. Et mater dedita viro erat; et vitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationem reddere non posset, aut tolli pupillum, aut obnoxium sibi vinculo aliquo fieri cupiebat. via una corruptelae Bacchanalia erant. Mater adolescentulum adpellat, *Se pro aegro eo vovisse, ubi primum convaluisset, Bacchis eum se initiaturam, damnatam voti, Deum benignitate, exsolvere id velle. Decem dierum castimonia opus esse. decimo die coenatum, deinde pure lautum in sacrarium deducturam.* Scortum nobile libertina Hispala Fecenia, non digna quaestu, cui ancillula adsuerat, etiam postquam manumissa erat, eodem

n) *sunt* del. *Gron. Crev.*

dem se genere tuebatur. Huic consuetudo juxta vicinitatem cum Aebutio fuit, minime adolescentis aut rei aut famae damnosa: ultro enim amatus adpetitusque erat: et, maligne omnia praebentibus suis, meretriculae munificentia sustinebatur. Quin eo processerat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore a tribunis et praetore petito, quum testamentum faceret, unum Aebutium institueret haeredem.

X. Haec amoris pignora quum essent, nec quidquam secretum alter ab altero haberent, per jocum adolescens vetat eam mirari, si per aliquot noctes secubuisset. *Religionis se caussa, ut voto pro valetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari velle.* Id ubi mulier audivit, perturbata, *Dii meliora!* inquit: *mori et sibi et illi satius esse, quam id faceret; et in caput eorum detestari minas periculaque, qui id suasissent.* Admiratus quum verba, tum perturbationem tantam adolescens, *Parcere exsecrationibus* jubet. *matrem id sibi, adsentiente vitrico, imperasse. Vitricus ergo*, inquit, *tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem, vitamque tuam perditum ire hoc facto properat.* Eo magis mirabundo, quaerentique quid rei esset, pacem veniamque precata Deorum Dearumque, si coacta caritate ejus, silenda enunciasset, *ancillam se*, ait, *dominae comitem id sacrarium intrasse, liberam numquam eo accessisse. Scire corruptelarum omnis generis eam officinam esse: et jam biennio constare neminem initiatum ibi majorem annis viginti. Ut quisque introductus sit, velut victimam tradi sacerdotibus. eos deducere in locum, qui circumsonet ululatibus, cantuque symphoniae, et cymbalorum et tympanorum pulsu, ne vox quiritantis, quum per vim stuprum inferatur, exaudiri possit.* Orare deinde atque obsecrare, ut eam rem quocumque discuteret modo: nec se eo praecipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda essent.

sent. neque ante dimisit eum, quam fidem dedit adolescens, ab his sacris se temperaturum.

XI. Postquam domum venit, et mater mentionem intulit, quid eo die, quid deinceps ceteris, quae ad sacra pertinerent, faciendum esset; negat, eorum se quidquam facturum, nec initiari sibi in animo esse. Aderat sermoni vitricus. confestim mulier exclamat, *Hispalae concubitu carere eum decem noctes non posse, illius excetrae delinimentis et venenis imbutum, nec parentis, nec vitrici* °), *nec Deorum verecundiam habere.* jurgantes hinc mater, hinc vitricus, cum quatuor eum servis domo exegerunt. Adolescens inde ad Aebutiam se amitam contulit: caussamque ei, cur esset a matre ejectus, narravit. deinde ex auctoritate ejus postero die ad consulem Postumium, arbitris remotis, rem detulit. Consul post diem tertium ad se jussum redire dimisit: ipse Sulpiciam, gravem feminam, socrum suam, percunctatus est, *ecquam anum Aebutiam ex Aventino nosset?* quum *eam nosse, probam, et antiqui moris feminam,* respondisset; *opus esse sibi ea conventa* dixit. *mitteret nuncium ad eam, ut veniret.* Aebutia adcita ad Sulpiciam venit. et consul paullo post, velut forte intervenisset, sermonem de Aebutio fratris ejus filio infert. Lacrimae mulieri obortae, et miserari casum adolescentis coepit, qui spoliatus fortunis, a quibus minime oporteret, apud se tunc esset, ejectus a matre, quod probus adolescens (Dii propitii essent) obscoenis, ut fama esset, sacris initiari nollet.

XII. Satis de Aebutio exploratum ratus consul, non vanum auctorem esse, dimissa Aebutia, socrum rogat, ut Hispalam, indidem ex Aventino libertinam, non ignotam viciniae, arcesseret ad sese. eam, quoque esse, quae percunctari vellet. Ad cujus nuncium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem et gravem feminam ignara caussae arcesseretur: postquam lictores in vestibulo turbamque consularem et consulem ipsum conspexit, prope

°) *nec vitrici nec parentis* Gron. Crev.

prope exanimata est. In interiorem partem aedium abductam socru adhibita consul, *Si vera dicere inducere in animum posset*, negat, *perturbari debere. fidem vel a Sulpicia, tali femina, vel ab se acciperet. expromeret sibi, quae in luco Similae Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri.* Hoc ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiscere non posset: tandem confirmata, *puellam admodum se ancillam initiatam cum domina*, ait. *aliquod annis, ex quo manumissa sit, nihil, quid ibi fiat, scire.* jam id ipsum consul laudare, *quum initiatam se non inficiaretur. sed et cetera eadem fide expromeret. neganti ultra quidquam scire non eamdem*, dicere, *si coarguatur ab alio, ac per se fatenti, veniam aut gratiam fore. eum sibi omnia exposuisse, qui ab illa audisset.*

XIII. Mulier, haud dubie, id quod erat, Aebutium indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciae procidit, et eam primo orare coepit, *Ne mulieris libertinae cum amatore sermonem in rem non seriam modo, sed capitalem etiam, verti vellet: se terrendi ejus caussa, non quo sciret quidquam, ea locutam esse.* Hic Postumius accensus ira, *Tum quoque*, ait, *eam cum Aebutio se amatore cavillari credere, non in domo gravissimae feminae et cum consule loqui.* et Sulpicia adtollere paventem; simul illam adhortari, simul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incusata perfidia Aebutii, qui optimi in eo ipso meriti talem gratiam retulisset, *Magnum sibi metum Deorum, quorum occulta initia enunciaret, majorem multo*, dixit, *hominum esse, qui se indicem manibus suis discerpturi essent. itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, ut se extra Italiam aliquo amandarent, ubi reliquum vitae degere tuto posset. Bono animo esse* jubere *eam* consul, et, *sibi curae fore*, dicere, *ut Romae tuto habitaret.* Tum Hispala originem sacrorum expromit. *Primo sacrarium id feminarum fuisse, nec quemquam virum eo admitti solitum. Tres in anno*

statos

ſtatos dies habuiſſe, quibus interdiu Bacchis initiarentur. Sacerdotes in vicem matronas creari ſolitas. Paculam Anniam p) Campanam ſacerdotem omnia, tamquam Deum monitu, inmutaſſe. nam et viros eam primam ſuos filios initiaſſe, Minium et Herennium Cerrinios. et nocturnum ſacrum ex diurno, et pro tribus in anno diebus quinos ſingulis menſibus dies initiorum feciſſe. Ex quo in promiſcuo ſacra ſint, et permixti viri feminis, et noctis licentia acceſſerit, nihil ibi facinoris, nihil flagitii praetermiſſum. plura virorum inter ſeſe, quam feminarum, eſſe ſtupra. Si qui minus patientes dedecoris ſint, et pigriores ad facinus, pro victimis inmolari: nihil nefas ducere, hanc ſummam inter eos religionem eſſe. Viros, velut mente capta, cum jactatione fanatica corporis vaticinari; matronas Baccharum habitu crinibus ſparſis q) cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim, dimiſſaſque in aquam faces (quia vivum ſulphur cum calce inſit) integra flamma efferre. Raptos a Diis homines dici, quos machinae inligatos ex conſpectu in abditos ſpecus abripiant. eos eſſe, qui aut conjurare, aut ſociari facinoribus, aut ſtuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum jam prope populum eſſe: in his nobiles quoſdam viros feminaſque. Biennio proximo inſtitutum eſſe, ne quis major viginti annis initiaretur. captari aetates et erroris et ſtupri patientes.

XIV. Peracto indicio, advoluta rurſus genibus preces eaſdem, ut ſe ablegaret, repetivit. Conſul rogat ſocrum, ut aliquam partem aedium vacuam faceret, quo Hiſpala inmigraret. coenaculum ſuper aedes datum eſt, ſcalis ferentibus in publicum obſeratis, aditu in aedes verſo. Res omnes Feceniae extemplo translatae, et familia arceſſita. et Aebutius migrare ad conſulis clientem juſſus. Ita quum indices ambo in poteſtate eſſent,

p) *Miniam* Gron. Crev. q) *paſſis* Gron. Crev.

essent, rem ad senatum Postumius defert, omnibus ordine expositis, quae delata primo, quae deinde ab se inquisita forent. Patres pavor ingens cepit, quum publico nomine, ne quid eae conjurationes coetusque nocturni fraudis occultae aut periculi inportarent, tum privatim suorum quisque vicem, ne quis adfinis ei noxae esset. Censuit autem senatus, gratias consuli agendas, quod eam rem et cum singulari cura, et sine ullo tumultu investigasset. Quaestionem deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandant: indicibus, Aebutio ac Feceniae, ne fraudi ea res sit, curare, et alios indices praemiis [r]) invitare jubent. sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu feminae essent, non Romae modo, sed per omnia fora et conciliabula conquiri, ut in consulum potestate essent. edici praeterea in urbe Roma, et per totam Italiam edicta mitti, *Ne quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut convenisse caussa sacrorum velit, neu quid talis rei divinae fecisse.* ante omnia, ut quaestio de his habeatur, qui coierint, conjuraverintve [s]), quo stuprum flagitiumve inferretur. Haec senatus decrevit. Consules aedilibus curulibus imperarunt, ut sacerdotes ejus sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclavi ad quaestionem servarent; aediles plebis videre, ne qua sacra in operto fierent. Triumviris capitalibus mandatum est, ut vigilias disponerent per urbem, servarentque, ne qui nocturni coetus fierent; utque ab incendiis caveretur, adjutores triumviris quinqueviri uti cis Tiberim suae quisque regionis aedificiis praeessent.

XV. Ad haec officia dimissis magistratibus, consules in Rostra escenderunt; et, concione advocata, quum sollemne carmen precationis, quod praefari, priusquam populum adloquantur, magistratus solent, peregisset consul, ita coepit: *Nulli umquam concioni, Quirites, non*

r) *et alios elicere ac praemiis* Crev.

s) *coissent conjurassentve* Gron. Crev.

non [t]) solum apta, sed etiam necessaria, haec sollemnis Deorum comprecatio fuit; quae vos admoneret, hos esse Deos, quos colere, venerari, precarique majores vestri instituissent: non illos, qui pravis et externis religionibus captas mentes, velut furialibus stimulis, ad omne scelus et ad omnem libidinem agerent. Equidem, nec quid taceam, nec quatenus proloquar, invenio: si aliquid ignorabitis, ne locum neglegentiae dem; si omnia nudavero, ne nimium terroris obfundam vobis, vereor. quidquid dixero, minus, quam pro atrocitate et magnitudine rei, dictum scitote esse. ut ad cavendum satis sit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia tota jam pridem Italia, et nunc per urbem etiam multis locis esse, non fama modo accepisse vos, sed crepitibus etiam ululatibusque nocturnis, qui personant tota urbe, certum habeo; ceterum, quae ea res sit, ignorare. alios Deorum aliquem cultum, alios concessum ludum et lasciviam esse credere, et, qualecumque sit, ad paucos pertinere. Quod ad multitudinem eorum adtinet, si dixero, multa millia hominum esse, illico necesse est, exterreamini; nisi adjunxero, qui qualesque sint. Primum igitur mulierum magna pars est, et is fons mali hujusce fuit: deinde simillimi feminis mares, stuprati et constupratores, fanatici vigiles; vino, strepitibus, clamoribusque nocturnis adtoniti. Nullas adhuc vires conjuratio, ceterum incrementum ingens virium habet, quod in dies plures fiunt. Majores vestri, ne vos quidem, nisi quum aut, vexillo in arce posito, comitiorum caussa exercitus eductus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem vocasset, forte temere coire voluerunt: et, ubicumque multitudo esset, ibi et legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse. Quales primum nocturnos coetus, deinde promiscuos mulierum ac virorum, esse creditis? Si, quibus aetatibus initientur mares, sciatis, non misereat vos eorum solum,

t) tam non Gron. Crev.

lum, ſed etiam pudeat. Hoc ſacramento initiatos juvenes milites faciendos cenſetis, Quirites? iis ex obſcoeno ſacrario eductis arma committenda? hi, cooperti ſtupris ſuis alieniſque, pro pudicitia conjugum ac liberorum veſtrorum ferro decernent?

XVI. *Minus tamen eſſet, ſi flagitiis tantum effeminati forent, (ipſorum id magna ex parte dedecus erat) a facinoribus manus, mentem a fraudibus abſtinuiſſent. Numquam tantum malum in republica fuit, nec ad plures, nec ad plura pertinens. quidquid his annis libidine, quidquid fraude, quidquid ſcelere peccatum eſt, ex illo uno ſacrario ſcitote ortum eſſe. Necdum omnia, in quae conjuraverunt, edita facinora habent. adhuc privatis noxiis, quia nondum ad rempublicam obprimendam ſatis virium eſt, conjuratio ſeſe inpia tenet. creſcit et ſerpit quotidie malum. jam majus eſt, quam ut capere id privata fortuna poſſit: ad ſummam rempublicam ſpectat. Niſi praecavetis, Quirites, jam huic diurnae, legitime ab conſule vocatae, par nocturna concio eſſe poterit. nunc illi vos ſinguli univerſos concionantes timent: jam, ubi vos dilapſi domos et in rura veſtra eritis, illi coierint, conſultabunt de ſua ſalute ſimul ac veſtra pernicie; tum ſingulis vobis univerſi timendi erunt. Optare igitur unuſquiſque veſtrum debet, ut bona mens ſuis omnibus fuerit. Si quem libido, ſi furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum quibus in omne flagitium et facinus conjuravit, non ſuum judicet eſſe. Ne quis etiam errore labatur, veſtrum quoque non ſum ſecurus. nihil enim in ſpeciem fallacius eſt, quam prava religio. Ubi Deorum numen praetenditur ſceleribus, ſubit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini juris aliquid inmixtum violemus. Hac vos religione innumerabilia decreta pontificum, ſenatuſconſulta, aruſpicum denique reſponſa liberant. Quoties hoc patrum avorumque aetate negotium eſt magiſtratibus datum, ut ſacra externa fieri vetarent, ſacrificulos vateſque foro, circo, urbe prohi-*

prohiberent, vaticinos libros conquirerent comburerentque, omnem disciplinam sacrificandi, praeterquam more Romano, abolerent? Judicabant enim prudentissimi viri omnis divini humanique juris, nihil aeque dissolvendae religionis esse, quam ubi non patrio, sed externo ritu sacrificaretur. Haec vobis praedicenda ratus sum, ne qua superstitio agitaret animos vestros, quum demolientes nos Bacchanalia discutientesque nefarios coetus cerneretis. Omnia, Diis propitiis volentibusque, ea faciemus: qui, quia suum numen sceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt. nec patefieri, ut inpunita essent, sed ut vindicarentur et obprimerentur, voluerunt. Senatus quaestionem extra ordinem de ea re mihi collegaeque meo mandavit: nos, quae ipsis nobis agenda sunt, inpigre exsequemur. Vigiliarum nocturnarum curam per urbem minoribus magistratibus mandavimus. Vos quoque, aequum est, quae vestra munia sunt, quo quisque loco positus erit, quod imperabitur, inpigre praestare, et dare operam, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur.

XVII. Recitari deinde senatusconsulta jusserunt, indicique praemium proposuerunt, si quis quem ad se deduxisset, nomenve absentis detulisset. *Qui nominatus profugisset, diem certam se finituros; ad quam nisi citatus respondisset, absens damnaretur. si quis eorum, qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur, ei laxiorem diem daturos, si venire ad caussam dicendam vellet.* Edixerunt deinde, *ne quis quid fugae caussa vendidisse, neve emisse vellet: ne quis reciperet, celaret, ope ulla juvaret fugientes.* Concione dimissa, terror magnus urbe tota fuit: nec moenibus se tantum urbis aut finibus Romanis continuit; sed passim per totam Italiam, literis hospitum de senatusconsulto, et concione, et edicto consulum acceptis, trepidari coeptum est. Multi ea nocte, quae diem insecuta est, quo in concione res palam

palam facta est, custodiis circa portas positis, fugientes a triumviris comprehensi et reducti sunt: multorum nomina delata. quidam ex iis viri feminaeque mortem sibi consciverunt. Conjurasse supra septem millia virorum ac mulierum dicebantur. capita autem conjurationis constabat esse, M. et C. Atinios de plebe Romana, et Faliscum L. Opiternium, et Minium Cerrinium Campanum: ab his omnia facinora et flagitia orta: eos maximos sacerdotes conditoresque ejus sacri esse. Data opera est, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad consules, fassique de se, nullam moram judicio fecerunt.

XVIII. Ceterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut, quia multis actiones et res peribant, cogerentur praetores T. Maenius et M. Licinius per senatum res in diem trigesimum differre, donec quaestiones a consulibus perficerentur. Eadem solitudo, quia Romae non respondebant, nec inveniebantur, quorum nomina delata erant, coegit consules circa fora proficisci, ibique quaerere et judicia exercere. Qui tantum initiati erant, et ex carmine sacro, praeeunte verba sacerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda conjuratio in omne facinus ac libidinem continebatur, nec earum rerum ullam, in quas jurejurando obligati erant, in se aut alios admiserant, eos in vinculis relinquebant: qui stupris aut caedibus violati erant, qui falsis testimoniis, signis adulterinis, subjectione testamentorum, fraudibus aliis contaminati, eos capitali poena adficiebant. Plures necati, quam in vincula conjecti sunt. magna vis in utraque caussa virorum mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant, ut ipsi in privato animadverterent in eas. si nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico animadvertebatur. Datum deinde consulibus negotium est, ut omnia Bacchanalia Romae primum, deinde per totam Italiam, diruerent; extra quam si qua ibi vetusta ara aut signum

consecratum esset. in reliquum deinde senatusconsulto cautum est, *Ne qua Bacchanalia Romae, neve in Italia essent. si quis tale sacrum sollemne et necessarium duceret, nec sine religione et piaculo se id omittere posse, apud praetorem urbanum profiteretur, praetor senatum consuleret. si ei permissum esset, quum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset.*

XIX. Aliud deinde huic conjunctum, referente Q. Marcio consule, senatusconsultum factum est, *Ut de iis, quos pro indicibus consules habuissent, integra res ad senatum referretur, quum Sp. Postumius, quaestionibus perfectis, Romam redisset.* Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum censuerunt, magistratibusque Ardeatium praedicendum, ut [u]) intentiore eum custodia adservarent; non solum ne effugeret, sed ne mortis consciscendae locum haberet. Sp. Postumius aliquanto post Romam venit. eo referente, de P. Aebutii et Hispalae Feceniae praemio, quod eorum opera indicata Bacchanalia essent, senatusconsultum factum est, *Ut singulis his centena millia aeris quaestores urbani ex aerario darent. Utique consul cum tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoque tempore ferrent, ut P. Aebutio emerita stipendia essent, ne invitus militaret, neve censor ei equum publicum adsignaret. Utique Feceniae Hispalae datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset, quasi ei vir testamento dedisset. Utique ei ingenuo nubere liceret: neu quid ei, qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiaeve esset. Utique consules praetoresque, qui nunc essent, quive postea futuri essent, curarent, ne quid ei mulieri injuriae fieret, utique tuto esset. id senatum velle, et aequum censere, ut ita fieret.* Ea omnia lata ad plebem, factaque sunt

u) *ut in int.* Gron. Crev.

ſunt ex ſenatuſconſulto; et de ceterorum indicum inpunitate praemiiſque conſulibus permiſſum eſt.

XX. Et jam Q. Marcius, quaeſtionibus ſuae regionis perfectis, in Ligures provinciam proficiſci parabat; tribus millibus peditum Romanorum, centum quinquaginta equitibus, et quinque millibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in ſupplementum acceptis. Eadem provincia, idem numerus peditum equitumque et collegae decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius et M. Aemilius conſules habuerunt. duas praeterea legiones novas ex ſenatuſconſulto ſcribere juſſi ſunt: et viginti millia peditum ſociis et nomini Latino imperarunt, et equites mille trecentos, et tria millia peditum Romanorum, ducentos equites. totum hunc exercitum, praeter legiones, in ſupplementum Hiſpanienſis exercitus duci placebat. itaque conſules dum ipſi quaeſtionibus inpediebantur, T. Maenium delectui habendo praefecerunt. Perfectis quaeſtionibus, prior Q. Marcius in Ligures Apuanos eſt profectus. Dum penitus in abditos ſaltus, quae latebrae receptaculaque ſemper illis fuerant, perſequitur; in praeoccupatis anguſtiis, loco iniquo eſt circumventus. quatuor millia militum amiſſa; et legionis ſecundae ſigna tria, undecim vexilla ſocium Latini nominis in poteſtatem hoſtium venerunt, et arma multa, quae, quia inpedimento fugientibus per ſilveſtres ſemitas erant, paſſim jactabantur. prius ſequendi Ligures finem, quam fugae Romani, fecerunt. Conſul, ubi primum ex hoſtium agro evaſit, ne, quantum deminutae copiae forent, adpareret, in locis pacatis exercitum dimiſit. Non tamen obliterare famam rei male geſtae potuit. nam ſaltus, unde eum Ligures fugaverant, Marcius eſt adpellatus.

XXI. Sub hunc nuncium ex Liguſtinis vulgatum literae, ex Hiſpania mixtam gaudio triſtitiam adferentes, recitatae ſunt. C. Atinius, qui biennio ante praetor in eam provinciam profectus erat, cum Luſitanis in agro

Astensi signis conlatis pugnavit. ad sex millia hostium sunt caesa: ceteri fusi, fugati, castrisque exuti. Ad oppidum deinde Astam obpugnandum legiones ducit. id quoque haud multo majore certamine cepit, quam castra: sed, dum incautius subit muros, ictus ex vulnere post dies paucos moritur. Literis de morte propraetoris recitatis, senatus censuit mittendum, qui ad Lunae portum C. Calpurnium praetorem consequeretur; nunciaretque, senatum aequum censere, ne sine imperio provincia esset, maturare eum proficisci. Quarto die, qui missus erat, Lunam venit. paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hispania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore, quo Quinctius, in provinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. incerta victoria discessum est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte proxima moverunt: Romanis et suos sepeliendi, et spolia legendi ex hostibus potestas facta est. Paucos post dies, majore coacto exercitu v), Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro lacessiverunt proelio Romanos. Nihil traditur, quae caussa numero aucto infirmiores eos fecerit. superati proelio sunt. ad duodecim millia hominum caesa, plus duo capta: et castris Romanus potitus. et, nisi successor adventu suo inhibuisset inpetum victoris, subacti Celtiberi forent. Novi praetores ambo exercitus in hiberna deduxerunt.

XXII. Per eos dies, quibus haec ex Hispania nunciata sunt, ludi Taurii x) per biduum facti religionis caussa. (per dies) y) decem adparatos deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Aetolico bello, fecit. Multi artifices ex Graecia venerunt z) honoris ejus caussa. Athletarum quoque certamen tum primo Romanis spectaculo fuit, et venatio data leonum et pantherarum; et prope hujus seculi copia ac varietate ludicrum celebratum

v) *coacto maiore exercitu* Gron. Crev.

x) *Taurilia* Gron. Crev.

y) *per dies* sublatis uncinis, velut ab emendatione illae voces non venissent. *Gron. Crev.*

z) *venerant* Gron. Crev.

tum est. Novemdiale deinde sacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, ignesque coelestes multifariam orti adussisse complurium levi adflatu vestimenta maxime dicebantur. Addita et unum diem supplicatio est ex decreto pontificum, quod aedes Opis in Capitolio de coelo tacta erat. hostiis majoribus consules procurarunt, urbemque lustraverunt. Sub idem tempus et ex Umbria nunciatum est, semimarem duodecim ferme annos natum inventum. id prodigium abominantes, arceri Romano agro necarique quamprimum jusserunt. Eodem anno Galli Transalpini, transgressi in Venetiam sine populatione aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileja est, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Romanis, de ea re trans Alpes missis, responsum est, *Neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec, quid in Italia facerent, se scire.* L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vovisse sese dicebat, ex conlata ad id pecunia ab regibus civitatibusque per dies decem fecit. Legatum eum post damnationem et bona vendita missum in Asiam, ad dirimenda inter Antiochum et Eumenem reges certamina, Valerius Antias est auctor. tum conlatas ei pecunias, congregatosque per Asiam artifices: et, quorum ludorum post bellum, in quo votos diceret, mentionem non fecisset, de iis post legationem demum in senatu actum.

XXIII. Quum jam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat. Sp. Postumius, quaestionibus cum summa fide curaque perfectis, comitia habuit. creati sunt consules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die praetores facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Postumius Tempsanus, M. Claudius Marcellinus a). Extremo anni, quia Sp. Postumius consul renunciaverat, peragrantem se propter quaestiones utrumque litus Italiae desertas colonias,

a) *Marcellus* Crev.

Sipontum ſupero, Buxentum infero mari, inveniſſe; triumviri ad colonos eo ſcribendos ex ſenatuſconſulto ab T. Maenio praetore urbano creati ſunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Baebius Tamphilus. Cum Perſeo rege et Macedonibus bellum, quod inminebat, non unde plerique opinantur, nec ab ipſo Perſeo cauſſas cepit. inchoata initia a Philippo ſunt: et is ipſe, ſi diutius vixiſſet, id bellum geſſiſſet. Una eum res, quum victo leges inponerentur, maxime angebat; quod, qui Macedonum ab ſe defecerant in bello, in eos jus saeviendi ademtum ei ab ſenatu erat: quum, quia rem integram Quinctius in conditionibus pacis diſtulerat, non deſperaſſet inpetrari poſſe. Antiocho rege deinde bello ſuperato ad Thermopylas, diviſis partibus, quum per eoſdem dies conſul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam obpugnaſſet; capta Heraclea, quia juſſus abſcedere a moenibus Lamiae erat, Romaniſque oppidum deditum eſt, aegre eam rem tulerat. permulſit iram ejus conſul, quod, ad Naupactum ipſe feſtinans, quo ſe ex fuga Aetoli contulerant, Philippo permiſit, ut Athamaniae et Amynandro bellum inferret; et urbes, quas Theſſalis Aetoli ademerant, regno adjiceret. Haud magno certamine et Amynandrum Athamania expulerat, et urbes aliquot receperat. Demetriadem quoque, urbem validam et ad omnia opportunam, et Magnetum gentem ſuae ditionis fecit. inde et in Thracia quaſdam urbes, novae atque inſuetae libertatis vitio, ſeditionibus principum turbatas, partibus, quae domeſtico certamine vincerentur, adjungendo ſeſe [b]), cepit.

XXIV. His ſedata in praeſentia regis ira in Romanos eſt. numquam tamen remiſit animum a colligendis in pace viribus, quibus, quandoque [c]) data fortuna eſſet, ad bellum uteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum portoriiſque maritimis auxit; ſed metalla etiam et vetera intermiſſa recoluit, et nova multis locis

b) *ſe* Gron. Crev. c) *quandocumque* Gron. Crev.

locis inſtituit. Ut vero antiquam multitudinem hominum, quae belli cladibus amiſſa erat, reſtitueret; non ſobolem tantum ſtirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos, ſed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat, quietuſque aliquamdiu a bellis, omni cura in augendas regni opes intentus fuerat. Rediere deinde cauſſae, quae de integro iram moverent in Romanos. Theſſalorum et Perrhaeborum querelae de urbibus ſuis ab eo poſſeſſis, et legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis, traductaque in Macedoniam multitudine, ita auditae erant, ut eas non neglegi ſatis adpareret. Maxime moverat ſenatum, quod jam Aeni et Maroneae adfectari poſſeſſionem audierant; minus Theſſalos curabant. Athamanes quoque venerunt legati [d]), non partis amiſſae, non finium jacturam querentes, ſed totam Athamaniam ſub jus judiciumque regis veniſſe. Et Maronitarum exſules (erant pulſi, quia libertatis cauſſam defendiſſent ab regio praeſidio) ii non Maroneam modo, ſed etiam Aenum in poteſtate nunciabant Philippi eſſe. Venerant et a Philippo legati ad purganda ea: qui nihil, niſi permiſſu Romanorum imperatorum, factum adfirmabant. *Civitates Theſſalorum, et* [e]) *Perrhaeborum, et Magnetum, et cum Amynandro Athamanum gentem, in eadem cauſſa, qua Aetolos, fuiſſe. Antiocho rege pulſo, occupatum obpugnandis Aetolicis urbibus conſulem ad recipiendas eas civitates Philippum miſiſſe. armis ſubactos parere.* Senatus, ne quid abſente rege ſtatueret: legatos ad eas controverſias diſceptandas miſit, Q. Caecilium Metellum, M. Baebium Tamphilum, Ti. Sempronium. quorum ſub adventum ad Theſſalica Tempe omnibus iis civitatibus, quibus cum rege diſceptatio erat, concilium indictum eſt.

XXV. Ibi quum Romani legati diſceptatorum loco, Theſſali Perrhaebique et Athamanes haud dubii accuſa-

d) *legati venerunt* Gron. Crev. e) *et* del. *Gron. Crev.*

tores, Philippus ad audienda crimina tamquam reus, consedissent; pro ingenio quisque eorum, qui principes legationum erant, et gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniusve egerunt. In controversiam autem veniebant, Philippopolis, Tricca, Phaloria, et Eurymenae, et cetera circa eas oppida; utrum Thessalorum juris, quum vi ademtae possessaeque ab Aetolis forent, (nam Philippum Aetolis ademisse eas constabat) an Aetolica antiquitus ea oppida fuissent. *ita enim Acilium regi concessisse, si Aetolorum fuissent, et si voluntate, non si* [f]) *vi atque armis coacti, cum Aetolis essent.* Ejusdem formulae disceptatio de Perrhaeborum Magnetumque oppidis fuit. omnium enim jura possidendo per occasiones Aetoli miscuerant. Ad haec, quae disceptationis erant, querelae Thessalorum adjectae, *quod ea oppida, si jam redderentur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset. nam, praeter belli casibus amissos, quingentos principes juventutis in Macedoniam abduxisse, et opera eorum in servilibus abuti ministeriis: et, quae reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut redderet, curasse. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse, quondam Thessalis quaestuosum et frugiferum. Ibi navibus onerariis comparatis, regem, quae praeter Thebas Demetriadem cursum dirigerent, negotiationem maritimam omnem eo avertisse. Jam ne a legatis quidem, qui jure gentium sancti sint, violandis abstinere. insidias positas euntibus ad T. Quinctium. Itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos conjectos, ut non in civitatibus suis, non in communibus gentis conciliis, quisquam hiscere audeat. procul enim abesse libertatis auctores Romanos: lateri adhaerere gravem dominum, prohibentem uti beneficiis populi Romani. Quid autem, si vox libera non sit, liberum esse? Nunc se fiducia et praesidio legatorum ingemiscere magis, quam loqui. nisi provideant aliquid Romani, quo et Graecis Macedoniam adcolentibus metus,*

f) *si* del. *Gron. Crev.*

tus, et audacia Philippi minuatur, nequidquam et illum victum, et se liberatos esse. Ut equum tenacem, non parentem frenis asperioribus castigandum esse. Haec acerbe postremi: quum priores leniter permulsissent iram ejus, petentes, *Ut ignosceret pro libertate loquentibus; et ut, deposita domini acerbitate, adsuesceret socium atque amicum sese praestare; et imitaretur populum Romanum, qui caritate, quam metu, adjungere sibi socios mallet.* Thessalis auditis, Perrhaebi Gonnocondylum, quod Philippus Olympiadem adpellaverat, Perrhaebiae fuisse, et ut sibi restitueretur, agebant. et de Malloea et Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, et castella Athenaeum et Poetneum.

XXVI. Philippus, ut accusatoris potius, quam rei, speciem haberet, et ipse a querelis orsus, *Menelaidem in Dolopia, quae regni sui fuisset, Thessalos vi atque armis expugnasse*, questus est: *item Petram in Pieria ab iisdem Thessalis Perrhaebisque captam. Xynias quidem, haud dubie Aetolicum oppidum, sibi eos contribuisse; et Paracheloida, quae sub Athamania esset, nullo jure Thessalorum formulae factam. Nam quae sibi crimina objiciantur, de insidiis legatorum, et maritimis portubus frequentatis aut desertis; alterum deridiculum esse, se reddere rationem, quos portus mercatores aut nautici petant; alterum mores suos respuere. Tot annos esse, per quos numquam cessaverint legati, nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad senatum crimina de se deferre. quem umquam verbo violatum esse? Semel ad Quinctium euntibus insidias dici factas. sed, quid iis acciderit, non adjici. Quaerentium, quod* g) *falso objiciant, quum veri nihil habeant, ea crimina esse. Insolenter et inmodice abuti Thessalos indulgentia populi Romani, velut ex diutina siti nimis avide meram haurientes libertatem. Itaque* h)*, servorum modo praeter*

 spem

g) *quid* Gron. h) *Ita* Gron.

ſpem repente manumiſſorum, licentiam vocis et linguae experiri, et jactare ſeſe inſectatione et convitiis dominorum. Elatus deinde ira adjecit, *Nondum omnium dierum ſolem occidiſſe.* Id minaciter dictum, non Theſſali modo in ſeſe, ſed etiam Romani acceperunt. et quum fremitus poſt eam vocem ortus, et tandem ſedatus eſſet, Perrhaeborum inde Athamanumque legatis reſpondit, *Eamdem, de quibus illi agant, civitatium cauſſam eſſe. conſulem Acilium et Romanos ſibi dediſſe eas, quum hoſtium eſſent. Si ſuum munus, qui dediſſent, adimere velint, ſcire ſe, cedendum eſſe: ſed meliori ac fideliori amico, in gratiam levium et inutilium ſociorum, injuriam eos eſſe facturos. Nec enim ullius rei minus diuturnam eſſe gratiam, quam libertatis: praeſertim apud eos, qui male utendo eam conrupturi ſint.* Cauſſa cognita, pronunciaverunt legati, *Placere, deduci praeſidia Macedonum ex iis urbibus, et antiquis Macedoniae terminis regnum finiri. De injuriis, quas ultro citroque inlatas querantur, quo modo inter eas gentes et Macedonas diſceptetur, formulam juris exſequendi conſtituendam eſſe.*

XXVII. Inde, graviter obfenſo rege, Theſſalonicen ad cognoſcendum de Thraciae urbibus proficiſcuntur. ibi legati Eumenis: *Si liberas eſſe Aenum et Maroneam velint Romani, nihil ſui pudoris eſſe ultra dicere, quam ut admoneant, re, non verbo, eos liberos relinquant, nec ſuum munus intercipi ab alio patiantur. Si autem minor cura ſit civitatium in Thracia poſitarum, multo verius eſſe, quae ſub Antiocho fuerint, praemia belli Eumenem, quam Philippum, habere; vel pro patris Attali meritis bello, quod adverſus Philippum ipſum geſſerit populus Romanus: vel ſuis, quod Antiochi bello terra marique laboribus[i]) periculiſque omnibus interfuerit. Habere eum praeterea decem legatorum in eam rem praejudicium; qui quum Cherſoneſum Lyſimachiamque dederint,*

i) *laboribuſque* Gron.

rint, Maroneam quoque atque Aenum profecto dedisse, quae ipsa propinquitate regionis velut adpendices majoris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut jure imperii, quum tam procul a finibus Macedoniae absint, civitatibus his praesidia inposuisse? Vocari Maronitas juberent. ab iis certiora omnia de statu civitatium earum scituros. Legati Maronitarum vocati, *Non uno loco tantum urbis praesidium regium esse, sicut in aliis civitatibus,* dixerunt, *sed pluribus simul, et plenam Macedonum Maroneam esse itaque dominari adsentatores regios. his solis loqui et in senatu et in concionibus licere. eos omnes honores et capere ipsos, et dare aliis. Optimum quemque, quibus libertatis, quibus legum cura sit, aut exsulare pulsos patria, aut inhonoratos et deterioribus obnoxios silere.* De jure etiam finium pauca adjecerunt: *Q. Fabium Labeonem, quum in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo veterem viam regiam, quae ad* k) *Thraciae Paroreiam subeat, nusquam ad mare declinantem. Philippum novam postea deflexisse viam, qua Maronitarum urbes agrosque amplectatur.*

XXVIII. Ad ea Philippus longe aliam, quam adversus Thessalos Perrhaebosque nuper, ingressus disserendi viam, *Non cum Maronitis,* inquit, *mihi aut cum Eumene disceptatio est; sed jam* l) *vobiscum, Romani; a quibus nihil aequi me inpetrare jam diu animadverto. Civitates Macedonum, quae a me inter inducias defecerant, reddi mihi aequum censebam; non quia magna accessio ea regni futura esset, (sunt enim et parva oppida, et in finibus extremis posita) sed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplum pertinebat. negatum est mihi. Bello Aetolico Lamiam obpugnare jussus a consule M'. Acilio, quum diu fatigatus ibi proeliis operibusque essem, transcendentem me jam muros a capta prope urbe revocavit consul, et abducere copias inde coëgit.*

k) *ad* del. Crev. l) *etiam* Gron.

coëgit. Ad hujus solatium injuriae permissum est, ut Thessaliae Perrhaebiaeque et Athamanum reciperem quaedam castella magis, quam urbes. ea quoque ipsa vos mihi, Q. Caecili, paucos ante dies ademistis. Pro non dubio paullo ante, si Diis placet, legati Eumenis sumebant, quae Antiochi fuerunt, Eumenem aequius esse, quam me, habere. id ego aliter longe judico esse. Eumenes enim, non nisi vicissent Romani, sed nisi bellum gessissent, manere in regno suo non potuit. Itaque ille vestrum meritum habet, non vos illius: mei autem regni, tantum aberat, ut ulla pars in discrimine fuerit, ut tria millia talentum, et quinquaginta tectas naves, et omnes Graeciae civitates, quas antea tenuissem, pollicentem ultro Antiochum in mercedem societatis sim adspernatus. hostemque ei me esse prius etiam, quam M'. Acilius exercitum in Graeciam trajiceret, prae me tuli: et cum eo consule belli partem, quamcumque mihi delegavit, gessi. et insequenti consuli L. Scipioni, quum terra statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed vias etiam munivi, pontes feci, commeatus praebui: nec per Macedoniam tantum, sed per Thraciam etiam, ubi m) inter cetera pax quoque praestanda a barbaris erat. Pro hoc studio meo erga vos, ne dicam merito, utrum adjicere vos, Romani, aliquid, et amplificare et augere regnum meum munificentia vestra oportebat, an, quae haberem aut meo jure, aut beneficio vestro, eripere? id quod nunc facitis. Macedonum civitates, quas regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes, tamquam ad Antiochum, ad n) spoliandum me venit, et, si Diis placet, decem legatorum decretum calumniae inpudentissimae praetendit; quo maxime et refelli et coargui potest. Disertissime enim planissimeque in eo scriptum est, Chersonesum et Lysimachiam Eumeni dari. Ubi tandem Aenus, et Maronea, et Thraciae civitates adscriptae sunt? quod ab illis ne postu-

m) *ubi etiam* Gron. Crev. n) *ad* del. *Gron. Crev.*

postulare quidem est ausus, id apud vos, tamquam ab illis inpetraverit, obtinebit? Quo in numero me apud vos esse velitis, refert. Si tamquam inimicum et hostem insectari propositum est, pergite, ut coepistis, facere. Sin aliquis respectus est mei, ut socii atque amici regis, deprecor, ne me tanta injuria dignum judicetis.

XXIX. Movit aliquantum oratio regis legatos. itaque medio responso rem suspenderunt: *Si decem legatorum decreto Eumeni datae civitates eae essent, nihil se mutare. si Philippus bello cepisset eas, praemium victoriae jure belli habiturum. si neutrum eorum foret, placere cognitionem senatui reservari: et, ut omnia in integro manerent, praesidia, quae in iis urbibus sint, deduci.* Hae caussae maxime animum Philippi alienaverunt ab Romanis: ut non a Perseo filio ejus novis caussis motum, sed ob has a patre bellum relictum filio videri possit. Romae nulla belli Macedonici suspicio erat. L. Manlius proconsul ex Hispania redierat. cui postulanti ab senatu in aede Bellonae triumphum rerum gestarum magnitudo inpetrabilem faciebat, exemplum obstabat; quod ita comparatum more majorum erat, ne quis, qui exercitum non deportasset, triumpharet, nisi perdomitam pacatamque provinciam tradidisset successori. medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans urbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas: auri praeterea pondo centum triginta *) duo: argenti sedecim millia trecenta: et pronunciavit in senatu, decem millia pondo argenti, et octoginta auri Q. Fabium quaestorem advehere. id quoque se in aerarium inlaturum. Magnus motus servilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum provinciam L. Postumius praetor habebat. Is de pastorum conjuratione, qui vias latrociniis pascuaque publica infesta habuerant, quaestionem severe exercuit. ad septem millia hominum condemnavit: multi inde fugerunt, de multis sumtum est supplicium. Consules, diu retenti ad

*) *viginti* Gron. Crev.

ad urbem delectibus, tandem in provincias profecti sunt.

XXX. Eodem anno in Hispania praetores C. Calpurnius et L. Quinctius, quum primo vere ex hibernis copias eductas in Baeturia junxissent, in Carpetaniam, ubi hostium castra erant, progressi sunt, communi animo consilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone et Toleto urbibus inter pabulatores pugna orta est. quibus dum utrimque subvenitur a castris, paullatim omnes copiae in aciem eductae sunt. in eo tumultuario certamine et loca sua et genus pugnae pro hoste fuere. duo exercitus Romani fusi atque in castra compulsi sunt. non institere perculsis hostes. Praetores Romani, ne postero die castra obpugnarentur, silentio proximae noctis tacito signo exercitum abduxerunt. Luce prima Hispani acie instructa ad vallum accesserunt, vacuaque praeter spem castra ingressi, quae derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt: regressique in sua castra, paucos dies quietis stativis manserunt. Romanorum sociorumque, in proelio fugaque, ad quinque millia occisa; quorum se spoliis hostes armarunt. inde ad Tagum flumen profecti sunt. Praetores interim Romani omne id tempus contrahendis ex civitatibus sociis Hispanorum auxiliis, reficiendisque ab terrore adversae pugnae militum animis, consumserunt. ubi satis placuere vires, et jam miles quoque, ad delendam priorem ignominiam, hostem poscebat; duodecim millia passuum ab Tago flumine posuerunt castra. inde tertia vigilia sublatis signis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hostium castra erant. extemplo, qua duobus locis vada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius, laeva Quinctius exercitum traduxerunt; quieto hoste, dum miratur subitum adventum, consultatque, qui tumultum injicere trepidantibus in ipso transitu amnis potuisset. Interim Romani, inpedimentis quoque omnibus traductis contractisque in

unum

unum locum, quia jam moveri videbant hostem, nec spatium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. in medio locatae quinta Calpurnii legio et octava Quinctii. id robur toto exercitu erat. Campum apertum usque ad hostium castra habebant, liberum a metu insidiarum.

XXXI. Hispani, postquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conspexerunt, ut, priusquam se jungere atque instruere possent, occuparent eos, castris repente effusi cursu ad pugnam tendunt. Atrox in principio proelium fuit, et Hispanis recenti victoria ferocibus, et insueta ignominia milite Romano accenso. acerrime media acies, duae fortissimae legiones, dimicabant; quas quum aliter moveri loco non posse hostis cerneret, cuneo institit pugnare: et usque plures confertioresque, medios urguebant. Ibi postquam laborare aciem Calpurnius praetor vidit, T. Quinctilium Varum et[p]) L. Juventium Thalnam legatos ad singulas legiones adhortandas propere mittit. Docere et monere jubet, *in illis spem omnem vincendi et retinendae Hispaniae esse. Si illi loco cedant, neminem ejus exercitus non modo Italiam, sed ne Tagi quidem ulteriorem ripam, umquam visurum.* Ipse, cum equitibus duarum legionum paullulum circumvectus, in cuneum hostium, qui mediam urguebat aciem, ab latere incurrit. Quinctius cum suis equitibus alterum hostium latus invadit: sed longe acrius Calpurniani equites pugnabant, et praetor ipse ante alios. nam et primus hostem percussit, et ita se inmiscuit mediis, ut vix, utrius partis esset, nosci posset. et equites praetoris eximia virtute, et equitum pedites accensi sunt. Pudor movit primos centuriones, qui inter tela hostium praetorem conspexerunt. Itaque urguere signiferos pro se quisque, jubere inferre signa, et confestim militem sequi. Renovatur ab omnibus clamor. inpetus fit velut ex superiore loco. Haud secus ergo, quam torrentis modo

p) *et* del. *Gron. Crev.*

modo, fundunt sternuntque perculsos, nec sustinere alii super alios inferentes sese possunt. Fugientes in castra equites persecuti sunt, et permixti turbae hostium intra vallum penetraverunt. ubi ab relictis in praesidio castrorum proelium instauratum: coactique sunt Romani equites descendere ex equis. Dimicantibus iis, legio quinta supervenit: deinde, ut quaeque potuerant, copiae adfluebant. Caeduntur passim Hispani per tota castra; nec plus quam quatuor millia hominum effugerunt. inde tria millia fere, qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt: mille semiermes maxime per agros palati sunt. Supra triginta quinque millia hostium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnae superfuit. signa capta centum triginta tria. Romani sociique paullo plus sexcenti, et provincialium auxiliorum centum quinquaginta ferme ceciderunt. tribuni militum quinque amissi, et pauci equites Romani, cruentae maxime victoriae speciem fecerunt. In castris hostium, quia ipsis spatium sua communiendi non fuerat, manserunt. Pro concione postero die laudati donatique a C. Calpurnio equites phaleris. pronunciavitque, eorum maxime opera hostes fusos, castra capta et expugnata esse. Quinctius alter praetor suos equites catellis ac fibulis donavit. donati et centuriones ex utriusque exercitu permulti: maxime qui mediam aciem tenuerunt.

XXXII. Consules delectibus aliisque, quae Romae agendae erant, peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerunt. Sempronius, a Pisis profectus in Apuanos Ligures, vastando agros, urendoque vicos et castella eorum, aperuit saltum usque ad fluvium Macram et Lunae portum. Hostes montem, antiquam sedem majorum suorum, ceperunt: et inde, superata locorum iniquitate, proelio dejecti sunt. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegae in Liguribus Ingaunis aequavit secundis aliquot proeliis. sex praeterea oppida eorum expugnavit: multa millia hominum in iis cepit:

cepit: belli auctores tres et quadraginta securi percussit. Jam comitiorum adpetebat tempus. prior tamen Claudius, quam Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam venit; quia P. Claudius frater ejus consulatum petebat. Competitores q) habebat patricios L. Aemilium, Q. Fabium r), Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos, et ab repulsis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes. etiam, quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat, artior petitio quatuor petentibus erat. Plebeji quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Baebius Tamphilus. et hi s) repulsi, in spem inpetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius unus ex omnibus novus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie destinabantur Q. Fabius Labeo et L. Porcius Licinus. sed Claudius consul sine lictoribus cum fratre toto foro volitando, clamitantibus t) adversariis et majore parte senatus, *meminisse eum debere prius, se consulem populi Romani, quam fratrem P. Claudii, esse: quin ille, sedens pro tribunali, aut arbitrum, aut tacitum spectatorem comitiorum se praeberet;* coërceri tamen ab effuso studio nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebei, qui aut contra consulem, aut pro studio ejus pugnabant, comitia aliquoties turbata: donec pervicit Appius, ut, dejecto Fabio, fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher praeter spem suam et ceterorum. locum suum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis studiis, non vi Claudiana, inter plebejos certatum est. Praetorum inde comitia sunt habita. C. Decimius Flavus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Naevius Matho, C. Sempronius Blaesus, A. Terentius Varro, praetores facti. Haec eo anno,

q) , *competitoresque* Gron. Crev.
r) add. *Labeonem* Gron. Crev.
s) *ii* Gron.
t) *clamantibus* Gron. Crev.

anno, quo Ap. Claudius, M. Sempronius consules fuerunt, domi militiaeque gesta.

XXXIII. Principio insequentis anni P. Claudius, L. Porcius consules, quum Q. Caecilius, M. Baebius, et Ti. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum et Eumenem reges Thessalorumque civitates missi erant, legationem renunciassent u), regum quoque eorum civitatiumque legatos in senatum introduxerunt. Eadem utrimque iterata, quae dicta apud legatos in Graecia erant. Aliam deinde legationem novam Patres, cujus princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam et in Graeciam decreverunt ad visendum, redditaene civitates v) Thessalis et Perrhaebis essent. Iisdem mandatum, ut ab Aeno et Maronea praesidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciae ora a Philippo et Macedonibus liberaretur. Peloponnesum quoque adire jussi, unde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quam si non venissent. nam super cetera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat Achaeorum concilium. De qua re querente graviter Q. Caecilio, simul Lacedaemoniis deplorantibus, moenia diruta, abductam plebem in Achajam et venumdatam, ademtas, quibus ad eam diem civitas stetisset, Lycurgi leges, Achaei maxime concilii negati crimen excusabant, recitando legem, quae, nisi belli pacisve caussa, et quum legati ab senatu cum literis aut scriptis mandatis venirent, vetarent indici concilium. Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus, curae iis esse debere, ut Romanis legatis semper adeundi concilium gentis potestas fieret; quemadmodum et illis, quoties vellent, senatus daretur.

XXXIV. Dimissis iis legationibus, Philippus, a suis certior factus, cedendum civitatibus, deducendaque praesidia esse, infensus omnibus, in Maronitas iram effundit.

u) *anni P. Claudio L. Porcio consulibus, Q. Caecilius, M. Baebius, et Ti. Sempronius, qui —.— renunciarunt etc.* Gron. Crev.

v) *Rhodiis et Thess. et P.* Gron. Crev.

dit. Onomasto, qui praeerat maritimae orae, mandat, ut partis adversae principes interficeret. Ille per Casandrum[x]) quemdam, unum ex regiis jam diu habitantem Maroneae, nocte Thracibus intromissis, velut in bello capta urbe, caedem fecit. Id apud Romanos legatos querentes tam crudeliter adversus innoxios Maronitas, tam superbe adversus populum Romanum factum, ut, quibus libertatem restituendam senatus censuisset, ii pro hostibus trucidarentur, abnuebat, *quidquam eorum ad se, aut quemquam suorum pertinere. Seditione inter ipsos dimicatum, quum alii ad se, alii ad Eumenem civitatem traherent. id facile scituros esse[y]). percunctarentur ipsos Maronitas:* haud dubius, perculsis omnibus terrore tam recentis caedis, neminem hiscere adversus se ausurum. Negare Appius, *Rem evidentem pro dubia quaerendam. si ab se culpam removere vellet, Onomastum et Casandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos senatus percunctari posset.* Primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, non vultus ei constaret. deinde, conlecto tandem animo, *Casandrum, qui Maroneae fuisset, si utique vellent, se missurum* dixit. *Ad Onomastum quidem quid eam rem pertinere, qui non modo Maroneae, sed ne in regione quidem propinqua fuisset?* Et parcebat magis Onomasto, honoratiori amico, et eumdem indicem haud paullo plus timebat; quia et ipse sermonem cum eo contulerat, et multorum talium ministrum et conscium habebat. Casander quoque, missis, qui per Epirum ad mare prosequerentur eum, ne qua indicium emanaret, veneno creditur sublatus.

XXXV. Et legati a Philippi conloquio ita digressi sunt, ut prae se ferrent, nihil eorum sibi placere: et Philippus, minime, quin rebellandum esset, dubius, quia tamen inmaturae ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium, minorem filium, mittere Romam,

x) *Cassandrum* Crev. y) *esse, si perc.* Gron. Crev.

mam, simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus, statuit: satis credens, ipsum etiam juvenem, quod Romae obses specimen regiae indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per speciem auxilii Byzantiis ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum injiciendum, profectus, perculsis iis uno proelio, et Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit, missis ad adcolas Istri fluminis barbaros, ut in Italiam inrumperent, sollicitandos. Et in Peloponneso adventus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achajam ire jussi erant, exspectabatur: adversus quos ut praeparata consilia haberent, Lycortas praetor concilium indixit. Ibi de Lacedaemoniis actum. *Ex hostibus eos accusatores factos: et periculum esse, ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuissent. quippe in bello sociis Romanis Achaeos usos: nunc eosdem Romanos aequiores Lacedaemoniis, quam Achaeis, esse: ubi Areus etiam et Alcibiades, ambo exsules, suo beneficio restituti, legationem Romam adversus gentem Achaeorum ita de ipsis meritam suscepissent, adeoque infesta oratione usi essent, ut patria pulsi, non restituti in eam, viderentur.* Clamor undique ortus, referret nominatim de iis. et, quum omnia ira, non consilio, gererentur, capitis damnati sunt. Paucos post dies Romani legati venerunt. his Clitore in Arcadia datum est concilium.

XXXVI. Priusquam agerent quidquam, terror Achaeis injectus erat et cogitatio, quam non ex aequo disceptatio futura esset; quod Areum et Alcibiadem, capitis ab se in concilio proximo damnatos, cum legatis videbant, nec hiscere quisquam audebat. Appius ea, quae apud senatum questi erant Lacedaemonii, displicere senatui ostendit: *caedem primum ad constitutum factam eorum, qui a Philopoemene ad caussam dicendam evocati venissent: deinde, quum in homines ita saevitum esset, ne in ulla parte crudelitas eorum cessaret, muros dirutos urbis nobilissi-*

bilissimae esse, leges vetustissimas abrogatas, inclitamque per gentes Lycurgi disciplinam sublatam. „ Haec quum Appius dixisset, Lycortas, et quia praetor, et quia Philopoemenis, auctoris omnium, quae Lacedaemone acta fuerant, factionis erat, ita respondit: *Difficilior nobis, Ap. Claudi, apud vos oratio est, quam Romae nuper apud senatum fuit. Tunc enim Lacedaemoniis accusantibus respondendum erat: nunc a vobis ipsis accusati sumus, apud quos caussa dicenda est. quam iniquitatem conditionis subimus illa spe, judicis animo te auditurum esse, posita contentione, qua paullo ante egisti. Ego certe, quum ea, quae et hic antea apud Q. Caecilium, et postea Romae questi sunt Lacedaemonii, a te paullo ante relata sint, non tibi, sed illis, me apud te respondere credam. Caedem objicitis eorum, qui a Philopoemene praetore evocati ad caussam dicendam interfecti sunt. Hoc ego crimen non modo a vobis, Romani, sed ne apud vos quidem nobis objiciendum fuisse arbitror. Quid ita? quia in vestro foedere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedaemonii. Quo tempore armis captis urbes, a quibus abstinere jussi erant, nocturno inpetu occupaverunt, si T. Quinctius, si exercitus Romanus, sicut antea, in Peloponneso fuisset, eo nimirum capti et obpressi confugissent. Quum vos procul essetis, quo alio, nisi ad nos socios vestros, quos antea Gythio opem ferentes, quos Lacedaemonem vobiscum simili de caussa obpugnantes viderant, confugerent? Pro vobis igitur justum piumque bellum suscepimus. Quod quum alii laudent, reprehendere ne Lacedaemonii quidem possint, Dii quoque ipsi comprobaverint, qui nobis victoriam dederunt; quonam modo ea, quae belli jure acta sunt, in disceptationem veniunt? quorum tamen maxima pars* [2]) *nihil pertinet ad nos. Nostrum est, quod evocavimus eos ad caussam dicendam, qui ad arma multitudinem exciverant, qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui caedem princi-*

2) *pars maxima* Crev.

principum fecerant. Quod vero illi, venientes in castra, interfecti sunt, vestrum est, Areu et Alcibiade, qui nunc nos, si Diis placet, accusatis, non nostrum. Exsules Lacedaemoniorum (quo in numero hi quoque duo fuerunt) et tunc nobiscum erant, et[a]*), quod domicilium*[b]*) sibi delegerant maritima oppida, se petitos credentes, in eos, quorum opera patria extorres ne in tuto quidem exsilio posse consenescere se indignabantur, inpetum fecerunt. Lacedaemonii igitur Lacedaemonios, non Achaei, interfecerunt. nec, jure an injuria caesi sint, argumentari refert.*

XXXVII. *At enim illa certe vestra sunt, Achaei, quod leges disciplinamque vetustissimam Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis. Quae utraque ab iisdem objici qui possunt? quum muri Lacedaemoniis non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissolvendam Lycurgi disciplinam exstructi sint. Tyranni enim nuper eos, arcem et munimentum sibi, non civitati, paraverunt. Et, si exsistat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum, et nunc se patriam et Spartam antiquam agnoscere dicat. Non Philopoemenem exspectare, nec Achaeos, sed vos ipsi, Lacedaemonii, vestris manibus amoliri et diruere omnia tyrannidis vestigia debuistis. Vestrae enim illae deformes veluti cicatrices servitutis erant: et, quum sine muris per octingentos prope annos liberi, aliquando etiam principes Graeciae fuissetis, muris, velut compedibus, circumdatis vincti per centum annos servistis. Quod ad leges ademtas adtinet, ego antiquas Lacedaemoniis leges tyrannos ademisse arbitror; nos non suas ademisse, quas non habebant, sed nostras leges dedisse; nec male consuluisse civitati, quum concilii nostri eam fecerimus, et nobis miscuerimus, ut corpus unum et concilium totius Peloponnesi esset. Tunc, ut*[c]*) opinor, si aliis ipsi legibus viveremus, alias istis injunxisse-*

a) *et* del. *Gron. Crev.*
b) *domicilio* Gron.
c) *ut* del. *Gron. Crev.*

xissemus, queri, se iniquo jure esse, et indignari possent. Scio ego, Ap. Claudi, hanc orationem, qua sum adhuc usus, neque sociorum apud socios, neque liberae gentis esse: sed vere servorum d) *disceptantium apud dominos. Nam, si non vana illa vox praeconis fuit, qua liberos esse omnium primos Achaeos jussistis, si foedus ratum est, si societas et amicitia ex aequo observatur, cur ego, quid, Capua capta, feceritis Romani, non quaero; vos rationem reposcitis, quid Achaei Lacedaemoniis bello victis fecerimus? Interfecti aliqui sunt; finge, a nobis. Quid? vos senatores Campanos securi non percussistis? Muros diruimus. vos non muros tantum, sed urbem et agros ademistis. Specie, inquis, aequum est foedus: re apud Achaeos precaria libertas* e)*, apud Romanos etiam imperium est. Sentio, Appi, et, si non oportet, non indignor; sed, oro vos, quantumlibet intersit inter Romanos et Achaeos, modo ne in aequo hostes vestri nostrique apud vos sint, ac nos socii; immo ne meliore jure sint. Nam, ut in aequo essent, nos fecimus, quum leges iis nostras dedimus; quum, ut Achaei concilii essent, effecimus. Parum est victis, quod victoribus satis est. plus postulant hostes, quam socii habent. Quae jurejurando, quae monumentis literarum in lapide insculptis in aeternam memoriam sancta atque sacrata sunt, ea cum perjurio nostro tollere parant. Veremur quidem vos, Romani, et, si ita vultis, etiam timemus: sed plus et veremur et timemus Deos immortales.* Cum adsensu maximae partis est auditus, et locutum omnes pro majestate magistratus censebant: ut facile adpareret, molliter agendo dignitatem suam tenere Romanos non posse. Tum Appius, *suadere se magnopere Achaeis*, dixit, *ut, dum liceret voluntate sua facere, gratiam inirent, ne mox inviti et coacti facerent.* Haec vox audita quidem cum omnium gemitu est, sed metum injecit imperata recu-

d) *servorum verius* Gron. Crev.

e) *aequum est foedus apud Achaeos, re precaria libertas:* Gron. Crev.

recusandi. id modo petierunt, *ut Romani, quae viderentur, de Lacedaemoniis mutarent, nec Achaeos religione obstringerent irrita ea, quae jurejurando sanxissent, faciendi.* damnatio tantum Arei et Alcibiadis, quae nuper facta erat, sublata est.

XXXVIII. Romae principio ejus anni, quum de provinciis consulum et praetorum actum esset, consulibus Ligures, quia bellum nusquam alibi erat, decreti. Praetores, C. Decimius Flavus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter cives et peregrinos sortiti sunt; C. Sempronius Blaesus Siciliam, Q. Naevius Matho Sardiniam, et ut idem de veneficiis quaereret, A. Terentius Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispaniam ulteriorem. De iis duabus provinciis legati per id fere tempus, L. Juventius Thalna et T. Quinctilius Varus, venerunt. qui, quantum bellum jam profligatum in Hispania esset, senatu edocto, postularunt simul, ut pro rebus tam prospere gestis Diis inmortalibus haberetur honos, et ut praetoribus exercitum deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta est. de legionibus deportandis, quum de consulum praetorumque exercitibus ageretur, rem integram referri jusserunt. Paucos post dies consulibus in Ligures binae legiones, quas Ap. Claudius et M. Sempronius habuerant, decretae sunt. De exercitibus Hispaniensibus magna contentio fuit inter novos praetores et amicos absentium, Calpurnii Quinctiique. Utraque caussa tribunos plebis, utraque consules habebat. hi [f]), se intercessuros senatusconsulto, si deportandos censerent exercitus, denuntiabant; illi, si haec intercessio fieret, nullam rem aliam se decerni passuros. Victa postremo absentium gratia est, et senatusconsultum factum, *Ut praetores quatuor millia peditum Romanorum scriberent, quadringentos equites, et quinque millia sociorum peditum Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam portarent.*

quum

f) *ii* Gron.

quum eas legiones quatuor descripsissent, quod plus, quam quina millia peditum, treceni equites, in singulis legionibus esset, dimitterent: eos primum, qui emerita stipendia haberent; deinde, ut cujusque fortissima opera Calpurnius et Quinctius in proelio usi essent.'

XXXIX. Hac sedata contentione, alia subinde C. Decimii praetoris morte exorta est. Cn. Sicinius et L. Pupius, qui aediles proximo anno fuerant, et C. Valerius flamen Dialis et Q. Fulvius Flaccus (is, quia aedilis curulis designatus erat, sine toga candida, sed maxima ex omnibus contentione) petebant. certamenque ei cum flamine erat. et postquam primo aequare, mox superare etiam est visus, pars tribunorum plebis negare, rationem ejus habendam esse, quod duos simul unus magistratus, praesertim curules, neque capere posset, nec[g]) gerere: pars legibus eum solvi aequum censere, ut, quem vellet, praetorem creandi populo potestas fieret. L. Porcius consul primo in ea sententia esse, ne nomen ejus acciperet. deinde, ut ex auctoritate senatus idem faceret, convocatis Patribus, *referre se ad eos*, dixit, *quod nec jure ullo, nec exemplo tolerabili liberae civitati aedilis curulis designatus praeturam peteret, sibi, nisi quid aliud iis videretur, in animo esse, e lege comitia habere.* Patres censuerunt, uti L. Porcius consul cum Q. Fulvio ageret, ne inpedimento esset, quo minus comitia praetoris in locum C. Decimii subrogandi e lege haberentur. Agenti consuli ex senatusconsulto respondit Flaccus, *nihil, quod se indignum esset, facturum.* Medio responso spem ad voluntatem interpretantibus fecerat, cessurum Patrum auctoritati esse. Comitiis acrius etiam, quam ante, petebat, criminando, extorqueri sibi a consule et senatu populi Romani beneficium, et invidiam geminati honoris fieri; tamquam non adpareret, ubi designatus praetor esset, extemplo aedilitate se abdicaturum. Consul, quum et pertinaciam petentis crescere,

g) *neque* Crev.

et favorem populi magis magisque in eum inclinari cerneret, dimissis comitiis, senatum vocavit. censuerunt frequentes, *quoniam Flaccum auctoritas Patrum nihil movisset, ad populum cum Flacco agendum.* Concione advocata, quum egisset consul; ne tum quidem de sententia motus, gratias populo Romano egit, *quod tanto studio, quotiescumque declarandae voluntatis potestas facta esset, praetorem se voluisset facere. Ea sibi studia civium suorum destituere non in animo esse.* Haec vero tam obstinata vox tantum ei favorem accendit, ut haud dubius praetor esset, si consul accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis, et inter se ipsos, et cum consule, fuit: donec senatus a consule est habitus, decretumque: *quoniam, praetoris subrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci et prava studia hominum impedirent, senatum censere, satis praetorum esse: P. Cornelius utramque in urbe jurisdictionem haberet, Apollinique ludos faceret.*

XL. His comitiis prudentia et virtute senatus sublatis, alia majoris certaminis, quo et majore de re, et inter plures potentioresque viros, sunt exorta. Censuram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. et L. Scipiones, Cn. Manlius Vulso, L. Furius Purpureo, patricii: plebeji autem, M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, Ti. et M. Sempronii, Longus et Tuditanus. sed omnes patricios plebejosque nobilissimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. In hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut, quocumque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur. Nulla ars, neque privatae, neque publicae rei gerendae, ei defuit. Urbanas rusticasque res pariter callebat. Ad summos honores alios scientia juris, alios eloquentia, alios gloria militaris provexit. huic versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcumque ageret. In bello manu fortissimus, multisque insignibus clarus pugnis. idem, postquam ad magnos honores

nores

nores pervenit, summus imperator: idem in pace, si jus consuleres, peritissimus; si caussa oranda esset, eloquentissimus. nec is tantum, cujus lingua vivo eo viguerit, monumentum eloquentiae nullum exstet: vivit immo vigetque eloquentia ejus, sacrata scriptis omnis generis. Orationes et pro se multae, et pro aliis, et in alios. nam non solum accusando, sed etiam caussam dicendo, fatigavit inimicos. Simultates nimio plures et exercuerunt eum, et ipse exercuit eas. nec facile dixeris, utrum magis presserit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. Asperi procul dubio animi, et linguae acerbae, et inmodice liberae fuit: sed invicti a cupiditatibus animi, et rigidae innocentiae; contemtor gratiae, divitiarum. In parsimonia, in patientia laboris, periculi [h]), ferrei prope corporis animique; quem ne senectus quidem, quae solvit omnia, fregerit. Qui sextum et octogesimum annum agens caussam dixerit, ipse pro se oraverit, scripseritque: nonagesimo anno Ser. Galbam ad populi adduxerit judicium.

XLI. Hunc, sicut omni vita, tum petentem [i]) premebat nobilitas: coierantque (praeter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat) candidati omnes ad dejiciendum honore eum; non solum ut ipsi potius adipiscerentur, nec quia indignabantur novum hominem censorem videre; sed etiam quod tristem censuram, periculosamque multorum famae, et ab laeso a plerisque, et laedendi cupido, exspectabant. Etenim tum quoque minitabundus petebat, *refragari sibi, qui liberam et fortem censuram timerent*, criminando. et simul L. Valerio subfragabatur. *Illo uno collega castigare se nova flagitia, et priscos mores revocare posse.* His accensi homines, adversa nobilitate, non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adjecerunt. Secundum comitia censorum consules praetoresque in provincias profecti sunt, praeter Q. Nae-

h) *periculique* Gron. Crev.   i) *prensantem* Gron. Crev.

Q. Naevium, quem quatuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret, quaestiones veneficii, quarum magnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius visum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnavit. Et L. Postumius praetor, cui Tarentum provincia evenerat, magnas pastorum conjurationes vindicavit, et reliquias Bacchanalium quaestionis cum omni exsecutus est cura. multos, qui aut citati non adfuerant, aut vades deseruerant, in ea regione Italiae latentes, partim noxios judicavit, partim comprehensos Romam ad senatum misit. in carcerem omnes a P. Cornelio conjecti sunt.

XLII. In Hispania ulteriore, fractis proximo bello Lusitanis, quietae res fuerunt. In citeriore A. Terentius in Suessetanis oppidum Corbionem vineis et operibus expugnavit, captivos vendidit: quieta deinde hiberna et citerior provincia habuit. Veteres praetores, C. Calpurnius Piso et L. Quinctius, Romam redierunt. utrique magno Patrum consensu triumphus est decretus. Prior C. Calpurnius de Lusitanis et Celtiberis triumphavit. coronas aureas tulit octoginta tres, et duodecim millia pondo argenti. Paucos post dies L. Quinctius Crispinus ex iisdem Lusitanis Celtiberisque triumphavit. tantumdem auri atque argenti in eo triumpho translatum. Censores, M. Porcius et L. Valerius, metu mixta exspectatione, senatum legerunt: septem moverunt senatu. ex quibus unum insignem et nobilitate et honoribus, L. Quinctium Flamininum consularem. Patrum memoria institutum fertur, ut censores motis senatu adscriberent notas. Catonis et aliae quidem acerbae orationes exstant in eos, quos aut senatorio loco movit, aut quibus equos ademit: longe gravissima in L. Quinctium oratio est, qua si accusator ante notam, non censor post notam, usus esset, retinere Quinctium in senatu ne frater quidem T. Quinctius, si tum censor esset, potuisset.

Inter

Inter cetera objecit ei, Philippum Poenum, carum ac nobile ſcortum, ab Roma in Galliam provinciam ſpe ingentium donorum perductum. eum puerum, per laſciviam quum cavillaretur, exprobrare conſuli perſaepe ſolitum, quod ſub ipſum ſpectaculum gladiatorium abductus ab Roma eſſet, ut obſequium amatori venditaret. Forte epulantibus iis, quum jam vino incaluiſſent, nunciatum in convivio eſſe, nobilem Bojum cum liberis transfugam veniſſe; convenire conſulem velle, ut ab eo fidem praeſens acciperet. Introductum in tabernaculum per interpretem adloqui conſulem coepiſſe. Inter cujus ſermonem Quinctius ſcorto, *Vis tu*, inquit, *quoniam gladiatorium ſpectaculum reliquiſti, jam hunc Gallum morientem videre* k)? Et quum is vixdum ſerio adnuiſſet, ad nutum ſcorti conſulem ſtricto gladio, qui ſuper caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percuſſiſſe, deinde fugienti, fidemque populi Romani, atque eorum, qui aderant, inploranti, latus transfodiſſe.

XLIII. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legiſſet, et fabulae tantum ſine auctore editae credidiſſet, aliud argumentum, ſimile tamen et libidine et crudelitate, peragit. Placentiae famoſam mulierem, cujus amore deperiret, in convivium arceſſitam ſcribit. ibi jactantem ſeſe ſcorto inter cetera retuliſſe, quam acriter quaeſtiones exercuiſſet, et quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos ſecuri percuſſurus eſſet. Tum illam infra eum adcubantem negaſſe, umquam vidiſſe quemquam ſecuri ferientem, et pervelle id videre. Hic indulgentem amatorem, unum ex illis miſeris, adtrahi juſſum, ſecuri percuſſiſſe. Facinus, ſive eo modo, quo cenſor objecit, ſive, ut Valerius tradit, commiſſum eſt, ſaevum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare Diis dapes, ubi bene precari mos eſſet, ad ſpectaculum ſcorti procacis, in ſinu conſulis recubantis, mactatam humanam victimam eſſe: et cruore

k) *adſpicere* Gron. Crev.

re mensam respersam. In extrema oratione Catonis conditio Quinctio fertur, ut, si id factum negaret, ceteraque, quae objecisset, sponsione defenderet sese: sin fateretur, ignominiane sua quemquam doliturum censeret, quum ipse, vino et Venere amens, sanguine hominis in convivio lusisset?

XLIV. In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asiageni ademtus equus. in censibus quoque accipiendis tristis et aspera in omnes ordines censura fuit. Ornamenta et vestem muliebrem et vehicula, quae pluris, quam quindecim millium aeris, essent, in censum referre viatores jussit. item mancipia minora annis viginti, quae post proximum lustrum decem millibus aeris, aut eo pluris, venissent, uti ea quoque decies [l]) tanto pluris, quam quanti essent, aestimarentur; et his rebus omnibus terni in millia aeris adtribuerentur. aquam publicam omnem, in privatum aedificium aut agrum fluentem, ademerunt; et, quae in loca publica inaedificata inmolitave privati habebant, intra dies triginta demoliti sunt. Opera deinde facienda ex decreta in eam rem pecunia [m]), lacus sternendos lapide, detergendasque, qua opus esset, cloacas; in Aventino et in aliis partibus, qua nondum erant, faciendas locaverunt. Et separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo esset, et viam per Formianum montem. Cato atria duo, Maenium et Titium in lautumiis, et quatuor tabernas, in publicum emit; basilicamque ibi fecit, quae Porcia adpellata est. Et vectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis locaverunt. quas locationes quum senatus, precibus et lacrimis publicanorum victus, induci et de integro locari jussisset; censores, edicto submotis ab hasta, qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paullum inminutis pretiis locaverunt. Nobilis censura fuit, simultatiumque plena; quae M. Porcium (cui

l) *decem* Gron. Crev.

m) *ex pecunia i. e. r. decr.* Gron. Crev.

(cui acerbitas ea adſignabatur) per omnem vitam exercuerunt. Eodem anno coloniae duae, Potentia [n]) in Picenum, Piſaurum in Gallicum agrum, deductae ſunt. Sena jugera in ſingulos data. diviſerunt agrum, coloniaſque deduxerunt iidem treſviri, Q. Fabius Labeo, et M. et Q. Fulvii, Flaccus et Nobilior. Conſules ejus anni nec domi nec militiae memorabile quidquam egerunt.

XLV. In inſequentem annum crearunt conſules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius Idibus Martiis, quo die conſulatum inierunt, de provinciis ſuis praetorumque retulerunt. Praetores creati erant C. Valerius flamen Dialis, qui et priore anno petierat, et Sp. Poſtumius Albinus, et P. Cornelius Siſenna, L. Pupius, L. Julius, Cn. Sicinius. Conſulibus Ligures cum iiſdem exercitibus, quos P. Claudius et L. Porcius habuerant, provincia decreta eſt. Hiſpaniae extra ſortem prioris anni praetoribus cum ſuis exercitibus ſervatae. Praetores ita ſortiri juſſi, uti flamini Diali utique altera juris dicendi Romae provincia eſſet. peregrinam eſt ſortitus. Siſennae Cornelio urbana, Sp. Poſtumio Sicilia, L. Pupio Apulia, L. Julio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Julius maturare eſt juſſus. Galli Tranſalpini, per ſaltus ignotae antea viae (ut ante dictum eſt) in Italiam tranſgreſſi, oppidum in agro, qui nunc eſt Aquilejenſis [o]), aedificabant. Id eos ut prohiberet, quod [p]) ejus ſine bello poſſet, praetori mandatum eſt. ſi armis prohibendi eſſent, conſules certiores faceret. ex his placere alterum adverſus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia habita erant in demortui Cn. Cornelii locum auguris ſubficiendi. Creatus Sp. Poſtumius Albinus.

XLVI. Hujus principio anni P. Licinius Craſſus pontifex maximus mortuus eſt: in cujus locum M. Sempronius

n) *Pollentia* Crev.
o) *Aquilejenſis eſt* Gron. Crev.
p) *quoad* Gron.

nius Tuditanus pontifex est cooptatus: pontifex maximus est creatus C. Servilius Geminus. P. Licinii funeris caussa visceratio data, et gladiatores centum viginti pugnaverunt, et ludi funebres per triduum facti, post ludos epulum. in quo, quum toto foro strata triclinia essent, tempestas, cum magnis procellis coorta, coegit plerosque tabernacula statuere in foro. Eadem paullo post, quum undique disserenasset, sublata. defunctosque vulgo ferebant, quod inter fatalia vates cecinissent, necesse esse tabernacula in foro statui. Hac religione levatis altera injecta, quod sanguine per biduum pluisset in area Vulcani: et per decemviros supplicatio indicta erat ejus prodigii expiandi caussa. Priusquam consules in provincias proficiscerentur, legationes transmarinas in senatum introduxerunt. nec umquam ante tantum regionis ejus hominum Romae fuerat. Nam ex quo fama per gentes, quae Macedoniam adcolunt, vulgata est, crimina querimoniasque de Philippo non neglegenter ab Romanis audiri, multis operae pretium fuisse queri; pro se quaeque civitates gentesque, singuli etiam privatim, (gravis enim adcola omnibus erat) Romam, aut ad spem levandae injuriae, aut ad deflendae solatium, venerunt. Et ab Eumene rege legatio cum fratre ejus Athenaeo venit ad querendum, simul quod non deducerentur ex Thracia praesidia, simul quod in *Bithyniam* Prusiae bellum adversus Eumenem gerenti auxilia missa forent.

XLVII. Respondendum ad omnia juveni tum admodum Demetrio erat; quum haud facile esset, aut ea, quae objicerentur, aut quae adversus ea dicenda erant, memoria complecti. nec enim multa solum, sed etiam pleraque oppido quam parva erant: de controversia finium, de hominibus raptis pecoribusque abactis, de jure aut dicto per libidinem aut non dicto, de rebus per vim aut per gratiam judicatis. nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec se satis liquido discere ab eo senatus

quum

quum cerneret poſſe; ſimul et tirocinio, et perturbatione juvenis moveretur; quaeri juſſit ab eo, ecquem de his rebus commentarium a patre accepiſſet? Quum reſpondiſſet, *accepiſſe ſe;* nihil prius nec potius viſum eſt, quam regis ipſius de ſingulis reſponſa accipere. Librum extemplo popoſcerunt; deinde, ut ipſe recitaret, permiſerunt. Erant autem de rebus ſingulis in breve coactae cauſſae: ut alia feciſſe ſe ſecundum decreta legatorum doceret; alia non per ſe ſtetiſſe, quo minus faceret, ſed per eos ipſos, qui accuſarent. Interpoſuerat et querelas de iniquitate decretorum, et quam non ex aequo diſceptatum apud Caecilium foret, indigneque ſibi, nec ullo ſuo merito, inſultatum ab omnibus eſſet. Has notas irritati ejus animi conlegit ſenatus. ceterum alia excuſanti juveni, alia recipienti, futura ita, ut maxime vellet ſenatus, reſponderi placuit: *Nihil patrem ejus neque rectius, nec magis, quod ex voluntate ſenatus eſſet, feciſſe, quam quod, utcumque ea geſta eſſent, per Demetrium filium ſatisfieri voluiſſet Romanis. Multa et diſſimulare, et oblivisci, et pati praeterita ſenatum poſſe, et credere etiam, Demetrio credendum eſſe. Obſidem enim ſe animum ejus habere, etſi patri corpus reddiderit: et ſcire, quantum ſalva in patrem pietate poſſit, amicum eum populo Romano eſſe. Honoriſque ejus cauſſa miſſuros in Macedoniam legatos, ut, ſi quid minus factum ſit, quam debuerit, tum quoque ſine piaculo rerum praetermiſſarum fiat. Velle etiam ſentire Philippum, integra omnia ſibi cum populo Romano Demetrii filii beneficio eſſe.*

XLVIII. Haec, quae augendae amplitudinis ejus cauſſa facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem adoleſcenti verterunt. Lacedaemonii deinde introducti ſunt. multae et parvae diſceptationes jactabantur: ſed, quae maxime rem continerent, erant; utrum reſtituerentur, quos Achaei damnaverant, nec ne; inique, an jure occidiſſent, quos occiderant. ver-

tebatur et, utrum manerent in Achaico concilio Lacedaemonii; an, ut ante fuerat, ſecretum ejus unius in Peloponneſo civitatis jus eſſet. Reſtitui, judiciaque facta tolli placuit: Lacedaemonem manere in Achaico concilio: ſcribique id decretum, et conſignari a Lacedaemoniis et Achaeis. Legatus in Macedoniam Q. Marcius eſt miſſus: juſſus idem in Peloponneſo ſociorum res adſpicere. nam ibi quoque et ex veteribus diſcordiis reſidui motus erant, et Meſſene deſciverat a concilio Achaico. cujus belli et cauſſas [q]) et ordinem ſi expromere velim, inmemor ſim propoſiti, quo ſtatui non ultra adtingere externa, niſi qua Romanis cohaererent [r]) rebus.

XLIX. Eventus memorabilis eſt, quod, quum bello ſuperiores eſſent Achaei, Philopoemen praetor eorum capitur, ad praeoccupandam Coronen (profectus,) quam hoſtes petebant, in valle iniqua cum equitibus paucis obpreſſus. Ipſum potuiſſe effugere Thracum Cretenſiumque auxilio tradunt. ſed pudor relinquendi equites, nobiliſſimos gentis, ab ipſo nuper lectos, tenuit. quibus dum locum ad evadendas anguſtias cogendo ipſe agmen praebet, ſuſtinens inpetus hoſtium; prolapſo equo, et ſuo ipſe caſu, et onere equi ſuper eum ruentis, haud multum abſuit, quin exanimaretur, ſeptuaginta annos jam natus, et diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum adtenuatis. jacentem hoſtes ſuperfuſi obpreſſerunt: cognitumque primum a verecundia memoriaque meritorum, haud ſecus quam ducem ſuum, adtollunt reficiuntque, et ex valle devia in viam portant, vix ſibimet ipſi prae necopinato gaudio credentes; pars nuncios Meſſenen praemittunt, debellatum eſſe, Philopoemenem captum [s]) adduci. Primum adeo incredibilis viſa res, ut non pro vano modo, ſed vix pro ſano nuncius audiretur. deinde,

q) *cauſam* Gron. Crev.
r) *cohaerent* Gron. Crev.
s) *captum* del. *Gron.*

de, ut ſuper alium alius idem omnes adfirmantes veniebant: tandem facta fides; et, priusquam adpropinquare urbi ſatis ſcirent, ad ſpectaculum omnes, ſimul liberi ac ſervi, pueri quoque cum feminis, effunduntur. itaque clauſerant portam turbae, dum pro ſe quiſque, niſi ipſe oculis ſuis crediditſet, vix pro comperta tantam rem habiturus videretur. Aegre ſubmoventes obvios intrare portam, qui adducebant Philopoemenem, potuerunt, atque turba conferta iter reliquum clauſerat. et, quum pars maxima excluſa a ſpectaculo eſſet, theatrum repente, quod viae propinquum erat, compleverunt, et, ut eo in conſpectum populi adduceretur, una voce omnes expoſcebant. Magiſtratus et principes, veriti, ne quem motum miſericordia praeſentis tanti viri faceret, quum alios verecundia priſtinae majeſtatis conlata praeſenti fortunae, alios recordatio ingentium meritorum motura eſſet, procul in conſpectu eum ſtatuerunt. deinde raptim ex oculis hominum abſtraxerunt, praetore Dinocrate dicente, eſſe, quae pertinentia ad ſummam belli percunctari eum magiſtratus vellent. Inde abducto eo in curiam, et ſenatu vocato, conſultari coeptum.

L. Jam inveſperaſcebat, et non modo cetera, ſed ne in proximam quidem noctem ubi ſatis tuto cuſtodiretur, expediebant. Obſtupuerant ad magnitudinem priſtinae ejus fortunae virtutiſque: et neque ipſi domum recipere cuſtodiendum audebant, nec cuiquam uni cuſtodiam ejus ſatis credebant. Admonent deinde quidam, eſſe theſaurum publicum ſub terra, ſaxo quadrato ſeptum. eo vinctus demittitur, et ſaxum ingens, quo operitur, machina ſuperinpoſitum eſt. ita loco potius, quam homini cuiquam, credendam cuſtodiam rati, lucem inſequentem exſpectaverunt. Poſtero die multitudo quidem integra, memor priſtinorum ejus in civitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quaerenda eſſe praeſentium malorum, cenſebant: defectionis auctores, quorum in manu reſpublica erat, in ſecreto conſultan-

 ſultan-

fultantes, omnes ad necem ejus consentiebant: sed, utrum maturarent, an differrent, ambigebatur. Vicit pars avidior poenae, missusque, qui venenum ferret. Accepto poculo, nihil aliud locutum ferunt, quam quaesisse, *si incolumis Lycortas* (is alter imperator Achaeorum erat) *equitesque evasissent?* Postquam dictum est, *incolumes esse; Bene habet*, inquit; et, poculo inpavide exhausto, haud ita multo post exspiravit. Non [t]) diuturnum mortis ejus gaudium auctoribus crudelitatis fuit. victa namque Messene bello exposcentibus Achaeis noxios dedidit, ossaque reddita Philopoemenis sunt: et sepultus ab universo Achaico est [u]) concilio, adeo omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Graecis Latinisque tantum huic viro tribuitur, ut a quibusdam eorum, velut ad insignem notam hujus anni, memoriae mandatum sit, tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopoemenem, Hannibalem, P. Scipionem. adeo in aequo eum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt.

LI. Ad Prusiam regem legatus T. Quinctius Flamininus venit, quem suspectum Romanis et receptus post fugam Antiochi Hannibal, et bellum adversus Eumenem motum faciebat. ibi, seu quia a Flaminino inter cetera objectum Prusiae erat, hominem omnium, qui viverent, infestissimum populo Romano apud eum esse, qui patriae suae primum, deinde, fractis ejus opibus, Antiocho regi auctor belli adversus populum Romanum fuisset: seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur praesenti Flaminino Romanisque, per se necandi aut tradendi ejus in potestatem consilium cepit; a primo conloquio Flaminini milites extemplo ad domum Hannibalis custodiendam missi sunt. Semper talem exitum vitae suae Hannibal prospexerat animo, et Romanorum inexpiabile odium in se cernens, et fidei regum nihil sane

ne

t) *Nec* Gron. Crev.　　u) *est* del. Gron. Crev.

ne confisus. Prusiae vero levitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque adventum velut fatalem sibi horruerat. Ad omnia undique infesta, ut iter semper aliquod praeparatum fugae haberet, septem exitus e domo fecerat; et ex iis v) quosdam occultos, ne custodia sepirentur. Sed grave imperium regum nihil inexploratum, quod investigari volunt, efficit. totius circuitum domus ita custodiis complexi sunt, ut nemo inde elabi posset. Hannibal, postquam est nunciatum, milites regios in vestibulo esse, postico, quod devium maxime atque occultissimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque obcursu militum obseptum sensit, et omnia circa clausa custodiis dispositis esse, venenum (quod multo ante praeparatum ad tales habebat casus) poposcit. *Liberemus*, inquit, *diuturna cura populum Romanum, quando mortem senis exspectare longum censent. Nec magnam, nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriam feret. mores quidem populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit. Horum patres Pyrrho regi, hosti armato, exercitum in Italia habenti, ut a veneno caveret, praedixerunt. hi legatum consularem, qui auctor esset Prusiae per scelus occidendi hospitis, miserunt.* Exsecratus deinde in caput regnumque Prusiae, et hospitales Deos violatae ab eo fidei testes invocans, poculum exhausit. Hic vitae exitus fuit Hannibalis.

LII. Scipionem et Polybius, et Rutilius hoc anno mortuum scribunt. Ego neque his, neque Valerio adsentior: his, quod, censoribus M. Porcio, L. Valerio, principem senatus ipsum L. Valerium censorem lectum invenio; quum superioribus tribus lustris Africanus fuisset: quo vivo, nisi ut ille senatu moveretur, quam notam nemo memoriae prodidit, alius princeps in locum ejus lectus non esset. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Naevius, adversus quem oratio inscripta P. Africani est. Hic Naevius in magistratuum libris est

 tribu-

v) *fecerat: ex his* Crev.

tribunus plebis, P. Claudio, L. Porcio consulibus: sed iniit tribunatum, Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus, ante diem quartum Idus Decembres. inde tres menses ad Idus Martias sunt; quibus P. Claudius, L. Porcius consulatum inierunt. Ita et vixisse in tribunatu Naevii videtur, diesque ei dici ab eo potuisse; decessisse autem ante L. Valerii et M. Porcii censuram. Trium clarissimorum suae cujusque gentis virorum non magis tempore congruente comparabilis mors videtur esse, quam quod nemo eorum satis dignum splendore vitae exitum habuit. Jam primum omnes non in patrio solo mortui, nec sepulti sunt. veneno absumti Hannibal et Philopoemen; exsul Hannibal, proditus ab hospite; captus Philopoemen in carcere et in vinculis exspiravit. Scipio, etsi non exsul, neque damnatus, die tamen dicta, ad quam non adfuerat reus, absens citatus, voluntarium non sibimet ipse solum, sed etiam funeri suo, exsilium indixit.

LIII. Dum ea in Peloponneso (a quibus divertit oratio) geruntur, reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque aliter aliorum adfecerat animos. vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis inminentis metus terruerat, Demetrium, ut pacis auctorem, cum ingenti favore conspiciebant: simul et spe haud dubia regnum ei post mortem patris destinabant. *Nam, etsi minor* [x]) *aetate, quam Perseus, esset, hunc tamen justa matrefamiliae* [y]); *illum pellice ortum esse: illum, ut ex vulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere; hunc insignem Philippi similitudinem prae se ferre. Ad hoc, Romanos Demetrium in paterno solio locaturos; Persei nullam apud eos gratiam esse.* Haec vulgo loquebantur. itaque et Persea cura angebat, ne parum pro se una aetas valeret, quum omnibus aliis rebus frater superior esset: et Philippus ipse, vix sui arbitrii fore, quem haeredem regni relinqueret, credens, sibi quoque graviorem

x) *minore* Gron. y) *matrefamilias* Gron. Crev.

viorem esse, quam vellet, minorem filium censebat. Offendebatur interdum concursu Macedonum ad eum, et alteram jam se vivo regiam esse indignabatur. Et ipse juvenis haud dubie inflatior redierat, subnisus erga se judiciis senatus, concessisque sibi, quae patri negata essent: et omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem ei apud ceteros Macedonas, tantam invidiam, non apud fratrem modo, sed etiam apud Patrem, conciliabat: utique postquam alii legati Romani venerunt, et cogebatur decedere Thracia, praesidiaque deducere, et alia, aut ex decreto priorum legatorum, aut ex nova constitutione senatus, facere. Sed omnia moerens quidem et gemens, (eo magis, quod filium frequentiorem prope cum illis, quam secum, cernebat) obedienter tamen adversus Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli caussam praeberet. Avertendos etiam animos a suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam exercitum in Odrysas, et Dentheletos [z]), et Bessos duxit. Philippopolin urbem, fuga desertam oppidanorum, qui in proxima montium juga cum familiis receperant sese, cepit: campestresque barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. relicto inde ad Philippopolin praesidio, quod haud multo post ab Odrysis expulsum est, oppidum in Deuriopo condere instituit. Paeoniae ea regio est prope Erigonum fluvium; qui, ex Illyrico per Paeoniam fluens, in Axium amnem editur. Haud procul Stobis, vetere urbe, novam urbem Perseida, ut is filio majori haberetur honos, adpellari jussit.

LIV. Dum haec in Macedonia geruntur, consules in provincias profecti. Marcellus nuncium praemisit ad L. Porcium proconsulem, ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret. Advenienti consuli Galli sese dediderunt. duodecim millia armatorum erant. plerique arma ex agris rapta habebant. ea aegre patienti-

 bus

z) *Dantheletas* Gron. Crev.

bus iis ademta, quaeque alia aut populantes agros rapuerant, aut secum adtulerant: de his rebus qui quererentur, legatos Romam miserunt. Introducti in senatum a C. Valerio praetore exposuerunt, *Se, superante in Gallia multitudine, inopia coactos agri et egestate, ad quaerendam sedem Alpes transgressos. quae inculta per solitudines viderent, ibi sine ullius injuria consedisse. Oppidum quoque aedificare coepisse: quod indicium esset, nec agro, nec urbi ulli vim adlaturos venisse. Nuper M. Claudium ad se nuncium misisse, bellum se cum iis, ni dederentur, gesturum. Se, certam, etsi non speciosam, pacem, quam incerta belli, praeoptantes, dedidisse se prius in fidem, quam in potestatem, populi Romani. Post paucos dies, jussos et agro et urbe decedere, sese tacitos abire, quo terrarum possent, in animo habuisse. arma deinde sibi, et postremo omnia alia, quae ferrent agerentque* a), *ademta. Orare se senatum populumque Romanum, ne in se innoxios deditos acerbius, quam in hostes, saevirent.* Huic orationi senatus ita responderi jussit: *Neque illos recte fecisse* b), *quum in Italiam venerint* c), *oppidumque in alieno agro, nullius Romani magistratus, qui ei provinciae praeesset, permissu, aedificare conati sint: neque senatui placere, deditos spoliari. Itaque se cum iis legatos ad consulem* d) *missuros; qui, si redeant, unde venerint, omnia iis sua reddi jubeant; quique protinus eant trans Alpes, et denuncient Gallicis populis, multitudinem suam domi contineant. Alpes prope inexsuperabilem finem in medio esse. non utique iis melius fore, quam* e) *qui eas primi pervias fecissent.* Legati missi L. Furius Purpureo, Q. Minucius, L. f) Manlius Acidinus. Galli, redditis omnibus, quae sine cujusquam injuria habebant, Italia excesserunt.

LV.

a) *agerentve* Gron. Crev.
b) *gessisse* Gron. Crev.
c) *venirent* Gron. Crev.
d) *consules* Gron.
e) *quam* del. Crev.
f) *L. l. P.* Gron.

LV. Legatis Romanis Transſalpini populi benigne reſponderunt. ſeniores eorum nimiam lenitatem populi Romani caſtigarunt: *Quod eos homines, qui gentis injuſſu profecti occupare agrum imperii Romani, et in alieno ſolo aedificare oppidum conati ſint* [g]), *inpunitos dimiſerint. Debuiſſe gravem temeritatis mercedem ſtatui. quod vero etiam ſua reddiderint, vereri, ne tanta indulgentia plures ad talia audenda inpellantur.* Et exceperunt, et proſecuti cum donis legatos ſunt. M. Claudius conſul, Gallis ex provincia exactis, Iſtricum bellum moliri coepit, literis ad ſenatum miſſis, ut ſibi in Iſtriam traducere legiones liceret. Id ſenatui placuit. Illud agitabant, uti colonia Aquileja deduceretur. nec ſatis conſtabat, utrum Latinam, an civium Romanorum, deduci placeret. poſtremo Latinam potius coloniam deducendam Patres cenſuerunt. Triumviri creati ſunt P. Scipio Naſica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina et Parma coloniae Romanorum civium ſunt deductae. bina millia hominum in agro, qui proxime Bojorum, ante Tuſcorum fuerat, octona jugera Parmae, quina Mutinae acceperunt. Deduxerunt triumviri M. Aemilius Lepidus, T. Aebutius Carus, L. Quinctius Criſpinus. Et Saturnia colonia civium Romanorum in agrum Caletranum eſt deducta. deduxerunt triumviri Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Ti. Sempronius Gracchus. jugera in ſingulos data decem.

LVI. Eodem anno A. Terentius proconſul [h]) haud procul flumine Ibero, in agro Auſetano, et proelia ſecunda cum Celtiberis fecit, et oppida, quae ibi communierant, aliquot expugnavit. Ulterior Hiſpania eo anno in pace fuit, quia et P. Sempronius proconſul [i]) diutino morbo eſt inplicitus, et, nullo laceſſente, peropportune quieverunt Luſitani. Nec in Liguribus memorabile quidquam a Q. Fabio conſule geſtum. M. Marcellus,

g) *ſunt* Gron. Crev.
h) *propraetor* Gron. Crev.
i) *propraetor* Gron. Crev.

lus, ex Istria revocatus, exercitu dimisso, Romam comitiorum caussa rediit. Creavit consules Cn. Baebium Tamphilum et L. Aemilium Paullum. cum M. Aemilio Lepido hic aedilis curulis fuerat: a quo consule quintus annus erat, quum is ipse Lepidus post duas repulsas consul factus esset. Praetores inde facti Q. Fulvius Flaccus, M. Valerius Laevinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Caecilius Denter, C. Terentius Istra. Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum caussa; quod sanguine per biduum pluisse in area Concordiae satis credebant; nunciatumque erat, haud procul Sicilia insulam, quae non ante fuerat, novam editam e mari esse. Hannibalem hoc anno Antias Valerius decessisse auctor est, legatis ad eam rem ad Prusiam missis, praeter T. Quinctium Flamininum, (cujus in ea re celebre est nomen) L. Scipione Asiatico et P. Scipione Nasica.

EPITOME LIBRI XL

Quum Philippus liberos eorum, quos occiderat, conquiri obsides jussisset, Theoxena, pro liberis suis et sororis admodum pueris verita regis libidinem, prolatis in medium gladiis et poculo, in quo erat venenum, suasit iis, ut imminens ludibrium morte effugerent: quod cum persuasisset, ipsa se cum viro e navi in mare praecipitavit. Certamina inter Philippi Macedoniae regis liberos Persen et Demetrium referuntur: et ut fraude fratris sui Demetrius confictis criminibus, inter quae accusatione parricidii et adfectati regni, primum petitus, ad ultimum, quoniam populi Romani amicus erat, veneno necatus est; regnumque Macedoniae mortuo Philippo ad Persen devenit. Item res in Liguribus et in Hispania contra Celtiberos a compluribus feliciter gestas continet. Libri Numae Pompilii in agro L. Petillii scribae sub Janiculo a cultoribus agri, in arca lapidea clausi, et Graeci et Latini, inventi sunt; in quibus quum plura, quae dissolvendarum religionum, praetor, ad quem delati erant, legisset, juravit senatui, contra rempublicam esse, ut legerentur servarenturque: et ex senatusconsulto in Comitio exusti sunt. Colonia Aquileja deducta est. Philippus, aegritudine animi confectus, quod Demetrium filium, falsis Persei alterius filii delationibus inpulsus, veneno sustulisset, et de poena Persei cogitavit, voluitque Antigonum potius amicum suum successorem regni sui relinquere. Sed in hac cogitatione morte raptus est. regnum Perseus excepit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XL

Principio insequentis anni consules praetoresque sortiti provincias sunt. consulibus, nulla, praeter Ligures, quae decerneretur, erat. Jurisdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio evenit; Hispaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. Caecilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istrae Sardinia. Con-

Consules delectus habere jussi. Q. Fabius ex Liguribus scripserat, Apuanos ad rebellionem spectare; periculumque esse, ne inpetum in agrum Pisanum facerent. Et ex Hispaniis, citeriorem in armis esse, et cum Celtiberis bellari sciebant: in ulteriore, quia diu aeger praetor esset, luxuria et otio solutam disciplinam militarem esse. Ob ea novos exercitus conscribi placuit: quatuor legiones in Ligures, uti singulae quina millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum iisdem Latini nominis quindecim millia peditum addita, et octingenti equites hi duo consulares exercitus essent. Scribere praeterea jussi septem millia peditum sociorum ac Latini nominis, et quadringentos [a]) equites; et mittere ad M. Marcellum in Galliam, cui ex consulatu prorogatum imperium erat. In Hispaniam etiam utramque quae ducerentur, quatuor millia peditum civium Romanorum et ducenti equites, et sociorum septem millia peditum cum trecentis equitibus scribi jussa. et Q. Fabio Labeoni cum exercitu, quem habebat in Liguribus, prorogatum in annum imperium est.

II. Ver procellosum eo anno fuit. pridie Parilia, medio ferme die, atrox cum vento tempestas coorta multis sacris profanisque locis stragem fecit: signa aenea in Capitolio dejecit: forem ex aede Lunae, quae in Aventino est, raptam tulit, et in posticis partibus [b]) Cereris templi adfixit: signa alia in circo maximo cum columnis, quibus superstabant, evertit: fastigia aliquot templorum, a culminibus abrupta, foede dissipavit. Itaque in prodigium versa ea tempestas, procurarique aruspices jusserunt. simul procuratum est, quod tripedem mulum Reate natum nunciatum erat, et a Formiis aedem Apollinis ac Cajetae de coelo tactam. ob ea prodigia viginti hostiis majoribus sacrificatum est, et diem unum supplicatio fuit. Per eosdem dies ex literis A. Terentii propraetoris cognitum, P. Sempronium in ulteriore

a) *sexcentos* Gron. Crev. b) *parietibus* Gron. Crev.

riore provincia, quum plus annum aeger fuiſſet, mortuum eſſe. eo maturius in Hiſpaniam praetores juſſi proficiſci. Legationes tranſmarinae deinde in ſenatum introductae ſunt. Prima Eumenis et Pharnacis regum, et Rhodiorum querentium de Sinopenſium clade. Philippi quoque legati, et Achaeorum, et Lacedaemoniorum, ſub idem tempus venerunt. iis prius Marcio audito, qui ad res Graeciae Macedoniaeque viſendas miſſus erat, reſponſa data ſunt. Aſiae regibus ac Rhodiis reſponſum eſt, legatos ad eas res viſendas miſſurum ſenatum.

III. De Philippo auxerat curam Marcius. nam ita feciſſe eum, quae ſenatui placuiſſent, fatebatur, ut facile adpareret, non diutius, quam neceſſe eſſet, facturum. neque obſcurum erat rebellaturum, omniaque, quae tunc ageret diceretque, eo ſpectare. Jam primum omnem fere multitudinem civium ex maritimis civitatibus cum familiis ſuis in Emathiam, quae nunc dicitur, quondam adpellata Paeonia eſt, traduxit: Thracibuſque et aliis barbaris urbes tradidit habitandas, fidiora haec genera hominum fore ratus in Romano bello. Ingentem ea res fremitum tota Macedonia fecit; relinquenteſque penates ſuos cum conjugibus ac liberis pauci tacitum dolorem continebant; exſecrationeſque in agminibus proficiſcentium in regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus omnes homines, omnia loca temporaque ſuſpecta habebat. Poſtremo negare propalam coepit, ſatis tutum ſibi quidquam eſſe, niſi liberos eorum, quos interfeciſſet, comprehenſos in cuſtodia haberet, et tempore alium alio tolleret.

IV. Eam crudelitatem, foedam per ſe, foediorem unius domus clades fecit. Herodicum, principem Theſſalorum, multis ante annis occiderat: generos quoque ejus poſtea interfecit. in viduitate relictae filiae, ſingulos filios parvos habentes. Theoxena et Archo nomina mulieribus erant. Theoxena, multis petentibus, ad-

ſper-

ſpernata nuptias eſt. Archo Poridi cuidam, longe principi gentis Aeneatum, nupſit; et, apud eum plures eniſa partus, parvis admodum relictis omnibus, deceſſit. Theoxena, ut in ſuis manibus liberi ſororis educarentur, Poridi nupſit: et, tamquam omnes ipſa eniſa foret, ſuum ſororiſque filios in eadem habebat cura. poſtquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti eſſent, accepit; ludibrio futuros, non regis modo, ſed cuſtodum etiam libidini, rata, ad rem atrocem animum adjecit; auſaque eſt dicere, ſe ſua manu potius omnes interfecturam, quam in poteſtatem Philippi venirent. Poris, abominatus mentionem tam foedi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hoſpites dixit, comitemque ipſum fugae futurum eſſe. Proficiſcuntur ab Theſſalonica Aeneam ad ſtatum ſacrificium, quod conditori Aeneae cum magna ceremonia quotannis faciunt. ibi die per ſollemnes epulas conſumto, navem praeparatam a Poride, ſopitis omnibus, de tertia vigilia conſcendunt, tamquam redituri in Theſſalonicam: ſed trajicere in Euboeam erat propoſitum. Ceterum in adverſum ventum nequidquam eos tendentes prope terram lux obpreſſit: et regii, qui praeerant cuſtodiae portus, lembum armatum ad pertrahendam eam navim miſerunt, cum gravi edicto, ne reverterentur ſine ea. Quum jam adpropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque intentus erat; interdum manus ad coelum tendens Deos, ut ferrent opem, orabat[c]). ferox interim femina, ad multo ante praecogitatum revoluta facinus, venenum diluit, ferrumque promit: et, poſito in conſpectu poculo, ſtrictiſque gladiis, *Mors*, inquit, *una vindicta eſt. Viae ad mortem hae ſunt: qua quemque animus fert, effugite ſuperbiam regiam. Agite, juvenes mei, primum, qui majores eſtis, capite ferrum; aut haurite poculum, ſi ſegnior mors juvat.* Et hoſtes aderant, et auctor mortis inſtabat. Alii alio leto abſumti

c) *tendens, opem ut Dii ferrent, orabat.* Gron. Crev.

ſumti ſemianimes e nave praecipitantur. ipſa deinde, virum comitem mortis complexa, in mare ſeſe dejecit. nave vacua dominis regii potiti ſunt.

V. Hujus atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiae adjecit, ut vulgo ipſum liberoſque ejus exſecrarentur. quae dirae brevi ab omnibus Diis exauditae, ut ſaeviret ipſe in ſuum ſanguinem, effecerunt. Perſeus enim, quum in dies magis cerneret favorem dignitatemque Demetrii fratris apud Macedonum multitudinem creſcere, et gratiam apud Romanos, ſibi ſpem nullam regni ſupereſſe, niſi in ſcelere, ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. ceterum quum ſe ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, ſatis per ſe validum crederet, ſingulos amicorum patris tentare ſermonibus perplexis inſtitit. et primo quidam ex his adſpernantium tale quidquam ſpeciem praebuerunt, quia plus in Demetrio ſpei ponebant. deinde, creſcente in dies Philippi odio in Romanos, cui Perſeus indulgeret, Demetrius ſumma ope adverſaretur, proſpicientes animo exitum incauti a fraude fraterna juvenis, adjuvandum, quod futurum erat, rati, fovendamque ſpem potentioris, Perſeo ſe adjungunt. cetera in ſuum quaeque tempus agenda differunt. in praeſentia placet, omni ope in Romanos accendi regem, inpellique ad conſilia belli, ad quae jam ſua ſponte animum inclinaſſet. Simul, ut Demetrius in dies ſuſpectior eſſet, ex compoſito ſermones ad ſpretionem Romanorum trahebant. ibi quum alii mores et inſtituta eorum, alii res geſtas, alii ſpeciem ipſius urbis, nondum exornatae neque publicis neque privatis locis, alii ſingulos principum eluderent; juvenis incautus, et amore nominis Romani, et certamine adverſus fratrem, omnia tuendo ſuſpectum ſe patri et opportunum criminibus faciebat. Itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis conſiliorum habebat. totus in Perſea verſus, cum eo cogitationes ejus rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miſerat in Baſtar-

Bastarnas ad arcessenda auxilia, adduxerantque [d]) inde nobiles juvenes, et regii quosdam generis: quorum unus sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: erexeratque consociatio gentis ejus animum regis. Tum Perseus, *Quid ista prosunt?* inquit. *nequaquam tantum in externis auxiliis est praesidii, quantum periculi fraude domestica. Proditorem nolo dicere, certe speculatorem habemus in sinu: cujus, ex quo obses Romae fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipsi habent. Omnium pene Macedonum in eum ora conversa sunt: nec regem se alium rentur habituros esse, quam quem Romani dedissent.* His per se aegra mens senis stimulabatur. et animo magis, quam vultu, ea crimina accipiebat.

VI. Forte lustrandi exercitus venit tempus, cujus sollemne est tale. Caput mediae canis praecisae et prior pars ad dexteram, cum extis posterior ad laevam viae ponitur. inter hanc divisam hostiam copiae armatae traducuntur. praeferuntur primo agmini arma insignia omnium ab ultima origine Macedoniae regum: deinde rex ipse cum liberis sequitur: proxima est regia cohors custodesque corporis; postremum agmen Macedonum cetera multitudo claudit. Latera regis duo filii juvenes cingebant, Perseus jam tricesimum annum agens, Demetrius quinquennio minor; medio juventae robore ille, hic flore; fortunati patris matura soboles, si mens sana fuisset. Mos erat, lustrationis sacro peracto, exercitum decurrere, et divisas bifariam duas acies concurrere ad simulacrum pugnae. Regii juvenes duces ei ludicro certamini dati. ceterum non imago fuit pugnae, sed, tamquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt, multaque vulnera sudibus facta; nec praeter ferrum quidquam defuit ad justam belli speciem. Pars ea, quae sub Demetrio erat, longe superior fuit. id aegre patiente Perseo, laetari prudentes amici ejus, eamque rem

d) *adduxeruntque* Gron.

rem ipſam dicere praebituram cauſſam criminandi juvenis.

VII. Convivium eo die ſodalium, qui ſimul decurrerant, uterque habuit, quum vocatus ad coenam ab Demetrio Perſeus negaſſet. Feſto die invitatio benigna et hilaritas juvenalis[e]) utroſque in vinum traxit. Commemoratio ibi certaminis ludicri et jocoſa dicta in adverſarios, ita ut ne ipſis quidem ducibus abſtineretur, jactabantur. Ad has excipiendas voces ſpeculator ex convivis Perſei miſſus, quum incautior obverſaretur, exceptus a juvenibus forte triclinio egreſſis, male mulcatur. Hujus rei ignarus Demetrius, *quin comiſſatum*, inquit, *ad fratrem imus? et iram ejus, ſi qua ex certamine reſidet, ſimplicitate et hilaritate noſtra lenimus?* Omnes ſe ire conclamarunt, praeter eos, qui ſpeculatoris ab ſe pulſati praeſentem ultionem metuebant. quum eos quoque Demetrius traheret, ferrum veſte abdiderunt, quo ſe tutari, ſi qua vis fieret, poſſent. Nihil occulti eſſe in inteſtina diſcordia poteſt. utraque domus ſpeculatorum et proditorum plena erat. Praecucurrit index ad Perſea, ferro ſubcinctos nuncians cum Demetrio quatuor adoleſcentes venire. etſi cauſſa adparebat, (nam ab iis pulſatum convivam ſuum audierat) tamen, infamandae rei cauſſa, januam obſerari jubet: et ex parte ſuperiore aedium, verſiſque in viam feneſtris, comiſſatores, tamquam ad caedem ſuam venientes, aditu januae arcet. Demetrius, per vinum, quod excluderetur, paulliſper vociferatus, in convivium redit, totius rei ignarus.

VIII. Poſtero die Perſeus, quam[f]) primum conveniendi poteſtas patris fuit, regiam ingreſſus, perturbato vultu in conſpectu patris tacitus procul conſtitit. cui, cum pater, *Satin' ſalvae?* et, *quaenam ea moeſtitia eſſet?* interrogaret eum, *De lucro tibi*, inquit, *vivere me ſcito. jam non occultis a fratre petimur inſidiis. Nocte cum*

e) *juvenilis* Gron. Crev.

f) *quum* Gron. Crev.

cum armatis domum ad interficiendum me venit: clausisque foribus, parietum praesidio me a furore ejus sum tutatus. Quum pavorem mixtum admiratione patri injecisset, *Atqui, si aures praebere potes*, inquit, *manifestam rem teneas, faciam. Enimvero se*, Philippus dicere, *auditurum*, vocarique extemplo Demetrium jussit: et seniores duos amicos, expertes inter fratres certaminum, infrequentes jam in regia, Lysimachum et Onomastum arcessit, quos in consilio haberet. Dum veniunt amici, solus, filio procul stante, multa secum animo volutans, inambulavit. postquam venisse eos nunciatum est, secessit in partem interiorem cum duobus amicis, totidem custodibus corporis: filiis, ut ternos inermes secum introducerent, permisit. Ibi quum consedisset: *Sedeo*, inquit, *miserrimus pater, judex inter duos filios, accusatorem parricidii, et reum; aut conficti, aut admissi criminis labem apud meos inventurus. Jam pridem quidem hanc procellam inminentem timebam, quum vultus inter vos minime fraternos cernerem, quum voces quasdam exaudirem. sed interdum spes animum subibat, deflagrare iras vestras, purgari suspiciones posse. etiam hostes, armis positis, foedus icisse, et privatas multorum simultates finitas. subituram vobis aliquando germanitatis memoriam, puerilis quondam simplicitatis consuetudinisque inter vos, meorum denique praeceptorum; quae, vereor, ne vana surdis auribus cecinerim. Quoties ego, audientibus vobis, detestatus exempla discordiarum fraternarum, horrendos eventus eorum retuli, quibus se stirpemque suam, domos, regna, funditus evertissent? Meliora quoque exempla parte altera posui; sociabilem consortionem inter binos Lacedaemoniorum reges, salutarem per multa secula ipsis patriaeque. Eamdem civitatem, postquam mos sibi cuique rapiendi tyrannidem exortus sit, eversam. Jam hos Eumenem Attalumque fratres, a quam exiguis rebus, prope ut puderet regii nominis, mihi Antiocho, et cuilibet*

libet

libet regum hujus aetatis, nulla re magis, quam fraterna unanimitate, regnum aequasse. Ne Romanis quidem exemplis abstinui, quae aut visa, aut audita habebam: T. et L. Quinctiorum, qui bellum mecum gesserunt, P. et L. Scipionum, qui Antiochum devicerunt; patris patruique eorum, quorum perpetuam vitae concordiam mors quoque miscuit. Neque vos illorum scelus, similisque sceleri eventus, deterrere a vecordi discordia potuit: neque horum bona mens, bona fortuna, ad sanitatem flectere. Vivo et spirante me, haereditatem meam ambo et spe et cupiditate inproba crevistis. Eo usque me vivere vultis, donec, alterius vestrum superstes, haud ambiguum regem alterum mea morte faciam. Nec fratrem, nec patrem potestis pati. nihil cari, nihil sancti est: in omnium vicem regni unius insatiabilis amor successit. Agite, conscelerate aures paternas: decernite criminibus, mox ferro decreturi: dicite palam, quidquid aut veri potestis, aut comminisci libet. Reseratae aures sunt, quae posthac secretis alterius ab altero criminibus claudentur. Haec, furens ira, quum dixisset, lacrimae omnibus obortae, et diu moestum silentium tenuit.

IX. Tum Perseus: *Aperienda nimirum nocte janua fuit, et armati comissatores accipiendi, praebendumque ferro jugulum, quando non creditur, nisi perpetratum, facinus; et eadem petitus insidiis audio, quae latro atque insidiator. Non nequidquam isti unum Demetrium filium te habere, me subditum et pellice genitum adpellant. nam, si gradum, si caritatem filii apud te haberem, non in me, querentem deprehensas insidias, sed in eum, qui fecisset, saevires: nec adeo tibi vilis vita esset nostra, ut nec praeterito periculo meo movereris, neque futuro, si insidiantibus sit inpune. Itaque, si mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum Deos, ut a me coeptum scelus in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris. Sin autem (quod circumventis in solitudine natura ipsa subjicit, ut hominum, quos numquam*

viderint, fidem tamen inplorent) mihi quoque, ferrum in me strictum cernenti, vocem mittere liceat; per te, patriumque nomen, quod utri nostrum sanctius sit, jam pridem sentis, ita me audias, precor, tamquam si, voce et comploratione nocturna excitus, mihi quiritanti intervenisses, Demetrium cum armatis nocte intempesta in vestibulo meo deprehendisses. quod tum vociferarer in re praesenti pavidus, hoc nunc postero die queror. Frater, non comissantium in vicem jam diu vivimus inter nos. regnare utique vis: huic spei tuae obstat aetas mea, obstat gentium jus, obstat vetustus Macedoniae mos, obstat vero etiam patris judicium. Haec [g]*) transcendere, nisi per meum sanguinem, non potes, omnia moliris et tentas. adhuc seu cura mea, seu fortuna, restitit parricidio tuo. Hesterna die in lustratione, et decursu, et simulacro ludicro pugnae, funestum prope proelium fecisti: nec me aliud a morte vindicavit, quam quod me ac meos vinci passus sum. Ab hostili proelio, tamquam fraterno lusu, pertrahere me ad coenam voluisti. Credis, me, pater, inter inermes convivas coenaturum fuisse, ad quem armati comissatum venerunt? credis nihil a gladiis nocte periculum fuisse, quem sudibus, te inspectante, prope occiderunt? Quid hoc noctis, quid inimicus ad iratum, quid cum ferro subcinctis juvenibus venis? Convivam me tibi committere ausus non sum; comissatorem te cum armatis venientem recipiam? Si aperta janua fuisset, funus meum parares hoc tempore, pater, quo querentem audis. Nihil ego, tamquam accusator, criminose nec dubia argumentis colligendo ago. Quid enim? negat se cum multitudine venisse ad januam meam? an ferro subcinctos secum fuisse? Quos nominavero, arcesse. possunt quidem omnia audere, qui hoc ausi sunt; non tamen audebunt negare. Si deprehensos intra limen meum cum ferro ad te deducerem, pro manifesto haberes; fatentes pro deprehensis habe.*

X. Ex-

g) *Hac* Gron. Crev.

X. *Exsecrare nunc cupiditatem regni, et furias fraternas concita. sed, ne sint caecae, pater, exsecrationes tuae, discerne et dispice insidiatorem et petitum insidiis. noxium huic esse caput. Qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos Deos: qui periturus fraterno scelere fuit, perfugium in patris misericordia et justitia habeat. Quo enim alio confugiam, cui non sollemne lustrale exercitus tui, non decursus militum, non domus, non epulae, non nox, ad quietem data naturae beneficio mortalibus, tuta est? Si iero ad fratrem invitatus, moriendum est: si recepero intra januam comissatum fratrem, moriendum est. nec eundo, nec manendo insidias evito. quo me conferam? Nihil praeter Deos, pater, et te colui. non Romanos habeo, ad quos confugiam. perisse expetunt, quia tuis injuriis doleo, quia ademtas* h) *tot urbes, tot gentes, modo Thraciae maritimam oram, indignor. nec me, nec te incolumi, Macedoniam suam futuram sperant. Si me scelus fratris, te senectus, absumserit, aut ne ea quidem exspectata fuerit, regem regnumque Macedoniae sua futura sciunt. Si quid extra Macedoniam tibi Romani reliquissent, mihi quoque id relictum crederem receptaculum. At in Macedonibus satis praesidii est. Vidisti hesterno die inpetum in me militum: Quid illis defuit, nisi ferrum? Quod illis defuit interdiu, convivae fratris noctu sumserunt* i). *Quid de magna parte principum loquar, qui in Romanis spem omnem dignitatis et fortunae posuerunt, et in eo, qui omnia apud Romanos potest? neque, Hercule, istum mihi tantum fratri majori, sed prope est, ut tibi quoque ipsi, regi et patri, praeferant. Iste enim est, cujus beneficio poenam tibi senatus remisit, qui nunc te ab armis Romanis protegit, qui tuam senectutem obligatam et obnoxiam adolescentiae suae esse aequum censet. Pro isto Romani stant, pro isto omnes urbes tuo imperio liberatae,*

h) *qui tibi ademtas* Gron. *quia tibi ademtas* Crev.

i) *assumserunt* Gron. Crev.

beratae, pro isto Macedones, qui pace Romana gaudent. mihi praeter te, pater, quid usquam aut spei, aut praesidii est?

XI. *Quo spectare illas literas ad te nunc missas T. Quinctii credis, quibus, et bene te consuluisse rebus tuis, ait, quod Demetrium Romam miseris, et hortatur, ut iterum, et cum pluribus legatis et primoribus*[k] *Macedonum, remittas eum? T. Quinctius nunc est auctor omnium rerum isti et magister. Eum sibi, te abdicato patre, in locum tuum substituit. illic ante omnia clandestina concocta sunt consilia. Quaeruntur adjutores consiliis, quum te plures, et principes Macedonum, cum isto mittere jubet. Qui hinc integri et sinceri Romam eunt, Philippum regem se habere credentes, imbuti illinc et infecti Romanis delenimentis redeunt. Demetrius iis unus omnia est. eum jam regem, vivo patre, adpellant. Haec si indignor, audiendum est statim, non ab aliis solum, sed etiam a te, pater, cupiditatis regni crimen. Ego vero, si in medio ponitur, non agnosco. quem enim suo loco moveo, ut ipse in ejus locum succedam? Unus ante me pater est: et, ut diu sit, Deos rogo. Superstes (et ita sim, si merebor, ut ipse me esse velit) haereditatem regni, si pater tradet, accipiam. Cupit regnum, et quidem scelerate cupit, qui transcendere festinat ordinem aetatis, naturae, moris Macedonum, juris gentium. Obstat frater major, ad quem jure, voluntate etiam patris, regnum pertinet. Tollatur: non primus regnum fraterna caede petiero. Pater senex, et filio solus orbatus, de se magis timebit, quam ut filii necem ulciscatur. Romani laetabuntur, probabunt, defendent factum. Hae spes incertae, pater, sed non inanes sunt. ita enim se res habet: periculum vitae propellere a me potes, puniendo eos, qui ad me interficiendum ferrum sumserunt: si facinori eorum successerit, mortem meam idem tu persequi non poteris.*

XII. Post-

k) add. *quoque* Gron. Crev.

XII. Postquam dicendi finem Perseus fecit, conjecti eorum, qui aderant, oculi in Demetrium sunt, velut confestim responsurus esset. deinde diu fuit silentium[l]), quum perfusum fletu adpareret omnibus loqui non posse. Tandem vicit dolorem ipsa necessitas, quum dicere juberent[m]), atque ita orsus est: *Omnia, quae reorum antea fuerant auxilia, pater, praeoccupavit accusator. Simulatis lacrimis in alterius perniciem veras meas lacrimas suspectas tibi fecit. quum ipse, ex quo ab Roma redii, per occulta cum suis conloquia dies noctesque insidietur; ultro mihi non insidiatoris modo, sed latronis manifesti et percussoris, speciem induit. Periculo suo te exterret, ut innoxio fratri per eumdem te maturet perniciem. perfugium sibi nusquam gentium esse ait, ut ego ne apud te quidem quidquam spei reliquae habeam. Circumventum, solum, inopem, invidia gratiae externae, quae obest potius, quam prodest, onerat. Jam illud quam accusatorie, quod noctis hujus crimen miscuit cum cetera insectatione vitae meae? ut et hoc, quod jam, quale sit, scies, suspectum alio vitae nostrae tenore faceret: et illam vanam criminationem spei, voluntatis, consiliorum meorum nocturno hoc ficto et composito argumento fulciret. Simul et illud quaesivit, ut repentina et minime praeparata accusatio videretur, quippe ex noctis hujus metu et tumultu repentino exorta. Oportuit autem, Perseu, si proditor ego patris regnique eram, si cum Romanis, si cum aliis inimicis patris inieram consilia, non exspectatam fabulam noctis hujus esse, sed proditionis meae ante me accusatum: si illa separata ab hac vana accusatio erat, invidiamque tuam adversus me magis, quam crimen meum indicatura, hodie quoque eam aut praetermitti, aut in aliud tempus differri: ut perspiceretur, utrum ego tibi, an tu mihi, novo quidem et singulari genere odii, insidias fecisses.*

l) *diu silentium fuit* Gron. Crev. m) *juberetur* Crev.

Ego tamen, quantum in hac subita perturbatione potero, separabo ea, quae tu confudisti: et noctis hujus insidias, aut tuas, aut meas, detegam. Occidendi sui consilium me inisse, videri vult: ut scilicet, majore fratre sublato, cujus jure gentium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait, judicio regnum est futurum, ego minor in ejus, quem occidissem, succederem locum. Quid ergo illa sibi vult pars altera orationis, qua Romanos a me cultos ait, atque eorum fiducia in spem regni me venisse? nam si et in Romanis tantum momenti esse credebam, ut, quem vellent, inponerent Macedoniae regem, et meae tantum apud eos gratiae confidebam, quid opus parricidio fuit? An, ut cruentum fraterna caede diadema gererem? ut illis ipsis, apud quos aut vera, aut certe simulata, probitate partam gratiam habeo, si quam forte habeo, exsecrabilis et invisus essem? nisi T. Quinctium credis, cujus virtute et consiliis me nunc arguis regi, quum et ipse tali pietate vivat cum fratre, mihi fraternae caedis fuisse auctorem. Idem non Romanorum solum gratiam, sed Macedonum judicia, ac pene omnium Deorum hominumque consensum conlegit, per quae omnia se mihi parem in certamine non futurum crediderit. idem, tamquam in aliis omnibus rebus inferior essem, ad sceleris spem ultimam confugisse me insimulat. Vis hanc formulam cognitionis esse, ut, uter timuerit, ne alter dignior videretur regno, is consilium obprimendi fratris cepisse judicetur?

XIII. *Exsequamur tamen quocumque modo conficti ordinem criminis. Pluribus modis se petitum criminatus est, et omnes insidiarum vias in unum diem contulit. Volui interdiu eum post lustrationem, quum concurrimus, et quidem, si Diis placet, lustrationum die occidere: volui, quum ad coenam invitavi, veneno scilicet tollere: volui, quum comissatum gladiis adcincti me secuti sunt, ferro interficere. Tempora quidem qualia sint*

ad

ad parricidium electa, vides: lusus, convivii, comissationis. Quid? dies qualis n)*? quo lustratus exercitus, quo inter divisam victimam, praelatis omnium, qui umquam fuere, Macedoniae regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera, pater, praevecti sumus, et secutum est Macedonum agmen. Hoc ego, etiam si quid ante admisissem piaculo dignum, lustratus et expiatus sacro, tum cum maxime in hostiam itineri nostro circumdatam intuens, parricidium, venena, gladios, in comissationem praeparatos, volutabam in animo: ut quibus aliis deinde sacris contaminatam omni scelere mentem expiarem? Sed caecus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere vult, aliud alio confundit. nam, si veneno te inter coenam tollere volui, quid minus aptum fuit, quam pertinaci certamine et concursu iratum te efficere, ut merito, sicut fecisti, invitatus ad coenam abnueres? Quum autem iratus negasses, utrum, ut placarem te, danda opera fuit, ut aliam quaererem occasionem, quoniam semel venenum paraveram? an ab illo consilio velut transiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, et quidem eo die, per speciem comissationis, occiderem? Quo deinde modo, si te metu mortis credebam coenam evitasse meam, non ab eodem metu comissationem quoque evitaturum existimabam?*

XIV. *Non est res, qua erubescam, pater, si die festo inter aequales largiore vino sum usus. tu quoque, velim, inquiras, qua laetitia, quo lusu apud me celebratum hesternum convivium sit, illo etiam (pravo forsitan) gaudio provehente, quod in juvenali* o) *armorum certamine pars nostra non inferior fuerat. miseria haec et metus crapulam facile excusserunt; quae si non intervenissent, insidiatores nos sopiti jaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo, dominum interfecturus eram, non temperassem vino in unum diem? non milites abstinuissem*

n) *Quis dies? qualis?* Gron.

o) *juvenili* Gron. Crev.

nuissem meos? Et, ne ego me solus nimia simplicitate tuear, ipse quoque minime malus ac suspicax frater, Nihil aliud scio, *inquit*, nihil arguo, nisi quod cum ferro comissatum venerunt. *Si quaeram, unde id ipsum scieris? necesse erit te fateri, aut speculatorum tuorum plenam domum fuisse meam, aut illos ita aperte sumsisse ferrum, ut omnes viderent. et, ne quid ipse aut prius inquisisse, aut nunc criminose argumentari videretur, te quaerere ex iis, quos nominasset, jubebat, an ferrum habuissent? ut, tamquam in re dubia, quum id quaesisses, quod ipsi fatentur, pro convictis haberentur. Quin tu illud quaeri jubes, num tui occidendi caussa ferrum sumserint? num me auctore et sciente? Hoc enim videri vis, non illud, quod fatentur, et palam est, et sui se tuendi caussa sumsisse dicunt. Recte, an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem reddent. Meam caussam, quae nihil eo facto contingitur, ne miscueris: aut explica, utrum aperte, an clam te adgressuri fuerimus. Si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo praeter eos qui tuum speculatorem pulsarunt? si clam, quis ordo consilii fuit? Convivio soluto, quum comissator ego discessissem, quatuor substitissent, ut sopitum te adgrederentur? quomodo fefellissent, et alieni, et mei, et maxime suspecti, quia paullo ante in rixa fuerant? quomodo autem, trucidato te, ipsi evasuri fuerint? quatuor gladiis domus tua capi et expugnari potuit?*

XV. *Quin tu, omissa ista nocturna fabula, ad id, quod doles, quod invidiam urit, reverteris? Cur usquam regni tui mentio fit, Demetri? cur dignior patris fortunae successor quibusdam videris, quam ego? cur spem meam, quae, si tu non esses, certa erat, dubiam et sollicitam facis? Haec sentit Perseus, etsi non dicit: haec istum inimicum, haec accusatorem faciunt: haec domum, haec regnum tuum criminibus et suspicionibus replent. Ego autem, pater, quemadmodum nec nunc spe-*

rare

rare regnum, nec ambigere umquam de eo forsitan debeam, quia minor sum, quia tu me majori cedere vis; sic illud nec debui facere, nec debeo, ut indignus te patre, indignus omnibus videar. id enim vitiis meis, non cedendo, cui jus fasque est, non modestia, consequar. Romanos objicis mihi, et ea, quae gloriae esse debent, in crimen vertis. Ego, nec obses Romanis ut traderer, nec ut legatus mitterer Romam, petii. a te missus ire non recusavi. utroque tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti Macedonum essem. Itaque mihi cum Romanis amicitiae caussa tu fuisti, pater. Quoad tecum illis pax manebit, mecum quoque gratia erit: si bellum esse coeperit, qui obses, qui legatus pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus ero. Nec hodie, ut prosit mihi gratia Romanorum, postulo; ne obsit, tantum deprecor. nec in bello coepit, nec ad bellum reservatur. Pacis pignus fui, ad pacem retinendam legatus missus sum. neutra res mihi nec gloriae, nec crimini sit. Ego, si quid inpie in te, pater, si quid scelerate in fratrem admisi, nullam deprecor poenam. si innocens sum, ne invidia conflagrem, quum crimine non possim, deprecor. Non hodie me primum frater accusat: sed hodie primum aperte, nullo meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te majorem fratrem pro minore deprecari oportebat, te adolescentiae, te errori veniam inpetrare. in eo, ubi praesidium esse oportebat, ibi exitium est. E convivio et comissationibus p) prope semisomnus raptus sum ad caussam parricidii dicendam. sine advocatis, sine patronis, ipse pro me dicere cogor. Si pro alio dicendum esset, tempus ad meditandum q) et componendam orationem sumsissem, quum quid aliud, quam ingenii fama, periclitarer? Ignarus, quid arcessitus essem, te iratum et jubentem dicere caussam, fratrem accusantem audivi. Ille diu ante praeparata, meditata in

p) *comissatione* Crev. q) *meditandam* Gron. Crev.

in me oratione est usus: ego id tantum temporis, quo accusatus sum, ad cognoscendum, quid ageretur, habui. Utrum momento illo horae accusatorem audirem? an defensionem meditarer? Adtonitus repentino atque inopinato malo, vix, quid objiceretur, intelligere potui: nedum satis sciam, quo modo me tuear. Quid mihi spei esset, nisi patrem judicem haberem? apud quem etiamsi caritate a fratre majore vincor, misericordia certe reus vinci non debeo. Ego enim, ut me mihi tibique serves, precor: ille, ut me in securitatem suam occidas, postulat. Quid eum, quum regnum ei tradideris, facturum credis in me [r]) *esse, qui jam nunc sanguine meo sibi indulgeri aequum censet?*

XVI. Dicenti haec lacrimae simul spiritum et vocem intercluserunt. Philippus, submotis iis, paullisper conlocutus cum amicis, pronunciavit: *Non verbis se, nec unius horae disceptatione, caussam eorum dijudicaturum, sed inquirendo in utriusque vitam, mores; et dicta factaque in magnis parvisque rebus observando:* ut omnibus adpareret, noctis proximae crimen facile revictum; suspectam nimiam cum Romanis Demetrii gratiam esse. Haec, vivo Philippo, velut semina jacta sunt Macedonici belli, quod maxime cum Perseo gerendum erat. Consules ambo in Ligures, quae tum una consularis provincia erat, proficiscuntur. et, quia prospere ibi res gesserunt, supplicatio in unum diem decreta est. Ligurum duo millia fere ad extremum finem provinciae Galliae, ubi castra Marcellus habebat, venerunt, uti reciperentur, orantes. Marcellus, opperiri eodem loco Liguribus jussis, senatum per literas consuluit. Senatus rescribere M. Ogulnium praetorem Marcello jussit: *Verius fuisse, consules, quorum provincia esset, quam se, quid e republica esset, decernere; tum quoque non placere, si per deditionem Ligures recipiet* [s]), *receptis arma adimi:*

r) *in me* del. *Gron. Crev.*

s) *placere sibi, per d. L. recipi, et receptis &c.* Gron. Crev.

adimi: atque, eos ad consulem mitti, senatum aequum censere. Praetores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem Hispaniam, quam et priore praetura provinciam obtinuerat; Q. Fulvius Flaccus in citeriorem pervenit, exercitumque a Terentio accepit. nam ulterior morte P. Sempronii proconsulis t) sine imperio fuerat. Fulvium Flaccum oppidum Hispanum, Urbicuam nomine, obpugnantem Celtiberi adorti sunt. Dura ibi proelia aliquot facta: multi Romani milites et vulnerati, et interfecti sunt. victi perseverantia Fulvii u), quod nulla vi abstrahi ab obsidione potuit, Celtiberi, fessi proeliis variis abscesserunt. urbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta et direpta est: praedam militibus praetor concessit. Fulvius, hoc oppido capto, P. Manlius, exercitu tantum in unum coacto, qui dissipatus fuerat, nulla alia memorabili gesta re, exercitus in hiberna deduxerunt. Haec ea aestate in Hispania gesta. Terentius, qui ex ea provincia decesserat, ovans urbem iniit. translatum, argenti pondo novem millia trecenta viginti: auri octoginta pondo, et duae coronae aureae pondo sexaginta septem.

XVII. Eodem anno inter populum Karthaginiensem et regem Masinissam in re praesenti disceptatores Romani de agro fuerunt. ceperat eum ab Karthaginiensibus, pater Masinissae, Gala: Galam Syphax inde expulerat: postea, in gratiam soceri Hasdrubalis, Karthaginiensibus dono dederat. Karthaginienses eo anno Masinissa expulerat. Haud minore certamine animorum, quam quum ferro et acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Karthaginienses, quod primo majorum suorum fuisset, deinde ab Syphace ad se pervenisset, repetebant. Masinissa, *paterni regni agrum se et recepisse, et habere jure gentium*, ajebat, *et caussa, et possessione superiorem esse. nihil aliud se in ea disceptatione metuere, quam ne pudor Romanorum, dum vereantur, ne quid socio at-*

que

t) *propraetoris* Gron. Crev. u) *vicit p. Fulvius* Gron. Crev.

que amico regi adversus communes suos atque illius hostes indulsisse videantur, damno sit. Legati possessionis jus non mutarunt. caussam integram Romam ad senatum rejecerunt. In Liguribus nihil postea gestum. recesserant primum in devios saltus: deinde, dimisso exercitu, passim in vicos castellaque sua dilapsi sunt. Consules quoque dimittere exercitum voluerunt, ac de ea re Patres consuluerunt. Alterum ex his, dimisso exercitu, ad magistratus in annum creandos venire Romam jusserunt: alterum cum legionibus suis Pisis hiemare. Fama erat, Gallos Transalpinos juventutem armare: nec, in quam regionem Italiae effusura se multitudo esset, sciebatur. ita inter se consules compararunt, ut Cn. Baebius ad comitia iret, quia M. Baebius frater ejus consulatum petebat.

XVIII. Comitia consulibus rogandis fuere. creati P. Cornelius Cethegus, M. Baebius Tamphilus. Praetores inde facti, duo Q. Fabii, Maximus et Buteo, Ti. [v]) Claudius Nero, Q. Petillius Spurinus, M. Pinarius Posca, L. Duronius. His, inito magistratu, provinciae ita sorte evenerunt. Ligures consulibus; praetoribus, Q. Petillio urbana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, Ti. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia; et Istri adjecti, quod Tarentini Brundisinique nunciabant, maritimos agros infestos transmarinarum [x]) navium latrociniis esse. eadem Massilienses de Ligurum navibus querebantur. Exercitus inde decreti: quatuor legiones consulibus, (quina millia ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites) et quindecim millia socium ac Latini nominis, octingenti [y]) equites. In Hispaniis prorogatum veteribus praetoribus imperium est cum exercitibus, quos haberent. et in supplementum decreta tria millia civium Romanorum, ducenti equites: et socium

Latini

v) C. Gron. Crev.
x) *transmaritimarum* Gron.
y) *octingentos* Gron. Crev.

Latini nominis ſex millia peditum, trecenti equites. Nec rei navalis cura omiſſa. duumviros in eam rem conſules creare juſſi, per quos naves viginti deductae navalibus ſociis civibus Romanis, qui ſervitutem ſerviſſent, complerentur; ingenui tantum ut iis praeeſſent. Inter duumviros ita diviſa tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium iis Minervae, velut cardo, in medio eſſet: alter in dextram partem uſque ad Maſſiliam, laevam alter uſque ad Barium tueretur.

XIX. Prodigia multa foeda et Romae eo anno viſa, et nunciata peregre. In area Vulcani et Concordiae ſanguinem pluit; et pontifices haſtas motas nunciavere, et Lanuvii ſimulacrum Junonis Soſpitae lacrimaſſe. et peſtilentia in agris, foriſque, et conciliabulis, et in urbe tanta erat, ut Libitina tunc vix ſubficeret. His prodigiis cladibuſque anxii Patres decreverunt, ut et conſules, quibus Diis videretur, hoſtiis majoribus ſacrificarent, et decemviri libros adirent. Eorum decreto ſupplicatio circa omnia pulvinaria Romae in diem unum indicta eſt. iiſdem auctoribus et ſenatus cenſuit, et conſules edixerunt, ut per totam Italiam triduum ſupplicatio et feriae eſſent. Peſtilentiae tanta vis erat, ut, quum propter defectionem Corſorum, bellumque ab Ilienſibus concitatum in Sardinia, octo millia peditum ex ſociis Latini nominis ſcribi placuiſſet, et trecentos equites, quos M. Pinarius praetor ſecum in Sardiniam trajiceret, tantum hominum demortuum eſſe, tantum ubique aegrorum conſules renunciaverint, ut is numerus effici militum non potuerit. quod deerat militum, ſumere a Cn. Baebio proconſule, qui Piſis hibernabat, juſſus praetor, atque inde in Sardiniam trajicere. L. Duronio praetori, cui provincia Apulia evenerat, adjecta de Bacchanalibus quaeſtio eſt: cujus reſidua quaedam velut ſemina ex prioribus malis jam priore anno adparuerant: ſed magis inchoatae apud L. Pupium praetorem quaeſtiones erant, quam ad exitum ullum perductae. id perſecare novum

novum praetorem, ne serperet iterum latius, Patres jusserunt. Et leges de ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt.

XX. Legationes deinde in senatum introduxerunt. Regum primas, Eumenis, et Ariarathis Cappadocis, et Pharnacis Pontici. nec ultra quidquam eis responsum est, quam missuros, qui de controversiis eorum cognoscerent, statuerentque. Lacedaemoniorum deinde exsulum et Achaeorum legati introducti sunt. et spes data exsulibus est, scripturum senatum Achaeis, ut restituerentur. Achaei de Messene recepta, compositisque ibi rebus, cum adsensu Patrum exposuerunt. Et a Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philocles et Apelles, nulla super re, quae ab senatu petenda esset: speculatum magis inquisitumque missi de iis, quorum Perseus Demetrium insimulasset sermonum, cum Romanis, maxime cum T. Quinctio, adversus fratrem de regno habitorum. Hos, tamquam medios, nec in alterius favorem inclinatos, miserat rex. erant autem et hi Persei fraudis in fratrem ministri et participes. Demetrius, omnium, praeterquam fraterni sceleris, quod nuper eruperat, ignarus, primo neque magnam, neque nullam spem habebat, patrem sibi placari posse. minus deinde in dies patris animo fidebat, quum obsideri aures a fratre cerneret. Itaque, circumspiciens dicta factaque sua, ne cujus suspiciones augeret, maxime ab omni mentione et contagione Romanorum abstinebat; ut neque scribi sibi vellet, quia hoc praecipue criminum genere exasperari animum sentiebat.

XXI. Philippus, simul ne otio miles deterior fieret, simul avertendae suspicionis caussa quidquam a se agitari de Romano bello, Stobos Paeoniae exercitu indicto, in Maedicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Haemi montis adscendendi, quia vulgatae opinioni crediderat, Ponticum simul et Hadriaticum mare, et Histrum amnem, et Alpes conspici posse: subjecta oculis

oculis ea haud parvi ſibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. Percunctatus regionis peritos de adſcenſu Haemi, quum ſatis inter omnes conſtaret, viam exercitui nullam eſſe, paucis et expeditis perdifficillimum aditum, ut ſermone familiari minorem filium permulceret, quem ſtatuerat non ducere ſecum, primum quaerit ab eo, *Quum tanta difficultas itineris proponatur, utrum perſeverandum ſit in incepto, an abſtinendum? Si pergat tamen ire, non poſſe oblivisci ſe in talibus rebus Antigoni: qui, ſaeva tempeſtate jactatus, quum in eadem nave ſecum ſuos omnes habuiſſet, praecepiſſe liberis diceretur, ut et ipſi meminiſſent, et ita poſteris proderent, ne quis cum tota gente ſimul in rebus dubiis periclitari auderet. Memorem ergo ſe praecepti ejus, duos ſimul filios non commiſſurum in aleam ejus, qui proponeretur, caſus: et, quoniam majorem filium ſecum duceret, minorem ad ſubſidia ſpei et cuſtodiam regni remiſſurum in Macedoniam eſſe.* Non fallebat Demetrium, ablegari ſe, ne adeſſet conſilio, quum in conſpectu locorum conſultaret, qua [z]) proxime itinera ad mare Hadriaticum atque Italiam ducerent, quaeque belli ratio eſſet futura. ſed non ſolum parendum patri tum, ſed etiam adſentiendum erat, ne invitum parere ſuſpicionem faceret. Ut tamen iter ei tutum in Macedoniam eſſet, Didas, ex praetoribus regiis unus, qui Paeoniae praeerat, juſſus eſt proſequi eum cum modico praeſidio. Hunc quoque Perſeus, ſicut pleroſque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam eſſe coeperat, ad quem, ita inclinato regis animo, haereditas regni pertineret, inter conjuratos in fratris perniciem habuit. in praeſentia dat ei mandata, ut per omne obſequium inſinuaret ſe in quam maxime familiarem uſum, ut elicere omnia arcana, ſpecularique abditos ejus ſenſus poſſet [a]). Ita digre-

z) *quae* Gron. Crev.

a) *poſſit* Gron. Crev.

digreditur Demetrius cum infeſtioribus, quam ſi ſolus iret, praeſidiis.

XXII. Philippus, Maedicam primum, deinde ſolitudines interjacentes Maedicae atque Haemo tranſgreſſus, ſeptimis demum caſtris ad radices montis pervenit. ibi unum moratus diem ad deligendos, quos duceret ſecum, tertio die iter eſt ingreſſus. Modicus primo labor in imis collibus fuit. quantum in altitudinem egrediebantur, magis magiſque ſilveſtria et pleraque invia loca excipiebant. Pervenere deinde in tam b) opacum iter, ut, prae denſitate arborum inmiſſorumque aliorum in alios ramorum, perſpici coelum vix poſſet: ut vero jugis adpropinquabant, quod rarum in aliis locis eſſet, adeo omnia contecta nebula, ut haud ſecus quam nocturno itinere inpedirentur. tertio demum die ad verticem perventum. Nihil vulgatae opinioni, degreſſi inde, detraxerunt: magis, credo, ne vanitas itineris ludibrio eſſet, quam quod diverſa inter ſe maria, monteſque, et amnes, ex uno loco conſpici potuerint. Vexati omnes, et ante alios rex ipſe, quo gravior aetate erat, difficultate viae eſt. Duabus aris ibi Jovi et Soli ſacratis quum inmolaſſet, qua triduo adſcenderat, biduo eſt degreſſus, frigora nocturna maxime metuens, quae caniculae ortu ſimilia brumalibus erant. multis per eos dies difficultatibus conflictatus, nihilo laetiora in caſtris invenit: ubi ſumma penuria erat, ut in regione, quam ab omni parte ſolitudines clauderent. Itaque unum tantum moratus diem, quietis eorum cauſſa, quos habuerat ſecum, itinere inde ſimili fugae in Dentheletos c) tranſcurrit. Socii erant; ſed propter inopiam haud ſecus quam hoſtium fines Macedones populati ſunt. rapiendo enim paſſim villas primum, dein quoſdam vicos etiam evaſtarunt, non ſine magno pudore regis, quum ſociorum voces, nequid-

b) *tam* del. *Gron.*

c) *Denthelctas* Gron. *Dentheletas* Grev.

nequidquam Deos sociales nomenque suum inplorantes, audiret. Frumento inde sublato, in Maedicam regressus, urbem, quam Petram adpellant, obpugnare est adortus. ipse a campestri aditu castra posuit. Perseum filium cum modica manu circummisit, ut a superioribus locis urbem adgrederetur. Oppidani, quum terror undique instaret, obsidibus datis, in praesentia dediderunt sese. iidem, postquam exercitus recessit, obliti obsidum, relicta urbe, in loca munita et montes refugerunt. Philippus, omni genere laboris sine ullo effectu fatigatis militibus, et fraude praetoris Didae auctis in filium suspicionibus, in Macedoniam rediit.

XXIII. Missus hic comes, (ut ante dictum est) quum simplicitatem juvenis incauti, et suis haud inmerito succensentis, adsentando indignandoque et ipse vicem ejus, captaret, in omnia ultro suam obferens operam, fide data, arcana ejus elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur. cui consilio adjutor Deum beneficio oblatus videbatur Paeoniae praetor, per cujus provinciam spem ceperat elabi tuto posse. Hoc consilium extemplo et fratri proditur, et, auctore eo, indicatur patri. Literae primum ad obsidentem Petram adlatae sunt. inde Herodorus (princeps hic amicorum Demetrii erat) in custodiam est conjectus, et Demetrius dissimulanter adservari jussus. Haec super cetera tristem adventum in Macedoniam regi fecerunt. movebant eum et praesentia crimina: exspectandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miserat, censebat. His anxius curis quum aliquot menses egisset, tandem legati, jam ante praemeditatis in Macedonia, quae ab Roma renunciarent, venerunt. qui, super cetera scelera, falsas etiam literas, signo adulterino T. Quinctii signatas, reddiderunt regi. Deprecatio erat in literis, si quid adolescens, cupiditate regni prolapsus, secum egisset. *nihil eum adversus suorum quemquam facturum: neque eum sese esse,*

qui ullius inpii consilii auctor futurus videri possit. Hae literae fidem Persei criminibus fecerunt. Itaque Herodorus, extemplo diu excruciatus, sine indicio rei ullius in tormentis moritur.

XXIV. Demetrium iterum ad patrem accusavit Perseus. fuga per Paeoniam praeparata arguebatur, et corrupti quidam, ut comites itineris essent; maxime falsae literae T. Quinctii urguebant. nihil tamen palam gravius pronunciatum de eo est, ut dolo potius interficeretur: nec id cura ipsius, sed ne poena ejus consilia adversus Romanos nudaret. Ab Thessalonice Demetriadem ipsi quum iter esset, Astraeum [d]) Paeoniae Demetrium mittit cum eodem comite Dida, Perseum Amphipolim, ad obsides Thracum accipiendos. digredienti ab se Didae mandata dedisse dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab Dida seu institutum, seu simulatum est. ad quod celebrandum invitatus Demetrius ab Astraeo Heracleam venit. in ea coena dicitur venenum datum. Poculo epoto, extemplo sensit. et mox coortis doloribus, relicto convivio, quum in cubiculum recepisset sese, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris, ac Didae scelus incusans, torquebatur. intromissi deinde Thyrsis quidam Stuberaeus et Beroeaeus Alexander, injectis tapetibus in caput faucesque, spiritum intercluserunt. Ita innoxius adolescens, quum in eo ne simplici quidem genere mortis contenti inimici fuissent, interficitur.

XXV. Dum haec in Macedonia geruntur, L. Aemilius Paullus, prorogato ex consulatu imperio, principio veris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit. Ubi primum in hostium finibus castra posuit, legati ad eum, per speciem pacis petendae, speculatum venerunt. negante Paullo, nisi cum deditis pacisci se pacem, non tam id recusabant, quam tempore opus esse ajebant, ut generi agresti hominum persuaderetur. ad hoc decem dierum

d) *Asterium* Gron. *Aestraeum* Crev.

dierum induciae quum darentur, petierunt deinde, *ne trans montes proximos castris pabulatum lignatumque milites irent. culta ea loca suorum finium esse.* Id ubi inpetravere, post eos ipsos montes, unde averterant hostem, exercitu omni coacto, repente multitudine ingenti castra Romanorum obpugnare simul omnibus portis adgressi sunt. Summa vi totum e) diem obpugnarunt, ita ut ne efferendi quidem signa Romanis spatium, nec ad explicandam aciem locus esset. Conferti in portis, obstando magis, quam pugnando, castra tutabantur. Sub occasum solis quum recessissent hostes, duos equites ad Cn. Baebium proconsulem cum literis Pisas mittit, ut obsesso sibi per inducias quamprimum subsidio veniret. Baebius exercitum M. Pinario praetori, eunti in Sardiniam, tradiderat. ceterum et senatum literis certiorem fecit, obsideri a Liguribus L. Aemilium, et M. Claudio Marcello, cujus proxima inde provincia erat, scripsit, ut, si videretur ei, exercitum ex Gallia traduceret in Ligures, et L. Aemilium liberaret obsidione. Haec sera futura auxilia erant. Ligures postero die ad castra redeunt. Aemilius, quum et venturos scisset, et educere in aciem potuisset, intra vallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Baebius cum exercitu venire a Pisis posset.

XXVI. Romae magnam trepidationem literae Baebii fecerunt: eo majorem, quod paucos post dies Marcellus, tradito exercitu Fabio, Romam quum venisset, spem ademit, eum, qui in Gallia esset, exercitum in Ligures traduci posse, quia bellum cum Istris esset, prohibentibus coloniam Aquilejam deduci. eo profectum Fabium, neque inde regredi, bello inchoato, posse. Una, et ea ipsa tardior, quam tempus postulabat, subsidii spes erat, si consules maturassent in provinciam ire. id ut facerent, pro se quisque Patrum vociferari. Consules,

e) add. xxxx Gron. Crev.

sules, nisi confecto delectu, negare se ituros, nec suam segnitiem, sed vim morbi, in caussa esse, quo serius perficeretur. [f]) non tamen potuerunt sustinere consensum senatus, quin paludati exirent, et militibus, quos conscriptos haberent, diem edicerent, quo Pisas convenirent. permissum, ut, qua irent, protinus subitarios milites scriberent, ducerentque secum. Et praetoribus, Q. Petillio et Q. Fabio, imperatum est, ut Petillius duas legiones civium Romanorum tumultuarias scriberet, et omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret: Fabio, ut sociis Latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equites imperaret. Duumviri navales creati C. Matienus et C. Lucretius, navesque iis ornatae sunt; Matienoque, cujus ad Gallicum sinum provincia erat, imperatum est [g]), ut classem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram, si quo usui esse L. Aemilio atque ejus exercitui posset.

XXVII. Aemilius, postquam nihil usquam auxilii ostendebatur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per se fortunam tentaret, priusquam hostes venirent, qui jam segnius socordiusque obpugnabant, ad quatuor portas exercitum instruxit, ut, signo dato, simul ex omnibus partibus eruptionem facerent. Quatuor extraordinariis cohortibus duas adjunxit, praeposito M. Valerio legato: erumpere extraordinaria porta jussit. ad dexteram principalem hastatos legionis primae instruxit; principes ex eadem legione in subsidiis posuit: M. Servilius et L. Sulpicius, tribuni militum, his praepositi. Tertia legio adversus principalem sinistram portam instructa est. id tantum mutatum; principes primi, et hastati in subsidiis locati: Sex. Julius Caesar et L. Aurelius Cotta, tribuni militum, huic legioni praepositi sunt. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dextera ala ad quaestoriam portam positus: duae cohortes et triarii duarum legionum in praesidio castrorum mane-

f) *proficiscerentur* Gron. g) *est* del. Gron. Cre.

manere jussi. Omnes portas concionabundus ipse imperator circumiit; et, quibuscumque irritamentis poterat, iras militum acuebat; nunc fraudem hostium incusans, qui, pace petita, induciis datis, per ipsum induciarum tempus contra jus gentium ad castra obpugnanda venissent: nunc, quantus pudor esset, edocens, ab Liguribus, latronibus verius, quam hostibus justis, Romanum exercitum obsideri. *Quo ore quisquam vestrum, si hinc alieno praesidio, non vestra virtute, evaseritis, obcurret, non dico eis militibus, qui Hannibalem, qui Philippum, qui Antiochum, maximos nostrae aetatis reges ducesque, vicerunt; sed iis, qui hos ipsos Ligures aliquoties, pecorum modo fugientes, per saltus invios consectati ceciderunt? Quod Hispani, quod Galli, quod Macedones Poenive non audeant, Ligustinus hostis vallum Romanum subit, obsidet ultro, et obpugnat! quem, scrutantes antea devios saltus, abditum et latentem vix inveniebamus.* Ad haec consentiens reddebatur militum [h]) clamor, *nullam militum culpam esse, quibus nemo ad erumpendum signum dedisset. Daret signum: intellecturum, eosdem, qui antea fuerint, et Romanos et Ligures esse.*

XXVIII. Bina cis montes castra Ligurum erant. ex iis, primis diebus, sole orto, pariter omnes compositi et instructi procedebant: tum, nisi exsatiati cibo vinoque, arma non capiebant. dispersi, inordinati exibant; ut quibus pro spe certum esset, hostes extra vallum signa non elaturos. Adversus ita incompositos eos venientes, clamore pariter omnium, qui in castris erant, calonum quoque et lixarum, sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo inprovisa res fuit, ut perinde, ac si insidiis circumventi forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnae fuit. fuga deinde effusa, et fugientium passim caedes erat. Equitibus

h) *militum* del. *Gron. Crev.*

dato signo, ut conscenderent equos, nec effugere quemquam sinerent, in castra omnes trepida fuga compulsi sunt: deinde ipsis exuti castris. Supra quindecim millia Ligurum eo die occisa, capta duo millia et quingenti. Triduo post Ligurum Ingaunorum omne nomen, obsidibus datis, in ditionem i) venit. gubernatores nautaeque conquisiti, qui praedatores fuissent navibus, atque omnes in custodiam conjecti. Et a C. Matieno duumviro naves ejus generis in Ligustina ora triginta duae k) captae sunt. Haec qui nunciarent, literasque ad senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus Romam missi; simulque peterent, ut L. Aemilio confecta provincia decedere, et deducere secum milites liceret, atque dimittere. Utrumque permissum ab senatu, et supplicatio ad omnia pulvinaria per triduum decreta: jussique praetores, Petillius urbanas dimittere legiones, Fabius sociis atque nomini Latino remittere delectum: et uti praetor urbanus consulibus scriberet, senatum aequum censere, subitarios milites, tumultus caussa conscriptos, primo quoque tempore dimitti.

XXIX. Colonia Graviscae eo anno deducta est in agrum Etruscum, de Tarquiniensibus quondam captum. Quina jugera agri data. tresviri deduxerunt, C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Istra. Siccitate et inopia frugum insignis annus fuit. Sex menses numquam pluisse, memoriae proditum est. Eodem anno in agro L. Petillii scribae sub Janiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram, duae lapideae arcae, octonos ferme pedes longae, quaternos latae, inventae sunt, operculis plumbo devinctis. Literis Latinis Graecisque utraque arca inscripta erat; in altera Numam Pompilium, Pomponis filium, regem Romanorum, sepultum esse; in altera libros Numae Pompilii inesse. Eas arcas quum ex amicorum sententia dominus aperuisset, quae

i) *deditionem* Gron. Crev. k) *duae ac triginta* Gron. Crev.

quae titulum sepulti regis habuerat, inanis inventa, sine ullo vestigio corporis humani, aut ullius rei, per tabem tot annorum omnibus absumtis. in altera duo fasces, candelis involuti, septenos habuere libros, non integros modo, sed recentissima specie. Septem Latini de jure pontificio erant; septem Graeci de disciplina sapientiae, quae illius aetatis esse potuit. Adjicit Antias Valerius, Pythagoricos fuisse, vulgatae opinioni, qua creditur, Pythagorae auditorem fuisse Numam, mendacio probabili adcommodata fide. Primo ab amicis, qui in re praesenti fuerunt, libri lecti. mox pluribus legentibus quum vulgarentur, Q. Petillius praetor urbanus, studiosus legendi, eos libros a L. Petillio sumsit. et erat familiaris usus, quod scribam eum quaestor Q. Petillius in decuriam legerat. Lectis rerum summis, quum animadvertisset, pleraque dissolvendarum religionum esse, L. Petillio dixit, *Sese eos libros in ignem conjecturum esse. prius, quam id faceret, se ei permittere, uti, si quod seu jus, seu auxilium se habere ad eos libros repetendos existimaret, experiretur: id integra sua gratia eum facturum.* Scriba [1]) tribunos plebis adit; ab tribunis ad senatum res est rejecta. Praetor se jusjurandum dare paratum esse ajebat, libros eos legi servarique non oportere. Senatus censuit, *Satis habendum, quod praetor jusjurandum polliceretur. libros primo quoque tempore in comitio cremandos esse. pretium pro libris, quantum Q. Petillio praetori majorique parti tribunorum plebis videretur, domino esse solvendum.* id scriba non accepit. libri in comitio, igne a victimariis facto, in conspectu populi cremati sunt.

XXX. Magnum bellum ea aestate coortum in Hispania citeriore. ad quinque et triginta millia hominum, quantum numquam ferme antea, Celtiberi comparaverant. Q. Fulvius Flaccus eam obtinebat provinciam. is,

1) inf. ad Gron. Crev.

quia armare juventutem Celtiberos audierat, et ipse, quanta poterat, a sociis auxilia contraxerat; sed nequaquam numero militum hostem aequabat. Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, et castra locavit ad oppidum Aeburam, modico praesidio in urbe posito. Paucis post diebus Celtiberi, millia duo ferme inde, sub colle posuerunt castra. quos ubi adesse praetor Romanus sensit, M. Fulvium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum ad castra hostium speculatum misit, quam proxime succedere ad vallum jussum, ut viseret, quanta essent; pugna abstineret, reciperetque sese, si hostium equitatum exeuntem vidisset. Ita, ut praeceptum erat, fecit. Per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hae duae turmae ostenderentur: dein subducerentur, ubi equitatus hostium castris procucurrissent [m]). Postremo [n]) Celtiberi, omnibus simul peditum equitumque copiis castris egressi, acie directa medio ferme spatio inter bina castra constiterunt. Campus erat planus omnis et aptus pugnae. ibi stetere Hispani hostem exspectantes. Romanus intra vallum suos continuit per quatriduum continuum: et illi eodem loco aciem instructam tenuerunt. Ab Romanis nihil motum. inde quievere in castris Celtiberi, quia pugnae copia non fiebat: equites tantum in stationem egrediebantur, ut parati essent, si quid ab hoste moveretur. pone castra utrique pabulatum et lignatum ibant, neutri alteros inpedientes.

XXXI. Praetor Romanus, ubi satis tot dierum quiete credidit spem factam hosti, nihil se priorem moturum, L. Acilium cum ala sinistra et sex millibus provincialium auxiliorum circumire montem jubet, qui ab tergo hostibus erat; inde, ubi clamorem audisset, decurrere ad castra eorum. nocte profecti sunt, ne possent conspici. Flaccus luce prima C. Scribonium, praefectum socium, ad vallum hostium cum equitibus extraordinariis sinistrae alae

m) *procurrissent* Gron. Crev. n) inf. *et* Gron. Crev.

alae mittit. quos ubi et propius accedere, et plures, quam ſoliti erant, Celtiberi conſpexerunt, omnis equitatus effunditur caſtris: ſimul et peditibus ſignum ad exeundum datur. Scribonius, uti praeceptum erat, ubi primum fremitum equeſtrium audivit, avertit equos, et caſtra repetit. eo effuſius ſequi hoſtes. primo equites, mox et peditum acies aderat, haud dubia ſpe, caſtra eo die ſe obpugnaturos. quingentos paſſus, non plus, a vallo aberant. Itaque, ubi Flaccus ſatis abſtractos eos a praeſidio caſtrorum ſuorum ratus eſt, intra vallum exercitu inſtructo, tribus partibus ſimul erumpit, clamore non tantum ad ardorem pugnae excitandum ſublato, ſed etiam ut, qui in montibus erant, exaudirent. nec morati ſunt, quin decurrerent, ſicut imperatum erat, ad caſtra: ubi quinque millium o) armatorum, non amplius, relictum erat praeſidium. quos quum et paucitas ſua, et multitudo hoſtium, et inproviſa res terruiſſet, prope ſine certamine capiuntur caſtra. caſtris, quae pars maxime a pugnantibus conſpici poterat, injecit Acilius ignem.

XXXII. Poſtremi Celtiberorum, qui in acie erant, primi flammam conſpexere. deinde per totam aciem vulgatum eſt, caſtra amiſſa eſſe, et tum cum maxime ardere. unde illis terror, inde Romanis animus crevit. jam clamor ſuorum vincentium accidebat, jam ardentia hoſtium caſtra adparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati ſunt. ceterum, poſtquam receptus pulſis nullus erat, nec uſquam, niſi in certamine, ſpes, pertinacius de integro capeſſunt pugnam. Acie media urguebantur acriter a quinta legione. adverſus laevum cornu, in quo ſui generis provincialia auxilia inſtruxiſſe Romanos cernebant, cum majore fiducia intulerunt ſigna. Jam prope erat, ut ſiniſtrum cornu pelleretur Romanis, ni ſeptima legio ſucceſſiſſet. ſimul ab oppido Aebura,

o) *quinque millium* l. *quingentorum* Gron. Crev.

Aebura, qui in praesidio relicti erant, in medio ardore pugnae advenerunt, et Acilius ab tergo erat. Diu in medio caesi Celtiberi. qui supererant, in omnes passim partes capessunt fugam. Equites, bipartito in eos emissi, magnam caedem edidere. ad viginti tria millia hostium eo die caesa: capta quatuor millia et septingenti [p]), cum equis plus quingentis, et signa militaria octoginta [q]) octo. Magna victoria, non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paullo plus ducenti, socium Latini nominis octingenti triginta, externorum auxiliarium duo millia ferme et quadringenti ceciderunt. Praetor in castra victorem exercitum reduxit. Acilius manere in castris ab se captis jussus. postero die spolia de hostibus lecta, et pro concione donati, quorum virtus insignis fuerat.

XXXIII. Sauciis deinde in oppidum Aeburam devectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductae legiones. ea urbs circumsessa, quum a Celtiberis auxilia arcessisset, morantibus iis, non quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos a domo inexplicabiles continuis imbribus viae et inflati amnes tenebant, desperato auxilio suorum, in deditionem venit. Flaccus quoque, tempestatibus foedis coactus, exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui a [r]) domo profecti erant, deditionis ignari, quum tandem, superatis, ubi primum remiserunt imbres, amnibus, Contrebiam venissent, postquam castra nulla extra moenia viderunt, aut in alteram partem translata rati, aut recessisse hostes, per neglegentiam effusi ad oppidum accesserunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, et incompositos adorti fuderunt. Quae res ad resistendum eos et ad capessendam pugnam inpediit, quod non uno agmine, nec ad signa frequentes veniebant, eadem magnae parti ad fugam saluti

p) *octingenti* Gron. Crev.
q) *nonaginta* Gron. Crev.
r) *a* del. *Gron. Crev.*

luti fuit. Sparsi enim toto passim campo se diffuderunt: nec usquam confertos eos hostis circumvenit. tamen ad duodecim millia sunt caesa: capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, signa militaria sexaginta duo. Qui palati e fuga domum se recipiebant, alterum agmen Celtiberorum venientium, deditionem Contrebiae et suam cladem narrando, averterunt. extemplo in vicos castellaque sua omnes dilapsi. Flaccus, a Contrebia profectus, per Celtiberiam populabundus ducit legiones: multa castella obpugnavit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit.

XXXIV. Haec in citeriore Hispania eo anno gesta. Et in ulteriore, Manlius praetor secunda aliquot proelia cum Lusitanis fecit. Aquileja colonia Latina eodem anno in agro Gallorum est deducta. tria millia peditum quinquagena jugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt. tresviri deduxerunt, P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Aedes duae eo anno dedicatae sunt: una Veneris Erycinae ad portam Collinam: dedicavit L. Porcius L. F. Licinus duumvir. (vota erat ab consule L. Porcio, Ligustino bello.) altera, in foro olitorio, Pietatis. eam aedem dedicavit M'. Acilius Glabrio duumvir; statuamque auratam, quae prima omnium in Italia statua aurata est, patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam aedem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnasset: locaveratque idem ex senatusconsulto. Per eosdem dies, quibus hae aedes dedicatae sunt, L. Aemilius Paullus proconsul ex Liguribus Ingaunis triumphavit. Transtulit coronas aureas quinque et viginti. nec praeterea quidquam auri argentique in eo triumpho latum. captivi multi principes Ligurum ante currum ducti. aeris trecenos militibus divisit. Auxerunt ejus triumphi famam legati Ligurum, pacem perpetuam orantes: *ita in animum induxisse Ligurum gentem, nulla umquam*

arma,

arma, nisi imperata a populo Romano, sumere. Responsum a Q. Fabio praetore est Liguribus jussu senatus, *Orationem eam non novam Liguribus esse: mens vero ut nova et orationi conveniens esset, ipsorum id plurimum referre. Ad consules irent, et, quae ab iis imperata essent, facerent. nulli alii, quam consulibus, senatum crediturum esse, sincera fide in pace Ligures esse.* Pax in Liguribus fuit. In Corsica pugnatum est cum Corsis. ad duo millia eorum M. Pinarius praetor in acie occidit. qua clade compulsi obsides dederunt, et cerae centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus, et cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, secunda proelia facta. Karthaginiensibus eodem anno centum obsides redditi, pacemque cum iis populus Romanus, non ab se tantum, sed ab rege etiam Masinissa, praestitit: qui tum [s]) praesidio armato agrum, qui in controversia erat, obtinebat.

XXXV. Otiosam provinciam consules habuerunt. M. Baebius, comitiorum caussa Romam revocatus, consules creavit A. Postumium Albinum Luscum et C. Calpurnium Pisonem. Praetores exinde facti Ti. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus, P. Cornelius Mammula, Ti. Minucius Molliculus, A. Hostilius Mancinus, C. Maenius. ii omnes magistratum Idibus Martiis inierunt. Principio ejus anni, quo A. Postumius Albinus et C. Calpurnius Piso consules fuerunt, ab A. Postumio consule in senatum introducti, qui ex Hispania citeriore venerant a Q. Fulvio Flacco, L. Minucius legatus, et duo tribuni militum, T. Maenius et L. Terentius Massiliota [t]). Hi, quum duo secunda proelia, deditionem Celtiberiae, confectam provinciam nunciassent, nec stipendio, quod mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus esse, petierunt ab senatu primum, *ut ob res prospere gestas Diis immor-*

s) *tum* l. *cum* Crev. t) *Massa* Gron. Crev.

mortalibus honos haberetur. deinde, *ut Q. Fulvio decedenti de provincia deportare inde exercitum, cujus forti opera et ipse et multi ante eum praetores usi essent, liceret. quod fieri, praeterquam quod ita deberet, etiam prope necessarium esset. Ita enim obstinatos esse milites, ut non ultra retineri posse in provincia viderentur, injussuque abituri inde essent, si non dimitterentur: aut in perniciosam, si quis inpense retineret, seditionem exarsuri.* Consulibus ambobus provinciam Ligures esse senatus jussit. Praetores inde sortiti sunt. A. Hostilio urbana, Ti. Minucio peregrina obvenit, P. Cornelio Sicilia, C. Maenio Sardinia. Hispanias sortiti, L. Postumius ulteriorem, Ti. Sempronius citeriorem. Is quia successurus Q. Fulvio Flacco erat, ne vetere exercitu provincia spoliaretur, *Quaero*, inquit, *de te, L. Minuci, quum confectam provinciam nuncies, existimesne, Celtiberos perpetuo in fide mansuros, ita ut sine exercitu ea provincia obtineri possit? Si neque de fide barbarorum quidquam recipere aut adfirmare nobis potes, et habendum illic utique exercitum censes; utrum tandem auctor senatui sis supplementum in Hispaniam mittendi, ut ii modo, quibus emerita stipendia sint, milites dimittantur, veteribus militibus tirones inmisceantur? an, deductis de provincia veteribus legionibus, novas conscribendi et mittendi; quum contemtum tirocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit? Dictu, quam re, facilius sit, provinciam ingenio ferocem, rebellatricem, confecisse? Paucae civitates, ut quidem ego audio, quas vicina maxime hiberna premebant, in jus ditionemque venerunt; ulteriores in armis sunt. quae quum ita sint, ego jam hinc praedico, Patres conscripti, me exercitu eo, qui nunc est, rempublicam administraturum: si deducat secum Flaccus legiones, loca pacata me ad hibernacula lecturum u), neque novum militem ferocissimo hosti objecturum.*

XXXVI.

u) *electurum* Gron. Crev.

XXXVI. Legatus ad ea, quae interrogatus erat, respondit: *Neque se, neque quemquam alium divinare posse, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri essent. Itaque negare non posse, quin rectius sit, etiam ad pacatos barbaros, nondum satis adsuetos imperio, exercitum mitti. novo autem, an vetere exercitu opus sit, ejus esse dicere, qui scire possit, qua fide Celtiberi in pace mansuri sint; simul et qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in provincia retineantur. Si ex eo, quod aut inter se loquantur, aut subclamationibus apud concionantem imperatorem significent, quid sentiant, conjectandum sit; palam vociferatos esse, aut imperatorem in provincia retenturos, aut cum eo in Italiam venturos esse.* Disceptationem inter praetorem legatumque consulum relatio interrupit; qui suas ornari provincias, priusquam de praetoris exercitu ageretur, aequum censebant. Novus omnis exercitus consulibus est decretus: binae legiones Romanae cum suo equitatu, et socium Latini nominis, quantus semper numerus, quindecim millia peditum et octingenti equites. cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum inferrent, mandatum est. P. Cornelio et M. Baebio prorogatum imperium, jussique provincias obtinere, donec consules venissent. tum imperatum, ut, dimisso, quem haberent, exercitu, reverterentur Romam. De Ti. Sempronii deinde exercitu actum est. novam legionem ei quinque millium et ducentorum peditum cum equitibus quadringentis consules scribere jussi; et mille praeterea peditum civium Romanorum, quinquaginta equites: et sociis e nomine Latino imperare septem millia peditum, trecentos equites. cum hoc exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorem Ti. Sempronium. Q. Fulvio permissum, ut, qui milites, ante Sp. Postumium *), Q. Marcium consules, cives Romani sociive, in Hispaniam

*) add. et Gron. Crev.

niam transportati essent, et praeterea, supplemento adducto, quot amplius duabus legionibus, quam decem millia, et quadringenti pedites, sexcenti equites essent; et socium Latini nominis duodecim millia x), sexcenti equites, quorum forti opera duobus adversus Celtiberos proeliis usus Q. Fulvius esset, eos, si videretur, secum deportaret. Et supplicationes decretae, quod is prospere rempublicam gessisset: et ceteri praetores in provincias missi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Gallia imperium est. Octo legiones, praeter exercitum veterem, qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat, eo anno esse placuit. et is ipse exercitus aegre explebatur propter pestilentiam, quae jam tertium annum urbem Romanam atque Italiam vastabat.

XXXVII. Praetor Ti. Minucius, et haud ita multo post consul C. Calpurnius moritur, multique alii omnium ordinum inlustres viri: postremo prodigii loco ea clades haberi coepta est. C. Servilius pontifex maximus piacula irae Deum conquirere jussus, decemviri libros inspicere, consul Apollini, Aesculapio, Saluti dona vovere, et dare signa inaurata; quae vovit deditque. Decemviri supplicationem in biduum valetudinis caussa in urbe et per omnia fora conciliabulaque edixerunt: majores duodecim annis, omnes coronati et lauream in manu tenentes, supplicaverunt. Fraudis quoque humanae insinuaverat suspicio animis; et veneficii quaestio ex senatusconsulto, quod in urbe, propiusve urbem decem millibus passuum esset commissum, C. Claudio praetori, qui in locum Ti. Minucii erat subfectus; ultra decimum lapidem per fora conciliabulaque C. Maenio, priusquam in Sardiniam provinciam trajiceret, decreta. Suspecta consulis erat mors maxime. necatus a Quarta Hostilia uxore dicebatur. ut quidem filius ejus Q. Fulvius Flaccus in locum vitrici consul est decla-

x) add. *pedites* Gron. Crev.

declaratus, aliquanto magis infamis mors Pisonis coepit esse: et testes exsistebant, qui post declaratos consules Albinum et Pisonem, quibus comitiis Flaccus tulerat repulsam, et exprobratum ei a matre dicerent, quod jam ei tertium negatus consulatus petenti esset, et adjecisse, *pararet se ad petendum; intra duos menses effecturam, ut consul fieret*. Inter multa alia testimonia, ad caussam pertinentia, haec quoque vox, nimis vero eventu comprobata, valuit, cur Hostilia damnaretur. Veris principio hujus, dum consules novos delectus Romae tenet, mors deinde alterius, et creandi comitia consulis in locum ejus, omnia tardiora fecerunt: interim P. Cornelius et M. Baebius, qui in consulatu nihil memorabile gesserant, in Apuanos Ligures exercitum induxerunt.

XXXVIII. Ligures, qui ante adventum in provinciam consulum non exspectassent bellum, inproviso oppressi, ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos, consulto per literas prius senatu, deducere ex montibus in agros campestres procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius et Baebius statuerunt, nullum alium ante finem rati fore Ligustini belli. Ager publicus populi Romani erat in Samnitibus, qui Taurasinorum y) (fuerat. In eum quum) traducere Ligures Apuanos vellent, edixerunt, Ligures ab Anido montibus descendere cum liberis conjugibusque: sua omnia secum portarent. Ligures, saepe per legatos deprecati, ne penates, sedem, in qua geniti essent, sepulcra majorum, cogerentur relinquere, arma, obsides pollicebantur. postquam nihil inpetrabant, neque vires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Traducti sunt publico sumtu ad quadraginta millia liberorum capitum cum feminis puerisque. argenti data centum et quinquaginta millia z), unde, in

novas

y) lacunam hanc indicavit modo asteriscis Gronovius, non explevit; Creverius autem, ut in textu, habet.

z) add. *sestertium* Gron. Crev.

novas aedes, compararent, quae opus essent. agro dividendo dandoque iidem, qui traduxerant, Cornelius et Baebius praepositi. postulantibus tamen ipsis, quinqueviri ab senatu dati, quorum ex consilio agerent. Transacta re, quum veterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est decretus. Hi omnium primi nullo bello gesto triumpharunt. tantum hostes ducti ante currum: quia, nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quidquam in triumphis eorum fuerat.

XXXIX. Eodem anno in Hispania Fulvius Flaccus proconsul, quia successor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex hibernis, ulteriorem Celtiberiae agrum, unde ad deditionem non venerant, institit vastare. qua re irritavit magis, quam conterruit, animos barbarorum: et, clam comparatis copiis, saltum Manlianum, per quem transiturum exercitum Romanum satis sciebant, obsederunt. In Hispaniam ulteriorem eunti L. Postumio Albino collegae Gracchus mandaverat, ut Q. Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret. *ibi dimitti veteranos, supplementaque distribuere, et ordinare omnem exercitum sese velle.* Dies quoque, et ea propinqua, edita Flacco est, qua successor esset venturus. Haec nova adlata res, omissis, quae agere instituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia quum coëgisset, barbari, caussae ignari, suam defectionem et clam comparata arma sensisse eum, et pertimuisse rati, eo ferocius saltum insederunt. Ubi eum saltum prima luce agmen Romanum intravit, repente ex duabus partibus simul exorti hostes Romanos invaserunt. Quod ubi vidit Flaccus, primos tumultus, in agmine per centuriones stare omnes, suo quemque loco, et arma expedire jubendo, sedavit: et, sarcinis jumentisque in unum locum coactis, copias omnes partim ipse, partim per legatos tribunosque militum, ut

tempus, ut*) locus postulabat, sine ulla trepidatione instruxit; *cum his deditis rem esse* admonens. *Scelus et perfidiam illis, non virtutem, nec animum accessisse. Reditum ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos sibi fecisse: cruentos ex recenti caede hostium gladios, et manantia sanguine spolia, Romam ad triumphum delaturos.* Plura dici tempus non patiebatur. invehebant se hostes, et in partibus extremis jam pugnabatur. deinde acies concurrerunt.

XL. Atrox ubique proelium, sed varia fortuna erat. egregie legiones, nec segnius duae alae pugnabant; externa auxilia ab simili armatura, meliore aliquantum militum genere, urguebantur, nec locum tueri poterant. Celtiberi, ubi ordinata acie et signis conlatis se non esse pares legionibus senserunt, cuneo inpressionem fecerunt. quo tantum valent genere pugnae, ut, quacumque parte perculere inpetu suo, sustineri nequeant. tunc quoque turbatae legiones sunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conspexit, equo advehitur ad legionarios equites: et, *Ecquid auxilii in vobis est? Actum jam de hoc exercitu erit?* quum undique adclamassent, *quin ederet, quid fieri velit; non segniter imperium exsecuturos. Duplicate turmas*, inquit, *duarum legionum equites, et permittite equos in cuneum hostium, quo nostros urguent. id cum majore vi equorum facietis, si effrenatos in eos equos inmittitis: quod saepe Romanos equites cum magna laude fecisse sua, memoriae proditum est.* Dicto paruerunt, detractisque frenis bis ultro citroque cum magna strage hostium, infractis omnibus hastis, transcurrerunt. Dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare, et, prope omissa pugna, locum fugae circumspicere. Et alarii equites, postquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre, et ipsi, virtute eorum accensi, sine ullius impe-

*) et Gron. Crev.

imperio in perturbatos jam hostes equos inmittunt. Tunc vero Celtiberi omnes in fugam effunduntur, et imperator Romanus. aversos hostes contemplatus, aedem Fortunae Equestri, Jovique optimo maximo ludos vovit. Caeduntur Celtiberi per totum saltum dissipati fuga. decem et septem millia hostium caesa eo die traduntur: vivi capti plus quatuor [b]) millia, ducentis septuaginta septem cum signis militaribus, equis prope mille centum. Nullis castris eo die victor exercitus mansit. victoria non sine jactura militum fuit. quadringenti septuaginta duo milites Romani, socium ac Latini nominis mille decem et novem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. ita victor exercitus, renovata priore gloria, Tarraconem est perductus. Venienti Fulvio Ti. Sempronius praetor, qui biduo ante venerat, obviam processit: gratulatusque est, quod rempublicam egregie gessisset. cum summa concordia, quos dimitterent, quosque retinerent milites, composuerunt. Inde Fulvius, exauctoratis militibus in naves inpositis, Romam est profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit.

XLI. Consules ambo in Ligures exercitus induxerunt diversis partibus. Postumius prima et tertia legione Balistam Suismontiumque montes obsedit: et, premendo praesidiis angustos saltus eorum, commeatus interclusit, inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fulvius, secunda et quarta legione adortus a Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluvium incolebant, in deditionem acceptos, ad septem millia hominum in naves inpositos, praeter oram Etrusci maris Neapolim transmisit. inde in Samnium traducti, agerque his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio vineae caesae, frumentaque deusta: donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem ve-

b) *tria* Gron. Crev.

nerunt, armaque tradiderunt. Navibus inde Postumius ad visendam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum processit. Priusquam hi consules venirent ad exercitum, qui Pisas indictus erat, praeerant A. Postumius et frater Q. Fulvii M. Fulvius Nobilior. Secundae legionis Fulvius tribunus militum erat. is mensibus suis dimisit legionem, jurejurando adactis centurionibus, aes in aerarium ad quaestores esse delaturos. Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus) Aulo nunciatum est, cum equitibus expeditis secutus dimissos, quos eorum potuit adsequi, deduxit castigatos Pisas. de ceteris consulem certiorem fecit. Eo referente, senatusconsultum factum est, ut M. Fulvius in Hispaniam relegaretur ultra novam Karthaginem. Literaeque ei datae sunt a consule ad P. Manlium in Hispaniam ulteriorem deferendae. Milites jussi ad signa redire. caussa ignominiae, uti semestre stipendium in eum annum esset ei legioni, decretum: qui miles ad exercitum non rediisset, eum ipsum bonaque ejus vendere consul jussus.

XLII. Eodem anno L. Duronius, qui praetor anno superiore ex Illyrico cum decem navibus Brundisium redierat, inde, in portu relictis navibus, quum venisset Romam, inter exponendas res, quas ibi gessisset, haud dubie in regem Illyriorum Gentium latrocinii omnis maritimi caussam avertit. *ex regno ejus omnes naves esse, quae superi maris oram depopulatae essent. de his rebus se*[c]) *legatos misisse, nec conveniendi regis potestatem factam.* Venerant Romam legati a Gentio, qui, *quo tempore Romani conveniendi regis caussa venissent, aegrum forte eum in ultimis partibus fuisse regni* dicerent. *Petere Gentium ab senatu, ne crederent confictis criminibus in se, quae inimici detulissent.* Ad ea Duronius adjecit, multis civibus Romanis et sociis Latini nominis injurias factas in regno ejus; et cives Romanos dici

c) *se* del. *Gron. Crev.*

ci Corcyrae retineri. Eos omnes Romam adduci placuit: C. Claudium praetorem cognoſcere: neque ante Gentio regi legatiſve ejus reſponſum reddi. Inter multos alios, quos peſtilentia ejus anni abſumſit, ſacerdotes quoque aliquot mortui ſunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus eſt: in ejus locum ſubfectus eſt Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hiſpania redierat, triumvir epulo: Q. Fulvius M. F. in locum ejus triumvir cooptatus, tum praetextatus erat. De rege ſacrifico ſubficiendo in locum Cn. Cornelii Dolabellae contentio inter C. Servilium pontificem maximum fuit et L. Cornelium Dolabellam duumvirum navalem; quem, ut inauguraret, pontifex magiſtratu ſeſe abdicare jubebat. recuſantique id facere ob eam rem multa duumviro dicta a pontifice; deque ea, quum provocaſſet, certatum ad populum. quum plures jam tribus, intro vocatae, dicto eſſe audientem pontifici duumvirum, juberent; multamque remitti, ſi magiſtratu ſe abdicaſſet; ultimum de coelo, quod comitia turbaret, intervenit. religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellae. P. Cloelium Siculum inaugurarunt, qui ſecundo loco inauguratus erat. Exitu anni et C. Servilius Geminus pontifex maximus deceſſit: idem decemvir ſacrorum fuit. pontifex in locum ejus a collegio cooptatus eſt Q. Fulvius Flaccus: at pontifex maximus M. Aemilius Lepidus, quum multi clari viri petiſſent: et decemvir ſacrorum Q. Marcius Philippus in ejuſdem locum eſt cooptatus. Et augur Sp. Poſtumius Albinus deceſſit. in locum ejus P. Scipionem, filium Africani, augures cooptarunt. Cumanis eo anno petentibus permiſſum, ut publice Latine loquerentur, et praeconibus Latine vendendi jus eſſet.

XLIII. Piſanis agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiae ab ſenatu actae. triumviri creati ad eam rem Q. Fabius Buteo, M. et P. Popillii

Laenates. A C. Maenio praetore (cui, provincia Sardinia quum evenisset, additum erat, ut quaereret de veneficiis longius ab urbe decem millibus passuum) literae adlatae, *Se jam tria millia hominum damnasse, et crescere sibi quaestionem indiciis. aut eam sibi esse deserendam, aut provinciam dimittendam.* Q. Fulvius Flaccus ex Hispania rediit Romam cum magna fama gestarum rerum, qui, quum extra urbem triumphi caussa esset, consul est creatus cum L. Manlio Acidino; et post paucos dies cum militibus, quos secum deduxerat, triumphans urbem est invectus. Tulit in triumpho coronas aureas centum viginti quatuor: praeterea auri pondo triginta unum; et signati Oscensis nummum centum septuaginta tria millia ducentos. Militibus de praeda quinquagenos denarios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti, tantumdem sociis Latini nominis, et stipendium omnibus duplex.

XLIV. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio tribuno plebis, quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque. inde cognomen familiae inditum, ut Annales adpellarentur. Praetores quatuor post multos annos lege Baebia creati, quae alternis quaternos jubebat creari. hi facti, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Laevinus, Q. et P. Mucii Q. F. Scaevolae. Q. Fulvio et L. Manlio consulibus eadem provincia, quae superioribus, pari numero copiae peditum, equitum, civium, sociorum decretae. In Hispaniis duabus Ti. Sempronio et L. Postumio cum iisdem exercitibus, quos haberent, prorogatum imperium est. et in supplementum consules scribere jussi ad tria millia peditum Romanorum, trecentos equites; quinque millia sociorum Latini nominis, et quadringentos equites. P. Mucius Scaevola urbanam sortitus provinciam est; et ut idem quaereret de veneficiis in urbe, et propius urbem decem millia passuum: Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius

cius Scaevola Siciliam, C. Valerius Laevinus Sardiniam. Q. Fulvius consul, *prius, quam ullam rem publicam ageret, liberare et se et rempublicam religione votis solvendis*, dixit, *velle. vovisse, quo die postremum cum Celtiberis pugnasset, ludos Jovi optimo maximo, et aedem Equestri Fortunae sese facturum: in eam rem sibi pecuniam conlatam esse ab Hispanis.* Ludi decreti, et ut duumviri ad aedem locandam crearentur. de pecunia finitur, *Ne major caussa ludorum consumeretur, quam quanta Fulvio Nobiliori, post Aetolicum bellum ludos facienti, decreta esset: neve quid ad eos ludos arcesseret, cogeret, acciperet, faceret, adversus id senatusconsultum, quod L. Aemilio, Cn. Baebio consulibus de ludis factum esset.* Decreverat id senatus propter effusos sumtus, factos in ludos Ti. Sempronii aedilis, qui graves non modo Italiae ac sociis Latini nominis, sed etiam provinciis externis fuerant.

XLV. Hiems eo anno nive saeva et omni tempestatum genere fuit: arbores, quae obnoxiae frigoribus sunt, deusserat cunctas: et ea tum aliquanto, quam alias, longior fuit. itaque Latinas mox subito coorta et intolerabilis tempestas in monte turbavit: instaurataeque sunt ex decreto pontificum. Eadem tempestas et in Capitolio aliquot signa constravit, fulminibusque complura loca deformavit; aedem Jovis Tarracinae, aedem Albam Capuae, portamque Romanam: muri pinnae aliquot locis decussae erant. Haec inter prodigia nunciatum et ab Reate, tripedem natum mulum. Ob ea decemviri, jussi adire libros edidere, quibus Diis et quot hostiis sacrificaretur: et ob fulminibus complura loca deformata ad aedem Jovis ut supplicatio diem unum esset. Ludi deinde votivi Q. Fulvii consulis per dies decem magno adparatu facti. Censorum inde comitia habita: creati M. Aemilius Lepidus pontifex maximus et M. Fulvius Nobilior, qui ex Aetolis triumphaverat. Inter hos vi-

ros nobiles inimicitiae erant, saepe multis et[d]) in senatu et ad populum atrocibus celebratae certaminibus. Comitiis confectis, ut traditum antiquitus est, censores in Campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt; quo repente principes senatorum cum agmine venerunt civitatis: inter quos Q. Caecilius Metellus verba fecit.

XLVI. *Non obliti sumus, censores, vos paullo ante ab universo populo Romano moribus nostris praepositos esse: et nos a vobis et admoneri, et regi, non vos a nobis debere. indicandum tamen est, quid omnes bonos in vobis aut offendat, aut certe mutatum malint. Singulos quum intuemur, M. Aemili, M. Fulvi, neminem hodie in civitate habemus, quem, si revocemur in suffragium, velimus vobis praelatum esse. ambo quum simul adspicimus, non possumus non vereri, ne male comparati sitis, nec tantum reipublicae prosit, quod omnibus nobis egregie placetis, quam, quod alter alteri displicetis, noceat. Inimicitias per annos multos vobis ipsis graves et atroces geritis: quae periculum est, ne ex hac die nobis et reipublicae, quam vobis, graviores fiant. De quibus caussis hoc timeamus, multa subcurrunt, quae dicerentur; nisi forte inplacabiles vestrae irae inplicaverint animos vestros. Has ut hodie, ut in isto templo, finiatis simultates, quaesumus vos universi; et, quos conjunxit suffragiis suis populus Romanus, hac etiam reconciliatione gratiae conjungi a nobis sinatis. Uno animo, uno consilio legatis senatum, equites recenseatis, agatis censum, lustrum condatis: quod in omnibus fere precationibus nuncupabitis verbis,* Ut ea res mihi collegaeque meo bene et feliciter eveniat, *id ita ut vere, ut ex animo velitis evenire: efficiatisque, ut, quod Deos precati eritis, id vos velle etiam homines credamus. T. Tatius et Romulus, in cujus urbis medio foro acie hostes concurrerant,*

d) et del. Gron. Crev.

rant, ibi concordes regnarunt. Non modo simultates, sed bella quoque finiuntur. ex infestis hostibus plerumque socii fideles, interdum etiam cives fiunt. Albani, diruta Alba, Romam traducti sunt: Latini, Sabini in civitatem accepti. Vulgatum illud, quia verum erat, in proverbium venit: Amicitias inmortales, inimicitias mortales debere esse. Fremitus ortus cum adsensu, deinde universorum voces idem petentium, confusae in unum, orationem interpellarunt. Inde Aemilius questus quum alia, tum bis a M. Fulvio se certo consulatu dejectum. Fulvius contra queri, se ab eo semper lacessitum, et in probrum suum sponsionem factam. tamen ambo significare, si alter vellet, se in potestate tot principum civitatis futuros. Omnibus instantibus, qui aderant, dexteras fidemque dedere, mittere vere ac finire odium. Deinde, conlaudantibus cunctis, deducti sunt in Capitolium. Et cura super tali re principum, et facilitas censorum egregie comprobata ab senatu et laudata est. Censoribus deinde postulantibus, ut pecuniae summa sibi, qua in opera publica uterentur, adtribueretur, vectigal annuum decretum est.

XLVII. Eodem anno in Hispania L. Postumius et Ti. Sempronius propraetores comparaverunt ita inter se, ut in Vaccaeos [e]) per Lusitaniam iret Albinus, in Celtiberiam inde [f]) reverteretur [g]); Gracchus, si majus ibi bellum esset, in ultima Celtiberiae penetraret. Mundam urbem primum vi cepit, nocte ex inproviso adgressus. acceptis deinde obsidibus, praesidioque inposito, castella obpugnare, agros urere, donec ad praevalidam aliam urbem (Certimam adpellant Celtiberi) pervenit. ubi quum jam opera admoveret, veniunt legati ex

e) *Vacceos* Gron.
f) *inde in Celtiberiam* Gron. Crev.
g) *reverteretur. Graecchus, quod majus ibi b. e. i. u. C. penetravit.* Gron. *reverteretur, si m. i. b. esset; Gracchus i. u. C. penetraret.* Crev.

ex oppido, quorum ſermo antiquae ſimplicitatis fuit, non diſſimulantium bellaturos, ſi vires eſſent. Petierunt enim, ut ſibi in caſtra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda. ſi non inpetraſſent, tum ſeparatim eos ab illis ſe conſulturos. Permittente Graccho, ierunt, et poſt paucis diebus alios decem legatos ſecum adduxerunt. Meridianum tempus erat. nihil prius petierunt a praetore, quam ut bibere ſibi juberet dari. Epotis primis poculis, iterum popoſcerunt; magno riſu circumſtantium in tam rudibus et moris omnis ignaris ingeniis. Tum maximus natu ex iis, *Miſſi ſumus*, inquit, *a gente noſtra, qui ſciſcitaremur, qua tandem re fretus arma nobis inferres?* Ad hanc percunctationem Gracchus, *Exercitu ſe egregio fidentem veniſſe*, reſpondit; *quem ſi ipſi viſere velint, quo certiora ad ſuos referant, poteſtatem ſe eis facturum eſſe*: tribuniſque militum imperat, ut ornari omnes copias peditum equitumque, et decurrere jubeant armatas. Ab hoc ſpectaculo legati miſſi deterruerunt ſuos ab auxilio circumſeſſae urbi ferendo. Oppidani, quum ignes nocte turribus nequidquam (quod ſignum convenerat) ſuſtuliſſent, deſtituti ab unica ſpe auxilii, in deditionem venerunt. ſeſtertium quater et vicies ab iis eſt exactum, quadraginta nobiliſſimi equites: nec obſidum nomine, (nam militare juſſi ſunt) et tamen re ipſa, ut pignus fidei eſſent.

XLVIII. Inde jam duxit ad Alcen urbem, ubi caſtra Celtiberorum erant, a quibus venerant nuper legati. eos quum per aliquot dies, armaturam levem immittendo in ſtationes, laceſſiſſet parvis proeliis, in dies majora certamina ſerebat, ut omnes extra munitiones eliceret. ubi, quod petebatur, ſenſit effectum, auxiliorum praefectis imperat, ut, contracto certamine, tamquam multitudine ſuperarentur, repente tergis datis, ad caſtra effuſe fugerent. ipſe intra vallum ad omnes portas inſtruxit copias.

pias. Haud multum temporis intercessit, quum ex compoſito refugientium ſuorum agmen, poſt effuſe ſequentes barbaros conſpexit. Inſtructam ad hoc ipſum intra vallum habebat aciem. itaque tantum moratus, ut ſuos refugere in caſtra libero introitu ſineret, clamore ſublato, ſimul omnibus portis erupit. Non ſuſtinuere inpetum necopinatum hoſtes. qui ad caſtra obpugnanda venerant, ne ſua quidem tueri potuerunt. nam extemplo fuſi, fugati, mox intra vallum paventes compulſi, poſtremo exuuntur caſtris. Eo die novem millia hoſtium caeſa: capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim, ſigna militaria triginta ſeptem. de exercitu Romano centum novem ceciderunt.

XLIX. Ab hoc proelio Gracchus duxit ad depopulandum h) Celtiberiam legiones. et, quum ferret paſſim cuncta atque ageret, populique alii voluntate, alii metu jugum acciperent, centum tria oppida intra paucos dies in deditionem accepit: praeda potitus ingenti eſt. Convertit inde agmen retro, unde venerat, ad Alcen, atque eam urbem obpugnare inſtitit. Oppidani primum inpetum hoſtium ſuſtinuerunt: deinde, quum jam non armis modo, ſed etiam operibus obpugnarentur, diffiſi praeſidio urbis, in arcem univerſi conceſſerunt. poſtremo et inde, praemiſſis oratoribus, in ditionem ſe ſuaque omnia Romanis permiſerunt. Magna inde praeda facta eſt. multi captivi nobiles in poteſtatem venerunt; inter quos et Thurri filii duo et filia. Regulus hic earum gentium erat, longe potentiſſimus omnium Hiſpanorum. Audita ſuorum clade, miſſis, qui fidem venienti in caſtra ad Gracchum peterent, venit. et primum quaeſivit ab eo, *ne ſibi liceret ac ſuis vivere?* quum praetor *victurum* reſpondiſſet; quaeſivit iterum, *ſi cum Romanis militare liceret?* id quoque Gracchо permittente, *ſequar*, inquit, *vos adverſus veteres ſocios meos*,

h) *populandam* Gron. Crev.

meos, quoniam illos ad me propiunt suspicere. Secutus est inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adjuvit.

L. Ergavia inde, nobilis et potens civitas, aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidorum haud cum fide factam, quidam auctores sunt. e qua regione abduxisset legiones, extemplo inde rebellatum, magnoque eum postea proelio ad montem Chaunum [i]) cum Celtiberis a prima luce ad sextam horam diei signis conlatis pugnasse; multos utrimque cecidisse: nec aliud magnopere, ne victos crederes, fecisse Romanos [k]), nisi quod postero die lacessierint proelio manentes intra vallum [l]); spolia per totum diem legerint [m]); tertio die proelio majore iterum pugnatum; et tum demum haud dubie victos Celtiberos, castraque eorum capta et direpta esse. Viginti duo millia hostium eo die esse caesa, plus trecentos captos: parem fere equorum numerum; et signa militaria septuaginta duo. inde debellatum, veramque pacem, non fluxa, ut ante, fide, Celtiberos fecisse. Eadem aestate et L. Postumium in Hispania ulteriore bis cum Vaccaeis egregie pugnasse scribunt. ad triginta et quinque millia hostium [n]) occidisse, et castra obpugnasse. Propius vero est, serius in provinciam pervenisse, quam ut ea aestate potuerit res gerere.

LI. Censores fideli concordia senatum legerunt. princeps electus est ipse censor M. Aemilius Lepidus pontifex maximus: tres ejecti de senatu. retinuit quosdam Lepidus a collega praeteritos. Opera ex pecunia adtributa divisaque inter se haec confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus, quod praedia habe-

i) *Caunum* Gron. Crev.

k) *magnopere victores fuisse Romanos*; Gron.

l) *manentes intra vallum proelio lacessierint.* Gron. Crev.

m) *legisse*: Gron. Crev.

n) *hominum* Gron. Crev.

habebat ibi, privatamque publicae rei inpensam inposuerat. Theatrum et proscenium ad Apollinis, aedem Jovis in Capitolio, columnasque circa poliendas albo locavit: et ab his columnis, quae incommode obposita videbantur, signa amovit: clipeaque de columnis, et signa militaria adfixa omnis generis demsit. M. Fulvius plura et majoris locavit usus: portum et pilas pontis in Tiberim; quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus et L. Mummius censores locaverunt inponendos. basilicam post argentarias novas et forum piscatorium, circumdatis tabernis, quas vendidit in privatum; et forum, et porticum extra portam Trigeminam, et aliam post navalia, et ad fanum Herculis, et post Spei ad Tiberim aedem Apollinis Medici. Habuere et in promiscuo praeterea pecuniam. ex ea communiter locarunt aquam adducendam, fornicesque faciendos. Inpedimento operi fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci non est passus. Portoria quoque et vectigalia iidem multa instituerunt. complura sacella publica, quae fuerant °) occupata a privatis, publica sacraque ut essent p), paterentque populo, curarunt. Mutarunt suffragia: regionatimque generibus hominum, caussisque, et quaestibus, tribus descripserunt.

LII. Et alter ex censoribus M. Aemilius petiit ab senatu, ut sibi dedicationis templorum Reginae Junonis et Dianae, quae bello Ligustino ante annis octo vovisset, pecunia ad ludos decerneretur. Viginti millia aeris decreverunt. dedicavit eas aedes, utramque in circo Flaminio. ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Junonis, biduum post Dianae, et singulos dies fecit in circo. Idem dedicavit aedem Larium Permarinum in Campo. voverat eam annis undecim ante L. Aemilius Regillus, navali proelio adversus praefectos regis Antiochi. Supra valvas templi tabula cum titulo hoc fixa est: *Duel-*

o) *fuerant* del. *Gron.* p) *publica rursus ut essent* Crev.

*Duello magno regibus dirimendo * caput subigendis patrandae pacis haec pugna exeunti L. Aemilio M. Aemilii filio auspicio, imperio, felicitate ductuque ejus inter Ephesum, Samum, Chiumque, inspectante cos. ipso Antiocho, exercitu omni, equitatu, elephantisque, classis regis Antiochi antea sic victa, fusa, contusa, fugataque est, ibique eo die naves longae cum omnibus sociis captae LXII* q). *Ea pugna pugnata, rex Antiochus regnumque **. Ejus* r) *rei ergo aedem Laribus Permarinis vovit.* Eodem exemplo tabula in aede Jovis in Capitolio supra valvas fixa est.

LIII. Biduo, quo senatum legerunt censores, Q. Fulvius consul, profectus in Ligures, per invios montes vallesque saltus cum exercitu transgressus, signis conlatis cum hoste pugnavit: neque tantum acie vicit: sed castra quoque eodem die cepit. tria millia ducenti hostium, omnisque ea regio Ligurum in deditionem venit. Consul deditos in campestres agros deduxit, praesidiaque montibus inposuit. Celeriter et ex provincia literae Romam venerunt. supplicationes ob eas res gestas in triduum decretae sunt. Praetores quadraginta hostiis majoribus per supplicationes rem divinam fecerunt. Ab altero consule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gestum. Galli Transalpini, tria millia hominum, in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum a consulibus s) et senatu petebant, ut pacati sub imperio populi Romani essent. Eos senatus excedere Italia jussit, et consulem Q. Fulvium quaerere, et animadvertere in eos, qui principes et auctores transcendendi Alpes fuissent.

LIV. Eodem anno Philippus rex Macedonum, senio et moerore consumtus post mortem filii, decessit.

Demo-

q) *XLII.* Crev.
r) *regnumque ejus **. Ejus &c.* Gron. Crev.
s) *consule* Gron. Crev.

Demetriade hibernabat, quum desiderio anxius filii, tum poenitentia crudelitatis suae. stimulabat animum et alter filius, haud dubie et sua et aliorum opinione rex, conversique in eum omnium oculi, et destituta senectus; aliis exspectantibus suam mortem, aliis ne exspectantibus quidem. Quo magis angebatur, et cum eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat, regiae vir majestatis, nobili etiam pugna adversus Cleomenem Lacedaemonium clarus. Tutorem eum Graeci, ut cognomine a ceteris regibus distinguerent, adpellarunt. Hujus fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanserat: eique ea fides, nequaquam amicum Persea, inimicissimum fecerat. is, prospiciens animo, quanto cum periculo suo haereditas regni ventura esset ad Persea, ut primum labare animum regis, et ingemiscere interdum filii desiderio sensit; nunc praebendo aures, nunc lacessendo etiam mentionem rei temere actae, saepe querenti querens et ipse aderat. et, quum multa adsoleat veritas praebere vestigia sui, omni ope adjuvabat, quo maturius omnia emanarent. Suspecti et ministri facinoris, Apelles maxime et Philocles, erant; qui Romam legati fuerant, literasque exitiales Demetrio sub nomine Flaminini adtulerant.

LV. Falsas esse, et a scriba vitiatas, signumque adulterinum, vulgo in regia fremebant. Ceterum, quum suspecta magis, quam manifesta, esset res, forte Xychus obvius fit Antigono, comprehensusque ab eo in regiam est perductus. relicto eo custodibus, Antigonus ad Philippum processit. *Multis*, inquit, *sermonibus intellexisse videor, magno te aestimaturum, si scire vera omnia possis de filiis tuis, uter ab utro petitus fraude et insidiis esset. Homo unus omnium, qui nodum hujus erroris exsolvere possit, in potestate tua est Xychus. forte vocatum perductumque in regiam vocari juberet.* Ad-

ductus primo ita negare inconstanter, ut, parvo metu admoto, paratum indicem esse adpareret. conspectum tortoris verberumque non sustinuit: ordinemque omnem facinoris legatorum ministeriique sui exposuit. Extemplo missi, qui legatos comprehenderent, Philoclem, qui praesens erat, obpresserunt: Apelles, missus ad Chaeream quemdam persequendum, indicio Xychi audito, in Italiam trajecit. De Philocle nihil certi vulgatum est. alii primo audaciter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, non ultra tetendisse; alii tormenta etiam inficiantem perpessum adfirmant. Philippo redintegratus est luctus geminatusque: et infelicitatem suam in liberis graviorem, quod alter perisset, censebat.

LVI. Perseus, certior factus omnia detecta esse, potentior quidem erat, quam ut fugam necessariam duceret. tantum, ut procul abesset, curabat, interim velut ab incendio flagrantis irae, dum Philippus viveret, se defensurus. qui, spe potiundi ad poenam corporis ejus amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super inpunitatem etiam praemio sceleris frueretur. Antigonum igitur adpellat; cui et palam facti parricidii gratia obnoxius erat, neque pudendum aut poenitendum eum regem Macedonibus, propter recentem patrui Antigoni gloriam, fore censebat. *Quando in eam fortunam veni*, inquit, *Antigone, ut orbitas mihi, quam alii detestantur parentes, optabilis esse debeat; regnum, quod a patruo tuo forti, non solum fideli, tutela ejus custoditum et auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo est. Te unum habeo, quem dignum regno judicem. si neminem haberem, perire et exstingui id mallem, quam Perseo scelestae fraudis praemium esse. Demetrium excitatum ab inferis restitutumque credam mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori unus inlacrimasti, in locum ejus substitutum relinquam.* Ab hoc sermo-

ſermone omni genere honoris producere eum non deſtitit. quum in Thracia Perſeus abeſſet, circumire Macedoniae urbes, principibuſque Antigonum commendare: et, ſi vita longior ſubpetiſſet, haud dubium fuit, quin eum in poſſeſſione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus, Theſſalonicae plurimum temporis moratus fuerat. inde quum Amphipolin veniſſet, gravi morbo eſt inplicitus. ſed animo tamen aegrum magis fuiſſe, quam corpore, conſtat: curiſque et vigiliis (quum idem tidem ſpecies et umbrae inſontis interemti filii [t]) agitarent) exſtinctum eſſe cum diris exſecrationibus alterius. Tamen admoneri [u]) potuiſſet Antigonus, ſi haud ſtatim palam facta eſſet mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi praeerat, non exſpectata morte regis, a primis deſperationis notis nuncios praediſpoſitos, ita ut convenerat, miſit ad Perſeum; et mortem regis in adventum ejus omnes, qui extra regiam erant, celavit.

LVII. Obpreſſit igitur necopinantes ignaroſque omnes Perſeus, et regnum ſcelere partum invaſit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, et ad vires bello contrahendas. nam poſt paucis diebus gens Baſtarnarum, diu ſollicitata, ab ſuis ſedibus magna peditum equitumque manu Iſtrum trajecit. inde praegreſſis, qui nunciarent regi, Antigono et Cottoni [v]) (nobilis erat Baſtarna; et Antigonus perinvitus cum ipſo Cottone legatus ad concitandos Baſtarnas miſſus) haud procul Amphipoli fama [x]), inde certi nuncii obcurrerunt, mortuum eſſe regem. quae res omnem ordinem conſilii turbavit. Compoſitum autem ſic fuerat: tranſitum per

 Thra-

t) *Filii eum diris agitarent* Gron. *Filii eum agitarent* Crev. paullo poſt *diris* del. *Gron.*

u) *admoveri* Gron. Crev.

v) *praegreſſi, q. n. r. Antigonus et Cotto: nobilis e. Baſtarna, e. A. p. c. i. C. l. a. c. B. miſſus.* Gron Crev.

x) *famae incerti nuncii* Gron. Crev.

Thraciam tutum et commeatus Bastarnis ut Philippus praestaret [y]). id ut facere posset, regionum principes donis coluerat, fide sua obligata, pacato agmine transituros Bastarnas. Dardanorum gentem delere propositum erat, inque eorum agro sedes fundare [z]) Bastarnis. duplex inde erat commodum futurum, si et Dardani, gens semper infestissima Macedoniae, temporibusque iniquis regum inminens, tolleretur; et Bastarnae, relictis in Dardania conjugibus liberisque, ad populandam Italiam possent mitti. *Per Scordiscos iter esse ad mare Hadriaticum Italiamque. alia via traduci exercitum non posse. facile Bastarnis Scordiscos iter daturos. nec enim aut lingua aut moribus aequales abhorrere; et ipsos adjuncturos se, quum ad praedam opulentissimae gentis ire vidissent.* Inde in omnem eventum consilia commodabantur. sive caesi ab Romanis forent Bastarnae, Dardanos tamen sublatos, praedamque ex reliquiis Bastarnarum, et possessionem liberam Dardaniae, solatio fore: sive prospere gessissent, Romanis aversis in Bastarnarum bellum, recuperaturum se in Graecia, quae amisisset. Haec Philippi consilia fuerant.

LVIII. Ingressi sunt pacato agmine, fide Cottonis et Antigoni. sed haud multo post famam mortis Philippi neque Thraces commercio faciles erant, neque Bastarnae emto contenti esse poterant, aut in agmine contineri, ne decederent via. inde injuriae ultro citroque fieri: quarum in dies incremento bellum exarsit. Postremo Thraces, quum vim ac multitudinem sustinere hostium non possent, relictis campestribus vicis, in montem ingentis altitudinis (Donucam vocant) concesserunt. Quo ubi ire Bastarnae vellent, quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est peremtos esse; talis tum Bastarnas, nequidquam ad juga montium adpropinquantes, obpressit. neque enim imbre tantum effuso, dein creberri-

y) *daret* Crev. z) *dare* Gron.

berrima grandine obruti ſunt, cum ingenti fragore coeli tonitribuſque et fulguribus praeſtringentibus aciem oculorum; ſed fulmina etiam ſic undique micabant, ut peti viderentur corpora; nec ſolum milites, ſed etiam principes, icti caderent. itaque, quum praecipiti fuga per rupes praealtas inprovidi ſternerentur ruerentque, inſtabant quidem perculſis Thraces: ſed ipſi Deos auctores fugae eſſe, coelumque in ſe ruere ajebant. Diſſipati procella, quum, tamquam ex naufragio, plerique ſemiermes in caſtra, unde profecti erant, rediſſent; conſultari, quid agerent, coeptum: inde orta diſſenſio, aliis redeundum, aliis penetrandum in Dardaniam cenſentibus. Triginta ferme millia hominum (Clondico duce profecti erant) pervenerunt. cetera multitudo retro, qua venerant, tranſdanubianam regionem repetiit. Perſeus, potitus regno, interfici Antigonum juſſit: et, dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renovandam, petendumque, ut rex ab ſenatu adpellaretur, miſit. Haec eo anno in Macedonia geſta.

LIX. Alter conſulum Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit. quem triumphum magis gratiae, quam rerum geſtarum magnitudini, datum conſtabat. Armorum hoſtilium magnam vim tranſtulit; nullam pecuniam admodum. diviſit tamen in ſingulos milites tricenos aeris, duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis inſigne fuit, quam quod forte evenit, ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex praetura triumphaverat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati conſules ſunt M. Junius Brutus, A. Manlius Vulſo. Praetorum inde, tribus creatis, comitia tempeſtas diremit. poſtero die reliqui tres facti ante diem quartum Idus Martias, M. Titinius Curvus, Ti. Claudius Nero, T. Fontejus Capito. Ludi Romani inſtaurati ab aedilibus curulibus Cn. Servilio Caepione, Ap. Claudio Centhone, propter prodigia, quae evenerant.

Terra movit: in foris publicis, ubi lectisternium erat, Deorum capita, quae in lectis erant, averterunt se; lanaque cum integumentis, quae Jovi obposita fuit, decidit. de mensa oleas quoque praegustasse mures, in prodigium versum est. Ad ea expianda nihil ultra, quam ut ludi instaurarentur, actum est.

FINIS TOMI SECUNDI.

HDI
HW 2LDM E

